

ΛΑΚΩΝΙΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΛΑΚΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

18

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

18

ΣΤΑΥΡΟΥ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ
ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΛΑΚΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

*Μην κρύβεις την αλήθεια
ακόμη κι όταν σε πικραίνει*

ΑΘΗΝΑΙ
2015

ΛΑΚΩΝΙΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ

Περιοδικόν Σύγγραμμα της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών
Γραφείον: Χαριλάου Τρικούπη 63 - Δερβενίων, Αθήναι 106 81
Τηλ. 210 3304422

Επιμεληταί εκδόσεως: Χαρά Κωνσταντινίδη,
Κώστας Τσικνάκης και Σωκράτης Κουγέας

ÉTUDES LACONIENNES

Annuaire de l' Association des Études Laconiennes
63, Rue Charilaou Tricoupi et Dervenion
Athènes, Grèce, 106 81. Tel. 210 3304422
Comité de l' Édition: Chara Constantinidi,
Kostas Tsiknakis et Socrates Cougeas

© Εταιρεία Λακωνικών Σπουδών - Αθήναι 2015

ISBN

Απαγορεύεται η εκτύπωση μέρους ή όλου του έργου χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

*Στη μνήμη του Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη,
που σκοτώθηκε στο Κουτσοπόδι της Αργολίδας
στις 11 Ιουλίου 1822, καίγοντας τα σπαρτά του κάμπου,
για να βρει ο στρατός του Δράμαλη καμμένη γη*

και

*στη μνήμη του Αθανασούλη Νικ. Καπετανάκη
Αντιστράτηγου και Πολιτάρχη Καλαμάτας,
που χάθηκε στο Μανιάκι στις 20 Μαΐου 1825,
πολεμώντας με τον Παπαφλέσσα τον Ιμπραήμ*

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>Α. Ε. Π.</i>	<i>Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας</i>
<i>Α. Χ. Ε. Β. Ε.</i>	<i>Αρχαίο Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος</i>
<i>Γ Α Κ.</i>	<i>Γενικά Αρχαία Κράτους</i>
<i>Γεν. Γραμμ.,</i>	<i>Γενικοί Γραμματείς</i>
<i>Δ. Ι. Ε. Ε. Ε.</i>	<i>Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος</i>
<i>Διοικ. Επιτρ.</i>	<i>Διοικητική Επιτροπή</i>
<i>Εκτ.</i>	<i>Εκτελεστικό</i>
<i>Έκτ. Επίτρ.</i>	<i>Έκτακτοι Επίτροποι</i>
<i>Ι. Α. Μ. Μπενάκη</i>	<i>Ιστορικό Αρχαίο Μουσείου Μπενάκη</i>
<i>Ι. Ε. Ε. Ε.</i>	<i>Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος</i>
<i>Προικ.</i>	<i>Προικοδοτήσεις</i>
<i>Συλλ. Βλαχ.,</i>	<i>Συλλογή Βλαχογιάννη</i>
<i>Υπ. Αστ.</i>	<i>Υπουργείο Αστυνομίας</i>
<i>Υπ. Δικ.</i>	<i>Υπουργείο Δικαίου</i>
<i>Υπ. Εσωτ.</i>	<i>Υπουργείο Εσωτερικών</i>
<i>Υπ. Ναυτ.</i>	<i>Υπουργείο Ναυτικών</i>
<i>Υπ. Οικ.</i>	<i>Υπουργείο Οικονομίας</i>
<i>Υπ. Πολ.</i>	<i>Υπουργείο Πολέμου</i>
<i>Φ Ε Κ</i>	<i>Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως</i>

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΙΜΑ ΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΚΟΤΣΩΝΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΟΤΣΩΝΗΣ
Ταξίαρχος ε.α.
Πρόεδρος της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών
Α' Αντιπρόεδρος της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΟΤΣΩΝΗΣ

Γεννήθηκε το 1917 στη Μεγάλη Μαντίνεια του πρώην δήμου Αβίας της Έξω Μάνης, η οποία μέχρι το 1938 ανήκε στο νομό Λακωνίας και έκτοτε προσαρτήθηκε στο νομό Μεσσηνίας. Στην παιδική του ηλικία η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στον γειτονικό παραλιακό οικισμό της Παλαιόχωρας, όπου στα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ανθούσε η Βυζαντινή Μαντίνεια.

Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Καλαμάτας και ακολούθησε στρατιωτική σταδιοδρομία. Φοίτησε στη Σχολή των Ευελπίδων από την οποία ονομάστηκε ανθυπολοχαγός πεζικού με τη σειρά 1940 α' και έλαβε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις του Αλβανικού μετώπου 1940-1941.

Κατά τον εμφύλιο πόλεμο 1948-9 έλαβε μέρος από τις τάξεις του Εθνικού Στρατού σε πολεμικές επιχειρήσεις της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας.

Το 1952 συμμετείχε ως υποδιοικητής του Ελληνικού Εκστρατευτικού Σώματος στην Κορέα, όπου έλαβε μέρος στις πολεμικές συγκρούσεις.

Μονάδες στις οποίες υπηρέτησε στη συνέχεια:

- Υπαπιστής Α' ΓΕΣ
- Διοικητής 6^{ου} Τάγματος ΠΑΟ 10 χιλ.
- Διοικητής 92 Σ.Π.

Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του φοίτησε στα ακόλουθα σχολεία του όπλου του:

- Σχολή Μηχανικών.
- Ανωτέρα Σχολή Πολέμου.
- Σχολή Ειδικών Όπλων Ενόπλων Δυνάμεων.

Για τις υπηρεσίες που προσέφερε στην πατρίδα και στα Ηνωμένα Έθνη τιμήθηκε με τα ακόλουθα παράσημα και μετάλλια:

- 1) Χρυσός Σταυρός Γεωργίου του Α' με ξίφος.
- 2) Χρυσό Αριστείο Ανδρείας.
- 3) Πολεμικός Σταυρός Γ' τάξεως.
- 4) Μετάλλιο εξαιρέτων πράξεων.
- 5) Μετάλλιο στρατιωτικής αξίας Γ' τάξεως.
- 6) Αναμνηστικό μετάλλιο Αλβανίας.
- 7) Ευαρέσκεια Προέδρου Δημοκρατίας Κορέας.
- 8) Αναμνηστικό μετάλλιο εκστρατείας Κορέας.
- 9) Μετάλλιο Ηνωμένων Εθνών.
- 10) Corean Service Medal.
- 11) Μετάλλιο chungmu.
- 12) Χαλκούς Αστήρ μετά γράμματος «V».
- 13) Μετάλλιο Χρυσού Αστέρος.
- 14) Χαλκούς Αστήρ.
- 15) Αργυρός Σταυρός του Β. Τ. Γεωργίου Α' μετά ξιφών.

16) Σταυρός των Ταξιαρχών του Β. Τάγματος του Φοίνικος.

Αποστρατεύθηκε το 1969 με το βαθμό του ταξιάρχου.

Παντρεύτηκε την Ιλεάνα Π. Τρίγαζη, καθηγήτρια γαλλικής γλώσσας στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, από τις Θαλάμες του δήμου Δυτικής Μάνης, με την οποία απέκτησαν ένα γιό τον Λάμπρο.

Πέθανε στις 25 Απριλίου 2014 μετά από σύντομη ασθένεια και κηδεύτηκε στις 28 Απριλίου 2014 στο νεκροταφείο της Καισαριανής.

Μετά την αποστρατεία του ο Κωνσταντίνος Λ. Κοτσώνης ασχολήθηκε με τη μελέτη της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και επί σειράν ετών μελέτησε τη βιβλιογραφία και τα έγγραφα των αρχείων.

Εντάχθηκε σε διάφορες επιστημονικές εταιρείες, στις οποίες διακρίθηκε για τις πολύτιμες υπηρεσίες που πρόσφερε. Στην Εταιρεία Λακωνικών Σπουδών υπήρξε από τους στενούς συνεργάτες του Δικαίου Β. Βαγιακάκου και διετέλεσε Ταμίας, Γενικός Γραμματέας και Α' Αντιπρόεδρος μέχρι το 2012, οπότε και αποχώρησε.

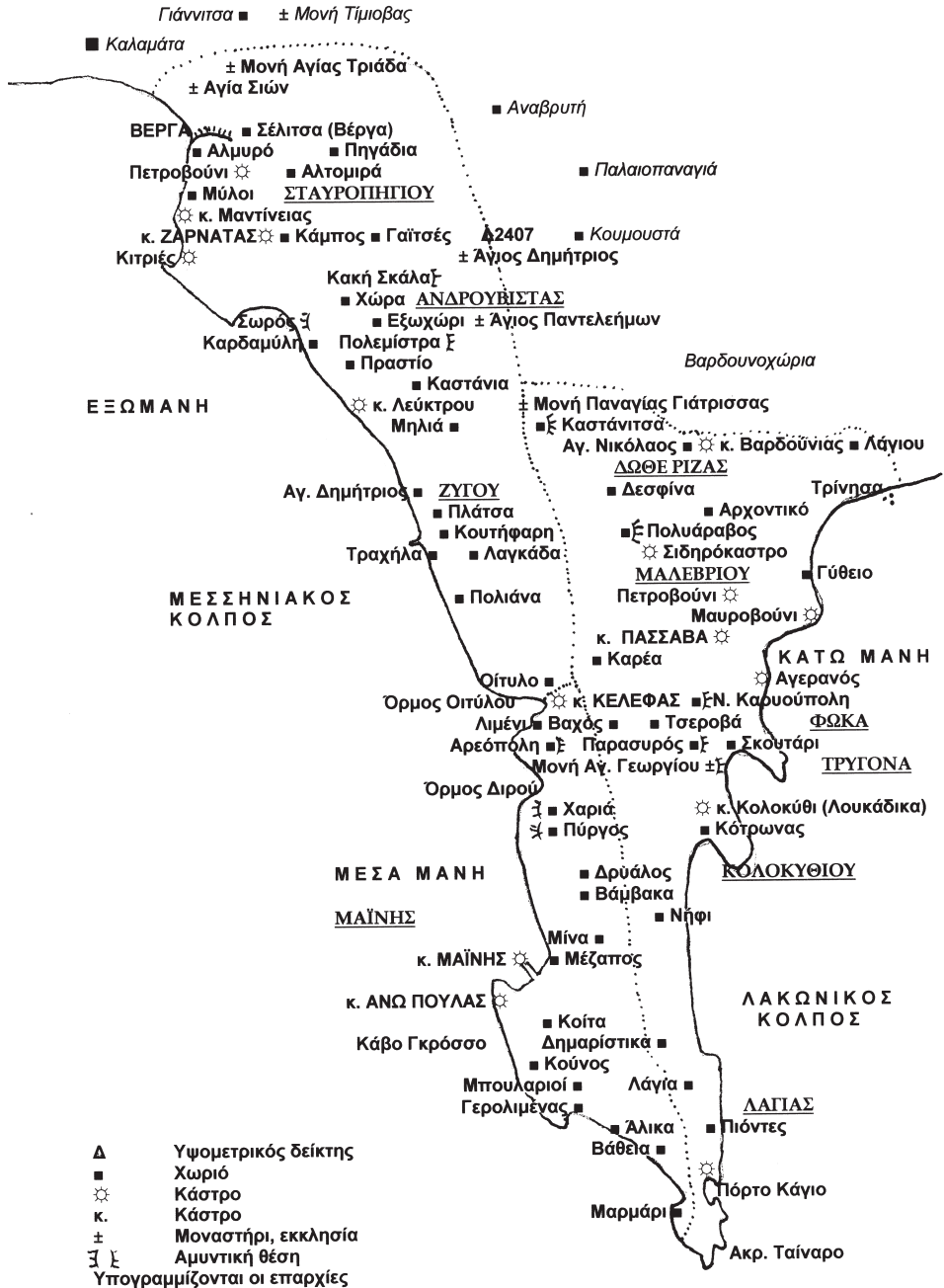
Ακόμη υπήρξε επίλεκτο μέλος της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών από το 1971 και από το 1981 μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου αυτής. Από το 1987 ανέλαβε καθήκοντα Γενικού Γραμματέα της Εταιρείας και αργότερα αναπληρωτή προέδρου. Υπήρξε πολύτιμος συνεργάτης του Προέδρου Τάσου Γριτσόπουλου, τον οποίο μετά τον θάνατό του, τον Δεκέμβριο του 2008, τον διαδέχθηκε στην Προεδρία, στην οποία παρέμεινε μέχρι του θανάτου του, τον Απρίλιο του 2014.

Οι μελέτες του στην ιστορία συνοδεύτηκαν από δημοσιεύσεις αξιολογών εργασιών, που αφορούσαν κυρίως τις καταστροφικές επιδρομές του Ιμπραήμ πασά στην Πελοπόννησο. Ο Κωνσταντίνος Λ. Κοτσώνης, έμπειρος της πολεμικής τέχνης, συνήθιζε να μελετά επιτοπίως τη διαμόρφωση του εδάφους και, χρησιμοποιώντας τις πληροφορίες των εγγράφων και των βιβλίων, κατόρθωσε να δώσει κατά το δυνατόν πλήρεις εικόνες των πολεμικών συγκρούσεων. Για την κατά το δυνατόν αρτιότητά τους δεν φαίνεται πιθανό να είναι επιδεκτικές αναθεώρησης στο μέλλον. Ακόμη βιογράφησε μέλη της οικογενείας Μαυρομιχάλη κ.ά.

Τις μελέτες του για τις εκστρατείες του Ιμπραήμ περιέλαβε στο βιβλίο του «Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1999 ως παράρτημα των «Πελοποννησιακών» από την Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών με αριθ. 8 της Επιστημονικής της Βιβλιοθήκης.

Άλλες μελέτες και άρθρα περιέλαβε σε επόμενο βιβλίο του «Μελετήματα και άρθρα» που κυκλοφόρησε το 2012. Από τον πίνακα της βιβλιογραφίας του παρόντος βιβλίου μπορεί ο αναγνώστης να λάβει γνώση μέρους των δημοσιευμάτων του.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό αποτελεί τη συνέχεια ενός προηγούμενου του ίδιου συγγραφέα με τίτλο «*Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία 1715-1821*» και εκτείνεται από την έναρξη της επανάστασης μέχρι την απομάκρυνση του Ιμπραήμ από την Πελοπόννησο. Γι' αυτό δεν γίνεται αναφορά στην κατάσταση που επικρατούσε στη Μάνη πριν από το 1821, όπως στους θεσμούς του καπετάνιου και του μπέη, ούτε στα προηγηθέντα ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα ή στους αιματηρούς αγώνες των Μανιατών, με τους οποίους εξασφάλισαν για τη Μάνη την απουσία των Τούρκων κατακτητών από τιν τόπο τους. Τελειώνει με την απομάκρυνση του Ιμπραήμ από την Πελοπόννησο το Σεπτέμβριο του 1828. Στο τέλος όμως επισυνάπτονται μερικά μεταγενέστερα έγγραφα αναφορικά με τις σχέσεις της οικογενείας Μαυρομιχάλη και του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, για να κινήσουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών στη μελέτη του αμφιλεγόμενου αυτού θέματος.

Ο αναγνώστης ενός ή περισσοτέρων βιβλίων ιστορίας για την επανάσταση του 1821 συνήθως δεν αποκομίζει μια σαφή εικόνα για τη συμβολή της Μάνης στον απελευθερωτικό αγώνα. Η προσφορά των Μανιατών δεν παρουσιάζεται από τους συγγραφείς πάντοτε με ακρίβεια και χωρίς προκατάληψη. Οι Μανιάτες αγωνιστές δεν άφησαν απομνημονεύματα κι ούτε κυκλοφόρησε μέχρι τώρα ένα βιβλίο αφιερωμένο αποκλειστικά στην προσφορά της Μάνης στην αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

Οι Μανιάτες, με την ηρωική τους διαδρομή στα χρόνια της μακραίωνης τουρκοκρατίας, είχαν πετύχει να φαντάζουν στους υπόδουλους Έλληνες «*τουρκομάχοι*» που προκαλούσαν φόβο στους κατακτητές. Αυτή η ιδέα είχε θετικό αποτέλεσμα στην απόφαση των Πελοποννησίων για τον ξεσηκωμό. Η είδηση, ότι στον αγώνα μπήκε ο Μπέης της Μάνης με όλους τους Μανιάτες, προκάλεσε ενθουσιασμό στους ραγιαδες, άρπαξαν με σιγουριά τα όπλα και ήθελαν να πολεμούν μαζί τους διότι είχαν εμπιστοσύνη στην αντρείοσύνη τους.

Από την παιδική τους ηλικία οι Μανιάτες καταγίνονταν με τα όπλα και γνώριζαν τον τρόπο του πολέμου, γι' αυτό στα πρώτα βήματα της επανάστασης τον δίδασκαν στους άλλους Έλληνες. Όπως γράφει ο Φωτάκος¹, στην αρχή της εξέγερσης πολλοί Έλληνες δεν ήξεραν να γεμίσουν το όπλο τους και έβαζαν πρώτα το βόλι και μετά τη μπαρούτη. Στην πολιορκία της Τριπολιτσάς οι Μανιάτες ήταν στρατοπεδευμένοι πολύ κοντά στο τείχος και προσθέτει: «*...επεύχαιναν να εμβάξωσι το βόλι εις τας πολεμίστρας του φρουρίου, επειδή ήσαν συνειθισμένοι από τας πολεμίστρας των πύργων των...*». Ακόμη περιγράφεται, πως στην αρχή της επανάστασης

1. Φωτάκου, Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως, έκδ. «Φιλολογικά χρονικά», Αθήναι 1960, σ. 133.

οι Πελοποννήσιοι, αντιμετωπίζοντας στο πολεμικό πεδίο τους Τούρκους, πυροβολούσαν πρόωρα και χωρίς αποτέλεσμα, όταν ακόμη ο εχθρός ήταν μακριά και εκτός βολής. Επειδή όμως δεν προλάβαιναν να ξαναγεμίσουν τα όπλα τους τρέπονταν σε άτακτη φυγή. Τέλος, ακόμη η κραυγή «Τούρκοι» τους πανικόβαλλε και εγκατέλειπαν τη θέση τους.

Αντίθετα οι Μανιάτες δεν ήταν εμποτισμένοι με την ταπείνωση και τη δουλοπρέπεια των ραγιαδών, οι οποίοι δεν τολμούσαν ούτε να κοιτάξουν στα μάτια τον Τούρκο αφέντη. Οι Μανιάτες χωρίς δισταγμό πολεμούσαν θαρρετά τον κάθε εχθρό με την εγωιστική ιδέα ότι υπερέχουν. Από την άλλη μεριά οι Τούρκοι φοβούνταν τους Μανιάτες.

Στην έναρξη της επανάστασης, εκτός από τα λιγοστά λείψανα της κλεφτουριάς του Μοριά, εμπειροπόλεμοι ήταν μόνο οι κάτοικοι της Μάνης. Με Μανιάτες ξεκίνησε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης την πορεία του προς το κέντρο της Πελοποννήσου και έδωσε τη μάχη στον Άγιο Αθανάσιο της Καρύταινας εναντίον των Τούρκων του Φαναρίου (επαρχία Ολυμπίας). Ο Κανέλλος Δεληγιάννης δανείστηκε τον ηρωικό Μανιάτη Ηλία Σαλαφατίνο με την ομάδα του για να ξεσηκώσει τους Καρυτινούς. Οι Μανιάτες ήταν μπροστάρηδες και μετέφεραν την επανάσταση από την Καλαμάτα στην Κορώνη, το Νεόκαστρο και την Κυπαρισσία (Αρκαδιά), ως το Λεοντάρι και την Καρύταινα κι από το Γύθειο στα Βαρδουνοχώρια, τον Μυστρά, τη Βλαχοκερασιά, τα Βέρβена ως τη Μονεμβασία, αυτοί σηματοδότησαν την έναρξη της επανάστασης του 1821 κι όχι οι σκόρπιες τουφεκίες ή «κλεφτοδουλειές». Από τη Μάνη έγινε το πρώτο σταθερό βήμα του αγώνα για την ανεξαρτησία των Ελλήνων.

Από τους Μανιάτες αγωνιστές μόνο ο Ηλίας Σαλαφατίνος² κατέγραψε μερικά από τα γεγονότα που βίωσε στον αγώνα του 1821. Κανένας άλλος Μανιάτης δεν άφησε απομνημονεύματα και η δράση τους λεηλατήθηκε από όσους κατέγραψαν τον επαναστατικό βίο τους με εγωκεντρισμό και περισσή υποκειμενικότητα.

Ο Γιάννης Μακρυγιάννης³, ιστορώντας την άμυνα στους Μύλους της Λέρνης το 1825 απέναντι στο στρατό του Ιμπραήμ πασά, μονοπώλησε την ηγεσία του αγώνα. Η Διοίκηση είχε αναθέσει στον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, κατόπιν δικής του πρότασης, την οχύρωση και φύλαξη της θέσης εκείνης, δεύτερος πήγε ο Δημήτριος Υψηλάντης, με τους τρίτους έφθασε ο Μακρυγιάννης και ακολούθησαν πολλοί ακόμη αγωνιστές και οι τακτικοί. Στο δεξιό τομέα της αμυντικής γραμμής τοποθετήθηκε ο Υψηλάντης που ήταν ο αρχηγός της επιχείρησης, στο μεσαίο ο Μακρυγιάννης με λίγους δικούς του και με πολλούς ακόμη αγωνιστές και στον αριστερό ο Μαυρομιχάλης και ο Χ΄ Μιχάλης. Προς το τέλος έφθασαν μερικές μικροομάδες και οι τακτικοί, αλλά αμφισβητήθηκε η συμμετοχή των τελευταίων. Γνωρίζουμε

2. Η λ ί α Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, Σύντομοι παρατηρήσεις επί τινων περιστατικών αναφερομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του κ. Ν. Σπηλιάδου, Αθήναι 1853.

3. Ι ω. Μ α κ ρ υ γ ι ά ν η, Απόμνημονεύματα, έκδ. «Ιστορική έρευνα», σ. 167 κ.ε.

λεπτομέρειες για τον αγώνα του Μακρυγιάννη, ενώ οι άλλοι παραγνωρίζονται και συστηματικά αγνοούνται.

Ο Κυριάκος Σιμόπουλος⁴ στο ξεκίνημα του βιβλίου του «Ιδεολογία και αξιοπιστία του Μακρυγιάννη» γράφει: «Όλα τα απομνημονεύματα του Εικοσιένα είναι αμφισβητήσιμης αξιοπιστίας. Οι συγγραφείς τους, στρατιωτικοί ή πολιτικοί, μορφωμένοι ή αγράμματοι, καπεταναίοι, κοτζαμπάσηδες, ιερωμένοι, λόγιοι, υπήρξαν λίγο πολύ πρωταγωνιστές του Αγώνα, με ποικίλλες εμπλοκές, θετικές ή αρνητικές. Και στις μαρτυρίες τους εμφανίζουν την προσωπική τους άποψη για γεγονότα και πρόσωπα του ξεσηκωμού, αποτυπώνοντας έτσι τις εσωτερικές συγκρούσεις, τις αντινομίες και τα πάθη που συνοδεύουν κάθε επανάσταση».

Συνεχίζοντας παρακάτω προσθέτει: «Ταξικά συμφέροντα και προσωπικές φιλοδοξίες, κομματικές αντιπαραθέσεις και ξένες επεμβάσεις υπονόμευσαν την επανάσταση από το ξεκίνημά της. Αδικοχαμένα αίματα, ολέθριοι φατριασμοί. Καταξιώθηκαν ανάξιοι, σπιλώθηκαν υπολήψεις. Άλλοι τινάχθηκαν στα μεσουράνα, άλλοι γκρεμίστηκαν στα τάρταρα».

Οι ιστοριογράφοι, που βίωσαν την επανάσταση, δεν ήταν απαλλαγμένοι από μεροληψία. Άλλος ύμνησε τον Υψηλάντη, άλλος τον Κολοκοτρώνη, άλλος τον Μαυροκορδάτο και κανένας δεν ασχολήθηκε όσο θα έπρεπε με τους αγώνες των Μανιατών. Γι' αυτό είναι οι αδικημένοι και παραγκωνισμένοι της ιστορίας. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του σε μια μόνο περίπτωση εξυμνεί τους Μανιάτες, όταν στον Άγιο Αθανάσιο της Καρύταινας πολέμησαν τους Φαναρίτες Τούρκους υπό τις οδηγίες του.

Οι Μανιάτες, με τη φτώχεια που τους μάστιζε, ήταν επόμενο να ρέπουν περισσότερο των άλλων στη λαφυραγωγία. Είναι γνωστά τα περιστατικά που για ασήμαντα ακόμη αντικείμενα δεν δίσταζαν να διακινδυνεύουν τη ζωή τους, για να αρπάξουν ένα ασκί λάδι ή ένα γαϊδούρι κάτω από συνεχείς πυροβολισμούς. Την πέτρα όμως του αναθέματος στους Μανιάτες έριξε ο Θ. Κολοκοτρώνης, γράφοντας, ότι κατά την εισβολή του Δράμαλη στην Αργολίδα: «Οι Μανιάταις έγδυσαν το Άργος κι έφυγαν». Καθένας θα εννοήσει, ότι όλοι οι Μανιάτες, αφού φορτώθηκαν τα λάφυρα από το Άργος, γύρισαν στην πατρίδα τους. Πράγματι έφυγαν λίγοι Μανιάτες, όσοι είχαν πάει εκεί για τη λαφυραγωγία του Ναυπλίου. Τα πολεμικά όμως σώματα των Μανιατών έμειναν, συνέβαλαν στο κάψιμο των καρπών της Αργολικής πεδιάδας, πολέμησαν στη μάχη του Άργους, στην υπεράσπιση του κάστρου και στη μάχη των Αμπελιών, όπου είχαν και απώλειες. Αλλά ποιός έμεινε αμέτοχος της λαφυραγωγίας, μήπως οι ναύτες ή οι στρατιώτες των σωμάτων των παιδιών του; Υπήρχε προκατάληψη απέναντι στους Μανιάτες και τους αδικήσε.

Πριν 80 περίπου χρόνια κυκλοφόρησε το βιβλίο του Δημητρίου Γατόπουλου⁵, «Τα 100 Ελληνικά χρόνια», στο οποίο υπάρχει ο ισχυρισμός, ότι το 1821 οι Μανιάτες

4. Κυρ. Σιμόπουλος, Ιδεολογία και αξιοπιστία του Μακρυγιάννη, Γ' έκδ. «Στάχυ», σ. 7.

5. Δημ. Γατόπουλος, Τα 100 Ελληνικά Χρόνια, έκδ. Δημητράκου, σ. 125.

δεν ήθελαν να ξεσηκωθούν και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης τους έστειλε ένα γράμμα και τους παρακινούσε να πάρουν μέρος στον αγώνα. Η επιστολή που δημοσίευσε ήταν αχρονολόγητη, φαινόταν μόνο ότι ήταν γραμμένη στο Γεράκι της Λακωνίας. Την επιστολή αυτή παρέθεσε στο βιβλίο του και ο Γιάννης Κορδάτος⁶, για να επικαλεσθεί και αυτός την απροθυμία των Μανιατών να ξεσηκωθούν το 1821. Αυτός με τη σειρά του παρέλειψε να σημειώσει ότι το γράμμα αυτό συντάχθηκε στο Γεράκι, προφανώς για να μην κινήσει υποψίες. Ήταν σε όλους γνωστό ότι πριν από την επανάσταση ο Θ. Κολοκοτρώνης διέμενε στην Καρδαμύλη και όχι στο Γεράκι. Πέρασαν πολλά χρόνια και δεν καταγγέλθηκε η παραποίηση της ιστορίας. Η επιστολή αυτή είχε δημοσιευθεί από το Γενναίο Κολοκοτρώνη και ο πατέρας του την είχε γράψει όταν ήταν στο Γεράκι το 1825. Τότε, ο Ιμπραήμ είχε εισβάλλει στη Λακωνία και με την επιστολή του ο Θ. Κολοκοτρώνης προσπαθούσε να φέρει τους Μανιάτες κοντά του και δεν είχε σχέση με την έναρξη του αγώνα. Να ένα παράδειγμα παραποίησης της ιστορίας, που δεν ήταν αποτέλεσμα απροσεξίας, αλλά επινοήθηκε με πρόθεση και παρέσυρε και άλλους στην ανακρίβεια εκούσια ή ακούσια.

Πολλά ακόμη τέτοια παραδείγματα αποτέλεσαν κίνητρο για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Δεν θα πρέπει όμως οι Μανιάτες και οι φιλομανιάτες να περιμένουν να διαβάσουν μόνο ηρωισμούς και κατορθώματα. Δεν υπάρχει η πρόθεση να είναι ο πανηγυρικός της Μανιάτικης προσφοράς, αλλά η καταγραφή θετικών και αρνητικών γεγονότων στον απελευθερωτικό αγώνα. Κανείς από τους αγωνιστές δεν υπήρξε τέλειος και η ακηδεμόνευτη ιστορία πρέπει να παρουσιάζει χωρίς προκατάληψη όλες τις πλευρές της δράσης τους, τα προτερήματά τους, τους αγώνες τους, αλλά ακόμη τις αδυναμίες και τα ελαττώματά τους. Όλοι συγκαταλέγονται στους θεμελιωτές της ελευθερίας μας και υποκλινόμαστε στη θύμησή τους, αλλά πρέπει να σεβόμαστε και τις επιταγές της ιστορίας, που απαιτεί την αλήθεια. Πρέπει να ακολουθούμε την αλήθεια ακόμη και όταν μας πικραίνει.

Είναι φανερό, ότι τα ιστορικά γεγονότα στα χέρια των συγγραφέων μοιάζουν με μια μάζα πλαστελίνης την οποία καθέννας πλάθει κατά βούληση. Μπορεί να είναι οι πηγές λανθασμένες και να παρασύρουν τον ιστορικό, αλλά συνήθως υποκρύπτεται σκοπιμότητα προερχόμενη από ατομικά συμφέροντα, τοπικιστικές προτιμήσεις ή προσωπολατρία, ιδεολογικές προκαταλήψεις ή ακόμη ταξικές παρωπίδες κλπ.

Επειδή πρόθεση του συγγραφέα είναι να υπηρετήσει την ιστορική αλήθεια, χρησιμοποίησε βασικά για οδηγό τα έγγραφα των αρχείων και δευτερευόντως τα απομνημονεύματα των αγωνιστών και τους ιστοριογράφους. Ίσως γίνεται κατάχρηση στην παρουσίαση αποσπασμάτων από έγγραφα ή βιβλία, θεωρήθηκε όμως απαραίτητο, για να φέρει τον αναγνώστη πιο κοντά στα ιστορούμενα χρόνια και τους ανθρώπους τους.

6. Γιάννη Κορδάτου, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Αθήνα 1957, τόμ. Β', σ. 102.

Όταν υπάρχουν αντιτιθέμενες απόψεις ή διαφορές στην περιγραφή γεγονότων, μαχών κ.ά., παρουσιάζονται οι επικρατέστερες, ώστε ο αναγνώστης να επιλέγει μεταξύ τους, παρά να προβάλλεται αποκλειστικά η προτίμηση του συγγραφέα.

Είναι αλήθεια, ότι οι υποσημειώσεις και οι βιβλιογραφικές παραπομπές είναι πολυάριθμες, που πολλές φορές αφήνουν τον μέσο αναγνώστη αδιάφορο ή ακόμη και τον ενοχλούν. Αλλά το βιβλίο αυτό, μοναδικό για την ολοκληρωτική συμβολή των Μανιατών στην επανάσταση του 1821, πρέπει να παρουσιάσει με ακρίβεια και με λεπτομέρεια τις πηγές του. Αυτές ίσως αποδειχθούν πολύτιμες στους μελετητές της ιστορίας και απαραίτητες σε όποιον θα ήθελε να κάνει κριτική ή να ασχοληθεί διεξοδικά με ένα ειδικό θέμα. Σε ορισμένες περιπτώσεις κρίθηκε αναγκαίο να επαναλαμβάνονται μερικές λεπτομέρειες, που έχουν περάσει λανθασμένα στην ιστοριογραφία, επειδή πολλοί από τους αναγνώστες θα ενδιαφέρονται αποσπασματικά για ένα μόνο θέμα, δεν θα έπρεπε να τους διαφύγουν.

Στο βιβλίο αυτό, χωρίς φειδώ, γίνεται χρήση σχεδιαγραμμάτων από τις αναφερόμενες μάχες για να μπορεί ο αναγνώστης να παρακολουθήσει καλύτερα τα ιστορούμενα γεγονότα. Με λίγες εξαιρέσεις τα σχεδιαγράμματα αυτά προέρχονται από τις αξιόλογες μελέτες του ταξιάρχου ε.α. Κωνσταντίνου Λ. Κοτσώνη. Οι φωτογραφίες προέρχονται από το βιβλίο του Νικολάου Καλαποθαράκου, «Μάνη φωτεινός και ελεύθερος τόπος», το «Λεύκωμα του 1821», έκδοση «Ελεύθερος τύπος» και τη συλλογή φωτογραφιών του Κλεάνθη Γ. Καπετανάκη.

Για να διευκολυνθούν οι αναγνώστες, που ενδιαφέρονται να έρθουν σε αμεσότερη επαφή με τις ιστορικές πηγές και πλήθος άλλων πληροφοριών για τη Μάνη, κρίθηκε αναγκαίο να δοθούν προς χρήση στο διαδίκτυο, στην ιστοσελίδα της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών (www.etlasp.gr), στην σελίδα Μελέτες «Τετράδια Ιστορίας της Μάνης», τα έγγραφα τα οποία έχουν μεταγραφεί για πρώτη φορά ή μερικές φορές έχουν δανεισθεί από άλλα βιβλία, που ίσως δεν θα ήταν προσιτά στον κάθε αναγνώστη. Στα έγγραφα αυτά δεν έχει τηρηθεί πάντοτε η ορθογραφία των κειμένων, γιατί πολλές φορές η μεταγραφή γινόταν καθ' υπαγόρευση.

Στο σημείο αυτό οφείλω να ευχαριστήσω την κόρη μου Σοφία, επίκουρη καθηγήτρια της Παλαιογραφίας στο Τμήμα Φιλολογίας της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, η οποία συνέβαλε στη μεταγραφή ενός μεγάλου αριθμού εγγράφων, που είχα συλλέξει από αρχεία για τις συγγραφές μου. Όσα έγγραφα αναφέρονται στην κατάληψη της Μεσσηνίας από τον Ιμπραήμ το 1825 έχουν δημοσιευθεί από την Σοφία στην Κυριακάτικη έκδοση της εφημερίδας της Καλαμάτας «Ελευθερία» από 29 Ιανουαρίου 2006 μέχρι 10 Ιουνίου 2007.

Τέλος θερμά ευχαριστώ τη σύζυγό μου Λιάνα, το γένος Γεωργίου Σπανέα από τη Μεγάλη Μαντίνεια της Έξω Μάνης, που μου συμπαράσταθηκε στη μακρόχρονη απασχόληση μου με την ιστορία της Μάνης και με βοήθησε με μεταφράσεις από τη γαλλική γλώσσα.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η Μάνη εκτείνεται στις νότιες βουνοπλαγιές του Ταυγέτου και στη χιλιόχρονη ιστορική της πορεία τα σύνορά της δεν ήταν σταθερά. Στις τελευταίες δεκαετίες της τουρκοκρατίας άρχιζαν από τη βορειοδυτική γωνία του Λακωνικού κόλπου, από τη θέση Κακοσκάλι, για να καταλήξουν στη βορειοανατολική γωνία του Μεσσηνιακού κόλπου, όπου τη διαχώριζε από τη Μεσσηνία ο χείμαρρος Ξερίλας.

Το όνομα Μάνη ή Μαΐνη απαντάται για πρώτη φορά στα τέλη του ενάτου αιώνα ως επισκοπή Μαΐνης. Φαίνεται ότι τότε περιοριζόταν στη Μέσα Μάνη ή ίσως στον πρώην δήμο Μέσσης, όπου βρίσκεται το κάστρο της Μαΐνης (Τηγάνι) στο Μέζαπο. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας το όνομα Μάνη ταυτίστηκε με την περιοχή στην οποία οι Τούρκοι δεν είχαν απόλυτη κυριότητα και δεν την πατούσαν χωρίς προηγούμενη άδεια του Μπέη ή του τοπικού καπετάνιου.

Πριν από το 1834, που οικίστηκε η σημερινή πόλη της Σπάρτης, η Μάνη είχε το όνομα Σπάρτη και οι Μανιάτες λέγονταν Σπαρτιάτες. Το 1603 αναφέρεται ότι επισκέφθηκαν τη Ρώμη αντιπρόσωποι της Μάνης, αποκαλούμενοι Σπαρτάνοι ή Μαϊνώτες. Στην έναρξη της επανάστασης ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ηγήθηκε στην Καλαμάτα του Σπαρτιατικού και Μεσσηνιακού στρατοπέδου. Στα χρόνια του Καποδίστρια η Μάνη διαιρέθηκε σε Ανατολική και Δυτική Σπάρτη.

Στους αιώνες της τουρκοκρατίας και τον καιρό της επανάστασης του 1821 η Μάνη ήταν ένας τόπος άγονος, κακοτράχαλος, σχεδόν παντού άνυδρος, χωρίς δρόμους, γεμάτος από στενωσιές κατάλληλες για ενέδρες ή αμυντικό πόλεμο. Παράλληλα με τη φυσική διαμόρφωση του τόπου και οι πολεμικές αρετές των κατοίκων της έκαναν τη Μάνη να είναι το φόβητρο των Τούρκων. Μόνο από τη θάλασσα μπορούσε να προσβληθεί αποτελεσματικά η Μάνη, ιδιαίτερα οι παραλιακοί οικισμοί της, που ήταν εκτεθειμένοι στα πυροβόλα του εχθρικού στόλου.

Τα χρόνια που προηγήθηκαν της ελληνικής επανάστασης, πριν η Ιερά Συμμαχία των Ευρωπαϊκών κρατών να επιβάλει την ειρήνη, η Μάνη τραβούσε το ενδιαφέρον των ξένων κρατών. Τους προσέφερε τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί ο τόπος της σαν χριστιανικό προγεφύρωμα στην ετοιμοθάνατη αχανή Οθωμανική αυτοκρατορία. Μετά την επιβολή της ειρήνης η σημασία της Μάνης περιορίστηκε και το ενδιαφέρον των ξένων γι' αυτή μηδενίστηκε.

Οι Μανιάτες σε περίπτωση εχθρικής προσβολής συνήθιζαν να ξεχνούν τις μεταξύ τους διαφορές, ξεσηκώνονταν από τα χωριά οι ένοπλοι κι αδελφωμένοι πολέμουσαν τον εισβολέα. Ήταν έμπειροι στον αμυντικό πόλεμο και τις ενέδρες, όπου προφυλαγμένοι πίσω από ένα βράχο πολεμούσαν επίμονα και λόγω της εμπειρίας τους οι τουφεκίες τους ήταν ευθύβολες και αποτελεσματικές. Παράλληλα έδειχναν ικανότητα στις επιδρομές, ιδιαίτερα τις νυχτερινές, που γίνονταν για αρπαγή

τροφίμων, ζώων κλπ. ή στις πειρατικές καταδρομές, που η επίδοσή τους είχε γίνει το φόβητρο των θαλασσινών.

Τη ληστρική συμπεριφορά επέβαλλε η πενιχρή γεωργική παραγωγή του τόπου τους, που επαρκούσε για το βιοπορισμό τεσσάρων έως εννέα μηνών για τους πιο εύπορους. Όταν και η αρπαγή, έστω και των πιο φθηνών αντικειμένων, δεν ικανοποιούσε τις ανάγκες τους μεταβάλλονταν άλλοτε σε ειρηνικούς εργάτες στη σιτοβόλο περιοχή του Έλους ή στους ελαιώνες τις Κορώνης, ενώ άλλοτε έβγαιναν κλέφτες στο Μοριά ή πειρατές στις θάλασσές τους. Η πυκνοκατοικημένη και φτωχή Μάνη έκανε τους στερημένους από αγαθά ανθρώπους της λιτοδίαιτους και ανθεκτικούς στην ανέχεια, παράλληλα όμως και εριστικούς, σκληρούς και εκδικητικούς. Στον τόπο τους δεν έλειπαν οι εμφύλιες συγκρούσεις κι οι περισσότεροι άντρες χάνονταν από βόλι στην ακμή της νιότης τους.

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας οι ξένοι επισκέπτες της Μάνης εντυπωσιάζονταν από τις παρατηρούμενες διαφορές ανάμεσα στους Μανιάτες και τους λοιπούς κατοίκους του Μοριά. Οι τελευταίοι ζούσαν κάτω από τη σκιά ενός υπερόπτη και αλαζόνα δυνάστη, που δεν ήταν διστακτικός για κάθε είδους ταπεινώση, αρπαγή και βιαιοπραγία σε βάρος των ραγιάδων. Καθώς γράφουν οι περιηγητές⁷, στο Μοριά οι άνδρες είχαν χάσει την ανδροπρέπειά τους, ήταν φοβισμένοι, ταπεινωμένοι και δουλοπρεπείς απέναντι στους κατακτητές. Οι Μοραΐτισσες ζούσαν με το φόβο της αρπαγής, γι' αυτό αποτραβηγμένες από τις πλατείες και τις αγορές, κρύβονταν πίσω από τα μισόκλειστα παράθυρά τους, μήπως προκαλέσουν την επιθυμία κάποιου Τούρκου περαστικού. Αντίθετα ο Μανιάτης διατηρώντας τον ανδρισμό του, ήταν εγωιστής και περήφανος για τον εαυτό του, τη γενιά του και τον τόπο του. Παράλληλα οι Μανιάτισσες, αφέντρες στο σπιτικό τους, ήταν θαρραλέες και δεν δίσταζαν να πλησιάσουν τους άνδρες, ακόμη και τους περαστικούς, διότι είχαν τη σιγουριά της ασφάλειας και του σεβασμού που έδειχναν οι άνδρες προς αυτές.

Οι γυναίκες στους Δολούς της Μάνης, γράφει ο περιηγητής C. R. Cockerell⁸, την ημέρα της Λαμπρής που τις είδε, ήταν όμορφες, καλοντυμένες και γελαστές. Με θάρρος πλησίαζαν τους ξένους και ρωτούσαν γι' αυτούς. Δεν έδειχναν φόβο, διότι κανένας δεν θα τολμούσε να τις προσβάλλει. Συμπέρανε πως «...η ελευθερία έχει αλλάξει την όψη και τους τρόπους των ανθρώπων και τους έχει κάνει χαρούμενους κι ευτυχισμένους...»

Ένας άλλος περαστικός, ο Bory de Saint Vincent⁹, είδε γυναίκες στους αγρούς να εργάζονται και τις ρώτησε, πού ήταν οι άνδρες τους και τα αδέρφια τους. Του

7. Sibthorp, in: Robert Walpole, *Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to the European and Asiatic Turkey*. London 1820, σ. 61,

8. Σοφίας Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, *Ιθώμη* 29-30(1990)67. (C. R. Cockerell, *Travels in Southern Europe and the Levant*, London 1903.)

9. Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Morea, section Physique*. Paris 1832, τόμ. 1, σ. 345-6.

απάντησαν πως οι δουλειές στα χωράφια δεν είναι για τους άνδρες, οι οποίοι είναι προορισμένοι για τα όπλα και την πολιτική. Αυτές με τη συμπεριφορά τους έκαναν τους Μανιάτες περήφανους και τους ανάγκαζαν με τον τρόπο αυτό να μη λογαριάζουν το θάνατο και να φθάνουν στον ηρωισμό.

Το σπίτι για τη Μανιάτισσα ήταν το βασίλειό της. Αυτή είχε τη διαχείριση «έκανε το κουμάντο», αλλά συγχρόνως είχε και την υποχρέωση να επιμελείται του βιοπορισμού της οικογένειας. Μόνο τις βαριές δουλειές αναλάμβαναν οι άνδρες, όπως το όργωμα και το κυνήγι. Πολλές φορές όμως ο άνδρας του σπιτιού χανόταν νωρίς στις συνηθισμένες ένοπλες συγκρούσεις και τότε όλο το φορτίο έπεφτε στις πλάτες των άξιων γυναικών.

Τα Μανιατόπουλα από μικρή ηλικία διδάσκονταν από τη συμπεριφορά της μάνας τους την οικογενειακή πειθαρχία και την ηθική. Ο πατέρας ήταν σεβαστός και δεν δεχόταν αντιρρήσεις. Πάνω απ' αυτόν ήταν μόνο η γενιά, που έκανε τους Μανιάτες περήφανους κι ασυμβίβαστους. Όσο μεγαλύτερη ήταν η γενιά, τόσο ισχυρότερος ένιωθε κι ο ίδιος. Γι' αυτό θεωρούσε τον εαυτό του στρατευμένο στη γενιά και ήταν έτοιμος να εκτελέσει τις εντολές της, όσο επικίνδυνες κι αν ήταν. Οι Μανιατοπούλες και μετά το γάμο τους κρατούσαν δεσμούς με την πατρική τους οικογένεια, ιδιαίτερα αν ήταν μια από τις ισχυρότερες του τόπου.

Αν χανόταν ο πατέρας τα ηνία της οικογένειας αναλάμβανε η μητέρα μέχρι τα βαθιά της γεράματα και τα παιδιά της δεν πρόβαλλαν αντιρρήσεις στις αποφάσεις της. Στα αδέρφια υπήρχε ιεραρχία και τους γονείς μετά το χαμό τους διαδεχόταν ο πρωτότοκος αδελφός και κρατούσε την οικογένεια ενωμένη.

Η μανιάτικη γενιά αποτελούσε την κοινωνική μονάδα στη Μάνη και ενεργούσε σαν σύνολο. Οι γάμοι των νέων, οι κουμπαριές, οι αγοραπωλησίες, οι φιλίες, οι έχθρες δεν ήταν έργο ενός, αλλά απόφαση όλης της γενιάς. Το αποφάσιζαν οι γέροντες της οικογένειας που συνέρχονταν σε συνέλευση, τη γεροντική και ο ικανότερος ή ο γηραιότερος ήταν ο πρωτόγερος, δηλαδή ο πρώτος στην ιεραρχία.

Το Μανιατόπουλο περίπου τα πρώτα 7-8 χρόνια της ζωής του τα περνούσε στο σπίτι υπό την επίβλεψη και τη διαπαιδαγώγηση της μάνας του ή κάποιας μεγαλύτερης αδελφής του. Μετά τα αγόρια τα αναλάμβανε ο πατέρας για να μάθουν τον αγώνα της ζωής. Προηγουμένως από το σπίτι είχαν διδαχθεί το σεβασμό στον πατέρα, τη μητέρα και κάθε μεγαλύτερο, όπως και την ατομική τους αξιοσύνη, που έπρεπε να την αποδεικνύουν σε κάθε περίπτωση. Πάνω από τον καθένα ήταν η οικογένεια και όφειλε αφοσίωση στη γενιά μέχρι αυταπάρνησης.

Στην Καρδαμύλη, όπως μας πληροφορεί ο Άγγλος περιηγητής John Morritt¹⁰, υπήρχε τόπος όπου τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, μάθαιναν σκοποβολή και επι-

10. Morritt J, The district of Maina, in: Robert Walpole, Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to the European and Asiatic Turkey, London 1820, σσ. 48, 50.

δίδονταν σε αθλήματα. Με την προγύμναση αυτή ο Μανιάτης γινόταν λεπτός, ευκίνητος, λιτοδίαιτος, συνητισμένος στην πείνα και ανεξάντλητος σε αντοχή.

Το αγόρι εκπαιδευόταν από τον πατέρα, τον οποίο ακολουθούσε παντού. Μάθαινε τη χρήση των όπλων και έφερε στον ώμο του ένα τουφέκι μεγαλύτερο από το μπόι του. Έπαιρνε μέρος σε ένοπλες συμπλοκές δίπλα στον πατέρα του και αναλάμβανε να γεμίζει τα όπλα του πατέρα και το δικό του, με τα οποία πυροβολούσε ο πατέρας και οι δυό τους αποτελούσαν ένα άξιο δίδυμο πολεμιστών.

Στις πολεμικές μικρο-συγκρούσεις, που ήταν συνηθισμένες στη Μάνη, οι γυναίκες της οικογένειας πολλές φορές στέκονταν απόμακρα και παρατηρούσαν τους άνδρες και αδελφούς τους να πολεμούν. Κάτω από το μάτι της οικογένειας δεν τολμούσε κανείς να δειλιάσει και να δείξει την πλάτη του στον αντίπαλο, διότι δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει την κριτική των γυναικών. Όμως δεν έμεναν πάντοτε οι γυναίκες μακριά από τις μάχες, αλλά πολλές φορές έπαιρναν μέρος σ' αυτές και μπορεί να πολεμούσαν με όπλα ή να περιορίζονταν μόνο σε πετροβολητό. Για το Μανιάτη ήταν ντροπή να πυροβολήσει εναντίον γυναικών. Μόνο στις Μανιάτισσες επιτρεπόταν να πυροβολήσουν γυναίκες. Όπως είπε κάποτε ο Χριστόδουλος Χρηστάας, η αδελφή του με καμιά τριανταριά γυναίκες είχαν πάρει μέρος σε εκστρατεία και από αυτές υπήρξαν νεκρές, ενώ η αδελφή του είχε τραυματιστεί.

Οι Μοραΐτες ένιωθαν περηφάνεια όταν άκουγαν κατορθώματα των Μανιατών, διότι πίστευαν πως μια μέρα θα πρωτοστατούσαν στον αγώνα της λευτεριάς. Ακόμη τους γέμιζε σιγουριά η σκέψη, πως αν μια μέρα βρεθούν υπό διωγμό από τους Τούρκους, καταφεύγοντας στη Μάνη, θα εύρισκαν ένα ασφαλές και φιλόξενο καταφύγιο.

Όταν η Φιλική Εταιρεία θέλησε να προσηλυτίσει τους Μοραΐτες στην ιδέα της επανάστασης, πρώτα στράφηκε στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, διότι δεν ήταν δυνατόν να ξεκινήσει επανάσταση στην Πελοπόννησο χωρίς τη Μάνη και τους Μανιάτες με τους ηγέτες τους.

Ο Φωτάκος¹¹, υπασπιστής του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, έγραψε ότι οι Πελοποννήσιοι έλεγαν πως η τουφεκιά του Μανιάτη βροντά περισσότερο από το κανόνη. Αυτή η ιδέα με το συμβολικό της χαρακτήρα είχε τεράστια επίδραση στο ηθικό των Πελοποννήσιων επαναστατών, που συνήθως παραβλέπεται από τους ιστορικούς. Στο τέλος ακούστηκε από μερικούς, ότι οι Μανιάτες στην πολιορκία της Τριπολιτσάς δεν έκαναν κανένα σπουδαίο κατόρθωμα. Αλλά η μεγαλύτερη υπηρεσία που μπορούσαν να προσφέρουν και την πρόσφεραν, ήταν η ενθάρρυνση των πολεμιστών από άλλες περιοχές. Αυτούς τους μεταμόρφωσαν σε άξιους πολεμιστές, απαλλάσσοντάς τους από το φόβο που τους προκαλούσε ακόμη και η κραυγή «έρχονται οι Τούρκοι».

11. Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα σ. 288.

Οι πρώτες μάχες, στις οποίες έλαβαν μέρος οι κάτοικοι της Πελοποννήσου, συνήθως κατέληγαν σε διάλυση. Ο Φωτάκος¹² γράφει, ότι τότε μόνο κοντά στον Ηλία και τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ή τον Διονύσιο Μούρτζινο εμπιστεύονταν να πάνε οι πολεμιστές και χάρη σ' αυτή την προτίμηση συγκεντρώθηκαν αγωνιστές στο Βαλτέτσι και θεμελιώθηκε εκεί η επανάσταση με πρωτεργάτες τους Μανιάτες.

Στα πρώτα βήματά της η επανάσταση του 1821 στο Μοριά στηρίχθηκε στις πολεμικές ενέργειες των Μανιατών και στη φήμη τους ως τουρκομάχων που τους συνόδευε και έδινε θάρρος στους Πελοποννήσιους να πολεμούν δίπλα τους. Η νίκη στο Βαλτέτσι, που εδραίωσε την εξέγερση των Ελλήνων, αποτελεί την απόδειξη. Αλλά και μετά την πτώση του Μεσολογγίου, η επανάσταση που βρισκόταν στο ψυχорράγημά της, με τις μάχες στη Βέργα, το Διρό και τον Πολυάραβο δέχθηκε το φιλί της ζωής από τη Μάνη. Οι εξεγερμένοι Έλληνες, ιδιαίτερα οι Μεσσήνιοι που τους παρείχε διαρκώς άσυλο η Μάνη, άντεξαν κι αρνήθηκαν το προσκύνημα του βάρβαρου κατακτητή. Παράλληλα οι λαοί της Ευρώπης είδαν ότι ο ελληνικός λαός δεν υποτάσσεται ολοκληρωτικά και γιγάντωσαν την απαίτησή τους για παρέμβαση των βασιλέων τους. Όλα αυτά οδήγησαν στη ναυμαχία του Ναβαρίνου που θεμελίωσε την ελευθερία μας.

12. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα σ. 97.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΑΡΞΗ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
1821-1822

Η Φιλική Εταιρεία και το έργο της

Αναφορικά με τα κίνητρα που ώθησαν τους Έλληνες στην επανάσταση το 1821 ο D. Dakin¹³ γράφει: «...Μολονότι είχαν, επί αιώνες συνεργαστεί με τους αλλόθρησκους αφέντες τους, δεν είχαν πάψει να τους αντιμετωπίζουν με άγριο μίσος και βαθιά περιφρόνηση. Είχαν μια έμφυτη συνωμοτική διάθεση κι ένα έντονο αίσθημα τοπικής ανεξαρτησίας· είχαν ακόμη ένα είδος εθνικής συνείδησης, τον ελληνισμό τους, που καλλιεργήθηκε χάρη στην εκκλησία και την επιβίωση της ελληνικής γλώσσας¹⁴. Πολλοί Έλληνες είχαν ποικιλότροπα εμποτισθεί με τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και είχαν βγάλει τα δικά τους συμπεράσματα βλέποντας την αμερικανική ανεξαρτησία, την αναστάτωση της επαναστατημένης Ευρώπης, την εγκαθίδρυση της Ιόνιας Πολιτείας και τους αγώνες της Λατινικής Αμερικής...».

Το 1814 ιδρύθηκε στην Οδησό η Εταιρεία των Φιλικών από τον Νικόλαο Σκουφά, τον Αθανάσιο Τσακάλωφ και τον Εμμανουήλ Ξάνθο. Στη συνέχεια προστέθηκαν ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, ο Αθανάσιος και Παναγιώτης Σέκερης, ο Άνθιμος Γαζής κ.ά. Σκοπός της ήταν να προετοιμάσει το έδαφος για μια μελλοντική επανάσταση των Ελλήνων. Το έργο της, στηριζόμενο στο μύθο της ξένης παρέμβασης, υπήρξε σημαντικό και αποδείχθηκε αποτελεσματικό. Ενώ είναι γνωστό ότι οι ιδρυτές της ήταν άνθρωποι χωρίς ιδιαίτερα χαρίσματα ή ικανότητες, τελικά η ιστορία τούς δικαίωσε και κατατάσσονται στους πρωτουργούς της ελευθερίας της Ελλάδος. Η οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας είχε δανειστεί πολλά από τις μασονικές στοές ή τους καρμπονάρους, ενώ ακόμη έκαναν λόγο για μια μεγάλη δύναμη, την «Υπερτάτην Αρχή», που δήθεν βρισκόταν πίσω από την εταιρεία, ώστε ο κόσμος να υποθέτει τη Ρωσία και να παίρνει θάρρος. Η μυστικοπάθεια χαρακτηριζε την ίδρυση της εταιρείας, για να κρύβει τη γύμνια της και την αδυναμία της.

13. Douglas Dakin, Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833, Μορφωτικό ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983, σ. 106.

14. Αναφέρεται ότι: «...Η Ελληνική γλώσσα διά της διαρκούς εις τας εκκλησιαστικές τελετάς χρήσεως είχε κρατήσει αντιστάθμισιν τινά κατά της εντελούς εξαχρειώσεώς της, εις ην έμελλε να υποπέση διά της προσφάσεως βαρβάρων διαλέκτων...». Γ. Γ. Γερβίνου, Ιστορία της Επανάστασης και αναγεννήσεως της Ελλάδος, Αθήνα 1864, τόμ. Α', σ. 81.

Παρ' όλα αυτά κατόρθωσε τελικά να ενθουσιάσει τον ελληνικό λαό και να τον οδηγήσει με επιτυχία στα πρώτα βήματα του αγώνα της απελευθέρωσης.

Υπήρξε ακράδαντος και διαρκής πεποίθηση των Ελλήνων, ότι η ελευθερία τους θα έλθει από τη Ρωσία και ότι η Φιλική Εταιρεία, η οποία ιδρύθηκε στη Ρωσία, θα αποτελούσε και όργανό της. Ο Σπ. Τρικούπης¹⁵ στην Ιστορία του γράφει: «...έθεσαν την Εταιρίαν υπό το μυστηριώδες όνομα αγνώστου και ανυπάρχοντος υπερτάτης Αρχής, υπαινιγνόμενοι την Αυλήν της Ρωσίας... Αλλ' όπως και αν θεωρήση τις την Φιλικήν Εταιρίαν, οιαδήποτε και αν υποβάλη τα αίτια εξ ων κινούμενοι οι συστημαί της συνέλαβαν και επραγματοποίησαν την ιδέαν της συστάσεώς της, και οποία τεχνάσματα εις διάδοσιν αυτής και αν μετεχειρίσθησαν, οφείλει να ομολογήση, ότι συνέδεσε αυτή όλην την Ελλάδα δια τον προσηλυτισμόν της και προητοίμασε και ήνοιξε τον αγώνα δια της μυστηριώδους συνεργείας της...».

Μέχρι το 1817 η Εταιρεία των Φιλικών δεν αριθμούσε παρά μόνο είκοσι μέλη, έως ότου πέρασε από την Οδυσσό μια ομάδα Ελλήνων στρατιωτικών. Ήταν πρώην αξιωματικοί του ρωσικού στρατού των Ιονίων Νήσων, οι οποίοι πήγαιναν στην Αγία Πετρούπολη, για να επισκεφθούν τον Ιωάννη Καποδίστρια. Πίστευαν ότι δι' αυτού θα συναντούσαν τον Τσάρο της Ρωσίας προκειμένου να του ζητήσουν βοήθεια για τις παλαιές τους υπηρεσίες. Ανάμεσά τους ήταν ο Αναγνωσταράς¹⁶ (Χρήστος Παπαγεωργίου) από τον Άγριλο της Μεσσηνίας και οι Μανιάτες Ηλίας Χρυσοσπάθης¹⁷ από το Κοτρώνι του Λεύκτρου και Παναγιώτης Δημητρόπουλος από τα Σκυφιάνικα του Μαλεβριού. Πέρα από αυτούς ήταν ακόμη ο Παναγιώτης Παπαθανασόπουλος από το Γεωργίτι κλπ.

Με την επιστροφή από την Αγία Πετρούπολη των παλαιών αξιωματικών στην Οδησσό και την Κωνσταντινούπολη άρχισε περίοδος ενεργοποίησης της Εταιρείας. Ένας από τους πιο δραστήριους Φιλικούς υπήρξε ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας από την Πολιανή της Μεσσηνίας, που κατηχήθηκε στις 21 Ιουνίου 1818 από τον συμπατριώτη του Αναγνωσταρά. Ο Δικαίος μύησε στη Φιλική Εταιρεία τον Καλαματιανό έμπορο Καμαρινό Κ. Κυριακό, που η οικογένειά του είχε καλές σχέσεις με τους Μανιάτες καπετάνιους, στον οποίο ανέθεσαν να προσηλυτίσει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Στη Μάνη πήγε και ο Ηλίας Χρυσο-

15. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, έκδ. Χάρη Πάτση, Αθήναι 1959, τόμ. Α', σ. 79.

16. Ο Αναγνωσταράς ήταν γιός του παπά Γεωργίου Κορομηλά και βαφτίστηκε Χρήστος, προοριζόταν δε για ιερωμένος και γι' αυτό χειροτονήθηκε «αναγνώστης». Επειδή ήταν μεγαλόσωμος και θυμώδης έλαβε το παρωνύμιο Αναγνωσταράς, το οποίο επικράτησε τόσο του βαφτιστικού, όσο και του οικογενειακού του ονόματος. Γ. Κ ο ρ ο μ η λ ά, Καταγωγή και επώνυμον του στρατηγού-υπουργού Αναγνωσταρά εις Μ. Φ ε ρ έ τ ο υ, Μεσσηνιακά 2(1970)205.

17. Ο Ηλίας Χρυσοσπάθης μύηθηκε στη Φιλική Εταιρεία στις 18 Οκτωβρίου 1817 και είχε αριθμό μητρώου 21. Β α λ. Μ έ ξ α, Οι Φιλικοί, Αθήναι 1937, σ. 4. Κ. Α. Κ ο τ σ ώ ν η, Ηλία Π. Χρυσοσπάθη «Εκστρατεία και διατριβαί» 1821, Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)361 κ.ε. Α λ. Χ ρ υ σ ο μ ά λ λ η, Ηλίας Χρυσοσπάθης, ο πρώτος Μανιάτης Φιλικός, Ιθώμη 17(Ιαν.-Μάιος 1977) 27-33.

σπάθης και σε λίγο χρόνο η Εταιρεία διαδόθηκε στους πιο αξιόλογους Μανιάτες¹⁸. Ανάλογη ήταν η υποδοχή και αποδοχή της Εταιρεία στη Μεσσηνία και τη λοιπή Πελοπόννησο. Οι καπετάνιοι, οι πρόκριτοι, οι αρχιερείς όλοι σχεδόν είχαν γίνει μέλη της Εταιρείας των Φιλικών.

Η Φιλική Εταιρεία στις 15 Μαΐου 1819 έστειλε στη Μάνη το Χριστόφορο Περραιβό¹⁹ μαζί με 18 Σουλιώτες με πρόσχημα την ίδρυση σχολείου, στην πραγματικότητα όμως για την προετοιμασία της επανάστασης. Η λέξη σχολείο ήταν συνθηματική και σήμαινε τον απελευθερωτικό αγώνα. Οι οικογένειες του Παναγιώτη Μούρτζινου και του πρώην Αντώνμπεη Γρηγοράκη αναγνώρισαν ως μόνιμο ηγέτη της Μάνης τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, έστω κι αν οι Τούρκοι μετέπειτα θα άλλαζαν το μπέη και συμφιλιώθηκαν μεταξύ τους. Ο Γρηγόριος ο Ε΄, Πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως, ενίσχυσε την ίδρυση σχολείου στη Μάνη, δηλαδή την προετοιμασία της επανάστασης με το ποσό των 7.500 ταλλήρων (περίπου 45.000 γροσίων).

Την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας δεν δέχθηκε ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο οποίος θεωρούσε τότε άκαιρη κάθε επαναστατική δραστηριότητα, λόγω των αφορισμών της Ιεράς Συμμαχίας. Αρχηγός της Εταιρείας αναδείχθηκε ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο οποίος έφερε τον τίτλο του Γενικού Εφόρου της Αρχής.

Το αρχικό σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας προέβλεπε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης²⁰ να πάει στην Τεργέστη και το Νοέμβριο του 1820 με το πλοίο του Ορλώφ από τις Σπέτσες να αποβιβάσθει στη Μάνη και να αρχίσει αμέσως την επανάσταση. Τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας προέβλεπαν ακόμη οι Σουλιώτες, που διέμεναν στην Κέρκυρα να μετοικήσουν στη Μάνη για να λάβουν μέρος στην επικείμενη επανάσταση. Σε επιστολή του ο Αλέξανδρος Υψηλάντης²¹ προς το Βιάρο Καποδίστρια έγραψε: «...Εν τούτοις λάβετε την φροντίδα, τους εκεί Σουλιώτας, με οίους τρόπους οίδατε, διά να μη γένη το πράγμα προφανές, να μετοικήσετε εις Σπάρτην (Μάνην) ολίγους κατ' ολίγους, αλλά χωρίς αναβολής. Αν δε υστερούνται εξόδων, θέλετε τους μετρήσει ως πέντε χιλιάδων γρόσια...». Τελικά οι Σουλιώτες πολέμησαν στο πλευρό του Αλή πασά και δεν πήγαν στη Μάνη.

Κατά τον Απόστολο Δασκαλάκη²², ο Ιωάννης Παπαρρηγόπουλος που ήταν διερμηνέας στο Ρωσικό προξενείο της Πάτρας και είχε πάει να συναντηθεί με την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας, έπεισε τον Αλέξανδρο Υψηλάντη ότι ο Μοριάς δεν ήταν προετοιμασμένος ώστε να αρχίσει από εκεί αμέσως την επανάσταση.

18. Σ. τ. Καπετανάκης, Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία 1715-1821, Αρεόπολη 2011, σ. 471 κ.ε., όπου γίνεται λόγος για τους Μανιάτες Φιλικούς.

19. Σ. Β. Κουρέα, Ο Χριστόφορος Περραιβός εις την Μάνην, Λακωνικά 2(1965)3. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι στη συμφωνία δεν συμμετείχε η οικογένεια του πρώην Τζανήμπεη Γρηγοράκη.

20. Σ. π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α΄, σ. 88. Α. π. Δασκαλάκης, Η προπαρασκευή της Ελληνικής επαναστάσεως εις Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)46.

21. Α. π. Δασκαλάκης, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)45-6.

22. Α. π. Δασκαλάκης, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)57.

Στα τέλη του 1820 ο Παπαφλέσσας ή Γρηγόριος Δικαίος²³, επειδή είχε κινήσει τις υποψίες των τουρκικών αρχών στην Κωνσταντινούπολη, πήγε στην Πελοπόννησο για να συνεχίσει το έργο της διάδοσης των ιδεών της Εταιρείας. Ήταν ο εκπρόσωπος του Αλ. Υψηλάντη, ο οποίος έφοδίασε το Γρ. Δικαίο με συστατικά γράμματα και τον προέβαλε σαν αντιπρόσωπό του. Σε σύσκεψη όμως που έγινε στο Αίγιο (Βοστίτζα) δεν έπεισε τους προκρίτους και αρχιερείς της βορείου Πελοποννήσου. Ήταν υπερβολικός στα μυθεύματα που ανέφερε και δεν έγινε πιστευτός, γι' αυτό δεν επικροτήθηκε αμέσως η πρότασή του για επανάσταση. Στη νότιο Πελοπόννησο συνέχιζε το έργο του και διέμενε τότε στη μονή Γαρδικίου και τότε στη Σέλιτσα²⁴ (Βέργα). Αναφέρεται ακόμη ότι με 30 παλικάρια, όπου μπορούσε, έβλαπτε τους Τούρκους²⁵.

Ο Γρηγόριος Δικαίος στην Πελοπόννησο δεν έγινε αποδεκτός σαν αρχηγός, έστω κι αν τα έγγραφα του πρίγκιπα τον συνιστούσαν σαν εκπρόσωπό του. Στο Μοριά υπήρχαν αρχηγοί, που τους αναγνώριζε και τους ακολουθούσε ο λαός. Στην αδούλωτη Μάνη ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και οι τοπικοί καπετάνιοι και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές ήταν οι πρόκριτοι και οι αρχιερείς. Ήταν αυτοί οι οποίοι σε λίγο θα αναλάμβαναν την πρωτοβουλία του ξεσηκωμού ενάντια στην υποτέλεια και τη σκλαβιά. Στην έναρξή του ο αγώνας ήθελε χρήματα και αναγνωρισμένους ηγέτες και αυτοί προήλθαν από τις τάξεις των προκρίτων (κοτζαμπάσδων) και αρχιερέων. Από τους αγώνες βαθμιαία διακρίθηκαν οι στρατιωτικοί ηγέτες που διεκδίκησαν και αυτοί την πρώτη θέση στη διαμορφούμενη νέα κατάσταση.

Η Φιλική Εταιρεία²⁶ περιορίστηκε μόνο στην προσπάθεια εξάπλωσής της. Δεν ασχολήθηκε με την κάλυψη όλων των αναγκών. Εκτός ότι δεν συγκέντρωσε εφόδια για τον εξοπλισμό και την τροφοδοσία των στρατευμάτων, ακόμη «...δε δημιούργησε τον κατάλληλο μηχανισμό ούτε για την παραπέρα διεξαγωγή του πολέμου ούτε για τη συγκρότηση ενός ελληνικού κράτους. Κατά συνέπεια, εκείνοι που ανέλαβαν να συντηρήσουν τις ένοπλες δυνάμεις και να συγκροτήσουν ένα είδος κυβέρνησης για να κατευθύνει τον αγώνα ήταν οι Έλληνες ιθύνοντες επί Τουρκοκρατίας, με τους ισχυρούς τοπικούς δεσμούς. Στις ενέργειές τους αυτές βρέθηκαν αντιμέτωποι με ένα ελληνικό δημοκρατικό φρόνημα στενά δεμένο με την κλέφτικη τοπικιστική φιλαυτία... Οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις ήθελαν την οθωμανική κοινωνία χωρίς τους Τούρκους, οι στρατιωτικοί ήθελαν να αποκτήσουν για λογαριασμό τους αντίστοιχες ανεξάρτητες σατραπείες και να γίνουν μικρογραφίες του Αλή πασά, και τα χαμηλότερα στρώματα ήθελαν απλώς να βελτιώσουν τη θέση τους...».

23. Αναφέρεται ότι λήγοντος του Δεκεμβρίου 1820, ο Γρηγόριος Δικαίος πήγε στην Πελοπόννησο. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 90. Ο Μιχ. Οικονόμου, Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', αριθ. βιβλ. 14, σ. 51, αναφέρει ότι έφθασε στο Μοριά την 1 Ιανουαρίου 1821.

24. Η λ. Σαλαφατίνου, Σύνομοι παρατηρήσεις, ό.π., σ. 7.

25. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλία Σαλαφατίνου, Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, Πελοποννησιακά, Παράρτημα αριθ. 9, Αθήνα 1982-3, σσ. 129 και 134, στίχ. 4 κ.ε.

26. Douglas Dakin, ό.π., σ. 107 κ.ε.

Μανιάτες στην επανάσταση των Ηγεμονιών

Από τη Ρωσία όπου βρισκόταν ο Αλέξανδρος Υψηλάντης δεν κατέβηκε στη Μάνη για να αρχίσει την επανάσταση, όπως προέβλεπε το σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας. Προτίμησε να πάει στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και να αρχίσει την επαναστατική κινητοποίηση από εκεί. Στις 22 Φεβρουαρίου 1821 πέρασε τον Προύθο ποταμό και μπήκε στη Μολδαυία, από όπου μετά δύο ημέρες δημοσίευσε το επαναστατικό του κήρυγμα. Μέχρι πρόσφατα η παρουσία Μανιατών στον αγώνα των ηγεμονιών παρέμενε παραγκωνισμένη. Ο Ιωάννης Φιλήμων²⁷ αναφερόμενος στη μάχη του Σερέτη ποταμού και του Γαλαζίου της 30 Απριλίου και 1 Μαΐου 1821 έγραψε τα ακόλουθα για συμμετοχή και διάκριση Μανιατών: «...Και τοιαύτη εστάθη η μάχη των 30 Απριλίου. Η ένδοξος αυτή μάχη, η λεγομένη του Σερέτου, ήτις κατά σειράν διήρκεσε ώρας 6, τέσσαρας πριν της δύσεως και δύο μετά την δύσιν του άστρου της ημέρας, και καθ' ην οι Έλληνες έμειναν νικηταί τέλειοι αφού τρις ήλθον εις συμπλοκήν.... εγκωμίων δε απείρων άξιοι είναι ο χιλίαρχος Αθανάσιος (Καρπενησιώτης).... ο Παναγιώτης και Απόστολος Τζικούρας Μανιάται, οίτινες ιδιαιτέρως διεκρίθησαν κατά την ρηθείσαν μάχην...».

Από μια επιστολή της 22 Ιουλίου 1821, που βρέθηκε στο αρχείο Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, γραμμένη σε κάποιο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου κοντά στο Δραγατσάνι των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, έγινε γνωστό ότι πολέμησαν μερικοί από τους κατοίκους της Μάνης, οι οποίοι ήταν εκεί τον καιρό του ξεσηκωμού. Ο Τζανέτος Κυβελάκος, εκφραζόμενος στο τοπικό μανιάτικο ιδίωμα και απευθυνόμενος στον καπ. Γεωργάκη Αντ. Γρηγοράκη, δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες²⁸: «...Το λοιπόν τις προ άλλες, ο Υψηλότατος πρίντζιπάς μας θ' αγροικηθή από την αφεντιά σου σήκωσε παντιέρα και ξέγραψε την πόρτα από τη Βασιλεύουσα και από την ελληνική γρεκιά. Από το κάωμμα του πρίντζιπα, πολύς κακοφανισμός του Σουλτάνου και του οφφικιάλουνε και λοβοφέρσιμο και κινήσαςι λεφούσια να πιούσι γρεκικό αίμα και να μας ερημάξουσιν. Κάνασι γραφή και στο Μοσκόβι τις προ άλλες βαρέθημε στη Βλαχία κείνοι μερμήγκια μας φάγαςιν τα παιδιά του ιερού ορδίου²⁹ ξεκληρήθηνα τα

27. Ιω. Φιλήμωνος, Ιστορικών δοκίμιον περί Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήνα 2003, τόμ. Β', σ. 386. Τα επώνυμα Τζικούρας ή Τζικουράκος ή Σεκούρης-Τζεκούρης δεν σπάνιζαν στη Μάνη. Το επώνυμο Σεκούρης ή Τζεκούρης απαντούσε στον παλαιό δήμο Λεύκτρου, ενώ το Τζικουράκος στους δήμους Μαλεβρίου, Μελιτίνης, Γυθείου, Καρυουπόλεως και Κολοκυνθίου.

28. Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 99-100. Γράφτηκε προφανώς σε κάποιο μοναστήρι «Αγίου Γεωργίου» το οποίο δεν καθορίζεται. Ο Απ. Δασκαλάκης θεωρεί ότι ο Κυβελάκος είναι μέλος της μεγάλης οικογένειας των Κυβέλων της Γαρμπελιάς, αλλά με το όνομα Τζανέτος δεν αναγράφεται κανένας στο γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας. Σ. τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Κυβελαίοι της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)341. Αντίθετα το επίθετο Κυβελάκος απαντούσε εκείνα τα χρόνια στον πρώην δήμο Καρυουπόλεως. Από τα λοιπά ονόματα δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε κανέναν, ίσως ο κπ. Τζωρτζάκης Γρηγοριάνος να είναι ο Θεόδωρος Τζωρτζάκης-Γρηγοράκης, πρωτεξάδελφος του κπ. Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη.

29. Ιερός λόγος.

πλειότερα χαντακωμένα και ψυχομαχητό· πόνος καρδιάς... Χάθηνα στο στέκο του τόπου και ο Αναγνώστης ο Μπεηζαντάκος Παναγιωτάκης. Τρεις λαβωμίες στο κεφάλι ο δάσκαλος. Βολίμι στη γκαρδιά ο Θεοδωρής Ζαρχάκος, και λαβώθηνα ο κπ. Τζωρτζάκης Γρηγοριάνος από το ιερό ορδί του πρίντζιπα. Λαβώθη με βολίμι πέρα περού στα νεφρά κατάψαχνα και ένα στα ρούχα. Ο Καβαλιεράκης³⁰ τον έκοψε ζαλωτά μέχρι το σταυρί γιατίτανε αμετασάλευτος. Ο καλόγερος του 'βαλε αλοιφή και πάει καλλιώτερα η λαβωμιά. Α δεν τον εσήκωνε ο Κωνσταντής, πήγαινε μαγκουφιασμένος. Οι λυσσάρηδες άπιστοι σκιούζανε τους λαβωμένους και πατούσασι στα κορμιά τους. Κατάκαψέ τους Άγιε Χριστέ με φωτιά και πύρι. Ο Παπαχρήστος είχενε φαγωμένους πολλούς κι ένα οφφικιάλο· λαβώθη ξόπετσα. Ο Δημητράκης Ντερεβάκος λαβώθη. Τον εφέραμε κουβαλητά με το Γιώργη Θωμιάκο· δε βάσταξε ξεψύχησε οχτές· μούγκριζε από τα κοψίματα· τον εθάψαμε. Είχε βολίμια δύο στη κιουλιά και το 'να έπιασε μπόχα. Του 'βαλε ο καλόγερος φασκιά· μαζεύτεηνα χαημός σκουλίκια δε σώθη εκάηνα τα σωτικά του. Μ' άφησε μια πιστόλα δύο ασημοπάτρωνα κ' ένα χατζάρι τούρκικο ναν το δώκω στο(ρφανό) του για ναν τονέ δικιώση³¹. Ο Δημητράκης Καπετανάκος βάρεσε, βαρέθη βερέμικα έφαγε Τουρκόπαπα βαρέθη από γύφτο Οβραίο. Ο πρίντζιπας μέχρι τελευταία ωρμήνευε απέ έγινε άοικος, λέει ο Καλόγερος πάει στο Μόσκοβι, ένας λαβωμένος του ορδίου λέει πάει στη Φράντζα. Οι Μόσκοβοι έναι κερατάδες, ξέκαρδοι, αντίχριστοι και θα πληρώσουνε τες ζευγαρωτές ατιμίες τους. Αυτά αδελφέ και άμποτες βολευτούνε οι λαβωματιές, ερχόμαστε. Ταύτα μένω».

Η Πελοπόννησος στις αρχές του 1821

Η Φιλική Εταιρεία³², ενώ προετοίμασε ψυχολογικά τους Έλληνες για την επανάσταση του 1821, δεν έκανε καμία προσπάθεια για την διοικητική και στρατιωτική οργάνωση των επαναστατών. Δεν είχε άλλωστε την επάρκεια για αυτό το έργο. Αρκέστηκε να αναθέσει την ηγεσία στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο οποίος περιο-

30. Το επίθετο Καβαλιεράκης δεν ήταν σπάνιο στη Μάνη. Στην Καρυούπολη κατοικούσαν οι Καβαλιερακηδες-Φωκάδες και στον Αγερανό οι Καβαλιεράκηδες-Γρηγοράκηδες, από τους οποίους ο Κωνσταντίνος Καβαλιεράκης έπεσε στην πολιορκία της Μονεμβασίας.

31. Να εκδικηθεί τους Τούρκους για το χαμό του.

32. Douglas Dakin, ό.π., σ. 97. Ο ίδιος, σ. 99, γράφει ότι στον επαναστατικό στρατό των Ελλήνων δεν υπήρξαν οργανωτές έμπειροι, επαγγελματίες στρατιωτικοί, για να τον οδηγήσουν στην επιτυχία. Υπήρξαν αθροίσματα πολεμιστών, που ακολουθούσαν τον τοπικό τους αρχηγό και μπορούσαν να πολεμήσουν μόνο κατά το πρότυπο των αλβανικών φύλων. Δηλαδή δεν έπρεπε να σπαταληθούν ανθρώπινες ζωές, γι' αυτό κατά το δυνατόν γινόταν επιλογή του εδάφους στο οποίο θα δινόταν η μάχη και προτιμούσαν τις ενέδρες ή πίσω από κάποιο ταμπούρι. «...Κάθε ομάδα πολεμούσε σαν χωριστό στρατιωτικό στοιχείο, και κάθε μέλος της έβαζε την προσωπική του ασφάλεια πάνω απ' όλα...». Τη συνεργασία των στρατιωτικών σωμάτων και την αλληλοϋποστήριξή τους προσπαθούσε να πετύχει ο Θ. Κολοκοτρώνης. Αντίθετα οι ξένοι στρατοί πολεμούσαν σε παράταξη πολλών σειρών, στις λεγόμενες «κολώνες» και οι απώλειες σε ανθρώπινο υλικό ήταν τεράστιες.

ρίστηκε να στείλει, χωρίς σαφείς οδηγίες, εκπρόσωπό του στην Πελοπόννησο το Γρηγόριο Δικαίο ή Παπαφλέσσα και να εκτονώσει στις Ηγεμονίες ανεπιτυχώς την διάθεση για ελευθερία τού εκεί ελληνικού πληθυσμού. Ο Γρηγόριος Δικαίος δεν κατόρθωσε να χειραγωγήσει την επαναστατική κινητοποίηση της Πελοποννήσου. Αυτή έμεινε στα χέρια του Μπέη και των καπετάνιων της Μάνης, των προκρίτων και των αρχιερέων, οι οποίοι σαν τοπικοί ηγεμονίσκοι ασκούσαν επιρροή στον πληθυσμό και διέθεταν και τα απαραίτητα χρηματικά μέσα για τον αγώνα.

Ο Σταύρος Σκοπετέας³³ αναφερόμενος στην έναρξη της επαναστάσεως του 1821 έγραψε: «...Οι πεπαιδευμένοι, οι σώφρονες, οι έμπειροι ανεκίνουν θλιβερώς την κεφαλήν αναλογιζόμενοι το αιματηρόν παρελθόν, το άοπλον και απαράσκευον παρόν και απεφαινόντο ότι το έργον ήτο δύσκολον, καταδικασμένον ως του 1770. Τω όντι το έργον ήτο γιγάντιον, το κίνημα παράφορον. Ότι όμως ο ψυχρός των Ελλήνων νους εύρισκεν αδύνατον, η Ελληνική καρδιά χαλκευθείσα υπό των διδασκάλων του Γένους το πατριωτικόν κήρυγμα, φλογισθείσα υπό του Ρήγα Βελεστινλή τον θούριον, χαλιναγωγηθείσα υπό των αποστόλων της Φιλικής το πρόσταγμα και εμπυρευματισθείσα υπό του «μπουρλοτιέρη» Παπαφλέσσα τον πύρινον λόγον, ήρπασεν αίφνης από τας χείρας του πεπρωμένου με την θρασύτητα του Προμηθέως το ιερόν πυρ και ήναψεν πελωρίας φλόγας ανά τας τέσσαρας γωνίας της Ελληνίδος γης...». Με άλλα λόγια η επανάσταση του 1821 υπήρξε μια συναισθηματική παρόρμηση των Ελλήνων και όχι απόφαση εδραζόμενη σε επιχειρήματα της λογικής. Η έκβαση των επιχειρήσεων δικαίωσε τους φλογερούς υποστηρικτές τής εξέγερσης, ενώ έδωσε αφορμή για δυσμενή σχόλια, σε όσους φαίνονταν να προβληματίζονται ή ήταν αναβλητικοί.

Τους τελευταίους μήνες του 1820 μεταξύ των Τούρκων του Μοριά κυκλοφορούσαν φήμες ότι προετοιμάζεται επανάσταση των Ελλήνων. Στη θέση του πασά της Τριπολιτσάς τοποθετήθηκε το Νοέμβριο του 1820 ένας ικανός και δοκιμασμένος στρατηγός, Γεωργιανός την καταγωγή, ο Χουρσίτ Μεχμέτ³⁴, ο οποίος στο παρελθόν είχε υπηρετήσει και στη θέση του πρωθυπουργού³⁵ (Μέγας Βεζύρης 5/9/1812 – 1/4/1815) της Τουρκίας. Ο Τρικούπης³⁶ έγραψε στην ιστορία του για

33. Σ τ. Σ κ ο π ε τ έ α ς, Η έναρξις του υπέρ ελευθερίας ιερού αγώνος, εις Γ. Αναπλιώτη: Η Καλαμάτα και η επανάστασις του 21, Καλαμάτα 1948, σ. 49.

34. Ο Χουρσίτ κατά τη μετάβασή του στην Τρίπολη «...έγινε δεκτός στ' Αγιωργήτικα από μεγάλο πλήθος προσκυνητών, την άλλη ημέρα έφτασε στην Τρίπολη με αφάνταστη μεγαλοπρέπεια. Η θερμή υποδοχή που του επεφύλαξαν, ευχαρίστησε πολύ και καθυσάχασε το Χουρσίτ...». Τά κ η Σ τ α μ α τ ό π ο υ - λ ο υ, Ο Εσωτερικός αγώνας, Αθήνα 1979, έκδοση Γ', τόμ. Α', σ. 171.

35. Ν ε ο κ λ ή Σ α ρ ρ ή, Προεπαναστατική Ελλάδα και το Οσμανικόν κράτος, έκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1993, σ. 417.

36. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 108. Ο Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Αθήνα 1839, τόμ. Α', σ. 49, τον περιγράφει με τα λόγια «...πολύπειρος, μηχανουργικάτατος και των χριστιανών διώκτης...». Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', αριθ. βιβλ. 14, σ. 51. Γ. Γ. Γ ε ρ β ί ν ο υ, Ιστορία της επαναστάσεως και αναγεννήσεως της Ελλάδος, Αθήνησι 1864, τόμ. Α'. σ. 188.

το Χουρσίτ τα ακόλουθα: «...Αλλ' ο άγριος χαρακτήρ τού νέου τούτου ηγεμόνος, η αιμοβόρος διάθεσίς του, και η δραστηριότης του διέσπειραν τόσον φόβον, ώστε η Πελοπόννησος ή δεν θα εκινείτο καθ' όλην την διάρκειαν της ηγεμονίας του, ή, αν εκινείτο θα αποτύγχανε αφεύκτως παρόντος αυτού...». Ο Χουρσίτ πασάς πήρε εντολή να βαδίσει εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων για να ηγηθεί της πολιορκίας. Φεύγοντας στις 6 Ιανουαρίου 1821 οι Πελοποννήσιοι ένιωσαν ανακούφιση, αντίθετα οι Τούρκοι ανησύχησαν. Γι' αυτό έστειλε πίσω στην Τριπολιτσά αντικαταστάτη του τον Μεχμέτ Σαλήχ³⁷ πασά ως Καϊμακάμη (πολιτικό διοικητή) με μικρή στρατιωτική δύναμη.

Στα τέλη Ιανουαρίου 1821 έφθασε στη Βοστίτζα (Αίγιο) ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας συνοδευόμενος από τον αδελφό του Νικήτα και τον ταμία του Δημήτρουλα Δραγώνα από τη Σέλιτσα (Βέργα) της Μάνης. Στη σύσκεψη που έγινε με τους αρχιερείς και προκρίτους ο Γρηγόριος Δικαίος³⁸ δεν πέτυχε να τους πείσει, όπως έπειθε με ευκολία το λαό. Επειδή στη σύσκεψη δεν συμμετείχαν εκπρόσωποι της κεντρικής και νότιας Πελοποννήσου, όπως αναφέρει ο Αμβρόσιος Φραντζής³⁹, «...ο δε μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως παρηγγέλη να γνωστοποιήση εις τον Θεόδωρον Δελιγιάννην, εις τον Μονεμβασίας Χρύσανθον, και εις τον Πέτρον Μαυρομιχάλην Μπέην της Μάνης, όσα η Συνέλευσις έπραξε...».

Αναφέρεται ότι ο βοεβόδας⁴⁰ της Αρκαδιάς (Κυπαρισσίας) είχε ενημερώσει τις τουρκικές αρχές της Τριπολιτσάς για την επικείμενη επανάσταση των Ελλήνων: «...Στα χέρια του βοεβόδα έπεσε γράμμα κάποιου Κολοκοτρώνη από τη Ζάκυνθο σε φίλο του εγκατεστημένο στην Αρκαδιά, που τον ειδοποιούσε ότι οι Έλληνες ετοιμάζουν, εδώ και λίγο καιρό, επανάσταση, κι όπου νάναι θα ξεσπάσει, ότι οι Επτανήσιοι θα βοηθήσουν τους ομοθρήσκους τους και ότι ο επιστολογράφος ετοιμάζεται να διαπεραιωθεί με ένα σώμα στο Μοριά, κοντά στην Αρκαδιά. Ο βοεβόδας ειδοποίησε τις τουρκικές αρχές της Τριπολιτσάς...».

Από τη Μονεμβασία (Επίδαυρο Λιμηρά) προήλθε η πληροφορία, ότι οι Έλληνες προετοιμάζονται για επανάσταση, αλλά δεν έγινε πιστευτή. Όπως αναφέρει ο Φιλήμων⁴¹: «...ολίγον προ της επανάστασεως, ο λεγόμενος Δημήτριος Καλκαντής ή Κατσούλιας κατεμήνυσε τω Μουσταφά βεγή, πρωτίστω και ισχυροτέρω προσώπω του φρουρίου, την γενομένην παρασκευήν προς πόλεμον. Ο μεν Μουσταφά βεγής τότε, συμβούλιον συγκροτήσας μετά των λοιπών αγάδων, ανήγγειλε προς την εν Τρι-

37. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 108, γράφει: «μήτε πολλήν ικανότητα έχοντας, μήτε την προσήκουσαν συστολήν εμπνέοντος...».

38. Στη συνέλευση της Βοστίτζας μεταξύ των άλλων αποφασίστηκε: «Η Πελοπόννησος να μη κινηθή μηδέ αφού έλθη ο προσδοκόμενος πληρεξούσιος, αν δεν κινηθώσι προηγουμένως τα άλλα μέρη της Ελλάδος». Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 93.

39. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 109.

40. Κ. Σ ι μ ό π ο υ λ ο υ, Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21, τόμ. Α', (1821-2), σ. 186.

41. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 45.

πόλει αρχήν, ό,τι έμαθε· όλοι δε οι Τούρκοι αμέριμνοι διετέλουν, πιστεύοντες μάλλον τοις Επιδαυρίοις (Μονεμβασιώτες) διαψεύδουσι τον Καλκαντήν...».

Από τον Αμβρόσιο Φραντζή⁴² πληροφορούμεθα ό,τι: «...Εν τοσούτω η διά την καταστροφήν των Οθωμανών φήμη κατεβόητο πανταχόθεν, και καθ' ημέραν επηύξανεν... και πάντες διεφίμιζον ό,τι ήνοιξε η αποστασία και ό,τι πανταχού οι άνθρωποι είναι πλήρεις χαράς ελπίζοντες ό,τι οι Τούρκοι θέλουν χαθή εν ροπή (ριπή) οφθαλμού, ό,τι είναι ως αποθαμένοι εις όλα τα μέρη...». Παρακάτω συμπληρώνει για τη Μάνη: «...ότι είναι στρατεύματα συνηγμένα, πολεμεφόδια, όπλα και άλλα τοιαύτης φύσεως...».

Όπως γράφει ο Φωτάκος⁴³, από τις αρχές του 1821 άρχισαν να επιστρέφουν από τη δυτική Ευρώπη ή την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη Έλληνες και διέδιδαν το μυστικό της Εταιρείας. Σημαντικός ήταν και ο ρόλος των κληρικών, οι οποίοι παρακινούσαν τους χριστιανούς σε εξέγερση: «...διότι οι Έλληνες είχαν τόσον πολύ εξασθενήσει από την τυραννίαν, και η θρησκεία⁴⁴ τόσον εχαύνωσε τον απλούν όχλον, ώστε είχαν τον φόβον του Άδου αν εσκότωναν Τούρκους, διότι πίστευαν, ό,τι ο Θεός θα τους κολάση και ό,τι θα δώσωσι λογαριασμόν περί τούτου. Αλλ' ο κλήρος τους έβγαλεν από την πλάνην αυτήν, διότι έλαβε πρώτος τα όπλα...». Παρακάτω σημειώνει: «...Οι Τούρκοι έβλεπαν την κίνησιν των Ελλήνων, ό,τι δεν έζων καθώς προτιήτερα, και ό,τι εσυνάζοντο εις πολλά μέρη και διά τούτο επονηρεύθησαν διά τους ραγιάδες των· ετεχνάσθησαν μυρίους τρόπους διά να ξεσκεπάσουν τίποτε, τους υπόσχοντο να τους δώσουν χρήματα δια να αγοράσουν βώδια, να τους χαρίσουν χωράφια... αλλά τίποτε δεν ημπορούσαν να μάθουν, διότι οι Έλληνες επροσποιούντο, ό,τι δεν εννοούσαν τίποτε...». Δεν έλειψαν όμως οι προδότες. Όπως αναφέρει ο Διονύσιος Κόκκινος⁴⁵, «...Ολίγον προ της αφίξεως του Χουρσίτ, ο Παναγιώτης Ζαριφόπουλος είχαν αποπειραθή να μυήση εις την Φιλικήν Εταιρείαν τον πρόκριτον της Τριπολιτσάς Κουγιάν και εκείνος όχι μόνον εξεμάνη, αλλά και έσπευσε να μεταβή εις το σπίτι του Νετζήπ, εις τον οποίον είπεν ό,τι κατά τας πληροφορίας του οι ραγιάδες ετοιμάζονται να σκοτώσουν τους Τούρκους...».

Οι φήμες αυτές για επανάσταση των Ελλήνων ενισχύονταν και από τον Άγγλο αρμοστή στα Ιόνια νησιά Θωμά Μαίτλαντ⁴⁶, ο οποίος, στην προσπάθειά του να βοηθήσει τον πολιορκούμενο Αλή πασά των Ιωαννίνων και να προωθήσει τον

42. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σσ. 122 και 123.

43. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως, τόμ. Α', σ. 56 και 57-8.

44. Οι εντολές του Πατριαρχείου ήταν να δέχονται αδιαμαρτύρητα τη δουλεία, διότι ήταν Θεία βούληση.

45. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήναι 1956, έκδ. «Μέλισσα», τόμ. Α', σ. 252.

46. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 404. Ο Θωμάς Μαίτλαντ διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων, έλαβε δε τις πληροφορίες για την ελληνική επανάσταση από τον Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη και το Σταυριανό Καλκαντή, τους οποίους ο Αλή πσάς προωθούσε στο μπεηλίκι της Μάνης.

Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη ή το Σταυριανό Καλκαντή⁴⁷ στο μπειλίκι της Μάνης, διέδιδε ψευδείς φήμες: «...Μάλιστα δε διά των οργάνων αυτού επέμφθη προς τους πρωτίστους Τούρκους του Μυστρά εν γράμμα, οδηγούν τούτους ίνα ειδοποιησώσι τω Πασά της Πελοποννήσου και τη Πύλη, ότι εξ ρωσικά πλοία έφερον εις την Μάνην εφόδια πολέμου και τροφάς, παρέλαβε δε αυτά ο ηγεμών Μαυρομιχάλης, ως συνακουόμενος μετά της ρωσικής κυβερνήσεως προς επανάστασιν της Πελοποννήσου...».

Από το νέο χρόνο 1821 οι Τούρκοι προβληματίζονταν ανάμεσα σε δύο ιδέες. Σύμφωνα με τη μια, που την υποστήριζαν σκόπιμα και οι Έλληνες πρόκριτοι⁴⁸, οι ραγιάδες δεν είχαν σκοπό να επαναστατήσουν. Όμως ο πολιορκημένος στα Γιάννενα Αλή πασάς διέδιδε σχετικές ειδήσεις, προκειμένου να στρέψει την προσοχή τής τουρκικής Διοίκησης προς αυτούς, ώστε να αναγκαστεί η Πύλη να συνδιαλαγεί μαζί του. Αντίθετα τους πανικόβαλε η ιδέα, ότι μπορούσε η Ρωσία, ή ένας συνασπισμός των χριστιανών βασιλέων της Ευρώπης να βρίσκονται πίσω από τις διαδόσεις για επανάσταση των Ελλήνων. Για το φόβο αυτό οι Τούρκοι της υπαίθρου άρχισαν να μετακινούνται προς την Τρίπολη ή άλλες οχυρωμένες θέσεις. Αυτό είχε γίνει και στον προηγούμενο πόλεμο, δηλαδή στα Ορλωφικά, κατά τον οποίο, όσοι Τούρκοι δεν είχαν βρει έγκαιρα άσυλο στα κάστρα, είχαν πέσει θύματα της ορμητικότητας και της αγριότητας των επαναστατών.

Συνήθως η υποψία της τουρκικής Διοίκησης για επικείμενη επανάσταση των Ελλήνων την οδηγούσε στη λήψη προληπτικών μέτρων, όπως οι εκτεταμένες σφαγές κληρικών και προκρίτων, οι οποίοι ήταν οι αρχηγοί των ραγιάδων. Αυτή άλλωστε ήταν και η πρόσφατη εντολή του Σουλτάνου⁴⁹, αν επιβεβαιώνονταν οι επαναστατικές προθέσεις των Ελλήνων. Ο Χουρσίτ όμως, βλέποντας στην Ήπειρο τη φιλική στάση των Ελλήνων απέναντί του, πίστευε ότι τα περί επικείμενης επανάστασης ήταν ψευδείς διαδόσεις, προερχόμενες από το περιβάλλον του Αλή πασά. Ο Καϊμακάμης του Χουρσίτ⁵⁰ έλαβε έγγραφο από τον πασά του, το οποίο έγραφε: «...Προσέχετε μη ταραχθή αδίκως η ησυχία των Ραγιάδων, διότι όσα διαθρυλούνται περί τούτων, εισί ραδιουργία του Αλή πασά· εάν δε το παραμικρόν αληθεύση, πλημυρώ τότε από στρατευμάτων της στερεάς όλην την Πελοπόννησον...». Τελικά ο Καϊμακάμης και οι Τούρκοι αγάδες του Μοριά αποφάσισαν να καλέσουν στην Τρίπολη τους αρχιερείς και τους προκρίτους, ώστε να στερήσουν τους χριστιανούς από

47. Φωτάκου, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, εκδ. «Φιλολογικά Χρονικά», Αθήνα 1960, σ. 127, όπου αναφέρει ότι ο Σταυριανός Καλκανδής είχε διορισθεί μπέης της Μάνης.

48. Νικ. Σπηλιόδου, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1851, τόμ. Α', σ. 19.

49. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α, σ. 132, όπου σημειώνεται ότι ο Χουρσίτ έλαβε από το Σουλτάνο διαταγές τις οποίες κοινοποίησε στον Καϊμακάμη του: «...δυνάμει των οποίων εδίδετο εις τον Χουρσίτ Πασσάν απόλυτος εξουσία παρά του Σουλτάνου να θανατώση όλους τους Κληρικούς, Προεστώτας, Εμπόρους και λοιπούς της α' και β' τάξεως...». Η απάντηση του Καϊμακάμη ήταν, ότι εφόσον θα προσέλθουν οι κληρικοί και οι πρόκριτοι δεν θα χρειάζονταν να τους σκοτώσουν, αφού θα τους είχαν υπό περιορισμό. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 17.

50. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 20.

τους φυσικούς τους ηγέτες και να αποκλείσουν τη δυνατότητα επανάστασης των ραγιάδων.

Οι αρχιερείς και πρόκριτοι των Ελλήνων⁵¹ της νοτίου Πελοποννήσου σε σύσκεψη που έγινε στην Καλαμάτα με την παρουσία του Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθου Παγώνη, του σεβασμιοτάτου Χριστιανουπόλεως Γερμανού⁵², του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, του Παναγιώτη Κρεββατά από το Μυστρά και του Χριστόφορου Περραιβού απεσταλμένου της Φιλικής Εταιρείας, αποφάσισαν να ανταποκριθούν στην πρόσκληση των Τούρκων και να προσέλθουν οι προσκληθέντες στην Τριπολιτσά⁵³. Σκόπευαν επιστρέφοντας να αρχίσουν την επανάσταση, έστω και αν θα καθυστέρουσε λίγο από την καθορισμένη ημερομηνία της 25^{ης} Μαρτίου.

Για μεγαλύτερη σιγουριά οι Τούρκοι κάλεσαν στην Τρίπολη και τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁵⁴, ο οποίος δεν υπαγόταν στη διοίκηση του πασά του Μοριά, αλλά ήταν υπό την εποπτεία του Τούρκου καπουδάν πασά (ναυάρχου). Αν προσερχόταν και αυτός στην έδρα της ηγεμονίας του Μοριά, τότε δεν θα υπήρχε πιθανότητα επανάστασης, διότι χωρίς τη Μάνη δεν θα ήταν δυνατόν να ξεσηκωθούν οι Έλληνες της Πελοποννήσου. Ο Πετρόμπεης επικαλέστηκε ασθένεια, αλλά στο τελευταίο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου έστειλε το γιό του Αναστάσιο⁵⁵, ο οποίος γνώριζε και την τουρκική γλώσσα από την εποχή της ομηρίας του στην Κωνσταντινούπολη.

51. Χριστόφορου Περραιβού, Απομνημονεύματα Πολεμικά, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, αριθ. βιβλ. 3, σ. 22.

52. Ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός είχε πάρει μέρος στη σύσκεψη της Βοστίτζας και φαίνεται ότι είχε μεταφέρει στο νότο το πνεύμα της επιφυλακτικότητας, που είχε επικρατήσει εκεί κατά την επίσκεψη του Γρηγορίου Δικαίου. Είχαν αποφασίσει να μην αρχίσουν τις επαναστατικές κινητοποιήσεις πριν κατεβεί ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Υψηλάντης στην Πελοπόννησο.

53. Ο Δημ. Χρ. Δουκάκης, Μεσσηνιακά, ό.π., σ. 217, αναφερόμενος στην προσέλευση των αρχιερέων και προκρίτων γράφει: «...Πρώτος ήλθεν ο Αναστάσης ο υιός του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, συνοδευόμενος με τον Αθ. Κ. Κυριακού και μετ' αυτόν ο Μονεμβασίας μητροπολίτης Χρύσανθος Παγώνης μετά του διακόνου του Γρηγορίου Κουλουμπάκη, ο Ανδρούσης Ιωσήφ, ο Πανάγος Κυριακός...» κ.ά.

54. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 110: «Οι Τούρκοι ηθέλησαν να λάβωσι τα πιστά και παρά της Μάνης, ην υπέρ πάσαν άλλην επαρχίαν υπόπτευαν· αλλ' η Μάνη δεν εκρέματο υπό της τουρκικής αρχής της Πελοποννήσου· διά τούτο ο Πετρόμπεης παρηγγέλην περιποιητικώ τω τρόπω ν' ανεβή και αυτός ως πιστός υπήκοος εις Τριπολιτσάν...».

55. Ηλίας Σαλαφτινίου, ό.π., σ. 10-11. «...Δια να αποκοιμήση δε περισσότερον τους Τούρκους έπεμψε τον υιόν του Αναστάσιον εις Τρίπολιν, Αθανασούλην Κωνσταντινάκην (Αθανάσιο Κωνσταντίνου Κυριακόν) τον Γραμματέαν του, (Ιωάννην) Λογοθέτην-Τσαουσέα και τον Π. Πικουλάκην μετ' άλλων τεσσάρων ενόπλων...». Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', αριθ. βιβλ. 16, σ. 125, έγραψε σχετικά: «...Ο Πετρόμπεης μόλα ταύτα έδειξε τον αυτόν πατριωτισμόν και την αυτήν φιλοτιμίαν... έστειλε και αυτός τον υιόν του τον Αναστάσην, ως όμηρον. Ώστε και τούτο συνετέλεσε, καθότι οι Τούρκοι ενεθαρρύνθησαν έτι μάλλον και έλαβον περισσότερας εγγυήσεις...». Αναφέρεται ότι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης δεν δέχθηκε να υπακούσει τον πατέρα του και να πάει στην Τριπολιτσά.

Η μετάβαση στην Τρίπολη του Αναστασίου υπήρξε αίτημα των Μοραγιάννηδων⁵⁶ για να καθησυχάσουν τους Τούρκους, οι οποίοι είχαν σκοπό να αρχίσουν προληπτικά βιαιοπραγίες και σφαγές χριστιανών.

Αντίθετα ήταν διστακτικοί να παρουσιαστούν στην Τριπολιτσά οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι της βορείου Πελοποννήσου, τους οποίους ο Γρηγόριος Δικαίος δεν είχε κατορθώσει να πείσει για το σχεδιαζόμενο ξεσηκωμό, όταν είχε γίνει σύσκεψη στη Βοστίτζα (από τις 26 έως τις 30 Ιανουαρίου 1821). Πλανιόταν ο φόβος του προληπτικού αποκεφαλισμού, τον οποίο συνήθιζαν οι Τούρκοι. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός⁵⁷ στις 27 Φεβρουαρίου πήγε στα Καλάβρυτα, έφθασε εκεί και ο Ανδρέας Λόντος από τη Βοστίτζα, ο Ανδρέας και ο Ασημάκης Ζαΐμης, ο Ασημάκης Φωτήλας, ο Σωτήρης Χαραλάμπης, ο Σωτήρης Θεοχαρόπουλος και μαζί με τον επίσκοπο Κερνίκης Προκόπιο δίσταζαν να ξεκινήσουν και διαρκώς εύρισκαν δικαιολογίες για να αναβάλλουν την προσέλευσή τους.

Στις 9 Μαρτίου οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι ξεκίνησαν από τα Καλάβρυτα δήθεν για την Τριπολιτσά, αλλά στο δρόμο ένας ταχυδρόμος, τον οποίο είχαν βάλλει οι ίδιοι, τους σταμάτησε και τους έδωσε ένα γράμμα γραμμένο από αυτούς. Με την πρόφαση ότι το γράμμα προερχόταν από Τούρκους αγάδες, που τους έγραφαν ότι κινδυνεύει η ζωή τους αν πάνε στην Τριπολιτσά, γύρισαν πίσω και πήγαν την επομένη στη μονή της Αγίας Λαύρας. Εκεί αποφάσισαν να σκορπιστούν σε διάφορα μέρη και να ησυχάζουν. Παράλληλα φρόντιζαν για την ασφάλεια των οικογενειών τους, τις οποίες μετέφεραν στο μοναστήρι του Μεγάλου Σπηλαίου. Σκόπευαν, αν οι Τούρκοι τους καταδίωκαν, να έφευγαν από την Πελοπόννησο, για να μη βάλλουν σε κίνδυνο τους χριστιανούς. Από την Αγία Λαύρα έγραψαν στον Πετρόμπεη⁵⁸, τους Δεληγιανναίους και σε άλλους για να μάθουν τί σκόπευαν αυτοί. Στα απομνημονεύματά του ο Παλαιών Πατρών Γερμανός αναφέρει: «...ειδέ και καθολικεύσει το πράγμα η Διοίκησης, και μεταχειρισθεί την βίαν και τα όπλα γενικώς εναντίον των ομογενών, τότε εξ ανάγκης να λάβωσι και αυτοί τα όπλα και να κινήσωσι

56. Οι προεστοί των επαρχιών (κοτζαμπάσηδες) συγκροτούσαν ένα είδος Πελοποννησιακής γερούσιας και εξέλεγαν δύο επαρχιακούς προεστώτες ως μοραγιάννηδες, οι οποίοι παρέμεναν στην Τρίπολη και με δύο ακόμη Τούρκους και τον διερμηνέα αποτελούσαν το συμβούλιο του πασά. Μιχ. Σακελλάριου, Η Πελοπόννησος κατά την δεύτεραν τουρκοκρατίαν, Αθήνα 1978, σ. 91-2. Αθ. Φωτοπούλου, Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821), Αθήνα 2005, σ. 47-8.

57. Παλαιών Πατρών Γερμανού, Απομνημονεύματα, έκδ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, αριθ. βιβλ. 1, σσ. 84-86. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 26 κ.ε. Γ. Γ. Γεωργίου, ό.π., τόμ. Α', σ. 193. Στ. Σκοπετέα, Η έναρξις του υπέρ ελευθερίας ιερού αγώνος, ό.π., σ. 53 κ.ε. Ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π. τόμ. Α', σ. 115 και 125, επισημαίνει πως το ενδέκατο των άρθρων της συνέλευσης της Βοστίτζας διαλαμβάνει, ότι εάν το μυστήριον της Φιλικής Εταιρείας φοραθεί εις την Οθωμανικήν της Πελοποννήσου εξουσίαν, τότε όσοι ευρεθώσιν έξω, όχι μόνον να μην εισέλθωσιν εις την Τριπολιτζάν, να προσκληθώσιν, αλλ' ακόμη και μέτρα προφυλακτικά με τα όπλα προς διατήρησιν της υπάρξεώς των.

58. Από τον Πετρόμπεη ζήτησαν να ξεσηκωθεί πρώτα η Μάνη. Απ. Δασκαλάκη, Η έναρξις της επανάστασεως και τα πρώτα επαναστατικά γεγονότα εις την Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)8.

και τους λοιπούς ομογενείς εις υπεράσπισιν εαυτών...». Δηλαδή μέχρι τις 10 Μαρτίου δεν είχε γίνει καμία προετοιμασία για την επανάσταση στη βόρεια Πελοπόννησο. Η απόφασή τους ήταν να ξεσηκωθούν, μόνο στην περίπτωση που οι Τούρκοι θα άρχιζαν τους διωγμούς των χριστιανών.

Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας που συντάχθηκε την 1^η Οκτωβρίου 1820 στο Ισμαήλιο της Ουκρανίας, ο Γενικός Επίτροπος της Αρχής πρίγκιπας Αλέξανδρος Υψηλάντης θα πήγαινε στη Μάνη μετά από εξι εβδομάδες (δηλαδή μέσα Νοεμβρίου). Από τις πλαγιές του Ταϋγέτου, στον κατάλληλο χρόνο, θα άρχιζε την επανάσταση των Ελλήνων υπό την αδιαμφισβήτητη ηγεσία του ιδίου. Η μετάβασή του στη Μάνη καθυστέρησε για άγνωστους λόγους. Τελικά, κατά μια εκδοχή, τα γεγονότα των Παραδουναβίων Ηγεμονιών υποχρέωσαν τον Αλ. Υψηλάντη να αρχίσει από εκεί στις 24 Φεβρουαρίου την επαναστατική κινητοποίηση. Κατόπιν αυτού η Πελοπόννησος έμεινε ακέφαλη και μόνοι αρμόδιοι να καθοδηγήσουν το λαό ήταν ο μπέης με τους καπετάνιους της Μάνης και οι κατά τόπους πρόκριτοι και ιεράρχες. Ο Ιω. Φιλήμων⁵⁹ γράφει: «...της δ' ελλείψεως Υψηλάντου ουδείς άλλος υπήρχεν αρμόδιος προς αναπλήρωσιν, ή μόνη η ισχυρά των προκρίτων τάξις μετά του ηγεμόνος της Λακωνίας Μαυρομιχάλου...».

Ο Παύλος Καρολίδης⁶⁰ γράφει: «...Μήνα περίπου μετά την εις τας Ηγεμονίας εισβολήν του Α. Υψηλάντου ήρξατο εν Ελλάδι επαναστατικός πόλεμος επί εδάφους γνησίως ελληνικού. Σχέδιον γενικόν της ενάρξεως και της διεξαγωγής του όλου αγώνος δεν υπήρχεν ενταύθα, ούτε συμφωνία κοινή περί του χώρου και του τόπου της ενάρξεως, ούτε κοινός αρχηγός. Ότι κοινόν υπήρχε ενταύθα ήτο το κοινόν πάντας προς αλλήλους ενούν φρόνημα και αίσθημα, το διεισδύον δι' όλου του λαού και δι' όλης της χώρας· πανταχού εύφλεκτος ύλη δι' ελαχίστου εναύσματος δυναμένη να προκαλέση φλόγα μεγάλην και πυρκαϊάν...».

Κατά τα λεγόμενα του Γρηγορίου Δικαίου-Παπαφλέσσα, από τη Φιλική Εταιρεία⁶¹ είχε οριστεί σαν ημέρα έναρξης της Επανάστασης η 25^η Μαρτίου 1821. Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁶² αναφέρει «...και τους έλεγα ότι, την ημέρα του Ευαγγελισμού να είναι έτοιμοι, και κάθε επαρχία να κινηθή εναντίον των Τούρκων των τοπικών...». Ο

59. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 5. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 9. Σπ. Τρικού-
πι, ό.π., τόμ. Α, σ. 88. Η μη εμφάνιση του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη Μάνη, όπως είχε προγραμματι-
στεί, και η μη επικοινωνία του με τους αρμόδιους για την έναρξη του αγώνα, τους έκανε όλους επιφυλα-
κτικούς.

60. Παύλου Καρολίδου, Ιστορία της Ελλάδος, έκδ. «μάτι», 2006, σ. 672.

61. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α, σ. 324. Στη σ. 102 αναφέρει ότι στη Βοστίτζα: «...ως όρον της
ενάρξεως του έργου έθνετο την 25: Μαρτίου, εάν ήθελον προφθάση αι κατ' ευχήν απαντήσεις, τουναντίον
δε να παραταθή μέχρι της 23: Απριλίου, ή τελευταίον μέχρι της 21: Μαΐου...». Νικ. Σπηλιάδου, ό.π.,
τόμ. Α', σ. 31. Φωτάκου, Βίος Παπα Φλέσα, Αθήναι 1868, σ. 21. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α',
σ. 50. Στ. Σκοπετέα, Η έναρξις του υπέρ ελευθερίας ιερού αγώνος, ό.π., σ. 51.

62. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από το 1770 έως τα 1836,
Αθήνησιν 1846, σ. 50.

Αμβρ. Φραντζής⁶³ έγραψε: «...Ο Γρηγόριος Δικαίος κατετάραττε συνεχώς τον εγκέφαλον των πάντων παριστάνων θετικώς ότι η ημέρα της ενάρξεως είναι διωρισμένη πανταχού η 25 του Μαρτίου, ότι την αυτήν ημέραν πυρπολείται ο Σουλτανικός στόλος, ότι δίδεται πυρ εις όλην την Κωνσταντινούπολιν, ότι φονεύεται ο Σουλτάνος και ταύτα λέγων, επηρέαζε τα πάντα υπέρ των Ελλήνων ευκόλως διδόμενα εν ακαρεί υπό την εξουσίαν των Ελλήνων...». Επειδή από ορισμένους έχει αμφισβητηθεί ο ακριβής καθορισμός της ημερομηνίας έναρξης του ξεσηκωμού των Ελλήνων, θα επικαλεσθούμε το άρθρο 8 της σχεδιαζόμενης Ελληνο-Σερβικής συμμαχίας⁶⁴. Το έγγραφο συντάχθηκε τις τελευταίες ημέρες του Δεκεμβρίου 1820 και προέβλεπε την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων μετά τρεις μήνες. Επομένως και εάν δεν είχε ορισθεί ακριβώς η 25^η Μαρτίου, η επανάσταση θα άρχιζε τέλος Μαρτίου ή έστω αρχές Απριλίου.

Οι Έλληνες της Πελοποννήσου παρέμεναν απληροφόρητοι για τις αλλαγές στα σχέδια και τις ενέργειες της Φιλικής Εταιρείας. Στις 22 Φεβρουαρίου 1821, ημέρα κατά την οποία ο Αλέξανδρος Υψηλάντης περνούσε τον Προύθο ποταμό, για να ηγηθεί της επανάστασης που θα άρχιζε από τις Ηγεμονίες, ο Γρηγόριος Δικαίος⁶⁵, απροειδοποίητος για την αλλαγή του σχεδίου, έγραψε στον Εμμ. Ξάνθο: «...Θαυμάζω πόθεν προέρχεται η βραδύτης του Πρίγκιπος Αλ. Υψηλάντου και δεν εφάνη άχρι τούδε εις την Πελοπόννησον, περιμενόμενος προ πολλού, καθώς υπεσχέθη και διέταξεν εις το Ισμάηλ. Εγώ εξετέλεσα τας διαταγάς αυτού... το παν των εργασιών μας επληρώθη... Φίλε ο καιρός παρέρχεται και δεν περιμένει την edikhn μου και edikhyn σου αργοπορίαν, η υπόθεσις αυτή καθώς ηξεύρης χρειάζεται τάχος, ότι επιφέρει ζημίαν εις την υπόθεσιν η βραδύτης και αμέλειά του... Δια τους οικτιρμούς του Θεού επιταχύνετε να έλθη ο σεβαστός Πρίγκις, διότι αν παρέλθη εις μην και δεν φανή, οι εχθροί ως υποπτεύοντες δύναται να βλάψουν τους Έλληνας ανεπαισθήτως, και τότε η αμαρτία ας είναι εις τον λαιμόν σας...».

Στη Μάνη είχαν αρχίσει από ενωρίς οι προετοιμασίες για την επανάσταση⁶⁶. Ο

63. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 324. Προσθέτει ακόμη στη σ. 325, ότι ο Πετρόμπεης είχε διαταγμούς για την έναρξη της επανάστασης στις 25 Μαρτίου και προέβαλε πολλά εμπόδια. Ο Γρηγόριος Δικαίος έλεγε, ότι εξαπάτησε τον Πετρόμπεη, υποσχόμενος, ότι ο Αλέξανδρος Υψηλάντης «...θέλει αποκαταστήσει τον Π. Μαυρομιχάλην Κύριον της Πελοποννήσου, καθότι ο Υψηλάντης θέλει στήσει την καθέδραν του εις την Κωνσταντινούπολιν...». Την υπόσχεση αυτή βεβαιώνουν ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 7 και ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 58.

64. Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Α', σ. 123. Στη σελίδα 118 αναγράφεται το άρθρο 8, στο οποίο δηλώνεται: «Εις διάστημα τριών μηνών από της σήμερον υποσχόμεθα να ευρεθώμεν έτοιμοι εις ανθίστασιν του εχθρού με όλην την δυνατήν πολεμικήν ετοιμασίαν».

65. Σ τ. Σ κ ο π ε τ έ α, Η έναρξη του υπέρ ελευθερίας αγώνος, ό.π., σ. 84.

66. Αναφέρεται ότι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης είχε λάβει μέρος σε σύσκεψη στη Λευκάδα, όπου είχαν πάρει μέρος οι οπλαρχηγοί της Στερεάς Ελλάδος. Έφ η ς Α λ α μ α ν ή, Γεγονότα, ενέγειες, και αποφάσει κατά τους τελευταίους μήνες πριν την επανάσταση (Η σύσκεψη της Λευκάδος και προεπαναστατικά γεγονότα στη Δυτική Ελλάδα), στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», Αθήνα 1975, τόμ. ΙΒ', σ. 79.

Χριστόδουλος Γ. Καπετανάκης⁶⁷, αναφερόμενος το 1825 στις υπηρεσίες στον απελευθερωτικό αγώνα του πατέρα του και της οικογενείας του, σημείωσε: «...οπού αρχινήσαμε από τας αρχάς Μαρτίου...». Ακόμη ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης⁶⁸ έγραψε στις 11 Μαρτίου στους Μπεηζαδέδες Πιέρο και Γεωργάκη Γρηγοράκη να μάθει το σκοπό της στρατολογίας του Τζανετάκη Γ. Γρηγοράκη, φοβούμενος μήπως προβεί σε μεμονωμένες επαναστατικές ενέργειες χωρίς να προηγηθεί γενική συμφωνία για κινητοποίηση των Μανιατών.

Η παρουσία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη⁶⁹ και του Χριστόφορου Περραιβού στη Μάνη δεν είχε άλλο σκοπό παρά να συμβάλλουν στην προετοιμασία του επαναστατικού αγώνα. Ο Θ. Κολοκοτρώνης ο οποίος είχε αποβιβάσθει στην Καρδαμύλη από τις 6 Ιανουαρίου 1821, φιλοξενούμενος του Παναγιώτη Μούρτζινου-Τρουπάκη⁷⁰, είχε διάφορες επαφές με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁷¹ και τους Μεσσήνιους Γρηγόριο Δικαίο-Παπαφλέσσα⁷² και Αναγνωσταρά (Χρήστο Παπαγεωργίου), που παρέμεναν στα σύνορα της Μάνης για να αρχίσουν την επαναστατική δράση στις 25 Μαρτίου. Κατά τον Ιω. Φιλήμονα⁷³ οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι της Αχαΐας, οι οποίοι στις 10 Μαρτίου είχαν καταφύγει στο μοναστήρι της Αγίας Λαύρας, πρότειναν στον Πετρόμπεη να ξεκινήσει πρώτος την επανάσταση: «...οι εν τη Λαύ-

67. Γ Α Κ, Εκτελεστικόν, φάκ. 100, έγγρ. 14 Ιουλίου 1825, όπου αναφέρεται ότι έδωσαν σε κάθε ένοπλο από ένα συνοίκι (22-24 οκάδες) σιτάρι για να εξασφαλίσουν τις οικογένειές τους.

68. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχείον Τζωρτζάκη - Γρηγοράκη, ό.π., σ. 70. Αντίθετα ο Σωτήρης Χαραλάμπης στις 20 Μαρτίου διέταξε στρατολογία και ζήτησε να μη γίνουν αταξίες («στραπάτσα»). Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 15 και 408.

69. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π. τόμ. Α', σ. 323. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήνησι 1846, σ. 50-1. Ο ίδιος αναφέρει: «... από τας 6 του Ιανουαρίου έως εις τας 22 Μαρτίου, επροσπάθησα, ενέργησα εις την Μάνην και ενώσαμε διάφορα σπίτια Μανιάτικα κατά την συνήθειάν τους, και τους ενώσαμεν τους αδελφώσαμεν...». Επειδή διαδόθηκε μεταξύ των Τούρκων ότι έφερε μαζί του 5-6.000 στρατιώτες, έστειλαν κατασκόπους, οι οποίοι τους είπαν ότι αντί για πολυάριθμο στράτευμα είδαν εκεί ένα γέρο που έπαιζε αμάδες. Τ h. G o r d o n, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, έκδ. Μπάυρον, τόμ. Α', σ. 75.

70. Ο Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 58, γράφει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης φιλοξενήθηκε από το Διονύσιο Μούρτζινο, ενώ τον φιλοξένησε ο Παναγιώτης Μούρτζινος που ήταν πατέρας του Διονυσίου.

71. Η λ ί α Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, Παρατηρήσεις κλπ., σ. 10. Για τη συνάντηση του Πετρόμπεη με τον Θ. Κολοκοτρώνη γράφει: «...Και τω όντι διαβαίνων επί πλοίου από Λιμένα εις Κιτριάς προσωρμίσθη εις Σκαρδαμούλαν, έχων συν αυτώ τον υιόν του Αναστάσιον και εμέ. Κατέβη και ο Κολοκοτρώνης και ο Μούρτζινος εις το παραθαλάσσιον και ωμίλησαν δύο ώρας και τον ενεψύχωσε να μείνη εκεί, και θέλει τον υπερασπίζει...».

72. Ι ω. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Ελληνικά υπομνήματα ήτοι επιστολαί και διάφορα έγγραφα αφορώντα την Ελληνικήν Επανάστασιν από 1821 μέχρι 1827, Αθήνησι 1856, σ. 8, όπου αναφέρεται: «...Ο δε Κολοκοτρώνης εφανέρωσεν την απόφασιν αυτήν εις τους Αναγνωσταράν, Φλέσιαν και λοιπούς... ειδοποιείτο τας ετοιμασίας και μάλιστα από τους Γορτυνίους Πλαπούταν και Δελιγιάννας...».

73. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 6. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Η έναρξις της επαναστάσεως και τα πρώτα επαναστατικά γεγονότα εις την Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)8.

ρα προς μεν τον Μαυρομιχάλην έγγραφαν προτείνοντες την προκαταρκτικήν κίνησιν των Λακωνικών όπλων...».

Οι Τούρκοι είχαν αρχίσει βαθμιαία να πείθονται ότι προετοιμάζεται επανάσταση των Ελλήνων και είχαν τη βεβαιότητα ότι, σε τέτοια περίπτωση, θα γινόταν εισβολή ξένης δύναμης, την οποία και φοβούνταν περισσότερο. Ανέθεσαν λοιπόν στον πρόκριτο της Καλαμάτας και μέλος της Φιλικής Εταιρείας Ιωάννη Κ. Κυριακό⁷⁴ να επιτηρεί τον Μπέη της Μάνης, με τον οποίο γνώριζαν ότι διατηρούσε άριστες σχέσεις. Επόμενο ήταν να αποκρύψει τις προθέσεις του Μπέη και με τον τρόπο αυτό, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, συνέβαλε στην αποτροπή των σφαγών Ελλήνων. Ακόμη συνέστησε και ο ίδιος στον Πετρόμπεη να στείλει το γιό του Αναστάσιο ως όμηρο στην Τριπολιτσά, για να συγκαλυφθούν οι προθέσεις των Ελλήνων για επανάσταση.

Σε ορισμένες περιοχές η εξάπλωση της Φιλικής Εταιρείας συμπεριελάμβανε όλο σχεδόν το χριστιανικό πληθυσμό, υπήρχαν όμως και περιοχές, όπως η Μονεμβασία, όπου ήταν πολύ περιορισμένη. Ο αρχιμανδρίτης Αμβρόσιος Φραντζής⁷⁵, ο οποίος διέμενε στην Κυπαρισσία, γράφει: «...Από δε του τέλους των 1819 μέχρι του τέλους των 1820 η κατήχηση της Εταιρίας έφθασε να εξαπλωθή και εις τους ποιμένας σχεδόν και εις τους χοιροβοσκούς χωρικούς... Η τοσαύτη κατάχρησις της Φιλικής Εταιρείας κατά το 1820 και ο απερίγραπτος ενθουσιασμός, από την πολλήν τυραννίαν παραβεβιασμένος, κατήντησε τους απλούς να εκφράζονται εν τω μεταξύ των με τόσον θάρρος, ως αν να περίμεναν καμμίαν ένδοξον και λαμπράν πανήγυριν με όλας αυτής τας δόξας... οι κατηχηταί ενέπνεον εις τας καρδιάς των πάντων, ότι: «Είναι μία χείρ δυνατή και κραταιά, καθωπλισμένη με όλα τα αναγκαία, του αφανισμού των Οθωμανών... και εις μίαν ημέραν και ώραν όπου και αν υπάρχουν Έλληνες, θέλουν είναι με τα όπλα εις τας χείρας· εις δε την ώραν εκείνην και στιγμήν θέλουν γεμίσει, η μεν στερεά από στρατεύματα των βασιλέων της Ευρώπης, η δε θάλασσα από πολεμικά πλοία αυτών. Τότε και τον Θεόν έχομεν σύμμαχον, και τας δυνάμεις όλας της Ευρώπης βοηθούς και υπερασπιστάς...». Τα τοιαύτα και άλλα εμπνέοντες οι κατηχηταί εις τας ψυχάς των κατηχουμένων, τους ενεθάρρυνον...». Η βεβαιότητα αυτή των Ελλήνων για συνδρομή των ξένων είχε επίδραση στη συμπεριφορά τους προς τους Τούρκους και τους απάλλασσε από το αίσθημα της δουλοπρέπειας, που μέχρι τότε ένιωθαν απέναντι στους κατακτητές. Αυτό ήταν το σημάδι που προμήνυε στους Τούρκους επικείμενα δεινά. Ο πρεσβευτής της Σουηδίας⁷⁶ στην Κωνσταντινούπολη ανέφερε το Μάρτιο του 1821 ότι: «...Την ίδια εποχή ακούγονταν παντού πατριω-

74. Κ. Κ α λ α ν τ ζ ή, ό.π., σ. 118-9.

75. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 79-80.

76. Κ. Σ ι μ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 187. Ακόμη ο Άγγλος πρόξενος στην Πάτρα Φίλιππος Γκρην (Green) ανέφερε ότι: «...Έλληνες και Τούρκοι αλληλοεπιβλέπονται και στα χωριά και στις πόλεις. Οι Έλληνες συμπεριφέρονται προκλητικά και χλευαστικά στον Τούρκο γείτονα. Αρχισαν να προσβάλλουν τους Οθωμανούς, ακόμα και μέσα στους δρόμους της Πάτρας. Για πρώτη φορά κυκλοφορούσαν στην πόλη έλληνες αρματωμένοι...». Ο Γραμματέας του προξενείου της Ολλανδίας στην Πάτρα Jean Solair

τικά άσματα. Οι Έλληνες τα τραγουδούσαν με μεγάλο ενθουσιασμό, ακόμα και μπροστά στους Τούρκους...».

Όσο όμως κι αν οι ηγέτες των Φιλικών της Πελοποννήσου προσπαθούσαν να αποκρύψουν τις επαναστατικές τους διαθέσεις, τόσο σε ορισμένα μέρη ο χριστιανικός πληθυσμός γινόταν ολοένα και προκλητικότερος προς τους Τούρκους. Είχαν αρχίσει ορισμένοι Έλληνες⁷⁷ ακόμη και να οπλοφορούν μπροστά στους κυριάρχους τους. Ο φόβος των Τούρκων προηγήθηκε της έναρξης της επανάστασης των Ελλήνων. Πριν αρχίσει η πολεμική κινητοποίηση των Πελοποννησίων, οι Τούρκοι κατέφευγαν για προστασία στα φρούρια. Στο αναπάντητο ακόμη ερώτημα πότε και από ποιόν άρχισε στην Πελοπόννησο η επανάσταση του 1821, ίσως δεν απέχει της πραγματικότητας ο ισχυρισμός ότι την έναρξη της επανάστασης επιτάχυνε ο φόβος των Τούρκων με τον εγκλεισμό τους σε κάστρα ή πύργους και άρχισε ενωρίτερα από την προγραμματισμένη ημερομηνία. Σχετικά με τα γεγονότα που ακολούθησαν την επίθεση στην Χελωνοσπηλιά, ο Γ. Γερβίνος⁷⁸ γράφει: «...Μαθών όμως την επίθεσιν ταύτην ο βοεβόδας των Καλαβρύτων, Αρναούτ-Ογλούς, και πτοηθείς συγχρόνως και έκ τινων άλλων βαιοπραγίων εκτελεσθεισών εις τα περίχωρα της πόλεως, έλαβε μέτρα αμυντικά και ωχυρώθη, ως να είχεν ήδη εκραγή η επανάστασις. Ερεθισθέντες υπό των εχθρικών τούτων μέτρων, ων ουδείς εγνώριζεν την αιτίαν, συνεκεντρώθησαν οι χριστιανοί οπλοφόροι, επολιόρησαν τον Αρναούτ-Ογλόν εν τω οχυρώ αυτού πύργω και ηνάγκασαν αυτόν τε και τους περί αυτόν να παραδοθώσι...».

Τα γεγονότα της Αχαΐας

Έχει γίνει γενικά παραδεκτό, ότι οι πρώτες τουφεκίες ακούστηκαν στην περιοχή των Καλαβρύτων⁷⁹. Ανταποκρίνεται όμως αυτό στην πραγματικότητα; Αμφίβολο, αν λάβουμε υπ' όψη μας τη διήγηση του Ηλία Σαλαφατίνου⁸⁰ που ήταν ο αρχηγ-

ανέφερε ότι στις 7 Μαρτίου εμφανίστηκαν στην Πάτρα ραγιάδες οπλισμένοι με πιστόλες και γιαταγάνια, ό.π., σ. 197.

77. Thomas Gordon, ό.π., τόμ. Α', σ. 75.

78. Γ. Γ. Γερβίνου, ό.π., τόμ. Α', σ. 194.

79. Αμβρ. Φραντζή, ό.π. τόμ. Α', σ. 146 κ.ε. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 8-10. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 115-6, όπου αναφέρει: «Τα συμβάντα ταύτα, αν και μη επαναστατικά, ηύξησαν τας δικαίας υποψίας των Οθωμανών». Ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 59, αναφέρει ότι τα γεγονότα των Καλαβρύτων ήταν μεμονωμένα και άσχετα μεταξύ τους και προσθέτει ότι και ο Δημήτριος Πλαπούτας χτύπησε Τούρκους στην Αλωνίσταινα. Ο Νικ. Σπηλιόδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 59-60, δεν αναφέρει ημερομηνία έναρξης των γεγονότων της πόλης των Καλαβρύτων, αλλά περιορίζεται να γράψει, ότι μετά από πολιορκία πέντε ημερών παραδόθηκε ο Ιμπραήμ Αρναούτογλου. Παλαιών Πατρών Γερμανού, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 86-7. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 142. Έφης Αλαμάνη, ό.π., (Προεπαναστατικά επεισόδια στην Πελοπόννησο), τόμ. ΙΒ, σ. 82-3.

80. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., σσ. 129 και 134 στιχ. 4 κ.ε.

γός των σωματοφυλάκων του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, στην οποία γράφει: «...Ο Πετρόμπεης... δεν έβλεπεν κανέν γενικόν κίνημα των Ελλήνων κατά των Τούρκων ει μη μόνον ήκουεν τον Γρηγόριον Δικαίον (-Παπαφλέσσαν) ως αποστάτην περιερχόμενον διάφορα μέρη της Πελοποννήσου και με σχεδόν 30 στρατιώτας βλέπτοντα τους Τούρκους όπου απήντα και εγνώριζεν ικανήν την δύναμίν του ν' ανθέξη...». Γι' αυτό ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης παρήγγειλε με τον ανιψιό του Γεώργιο Παγωνόπουλο στο Γρηγόριο Δικαίο, ο οποίος διέμενε τότε στη μονή Γαρδικίου, να προσέχει και να μην εμφανίζεται αποκάλυπτα, για να μη φανερωθεί το σχέδιο της επανάστασης⁸¹. Από αυτά προκύπτει το συμπέρασμα, ότι ο Γρηγόριος Δικαίος έκανε επιθέσεις σε μικροομάδες Τούρκων πριν από τις αρχές Μαρτίου, που πήγε ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος ως όμηρος στην Τρίπολη. Επομένως θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι οι πρώτες τουφεκίες που προηγήθηκαν της Επανάστασης ήταν από το Φεβρουάριο του 1821 του Γρηγορίου Δικαίου σε διάφορα μέρη της Πελοποννήσου, που δεν είναι γνωστά. Αυτόν ίσως μιμήθηκαν αργότερα και άλλοι.

Τα ένοπλα επεισόδια του Γρηγορίου Δικαίου δεν μπορεί να θεωρηθούν επαναστατικά, όπως και τα γεγονότα των Καλαβρύτων, διότι ήσαν μεμονωμένα και ασυντόνιστα και δεν υπήρχε πίσω τους μια ενιαία οργάνωση που να τα κατευθύνει. Όμως οι πρώιμες αυτές τουφεκίες, από όπου κι αν προέρχονταν, αύξησαν τις υποψίες των Τούρκων οι οποίοι, με το να κλειστούν σε κάστρα και σε πύργους, επιτάχυναν κατά λίγες ημέρες την έναρξη της επανάστασης των Ελλήνων⁸². Για την ακρίβεια των αναφερομένων ημερομηνιών θα πρέπει να διατηρούνται επιφυλάξεις, διότι υπάρχει πλήρης ασυμφωνία. Ακόμη η επιφυλακτικότητα είναι απαραίτητη, για το αν έγιναν οι προσβολές Τούρκων με υπόδειξη ή έστω με γνώση των προεστών. Ο Νικόλαος Σολιώτης⁸³ μαζί με μερικούς συντρόφους του, όπως έχει σημειωθεί⁸⁴, στις 14 Μαρτίου (ο Ιω. Φιλήμων και ο Δ. Κόκκινος αναφέρουν στις 16

81. Η λ. Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, ό.π., σ. 7. Να σημειωθεί ότι ο μητροπολίτης Μονεμβασίας Χρύσανθος αναφέρεται ότι πήγε στην Τρίπολη στα τέλη Φεβρουαρίου ή αρχές Μαρτίου, μιμούμενος τον Αναστάσιο Μαυρομιχάλη, ο οποίος στις 22 Φεβρουαρίου ήταν στο Δερβένι, πηγαίνοντας στην Τρίπολη. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 123.

82. Για τις δύο ένοπλες επιθέσεις του Ν. Σολιώτη αναφέρεται: «...Αλλ' οι δύο ούτοι ακροβολισμοί έγιναν ως υποκεκρυμμένοι υπό το πρόσχημα ληστρικού κινήματος, και ουχί δημοσίων κινήματος αποστατικού...». Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 146. Για τα γεγονότα των Καλαβρύτων γράφτηκε: «...Τα συμβάντα ταύτα, αν και μη επαναστατικά ηύξησαν δικαίως υποψίας των Οθωμανών...». Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α, σ. 116. Τέλος, ο Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α, σ. 59, έγραψε: «...Οι δε Τούρκοι εθεώρουν τα σποραδικά ταύτα συμβεβηκότα ως σπασμούς σώματος μη υγιαίνοντος, ή ενδείξεις δεινής επισκεψούσης αυτώ νόσου...».

83. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 9: «...Ην δ' ο Σολιώτης τιμίον και ακεραίον χαρακτήρος, γενναίος την καρδίαν, πατριώτης το πνεύμα και θερμότατος οπαδός των επαναστατικών εισηγήσεων του Δικαίου...». Μήπως μιμήθηκε τις ένοπλες επιθέσεις εναντίον Τούρκων του Γρηγορίου Δικαίου;

84. Σ τ. Σ κ ο π ε τ έ α, Η έναρξις του υπέρ ελευθερίας ιερού αγώνος, ό.π., σ. 53. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήνα 1960, έκδ. «Μέλισσα», τόμ. Α', σ. 269.

Μαρτίου, ενώ ο Ν. Σπηλιάδης στις 13) χτύπησε στις Πόρτες, κοντά στο Αγρίδι των Καλαβρύτων, τους τρεις ταχυδρόμους που μετέφεραν γράμματα του καϊμακάμη Σελήχ στον Χουρσίτ πασά στα Ιωάννινα. Για την επίθεση αυτή στη βιογραφία του Ν. Σολιώτη⁸⁵ σημειώνεται ότι, όταν διηγήθηκε στους προκρίτους των Καλαβρύτων Σωτήρη Χαραλάμπη, Σωτήρη Θεοχαρόπουλο, Παναγιώτη Αρβάλη και Ιωάννη Παπαδόπουλο, ότι τουφέκισε τους Τούρκους, του είπαν: «...Τί ήταν αυτό που έκαμες, αδελφέ; πήραμε τον κόσμο στο λαιμό μας...», που σημαίνει ότι δεν ήταν με την έγκρισή τους. Αναφέρεται, ότι εκείνες τις ημέρες ο Σωτήριος Χαραλάμπης ειδοποίησε τον Κωνσταντίνο Πετμεζά, ο οποίος κρυβόταν στο μοναστήρι του Μεγάλου Σπηλαίου να φανερωθεί και να ηγηθεί των επαναστατών του χωριού Μάζι και της γύρω περιοχής. Στις 16 ή 18 Μαρτίου ο Ν. Σολιώτης και οι Πετμεζαίοι στο χωριό Βερσοβά τουφέκισαν Τούρκους, ίσως 60 τον αριθμό, οι οποίοι πήγαιναν από την Άμφισσα στην Τριπολιτσά. Στις 16 ή 18 Μαρτίου οι Χονδρογιανναίοι, άνθρωποι του Ασημάκη Ζαΐμη, χτύπησαν με τη συγκατάθεσή του στη θέση Χελωνοσπηλιά τον ενοικιαστή φόρων (σισπαχή ή σπαή) Σεϊδή (Σεϊντήν Χαμουτσάν) από το χωριό Λάλα. Αυτός από τα Καλάβρυτα πήγαινε στην Τριπολιτσά συνοδεύοντας το Νικόλαο Ταμπακόπουλο τραπεζίτη από τη Βυτίνα, του οποίου πήραν μέρος των χρημάτων που μετέφερε. Ο Σεϊδή έφθασε στις 19 Μαρτίου στην Τρίπολη και διηγήθηκε τα γεγονότα της Χελωνοσπηλιάς. Στις 18 Μαρτίου με διαταγή του Παναγιώτη Φωτήλα σκοτώθηκαν στο Λιβάρτζι από το Ν. Σολιώτη άλλοι δύο Τούρκοι ενοικιαστές φόρων από την Τριπολιτσά, οι λεγόμενοι Τσιπουγλαίοι⁸⁶. Δεν είναι απίθανο να άρχισαν αυτές οι ένοπλες προσβολές Τούρκων από τους Έλληνες της Αχαΐας, που ήθελαν να μιμηθούν τις πολεμικές συγκρούσεις του Γρηγορίου Δικαίου. Άλλωστε ο Δικαίος θεωρείται ο υποκινητής των επιθετικών αυτών ενεργειών των οπλαρχηγών της Αχαΐας. Πάντως είναι απίθανο να είχε δοθεί από τον Ιανουάριο τέτοια οδηγία στο Σολιώτη και τους άλλους από το Δικαίο, πιθανότερο είναι να ακολούθησε παρότρυνση με πρόσφατη επιστολή τούτου ή να μιμήθηκαν τις επιθέσεις του εναντίον μικρών ομάδων Τούρκων, που έμαθαν από διαδόσεις.

Στις 17 ή 20 Μαρτίου ο βοεβόδας⁸⁷ (πολιτικός διοικητής) των Καλαβρύτων Ιμβραχήμ Αρναούτογλου φοβήθηκε να παραμείνει στη θέση του και ξεκίνησε να πάει στην Τριπολιτσά, αλλά ένας από τους προπομπούς του τον ειδοποίησε ότι, στην Κακή Σκάλα κοντά στο χωριό «Πλανητέρου», υπήρχε ενέδρα των Πετμεζαίων, που σκότωσαν έναν των συνοδών του. Κατ' άλλη εκδοχή σκότωσαν τους δύο υπηρέτες

85. Αναφέρεται από τον Σ τ. Σ κ ο π ε τ έ α, ό.π., σ. 54, ο οποίος, όπως γράφει, παραθέτει απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Ν. Σολιώτη.

86. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 9-10. Ο Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 59, γράφει ότι τους Τσιπουγλαίους σκότωσε στις 14 Μαρτίου ο Ν. Σολιώτης και ο Φ ω τ ά κ ο ς, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, Έκδ. «Φιλολογικά Χρομικά», Αθήναι 1960, σ. 22, γράφει ότι, αρχίζοντας τη δράση του ο Σολιώτης, τους σκότωσε στο Αγρίδι.

87. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 11. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 116. Μ ι χ. Ο ι κ ο - ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 59, ο οποίος αναφέρει την 17 Μαρτίου.

του που προπορεύονταν. Έντρομος ο βοεβόδας γύρισε στα Καλάβρυτα και κλείστηκε στους τρεις πύργους, που υπήρχαν εκεί, μαζί με μερικές από τις τουρκικές οικογένειες του τόπου.

Οι ημερομηνίες των γεγονότων αυτών είναι ασαφείς και αμφισβητούμενες. Παραμένει αδιευκρίνιστος ο ακριβής χρόνος που ο βοεβόδας των Καλαβρύτων Ιμπραχήμ Αρναούτογλου κλείστηκε στους πύργους της πόλης, στη συνέχεια δε πολιορκήθηκε, παραδόθηκε και φυλακίστηκε. Από το κατάστιχο του Καλαβρυτινού προκρίτου Χρυσανθάκη Κυριτζοπούλου⁸⁸, γραμμένο στις 7 Μαΐου 1826, στο οποίο σημειώνονται οι παροχές του στον αγώνα, έχουμε την ακόλουθη πληροφορία: «*Εις τους 1821: Μαρτίου 30: όταν εσφάλισαν τους Τούρκους εις τα Καλάβρυτα έδωσα εις τον κασέλον Μπαρουχτζήν κατά τον δεσκερέ του κυρ Σωτηράκη γρ. 1000*».

Από τα Καλαβρυτα⁸⁹ έφυγαν πολλοί Τούρκοι και έφθασαν στην Πάτρα στις 21 Μαρτίου, για να βρουν καταφύγιο πίσω από τα τείχη του φρουρίου της πόλης. Μετά τον αυτοπεριορισμό του Αρναούτογλου στους πύργους των Καλαβρύτων και αφού έγινε από τους Έλληνες στρατολογία, τον πολιορκήσαν ο Σωτήριος Χαραλάμπης, ο Ασημάκης Φωτήλας, ο Σωτήριος Θεοχαρόπουλος, ο Νικόλαος Σολιώτης, οι Πετμεζαίοι κ.ά. με 600 στρατιώτες. Μετά τις 25 Μαρτίου ο Αρναούτογλου παραδόθηκε.

Ο Αμβρ. Φραντζής⁹⁰ αναφέρει ότι στην Πελοπόννησο μετά τις 22 Μαρτίου «και ως εκ των συμβάντων ακροβολισμών», εννοεί των Καλαβρύτων, οι Οθωμανοί κάτοικοι πήγαιναν με τις οικογένειές τους να ασφαλιστούν σε οχυρές θέσεις. Παράλληλα κυκλοφορούσε η φήμη, ότι στη Μάνη και σε άλλα μέρη είχαν έρθει στρατεύματα και πολεμοφόδια.

Ο Καϊμακάμης⁹¹ του Μοριά Μεχμέτ Σαλήχ στις 20 Μαρτίου από την Τρίπολη έγραψε στους προκρίτους και τους κατοίκους της Καρύταινας για τα γεγονότα της Χελωνοσπηλιάς, τα οποία θεωρούσε «κλεφτοδουλειές» και τους πληροφορούσε ότι έστειλε εκτελεστική δύναμη, για να πιάσουν τους ενόχους και να αποκαταστήσουν την τάξη. Παράλληλα τους διέταζε, αν οι ίδιοι κλέφτες της περιοχής των Καλαβρύτων πήγαιναν προς τα δικά τους μέρη, ή αν εμφανίζονταν από τον τόπο τους άλλοι, να τους διώξουν ή να τους σκοτώσουν και να στείλουν τα κεφάλια τους στην Τριπολιτά. Δεν υπάρχει άλλη πληροφορία για το τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα που θα πήγαινε προς τα Καλάβρυτα.

Αντίθετα με τον Καϊμακάμη της Τριπολιτάς, που δεν αξιολόγησε τα φονικά στην περιοχή των Καλαβρύτων και τα θεώρησε κλεφτοδουλειές, οι Τούρκοι της Αχαΐας είχαν άλλη γνώμη. Γνώριζαν επί πλέον ότι οι πρόκριτοι και οι ιεράρχες του τόπου δεν παρουσιάστηκαν στην Τριπολιτά, ενώ πολλοί από τους χριστιανούς εί-

88. Γ Α Κ, Διοικ. Επιτρ., φάκ. 200, έγγρ. 120 της 22 Σεπτεμβρίου 1826.

89. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 188.

90. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π. τόμ. Α', σ. 292.

91. Γ ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 13-4. Ο Καϊμακάμης σε έγγραφό του αναφέρει ότι το επείσώδιο έγινε στον καζά των Καλαβρύτων στο δρόμο Κατζάνες.

χαν απομακρύνει τις οικογένειές τους από τις πόλεις και υποψιαζόμενοι οι Τούρκοι επανάσταση των Ελλήνων, άρχισαν να αναζητούν καταφύγιο για την ασφάλειά τους πίσω από τα τείχη των κάστρων.

Κινητοποίηση, όπως αναφέρεται, υπήρξε εκείνες τις μέρες και στη Γορτυνία⁹², όπου οι Δεληγιανναίοι με τους Γεώργιο και Δημήτριο Πλαπουταίους-Κολιοπουλαίους στρατολόγησαν και κατέλαβαν στις 21 και 22 Μαρτίου αμυντικές θέσεις στο Ρένεσι και στο Βέτσι (Μπέτσι). Είχαν το φόβο επιδρομής των Τουρκαλβανών του Λάλα, οι οποίοι πιθανώς, καταφεύγοντας στην Τριπολιτσά, να περνούσαν από την περιοχή τους.

Οι Τούρκοι της Πελοποννήσου, που τους κατέτρωγε ο φόβος της εισβολής ξένης δύναμης συγχρόνως με την επανάσταση των Ελλήνων, άρχισαν να παίρνουν τα μέτρα τους. Ένα μέρος των μουσουλμάνων κατοίκων της Βοστίτζας⁹³ (Αιγίου) ζήτησαν καταφύγιο μέσα στο φρούριο της Πάτρας, ενώ άλλοι διαπεραιώθηκαν στη Στερεά Ελλάδα και κατέφυγαν στην Άμφισσα, που τότε είχε το όνομα Σάλωνα. Οι Τούρκοι της Πάτρας⁹⁴ στις 20 Μαρτίου κλείστηκαν στο φρούριο με τις οικογένειές τους. Στις 22 Μαρτίου άρχισαν οι Τούρκοι της κεντρικής Πελοποννήσου να συρρέουν στην Τρίπολη. Πρώτοι κατέφυγαν εκεί οι κάτοικοι της περιοχής της Μεγαλόπολης (Σινάνου) και του Λεονταρίου⁹⁵. Αυτές οι ενέργειες πανικού των Τούρκων της βορείου και κεντρικής Πελοποννήσου δεν θα μπορούσαν να σηματοδοτήσουν την έναρξη του γενικού ξεσηκωμού των Ελλήνων διότι, αν δεν έπαιρνε μέρος στον αγώνα η νότιος Πελοπόννησος με την πρωτοπορία της Μάνης και του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, δεν θα προόδευε η επανάσταση. Με μερικές επιδρομές του τουρκικού στρατού από την Τρίπολη και λίγους αποκεφαλισμούς προκρίτων και αρχιερέων οι Τούρκοι θα κατέπνιγαν κάθε επαναστατική δραστηριότητα και χωρίς δυσκολία θα αποκαθιστούσαν τα πράγματα στην προηγούμενη κατάσταση.

Στην Πάτρα⁹⁶, εκτός από τον εγκλεισμό των Τούρκων στο φρούριο, και οι ελληνικές οικογένειες είχαν ήδη αρχίσει από νωρίτερα να απομακρύνονται από την

92. *Ιω. Φιλήμονος*, ό.π., τόμ. Γ', σ. 15. *Ο Καν. Δεληγιάννης*, ό.π., τόμ. Α', σ. 138-9, γράφει ότι στις 17 Μαρτίου έστειλε ένοπλους και φυλάκισαν τους Τούρκους της γύρω περιοχής. Την επομένη ήρθαν γράμματα από τους προκρίτους και αρχιερείς της Αχαΐας, οι οποίοι ρωτούσαν για τις επαναστατικές διαθέσεις αυτών και των Μανιατών. Στη σ. 142 αναφέρει ότι στις 19 Μαρτίου πληροφορήθηκε πως οι Λαλιώτες είχαν σκοπό να περάσουν από τα Λαγκάδια για να πάνε στην Τριπολιτσά και γι' αυτό κατέλαβαν στενωπούς.

93. *Ιω. Φιλήμονος*, ό.π., τόμ. Γ', σ. 17. *Σπ. Τρικούπη*, ό.π., τόμ. Α', σ. 116.

94. *Ιω. Φιλήμονος*, ό.π., τόμ. Γ', σ. 18 κ.ε. *Ο Σπ. Τρικούπης*, ό.π., τόμ. Α', σ. 116, αναφέρει ότι οι Τούρκοι της Πάτρας στις 22 Μαρτίου είχαν κλειστεί στο φρούριο, από το οποίο κανονιοβολούσαν την πόλη. Την ίδια ημέρα μπήκαν στην Πάτρα ο Ανδρέας Λόντος, ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Κερνίσης Προκόπιος και ο Βενιζέλος Ρούφος ακολουθούμενοι από ροπαλοφόρους.

95. *Αμβρ. Φραντζή*, ό.π., τόμ. Α, σ. 292.

96. *Παλαιών Πατρών Γερμανού*, ό.π., σ. 88 κ.ε. *Σπ. Τρικούπη*, ό.π., τόμ. Α', σ. 116-7. Ο Άγγλος πρόξενος Φίλιππος Γκρήν αναφέρει την 21 Μαρτίου ως ημέρα εισόδου 50 Τουρκαλβανών από το Ρίο και την έναρξη της μάχης. *Κ. Σιμόπουλου*, ό.π., σ. 188. *Νικ. Σπηλιάδου*, ό.π., τόμ.

πόλη, ζητώντας και αυτές καταφύγιο στην ύπαιθρο ή στα Επτάνησα. Στις 21 ή 22 ή 23 Μαρτίου από το Ρίο έφθασαν στην Πάτρα 50-150 Τούρκοι οι οποίοι, αφού μέθυσαν σε ένα ρακοπωλείο, σκότωσαν τον ρακοπώλη και έκαψαν το μαγαζί του. Κατέβηκαν και από το φρούριο 300 περίπου Τούρκοι και προσπάθησαν να κάψουν το σπίτι του Ιω. Παπαδιαμαντόπουλου⁹⁷, στο οποίο πίστευαν ότι υπήρχαν όπλα⁹⁸. Επειδή όμως δεν μπόρεσαν να το κάψουν πυρπόλησαν τα γύρω σπίτια. Οι ευρισκόμενοι στην Πάτρα Επτανήσιοι, που ήταν οπλισμένοι, παρά τις αντιδράσεις του φιλότουρκου Άγγλου προξένου Φιλίππου Γκρην (Green), συγκεντρώθηκαν και μαζί με κατοίκους της Πάτρας αντιμετώπισαν με επιτυχία τους Τούρκους του Ρίου και τους Τουρκοπατρινούς. Από τους Έλληνες της Πάτρας διέπρεψε ο Παναγιώτης Καρατζάς⁹⁹, ο οποίος είχε υπηρετήσει στον αγγλικό στρατό των Ιονίων Νήσων, μαζί με το φαρμακοποιό Νικόλαο Γερακάρη και όλοι μαζί περιόρισαν τους Τούρκους. Στις 23 Μαρτίου έφθασε με σχετική δύναμη ο Σταμάτιος Κουμανιώτης¹⁰⁰, ο οποίος έπεσε νεκρός την ίδια ημέρα. Την επομένη, στις 24 Μαρτίου, προσήλθαν στην Πάτρα ο Βενιζέλος Ρούφος, ο Ανδρέας Λόντος, που είχε σημαία κόκκινη με μαύρο σταυρό και την ίδια ημέρα ή την επομένη ήρθε στην πόλη και ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹⁰¹, ο οποίος στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου ύψωσε στις 25 Μαρτίου σταυρό, στον οποίο οι Έλληνες ορκίζονταν «ελευθερία ή θάνατος» και άρχισε αμέσως η πολιορκία του φρουρίου της Πάτρας.

Κάνοντας κριτική στις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Πάτρας ο Γ. Φίνλεϋ¹⁰² σημείωσε: «...Την άλλη ημέρα (24 Μαρτίου) το πρωί, έγινε λειτουργία, που χοροστάτησε ο αρχιεπίσκοπος, και όλοι οι Έλληνες, που παρευρίσκονταν εκεί, έδωσαν όρκο να

Α', σ. 59-60. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ Α', σ. 59. Γ. Φ. Χέρτσεργ, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, μτφρ. Πέτρου Καρολίδου, Αθήναι 1916, τόμ. Α', σ. 56. Απ. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1980, τόμ. Ε', σ. 330 κ.ε.

97. Σύμφωνα με το Φ. Γκρήν στις 21 Μαρτίου κάηκε το σπίτι του Παπαδιαμαντόπουλου, ενώ ο Πουκεβίλ τοποθετεί τον εμπρησμό στις 23 Μαρτίου. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 188-9. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 88. Αν. Ν. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, Αθήναι 1872, τόμ. Ε', σ. 341. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 116. Τ. Η. Γορδον, ό.π., τόμ. Α', σ. 78. Διον. Κόκκινου, Η Ελληνική Επανάσταση, Έκδ. «Μέλισσα», Αθήναι 1956, τόμ. Α', σ. 271. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 331.

98. Έναρξη του απελευθερωτικού αγώνος των Ελλήνων δέχεται ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ Α', σ. 80, όπου γράφει: «...Εις τας Πάτρας από 21 Μαρτίου των Τούρκων επιτεθέντων κατά των Ελλήνων...».

99. Φωτάκου, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, ό.π., σ. 9. Αν. Ν. Γούδα, ό.π., τόμ. Ε', σ. 342. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 331.

100. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 88.

101. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 21. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 88, ο οποίος τοποθετεί την είσοδό του στην Πάτρα ενωρίτερα. Στ. Σκοπετέα, Η έναρξίς του υπέρ ελευθερίας ιεροού αγώνος, ό.π., σ. 87. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ Α', σ. 273. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 330.

102. Γ. Φίνλεϋ, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, έκδ. Τολίδη, τόμ. Α', σ. 213.

απελευθερώσουν τη χώρα από τους Τούρκους ή να αποθάνουν πολεμώντας. Όμως τον ενθουσιασμό που ήταν αυθόρμητος εξουδετέρωσε η αναρχία. Προεστοί, ντόπιοι πληθυσμός και Επτανήσιοι που έσπευσαν πρόθυμα για να πάρουν μέρος στον αγώνα, διεξήγαγαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις με ανεκδιήγητη ανικανότητα και αδεξιότητα...».

Τις παρατηρούμενες διαφορές στην ημερομηνία των γεγονότων επιτείνουν τα ημερολόγια των προξένων στην Πάτρα, της Αγγλίας Φίλιππου Γκρην (Green), του γραμματέα του προξενείου της Ολλανδίας Σολαίρ (Jean Solair) και του προξένου της Γαλλίας Ούγου Πουκεβίλ¹⁰³ (Hugues Rouqueville). Στο ημερολόγιο του Φ. Γκρην¹⁰⁴ αναγράφεται, ότι στις 21 Μαρτίου πήγαν στην Πάτρα 50 Τουρκαλβανοί από το Ρίο, προερχόμενοι από την Έπαχτο (Ναύπακτο) και ξαφνικά άρχισε στην πόλη πόλεμος: «...Ήταν η ώρα 4 και βρισκόμουν ακόμη στο τραπέζι, όταν με ειδοποίησαν πως οι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στο σπίτι ενός προεστού (του Καλαμογδάρτη που ήταν δίπλα στου Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου). Ήταν το σύνθημα για την επίθεση. Αμέσως άρχισε το τουφεκίδι ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους. Οι Επτανήσιοι ενώθηκαν με τους Μοραίτες. Οι αρματωμένοι Επαναστάτες δεν ξεπερνούσαν τους τετρακόσιους. Σε λίγο άρχισαν πυρά από το κάστρο. Μέσα σε δώδεκα ώρες καταστράφηκαν τριακόσια σπίτια...».

Ο γραμματέας του Ολλανδικού προξενείου Jean Solair¹⁰⁵ σε αναφορά του στον Πρεσβευτή της χώρας του στην Κωνσταντινούπολη έγραψε ότι το πρωί της 22ας Μαρτίου έγινε σύσκεψη των προξένων στην Πάτρα και το απόγευμα στις 3 και 45' οι Τούρκοι προσπάθησαν να κάψουν το σπίτι του αρχιεπισκόπου Γερμανού και του Ιω. Παπαδιαμαντόπουλου. Τότε βγήκαν οι Επτανήσιοι και άρχισε το τουφεκίδι. Την αυγή της 23 Μαρτίου αυτός εγκατέλειψε την πόλη και διαπεραιώθηκε στο Μεσολόγγι.

Ο πρόξενος της Γαλλίας Η. Ρουκενβίλ γράφει στο ημερολόγιό του¹⁰⁶: Πάτρα 23/4 Απριλίου 1821, 6 ώρα το απόγευμα. «Η κραυγή της ελευθερίας ηκούσθη. Το πυρ λυμαίνεται την πόλιν... ο πάταγος των καταρρεουσών οικιών, οι επαναλαμβανόμενοι του φρουρίου κανονιοβολισμοί, ο συριγμός βομβών τινων, αι κραυγαί των γυναικοπαίδων όντων υπέρ τους χιλίους πεντακοσίους και καταφευγόντων μετά της περιουσίας των με εκφοβίζουν σφόδρα...». Οι Τούρκοι την ημέρα αυτή προσπάθησαν να πυρπολήσουν το σπίτι του Ιω. Παπαδιαμαντόπουλου, αλλά δεν το κατόρθωσαν.

24/5 Απριλίου. «Την τρομεράν νύκτα, διαδέχεται ημέρα, ην δεν ήλπιζον να επανίδω, αδύνατον να εκφρασθώ ό,τι υπέφερον παρηγορών τους μεν, ενθαρρύνων τους δε, και παρέχων εις πάντας ελπίδας, των οποίων πολύ απείχον να μετάσχω...». Γράφει ακόμη ότι οι Έλληνες πυρπόλησαν την ίδια ημέρα την τουρκική συνοικία και

103. Εκτίθεται στο βιβλίο του αδελφού του, Φρανσουά Πουκεβίλ, Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1996, τόμ. 1, σ. 23 κ.ε.

104. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 188. Αν. Ν. Γούδα, ό.π., τόμ. Ε', σσ. 342-4.

105. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 188-9. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 332.

106. Σ.τ. Σκοπετέα, ό.π., σ. 57. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 189-90. Αν. Ν. Γούδα, ό.π., τόμ. Ε', σ.340.

οι δρόμοι ήταν γεμάτοι πτώματα. Στο γαλλικό προξενείο έκρυψε τους Τούρκους φρουρούς ενώ κατέφυγαν εκεί και πολλοί Έλληνες.

25/6 Απριλίου. «Οι Έλληνες... στην πλατεία Αγίου Γεωργίου υψώνουν εικόνες του Χριστού. Η σημαία του σταυρού κυματίζει πάνω στα τζαμιά... Τα υδραγωγεία καταστράφηκαν και μείναμε χωρίς νερό...».

Θεωρώντας την απόπειρα πυρπόλησης της οικίας του Ιω. Παπαδιαμαντοπούλου ως σημείο αναφοράς για την έναρξη των γεγονότων της Πάτρας, τότε βρισκόμαστε στις ημερομηνίες 21 Μαρτίου για τον Green, στις 22 για τον Solair και στις 23 για τον Rouqueville. Επομένως κανείς δεν μπορεί να ομιλεί με βεβαιότητα για την έναρξη των γεγονότων της Πάτρας.

Όπως γράφει στα απομνημονεύματά του ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹⁰⁷, μετά την είσοδό του στην Πάτρα και την έναρξη της πολιορκίας των Τούρκων στο φρούριο, έγραψαν οι αρχηγοί στον Πετρόμπεη, στους Δεληγιανναίους, στη Γαστούνη κ.α. και τους ειδοποίησαν για τα γεγονότα της Πάτρας. Τους παρακινούσαν δε να μην αναβάλλουν την επαναστατική κινητοποίηση. Βέβαια η επανάσταση είχε ήδη αρχίσει στο νότο και είχαν αιχμαλωτιστεί οι Τούρκοι της Καλαμάτας.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός μαζί με τον Ανδρέα Ζαΐμη, Ανδρέα Λόντο, Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο κ.ά. συνέστησαν το «Αχαϊκό Επαναστατικό διευθυντήριο», το οποίο εξέδωσε στις 26 Μαρτίου εγκύκλιο στους ξένους προξένους, που είχαν παραμείνει στην Πάτρα. Αναφέρεται ότι τη σύνταξη του εγγράφου αυτού ανέλαβε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹⁰⁸ και δικαιολογούσε στους Ευρωπαίους τον ένοπλο ξεσηκωμό των Ελλήνων. Του Αχαϊκού Διευθυντηρίου¹⁰⁹ είχε προηγηθεί η αρχιστρατηγία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και η σύσταση της Μεσσηνιακής Συγκλήτου που μαζί εξέδωσαν την προκήρυξή τους από τις 23 Μαρτίου.

Τα πρώτα σύννεφα δεν άργησαν να φανούν στη βόρεια Πελοπόννησο. Στις 3 Απριλίου, ημέρα των Βαΐων, έφθασε στην Πάτρα και μπήκε ανεμπόδιστα στο φρούριο της πόλης ο Γιουσούφ¹¹⁰ πασάς της Ευβοίας με 600 άνδρες (κατά τον Green 350). Πηγαίνοντας από τα Ιωάννινα στην Εύβοια, πληροφορήθηκε στο δρό-

107. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 88.

108. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 22. Φωτοτυπία του εγγράφου στις «Εκδόσεις Σπανού», Σάλπιγξ Ελληνική, Αθήναι 1975, σ. 52. Αν. Ν. Γούδας, ό.π., τόμ. Ε', σ. 341. Γ. Γ. Γερβίνου, ό.π., τόμ. Α', σ. 197. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 334 κ.ε. Το Αχαϊκό Διευθυντήριο της 26^{ης} Μαρτίου δεν αποτελεί την πρώτη ανεξάρτητη αρχή, ένα είδος εμβρυϊκής Ελληνικής κυβέρνησης, όπως αναφέρει ο Βακαλόπουλος, διότι προηγήθηκε η Μεσσηνιακή Σύγκλητος από την 23^η Μαρτίου.

109. «Ο Σίσινης αμέσως μετά την έναρξη του αγώνος, συνέστησε στην πόλη αυτή (Γαστούνη) τοπικήν επαναστατικήν Αρχήν, το «κοινόν της Ήλιδος»». Κ. Λ. Κοτσώνη, Επιδρομές Τούρκων από Πάτρα στην Ηλεία και το στρατόπεδον Γαστούνης (1823-24), Πρακτικά Β' τοπικού συνεδρίου Ηλειακών Σπουδών, Αθήναι 1989, σ. 163. Παραπέμπει εις Γ. Δημακοπούλου, Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν 1821-1827, σσ. 403-433.

110. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 92 κ.ε. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 119. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 192.

μο, κοντά στο Μεσολόγγι, τα γεγονότα της Αχαΐας και την πρώτη Απριλίου πέρασε στο Ρίο. Μετά δύο ημέρες βάδισε εναντίον της επαναστατημένης Πάτρας και χωρίς δυσκολία έφθασε στο φρούριο. Οι πολιορκητές βρέθηκαν σε κατάσταση πανικού και διαλύθηκαν. Εκείνη τη στιγμή φάνηκε η αδυναμία των κατοίκων της Πάτρας και των περιχώρων για ένοπλο αγώνα. Άμαθοι στον πόλεμο, σκόρπισαν στην εμφάνιση τουρκικού στρατιωτικού σώματος. Τα πράγματα στην πρωτεύουσα της Αχαΐας έγιναν έκτοτε δύσκολα για τους Έλληνες.

Ο Γεώργιος Φίνλεϋ¹¹¹, ο οποίος είναι συνήθως πικρόχολος για τους Έλληνες, σχετικά με τους σκοτωμούς που έκαναν οι επαναστάτες, αναγνωρίζει ότι: «...Η ορμή των σκλάβων που σπάζουν τις αλυσίδες τους και ο θρησκευτικός φανατισμός, σε όλες τις εποχές, παρασύρανε τους ανθρώπους σε φρικαλέες ωμότητες...».

Η άποψη¹¹² ότι από τα γεγονότα της Πάτρας επηρεάστηκαν και οι άλλες επαρχίες της Πελοποννήσου και επαναστάτησαν δεν ευσταθεί. Στις 22 Μαρτίου μπήκαν οι πρώτοι Μανιάτες στην πόλη της Καλαμάτας, ενώ στα γύρω βουνά ήταν ήδη συγκεντρωμένοι ο Παπαφλέσσας, ο Αναγνωσταράς, ο Νικηταράς κ.ά. Ακόμη από τη Μέσα Μάνη και από το Ζυγό της Μάνης είχαν από μέρες ξεκινήσει πολεμιστές για να βρεθούν στις 23 Μαρτίου στην Καλαμάτα. Τα πρώτα στρατόπεδα των Ελλήνων της Πελοποννήσου έγιναν στη Μεσσηνία από τον Παπαφλέσσα και τον Αναγνωσταρά, ενώ στη Μάνη η στρατολογία είχε αρχίσει από τις αρχές Μαρτίου από τους τοπικούς καπετάνιους και από τις 17 Μαρτίου από τον Πετρόμπεη στις Κιτριάς.

Η επανάσταση στη δυτική Μάνη (Σπάρτη)

Ο Διούσιος Κόκκινος¹¹³ συγκρίνοντας την κατάσταση στην Αχαΐα και στη Μάνη κάνει τα ακόλουθα σχόλια: «Η σημαντική μεταξύ των δύο περιφερειών διαφορά ήταν, ότι ενώ στην Αχαΐαν μόλις κατά τις τελευταίες εκείνας ημέρας είχαν σχηματιστεί επαναστατικών στρατόπεδον εις την μονήν Ομπλού-... εις την Μάνην αντιθέτως χάρις εις το ιδιότυπον πολιτικόν σύστημα της περιφέρειας ταύτης και εις την σχετικήν της αυτοτέλειαν, υπήρχαν ικαναί, μόνιμαι και ανεξέλεγκται ένοπλοι δυνάμεις, υπό εμπείρους αρχηγούς, οι οποίοι, παρά τις μεταξύ των διαφοράς, ήσαν έτοιμοι εις τις παραμονάς του αγώνος να συμπράξουν υπό την γενικήν ηγεσίαν του αναγνωρισμένου υπό του Σουλτάνου τοπικού άρχοντος με τον τίτλο του Μπέη της Μάνης Πέτρου Μαυρομιχάλη, του γνωστού εις την ιστορίαν Πετρόμπεη...». Παρακάτω προσθέτει: «...Ο Πετρόμπεης επί πολύ είχε τους δισταγμούς του, όχι δι' αυτόν τούτον τον αγώνα,

111. Γ. Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 214.

112. Η άποψη ότι οι Μανιάτες έμαθαν τα γεγονότα της Πάτρας και ξεσηκώθηκαν είναι εκτός πραγματικότητας. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 120. Δεν υπήρχε χρόνος να ειδοποιηθούν οι Μανιάτες και να ξεσηκωθούν σε επανάσταση την ίδια ημέρα με τους Πατρινούς. Η άποψη του Τρικούπη έτυχε γενικής απόρριψης.

113. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 277.

αλλά διά την εξασφάλισιν των προϋποθέσεων, υφ' ας το κίνημα ηδύνατο να φθάση εις αίσιον αποτέλεσμα...».

Ο Φωτάκος¹¹⁴ γράφει για τον Πετρόμπεη: «...ελέγετο τότε, ότι ο Π. Μαυρομιχάλης δεν ήθελε την επανάστασιν, αλλά τούτο δεν είναι αληθινόν. Αυτός συνεβάδιζεν μετά των προυχόντων και αρχιερέων της Πελοποννήσου, οίτινες εσκέπτοντο να εύρουν τον κατάλληλον καιρόν διά να επαναστατήσουν, προσπαθούντες να απατώσι τους Τούρκους και φροντίζοντες περί των μέσων πως να είναι ταύτα άφθονα...».

Πολλά είναι εκείνα που μπορεί να προστεθούν για να εδραιώσουν τη γνώμη του Φωτάκου. Ο Πετρόμπεης χωρίς δισταγμό μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και ο ίδιος μύησε πολλούς ακόμη. Δέχθηκε τον Χριστόφορο Περραιβό εκπρόσωπο της Εταιρείας και συνεργάστηκε μαζί του στην προπαρασκευή της επανάστασης. Έστειλε τον γιό του Ανασταση στην Τριπολιτσά μετά από παράκληση των Μοραγιάνηδων (Ελλήνων εκπροσώπων στον πασά της Τριπολιτσάς) για να καθησυχάσει τους Τούρκους. Οι επιστολές¹¹⁵ του προς τον Ιωάννη Σταματάκη στο Λιβόρνο στις 8 Ιανουαρίου 1821 και στους Υδραίους στις 19 Μαρτίου 1821 δεν μπορεί να αφήνουν αμφιβολία ότι ο Πετρόμπεης είχε πάντοτε την πρόθεση και την επιθυμία να επαναστατήσει, αρκεί η εξέγερση να ήταν γενική των Ελλήνων, ώστε να έχει πιθανότητες να επιτύχει.

Από μεταγενέστερους ιστορικούς γίνεται λόγος περί δισταγμών του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη για την έναρξη της επανάστασης ή ακόμη και για αρνητική θέση απέναντι στις επαναστατικές ιδέες. Ήταν επόμενο ο Μπέης να μην ομιλεί φανερά για εξέγερση, διότι μαθαίνοντας οι Τούρκοι τις διαθέσεις του δεν θα αδρανούσαν. Αυτός μεν θα έχανε το αξίωμά του και ίσως τη ζωή του, οι δε πρόκριτοι και αρχιερείς των Ελλήνων του Μοριά θα αποκεφαλίζονταν, όπως συνήθιζαν να καταστέλλουν οι Τούρκοι τη διάθεση των Ελλήνων για εξέγερση. Όσον αφορά τους δισταγμούς του Πετρόμπεη για την έναρξη της επανάστασης ήταν απόλυτα δικαιολογημένος, διότι ανέμενε την άφιξη στη Μάνη του Αλέξανδρου Υψηλάντη, όπως είχε σχεδιάσει η Φιλική Εταιρεία. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης ήταν εκείνος ο οποίος θα αναλάμβανε την ηγεσία των Ελλήνων επαναστατών και αυτός θα καθόριζε τον χρόνο έναρξης του αγώνα. Πρόσφατες όμως ειδήσεις ή εντολές από τη Φιλική Εταιρεία δεν είχαν φθάσει μέχρι τότε στο Μοριά και επιβαλλόταν επιφυλακτικότητα. Τις πράξεις του Πετρόμπεη καθόριζε η απαιτούμενη των στιγμών λογική και αυτοσυγκράτηση, αντί μιας πρόωρης και επιπόλαιας παρορμητικής ενέργειας με ανυπολόγιστες συνέπειες για τους Έλληνες των τουρκοκρατούμενων περιοχών και γενικότερα για την πορεία της προετοιμαζόμενης επανάστασης.

114. Φωτάκου, Βίος του Παπά Φλέσα, ό.π., σ. 31. Φωτάκου, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, έκδ. «Φιλολογικά Χρονικά», Αθήνα 1960, σ. 127.

115. Στ. Σκοπετέα, Η κήρυξ της επαναστάσεως κατά την 23^{ην} Μαρτίου εν Καλάμiais, εις Γιάννη Αναπλιώτη, Η Καλαμάτα και η επανάσταση του 21, 1948, σ. 86

*Ο αρχηγός της Μάνης Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης που δεν τον λύγισαν οι
θυσίες της οικογενείας του.*

Ο Πετρόμπεης¹¹⁶ πριν από την έναρξη της επανάστασης είχε στείλει τον Π. Μηχανίδη στην Πάτρα και στα Καλάβρυτα για να έρθει σε επαφή με τους προκρίτους και να φέρει από εκεί γράμματα με τις επαναστατικές διαθέσεις τους. Ίσως ο Μηχανίδης να είχε ενημερώσει τους προκρίτους της Αχαΐας για την ανάγκη οικονομικής υποστήριξης της Μάνης και αργότερα, όπως θα δούμε, του έστειλαν χρήματα με τον Ν. Πετμεζά, ίσως και άλλα μεταγενέστερα.

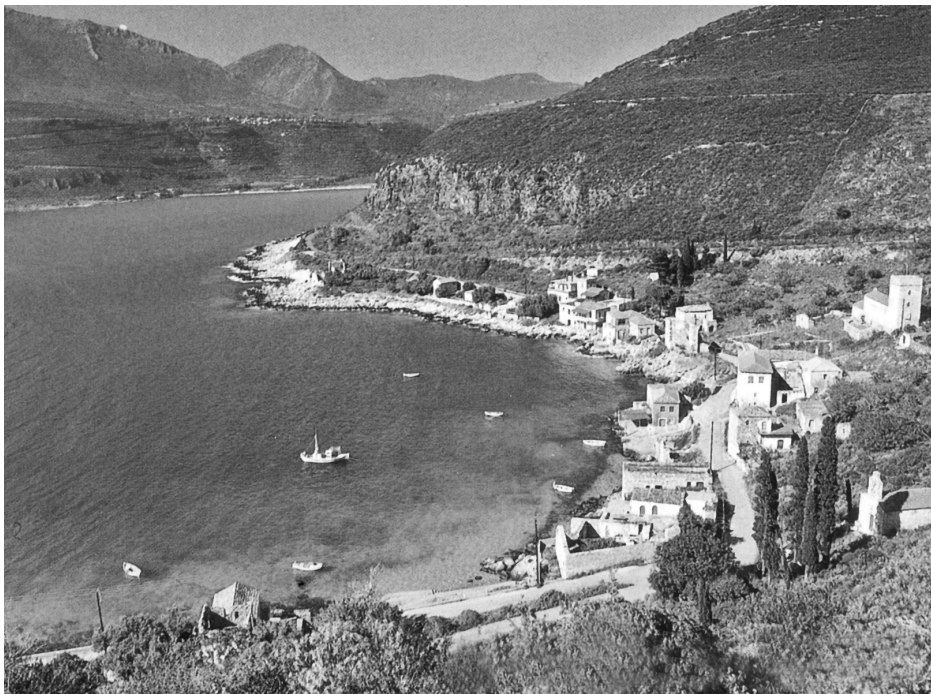
Στις 15 Μαρτίου έφθασε από την Κωνσταντινούπολη στο Λιμένι ο γιός του Πετρόμπεη, Γιωργάκης Μαυρομιχάλης¹¹⁷, ο οποίος παρέμενε εκεί ως όμηρος της πίστης του πατέρα του στην τουρκική διοίκηση. Οι Φιλικοί της Πόλης φρόντισαν να φυγαδεύσουν έγκαιρα το γιό του μπέη της Μάνης, πριν να γίνει αντικείμενο της αναμενόμενης εκδικητικής θηριωδίας των Τούρκων για τα επαναστατικά έργα του πατέρα του. Με τον ερχομό του στο Λιμένι έφερε γράμματα των Φιλικών και την είδηση ότι άρχισε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες η επανάσταση με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και επομένως δεν θα έπρεπε να τον περιμένουν, αλλά μόνοι τους να ξεσηκωθούν και στο Μοριά στην ορισμένη ημερομηνία της 25^{ης} Μαρτίου. Πιθανώς ο Γιωργάκης να έφερε και άλλη είδηση, ότι ο πατέρας του είχε ήδη αντικατασταθεί από μπέη της Μάνης και ότι διάδοχός του είχε οριστεί ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης.

Από τον ιερομόναχο Γεράσιμο Παπαδόπουλο,¹¹⁸ που τον σεβόταν και τον εκτιμούσε το κοινό της Καλαμάτας, έχουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την έναρξη της επανάστασης. Όπως έγραψε ο ίδιος, όταν μαθεύτηκε στην Καλαμάτα ότι ο Πετρόμπεης είναι με το μέρος των επαναστατών, μερικοί από τους κοτσαμπάσδες της πόλης ανησύχησαν. Έτρεξαν στο Γεράσιμο, που μπορούσαν τα λόγια του να έχουν επιρροή και στον Πετρόμπεη και του ζήτησαν να τον επισκεφθεί στις Κιτριάς, για να τον μεταπείσει και να μην προβεί σε επαναστατικές ενέργειες: «...Δεξαμένος δε ο Πέτρος Μαυρομιχάλης παρά πάσαν ελπίδα τον υιόν του, και τα τοιαύτα γράμματα, και πιστεύσας αυτά, απεφάσισε να κινηθή και αυτός εις την επανάστασιν όπερ μαθόντες οι πρόκριτοι της Καλαμάτας, ήλθαν εις την κατοικίαν μου, γινώσκο-

116. Γ Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 6, έγγρ. 133 της 30 Απριλίου 1823.

117. Αναφέρεται ότι ο Πετρόμπεης έστειλε το Γεωργάκη στην Ύδρα, για να βρει πλοίο να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό ίσως ήταν μια πρόφαση, για να μην γίνουν γνωστές ακόμη οι προθέσεις του για επανάσταση. Στη Ύδρα πήγε, διότι φημιζόταν ότι εκεί υπήρχε το οπλοστάσιο της Φιλικής Εταιρείας, αλλά και διότι στην Ύδρα έφθαναν με τα πλοία οι ειδήσεις από όλον τον κόσμο, για να ενημερώνει τον πατέρα του. Ακόμη και για να δώσει την πληροφορία, ότι η Μάνη μπαίνει στον απελευθερωτικό αγώνα.

118. Κ ω ν σ τ. Χ. Δ ο υ κ ά κ η, Πνευματική Τράπεζα, τόμ. Α', σ. 16. Στη συνέχεια ο Γεράσιμος Παπαδόπουλος γράφει, ότι πήγε στις Κιτριάς και συνάντησε τον Πετρόμπεη και τον έπεισε, όχι μόνο να μη συμμετάσχει στην επανάσταση, αλλά και να κατατρέξει τον «κάκιστον ψευδόπαπαν» (εννοεί τον Παπαφλέσσα). Προφανώς ο Πετρόμπεης υποκρίθηκε ότι συμφωνεί μαζί του, όπως ασφαλώς θα έκανε και σε όποιον άλλον θα εκφραζόταν αρνητικά για την επανάσταση. Τελικά όμως, συνεχίζει ο Γεράσιμος, τον έπεισαν άλλοι φιλοπόλεμοι Μανιάτες και πήγε στην Καλαμάτα και φανέρωσε την επανάσταση.

Το Λιμέι των Μαυρομιχαλαίων. Δεξιά ο πύργος του Πετρόμπεη.

Ο πύργος των Κιτριών. Χτίστηκε από τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη και έγινε έδρα του εκάστοτε μπέη της Μάνης

ντες πάντες την μεγαλωτάτην αγανάκτησιν, οπού είχα δι' αυτήν την επανάστασιν και με παρεκάλεσαν, να υπάγω εις την Μάνην, προς τον Μαυρομιχάλην, να τον εμποδίσω από την επανάστασιν επειδή κανείς οποσούν διακριτικός δεν ήθελεν αυτήν την επανάστασιν, στοχαζόμενος τον μέγιστον και απαραίτητον κατά παντός του χριστιανικού γένους κίνδυνον...». Από αυτά που έγραψε ο Γεράσιμος Παπαδόπουλος γίνεται ανεπιφύλακτα πιστευτό, ότι από την επιστροφή του Γιωργάκη από την Κωνσταντινούπολη με γράμματα των Φιλικών, ο Πετρόμπεης πήρε την οριστική απόφαση να ξεκινήσει την επανάσταση, άλλωστε για το σκοπό αυτό είχε εγκατασταθεί στις Κιτριάς.

Τις ειδήσεις, που έλαβε ο Πετρόμπεης από την Κωνσταντινούπολη, τις γνωστοποίησε στους καπετάνιους και τους επισκόπους της Μάνης και συμφωνήθηκε η άμεση επαναστατική κινητοποίηση, ώστε στις 25 Μαρτίου να βαδίσουν κατά των Τούρκων της Καλαμάτας.

Αναφέρεται ότι ο Πετρόμπεης όταν ήρθε στο Λιμένι ο Γιωργάκης τον έστειλε στην Ύδρα για να βρει πλοίο να γυρίσει στην Κωνσταντινούπολη. Κυκλοφόρησε και άλλη εκδοχή ότι τον έστειλε στην Ύδρα για να πληροφορηθεί αν και οι νησιώτες είναι διατεθημένοι να επαναστατήσουν και αν όχι να γυρίσει στην Πόλη. Αυτά ως τα θεωρήσουμε «κοινωνικά σχόλια». Ο Πετρόμπεης, απευθυνόμενος στους Ύδραίους, τους έγραψε: «*Ιδού αδελφοί στέλλω και τον υιόν μου Γεώργιον επιτηδες προς την ευγένειάν σας*». Αυτό σημαίνει ότι ο Γιωργάκης πήγε στην Ύδρα μετά τις 19 Μαρτίου και όχι αμέσως όπως φημολογήθηκε. Στην Ύδραίους έφερε γράμματα του πατέρα του προτρεπτικά για την επανάσταση.

Άλλωστε ο Πετρόμπεης είχε στείλει προηγουμένως στην Ύδρα τον ανιψιό του Διαμαντή Καλάγκα¹¹⁹ από το Κουτήφαρη του Λεύκτρου. Αυτός τους βεβαίωσε για τα «φρονήματα» του Πετρόμπεη και τους παρακινούσε να ακολουθήσουν την επανάσταση.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹²⁰ αποφάσισε στις 17 Μαρτίου 1821 να μεταβεί από την Αρεόπολη στις Κιτριάς και να συστήσει εκεί το πρώτο μεγάλο στρατόπεδο του αγώνα. Ήθελε ακόμη να βρίσκεται εγγύτερα στο πεδίο των επικείμενων πολεμικών επιχειρήσεων και να επικοινωνεί ευκολότερα με τους Μεσσήνιους, ιδιαίτερα δε με το Γρηγόριο Δικαίο και τον Αναγνωσταρά¹²¹, που θα συγκεντρώνονταν γύρω από την Καλαμάτα. Ο Ιωάννης (Γενναίος) Θ. Κολοκοτρώνης¹²² έγραψε σχετικά: «...Αναπτυσσομένης της ιδέας περί της επαναστάσεως, ο σπινθήρ της ελευθερίας ήνα-

119. Σ τ. Σ κ ο π ε τ έ α, ό.π., σσ. 84-6. Ο Διαμαντής Καλάγκας ακολούθησε τον Ηλία Μαυρομιχάλη στα Στύρα της Ευβοίας και βρήκε εκεί ηρωικό θάνατο.

120. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Η έναρξιν της επαναστάσεως και τα πρώτα επαναστατικά γεγονότα εις την Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)10.

121. Ο Γ. Γ. Γ ε ρ β ί ν ο ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 189, αναφέρει: «...ήλθεν εις Πελοπόννησον ο απεσταλμένος των Φιλικών Αναγνωσταράς, ο αρχαίος οπαδός του περιφήμου κλέπτου Ζαχαριά, ο έμφρων και εμπειροπόλεμος στρατιώτης, ο Νέστωρ των Πελοποννησίων οπλαρχηγών, ανήρ εύσαρκος μεν αλλά ρωμαλέος έτι και ακμαίος...».

122. Ι ω. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Ελληνικά Υπομνήματα, ό.π., σ. 8.

πτε τον ενθουσιασμόν των Ελλήνων, οίτινες διεννοούντο περί της ενάρξεως του πολέμου. Όθεν την 17^{ην} Μαρτίου οι πρόκριτοι της Μάνης συνεννοήθησαν να λάβωσι τα όπλα κατά των Τούρκων¹²³. Ο δε Κολοκοτρώνης¹²⁴ εφάνέρωσεν ταύτην εις τον Αναγνωσταράν, Φλέσσαν και λοιπούς...». Μπορούμε να υποθέσουμε, ότι από εκείνη τη στιγμή άρχισε και η στρατολογία των Μεσσηνίων. Είναι αδιανόητο να ισχυρισθεί κανείς, ότι τα γεγονότα της Αχαΐας της 23^{ης} Μαρτίου είχαν γίνει γνωστά αστραπιαίως στη Μάνη και παρέσυραν τον Πετρόμπεη στην επανάσταση.

Αφού στις 17 Μαρτίου έγινε αγιασμός στο ναό των Ταξιαρχών της Αρεόπολης και ο Πετρόμπεης με τους λοιπούς αγωνιστές έλαβαν τις ευλογίες της εκκλησίας, αναχώρησαν για τις Κιτριάς. Αυτό το γεγονός αποτελεί την πιο σημαντική στιγμή της έναρξης του απελευθερωτικού αγώνα, διότι από εκείνη την ώρα άρχισε ο πραγματικός ξεσηκωμός του 1821, που έφερε στην Ελλάδα την ελευθερία. Μπορεί να μην έγινε άμεσα αντιληπτή από τους Τούρκους η επαναστατική κίνηση του Πετρόμπεη, διότι έλαβε χώρα μέσα στα σύνορα της Μάνης, όπου δεν κατοικούσαν Τούρκοι, αλλά ο κύβος είχε ήδη ριφθεί. Θα περίμεναν την 25^η Μαρτίου για να ξεχυθούν με τα λάβαρα τους εναντίον των Τούρκων της Μεσσηνίας, της Λακωνίας και της Αρκαδίας. Από τη στιγμή εκείνη άρχισαν να κινητοποιούνται τα επαναστατικά στρατόπεδα σε όλη τη Μάνη, στην έδρα του Μπέη, των καπετανίων και γενικά σε όλα τα χωριά, ενώ παράλληλα ένα άλλο στρατόπεδο, το πρώτο στον τουρκοκρατούμενο Μοριά, έκανε την εμφάνισή του δειλά στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία¹²⁵, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση βόρεια της Καλαμάτας. Εκεί ήταν ο εκπρόσωπος του Αλέξανδρου Υψηλάντη και της Φιλικής Εταιρείας Γρηγόριος Δικαίος-Παπαφλέσσας με τους συγγενείς και πατριώτες του, εκεί ο Αναγνωσταράς,

123. Ο Β. Πατριάρχης, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. μα', γράφει ότι: «...περί των συμβάντων εις εν των τελευταίων, μετά την 17^{ην} Μαρτίου, αλληπαλλήλων συμβουλιών των Μανιατών καπεταναίων εν Κιτριάς, ην μεταφέρω ενταύθα, ακούσας ταύτην κατά την νεανικήν μου ηλικίαν παρά γερόντων... εν τη προόδω της συσκέψεως, επεκρότησε το τελικόν αποτέλεσμα της πλήρους συμφωνίας ριφθείς πυροβολισμός δια πιστόλας υπό του γεροντοτέρου των καπεταναίων Πανάγου Κυβέλου, προβαλόντος εις το παράθυρον, δια να επακολουθήσουν πανηγυρικοί πυροβολισμοί των αναμενόντων μαχητών υποδεξαμένου ομοθύμως, κατ' αυτόν τον τρόπον, και του λαού, την προσδοκωμένην χαρμόσυνον απόφασιν δια την ένοπλον εισβολήν προς άλωσιν της Καλαμάτας και κατάλυσιν της Οθωμανικής εξουσίας...». Να σημειωθεί ότι ο Πανάγος Κυβέλος δεν ήταν ο γεροντότερος, αλλά κατά πολύ νεώτερος του Πετρόμπεη, του Παναγιώτη Μούρτζινου, του Γιωργάκη Καπετανάκη κ.ά.

124. Ο Γ. Γ. Γερβίνος, ό.π., τόμ. Α', σ. 190, αναφέρει: «...Έλθεν λοιπόν ο Κολοκοτρώνης εις την Μάνην, εις τα άγρια και απότομα όρη, τα περιστοιχούντα την κοιλάδα του Ευρώτα, τα οποία υφ' απάντων εθεωρούντο ως το προπύργιον της ελευθερίας της Πελοποννήσου, ως ο βέης της Μάνης εθεωρείτο παρά πολλών ως το προσωπικόν κέντρον και αρχηγός της επαναστάσεως...».

125. Ο Γιάννης Κορδάτος, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Αθήνα 1957, τόμ. Β', σ. 178, θεωρεί ότι το στρατόπεδο του Προφήτη Ηλία της Καλαμάτας υπήρξε το πρώτο ελληνικό επαναστατικό στρατόπεδο. Δεν έλαβε όμως υπ' όψη του, ότι ένα ακόμη μεγάλο στρατόπεδο σχηματίστηκε στις Κιτριάς από τη συγκέντρωση των αγωνιστών της Μέσα Μάνης και άλλα ακόμη στις έδρες των καπετανίων, όπου τη στρατολογία είχαν αρχίσει οι Μανιάτες καπετάνιοι από τις αρχές Μαρτίου.

ο γερο-Μητροπέτροβας, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος, οι Μπουραίοι, ο Παναγιώτης Κεφάλας κ.ά., που στρατολογούσαν μέχρι να έρθει ο καιρός για δράση. Πέρα από τα στρατόπεδα αυτά κάθε καπετάνιος της Μάνης συγκέντρωνε κοντά του τους ανθρώπους του, τους εφοδίαζε με πυρομαχικά, με τσαρούχια κλπ. Οι Μανιάτες και ακολούθως οι Μεσσήνιοι ήταν εκείνοι που άρχισαν πρώτοι να ετοιμάζονται ουσιαστικά για τον ξεσηκωμό του 1821.

Από την ιστορία του Αμβ. Φραντζή¹²⁶ προκύπτει, ότι υπήρξε προηγουμένως συνεννόηση μεταξύ των επαναστατών της Μάνης και της Μεσσηνίας και πολλές από τις πράξεις τους είχαν προαποφασισθεί: «...έλαβεν συνέντευξιν ο Γρηγόριος Δικαίος εις την Μάνην μετά του Π. Μαυρομιχάλη, του Μούρτζινου και των λοιπών πρωτίστων της Μάνης, και εν τη συνεντεύξει αυτή εγίνοντο διάφοροι τροπολογίαι, προτάσεις, σχέδια και λοιπά περί της ενάρξεως της Ελληνικής επαναστάσεως· όσα δε εβουλεύοντο εκοινοποίουν αυτά και εις τον Θ. Κολοκοτρώνην, εις τον Αναγνωσταράν, και εις τον Νικηταράν...». Από αυτά καταφαίνεται, ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ήταν στη Μάνη ως φιλοξενούμενος επισκέπτης και όχι ως ηγέτης και καθοδηγητής, όπως θέλουν να τον παρουσιάσουν ορισμένοι ιστορικοί¹²⁷.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι η ιδέα της επανάστασης υπήρχε στη σκέψη και την καρδιά όλων των Φιλικών και των μυημένων στα σχέδια του ξεσηκωμού και δεν ήταν λίγοι αυτοί που περίμεναν με λαχτάρα τη στιγμή να πιάσουν τα όπλα και να ριχτούν στον αγώνα. Μα αν πρέπει να καθορισθεί η στιγμή έναρξης της επαναστατικής κινητοποίησης στο Μοριά, πρέπει να σταθούμε στις 17 Μαρτίου, όταν έγινε η μετάβαση από την Αρέοπολη στις Κιτριές των Μανιατών υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, εκεί ουσιαστικά σηματοδοτείται το ξεκίνημα του απελευθερωτικού αγώνα του 1821 στην Πελοπόννησο. Ούτε οι σκόρπιες και ασυντόνιστες τουφεκιές των Καλαβρύτων, αλλά ούτε και των Τούρκων της Πάτρας οι εμπρησμοί και φόνοι χριστιανών, μπορούν να σηματοδοτήσουν την έναρξη της Ελληνικής επανάστασης, έστω κι αν στην Πάτρα οι Τούρκοι κλείστηκαν προσωρινά στο κάστρο της πόλης. Σκόρπισαν όμως οι πολιορκητές στην εμφάνιση τουρκικού στρατιωτικού σώματος.

Βλέποντας τα γεγονότα από άλλη σκοπιά, θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ημέρα έναρξης της επανάστασης η 22^α Φεβρουαρίου κατά την οποία ο Αλέξανδρος Υψηλάντης¹²⁸ πέρασε τον Προύθο ποταμό και άρχισε την επαναστατική κινητοποίηση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες ή η 24^η Φεβρουαρίου, που κυκλοφόρησε την επαναστατική του διακήρυξη.

126. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 324, ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν ελάμβανε μέρος στις συσκέψεις, αλλά απλά του κοινοποιούσαν τις αποφάσεις τους, συνεπώς δεν είχε πρωτεύοντα ρόλο στις επαναστατικές διεργασίες.

127. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σσ. 61, 63.

128. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. κγ'.

Τα πυργόσπιτα του Μούρτζινου στην Καρδαμύλη.

Ο Ιωάννης Φιλήμων¹²⁹ γράφει σχετικά με την απόφαση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη να πάρει μέρος στον αγώνα: «...*Η κίνησις αυτού αμοιβαίον και άμεσον επήνεγκεν αποτέλεσμα, τοις μεν Έλλησι θάρρους και ισχύος, τοις δε Τούρκοις φόβου και αδυναμίας...*». Συνεχίζοντας διατυπώνει την άποψη, ότι αν δεν εκινείτο ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης με τους Μανιάτες, η έκβαση των γεγονότων της Αχαΐας θα ήταν αμφίβολη. Βασιμότητα απέκτησε η επανάσταση με τον ξεσηκωμό των Μανιατών. Έστω κι αν δεν άρχισαν τουφεκίες κατά των Τούρκων από τη Μάνη, η επανάσταση είχε πάρει το δρόμο της με το ξεκίνημα των Μανιατών για τον απελευθερωτικό αγώνα. Δεν είναι σωστό ότι στη νότιο Πελοπόννησο δεν έγιναν φονικά Τούρκων πριν από τις 23 Μαρτίου που ελευθερώθηκε η Καλαμάτα. Ορισμένα γεγονότα δεν έχουν προβληθεί από όσους ασχολήθηκαν με τον καθορισμό της έναρξης των

129. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 24. Φωτάκου, Απομνημονεύματα κλπ., ό.π., σ. 288: «Από την επαρχίαν της Μάνης η επανάστασις είχε μεγάλας ελπίδας, διότι την εφοβούντο οι Τούρκοι. Οι Έλληνες κατ' αρχάς είχαν τόσον θάρρος και πεποίθησιν, ώστε εδόξαζαν, ότι η τουφεκία του Μανιάτη βροντά περισσότερον από το κανόνι. Εκτός τούτου η Μάνη ήτο και το ελπιζόμενον καταφύγιον εν περιπτώσει αποτυχίας». Ο Απ. Βακαλόπουλος, ό.π., τόμ. Ε', σ. 320-1, σημειώνει: «...Οι πολεμικοί και ανυπότακτοι Μανιάτες θαυμάζονταν πολύ από τους Έλληνες και προ πάντων από τους Πελοποννησίους, πως μεγάλες θα ήταν οι υπηρεσίες τους στο μελλοντικό απελευθερωτικό κίνημα. Η τουφεκία του Μανιάτη βροντά περισσότερο από το κανόνι...».

επαναστατικών κινήσεων στο Μοριά. Όπως αναφέρθηκε οι πρώτες τουφεκίες του 1821 ήταν του Παπαφλέσσα και ακολούθησαν των Καλαβρυτινών.

Με την επιστροφή του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη από την Κωνσταντινούπολη, αμέσως ο Πετρόμπεης έγραψε στον γιό του Αναστάση και τους άλλους ομήρους της Τριπολιτσάς να βρουν τρόπο να επιστρέψουν. Όπως γράφει ο Ν. Σπηλιάδης¹³⁰: «...Επαρουσιάστησαν όμως εις τον Τοποτηρητήν του Χουρσίδ και τους προκρίτους των Τούρκων και επρόβαλον να τους αφήσωσι να επιστρέψωσιν εις την Μάνην, και υπέσχοντο ομού με τον αρχηγόν των να καταδιώξωσι πάντα άπιστον της βασιλείας, και να εξαλείψωσι παν ίχνος αποστασίας και ταραχής. Μόνος δ' ο τοποτηρητής εναντίον της γνώμης των άλλων έδωκεν άδειαν να επιστρέψη μόνος ο Πικουλάκης¹³¹, συνεπιφέρων και διαταγάς προς τον Μαυρομιχάλην... όθεν ο Πικουλάκης ανεχώρησεν από Τριπολιτσάν συνοδευόμενος και με τρεις Τούρκους τους οποίους θα φονεύσωσι καθ' οδόν οι Έλληνες...». Μαζί με τις πρώτες τουφεκίες που ακούστηκαν στη βόρειο Πελοπόννησο, δεν θα έπρεπε άραγε να συνυπολογίζονται και όσες ακούστηκαν¹³² στο νότο με το φόνο των τριών Τούρκων που συνόδευαν τον Πικουλάκη ή ακόμη περισσότερο οι φονικές τουφεκίες του Παπαφλέσσα, που προηγήθηκαν όλων των άλλων;

Στα μέσα Μαρτίου έφθασαν μπαρουτόβολα¹³³ στη Μάνη, τα οποία είχαν στείλει στο Γρηγόριο Δικαίο οι Έλληνες των Κυδωνιών (Αϊβαλί) και της Σύμυνης. Παρατηρείται διαφωνία μεταξύ των συγγραφέων αν έφθασαν στην Καρδαμύλη ή στο Αρμυρό, αν τα παρέλαβε ο Νικηταράς Σταματελλόπουλος ή ο Νικήτας Φλέσσας κι αν μεταφέρθηκαν στη μονή Μαρδακίου της Αλαγονίας ή στη μονή του Προφήτη Ηλία της Καλαμάτας. Υπάρχει όμως ομοφωνία, ότι στο δρόμο που μετέφεραν τα μπαρουτόβολα έσπασε ένα βαρέλι και χύθηκε μπαρουτή. Την είδαν Τούρκοι¹³⁴ και το ανέφεραν στο βοεβόδα Σουλεϊμάν Αρναούτογλου και αυτός όταν το έμαθε φυλάκισε προσωρινά τους προκρίτους της Καλαμάτας. Ακόμη παρατηρώντας

130. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 62.

131. Μαζί με τον Παναγιώτη Πικουλάκη ήταν ακόμη ο Αθανασούλης Κ. Κυριακός και ο Ιωάννης Λογοθέτης από τις Γαϊτσές.

132. «Όλη δε η ενέργεια της επαναστάσεως εγένετο εις εκείνο το μέρος όπου ήτον ο ίδιος ο Αρχιμανδρίτης· διότι έδειξε πολύ πνεύμα και έκτακτον δραστηριότητα, και κατ' αρχάς είχαν τόσην πειθώ εις τας ομιλίας του, ώστε επίστευε πολλάκις και ο ίδιος την απάτην ως πράγμα». Φωτάκου, Βίος του Παπά Φλέσσα, ό.π., σ. 35.

133. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α, σ. 328. Φωτάκου, Βίος του Παπά Φλέσσα, ό.π., σ. 32 κ.ε., όπου αναφέρεται, ότι το πλοίο προσορμίστηκε στο Αρμυρό και ο Νικήτας Φλέσσας κ.ά. παρέλαβαν τα μπαρουτόβολα και τα μετέφεραν στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία της Καλαμάτας. Αντίθετα ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 11, γράφει ότι το πλοίο πήγε στην Καρδαμύλη και από εκεί μετέφερε το φορτίο ο Νικήτας Σταματελλόπουλος..

134. Ο Δημ. Χρ. Δουκάκης, ό.π., τεύχ. Γ', σ. 219 κ.ε., σημειώνει ότι τη μπαρουτή είδαν οι τελωνοφύλακες, ενώ συνήθως αναφέρεται ο ιπποκόμος του Αρναούτογλου. Το σημείο στο οποίο χύθηκε η μπαρουτή ήταν γνωστό ως «απάνω πηγάδι» στη θέση Μπογράκου. Γιάννη Αναπλιώτη, Η Καλαμάτα και η Επανάσταση του 21, ό.π., σ. 14.

στα γύρω βουνά είδε πλήθος ενόπλων και ανησύχησε περισσότερο. Συνεχίζοντας ο Φραντζής¹³⁵ γράφει «...Ο Βοεβόδας της Καλαμάτας ιδών τοσούτους οπλοφόρους και τόσα φορτηγά ζώα έμεινεν εκστατικός και έντρομος ηρώτησε δ' ευθύς: τί ζώα είναι και τίνες; και διατί οι μετ' αυτών τόσοι οπλοφόροι; τω απήντησαν δε ότι είναι χωρικοί έχοντες έλαιον φορτωμένον επί των ζώων των, ο δε είπεν· Αλλά διατί και ένοπλοι; δι-ότι (τω απεκρίθησαν) φοβούνται εις τον δρόμον. Δεν ομοιάζει αυτό είπεν ο Βοεβόδας και εσυλλογίσθη παρά πολύ...».

Επειδή κυκλοφορούσαν παντού φήμες για επανάσταση των Ελλήνων¹³⁶, οι Τούρκοι της Καλαμάτας άρχισαν να επιζητούν ασφαλέστερο μέρος από την πόλη τους, η οποία ήταν εκτεθειμένη στον κίνδυνο των γειτόνων της Μανιατών. Την αναχώρηση στις 21 Μαρτίου από την Καλαμάτα για να πάει στην Κορώνη ή την Τριπολιτσά είχε προτιμήσει μόνο ένας Τούρκος με την οικογένειά του, ονομαζόμενος Μουράτης¹³⁷, που ήταν γνωστός ως χειρουργός και διατηρούσε φιλικές σχέσεις με πολλούς Έλληνες. Είχε τη μάταιη ελπίδα ότι δεν κινδύνευε, αλλά οι άλλοι Τούρκοι δεν τόλμησαν να φύγουν επειδή: «...ο Νικηταράς είχε καταλάβει τα στενά, και εφύλαττε να τους φονεύση διαβαίνοντας, δεν κινούνται. Εις δε μόνος εξ αυτών, χειρουργος επιτήδειος, φρονών ότι ήτο αναγκαίος δια την τέχνην του και οι Έλληνες ήθελον φεισθή της ζωής του, κινεί με την γυναίκα και τα παιδιά του να υπάγωσιν εις Τριπολιτσάν· και εκείνος μεν φονεύεται· αυτή δ' επιστρέφει θρηγνύσα με τα ορφανά της και επομένως οι Τούρκοι μένουσιν εις Καλαμάταν...».

Ο Αμβρ. Φραντζής¹³⁸ μας δίνει περισσότερες πληροφορίες: «...Ότε δε (ο Μουράτης) έφθασεν εις το μέρος όπου ήτον η ρηθείσα ενέδρα, τω είπεν ο Νικηταράς· «Βρε Τούρκο! Άφησε τ' άρματά σου κι έλα εδώ»· ο Μουράτης νομίσας τους λόγους

135. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 330. Φ ω τ ά κ ο υ, Βίος του Παπά Φλέσα, ό.π., σ. 35, γράφει ότι είπαν στο Βοεβόδα πως τα φορτώματα των ζώων ήταν λάδι και αλάτι.

136. Εκτός από τις διαδόσεις για επαναστατικές κινήσεις στα Καλάβρυτα κυκλοφορούσαν και άλλες φήμες. Στις 21 Μαρτίου 1821 στην Κυπαρισσία διαδόθηκε, ότι στην Καλαμάτα αποβιβάστηκαν ξένα στρατεύματα και οι Τούρκοι κάτοικοι της πόλης ανέβηκαν πάνω στο κάστρο για να φυλαχθούν, αλλά μετά αναχώρησαν για το Νεόκαστρο, που το θεώρησαν ασφαλέστερο. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 381.

137. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 63. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 331, γράφει ότι στις 21 Μαρτίου οι Τούρκοι της Καλαμάτας οχυρώθηκαν και στις 22 μπήκαν οι Μανιάτες στην πόλη. Ο Δ η μ. Χ ρ. Δ ο υ κ ά κ η ς, ό.π., σ. 221, γράφει ότι το Μουράτη, ο οποίος προσπάθησε να φύγει, συνάντησαν στη θέση Φραγκοπήγαδο οι στρατιώτες του Ηλία Φλέσσα, και τον σκότωσε ο Δ. Λιανός. Την κόρη του Μουράτη την αιχμαλώτισαν και την παρέδωσαν στον Αναγνωσταρά. Για το γεγονός αυτό ο Γ. Φ ί ν - λ ε ύ, ό.π., τόμ. Α', σ. 210, αναφέρει: «...Το επεισόδιο αυτό έγινε στις 2 Απριλίου (21 Μαρτίου), αποτέλεσε το έναυσμα για τη γενική εξέγερση των χριστιανών στη Μεσσηνία. Μέσα σε λίγες ώρες πολλές τουρκικές οικογένειες σφάχτηκαν ύστερα από αιφνιδιασμό...». Ο Γ. Φ. Χ έ ρ τ σ β ε ρ γ, ό.π., τόμ. Α', σ. 54 αναφέρει ότι στις 21 Μαρτίου / 2 Απριλίου οι στρατιωτικές δυνάμεις των Μανιατών και των κλεφτών είχαν προχωρήσει με επιτυχία εναντίον της Καλαμάτας.

138. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 331.

αυτούς ως αστείσμον, παρακούσας ὠδευε· πάραυτα δε ο Νικηταράς διέταξε, και δι' ενός ὅπλου ἐφόνευσαν αὐτόν...».

Βλέποντας ο Βοεβόδας¹³⁹ της Καλαμάτας το πλήθος των οπλοφόρων στη γύρω περιοχή, φοβήθηκε και θεώρησε προτιμότερο να αναχωρήσει για την Τριπολιτσά, που ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα του. Όμως τον πληροφορήσαν, ότι στο δρόμο υπήρχε ενέδρα η οποία σκότωσε το Μουράτη και τελικά αποφάσισε να κλειστεί με τους 150 στρατιώτες και τους λιγοστούς Τούρκους της Καλαμάτας σε τρία οχυρά σπίτια, τα οποία βρίσκονταν κοντά στο ναό της Υπαπαντής του Σωτήρος, ένα των οποίων ανήκε στον Παναγιώτη Ζάρκο, ένα στον Ιωάννη Πανάγου Κυριακό και ένα άλλο στον Ιωάννη Τζάνε¹⁴⁰.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Βοεβόδας¹⁴¹ δεν πείστηκε από τα λόγια των προκρίτων, ότι οι συγκεντρωμένοι στα γύρω βουνά ήταν αγωγάτες και δεν ήταν κλέφτες και γι'αυτό τους φυλάκισε. Τότε οι πρόκριτοι ειδοποίησαν τους Έλληνες, που ήταν συγκεντρωμένοι στον Προφήτη Ηλία, για τη φυλάκισή τους: «... Οι δε καπεταναίοι, ὅσοι ἦσαν εἰς τὸν Ἅγιον Ἡλίαν, ἄμα ἔμαθον τὴν φυλάκισιν τῶν προκρίτων, ἐμνηστεύθησαν τὸ ἐξῆς πρὸς ἀπόλυσίν των. Ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς γράμμα ἀπειλητικόν, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους κατοίκους τῶν Καλαμῶν, νὰ τοὺς στείλουν 2.000 ταεῖνια (=μερίδες) ψωμί, 2.000 ζευγάρια τσαρούχια, 4.000 δεκάρια φουσέκια, καὶ 4.000 ατζαλόπετραις ἐντὸς 5 ἡμερῶν, εἰ δὲ μὴ, θὰ κατεβούν νὰ κάψουν τὴν πόλιν καὶ αὐτοὺς θὰ τοὺς πάρουν αἰχμαλώτους. Οἱ δὲ φυλακισθέντες πρόκριτοι, λαβόντες τὸ γράμμα, ἀπέστειλον αὐτὸ εἰς τὸν Βόηβοντα, διοικητὴν ὄντα, ὅστις ἀναγνῶσας αὐτὸ ἐφοβήθη, ἀπεφυλάκισεν αὐτοὺς καὶ τοὺς συνήθροισε εἰς τὴν οἰκίαν του...». Βλέποντας ο Βοεβόδας τους συγκεντρωμένους στον Προφήτη Ηλία, ἐρώτησε τους προκρίτους, τί θὰ ἔπρεπε νὰ κάνει. Αὐτοὶ τοῦ συνέστησαν νὰ καλέσει τὸν ηγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ Κύριλλον¹⁴², ὁ ὁποῖος ὅταν ἦρθε, τὸν πληροφορήσε ὅτι ἦταν περίπου 2.000 κλέφτες¹⁴³ καὶ ὅλο ἐρχόντουσαν κι ἄλλοι. Ο Βοεβόδας κάλεσε καὶ τοὺς ἄλλους Τούρκους τῆς πόλης καὶ τὸν Μπουλούκμπαση Κοκκίνη καὶ πρότεινε νὰ οπλίσει καὶ τοὺς χριστιανούς γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς κλέφτες. Οἱ πρόκριτοι ὁμως, προσποιούμενοι ὅτι φοβούνται, τοῦ πρότειναν νὰ ζητήσει βοήθεια ἀπὸ τὸν Πετρόμπεη, γιὰ νὰ μπορέσει αὐτός νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς κλέφτες. Πράγματι στὶς 22 Μαρτίου μῆκαν οἱ πρῶτοι 150 Μανιάτες στὴν Καλαμάτα. Οἱ Τούρκοι, θεωρώντας τὸν ἀριθμὸ ἀνεπαρκή γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς χιλιάδες τῶν «κλεφτῶν» δια τοῦ Ηλία Μαυρομιχάλη, ζήτησαν νὰ ἐρθεῖ με μεγάλη

139. Νικ. Σπηλιᾶδου, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 62.

140. Δημ. Χρ. Δουκάκης, ὁ.π., σ. 219-220.

141. Φωτάκου, Βίος τοῦ Παπᾶ Φλέσα, ὁ.π., σ. 35.

142. Ο Κ. Φλέσσας γράφει λαμβασμένα, ὅτι ὁ Ἀρναούτογλου κάλεσε τὸν ηγούμενο τῆς Βελανιδιάς Κύριλλον Δούβα. Κ. Φλέσσας, Ἡ ἀλώσις τῆς Καλαμάτας, εἰς Γ. Αναπλιώτη, Ἡ Καλαμάτα καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21, Ἐκδοσις Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Γραμμάτων, Καλαμάτα 1948, σ. 72.

143. Ο Χρήστος Παράσκευοπουλος, Ο Παπαφλέσσας καὶ τὸ Μανιάκι, Καλαμάτα 1938, σ. 38, υπερβάλλοντας, ἀνεβάζει τοὺς συγκεντρωθέντες στὸν Προφήτη Ηλία σὲ 4.000.

δύναμη ο ίδιος ο Πετρόμπεης. Μπαίνοντας την επομένη στην Καλαμάτα ο Πετρόμπεης με τους άλλους καπεταναίους, άρχισε η ουσιαστική ένοπλη αντιπαράθεση με τους Τούρκους.

Ο Ιωάννης Κ. Κυριακός¹⁴⁴ σε αναφορά του, της 10 Απριλίου 1843, προς το Υπουργείο των Στρατιωτικών σημείωσε τα ακόλουθα: «...Εν τοσούτω εγκυμονούσης της επανάστασεως, αναφαίνεται ο Φλέσσας εις τα περίξ των Καλαμών όρη με στρατιώτας. Εις το κίνημα τούτο οι Τούρκοι αποφασίζουνσι να φονεύσωσι τους προκρίτους και νοικοκυραίους της πόλεως ταύτης, αλλ' ως εκ των σχέσεών μου μετά των Οθωμανών εξηπάτησα αυτούς βεβαιώσας, ότι τα κινήματα του Φλέσσα είναι ληστρικά και ότι προς καταστολήν αυτών συμφέρει να έλθει εις Καλάμας με στρατιώτας ο Μπέης της Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης. Παραδέχονται ευτυχώς το μέτρον τούτο και επιφορτίζομαι να φροντίσω να προσκληθή εκ μέρους της εξουσίας και των κατοίκων Καλαμών ο Μπέης διά να εκστρατεύση δήθεν κατά των ληστών. Επέρχεται τοιουτοτρόπως εις Καλάμας με όλους τους υπ' αυτόν καπεταναίους και ικανού αριθμού στρατιωτών την 23 Μαρτίου 1821...».

Ο Ρήγας Παλαμήδης¹⁴⁵ στο σχεδιάσμα της ιστορίας, από πληροφορίες πιθανώς του Ηλία Σαλαφατίνου, γράφει: «Κατά την 20 Μαρτίου ο Αντώνιος (Μαυρομιχάλης) και ο Ηλίας ήλθον εις Καλάμας με ολίγους Σπαρτιάτας, διά να προσέχουν τα κινήματα των Οθωμανών και να φυλάξουν τους χριστιανούς από την μανιάν αυτών, την δε 22 έφθασε ο Ιωάννης Κατσής Μαυρομιχάλης με διακοσίους Σπαρτιάτας και συνάξας τους Τούρκους τους έκλεισε εις δύο τρία οσπίτια και την 23 ήλθεν ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, συνωδευόμενος από 500 ενόπλους Σπαρτιάτας και συλλαβόντες τους εκεί ευρισκομένους 380 Οθωμανούς ξένους και εγχωρίους τους διέυθυναν αμέσως με στρατιώτας Έλληνες εις τα φρούρια της Μεσσηνίας...». Τα αναφερθέντα δεν φαίνονται να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.

Η απελευθέρωση της Καλαμάτας

Η βοήθεια την οποία ζήτησε ο βοεβόδας της Καλαμάτας από τους Μανιάτες, όπως αναφέρεται από το Φωτάκο¹⁴⁶, έφθασε στις 22 Μαρτίου: «...Πρώτοι λοιπόν

144. Κ. Κ α λ α ν τ ζ ή, ό.π., σ. 119. Ο Χ. Πα ρ α σ κ ε υ ό π ο υ λ ο ς, ό.π., σ. 35, γράφει λανθασμένα και αυτός, ότι ο Κυριακός Χατζηγιαννούλης πρότεινε στον Αρναούτογλου να ζητήσει βοήθεια από το Μπέη της Μάνης. Αυτός όμως έζησε στα μέσα του προηγούμενου αιώνα και ήταν πατέρας του γερο-Παναγιώτη Κυριακού, που το 1821 κρατήθηκε όμηρος από τους Τούρκους στην Τριπολιτσά.

145. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, Σχεδιάσμα Ιστορίας της Επανάστασεως, Μνημοσύνη, τόμ. Β', σ. 379.

146. Φ ω τ ά κ ο υ, Βίοι παράλληλοι, ό.π., σ. 130. Ο Δ η μ. Χ ρ. Δ ο υ κ ά κ η ς, ό.π., σ. 221, κατονομάζει μόνο τον Ηλία Μαυρομιχάλη. Ο Γ ι α ν ν η ς Κ ο ρ δ ά τ ο ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 190, γράφει ότι ο Πετρόμπεης έστειλε τους Μανιάτες χωρίς πρόσκληση του Αρναούτογλου, υποκρινόμενος ότι θα προστατεύσουν την Καλαμάτα από επικείμενη εισβολή των δήθεν κλεφτών, και αναφέρει: «...Την άλλη μέρα (22 Μαρτίου) όμως μήκε στην Καλαμάτα ο Ηλίας Μαυρομιχάλης μαζί με πολλούς οπλοφόρους,

εισήλθον κατά την 22 Μαρτίου εις τας Καλάμας, ως ανωτέρω είπομεν οι Σταυριανός Π. Καπετανάκης, Ιωάννης Ν. Καπετανάκης, Μιχαήλ Ν. Καπετανάκης, Ηλίας Π. Μαυρομιχάλης. Ταυτοχρόνως ήλθαν ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης...». Οι Καπετανάκηδες έφθασαν από το Αρμυρό πρώτοι, ακολούθησε από τις Κιτριές ο Ηλίας Μαυρομιχάλης¹⁴⁷ και τέλος ήρθε από τον Κάμπο, που είναι μακρύτερα, ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης. Με την πρόφαση ότι θα υποστηρίξουν τους Τούρκους για την απαλλαγή της Καλαμάτας από τους «κλέφτες», οι Μανιάτες που ήρθαν οχυρώθηκαν κοντά στα σπίτια του Π. Ζάρκου, του Ηλία Τζάνε και του Ιω. Π. Κυριακού¹⁴⁸, στα οποία ήταν ασφαλισμένοι από προηγουμένως οι Τούρκοι, ώστε να μην μπορούν οι τελευταίοι να βλάψουν τους Έλληνες της πόλης. Κατά τη διάρκεια της νύχτας, αναφέρεται, ότι μπήκαν στην Καλαμάτα και άλλοι Μανιάτες, όπως ο Ιωάννης-Κατσίης Μαυρομιχάλης και ο αδελφός του Αντωνάκης.

Ο Ιω. Φιλήμων¹⁴⁹ για την επανάσταση στη Λακωνία γράφει: «...ης η κίνησις εγένετο σύγχρονος σχεδόν, αλλ' επισημοτέρα και κραταιοτέρα. Την μεν 22 Μαρτίου επανέστη αύτη, την δε νύκτα της αυτής προς την 23 απεστάλησαν ο Ηλίας Μαυρομιχάλης και οι θείοι τούτου Ιωάννης και Αντώνιος¹⁵⁰, μετά των αναγκαίων ενόπλων εις Καλάμας, ίνα καταλάβωσι μέρη της πόλεως, συμφώνων όντων και των Καλαμίων, και ούτως ου μόνον ασφαλίσωσι την επί της επιούσης ημέρας είσοδον των λοιπών Λακώνων, αλλά και τας ενδεχομένας προλάβωσι κακώσεις των Τούρκων κατά της πόλεως...».

Όταν έφθασαν οι πρώτοι Μανιάτες στην Καλαμάτα στις 22 Μαρτίου ή και ενωρίτερα, ο Αρναούτογλου ανέθεσε στον Ηλία Μαυρομιχάλη να καλέσει και τον πατέρα του, διότι νόμιζε ότι οι υποτιθέμενοι κλέφτες ήταν πολυάριθμοι. Σύμφωνα με το Φωτάκο¹⁵¹: «...Ο Ηλίας έγραψεν εις τον πατέρα του με πεζόν χριστιανόν, ότι τώρα

φέρνοντας επιστολή του Πετρόμπεη προς τον Τούρκο διοικητή. «Έχουμε πληροφορίες πως κλέφτες θα πατήσουν την Καλαμάτα, γι' αυτό έστειλα τους δικούς μου να φυλάζουν την πόλη...». Δεν παραπέμπει όμως στην πηγή του. Ο Κ. Φ λ έ σ σ α ς, ό.π., σ. 72, αναφέρει ότι η πρόσκληση του Πετρόμπεη από τον Αρναούτογλου έγινε δια του Σπύρου Αντωνάκη. Θ α ν ά σ η Χ ρ ή σ τ ο υ, Η έναρξη της επανάστασης στην Καλαμάτα και η απελευθέρωσή της, εις Α. Ν. Δουλαβέρα και Ι. Κ. Σπηλιοπούλου, Μεσσηνία Συμβολές στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της, Έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2012, σ. 376.

147. Με τον Ηλία Μαυρομιχάλη ήταν και ο Κωνσταντίνος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης. Π. Ρ ο δ ί ο υ, Κωνσταντίνος Πιεράκος Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)244.

148. Γ ε ω ρ γ ί ο υ Κυριακού, Η Ελληνική επανάσταση την 23 Μαρτίου 1821 εν Καλάμαις, εις Γ. Αναπλιώτη, ό.π., σ. 24.

149. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 25. Ο Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 63, αναφέρει ότι την 21^η Μαρτίου μπήκαν στην Καλαμάτα οι πρώτοι Μανιάτες και την επομένη το σύνολο των Μανιατών.

150. Κ. Α. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης 1793-1873, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)431.

151. Φ ω τ ά κ ο υ, Βίος του παπα Φλέσα, Αθήνα 1868, σ. 37. Σε ένα βραχύ ιστορικό σημείωμα αναφέρεται: «1821 Μαρτίου, 25 – άνοιξε το σεφέρην πρώτο εις στην Καλαμάτα ύστεραν εις όλον το κόσμον». Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Ενθυμήσεων ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη, Νέος Ελληνομνήμων 7(1910)261, αριθ. 531.

Ο πύργος του Παναγιώτη Μπενάκη στην Καλαμάτα (1770).

είναι καιρός να ειδοποιήση όλα τα καπετανάτα της Μάνης να οπλισθώσι και να έλθουν παρρησία, και, τω προσχήματι τούτω, άρχεται η επανάστασις...».

Μια ακόμη μεγάλη στιγμή ήταν για την επανάσταση του 1821, όταν οι Μανιάτες πήραν το δρόμο από την άγονη χώρα τους, την απροσκήνητη στους Τούρκους, για να ελευθερώσουν όχι μόνο την Καλαμάτα, αλλά και όλο το Μοριά. Αυτό ήταν το επισφράγισμα της έναρξης της επανάστασης του 1821. Χωρίς τη συμμετοχή της Μάνης, όλα τα άλλα μικροεπεισόδια δεν θα είχαν συνέχεια. Εκεί έπεσε το παραπέτασμα που έκρυβε τις ενέργειες των Φιλικών και φάνηκε η απόφαση των Ελλήνων για επανάσταση. Δεν ήταν ένα τοπικό κίνημα, αλλά το ξεφάντωμα της λευτεριάς του γένους. Απο εκεί κινήθηκαν τα πρώτα σώματα των επαναστατών για τα Μεσσηνιακά κάστρα, τη Μονεμβασία και το εσωτερικό του Μοριά. Η εξέγερση από την Δυτική και την Ανατολική Μάνη αντιμετώπισε συνολικά τους Τούρκους του Μοριά και φάνηκε αμέσως η διαφορά από τα υπόλοιπα, εκείνα δηλαδή που διαλύθηκαν στην εμφάνιση του πρώτου τουρκικού στρατιωτικού σώματος. Ο Ιωάννης Φιλήμων¹⁵² γράφει: «...Όσω παρά τοις πρώτοις (εννοεί τους Έλληνες) αμφίβολα υπελογίζοντο τα πάντα, ει μη εκινείτο ο Μαυρομιχάλης· τόσω παρά τοις δευτέ-

152. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 24, και στη σ. 25, αναφέρεται ότι στις 22 Μαρτίου πήγε ο Κυριακούλης στην Ανατολική Μάνη.

ροις (Τούρκους) βάσιμά τε και γενικά εθεωρήθησαν τα γινόμενα κατά την Αχαΐαν και Αρκαδίαν, άμα εκινήθη ο Μαυρομιχάλης...». Με άλλα λόγια, αν δεν εκινείτο ο Μαυρομιχάλης με τους Μανιάτες και τους Μεσσήνιους, η επανάσταση δεν θα γενικευόταν.

Οι Μανιάτες αποτέλεσαν τους πυρήνες των εκστρατευτικών σωμάτων, τη ραχοκοκκαλιά της επανάστασης στην έναρξή της. Κοντά τους πήγαιναν και όσοι Πελοποννήσιοι δεν είχαν μέχρι τότε εμπειρία πολέμου και διδάσκονταν απ' αυτούς. Στους Μανιάτες στηρίχτηκε στα πρώτα της βήματα η επανάσταση. Όπως, σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας, αν ερχόταν στη Μάνη ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, από εκεί θα ξεκινούσε κάθε κίνηση, το ίδιο έγινε και στην απουσία του. Αρχηγός αναγνωριζόταν πλέον από όλους ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁵³.

Κανείς δεν θέλει να μηδενίσει τη συμβολή των άλλων πόλεων και χωριών¹⁵⁴. Όλοι βοήθησαν στην επαναστατική κινητοποίηση του Μοριά, αλλά η διεκδίκηση των πρωτείων της επανάστασης από άλλους τόπους είναι παραποίηση της ιστορικής πραγματικότητας. Η επανάσταση που ενδημούσε στη Μάνη ξεχύθηκε σαν φλόγα λευτεριάς σ' όλο το Μοριά. Οι Πελοποννήσιοι αφουγκράζονταν το σφυγμό της Μάνης για να παίρνουν θάρρος και να ξεσηκώνονται. Η φήμη του τουρκομάχου Μανιάτη έδινε αυτοπεποίθηση στους άλλους Έλληνες για να πάνε κοντά του στον πόλεμο και παράλληλα το άκουσμά του ενέπνεε φόβο στους Τούρκους.

Το πρωί της 23^{ης} Μαρτίου στα βορειοδυτικά σύνορα της Μάνης¹⁵⁵ βάδιζαν οι ομάδες των επαναστατών με τους καπετάνιους τους. Γι' αυτούς τους Μανιάτες καπετάνιους ο Φωτάκος¹⁵⁶ έγραψε: «...απ' αυτούς εκινήθησαν τα Μανιάτικα των και αυτοί ας έχουν την αθάνατον δόξαν διά τα υπ' αυτών γεγόμενα στρατιωτικά κατορθώματα...». Μερικοί είχαν έρθει από το νοτιότερο άκρο, την Κακαβουλιά, άλλοι

153. Στα απομνημονεύματα του Π. Παπατσώνη, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι 1965, σ. 62, αναφέρεται: «...εν ακαρεί εισέβαλλον οι Μανιάται πρώτον εις Καλάμας αρχηγούντος του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Μούρτζινου, Καπετανιάνων Καπετανάκηδων, Κουμουντουριάνων, Χριστέα και λοιπών καπετανίων της Μάνης πανστρατιά υπέρ τας τρεις χιλιάδας Μανιατών εν οίς και ο Θ. Κολοκοτρώνης κρυπτόμενος προ πολλού υπό του Μούρτζινου και συγχρόνως ο Παπαφλέσσας, Αναγνωσταράς, Νικηταράς, Δημήτριος Παπατσώνης ενωθέντες εις Καλάμας...». Ο συγγραφέας ονομάζει Καπετανιάνους τα παιδιά του καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη, ενώ τα αδέρφια του και τα ανίψια του Καπετανάκηδες.

154. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η συμβολή της Ανατολικής Μάνης, όπου με ηγέτες τον Αντώνη Γρηγοράκη, τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, τον Μαγγιόρο-Πιέρο Μπενζαδέ Γρηγοράκη, το Δημήτριο Τσιγκουράκο-Γρηγοράκη, τον Τζανετάκη Γρηγοράκη κ.ά. οι οποίοι κατέλαβαν τα Βαρδουνοχώρια και το Μυστρά, που ήδη είχαν εγκαταλειφθεί σχεδόν από όλους τους Τούρκους και οι Γρηγοράκηδες προχώρησαν στην Μονεμβασία, ενώ ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης στο κέντρο του Μοριά..

155. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 332. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., σ. 120. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., σ. 60. Αναφέρουν ότι στις 23 Μαρτίου μπήκε ο Πετρόμπεης στην Καλαμάτα. Ο Ν ι κ. Σ π η λ ι ά - δ η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 63, αναφέρει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης μαζί με όλους τους Μανιάτες μπήκαν στην Καλαμάτα στις 22 Μαρτίου. Προσπαθεί με την ανακρίβεια αυτή να παρουσιάσει τον Θ. Κολοκοτρώνη ως οδηγό των Μανιατών, αποφεύγοντας να αναφέρει το όνομα του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη.

156. Φ ω τ ά κ ο υ, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, ό.π., Αθήναι 1960, σ. 130.

από το Ξούμερο, την Αρεόπολη, το Οίτυλο, το Ζυγό, την Καστάνιτσα, την Ανδρούβιστα και από τα γύρω χωριά του Σταυροπηγίου. Ο Πετρόμπεης ήταν ο καθολικά αναγνωρισμένος στρατιωτικός αρχηγός των Μανιατών και των γειτόνων τους και έφερνε μαζί του πολλά μέλη της πολύκλαδης γενιάς του¹⁵⁷. Στο επαναστατικό σώμα που ξεκίνησε από τις Κιτριές κυμάτιζαν μπροστά οι σημαίες¹⁵⁸ που έφεραν κεντημένες τις μορφές του Λυκούργου και του Λεωνίδα..

Δεύτερος σε δύναμη ξεχώριζε ο Παναγιώτης Μούρτζινος με το γιό του Διονύσιο και ολόκληρη τη γενιά του από την Καρδαμύλη¹⁵⁹, τους Κιτρινιαραίους και άλλους κατοίκους της Ανδρούβιστας. Μαζί με το Μούρτζινο ήταν και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης¹⁶⁰. Με τους Σταυροπηγιώτες ήταν ο Καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης-

157. Οι Μαυρομιχαλαίοι που πήραν μέρος στην επανάσταση ήταν: «Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης υιούς τον Ηλίαν, Γεωργάκη, Αναστάσιον και Ιωάννην. Αδελφούς τέσσαρους, τον Ιωάννην-Κατσήν, τον Κυριακούλην, τον Αντωνάκη και τον Κωνσταντίνον. Ο Κατσής δύο υιούς τον Ηλίαν και τον Γερμανόν Κατσάκον. Ο Κυριακούλης δύο υιούς, τον Πετράκη και τον Λεωνίδα, αλλά αυτό όχι τόσο διά τον αγώνα. Ο Ηλίας Π. Μαυρομιχάλης έπεσε μαχόμενος εις την Κάρυστον. Ο Κυριακούλης έπεσε εις το Φανάρι της Δυτικής Ελλάδος. Ο Ιωάννης Π. Μαυρομιχάλης επληρώθη εις το Νεόκαστρον και εκ της πληγής απεβίωσεν. Ο Πιέρος Βοϊδής έπεσε μαχόμενος εις το Μανιάκι. Ο Κωνσταντίνος Πιεράκος έπεσε μαχόμενος εις Μεθώνην. Ο Κυριακούλης Κουτράκος Μαυρομιχάλης». *Αρχεῖον Ρήγα Παλαμήδη*, ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., φάκ. 266, έγγρ. 30 και 30α.

158. Αλυσμένη είναι η επικρατούσα γνώμη ότι, η σημαία, την οποία έφεραν οι Μανιάτες με τον Μαυρομιχάλη στην πορεία τους προς την Καλαμάτα, ήταν λευκή με κυανό σταυρό. Ο ταγματάρχης Ιω. Σπ. Μπαϊρακτάρης έγραψε σε αναφορά του της 13^{ης} Μαρτίου 1831, ότι ο Ηλίας Κατσάκος, που είχε βαδίσει τότε εναντίον του Γυθείου, είχε σημαίες με τις μορφές του Λυκούργου και του Λεωνίδα: «...με αναπεπταμένες σημαίας, φερούσας τας εικόνας του Λυκούργου και Λεωνίδου...». (*Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος*, Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων, Αρχεῖον Ιω. Φιλήμονος Α', έγγρ. 5898). Φαίνεται ότι για την αντιμετώπιση των στασιαστών του Ηλία Κατσάκου ο ναύαρχος Κ. Κανάρης ανέφερε ότι τους κανονιοβόλησε, γιατί είδε να φέρουν ξένες σημαίες. Σχετικά ο Ηλίας Σαλαφατίνος έγραψε στον Χρηστίδη τα ακόλουθα: «...βλέπομεν κάποιον Κανάρην να αρχίση τον πυροβολισμόν των κανονίων εναντίον μας, προφασίζοντας όμως ότι είδε ξένας σημαίας και δεν στοχάζεται ότι αὐταὶ αὖ σημαίαι επρωτοσήκωσαν την επανάστασιν, και ὥστε πολεμοῦμεν με τον Σουλτάνον αὐτάς εἰχομεν...». (ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., Μάνη-Καποδίστριας, φάκ. 221, έγγρ. 103 της 22 Μαρτίου 1831).

159. «Εξαδέλφους του τον Πιέρον Πατριαρχέαν-Τρουπάκη, αὐτός δύο υιούς τον Γιαννάκη και τον Αντωνάκη. Τον Γρηγόριον Παν. Τρουπάκη-Πατριαρχέαν. Τον Παναγιώτην Μπουκουβαλέαν-Τρουπάκη. Τους Πετρέους-Τρουπάκηδες, Χριστόδουλον, Δημητράκη και Δράκον. Οι Μιχαλαίοι-Τρουπάκηδες Τζανέτακας, Αναστάσας και Γουργάρακας». *Αρχεῖον Ρήγα Παλαμήδη*, ό.π. Ακόμη ο Αντώνιος Τζανέτου Μιχαλάς-Τρουπάκης γνωστός ως Αλημπαρούτης.

160. Στην απελευθέρωση της Καλαμάτας ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν είχε κάποια αρχηγική θέση. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ, σ. 25. Ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Α', σ. 123, γράφει: «Ο Κολοκοτρώνης...συνώδενσε τους Μανιάτας κατελθόντας εις Καλαμάταν». Δικαίως από τον Διον. Κόκκινον, ό.π., τόμ. Α', σ. 280, χαρακτηρίζεται με τα λόγια: «ωσάν αλλόκοτος οδοιπόρος μεταξύ των ενόπλων», που χωρίς όπλα και με στολή Αγγλου αξιωματικού του στρατού των Ιονίων Νήσων βάδιζε μαζί με τους Μανιάτες προς την Καλαμάτα. Όμως ο Νικ. Σπηλιόδης, ό.π., τόμ. Α', σσ. 58 και 63, παραποιεί την πραγματικότητα και γράφει: «Ο Κολοκοτρώνης και οι Μανιάται κινούνται εις Καλαμάταν», ως εαν ήταν αὐτός ο πρωταγωνιστής. Τον Σπηλιόδη επαναλαμβάνει ο Απ. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π., τόμ. Ε', σ. 337, που προσθέτει ακόμη για τον Θ. Κολοκοτρώνη ότι: «...Ο άνδρας αὐτός, που μόλις είχε κατε-

Χριστοδουλάκης με τα αδέρφια του, τα παιδιά του και τα ανίψια του¹⁶¹, καθώς και ο Γιαννάκης, ο Αθανασούλης, ο Γαλάνης και ο Ανδρέας Κουμουνδουράκης¹⁶². Ο Νικολάκης Χρηστέας¹⁶³ ήταν με τα παιδιά του και με τους Ζυγιώτες, ο Πανάγος Κυβέλος-Στρατάκης¹⁶⁴ ήταν με τους συγγενείς του και τους Μηλιανίτες και ο Γιωργάκης και ο Παναγιωτάκης Δουράκης¹⁶⁵ ήταν με τους Καστανιώτες. Ακόμη ήταν ο Θωμάς Βενετσανάκης¹⁶⁶ από την Καστάνιτσα με τον Δημήτριο Παναγουλέα-Βε-

βεί από τα βουνά της Μάνης...», δηλαδή από την παραλιακή Καρδαμύλη! Στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», άρθρο της Έφης Αλαμάνη, ό.π., (Έναρξη της επανάστασης στη Μάνη και απελευθέρωση της Καλαμάτας), τόμ. ΙΒ', σ. 89, σημειώνεται: «Στις 22 Μαρτίου από το απόγευμα ως τα χαράματα της επομένης ημέρας 2.000 ένοπλοι της Δυτικής Σπάρτης με επικεφαλής το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τους Μούρτζινους, τους Καπετανάκηδες, τους Κουμουνδουράκηδες...». Ο Πετρόμπεης παραλείπεται επιδεικτικά. Ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν ήταν επικεφαλής των Μανιατών, ήταν απλώς συνοδοιπόρος τους, χωρίς να ασκεί καμία επιρροή ή να κατέχει κάποια αρχηγική θέση. Αργότερα, στην πορεία προς την Καρύταινα έγινε οδηγός και αρχηγός μόνον των τριακοσίων Μανιατών, που του εμπιστεύτηκαν ο Πετρόμπεης και ο Μούρτζινος, για να τους οδηγήσει στο εσωτερικό της Πελοποννήσου. Από εδώ αρχίζει η αλλοτρίωση των αγώνων της Μάνης.

161. «Ο καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης-Χριστοδουλάκης με τρεις υιούς τον Χριστόδουλον, τον Βενετσάνον και τον Γιαννιόν (τέταρτος υιός ο Ηλίας, ο οποίος ήταν ανήλικος στην επανάσταση). Αδελφούς τρεις τον Γιάννη, τον Πιέρον και τον Παναγιωτάκη (ο Νικολάκης και ο Δημητράκης είχαν πεθάνει πριν από την επανάστασιν). Ο Γιάννης δύο υιούς τον Παναγιωτάκη και τον Αντώνη. Ο Πιέρος δύο υιούς τον Παναγιωτάκη και τον Γεωργάκη. Ο Παναγιωτάκης έναν υιόν τον Σταυριανόν (και άλλους ανήλικους τον Δημητράκη, Ανδρόνικον, Γιαννακούρη, Νικολάκη και Κλεάνθη). Ανίψια τρία τα Νικολακάτσα, Γιαννάκη, Μιχαήλ και Αθανασούλη. Και ένα ανίψι το Δημητράκη λεγόμενον και αυτόν Παναγιωτάκη. Ο Πιέρος απεβίωσεν καθ' οδόν εις τον Άγιον Φώρον, μετά την πώσιν της Τριπολιτσάς. Ο Μιχαήλ όταν εκτυπήθησαν εις το Σούρπη (της Λιβαδειάς) εκτύπησε τον πόδα του και εκ τούτου απεβίωσεν (αναφέρεται στα Α.Χ.Ε.Β.Ε. ότι απεβίωσε μαζί με τον αδελφό του Γιαννάκη από την επιδημική νόσο που παρουσιάστηκε μετά την πώση της Τριπολιτσάς). Ο Παναγιωτάκης Δημ. Καπετανάκης έπεσεν μαχόμενος εις το Κουτσοπόδι του Άργους εις τον εμβασμόν του Δράμαλη. Ο Αθανασούλης Ν. Καπετανάκης έπεσεν μαχόμενος εις του Μανιάκι με τον Αρχιμανδρίτην Δικαίον Φλέσσαν και λοιπούς επί Ιμβραήμ». Αρχείο Νήγα Παλαμήδη, ό.π. Το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας παρουσιάζεται: Στ. Καπετανάκη, Οι Μαντινείες της Μάνης, Αθήνα 1996, σ. 381.

162. Στ. Καπετανάκη, Οι Μαντινείες της Μάνης, ό.π., σσ. 460-470.

163. «Ο καπετάν Νικολάκης Χρηστέας ηλικιωμένος. Τέσσαρες υιούς, τον Πανάγον, τον Στυλιανόν, τον Χριστόδουλον και τον Στέφανον. Ο Στυλιανός έπεσε μαχόμενος εις την Κορώνην». Αρχείο Νήγα Παλαμήδη, ό.π.

164. Ο καπ. Πανάγος Κυβέλος ένα υιόν τον Κωνσταντή. Ανεψιούς Στράτην, Βενετζάνον. καπ. Γεώργιον Κυβέλο και Αναστάσην Κυβελάκον. Αρχείο Νήγα Παλαμήδη, ό.π. Ο Πανάγος Κυβέλος είχε και άλλο γιό, τον Ηλία, ο οποίος υπηρέτησε τον αγώνα ως αντιστράτηγος. Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)333-426.

165. Ήταν και άλλος αδελφός ο Αλέξανδρος. Ανιψιός ο Κωνσταντής Γεωργ. Δουράκης. Ο Αθανάσιος Δουράκης, του οποίου το όνομα αναφέρεται από τον Ιω. Φιλήμονα και τη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια δεν υπάρχει στα έγγραφα των αρχείων. Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Δουράκη της Καστάνιας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)249-312.

166. «Ο καπετάν Θωμάς Βενετζανάκης ηλικιωμένος, υιούς δύο, τον Βενετζάνον και Νικολήν. Αδελφόν ένα, Ξανθόν Καπετανάκον. Εξαδέλφους Δημητράκη Π. Βενετζανάκη (αναφερόμενον και ως Πανα-

νετσανάκη, ο Ηλίας Χρυσοσπάθης¹⁶⁷ από το Κοτρώνι του Ζυγού, ο Βασίλης Πολιτάκος από την Τσεροβά και ο Σκλαβούνος¹⁶⁸ από τον Πύργο του Οιτύλου, ο Ηλίας Σαλαφατίνος, αρχηγός της φρουράς του Πετρόμπεη και ο αδελφός του Ιωάννης Κατσανός από το Κρύο Νερό, οι Σασαριάνοι από το Μέζαπο, ο Δημ. Πουλικάκος από τη Βάμβακα, ο Θ. Μεσίσκλης από τη Νόμια, ο Λάζαρος Τζολάκης¹⁶⁹, ο Πέτρος Σεκούρης από το Νομιστή, ο Ιωάννης Γιαννουλέας από τα Ρίγκλια, ο Δημήτριος Κωνσταντινέας από τη Λαγκάδα, ο Δημήτριος Καρακίτσος-Φελούρης, ο Θεόδωρος Κρανίδης-Φελούρης, ο Παναγιώτης Ξανθός από τη Μηλιά και άλλοι μικροκαπετάνιοι που δεν είναι εύκολο να καταγραφούν όλοι¹⁷⁰, διότι στα πιστοποιητικά που χορηγήθηκαν αργότερα υπάρχουν ανακρίβειες. Τα ονόματα των Μεσσηνίων μας δίδει ο Χριστόδουλος Καπετανάκης¹⁷¹ σε κακότεχνο ποίημά του: Γρηγόριος Δικαίος με τα αδελφία του, Αναγνωσταράς, Παναγιώτης Κεφάλας, Νικήτας Σταματελλόπουλος, Μητροπέτροβας, Γιαννάκης Γκρίτζαλης, Θανάσης Δαγρές, Δημήτρης Παπατσώνης, Μανώλης Δαρειώτης, Δημήτριος Καλαμαριώτης, Αναστάσιος Περρωτής, Αθανασούλης Κυριακός και Παναγιώτης Τζάνες¹⁷².

Ο Πέτρος Κουτήφαρης ήταν μικρό παιδάκι στην έναρξη του αγώνα και μας άφησε μια συγκινητική περιγραφή των αναμνήσεών του¹⁷³: «...Ενθυμούμαι την βροντώδη εκείνην φωνήν της Πατρίδος, ήτις προσεκάλεσεν όλα τα τέκνα της εις τα όπλα, έχω εις την μνήμην ανεξάλειπτον την στιγμήν εκείνην καθ' ήν ο πατήρ μου εν τω μέσω της νυκτός αναστάς της κλίνης ήρπασεν εις χείρας τα όπλα του, τα ησπάσθη, τα εξώσθη και επικαλεσθείς πρώτον την δύναμιν της Θείας Προνοίας και τας ευχάς της πατρίδος εξεστράτευσεν μετά συγχωριανών μας κατά του κοινού εχθρού. Ενθυμούμαι τα

γούλεα), όστις έπεσεν μαχόμενος εις την Βλαχοκερασιάν. Ξανθόν Μ. Βενετζανάκην και Βενετζάνον Τζαν. Βενετζανάκη». Αρχείον Ρήγα Παλαμίδη, ό.π.

167. Κ. Α. Κοτσώνη, Ηλία Π. Χρυσοσπάθη «Εκστρατεΐαι και διατριβαί (1821) κατ' ανέκδοτον έκθεσίν του», Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)361-409.

168. Φωτάκου, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, ό.π., σ. 130.

169. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 332 και τόμ. Δ', σ. 153. Θα πρόκειται ίσως για μέλος της μεγάλης πατριάς των Τζουλιάνων που ήταν από την περιοχή του Κούνου της Μέσα Μάνης, πιθανώς ο Λάζαρος Κυρίμης. Κατά τον Κυριάκο Κάσση, Μοιρολόγια της Μάνης, Αθήναι 1979, σ. 134-5, η πατριά αυτή προέρχεται από τους Καραμπατιάνους, κλάδο των Κοσμάδων της Βάθειας. Στους Τσουλιάνους ή Τζουλιάνους υπάγονται οι οικογένειες Παπαδόγγονα, Κυρίμη, Σερεμέτη, Ψικάκου, Πετρόγγονα, Κυραγιάννη και Κανακάκη.

170. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 332, αναφέρονται ο Αντ. Μιχ. Τρουπάκης, ο Δημήτριος Κωνσταντινέας, ο Δημήτριος Πουλικάκος, ο Λάζαρος Τζολάκης, ο Θεόδωρος Μεσίσκλης, οι Σασαριάνοι και ο Δημήτριος Καρακίτζος. Κατάλογο ονομάτων από τους απελευθερωτές της Καλαμάτας έχει ο Γιάννης Αναπλιώτης, Το Εκοσιένα χωρίς μύθο, Καλαμάτα 1971, σ. 133 κ.ε.

171. Γιάννη Αναπλιώτη, Χριστόδουλος Καπετανάκης, Καλαμάτα 1973, έκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν των Γραμμάτων, σ. 18, στίχ. 10-14.

172. Αντωνίου Αντωνιάδη, Ο Καλαματιανός Παναγιωτάκης (Τζάνες), Αθήναι 1890.

173. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ιστορικά σημειώσεις, «Αρχείον» Μεσσηνίας 38-39(1959)197.

κρουνηδών εκχεόμενα δάκρυα της μητρός μου, την οποίαν ο πατήρ μου αποχαιρετών και κατασπαζόμενος αυτή και τα τέκνα του επρόφερε το των προγόνων μας, ήτοι ταν ή επί τας, πλήρης ενθουσιασμού και μεγάλων υπέρ της εθνικής δόξης ελπίδων...».

Η πρόσκληση του Αρναούτογλου προς τον Πετρόμπεη για να τον προστατεύσει από τους «κλέφτες», οι οποίοι είχαν μαζευτεί γύρω από την Καλαμάτα, θα ήταν ασφαλώς η αιτία που ώθησε τους Μανιάτες να ξεκινήσουν ενωρίτερα, αφού ήταν προγραμματισμένη η έναρξη της επανάστασης για τις 25 Μαρτίου.

Με την άφιξη τόσων ένοπλων Μανιατών στην Καλαμάτα ο βοεβόδας της πόλης Σουλεϊμάν αγά Αρναούτογλου ανησύχησε και έστειλε τον Μπουλούκμπαση (αστυνόμο), ονομαζόμενο Κοκκίνη, για να εξετάσει τί συμβαίνει. Έφθασε αυτός στο κατάστημα που ήταν οι αρχηγοί των επαναστατών και απευθυνόμενος στον Πετρόμπεη είπε¹⁷⁴: «...Ο αγάς σάς χαιρετά, και ερωτά να τον ειπείτε, τί πράγματα είναι αυτούνα οπού κάνετε, και τί κλεφτοδουλιáis, όπου με αυταίς θα χάσετε το ραγιά του Βασιλιά και στην αφεντιά σας ετούτα τα πράγματα δεν θα εύγουν σε καλό».

Στα λόγια αυτά πρώτα απάντησε ο Πετρόμπεης: «Ακούσαμεν όσα μας είπες εκ μέρους του Αγά σου, και όσα βλέπετε δεν είναι κλεφτοδουλιáis, είναι πράγματα στερεά, και δεν είναι μοναχά εδικά μας, είναι του Θεού και των βασιλέων· διότι οι Έλληνες έως τώρα υπέφεραν τας τυραννίας και τα βασανιστήριά σας τόσα χρόνια...». Συνέχισε στον ίδιο ήπιο τόνο ο Πετρόμπεης, αλλά τελικά πήρε το λόγο ο Αναγνωσταράς ο οποίος είπε: «...Μπελούκμπαση! κανένα βοηθό δεν έχομε, 'πε του Αγά σου, και μήτε μας χρειάζεται από κανένα μέρος βοήθεια· το δικάϊό μας θα το πάρωμεν με το χέρι μας, διότι εσείς δεν μας αφήσατε τόσα χρόνια μήτε σκούφιαν εις το κεφάλι μας· εις το εξής δεν σας υποφέρωμεν μήτε σας χωνεύωμεν πλέον, και ό,τι σας περάσει μην το αφήσετε πίσω· πήγαινε εις τον Αγά σου, και πες του αυτά οπού σου είπαμε, και θέλομεν σε τρεις ώραις να μας παραδώσετε τ' άρματά σας, διότι αν παρακούσετε, θα σας περάσωμεν όλους από το σπαθί, και το κρίμα ας είναι εδικόν σας...».

Όπως αναφέρθηκε, οι Τούρκοι¹⁷⁵ της Καλαμάτας, των οποίων ο αριθμός υπολογίζεται σε 100-150, ήταν κλεισμένοι σε τρία σπίτια της Καλαμάτας, στην περιοχή του ναού της Υπαπαντής, του Παν. Ζάρκου, του Ιω. Τζάνε και του Ιω. Π. Κυριακού, ενώ στα γειτονικά σπίτια ήταν οχυρωμένοι οι Μανιάτες που είχαν έρθει από την προηγούμενη ημέρα. Ο Πετρόμπεης έστειλε επιτροπή στους Τούρκους, αποτελούμενη από τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη, τον Ιωάννη Κ. Κυριακό¹⁷⁶, και τον Ηλία Λυκουρέζο¹⁷⁷ από τον Κάμπο, για να τους πείσουν να καταθέσουν τα άρματά τους.

174. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 333-4.

175. Αναφέρεται ο αριθμός των Τούρκων σε 100 από τον Π. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, εισαγ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, από το Εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα 1960, σ. 62. Σε 150 από τον Ιω. Φιλήμονα, ό.π., τόμ. Γ', σ. 26. Ο Ρήγας Παλαμής (Ιω. Γιανναρόπουλου, Σχεδιασμός της Ιστορίας της Επανάστασης υπό Ρήγα Παλαμήδη, Μνημοσύνη 2(1968-9)279, στιχ 8) τους ανεβάζει στον αριθμό 380.

176. Κ. Καλαντζή, ό.π., σ. 117. Κ. Α. Κοτσώνη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)431.

177. Στ. Καπετανάκη, Ηλίας Λυκουρέζος, Μάνη χθες, σήμερα, αύριο, τεύχ. 8(2003)20 και Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος (Α. Χ. Ε. Β. Ε.), Κουτί

Τελικά οι Τούρκοι της Καλαμάτας πείστηκαν και παρέδωσαν τα όπλα, τα οποία παρέλαβε οκταμελής επιτροπή, για να μοιραστούν σε άοπλους Έλληνες αγωνιστές¹⁷⁸. Ο Ιωάννης Κ. Κυριακός¹⁷⁹ σε επιστολή του προς τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη αναφέρει: «...Βέβαιον δεν ελησμόνησες όταν μαζί επήγαμεν εις του Ζάρκου το σπίτι και λοιπών σπίτια, όπου έμειναν οι έγκριτοι Τούρκοι μετά του Κατή, φυλαγμένοι και ότι με τρόπον μαλακό τους επείσαμεν και αφοπλίζοντάς τους όλα τα όπλα τα επήγαμε εις το κονάκι του Μπέη...».

Μετά την αιχμαλωσία των Τούρκων τους έκλεισαν σε ορισμένα σπίτια της Καλαμάτας και χωριών της Μάνης και της Μεσσηνίας, ήταν δε υπό την επιτήρηση του Πετρόμπεη, για να ανταλλάγουν με τους ομήρους της Τριπολιτσάς. Ο Κωνσταντίνος Π. Κυριακός¹⁸⁰ σε έκθεσή του στο Υπουργείο των Στρατιωτικών της 22^{ας} Ιουλίου 1852 σημειώνει: «...τον Οθωμανόν Σουλεϊμάναγα Αρναούτογλου μεθ' ενός άλλου αυλικού τού τότε πασά (ηγεμόνος της Πελοποννήσου) και μετά τινων υπηρετών αυτών τους επήραμε εγώ μετά του αποβιώσαντος αδελφού μου Ιωάννη και τους είχομεν εις την πατρικήν μας οικίαν προφυλάττοντες αυτούς διά να τους μεταχειρισθώμεν εις αντάλλαγμα διά τον μακαρίτην πατέρα μας Πανάγον Κυριακόν, προεστώτῃ της επαρχίας μας, ο οποίος μετά των λοιπών προεστώτων και αρχιερέων της Πελοποννήσου ήταν εις την εν Τριπόλει οικτράν φυλακήν κλπ....».

Ο Πετρόμπεης πέτυχε η απελευθέρωση της Καλαμάτας να γίνει με τρόπο τακτικό, να μην ακολουθήσουν λεηλασίες και φονικά. Ήθελε να ανταλλάξει τους Τούρκους αιχμαλώτους με τους ομήρους της Τριπολιτσάς, μεταξύ των οποίων ήταν ο γιός του Αναστάσης, ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης από τη Μεγάλη Μαντίνεια, ο επίσκοπος Ανδρουσης Ιωσήφ, ο πρόκριτος της Καλαμάτας Πανάγος Ιω. Κυριακός κ.ά. Κατ' αντίθεση με όσα καταλογίζουν στους Μανιάτες, τάξη υπήρξε τόσο κατά την παράδοση της Καλαμάτας, όσο και της Μονεμβασίας, όπου το αξιόμαχο τμήμα των πολιορκητών αποτελούσαν οι κάτοικοι της ανατολικής Μάνης.

114, φάκ. 57. Δ η μ. Χ ρ. Δ ο υ κ ά κ η, Μεσσηνιακά και ιδία περί Φαρών και Καλαμάτας, σ. 219-220, ο οποίος ανέφερε ότι κατείχε την ασημένια πιστόλα, που χάρισαν οι Τούρκοι στον Ηλία Λυκουρέζο. Μετά την επανάσταση ο Ηλίας Λυκουρέζος τιμήθηκε με το αργυρό αριστείο του αγώνος. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Αριστεία του 1821 σε Μανιάτες αγωνιστές, Αρεόπολη 2008, σ. 86. Επειδή, τις ημέρες που προηγήθηκαν της απελευθέρωσης της Καλαμάτας, στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία είχαν καταφύγει γυναίκοπαιδα, ο Ηλίας Λυκουρέζος μετά την παράδοση των Τούρκων, πήγε και τους ανήγγειλε την είδηση και ακολούθησε ολονύκτιος ευχαριστήριος λειτουργία. Ν. Ζ ε ρ β ή, Άγνωστες πληροφορίες για την 23^η Μαρτίου 1821 και τη Μεσσηνιακή Γερουσία, Μεσσηνιακά Χρονικά 1(1999)93.

178. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 335.

179. Κ α λ α ν τ ζ ή, ό.π., σ. 117. Ο Κ α ν έ λ λ ο ς Δ ε λ η γ ι ά ν ν η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 151, γράφει ότι οι Τούρκοι της Καλαμάτας παραδόθηκαν στον Παπατσώνη, στον οποίο είχαν εμπιστοσύνη.

180. Κ. Κ α λ α ν τ ζ ή, ό.π., σ. 137. Τα αυτά επαναλαμβάνει ο Δ η μ. Χ ρ. Δ ο υ κ ά κ η ς, ό.π., σ. 224, αποδίδοντάς τα από λάθος στον Ι. Κ. Κυριακό.

Την επομένη ημέρα της παράδοσης των Τούρκων της Καλαμάτας, δηλαδή στις 24 Μαρτίου, έγινε δοξολογία¹⁸¹ από 6.000 Έλληνες. Η δοξολογία επαναλαμβάνεται κάθε χρόνο στο ναό των Αγίων Αποστόλων. Θεωρείται όμως ως πιθανότερο, ότι ή δοξολογία έγινε στον παρακείμενο του ποταμού ναό του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου¹⁸². Αναφέρεται: «...ειδοποίησαν κατά πρόσκλησιν των αρχηγών Ελλήνων τον εν Καλαμάτα ευρεθέντα Κλήρον συγκείμενον από εικοσιτέσσαρας Ιερείς και Ιερομονάχους, οίτινες ενδεδυμένοι τας ιερατικές στολάς, φέροντες και τας αγίας εικόνas συνήλθον εις το χείλος του ποταμού της πόλεως, όπου συνηθροίσθησαν και άπαντες οι Έλληνες πλέον των 6 χιλιάδων στρατιωτικοί, πολιτικοί, έμποροι και λοιποί, άνδρες γυναίκες και παίδες· ευθύς δε εψάλη η προς τον ύψιστον δοξολογία και παράκλησις δια την έναρξιν του υπέρ πίστεως και πατρίδος αγώνος με δάκρυα χαράς και αγαλιάσεως εις τους οφθαλμούς πάντων». Ο Θ. Κολοκοτρώνης¹⁸³ υπαγόρευσε τα ακόλουθα στα απομνημονεύματά του: «...Κινώντας εγώ (στις 24 Μαρτίου μετά τη δοξολογία), είχαν μίαν προθυμίαν οι Έλληνες οπού όλοι με τας εικόνas έκαναν δέησι και ευχαριστήσεις· - Μου ήρχετο να κλαύσω... από την προθυμίαν που έβλεπα. - Ιερείς έκαναν δέησι. Εις τον ποταμόν της Καλαμάτας ανασπασθήκαμε και εκινήσαμε...».

181. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 336. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π', σ. 52, Ν ι κ. Σ π η λ ι - ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α, σ. 63, Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 26. Γ. Φ ί ν λ ε ύ, ό.π., τόμ. Α', σ. 211. Κατά μια άλλη αμφίβολη εκδοχή η δοξολογία έγινε στις 23 Μαρτίου στην Κάτω Πλατεία, δηλαδή στους Αγίους Αποστόλους. Αντ. Αντωνιάδη, Ο Καλαματιανός Παναγιωτάκης, Αθήναι 1890, σ. 20 και αναφέρει στον Παναγιωτάκη Τζάνε. Τις πληροφορίες έλαβε ο συγγραφέας από τον τότε Βουλευτή Δ. Τζάνε.

182. Ο ναός των Αγίων Αποστόλων δεν αναφέρεται στις ιστορικές πηγές ως τόπος της δοξολογίας στις 24 Μαρτίου 1821, που ακολούθησε την απελευθέρωση της Καλαμάτας. Η επιγραφή που τοποθετήθηκε στους Αγίους Αποστόλους το 1930 προφανώς είναι έργο ατόμων πλανηθέντων από έγγραφο μεστό ανακρίβειών, ώστε να θεωρείται αναξιόπιστο, φέρεται δε ότι το έγγραφε ο Παπα-Πολυζώης Κουτουμάνος (Γ. Αναπλιώτη, Η Καλαμάτα και η επανάσταση του 1821, ό.π., σ. 29). Δεν υπάρχει σύγχρονη γραπτή ή προφορική παράδοση, η οποία να μας πληροφορεί, ότι η δοξολογία έγινε στους Αγίους Αποστόλους, πλην ενός εγγράφου θεωρουμένου ως πλαστού. Όλοι αναφέρονται σε ναό που βρίσκεται κοντά στο ποτάμι. Στα εγκαίνια του ναού του Αγιάννη (Τιμίου Προδρόμου) που έγιναν στις 19 Δεκεμβρίου 1865 εκφώνησε λόγο ο νομαρχιακός διδάσκαλος Αδαμάντιος Ιωαννίδης και είπε: «...καθ' ότι, αν αληθώς με επληροφόρησαν οι περισωζόμενοι εκ της ηρωικής γενεάς των πατέρων μας, ενταύθα εν τω Ιερώ τούτω Ναώ ηυλογήθη το πρώτον η ιερά σημαία της ελευθερίας...». Ο λόγος δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα «Μεσσηνία» της 15^{ης} Ιανουαρίου 1866. Από τον κώδικα του ναού φαίνεται, ότι στον Αγιάννη έγινε και η δοξολογία το 1833 κατά την επίσκεψη του Όθωνα στην Καλαμάτα. Πάλι έγινε στον Αγιάννη δοξολογία, όταν η Καλαμάτα έγινε πρωτεύουσα του νομού, στις 5 Νοεμβρίου 1835. Ν. Ζερβή, Πού έγινε η πρώτη δοξολογία στην Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου 1821, Πρακτικά Β' τοπικού συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, Κυπαρισσία 1982, σσ. 101-110. Η αναξιόπιστία του εγγράφου του παπα-Πολυζώη Κουτουμάνου στη σ. 102 και για το ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στη σ. 106.

183. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 52. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 336-7. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 26. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 63.

Ο Ιω. Φιλήμων¹⁸⁴ γράφει για τη συμβολή της Μάνης: «...ως μη έχουσα εσωτερικούς εχθρούς, προώριται, ίνα βοηθή εξωτερικώς, όπου η ανάγκη εκάλη. Ωμοιάζεν άρα ηφαίστιον, εκχέον πυρώδη πηλόν κατά των πέριξ και πόρρω πολεμίων...».

Όπως αναφέρει ο Αμβρ. Φραντζής¹⁸⁵, αφού έγινε η παράδοση των Τούρκων της Καλαμάτας, σφραγίστηκαν οι αποθήκες με τους καρπούς. Ένα μέρος των τροφίμων καταναλώθηκε για τη σίτιση των στρατευμάτων και συνεχίζει: «...το δε επίλοιπον παρηναλώθη παρά των Μανιατών, επιστατούντος του Ιωάννου Κατσή Μαυρομιχάλη».

Στις 31 Μαρτίου 1821 ο Καλαματιανός Πούλος Δουκάκης¹⁸⁶ έλαβε εντολή από τον Πετρόμπεη «...δια να επιτηρή τους λαβωμένους του γένους». Μια ένδειξη ότι ο αγώνας στην Καλαμάτα ήταν καλά οργανωμένος και δεν ήταν σκόρπιες τουφεκίες.

Ο Γ. Κουντουριώτης¹⁸⁷ στις 22 Απριλίου 1825, ευρισκόμενος στο Αλμυρό, σε προκήρυξή του προς τον κλήρο και το λαό της Μάνης μεταξύ των άλλων έγραψε: «...Η πατρίς σας μόνη μεταξύ ολίγων λαών άλλων ελληνικών εφύλαξε την ελευθερίαν της και όταν ο Θεός των δυνάμεων απεφάσισε και την των άλλων Ελλήνων την ελευθερίαν οι πρώτοι εκατέβητε εις τον αγώνα και ετιμήσατε με την αντρείαν σας και τον εαυτόν σας και το γένος όλον...»

Σχόλια για την έναρξη της Επανάστασης

Για το πότε και από πού άρχισε η επανάσταση του 1821 δεν θα υπάρξει ποτέ ομοφωνία. Ίσως θα μπορούσαν να συμφωνήσουν όλοι στην πρόταση ότι, ο επαναστατικός αγώνας ξεκίνησε από τις καρδιές όλων των Ελλήνων. Κάθε γωνία του Μοριά διεκδίκησε κατά κάποιο τρόπο τα πρωτεία του αγώνα, άσχετα αν ακούστηκε ή όχι η φωνή της. Πολλοί από τους αγωνιστές με τα απομνημονεύματά τους ή από τους ιστοριογράφους με τις προτιμήσεις τους, προσπαθούν να παραποιήσουν το χρόνο ορισμένων κινήσεων, ή ακόμη να παρουσιάσουν τις λίγες διάσπαρτες τουφεκίες που ακούστηκαν στον τόπο τους σαν έναρξη της επανάστασης. Δεν δίστασαν να παραβλέψουν από πού άρχισε πραγματικά και ουσιαστικά ο απελευθερωτικός αγώνας, όχι μόνο για ένα χωριό ή μια πόλη, αλλά για ολόκληρη τη νότια Πελοπόννησο.

184. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 26.

185. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 435-6.

186. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ. Α', Υπ. Εσωτ., φάκ. 50, έγγρ. 302 της 31 Μαρτίου 1821. ΓΑΚ, Υπ. Οικ., φάκ. 8 της 23 Ιουνίου 1823. Το έγγραφο διορισμού του Πούλου Δουκάκη είναι το ακόλουθο: «Εδιόρισα τον Πούλο Δουκάκη να επιτηρή τους λαβωμένους του γένους και άλλος να μην ανακατώνεται και του δίδω τον δεσχερέ (έγγραφη άδεια) μου όπου να τον γνωρίζετε, και αφού ευαρεστήσει εις αυτήν την επιστάσιαν, θέλει τιμηθεί από το γένος και ημάς. Καλαμάτα 31 Μαρτίου 1821. Ο Ηγεμών Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης». Ιθώμη 1(1973)3 και σημείωμα σύνταξης στην Ιθώμη 21-22(1983)5.

187. Α. Χ. Ε. Β. Ε., αρχ. Ιω. Φιλήμονος, αριθ. εγγρ. 4489.

Θεωρούμε ότι η άμεση απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι εύκολη. Θα μπορούσαν όμως να τεθούν δύο ερωτήματα, από την απάντηση των οποίων θα ήταν δυνατόν ευκολότερα ίσως να καταλήξει καθένας στα συμπεράσματά του. Πρώτο ερώτημα: «εάν δεν άρχιζαν πρόωρα οι πρώτες τουφεκίες στα Καλάβρυτα, θα γινόταν η επανάσταση των Πελοποννησίων στις 25 Μαρτίου;». Η απάντηση άνευ ενδοιασμών είναι καταφατική. Και χωρίς το ξεκίνημα των Καλαβρύτων η επανάσταση ήταν αποφασισμένη και θα την άρχιζε ο Γρηγόριος Δικαίος, αφού έστω και την τελευταία στιγμή ήρθαν οδηγίες από τη Φιλική Εταιρεία. Δεύτερο ερώτημα: «εάν δεν εκινείτο η Μάνη με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, θα διαδιδόταν η επανάσταση σε όλη την Πελοπόννησο ή θα εκφυλιζόταν και θα κατέπαυε σύντομα;». Στο δεύτερο ερώτημα δίνει την απάντηση ο Ιωάννης Φιλήμων¹⁸⁸, ο οποίος γράφει πως αν δεν εκινείτο ο Πετρόμπεης με τους Μανιάτες, δεν θα εθεωρούντο βάσιμα τα περί εξεγέρσεως φημολογούμενα.

Όποιοι μπορεί να πεισθεί ότι ο ξεσηκωμός του 1821 άρχισε από εκεί, που οι Τούρκοι φοβήθηκαν νωρίτερα από την εξέγερση των Ελλήνων και άρχισαν πρώτοι να φυλάγονται πίσω από τα τείχη ή να βιαιοπραγούν εναντίον των Ελλήνων, τότε ας κοιτάξει την Αχαΐα. Ο φόβος των Τούρκων μεγάλωσε, διότι οι πρόκριτοι και οι αρχιερείς δεν προσήλθαν στην Τρίπολη όπου τους κάλεσε η Διοίκηση. Ακόμη συνετέλεσε και ο πανικός από τις σκόρπιες τουφεκίες που ακούστηκαν στην περιοχή και ίσως μεγαλοποιήθηκαν υπερβολικά. Με τη σημαντική συνδρομή των Επτανησίων ξεσηκώθηκαν και οι Πατρινοί από τους πρώτους, όχι για να ελευθερώσουν τον τόπο, αλλά για να προστατευθούν από τις τουρκικές βαρβαρότητες.

Στα Καλάβρυτα πραγματικά ακούστηκαν νωρίς σκόρπιες και ασυντόνιστες ντουφεκίες και σκοτώθηκαν μερικοί Τούρκοι. Αν μόνο αυτό δημιούργησε πανικό στους κατακτητές της Αχαΐας και άρχισαν να ζητούν άσυλο στα κάστρα, τότε θα μπορούσε κανείς κατά ένα μέρος να τους δικαιώσει, ότι επιτάχυναν την εξέγερση κατά μερικές ημέρες. Αν πάλι οι τουφεκίες τους ακούστηκαν σ' όλο το Μοριά και ήταν αυτές που έδωσαν το σύνθημα του γενικού ξεσηκωμού, πάλι δικαιώνονται, ότι έφεραν την επανάσταση νωρίτερα από την προγραμματισμένη ημερομηνία της 25^{ης} Μαρτίου 1821. Ο αντίλογος είναι, αν δεν ξεσηκωνόταν η Μάνη, θα μπορούσε να γενικευθεί η επανάσταση στην Πελοπόννησο;

Μένουν όμως και γεγονότα που δεν έχουν αξιοποιηθεί, όπως οι πολύ πρόωρες προσβολές μικροομάδων Τούρκων από τον Παπαφλέσσα, που φαίνεται ότι τον μίμηθηκαν οι Καλαβρυτινοί, Ακόμη ο φόνος των τριών Τούρκων, οι οποίοι συνόδευσαν τον Παναγιώτη Πικουλάκη¹⁸⁹ πηγαίνοντας από την Τριπολιτσά στη Μάνη. Τον

188. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 26: «...όσω παρά τοις πρώτοις (Έλλησι) αμφίβολα υπελογίζοντο τα πάντα, ει μη εκινείτο ο Μαυρομιχάλης· τόσο παρά τοις δευτέροις (Τούρκοις) βάσιμά τε και θετικά εθεωρήθησαν τα γινόμενα κατά την Αχαΐαν και Αρκαδίαν, άμα εκινήθη ο Μαυρομιχάλης...».

189. Μαζί του ήταν ο Αθ. Κ. Κυριακός και ο Ιωάννης Λογοθέτης από τις Γαϊτσές. Η. Σαλαφάτι-νοβ, ό.π., σ. 25.

είχαν στείλει οι Τούρκοι με εντολές στον Πετρόμπεη και οι Τούρκοι συνοδοί του σκοτώθηκαν στο δρόμο από τους Έλληνες. Κανείς όμως δεν έγραψε ποτέ έγινε αυτό, πού και από ποιούς.

Για τον Παπαφλέσσα, που ήταν η καρδιά της επανάστασης, ήρθαν στη Μάνη μαρουτόβολα με ένα καράβι, σταλμένα από τους Έλληνες της Σμύρνης και του Αϊβαλί. Αναφέρεται ότι ο Παπαφλέσσας¹⁹⁰ με καμιά τριανταριά άντρες χτυπούσε πότε εδώ και πότε εκεί τους Τούρκους. Γι' αυτό ο Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης από το Φεβρουάριο είχε στείλει τον ανιψιό του στη μονή Γαρδικίου να τον ειδοποιήσει να μη δίνει στους Τούρκους αφορμές να υποψιάζονται την προετοιμαζόμενη επανάσταση.

Ο Παπαφλέσσας είχε μυήσει τον Νικόλαο Σολιώτη στον ξεσηκωμό πριν δύο πενήντα μήνες και μήπως ο ίδιος θα έμενε αδρανής; Άραγε οι τουφεκίες του Παπαφλέσσα δεν ακούστηκαν στα Καλάβρυτα, για να φέρουν αποτελέσματα; Αυτά όλα θα πρέπει να τα παραβλέψει, εκείνος ο οποίος θέλει να δώσει σημασία σε μερικές λεπτομέρειες και να ικανοποιήσει τον τοπικιστικό εγωισμό μερικών, που επιδίωξαν και πέτυχαν ακόμη και νομοθετική κατοχύρωση της πρωτιάς τους.

Πριν από την έναρξη της επανάστασης γύρω από την Καλαμάτα ήταν συγκεντρωμένοι ο Παπαφλέσσας, ο Αναγνωσταράς, ο Νικήτας Φλέσσας, ο Μητροπέτροβας, ο Παναγιώτης Κεφάλας, ο Νικηταράς Σταματελλόπουλος και στρατολογούσαν, ενώ βρίσκονταν σε συνεννόηση με τους Μανιάτες και όλοι περίμεναν να ξημερώσει η 25^η Μαρτίου. Εκεί, στο κοντινό μοναστήρι της Καλαμάτας του Προφήτη Ηλία είχε συγκροτηθεί το πρώτο επαναστατικό στρατόπεδο στον τουρκοκρατούμενο Μοριά.

Πέρα από όλα αυτά τα επουσιώδη μικροεπεισόδια, όπου κι αν έγιναν, πάντοτε στη Μάνη προετοιμαζόταν κάθε Ελληνική επανάσταση¹⁹¹. Στον τόπο αυτό δεν έσβησε ποτέ ο δαυλός της λευτεριάς και από εκεί άρχισε ή μόνο σχεδιάστηκε κάθε απελευθερωτικό κίνημα στο Μοριά. Ο Κορκόδειλος Κλαδάς το 1480 πήγε από την Βενετοκρατούμενη Κορώνη στη Μάνη και επαναστάτησε κατά των Τούρκων κατακτητών. Το 1570 επαναστάτησαν οι Μανιάτες, ωθούμενοι από τους Βενετούς και αγωνίστηκαν οι αδελφοί Μελισσηνοί από το Πραστίο (Προάστιο) της Μάνης. Από τη Μάνη θα ξεκινούσε ο Δούκας του Νεβέρ 200 χρόνια πριν από το 1821 και από το ίδιο μέρος ξεκίνησε επανάσταση το 1685 με την εισβολή των Βενετών στην περιοχή της Κορώνης. Οι Ορλώφ το 1770 διάλεξαν τη Μάνη για ορμητήριο και προς

190. Γ. Ι. Α. Ρ. Ο. Π. Ο. Υ. Λ. Ο. Υ., ό.π., Διήγησις Ηλία Σαλαφατίνου, Πελοποννησιακά, Πρακτικά Α' τοπικού συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, παράρτημα αριθ. 9, 1982, σ. 129.

191. Σ. Τ. Κ. Α. Π. Ε. Τ. Α. Ν. Α. Κ. Η., Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821), έκδ. Αδούλωτη Μάνη, Αρεόπολη 2011, για την επανάσταση του Κορκόδειλου Κλαδά, σ. 31, για την επανάσταση που προετοίμαζε ο δούκας του Νεβέρ σ. 66, για τη συμμετοχή της Μάνης στην Βενετική κατάκτηση του Μοριά το 1685 σ. 38, για τα Ορλωφικά σ. 78 κ.ε., για το Λάμπρο Κατσώνη σ. 304, για το Ρήγα Φεραίο σ. 333-4, για τις επαφές του Μεγάλου Ναπολέοντα σ. 335 και για την αρχική απόφαση του Αλέξανδρου Υψηλάντη σ. 472 κ.ε.

τα εκεί ήταν στραμμένα τα βλέμματα όλων των υπόδουλων Ελλήνων, όταν σκέφτονταν τη λευτεριά τους. Ο Λάμπρος Κατσώνης το 1792 διάλεξε το Πορτοκάγιο για να ξεκινήσει το νέο του αγώνα σαν πρίγκιπας της Μάνης. Ο Μέγας Ναπολέων έβλεπε τη Μάνη σε περίπτωση που θα μπορούσε να επιβάλει την κυριαρχία του στη θάλασσα, για να βαδίσει προς την Κωνσταντινούπολη. Ο Ρήγας Φεραίος από τη Μάνη σκόπευε να ξεκινήσει τον αγώνα του και το σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας που καταστρώθηκε στο Ισμαήλιο, προέβλεπε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης να αρχίσει την απελευθερωτική του εκστρατεία από τη Μάνη. Δεν ήταν δυνατόν να περιμένουν αποτελεσματική βοήθεια από τα λιγοστά απομεινάρια της κλεφτουριάς που ήταν στην Πελοπόννησο, ούτε από τους απόλεμους Μοραίτες. Στη Μάνη στήριζαν όλοι τις ελπίδες τους και τους Μανιάτες περίμεναν να γίνουν μπροστάρηδες στις λευτεριάς τον αγώνα.

Χύθηκε δηλητήριο εναντίον του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Τον κατηγορήσαν, ότι δεν ήθελε την επανάσταση κι είπαν ότι τον ανάγκασαν οι γύρω του συγγενείς και συνεργάτες. Δεν είδαν την αλληλογραφία του, που φανερώνει τις πραγματικές προθέσεις του. Επικαλέστηκαν όμως όσα έλεγε, υποκρινόμενος τον πιστό στην τουρκική διοίκηση, από το φόβο των κατασκόπων και ραδιούργων, που προσπαθούσαν διαρκώς να τον αντικαταστήσουν στο μπεηλίκι. Δεν δίστασαν να πουν, ότι ήθελε να δολοφονήσει τον Παπαφλέσσα και τον Κολοκοτρώνη. Ο Πετρόμπεης, ελέγχοντας τις κινήσεις του με σωφροσύνη, έμενε αδρανής μέχρι να λάβει ειδοποίηση από τη Φιλική Εταιρεία για την έναρξη του αγώνα. Αν οι Τούρκοι διαπίστωναν επαναστατική δραστηριότητα στη Μάνη, υποκινούμενη από το Μπέη της, χωρίς αμφιβολία θα άρχιζαν τα συνηθισμένα κατασταλτικά τους μέτρα με σφαγές προκρίτων, ιεραρχών και των παιδιών του που βρίσκονταν όμηροι στα χέρια τους.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης δέχθηκαν τις περισσότερες κατηγορίες από τους φθονερούς της ιστοριογραφίας, διότι ο Πετρόμπεης υπήρξε η ψυχή της έναρξης της επανάστασης και ο Κολοκοτρώνης το αδιάκοπο φλάμπουρό της. Αυτών η δόξα φθονήθηκε και σε αυτούς έριξαν τα φαρμακερά τους βέλη.

Όπως αναφέρθηκε, το αρχικό σχέδιο της Φιλικής Εταιρείας ήταν να κατεβεί στη Μάνη ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Υψηλάντης και να ηγηθεί αυτός της επανάστασης. Έκτοτε όμως δεν ήρθαν σχετικές ειδήσεις από τη Φιλική Εταιρεία, ούτε παρουσιάστηκε στη Μάνη ο πρίγκιπας και ήταν επόμενο να δημιουργούνται αμφιβολίες και δισταγμοί για τα υπάρχοντα αρχικά σχέδια. Πώς μπορούσε να εκδηλωθεί φανερά ο Πετρόμπεης ως υποστηρικτής της εξέγερσης των Ελλήνων ή ακόμη να κινηθεί επαναστατικά, όταν η Φιλική Εταιρεία δεν είχε στείλει οδηγίες μέχρι τις τελευταίες ημέρες; Υπήρχε κίνδυνος να βρίσκονταν στο περιβάλλον του Μπέη της Μάνης πληροφοριοδότες των Τούρκων και να λαμβάνονταν βάρβαρα μέτρα, που να ήταν ικανά να καταστείλουν την επαναστατική διάθεση των Ελλήνων. Υποκρινόμενος ο Πετρόμπεης τον αδιάφορο για την επικείμενη εξέγερση, έδωσε υλικό στους κακόβουλους, να τον κατηγορούν ως εχθρό της επανάστασης και της ελευθερίας του γένους.

Ο Διονύσιος Κόκκινος¹⁹² γράφει: «...Προ της 24^{ης} (Μαρτίου) δεν υπήρχαν συντεταγμένοι παρά οι Μανιάται, υπό τον Πετρόμπεη και τους άλλους αρχηγούς των...». Για τους άλλους Έλληνες αναφέρει ότι η κραυγή «έρχονται οι Τούρκοι» τους έκανε να εγκαταλείπουν τη θέση τους και προσθέτει: «...Οι περισσότεροι από τους στρατολογημένους έφευγαν χωρίς να ρίξουν καν ένα πυροβολισμόν. Εις την ψυχὴν των υπήρχε ο τρόμος αιώνων. Τους είχε συγκεντρώσει εις τα στρατόπεδα ο πόθος της ελευθερίας και η αγανάκτησις κατά του τυράννου, - και τούτο ασφαλώς ήτο το πρώτον μέγα κέρδος, - αλλ' ήσαν άνθρωποι με εξησθενημένην την ψυχικήν αντοχήν. Είχαν συνηθίσει να κατεβάζουν το κεφάλι, προ του Τούρκου, και να ζουν ταπεινομένοι, να υφίστανται μοιρολατρικώς σχεδόν την αγριότητα του τουρκικού αυταρχισμού. Οι θαρραλαίοι είχαν πληρώσει πάντοτε την τόλμην των με το κεφάλι των και με εξόντων πολλάκις και των οικογενειών των...».

Εάν επανέλθουμε στο αρχικό ερώτημα που πλανάται στην ιστοριογραφία: «από πού άρχισε η επανάσταση;» για την απάντηση δεν έχει κανείς παρά να δει ένα σχεδιάγραμμα, το οποίο να παρουσιάζει τις πρώτες εκστρατείες για την απελευθέρωση του Μοριά. Από την Ανατολική Μάνη ξεκίνησε η εκστρατεία για τη Μονεμβασία με τους Γρηγοράκηδες και προς τα μέρη της Τρίπολης κατευθύνθηκε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης με Μανιάτες και Λακεδαιμόνιους και στρατοπέδευσαν στη Βλαχοκερασιά. Ένα ακόμη μέρος Μανιατών πήγε στα Βέρβена υπό τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη. Από την Καλαμάτα ανηφόρισε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης οδηγώντας 300 Μανιάτες προς το κέντρο του Μοριά, πρὸς τα εκεί τον ακολούθησαν την επομένη ο Ηλίας Μαυρομιχάλης με το Σταυριανό Καπετανάκη και μετά ο Ηλίας Σαλαφατίνος με τις πολεμικές ομάδες τους. Προς το Λεοντάρι βάδισε ο Νικήτας Σταματελλόπουλος με στρατιώτες από την Αλαγονία (Πισινά Χωριά). Από την Καλαμάτα ξεκίνησαν άλλοι για την Αρκαδιά (Κυπαρισσία), άλλοι για το Νεόκαστρο κι άλλοι για την Κορώνη υπό τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη. Μανιάτες, Λακεδαιμόνιοι και Μεσσήνιοι ενωμένοι έτρεξαν να ελευθερώσουν τους ραγιαδες του Μοριά. Πού αλλού; παρά στη Μάνη και στην Καλαμάτα, είχαν συγκεντρωθεί τόσοι πρωταγωνιστές της Φιλικής Εταιρείας, όπως ο Παπαφλέσσας¹⁹³, ο Αναγνωσταράς, ο Κολοκοτρώνης, ο Νικηταράς κι ο Χρυσοσπάθης, εκεί ήταν και τα υπολείμματα της κλεφτουριάς ο Μητροπέτροβας, ο Δαγρές, ο Κεφάλας κ.ά. διότι εκεί ήταν ο τόπος των απελευθερωτικών εκστρατειών. Στη Μάνη ήταν ριζωμένο και στην Καλαμάτα πρωτάνθισε το δέντρο της ελληνικής ελευθερίας.

192. ΔΙΟΝ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ, ό.π., τόμ. Α', σ. 285 και τόμ. Β', σ. 79.

193. Ο Παπαφλέσσας φορούσε μια περικεφαλαία και γι' αυτό τον παρατηρούσαν οι άνθρωποι με μεγάλη περιέργεια και του έκαναν μεγάλη υποδοχή. Για τις θέσεις που κατείχαν τα διάφορα σώματα γύρω από την Καλαμάτα αναφέρεται: «...Εν τω προαστείω των Καλυβίων ετοποθετήθη ο Ηλίας Φλέσσας με 400 άνδρες, εν τοις λόφοις (Τούρλες) ετοποθετήθη ο Νικήτας με τους Γ. Βασιλάκη και Μασουρίδη με 500 στρατιώτας. Εν τη θέσει Ψωμά ετοποθετήθη ο Μητροπέτροβας, Νικηταράς, Ιω. Καρακίτσος (από Κασσαρού) και Αλεξόπουλος μετά 300, και οι Μπουραίοι...». Δ η μ. Χ ρ. Δ ο υ κ ά κ η, ό.π., σσ. 220 και 222.

Οι άλλες επαρχίες της Πελοποννήσου δεν προχώρησαν σε εκστρατείες, επειδή δεν είχαν καμία προετοιμασία και παρακινήθηκαν κυρίως από το φόβο που κατείχε τους Τούρκους, οι οποίοι κλείστηκαν σε οχυρωμένες θέσεις. Αντίθετα Μανιάτες, Λακεδαιμόνιοι και Μεσσήνιοι, που είχαν αρχίσει την προετοιμασία τους από τις αρχές Μαρτίου, όταν μετά τη 15^η Μαρτίου πάρθηκε η οριστική απόφαση της επανάστασης, βρέθηκαν έτοιμοι για το μεγάλο ξεσηκωμό. Έτσι, μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας, άρχισαν αμέσως με βάση τον προηγηθέντα σχεδιασμό οι εκστρατείες προς όλες τις κατευθύνσεις.

Μπορεί να δεχθούμε ότι οι πρώτες τουφεκίες ακούστηκαν από την περιοχή των Καλαβρύτων, από τις ασυντόνιστες ενέργειες μικροκαπετάνιων, αλλά δεν μπορούν να συγκριθούν με τα γεγονότα της Μάνης και της Καλαμάτας. Εκεί υπήρχε ομοψυχία όλων των καπετάνιων της Μάνης και της Μεσσηνίας και αναγνώριζαν όλοι τους ως αρχηγό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και αυτή η συντονισμένη κίνηση σηματοδοτεί την ελληνική επανάσταση. Μανιάτες, Λακεδαιμόνιοι και Μεσσήνιοι δεν θεώρησαν έργο τους να προκαλέσουν απλά την τουρκική διοίκηση με ολιγάριθμους σκοτωμούς Τούρκων, αλλά έβαλαν στόχο τους να ελευθερώσουν όλη τη νότιο Πελοπόννησο και να στραφούν κατόπιν στην πολιορκία της Τριπολιτσάς.

Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που η ιστορία παραποιείται, για να αναδείξει άτομα ή πόλεις της προτίμησης του ιστοριογράφου. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί ο ισχυρισμός συγγραφέα, ότι το Αίγιο είναι η πρώτη πόλη της Πελοποννήσου, που απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό, στηριζόμενη σε αίολη υπόθεση¹⁹⁴: «...Το Αίγιο ορθά διεκδικεί την τιμή ότι είναι η πρώτη πόλη της Πελοποννήσου που απελευθερώθηκε από τους Τούρκους... Μόλις έφυγαν οι Τούρκοι (από το Αίγιο) ο Ανδρέας Λόντος ύψωσε στο Αίγιο την πρώτη επαναστατική ελληνική σημαία, κόκκινη με μαύρο σταυρό. Δεν υπάρχουν μαρτυρίες για την ακριβή ημερομηνία της ενάρξεως της επαναστάσεως στο Αίγιο. Θα πρέπει όμως να έγινε το αργότερο στις 23 Μαρτίου αφού στις 25 ο Ανδρέας Λόντος και οι 400 σύντροφοί του βρίσκονταν στην Πάτρα...». Παραβλέπονται όμως οι υπάρχουσες σαφείς μαρτυρίες, ότι από τις 22 Μαρτίου, άρχισαν να μπαίνουν οι Μανιάτες στην Καλαμάτα και την επομένη ο αγάς Σουλεϊμάν Αρναούτογλου με την τουρκική φρουρά παρέδωσαν τα όπλα στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και θεωρήθηκαν αιχμάλωτοι. Το Αίγιο εγκαταλείφθηκε από τους Τούρκους που έφυγαν για τη Ρούμελη και ποιά τιμή μπορεί να διεκδικούν οι κάτοικοί του.

Ο Δ. Γατόπουλος¹⁹⁵ σε ένα βιβλίο του, που κυκλοφόρησε για τα εκατό χρόνια από την επανάσταση του 1821, αναφερόμενος στη συμμετοχή των Μανιατών στην έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα, παραθέτει απόσπασμα επιστολής του Θ. Κολοκοτρώνη, γραμμένης στο Γεράκι της Λακεδαίμονος την 2^η Σεπτεμβρίου 1825 και παραποιεί την πραγματικότητα, παραλείποντας σκόπιμα την ημερομηνία. Με

194. Έφης Αλαμάνη, ό.π., (Απελευθέρωση της Βιστίτσας), τόμ. ΙΒ', σ. 84.

195. Δ. Γατόπουλου, Τα 100 Ελληνικά χρόνια, έκδ. Δημητράκου, σ. 125.

την απόκρυψη της ημερομηνίας της επιστολής και τοποθετώντας την στην έναρξη της επανάστασης, φαίνεται ο Θ. Κολοκοτρώνης να παρακινεί τους Μανιάτες, οι οποίοι δήθεν έμεναν αδρανείς, να πάρουν μέρος στην επανάσταση και αναρωτιέται στην επιστολή του: «*Τί έπαθεν, άρα, η Σπάρτη και κοιμάται βαρύν λήθαργον...*». Στην πραγματικότητα στην πρώτη εισβολή του Ιμπραήμ στη Λακωνία το 1825 ο Θ. Κολοκοτρώνης προσπάθησε με την επιστολή του να κινητοποιήσει τους Μανιάτες να βγουν από τα σύνορά τους, για να πολεμήσουν τον Ιμπραήμ. Η επιστολή δεν είχε σχέση με την έναρξη της επανάστασης και αποτελεί σαφές δείγμα σκόπιμης παραποίησης της ιστορικής πραγματικότητας. Ένα απόσπασμα από το βιβλίο του Γατόπουλου είναι το ακόλουθο: «*...Οι Σπαρτιάται (δηλαδή οι Μανιάτες) κατά την πρώτην περίοδον του αγώνος, ηκολούθουν στάσιν επιφυλάξεως και παρηκολούθουν με προσοχήν αλλά και αγωνίαν τα γεγονότα. Αλλά το πολεμικόν μένος δεν ήργησεν να εξαπλωθή και εκεί, έπειτα από μίαν ιστορικήν και ευφρεστέστην προκήρυξιν του Κολοκοτρώνη, της οποίας αντίγραφον απέστειλε ο ίδιος προς τον Ανδρέαν Ζαΐμην και προς την προσωρινήν Διοίκησιν της Ελλάδος...*». Στην έναρξη του αγώνα δεν υπήρχε «Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος», ούτε ο Κολοκοτρώνης είχε επαφές με τον Ανδρέα Ζαΐμη και δεν ήταν αρκετή μόνο η απόκρυψη της ημερομηνίας της επιστολής, για να παρουσιαστούν οι Μανιάτες επιφυλακτικοί στο ξεκίνημα του αγώνα. Ακόμη παρουσιάζει ότι ο Κολοκοτρώνης «*εξάπλωσε και εκεί το πολεμικό μένος*», δηλαδή το πολεμικό μένος υπήρχε στην υπόλοιπη Πελοπόννησο και όχι στη Μάνη και τελευταίοι οι Μανιάτες ξεσηκώθηκαν με την «προκήρυξη» του Θ. Κολοκοτρώνη.

Δεν θα άξιζε να αναφερθεί το έργο του Δ. Γατόπουλου, αν αυτό το απόσπασμα της επιστολής τού Θ. Κολοκοτρώνη δεν το αναδημοσίευε ο Γιάννης Κορδάτος¹⁹⁶, αναφερόμενος και αυτός στην έναρξη της επανάστασης, ο οποίος πρόσθεσε: «*...Ο Κολοκοτρώνης αναγκάστηκε να τους στείλει το παρακάτω γράμμα για να ντραπούν και να πάρουν τα όπλα...*». Αν δεχθούμε ότι ο Δ. Γατόπουλος το έγραψε από πλάνη ή απροσεξία, δεν ισχύει το ίδιο για το Γιάννη Κορδάτο, που ήταν γνώστης της βιβλιογραφίας και ασφαλώς γνώριζε πότε την έγραψε ο Θ. Κολοκοτρώνης και ότι είχε δημοσιευθεί από τον Ιωάννη Θ. Κολοκοτρώνη¹⁹⁷. Άλλωστε για να γίνει πιο πειστικός ο Κορδάτος παρέλειψε και τον τόπο, όπου ο Θ. Κολοκοτρώνης έγραψε την επιστολή, το Γεράκι. Αυτό δεν μπορούσε να έχει σχέση με την εκεί παραμονή του Θ. Κολοκοτρώνη στην έναρξη της επανάστασης, αφού είναι γνωστό, ότι τον φιλοξενούσε ο Παναγιώτης Μούρτζινος στην Καρδαμύλη. Ακόμη αναφερόμενος στην έναρξη της επανάστασης ο Γιάννης Κορδάτος πρόσθεσε ότι η Σπάρτη, δηλαδή η Μάνη, «*...έμεινε απαθής. Οι Σπαρτιάτες ήταν μουδιασμένοι και ακολουθούσαν καιροσκοπική πολιτική*». Προφανώς έλειψε ο σεβασμός στην ιστορική αλήθεια.

Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να ενισχύσουμε τη βασιμότητα των μέχρι τώρα αναφερθέντων επιχειρημάτων για την έναρξη της επανάστασης του 1821 στο Μο-

196. Γιάννη Κορδάτου, ό.π., τόμ. Β', σ. 192.

197. Ιω. Θ. Κολοκοτρώνη, Ελληνικά Υπομνήματα, ό.π., σ. 251 κ.ε.

ριά. Θα επικαλεστούμε τη σύσταση στις 23 Μαρτίου στην Καλαμάτα της Μεσσηνιακής Συγκλήτου και της Γερουσίας των Μανιατών, την έκδοση της διακήρυξης στις ξένες Αυλές του αρχιστράτηγου του Σπαρτιατικού και Μεσσηνιακού στρατού Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και τις εκστρατείες που ξεκίνησαν από τη Μάνη και την Καλαμάτα.

Η Μεσσηνιακή Σύγκλητος και η Γερουσία της Καλαμάτας

Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας από τον τουρκικό ζυγό, στις 23 Μαρτίου 1821, αναγνωρίστηκε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης από το σύνολο των επαναστατών ως «*αρχιστράτηγος του Σπαρτιατικού και Μεσσηνιακού στρατού*». Τότε στο Μεσσηνιακό στρατό περιλαμβάνονταν ο Αναγνωσταράς, ο Παπαφλέσσας, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος, ο Δημήτριος Παπατσώνης από το Ναζήρι, ο Μανώλης Δαρειώτης από το Νησί, ο Μητροπέτροβας από τη Γαράτζα (Άνω Μέλπεια), ο Παναγιώτης Κεφάλας από το Δυρράχι κλπ. Με την ιδιότητα του αρχιστρατήγου υπέγραψε την ίδια ημέρα την διακήρυξη προς τις Ευρωπαϊκές Αυλές, προκειμένου να ενημερωθούν οι ξένοι για τις αιτίες και τις επιδιώξεις της επανάστασης των Ελλήνων, ενώ παράλληλα ζητούσε «*την συνδρομήν όλων των εξευγενισμένων ευρωπαϊκών γενών*». Μαζί με τον Πετρόμπεη αποστολέας της «*προειδοποίησης*» ήταν και η Μεσσηνιακή Σύγκλητος.

Αρχικά θα πρέπει να δεχθούμε, ότι η Μεσσηνιακή Σύγκλητος της 23^{ης} Μαρτίου δεν συγκροτήθηκε μόνο από Καλαματιανούς, αλλά βασικά περιελάμβανε όλους τους ηγέτες της Μεσσηνίας στρατιωτικούς και προκρίτους, οι οποίοι παραβρέθηκαν στην επαναστατική κίνηση¹⁹⁸. Όταν τα στρατιωτικά σώματα έφυγαν από την Καλαμάτα, έμειναν μόνοι οι πρόκριτοι της πόλης και έκτοτε αυτοί φαίνονταν να την αποτελούν. Δεν είναι απίθανο να επινοήθηκε την ημέρα της απελευθέρωσης της πόλης ή να είχε σχεδιασθεί από προηγουμένως ο όρος «Μεσσηνιακή Σύγκλητος», για να δώσει μεγαλύτερη διάσταση στο επαναστατικό κίνημα που θα ξεσπούσε στην Καλαμάτα. Ο Πετρόμπεης δεν θα ήταν αρχηγός μόνο των Μανιατών αλλά και των Μεσσηνίων.

Στην πρώτη διακήρυξη της 23^{ης} Μαρτίου που απευθύνθηκε προς την αγγλική αυλή, την οποία έχει δημοσιεύσει ο Β. Π. Παναγιωτόπουλος¹⁹⁹, τα μέλη της δεν σημειώνονται, αλλά την υπέγραψε μόνο ο Πετρόμπεης. Από άλλο μεταγενέστερο έγγραφο προκύπτουν τα ονόματα των μελών της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, αλλά

198. Παναγιώτη Ι. Ζέπου, Από της Μεσσηνιακής εις την Πελοποννησιακήν Γερουσίαν, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών 1977, Αθήναι 1977, σ. 44.

199. Β. Π. Παναγιωτόπουλου, Δύο προκηρύξεις της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)591 κ.ε. Παλαιότερα τη συγκρότηση της Μεσσηνιακής Συγκλήτου ή Γερουσίας τοποθετούσαν στις 24, 25 και 28 Μαρτίου.

είναι μόνο των Καλαματιανών προκρίτων, προφανώς διότι οι άλλοι είχαν πάει στα πολεμικά μέτωπα ή οι πρόκριτοι από άλλα μέρη είχαν γυρίσει στην έδρα τους.

Στις 31 Μαρτίου 1821 από τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο²⁰⁰, που φαίνεται να εκπροσωπεί τους Μεσσήνιους, αλλά εκφράζει και τους Μανιάτες, απευθύνθηκε έγγραφο προς «τους φιλογενείς Έλληνες τους εν τη Λιβόρνω και Πίζα κατοικούντας». Με αυτό αναφέρονται στην έναρξη της επανάστασης και στον αναδειχθέντα αρχηγόν των: «...προσκησάμενοι και ημείς οι την Μεσσηνίαν και Σπάρτην κατοικούντες ηγεμόνα και αρχιστράτηγον των στρατευμάτων μας τον αξιοπρεπέστατον άνδρα Μπέην της Σπάρτης Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην». Πληροφορούσαν ακόμη τους ομογενείς, όπως πίστευαν τότε, ότι ελευθερώθηκε όλη η Πελοπόννησος, εκτός από τα κάστρα στα οποία είχαν κλειστεί οι Τούρκοι και ζητούσαν από τους ξενιτεμένους Έλληνες και από φιλέλληνες να στείλουν μαρουτόβολα, εφόδια κι αν ήταν δυνατόν χρήματα. Διόρισαν δε για «επιστάτη πληρεξούσιο» τον Καλαματιανό έμπορο, που ήταν εγκατεστημένος στη Μάλτα, Αθανάσιο Δ. Κυριακό, ο οποίος ήταν γνωστός σε όλο το γένος ως αξιόπιστος, για να παραλαμβάνει τις δωρεές τους. Ως μέλη της Μεσσηνιακής Συγκλήτου υπέγραψαν: Αναστάσιος Κορνήλιος, Αθανάσιος Δ. Κυριακός, Πανάγος Αλεξίου Λογοθέτης, Ιωάννης Κωνστ. Κυριακός, Γιαννάκης Ψάλτης, Πανάγος Πικουλάκης, Πανάγος Ψάλτης, Πανάγος Ζαρκόπουλος, Σπύρος Αντωνόπουλος, Γεώργιος Παγωνόπουλος, Ιωάννης Ηλιού Τζάνες, Γιαννάκης Π. Κυριακός και Δημήτριος Ρεμπούς. Στη Μεσσηνιακή Σύγκλητο δεν φαίνεται να συμμετείχαν όλοι οι Μεσσήνιοι, έλειπαν οι στρατιωτικοί ηγέτες της Μεσσηνίας, όπως και οι Μανιάτες. Αλλά αυτά τα μέλη της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, έμποροι ή κτηματίες, δεν μπορεί να είχαν λόγο που θα εκστρατεύσει ο Παπαφλέσσας και ο Αναγνωσταράς.

Από τη διήγηση του Θ. Κολοκοτρώνη²⁰¹ φαίνεται ότι για τις κινήσεις των στρατευμάτων η απόφαση ήταν του Πετρόμπεη: «...Εις την Καλαμάτα εκάμαμε Συνέλευσι, πόθεν να πρωτοκινήσωμε τα στρατεύματα. Οι Καλαματιανοί εκατάφεραν τον Μπέη να πάμε εις την Κορώνη διά να μη βάλουν σπαθί οι Τούρκοι εις τους Χριστιανούς...».

Ο Φωτάκος²⁰² μας δίνει τις πληροφορίες ότι: «...αμέσως παραδόθησαν οι Τούρκοι των Καλαμών εις τον Π. Μαυρομιχάλην. Αυτός τότε ήτο ο αρχηγός του κινηματος και έπειτα όπου και αν ευρίσκετο είχαν πάντοτε την αρχηγίαν εις τους Μανιάτας.

200. Β. Π. Παναγιωτοπούλου, ό.π., σ. 597-8. Η εφημερίδα της Καλαμάτας «Σημεία» της 28^{ης} Οκτωβρίου 1930 ανέφερε σε άρθρο του φαρμακοποιού Θεμιστοκλή Κ. Κουτσομητόπουλου, ότι στη Μεσσηνιακή Γερουσία συμμετείχαν μόνο οι Καλαματιανοί Σπύρος Καραλιάς και Πανάγος Στούνος. Προσέθετε ακόμη, ότι στις τοπικές εφημερίδες γράφονται πολλά ονόματα ως γερουσιαστών, αλλά από αυτούς άλλοι δεν υπήρξαν ποτέ, άλλοι έλειπαν από την Καλαμάτα και άλλοι δεν έχαιραν της εμπιστοσύνης των οπλαρχηγών, για να γίνουν μέλη της γερουσίας. Η πληροφορία αυτή δεν φαίνεται να ευσταθεί. Ν. Ι. Ζερβή, Άγνωστες πληροφορίες κλπ. ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 1(1999)88-9.

201. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγηση κλπ., ό.π., σ. 51-2.

202. Φωτάκου, Απομνημονεύματα κλπ., ό.π., σ. 70-71, του ίδιου, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, δεύτερο μέρος στον ίδιο τόμο, σ. 130. Ο Απ. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π., τόμ. 5, σ. 352, γρά-

»Μετά ταύτα έκαμαν οι καπεταναίοι συμβούλιον πώς να εξαπλώσουν την επανάστασιν· απεφασίσθη λοιπόν άλλοι να υπάγουν να πολιορκήσουν μαζί με τους εντοπίους τα φρούρια της Μεσσηνίας, Μεθώνην, Κορώνην και Νεόκαστρον, οι δε γέροντες Π. Μαυρομιχάλης, Ιωάννης και Γεώργιος Καπετανάκηδες, ο Π. Μούρτζινος, ο Ν. Χρηστάς, ο Π. Κυβέλος, ο Ιωάννης Κατσής Μαυρομιχάλης, ο Κυριακούλης Κουτράκος, ο <Πιέρος> Πατριαρχέας και άλλοι έμειναν εις τας Καλάμας διά την ευταξίαν και την λεγομένην Γερουσίαν των Καλαμών...». Τη Γερουσία της Καλαμάτας αποτελούσαν Μανιάτες οι οποίοι συνεδρίαζαν στην Καλαμάτα.

Από τα μέχρι τώρα αναφερθέντα φαίνεται να προκύπτει ότι υπήρξαν δύο διαφορετικά σώματα. Η Μεσσηνιακή Σύγκλητος που την αποτελούσαν οι στρατιωτικοί ηγέτες της Μεσσηνίας μαζί με τους Καλαματιανούς και άλλους Μεσσήνιους προκρίτους και η μανιάτικη Γερουσία με έδρα την Καλαμάτα, της οποίας πρόεδρος ήταν ο Πετρόμπεης και μέλη οι λοιποί καπετάνιοι της Μάνης. Πιθανότερο είναι τα δύο αυτά σώματα να συνεδρίαζαν από κοινού και να αποτελούσαν την ενιαία διοικητική αρχή του τόπου υπό την προεδρία του Πετρόμπεη.

Αν στα καθήκοντα της Μεσσηνιακής Συγκλήτου ήταν η διατήρηση της τάξης στην Καλαμάτα, αναμφίβολα ήταν αναγκαία η παρουσία των καπετάνιων της Μάνης, στους οποίους και μόνον θα υπάκουαν οι διερχόμενοι από την Καλαμάτα ένοπλοι Μανιάτες. Δεν νοείται ότι τα επίλεκτα μέλη της κοινωνίας της Καλαμάτας, κτηματίες ή έμποροι, που φαίνεται ότι συγκροτούσαν τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο, θα ήταν σε θέση να ανακαλέσουν στην τάξη, τους όποιους οπλοφόρους Μανιάτες θα ατακτούσαν στην πόλη. Πολύ περισσότερο δεν θα είχαν λόγο στη διεύθυνση των επιχειρήσεων, αλλά οι αρμοδιότητες των Καλαματιανών προκρίτων θα περιορίζονταν στον εφοδιασμό των στρατευμάτων.

Δεν είναι γνωστό πώς εργάζονταν και πώς συνεργάζονταν τα δύο σώματα, η Μεσσηνιακή Σύγκλητος των Καλαματιανών προκρίτων και η Γερουσία της Καλαμάτας των καπετάνιων της Μάνης. Προφανώς οι Καλαματιανοί φρόντιζαν τον εφοδιασμό και οι Μανιάτες επέβαλλαν την τάξη στην πόλη.

Αργότερα η Πελοποννησιακή Γερουσία ανέθεσε την τοπική διοίκηση στις εφορείες και στην Καλαμάτα είχαν την έδρα τους οι Εφορείες των Καλαματιανών και των Μανιατών.

Πληροφορίες λαμβάνουμε από ένα έγγραφο του 1825 της Εφορείας της Καλαμάτας, που υπογράφει μόνο ο Κοινός Καγκελάριος (γραμματέας) Κωνσταντίνος Π. Κυριακός²⁰³ και απευθύνεται στο Χριστόδουλο Γεωργ. Καπετανάκη. Αυτό

φει: «...Στην Καλαμάτα συστήθηκε ένα είδος διευθυντηρίου ή Εφορείας η Μεσσηνιακή Γερουσία που είχε σφραγίδα με την επιγραφή «πατρίς και δικαίωμα». Με την επίγνωση της μεγάλης συμβολής της Μάνης στον αγώνα, καθώς και του κύρους των αρχοντικών οικογενειών της, ενεργούσε στην αρχή σαν μοναδική κυβέρνηση των επαναστατών...». Προφανώς ο Βακαλόπουλος θεωρεί ότι τη Μεσσηνιακή Γερουσία αποτελούσαν μόνο οι Μανιάτες, όπως γράφει ο Φωτάκος.

203. Ι. Α. Μ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. Καπετανάκη, αριθ. εγγρ. 2 από το 1825.

αναφερόμενο στον πατέρα του Γεωργάκη, ο οποίος υπήρξε (κατά Φωτάκον) μέλος της Γερουσίας της Καλαμάτας, περιλαμβάνει: «...Την δε διατριβήν του μακαρίτου πατρός σας, όσον εστάθη ενταύθα, εγνωρίσαμεν από λόγου του, ψυχρήν καθαράν και φερσίματα πατριωτικά και γενναία, εμποδίζοντας τας καταχρήσεις από Σπαρτιάτας και άλλους ακόμα, και ενεργών την ευταξίαν, και καλήν αρμονίαν²⁰⁴. Δεν ηθέλησεν ποτέ ούτε ημάς να ενγκύξη εις το παραμικρόν, αλλ' ούτε ποσώς από εθνικόν πράγμα να οικειοποιηθή και να λάβη ποσώς ενοχήν...». Στα τόσα κολακευτικά λόγια για τον καπετάν Γεωργάκη Καπετανάκη δεν αναφέρεται ότι υπήρξε μέλος της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, αλλά ότι εμπόδιζε τις καταχρήσεις, φροντίζοντας για την ευταξία, σαν να ενεργούσε αυτοβούλως.

Σε πιστοποιητικό για τον Βενετσάνο Γεωργ. Καπετανάκη που χορήγησε, στις 7 Σεπτεμβρίου 1836, το Δημοτικό Συμβούλιο του δήμου Θουρίας, αναφερόμενο στον πατέρα του καπετάν Γεωργάκη Καπετανάκη, περιλαμβάνεται²⁰⁵: «...διωρίσθη να διαμένη εκείσε (στην Καλαμάτα) εις το να διατηρή την κοινήν ησυχίαν και ευταξίαν, καθότι η πόλις των Καλαμών απεκατέστη το κέντρον των στρατολογούντων διά τας πολιορκίας...». Επομένως ο καπετάν Γεωργάκης Καπετανάκης διορίστηκε για να εποπτεύει της κοινής ησυχίας, που σημαίνει ότι διορίστηκε μέλος της Γερουσίας της Καλαμάτας, που την αποτελούσαν Μανιάτες καπετάνιοι.

Φαίνεται ότι οι γέροντες της Μάνης συνέρχονταν σε ένα σώμα στην Καλαμάτα και έπαιρναν από κοινού τις αποφάσεις τους. Η τυχόν υπόθεση, ότι θα μπορούσε ο καθένας να ενεργεί αυτοβούλως δεν ευσταθεί, διότι φαίνεται ότι η Πελοποννησιακή Γερουσία των Καλτετζών θα αντικατέστησε τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο και τη Γερουσία της Μάνης με τοπικές Εφορείες, αφού αυτό έγινε σε όλες τις άλλες επαρχίες.

Όπως προκύπτει από έγγραφο που υπέγραψαν²⁰⁶ στην Καλαμάτα στις 16 Δεκεμβρίου 1822 οι Μανιάτες: Γιάννης-Κατσή Μαυρομιχάλης, Νικόλαος Χρηστέας, Ιωάννης Καπετανάκης, Διονύσιος Μούρτζινος, Αθανασούλης Κουμουνδουράκης και Γιώργης Ντουράκης, δεν αναφέρονται ως έφοροι, αλλά γράφουν «οι υπογεγραμμένοι δυνάμει συμφωνητικού γράμματος εις το μεταξύ μας εψηφίσαμε». Τα ονόματα αυτά μας είναι γνωστά από τη Γερουσία της Μάνης και τα συναντούμε αργότερα στην εφορεία της Σπάρτης (Μάνης) και πιθανώς ενεργούσαν και τότε ως τοπική εφορεία.

Μια άποψη, που μπορεί να υποστηριχθεί για τον χρόνο που ακολούθησε τη σύσταση της Πελοποννησιακής Γερουσίας στις Καλτετζές, είναι ότι στην Καλαμάτα

204. Πα ν α γ ι ώ τ η Ι. Ζ έ π ο υ, ό.π., σ. 51, όπου αναφέρεται βεβαίωση του Δημοτικού Συμβουλίου της Θουρίας ότι ο καπετάν Γεωργάκης Καπετανάκης επιτηρούσε και εκεί την τάξη. Γ Α Κ, Αρχ. Προϊκοδ. Φαλαγγιτών, φάκ. 2, έγγρ. 99 της 6 Σεπτεμβρίου 1836.

205. Πιστοποιητικό Γιαννιού συνημμένο στο παραπάνω έγγραφο.

206. Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ., Υπ. Οικον., φάκ. 46, έγγρ. 16 Δεκεμβρίου 1822. Κ. Λ. Κ ο τ σ ώ ν η, Ο Πετρόμπεης εις Μεσολόγγι, Νοέμβριος 1822 – Φεβρουάριος 1823, Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)272.

είχαν έδρα τόσο η εφορεία των Μεσσηνίων²⁰⁷, πρώην Μεσσηνιακή Σύγκλητος, όσο και η εφορεία των Μανιατών, πρώην Μανιάτικη Γερουσία. Ο καγκελάριος Κωνσταντίνος Κυριακός ίσως ήταν κοινός και στις δύο ή ανήκε στην κοινότητα της Καλαμάτας και εξυπηρετούσε και τις δύο. Να σημειωθεί ότι η Καλαμάτα προσφερόταν τότε για τόπος συνέλευσης των Μανιατών, διότι πήγαιναν εκεί εύκολα με θαλάσσια μέσα συγκοινωνίας, ενώ ήταν δύσκολη η οδοιπορία στη Μάνη. Η σφραγίδα, την οποία χρησιμοποίησε ο κοινός καγκελάριος, πρέπει να ήταν και αυτή κοινή. Ήταν ωοειδής στο σχήμα, περιμετρικά υπήρχε κλώνος δάφνης και το εσωτερικό χωριζόταν σε άνω και σε κάτω. Άνω υπήρχε σταυρός περιβαλλόμενος από τις λέξεις ΠΑΤΡΙΣ-ΔΙΚΑΙΩΜΑ και κάτω τα γράμματα ΚΛΜΤΑ (Καλαμάτα) και η χρονολογία 1821.

Για τη σύσταση της Μεσσηνιακής Συγκλήτου έχουμε μερικές ακόμη ενδείξεις. Σε επιστολή του Ιωάννου Κωνστ. Κυριακού²⁰⁸ της 27 Ιανουαρίου 1847 προς τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη αναφέρονται τα ακόλουθα: «...Εγώ δε μένων εις την πόλιν μέλος της τότε συστηθείσης συγκλήτου Βουλής εξεδώσαμε κατά τας σκέψεις του Γρηγορίου Δικαίου Φλέσσα την προκήρυξιν, δι' ης εφανερώσαμεν τας νομίμους αιτίας και τα αναμφισβήτητα δίκαια της Επαναστάσεως κατά της ωμοτάτης τυραννίας των Τούρκων, και συγχρόνως καταγινόμενοι εις φροντίδα περί των αναγκαιών του Πολέμου...». Αναμφίβολα οι πρόκριτοι της Καλαμάτας ήταν τα πιο κατάλληλα πρόσωπα, για να αναλάβουν τον εφοδιασμό των στρατευμάτων που θα έπαιρναν μέρος στις εκστρατείες. Δεν μπορούμε όμως να φανταστούμε ότι καθόριζαν και τις εκστρατείες, όπως μερικοί υποστηρίζουν.

Από το έγγραφο της διακήρυξης, το οποίο από κοινού απευθύνθηκε από Μανιάτες και Μεσσηνίους στις Ευρωπαϊκές Αυλές, φαίνεται ότι στην Καλαμάτα έγινε μια πρώτη πετυχημένη προσπάθεια συνένωσης των επαναστατικών επιδιώξεων δύο περιοχών, της δυτικής Μάνης και της Μεσσηνίας. Αρχηγός όλων αναγνωρίστηκε ο Πετρόμπεης και δεν προκύπτουν ενδείξεις ότι υπήρχε άλλος διεκδικητής της αρχηγίας, όπως π.χ. ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Αναγνωσταράς ή ο Γρηγόριος

207. Στις 13 Μαΐου 1822 σε επιστολή των Καλαματιανών προς τους Υδραίους υπογράφουν ως έφοροι ο Πανάγος Αλεξίου-Λογοθέτης, ο Ιωάννης Κ. Κυριακός, ο Γιαννάκης Ψάλτης, ο Νικόλαος Βασιλείου και ο Ιωάννης Ηλ. Τζάνες, υπογράφει δε ο «κοινός καγκελάριος» (προφανώς κοινοτικός καγκελάριος) Κωνσταντίνος Π. Κυριακός. Α. Λιγνύ, Αρχείον Κοινότητος Έδρας, τόμ. Η', σ. 176.

208. Είναι υπερβολικός ο ισχυρισμός του ότι αυτός συνέστησε τη Σύγκλητο, όπως έγραψε σε αναφορά του προς το Υπουργείο των Στρατιωτικών στις 10 Απριλίου 1843, Κ. Καραντζής, ό.π., σ. 119-120, όπου αναφέρει: «...ο δε υποφαινόμενος παραμένων εις την πόλιν ταύτην διατηρώ την οικίαν μου ανοικτήν προς ξενισμόν όλων των υπαρχηγών και πάντων των ενταύθα διαβαινόντων φιλελλήνων, οργανίζων τα της Διοικήσεως του τόπου συστήσας αρχήν ονομασθείσαν Σύγκλητον, φροντίζω δε διαρκώς διά την εξοικονόμησιν των Στρατευμάτων. Παραλείπω να απαριθμήσω μίαν προς μίαν τας εργασίας, αίτινες εγένοντο τη φροντίδι μου προς εξασφάλισιν της ησυχίας και ευταξίας της πόλεως ταύτης και προς εξοικονόμησιν των μέσων δι' ων διατηρούντο τα Στρατεύματα...».

Δικαίος (Παπαφλέσσας). Ο Σπ. Τρικούπης²⁰⁹ στην ιστορία του γράφει: «...Ο δε Πετρόμπεης, θεωρούμενος ως ο γενικός αρχηγός, εκάθησε εν τη πόλει εκείνη, όπου ευστήθη τοπική διοίκησης, ήτις συνεδρίασεν κατά πρώτην φοράν την 28 (δεν εγνώριζε την προκήρυξη της 23^{ης} Μαρτίου), καθ' ην εξέδωκε κήρυγμα προς την Ευρώπην...». Ο Ιωάννης Φιλήμων²¹⁰ μας πληροφορεί ότι ο Πετρόμπεης ανακηρύχθηκε αρχιστράτηγος και «...εμψυχώνει τα πλήθη, ογκοποιεί την επανάστασιν, συγκροτεί εξ ετοιμού Μεσσηνιακήν Σύγκλητον, προσφέρεται τοις πάσιν υπέρ των όλων και προς την χριστιανικήν Ευρώπην αποτείνεται εκθέτων εν συνόψει τα δίκαια της επαναστάσεως των Πελοποννησίων...».

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος²¹¹ έγραψε σχετικά: «...Η πρώτη προς συμπύκνωσιν των μερικών δυνάμεων του έθνους απόπειρα εγένετο υπό του ηγεμόνος της Μάνης Πετρόμπευ, όστις προθύμως δράξας τα όπλα κατά τον Μάρτιον του 1821 και προελάσας εκ της χώρας αυτού εκυρίευσεν τη 23 τας Καλάμας. Ο Πέτρος Μαυρομιχάλης ίδρυσε αμέσως μετά των προεστώτων την λεγομένην Μεσσηνιακήν Γερουσίαν και εξέδωκε τη 28 (σημείωσε 23) διακήρυξιν προς τας ευρωπαϊκάς αυλάς υπογραφείσα υπ' αυτού τε ως αρχιστρατήγου και των άλλων της Γερουσίας μελών...». Να σημειωθεί ότι δεν υπέγραψαν τα μέλη της Συγκλήτου, αλλά αναφέρονται σαν αποστολείς ο Πετρόμπεης που εκπροσωπούσε όλη τη Μάνη και η Μεσσηνιακή Σύγκλητος. Φέρει την υπογραφή «Πέτρος Μαυρομιχάλης αρχιστράτηγος του Σπαρτιατικού και Μεσσηνιακού στρατού».

Αξιόλογο είναι ότι από την Καλαμάτα και γενικότερα από τη Μάνη οι επαναστάτες δεν περιορίστηκαν μόνο στην απελευθέρωση του τόπου τους, αλλά διασκορπίστηκαν σε όλη τη νότια και την κεντρική Πελοπόννησο. Άλλωστε τα κηρύγματα της Φιλικής Εταιρείας ήταν αγώνας για την ελευθερία του γένους και όχι μιας περιοχής. Μπορεί οι αγωνιστές να είχαν περιορισμένο χώρο επιρροής και δράσης, πολεμούσαν όμως για να διώξουν γενικά τους Τούρκους με το σύνθημα: «Τούρκος μη μείνη στο Μοριά μηδέ στον κόσμον όλον».

Ο Σπυρίδων Τρικούπης²¹² εκφώνησε τον επικήδειο λόγο στη σορό του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που πέθανε το 1848 και ανέφερε τα ακόλουθα: «...Δύο αξιομνημόνευτοι πράξεις εχαρακτήρισαν εξ αυτής της αρχής τον Ελληνικόν αγώνα· αι δύο αυταί πράξεις είναι δύο λαμπρά μνημεία, η μεν προς την ελευθερίαν, η δε της προς ευνομίαν ροπής των Ελλήνων. Ακούσατέ τας. Όλοι οι εν Καλάμαις εχθροί παρεδόθησαν αμαχητί εισβαλλόντων των Ελλήνων· αλλ' ούτε ρανίς αίματος εχύθη. Ιδού το μνημείον της Ελληνικής φιλανθρωπίας· αμέσως ευστήθη εντός της αλωθείσης πόλεως διοίκησης υπό το όνομα Μεσσηνιακή Γερουσία. Ιδού το μνημείον της Ελληνικής φι-

209. Σ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 120.

210. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 27.

211. Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1925, τόμ. ΣΤ', σ. 35-6.

212. Εφημερίδα Αθηνών «Αθηνα», αριθ. φύλλ. 1471 της 9 Ιανουαρίου 1848.

λονομίας· Και η μία και η άλλη των δύο αξιομνημονεύτων πράξεων οφείλονται κυρίως εις τον υπέρ πάντα άλλον τότε ισχύοντα αγαθόν τούτον άνδρα...».

Για πρώτη φορά ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ένωσε τις δυνάμεις της Μάνης και της Μεσσηνίας, αναλαμβάνοντας την αρχιστρατηγία του Σπαρτιατικού και του Μεσσηνιακού στρατοπέδου. Αργότερα οι οπλαρχηγοί από το χωριό Πάπαρη της Αρκαδίας τον ανακήρυξαν αρχιστράτηγο και ηγεμόνα ολόκληρης της Πελοποννήσου. Ακολούθησε η Πελοποννησιακή Γερουσία, που συγκλήθηκε στη μονή των Καλτετζών, διορίζοντας τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη πάλι αρχιστράτηγο, μέχρι που ήρθε ο Δημήτριος Υψηλάντης για να αναλάβει αυτός κάθε εξουσία.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνει διάκριση μεταξύ του Αχαϊκού Διευθυντηρίου και της Μεσσηνιακής Συγκλήτου ή Γερουσίας. Στην Αχαΐα τον πρώτο λόγο για θέματα τοπικής διοίκησης και στρατιωτικών επιχειρήσεων είχαν οι πρόκριτοι και οι ιεράρχες. Αντίθετα στην Καλαμάτα, όταν στη Μεσσηνιακή Σύγκλητο έμειναν μόνο οι Καλαματιανοί πρόκριτοι, είχε δευτερεύοντα ρόλο και είχε ως αποστολή μόνο τον εφοδιασμό των στρατευμάτων και καμιά σχέση με τις πολεμικές επιχειρήσεις. Ακόμη και στην ευταξία της Καλαμάτας αδυνατούσε να αναλάβει πρωτοβουλία, γιατί σε καμιά περίπτωση δεν θα μπορούσε να επιβληθεί στους διερχόμενους Μανιάτες πολεμιστές.

Η διακήρυξη προς τις ευρωπαϊκές αυλές

Αρχηγός των Ελλήνων επαναστατών που απελευθέρωσαν την Καλαμάτα, αναγνωριζόμενος από όλους τους Μανιάτες και τους Μεσσήνιους, ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης²¹³, ο οποίος, ως αρχιστράτηγος του Σπαρτιατικού και του Μεσσηνιακού στρατού, στις 23 Μαρτίου απέστειλε διακήρυξη-προειδοποίηση στις ξένες αυλές. Το γεγονός αυτό έδωσε επισημότητα στην ελληνική επανάσταση. Η διακήρυξη, που αναφέρεται και στα ανθρώπινα δικαιώματα²¹⁴, είναι η ακόλουθη²¹⁵:

«Προειδοποιήσις εις τας ευρωπαϊκάς αυλάς εκ μέρους του φιλογενούς αρχιστρατήγου των Σπαρτιατικών στρατευμάτων, Πέτρου Μαυρομιχάλη, και της Μεσσηνιακής συγκλήτου.

213. Στα πρώτα στάδια της επανάστασης ο Πετρόμπεης αναγνωριζόταν γενικά ως αρχηγός.

214. Β α σ. Πα τ ρ ι α ρ χ έ α, Η διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η άλωση της Καλαμάτας στις 23 Μαρτίου 1821, Ιθώμη 25(1985)6.

215. Β. Π. Πα ν α γ ι ω τ ο π ο ύ λ ο υ, Δύο προκηρύξεις της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, ό.π., σ. 596. Η προκήρυξη αυτή βρέθηκε στα Αγγλικά αρχεία. Ακόμη στο βιβλίο του Αγγλου προξένου στην Πάτρα Philip J. Green γίνεται αναφορά σε προκήρυξη του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη με ημερομηνία 23 Μαρτίου. Ν ι κ. Ι. Ζ ε ρ β ή, Η προκήρυξη της Μεσσηνιακής συγκλήτου με ημερομηνία 23 Μαρτίου στην Αγγλική και Ιταλική. Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα 1985, τόμ. Γ', σ. 85 κ.ε. Παρεμφερείς υπάρχουν και σε άλλα αρχεία με μεταγενέστερες ημερομηνίες.

Ο ανυπόφορος ζυγός της Οθωμανικής τυραννίας εις το διάστημα ενός και επέκει-
να αιώνος²¹⁶, κατήντησεν εις μίαν ακμήν, ώστε να μη μείνη άλλο εις τους δυστυχείς
Πελοποννησίους Γραικούς, ειμή μόνον πνοή· και αυτή δια να ωθή κυρίως τους εγκαρ-
δίους των αναστεναγμούς· εις τοιαύτην όντες αθλίαν κατάστασιν, στερημένοι από όλα
τα δίκαιά μας, με μίαν γνώμην ομοφώνως απεφασίσαμεν να λάβωμεν τα άρματα, και
να ορμήσωμεν κατά των τυράννων· πάσα προς αλλήλους μας φατρία και διχόνοια,
ως καρποί της τυραννίας, απερρίφθησαν εις τον βυθόν της λήθης, και άπαντες πνέ-
ομεν πνοήν ελευθερίας· αι χείρες ημών αι δεδεμένοι μέχρι του νυν από τας σιδηράς
αλύσσους της βαρβαρικής τυραννίας, ελύθησαν ήδη, και υψώθησαν μεγαλοψύχως
και έλαβον τα όπλα προς μηδενισμόν της βδελυράς τυραννίας· οι πόδες ημών οι πε-
ριπατούντες εν νυκτί και ημέρα εις τας ενηγαρεύσεις τας ασπλάχνους, τρέχουν εις
απόκτησιν των δικαιωμάτων μας, η κεφαλή μας η κλίνουσα τον αχχένα υπό τον βα-
ρύτατον ζυγόν, τον απετεινάξε. Και άλλο δεν φρονεί, ειμή την ελευθερίαν· η γλώσ-
σα μας η αδυνατούσα εις το να προφέρη λόγον εκτός των ανωφελών παρακλήσεων,
προς εξιλέωσιν των βαρβάρων τυράννων, τώρα μεγαλοφώνως φωνάζει, και κάμνει να
αντηχή ο αήρ το γλυκύτατον όνομα της ελευθερίας. Εν ενί λόγω όλοι απεφασίσαμεν,
ή να ελευθερωθώμεν, ή να αποθάνωμεν. Τούτου ένεκεν προσκαλούμεν επιπόνως την
συνδρομήν και βοήθειαν όλων των εξευγενισμένων Ευρωπαϊκών γενών, ώστε να δυνη-
θώμεν να φθάσωμεν ταχύτερον εις τον ιερόν και δίκαιον σκοπόν μας και να λάβωμεν
τα δίκαιά μας, να αναστήσωμεν το τεταλαιπωρημένον Ελληνικόν γένος μας.

Δικαίω τω λόγω η μήτηρ μας Ελλάς, εκ της οποίας και υμείς εφωτίσθητε απαιτεί
ως εν τάχει την φιλάνθρωπον συνδρομήν Σας και δια χρημάτων και δια όπλων, και
δια συμβουλής, της οποίας, εσμέν ευέλπιδες, ότι θέλει αξιωθώμεν. Και ημείς θέλομεν
σας ομολογή άκραν υποχρέωσιν, και εν καιρώ θέλομεν δείξη και πραγματικώς την
υπέρ της συνδρομής Σας ευγνωμοσύνην μας.

1821 : Μαρτίου 23 : Εν Καλαμάτα. Εκ του Σπαρτιατικού στρατοπέδου.

Πέτρος Μαυρομιχάλης αρχιστράτηγος του Σπαρτιατικού και Μεσσηνιακού στρατού».

Η διακήρυξη, την οποία έστειλε στις 23 Μαρτίου ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης
στην Αυλή του Λονδίνου, εκ μέρους τού ιδίου σαν αρχιστράτηγου του Σπαρτιατι-
κού και Μεσσηνιακού στρατού και της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, είχε μεταχρονο-
λογηθεί από τους παλαιότερους. Μετά από τη δημοσίευση του Β. Π. Παναγιωτό-
πουλου²¹⁷ και η «Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.» προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα. Ο Ν.
Σπηλιάδης και ο Δ. Κόκκινος θεωρούσαν ότι συντάχθηκε στις 24 Μαρτίου, ο Φιλή-

216. Εννοεί τη δεύτερη τουρκοκρατία που άρχισε από το 1715.

217. Β. Π. Παναγιωτοπούλου, Δύο προκυρήξεις κλπ., ό.π., σ. 596. Έφης Αλαμανή, ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 90. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 62. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 28-9. Γ. Φ. Χέρτσβεργ, ό.π., σ. 59. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 281-2. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 120. «Εκδόσεις Σπανού», Σάλπιγξ Ελληνική, Αθήναι 1975, σ. 55, Κ. Παπαρρηγοπού-
λου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 33-4. Thomas Gordon, ό.π., τόμ. Α', σ. 81 και Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 211. Θανάση Χρήστου, Η έναρξη της επανάστασης στην Καλαμάτα και η απελευθέρωσή της (23

μων και ο Γ. Χέρτσμπεργ στις 25, ενώ η πρώτη Εφημερίδα της επανάστασης του Θεόκλητου Φαρμακίδη «Σάλπιγξ Ελληνική», ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, ο Σπ. Τρικούπης, ο Τ. Gordon και ο Γεώργιος Φίνλεϋ στις 28 Μαρτίου. Ο Γιάννης Κορδάτος²¹⁸, έχοντας υπ' όψη του κάποια διακήρυξη της 25^{ης} Μαρτίου, θεωρεί ότι γράφτηκε στις 28 του μήνα και προχρονολογήθηκε, «...για να συνδέσουν την αρχή της επανάστασης με τη μεγάλη γιορτή του Ευαγγελισμού. Θέλησαν δηλαδή να δώσουν συμβολικό χαρακτήρα στην επανάσταση». Από τη στιγμή που βρέθηκε η διακήρυξη της 23^{ης} Μαρτίου στα βρετανικά αρχεία, η υπόθεση αυτή δεν ευσταθεί. Προφανώς δεν γράφτηκαν την ίδια ημέρα όλες οι διακηρύξεις που στάλθηκαν σε διάφορους αποδέκτες, όπως βασιλικές αυλές, προξενεία ξένων κρατών, κοινότητες ομογενών, επιφανείς Έλληνες όπως ο Κοραΐς κλπ.

Ακόμη και από την Πάτρα ο Π. Π. Γερμανός έστειλε στις 26 Μαρτίου διακήρυξη για την επανάσταση στους εκεί προξένους, η οποία ήταν στο ίδιο πνεύμα, αλλά κατά πολύ βραχύτερη αυτής της Καλαμάτας. Παλαιότερα εθεωρείτο ως πρώτη διακήρυξη της επανάστασης του 1821 η αχαΐκή, τώρα όμως είναι βέβαιο ότι αυτή είναι παρεμφερής και περιληπτική στο περιεχόμενο, αλλά μεταγενέστερη της διακήρυξης του Πετρόμπεη. Προφανώς και οι δύο ήταν γραμμένες κατά το πνεύμα της Φιλικής Εταιρείας.

Ο Μιχ. Οικονόμου²¹⁹, συγκρίνοντας τα δύο έγγραφα, γράφει ότι η αχαΐκή διακήρυξη απευθυνόταν στους προξένους των ξένων κρατών, ενώ του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη απευθυνόταν στον ελληνικό λαό και στον κόσμο ολόκληρο, για να γνωστοποιήσει την έναρξη της επανάστασης και τα αίτια που την προκάλεσαν.

Ο Δ. Κόκκινος²²⁰ έγραψε για την διακήρυξη του Πετρόμπεη και της Μεσσηνιακής Συγκλήτου: «...Η διακήρυξις αυτή, αποτελούσα θαυμαστόν διά την εποχήν γραπτόν μνημείον και ανταποκρινομένη εις το πνεύμα της επαναστάσεως διά του υψηλοτέρου τόνου και εκφράζουσα τας εννοίας της ελευθερίας και την δραματικήν μετ' αυτοθυσίας αποφασιστικότητα του Έλληνος του Εικοσιένα διά λυρισμού προδίδοντος την πνευματικήν καλλιέργειαν και την συγκίνησιν του γράψαντος, απεδόθη υπό μελετητών εις διάφορα πρόσωπα εκ των παρευρισκομένων τότε εις την Καλαμάταν, αλλά όχι πειστικώς. Το πιθανώτερον είναι ότι το σχέδιον της διακηρύξεως είχε φέρει μεθ' εαυτού ο Παπαφλέσσας, αποκομίσας αυτό από το Ισμαήλιον εκ του περιβάλλοντος του Αλεξάνδρου Υψηλάντη...». Την άποψη ότι η διακήρυξη προερχόταν από το περιβάλλον του Α. Υψηλάντη είχε υποστηρίξει και ο Σωκράτης Κουγέας²²¹.

Μαρτίου 1821), εις Α. Ν. Δουλαβέρα και Ι. Κ. Σπηλιοπούλου, Μεσσηνία Συμβολή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό, έκδ. Παπαζήση. Αθήνα 2012, σ. 376 κ.ε.

218. Γιάννη Κορδάτου, ό.π., τόμ. Β', σ. 191.

219. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 81.

220. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 282.

221. Σ. Β. Κουγέας, Η επαναστατική προκήρυξις της Καλαμάτας και ο συντάκτης αυτής, Νέα; Εστία 45(1949)394-7. Το υ δ ί ο υ, Η επαναστατική προκήρυξις και ο συντάκτης αυτής, Ελληνική Δημιουργία 7(1951)437-9.

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Ιωάννης Κ. Κυριακός είχε περιλάβει σε επιστολή του τη φράση: «...εξεδόσαμε κατά τας σκέψεις του Γρηγορίου Δικαίου την προκήρυξιν...». Ο Β. Πατριαρχάς²²² επικαλείται γραφολογική εξέταση και συμπεραίνει ότι την έγραψε ο Ιωάννης Λογοθέτης από τις Γαϊτσές (Κέντρο), ο οποίος ήταν ο γραμματέας του Πετρόμπεη. Η διαπίστωση της αντιγραφής δεν αμφισβητείται, αλλά δεν πείθει η ταυτοποίηση του συντάκτη της διακήρυξης με τον Ιωάννη Λογοθέτη.

Το θέμα φαίνεται ότι κλείνει με μια σειρά από ενδιαφέρουσες πληροφορίες, που παρουσίασε ο Βασίλειος Π. Παναγιωτόπουλος²²³, ο οποίος αναφέρει ότι μετά την έκρηξη της επανάστασης στις Ηγεμονίες, στις 22 Φεβρουαρίου 1821, ο Εμμανουήλ Ξάνθος: «...έγραψεν αμέσως εις τους εν Ελλάδι αποστόλους Δικαίον Φλέσσαν, Θέμελιν και άλλους την έναρξιν της επαναστάσεως στείλας εις αυτούς διά θαλάσσης τας προκηρύξεις του πολέμου, με επίτηδες άνθρωπον, τον κατηχηθέντα εις την Εταιρείαν Σταμάτιον Δουκάκην έμπορον ευρεθέντα εις Ισμαήλ, όστις απερνών διά της Κωνσταντινουπόλεως εκινδύνευσε τα μέγιστα, αλλ' ευτύχησε να φέρη εν καιρώ τα ειδοποιητικά γράμματα με τας προκηρύξεις και ήρχισεν η επανάστασις εις την Πελοπόννησον και λοιπά μέρη...». Σε επιβεβαίωση των ανωτέρω η Κασσάνδρα χήρα του Σταμ. Δουκάκη στις 30 Δεκεμβρίου 1865 έγραψε για τον σύζυγό της: «...εμπορευόμενος εν Ισμαηλίω απεστάλη εν Πελοποννήσω εκείθεν με έγγραφα των εταιριστών αφορώντα την επίσπευσιν της ενάρξεως της Ελληνικής Επαναστάσεως...». Ανάλογη είναι και η μαρτυρία του πλοίαρχου Γεωργίου Πράσινου, ο οποίος την 1^η Μαρτίου 1821 αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη και έφερε γράμματα στις Κιτιές. Επομένως η προκήρυξη της Καλαμάτας προέρχεται από το περιβάλλον του Αλέξανδρου Υψηλάντη και η Φιλική Εταιρεία την έστειλε μαζί με άλλα γράμματα στον Γρηγόριο Δικαίο, ο οποίος την κοινοποίησε στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και σε κάθε άλλον ενδιαφερόμενο.

Μια ακόμη ενέργεια του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη είναι η επόμενη²²⁴: «...Μετά την προς τα ανακτοβούλια της Ευρώπης διακήρυξιν, ο Πετρόμπεης απηύθυνεν ιδιαιτέραν διακοίνωσιν προς τον αυτοκράτορα Αλέξανδρον, θεωρών τούτον ευμενώς διακείμενον προς τους Έλληνας, και έγραψεν επιστολήν προς τον Ιωάννην Καποδίστριαν, εις την οποίαν ανέφερεν το μέγα γεγονός και τας ανάγκας της επαναστατησάσης χώρας...»

Ακόμη θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Πετρόμπεης ήθελε να αντιπροσωπεύει αυτός αποκλειστικά όλους τους Μανιάτες και τούτο είχε γίνει αποδεκτό από τους άλλους καπετάνιους και δεν είχαν καμία αντίρρηση. Μέχρι και στην πρώτη

222. Β. Πατριαρχάς, ό.π., σ. 4 κ.ε., όπου αναφέρονται και τα ονόματα όλων όσων μπορεί να έχουν σχέση με τον συντάκτη της προκήρυξης.

223. Β. Π. Παναγιωτόπουλου, Η προκήρυξη της Μεσσηνιακής Γερουσίας προς τας Ευρωπαϊκάς αυλάς, Δ. Ι. Ε. Ε. 12(1957-8)137.

224. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 283.

εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου ήταν ο μοναδικός εκπρόσωπος της Μάνης. Προσθέτοντας στην διακήρυξη της 23^{ης} Μαρτίου και τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο επεξεργάζεται την ηγεσία του και στο Μεσσηνιακό χώρο, χωρίς να αναφέρεται κάποιο άλλο όνομα με το οποίο θα μοιραζόταν τη δόξα.

Ο Πετρόμπεης και ο Κολοκοτρώνης στις 23 Μαρτίου

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, την πρώτη θέση μεταξύ των ηγητόρων της επανάστασης κατείχε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι και στην αρχή του απελευθερωτικού αγώνα ήταν καθολικά αποδεκτός ως γενικός αρχηγός. Η μετέπειτα δραστηριότητά του ανέδειξε τον Θ. Κολοκοτρώνη στην πρώτη θέση, ιδιαίτερα μετά τα Δερβενάκια και τον αγώνα κατά του Ιμπραήμ. Αν κάποιος προσπαθήσει να τον παρουσιάσει ως το βασικό ηγέτορα στην απελευθέρωση της Καλαμάτας κάνει λάθος. Αν το λάθος του οφείλεται σε άγνοια, καλό θα είναι να προσέξει περισσότερο τις πηγές, αν όμως ωθείται από τοπικιστικά ελατήρια, προκαταλήψεις ή ιδεολογικές σοφιστείες τότε παραδίδεται στην κρίση των αναγνωστών του.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, πριν να φύγει για τα Ιόνια Νησιά το 1806, είχε διατελέσει κλέφτης ή κάπος, δηλαδή χωροφύλακας ή σωματοφύλακας στην υπηρεσία των προεστών (κοτσαμπάσηδων) της περιοχής του. Ο κάπος δεν μπορεί να συγκριθεί με τους αρματολούς της Ρούμελης, που ήταν στρατιωτικοί τοπάρχες και τα πολεμικά τους κατορθώματα τούς είχαν επιβάλλει στη συνείδηση του λαού. Τον Κλέφτη Κολοκοτρώνη δεν συνόδευε ιδιαίτερη αίγλη, ώστε να τρέξουν όλοι πίσω του και να τον αναγνωρίσουν για αρχηγό τους. Άλλωστε γι' αυτό ήθελε τριακόσιους Μανιάτες του Μούρτζινου²²⁵, για να ξεσηκώσει τους κατοίκους της Καρύταινας, που από μόνοι τους δεν θα τον ακολουθούσαν, παρασυρόμενοι από τη φήμη του. Αυτό έγινε πολύ αργότερα, όταν φάνηκαν οι στρατιωτικές ικανότητές του, που δεν έχουν σύγκριση με των υπολοίπων οπλαρχηγών του Μοριά. Ο ιστορικός Ν. Σπηλιάδης²²⁶ στην προσπάθειά του να μειώσει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και γενικά τους Μανιάτες, έχει αλλοιώσει την ιστορική πραγματικότητα και παρουσιάζει τον Κολοκοτρώνη σαν αρχηγό των πρώτων επαναστατικών στρατευμάτων.

225. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 120-1.

226. Η προκατάληψη κατά των Μανιατών του Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 79 και 121, δεν έχει προηγούμενο σε σοβαρό ιστορικό σύγγραμμα, ώστε να αναιρεί ο ίδιος τα γραφόμενά του. Στη σ. 79 γράφει: «...Ο Κολοκοτρώνης ευρίσκετο εις δεινήν θέσιν· αφ' ενός εφοβείτο μη δολοφονηθή από τινα Μανιάτην, αφ' ου οι Τούρκοι, οίτινες διά Μανιάτου είχαν δολοφονήσει και τον εξακουστόν Ζαχαριάν...», και στη σ. 121, αναφερόμενος στο Θ. Κολοκοτρώνη, γράφει: «...Θεωρεί ωσαύτως αναγκαίον να έχη μεθ' εαυτού τον Μούρτζινον με τριακοσίους Μανιάτας ως σωματοφύλακας, διά να κινείται εν ασφαλεία όπου ο κίνδυνος, και να ενεργή και να διατάττη ασυστόλως ό,τι το συμφέρον της πατρίδος υπαγορεύει...». Δηλαδή ενώ φοβάται μη δολοφονηθεί από Μανιάτη, θέλει τριακοσίους Μανιάτες για σωματοφύλακες!

Μπορεί ο Πετρόμπεης²²⁷ να μη είχε στρατηγικές ικανότητες, αλλά η παρουσία του στην επανάσταση είχε ανυπολόγιστη ηθική σημασία. Ο ταπεινωμένος ραγιάς του Μοριά, που δεν τολμούσε να δει κατάματα τον Τούρκο αγά, στην έναρξη της επανάστασης δίπλα στους Μανιάτες, υπό την ηγεσία του Πετρόμπεη, πολεμούσε σαν ήρωας. Μπορεί η φήμη των Μανιατών να έπαιρνε μυθικές διαστάσεις και πολλοί να φαντάζονταν, πως δέκα χιλιάδες Μανιάτες θα σαρώσουν χωρίς δυσκολία τους Τούρκους του Μοριά. Αν και κάτι τέτοιο δεν πραγματοποιήθηκε, έδωσε όμως στους Μοραίτες την πίστη στη νίκη, που μεταμόρφωσε τους φοβισμένους ραγιάδες σε δεινούς τουρκομάχους. Δεν είναι έντιμο να παραποιείται η ιστορία και να γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστεί ο Πετρόμπεης, ότι δεν συνέβαλε ουσιαστικά ούτε στο ξεκίνημα της επανάστασης.

Ο Σπ. Τρικούπης²²⁸, αναφερόμενος στην έναρξη της επανάστασης, γράφει για τη Μάνη: «...εχύθη την 23 Μαρτίου εις Καλαμάταν υπό την αρχηγίαν του ηγεμόνος της Πετρόμπεη, ανδρός αξιοσεβάστου διά τας κοινωνικάς αρετάς του και την επ' αγαθώ της Ελλάδος χρήσιν της ηγεμονίας του...».

Ο Γ. Γ. Γερβίνος²²⁹, αναφερόμενος στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, γράφει ότι ο Μπέης της Μάνης εθεωρείτο παρά πολλών ως το κεντρικό πρόσωπο και ο αρχηγός της επανάστασης. Ο Π. Μαυρομιχάλης με τους ισχυρούς συγγενείς του, με τη φήμη την οποία είχε στους Φιλικούς, την αφοσίωσή του στην απελευθέρωση της πατρίδος του, «εάν ο Μαυρομιχάλης ήταν κομματάρχης φιλόδοξος» μπορούσε να διατηρήσει διαρκώς εις το μέλλον τη θέση που είχε στην πατρίδα του. Συμπεραίνει όμως ότι ο χαρακτήρας του ήταν άλλος.

Κανένας καλόπιστος μελετητής της ιστορίας δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι στην απελευθέρωση της Καλαμάτας την πρώτη θέση μεταξύ των επαναστατών είχε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης. Αυτός ήταν ο αναγνωρισμένος αρχηγός των Μανιατών και αυτόν αποδέχθηκαν ως αρχιστράτηγο και οι Μεσσήνιοι. Όμως πολλές φορές η ανθρώπινη εμπάθεια ή πιθανώς ο θαυμασμός για ένα άτομο, βρίσκουν διέξοδο σε ιστορικά κείμενα, με αποτέλεσμα να παραποιείται η ιστορική πραγματικότητα. Τυπικό παράδειγμα αλλοίωσης της ιστορίας μάς δίνει ο Ν. Σπηλιάδης²³⁰, όταν γράφει στην επικεφαλίδα: «Ο Κολοκοτρώνης και οι Μανιάται κινούνται εις

227. Ο Νικ. Κασομούλης, Απομνημονεύματα της Επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833, τόμ. Α', σ. 160, έγραψε για τον Πετρόμπεη: «...εγνώρισα τον Πετρόμπεη, όστις μ' έδωκεν την τιμήν να πηγαίνω ελεύθερα <εις την οικίαν του> οποιαδήποτε ώρα ήθελα, επειδή ευχαριστείτο να ομιλή υπέρ των «ηρώων Ολυμπίων» και άλλα. Βλέπων το ευγενές φέρεσμον όλης αυτής της φαμίλιας, την ειλικρίνειαν του Ηλία (και) Κυριακούλη, την απλότητα όλων και τον πολιτισμόν – μάλιστα την ευφράδειαν του Γεωργάκη, εθαύμασα τους Σπαρτιάτας και είπα με το νού μου ότι τω όντι σώζεται το αίμα των παλαιών Σπαρτιωτών...».

228. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 120.

229. Γ. Γ. Γερβίνου, ό.π., τόμ. Α', σ. 190.

230. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 58 και 63. Θα ακολουθήσουν και άλλα δείγματα προκατάληψης του Ν. Σπηλιάδη. Απ. Ε. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 336.

Καλαμάταν», εις δε το κείμενο αναφέρει: «...Αλλά την 22 (Μαρτίου) κινούσιν από την Μάνην ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Διονύσιος Τρουπάκης (και Μούρτζινος), ο Αναγνωσταράς Παπαγεωργίου, ο Κυριακούλης²³¹ και Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο Καπιτανάκης, ο Κουμουνδουράκης, και άλλοι Μανιάται και έρχονται εις την Καλαμάταν, όπου ήλθεν επομένως και ο Π. Μαυρομιχάλης...». Ίσως δεν θα έδινε κανείς σημασία στην προβολή του Θ. Κολοκοτρώνη αν δεν βρίσκονταν αντιγραφείς ή συνεχιστές στην παραποίηση της πραγματικότητας. Τον αντιγράφει ο Απ. Βακαλόπουλος, αλλά στη συνέχεια άλλοι φθάνουν σε ουσιαστικότερη παραποίηση. Στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.»²³² αναφέρεται: «...Στις 22 Μαρτίου από το απόγευμα ως τα χαράματα της επομένης ημέρας 2.000 ένοπλοι της «Δυτικής Σπάρτης» με επικεφαλής το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τους Μούρτζινους, τους Καπετανάκηδες, τους Κουμουνδουράκηδες, τους Κυβέλλους τους Χρηστέηδες και τον Παναγιώτη Βενετσανάκο κατάλαβαν τους λόφους γύρω από την πόλη. Παράλληλα από την άλλη πλευρά της πόλεως, πλησίασαν ο Παπαφλέσσας, με τον Νικηταρά και τον Αναγνωσταρά... Ο Αρναούτογλου αντιλήφθηκε καθαρά τι συνέβαινε...». Ανεπίτρεπτα δεν αναφέρεται κανένας Μαυρομιχάλης στις 22 Μαρτίου, αβλεψία ή σκοπιμότητα;

Μόνο παρακάτω στην ίδια παράγραφο προσθέτει: «...Όταν όμως το πρωί της 23^{ης} Μαρτίου οι ένοπλοι επαναστάτες εισήλθαν στην πόλη, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης συνέστησε στον Αρναούτογλου να παραιτηθεί από τη μάταιη αντίσταση και να παραδοθεί...». Μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε αναφερθεί καθόλου ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, προφανώς από σκοπιμότητα για να παραποιηθεί η ιστορική πραγματικότητα, που εξυπηρετούσε άλλα σχέδια.

Στην επομένη παράγραφο, προσπαθώντας να παρουσιάσει τον Πετρόμπεη σαν «επίτιμο» αρχηγό, προσθέτει: «... Επακολούθησε σύσκεψη των οπλαρχηγών και αποφασίσθηκε η ίδρυση μιας επαναστατικής επιτροπής, η οποία ονομάσθηκε «Μεσσηνιακή Γερουσία» και ανέλαβε τον συντονισμό του αγώνος. Τιμητικά η ηγεσία δόθηκε στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη που έφερε πια τον τίτλο του «αρχιστρατήγου των σπαρτιατικών δυνάμεων». Την ίδια ημέρα η Μεσσηνιακή Γερουσία εξέδωσε προειδοποίηση προς τις ευρωπαϊκές αυλές...». Παραποίηση της ιστορικής αλήθειας αποτελεί ο ισχυρισμός του ότι η «Μεσσηνιακή Γερουσία» ανέλαβε τον συντονισμό του αγώνα, ενώ απλώς επιφορτίστηκε με τον εφοδιασμό των αγωνιστών με τρόφιμα. Ποιός μπορεί να φαντασθεί, ότι οι πρόκριτοι της Καλαμάτας, έμποροι ή κτηματίες το επάγγελμα, συντόνιζαν τις πολεμικές επιχειρήσεις των Μανιατών. Η συγγραφέ-

231. Ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ο οποίος είχε παντρευτεί κόρη του ποτέ μπέη της Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη, στις 22 Μαρτίου πήγε στην ανατολική Μάνη, για την κατάληψη της Βαρδούνιας και του Μυστρά. Ακόμη ο Αναγνωσταράς δεν πήγε στην Καλαμάτα από τη Μάνη, αλλά από το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία Καλαμάτας με τους άλλους Μεσσήνιους οπλαρχηγούς, όπου ήταν το Μεσσηνιακό στρατόπεδο.

232. Έφης Αλαμάνη, ό.π., (Έναρξη της επανάστασης στη Μάνη και απελευθέρωση της Καλαμάτας), ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 89. Δεν συνέστησε ο Ηλίας στον Αρναούτογλου την παράδοση της πόλης, αλλά επιτροπή που έστειλε ο Πετρόμπεης.

ας του άρθρου δεν πρόσεξε στο πρωτότυπο της «Προειδοποίησης...», που εικονίζεται στην ίδια σελίδα με το κείμενό της, ότι την απέστειλε ο αρχιστράτηγος των σπαρτιατικών στρατευμάτων με τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο και ότι την υπέγραψε μόνον ο Πέτρος Μαυρομιχάλης σαν αρχιστράτηγος του σπαρτιατικού και μεσσηνιακού στρατού. Γιατί άραγε παραποιείται η αλήθεια και παραλείπεται το όνομα του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν ο πραγματικός αρχηγός της απελευθέρωσης της Καλαμάτας;

Αν ο Μαυρομιχάλης δεν ήταν ο πραγματικός αρχηγός των Μανιατών και ο αποκλειστικός ηγέτης της τοπικής επανάστασης, τότε ποιός ήταν; Ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ο τίτλος του Ν. Σπηλιάδη ότι: «Ο Κολοκοτρώνης και οι Μανιάται κινούνται εις Καλαμάταν»; Η συγγραφέας του κεφαλαίου αυτού της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.» σε μια προηγούμενη σελίδα²³³ παραδέχεται την επιρροή που ασκούσε ο Πετρόμπεης, γράφοντας: «...Καθώς το κύρος του Πετρόμπεη και η επιρροή του στον πληθυσμό της επαρχίας καθιστούσαν απαραίτητη τη συμμετοχή του στον αγώνα, από καιρό οι Φιλικοί προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να κατανικήσουν τους δισταγμούς του...». Η ηγεσία Μανιατών και Μεσσηνίων κατά την απελευθέρωση της Καλαμάτας δεν παραχωρήθηκε τιμητικά στον Πετρόμπεη, αλλά αυτός υπήρξε ο πραγματικός και αναμφισβήτητος αρχηγός και αυτόν ακολουθούσαν πιστά Μανιάτες και Μεσσήνιοι.

Ο ίδιος ο Θ. Κολοκοτρώνης²³⁴, έχοντας επίγνωση ότι δεν διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στην απελευθέρωση της Καλαμάτας, στα απομνημονεύματά του ήταν πολύ περιληπτικός και υπαγόρευσε: «...Εις τας 23 Μαρτίου επιάσαμε τους Τούρκους εις την Καλαμάτα, τον Αρναούτογλου σημαντικόν Τούρκον της Τριπολιτζάς. Είμεθα, 2.000 Μανιάτες, ο Πετρόμπεης, ο Μούρτζινος, Κυβέλος· Δυτική Σπάρτη...». Δεν έγραψε «έπιασα τους Τούρκους», ούτε παρέλειψε να αναφέρει πρώτον στη σειρά τον Πετρόμπεη και επομένως δεν επιβεβαίωσε τις ανακρίβειες που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

Ο Φωτάκος²³⁵, υπασπιστής του Θ. Κολοκοτρώνη, στα απομνημονεύματά του έγραψε για την απελευθέρωση της Καλαμάτας: «...αμέσως επαπαδόθησαν οι Τούρκοι εις τον Π. Μαυρομιχάλην. Αυτός τότε ήτο ο αρχηγός του κινήματος και έπειτα, όπου και αν ευρίσκετο είχε πάντοτε την αρχηγίαν εις τους Μανιάτας...». Στους «Βίους των Πελοποννησίων Ανδρών» ο Φωτάκος έγραψε: «...Οι Μανιάται εβγήκαν εις τας 22 Μαρτίου 1821 εις τας Καλάμας με την σημαίαν της επαναστάσεως και με όλους τους καπεταναίους των, πρώτος των οποίων ήτον ο Πέτρος Μαυρομιχάλης. Κατόπιν δε τούτου έρχονται αι λοιπαί οικογένειαι...». Σε άλλο σημείο των «Βίων» απλά

233. Έφης Αλαμανή, ό.π., (Έναρξη της επανάστασης στη Μάνη και απελευθέρωση της Καλαμάτας), ό.π., τόμ. ΙΒ, σ. 88.

234. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 51.

235. Φωτάκος, Απομνημονεύματα κλπ., ό.π., τόμ. Α', σσ. 70, 97. Του ιδίου, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, ό.π., σσ. 127 και 83.

προσθέτει: «...Εἰς τας Καλάμας ἦτο και ο Κολοκοτρώνης ἐκεῖ...». Στα απομνημονεύματά του μας δίνει πρόσθετες πληροφορίες: «...Μετά δε την μάχην του Βαλτετσίου (24 Ἀπριλίου) ο Κανέλλος Δεληγιάννης ἐπαραχώρησε την ἀρχηγίαν εἰς τον Θ. Κολοκοτρώνην. Ἐπειτα ὁμως οἱ Ἕλληνες ἐδίδαν την ἀρχηγίαν εἰς τοὺς Μανιάτας καπεταναίους, τον Κυριακούλην και Ἠλίαν Μαυρομιχάλη, και τον Μούρτσινον ὡς μᾶλλον ἐμπειροπολέμους, ὅταν αὐτοὶ εὐρίσκοντο εἰς τα στρατόπεδα, διότι και οἱ Τούρκοι τοὺς εφοβοῦντο. Εἰς αὐτοὺς ὡς ἀνωτέρους υπάκουαν οἱ Ἕλληνες, και αὐθορμητῶς τοὺς ἐδίδαν και τροφήν²³⁶...».

Ο Παναγιώτης Παπατσώνης²³⁷, που παραβρέθηκε στην ἀπελευθέρωση της Καλαμάτας, στα απομνημονεύματά του ἀναφέρει: «...ἀρχηγούντος του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη μῆκαν οἱ Μανιάτες στην Καλαμάτα...».

Ο Απ. Βακαλόπουλος²³⁸, ο οποίος συνήθως ἀκολουθεῖ το Ν. Σπηλιάδη χωρὶς προβληματισμό, γράφει γιὰ τον Θ. Κολοκοτρώνη: «...Ἀπὸ τῆς θριαμβευτικῆς τοῦ πορείας πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ ἀρχίζει ἡ βαθμιαία ἀνοδος και ἐπιβολὴ τοῦ γέρου κλέφτη, στον Πελοποννησιακὸ λαό. Ο ἄνδρας αὐτός που μόλις εἶχε κατεβεῖ ἀπὸ τὰ βουνά της Μάνης (ἡ Καρδαμύλη εἶναι παραθαλάσσια) ἐπρόκειτο μέσα σε λίγες ἡμέρες νὰ ἐπισκιάσει τὴν αἰγλὴ τοῦ πανίσχυρου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που φαίνονταν ὁ φυσικὸς ἀρχηγὸς της Πελοποννήσου...». Ἐπομένως στην ἀπελευθέρωση της Καλαμάτας τὴν αἰγλὴ διατηροῦσε ἀκόμη ὁ Πετρόμπεης. Θὰ ἦταν ὁμως πλησιέστερα στην ἀλήθεια ἀν ἐγράφε ἀντὶ γιὰ λίγες ἡμέρες σε λίγους μῆνες ἢ χρόνια. Ὅπως ἀναφέρθηκε, οἱ οπλάρχηγοί του Πάπαρη τον Πετρόμπεη ἀναγνώρισαν ἀρχιστράτηγον και ἡγεμόνα της Πελοποννήσου. Στις 26 Μαΐου 1821 ἡ συνέλευση των Καλτεζῶν ἀνακήρυξε ἀρχιστράτηγον της Πελοποννήσου τον Πετρόμπεη. Ἀκόμη ἀναφέρεται ὅτι ὁ Θ. Κολοκοτρώνης δὲν υπέγραψε τὸ πρωτόκολλο, διότι ἤθελε στρατιωτικὴ κυβέρνηση²³⁹ (Γοβέρνο Μιλιτάρε). Ἡ Ἐθνοσυνέλευση τοῦ Ἀστρους τὸ 1823 διόρισε τον Πετρόμπεη πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ και ὁ Θ. Κολοκοτρώνης δέχθηκε τὴ θέση τοῦ ἀντιπροέδρου.

Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος²⁴⁰ ἔγραψε: «...Ὅτε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν της Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο

236. Ἀναφέρεται γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν στον Πετρόμπεη τοῦ Ν. Πετμεζά: «...ὅστις κατὰ πρώτην φορὰν τοῦ ἔφερε και χρήματα στελλόμενα ἀπὸ τοὺς Καλαβρυτινοὺς...». Φωτὰκοῦ, Ἀπομνημονεύματα κλπ., ὁ.π., τόμ. Α', σ. 128.

237. Π. Παπατσώνη, ὁ.π., σ. 62.

238. Απ. Ε. Βακαλόπουλου, ὁ.π., τόμ. Ε', σ. 337-8. Στην Καρύταινα ὁ Κολοκοτρώνης δὲν εἶχε δικὸ τοῦ σώμα. Στις 28 Ἀπριλίου διορίστηκε ἀρχιστράτηγος της ἐπαρχίας Καρύταινας ἀπὸ τον Κανέλλο Δεληγιάννη, ὁ ὁποῖος μέχρι τότε ἦταν ὁ ἀρχηγὸς της ἐπαρχίας. Μιχ. Οἰκονόμου, ὁ.π., τόμ. Α', σσ. 85 και 93. Φωτὰκοῦ, Ἀπομνημονεύματα κλπ., ὁ.π., τόμ. Α', σ. 99.

239. Καν. Δεληγιάννη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 224. Το διαψεύδει ὁ Μιχ. Οἰκονόμου, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 223-4.

240. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ὁ.π., τόμ. ΣΤ', σ. 50-51. Στο Σκάτ' βιβλίον, «1821 Ἡ γέννηση ἐνός ἔθνους κράτους», τόμ. Β', σ. 153, ἀναφέρεται: «...ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν πολιτικὴν σκηνὴν ἔλειπε ὁ ἀδιαμι-

ο άνθρωπος ο προωρισμένος να χειραγωγήσει τα της χερσονήσου πράγματα. Προϊστατο χώρας και φυλής οίτινες ουδέποτε υπέκυψαν ολοσχερώς εις την οσμανικήν κυριαρχίαν και αείποτε σχεδόν διετέλεσαν κατ' αυτής στασιάζουσαι. Είχεν λοιπόν ορμητήριον ασφαλές και στρατιάν παρεσκευασμένην. Αν καθ' εαυτόν δεν ήτο ανήρ μάχιμος είχαν αδελφόν και υιούς αναδείξαντας περιφανείς πολεμικάς αρετάς εν τω αγώνι. Και όμως ήρπασεν από των χειρών αυτού την ηγεμονίαν της Πελοποννήσου ανήρ ανήκων εις την γενεάν των κλεφτών περιώνυμον... Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ήλθε κατά Ιανουάριον του 1821 εις Μάνην εκ των Ιονίων νήσων, όπου είχε διατελέσει εις την αγγλικήν υπηρεσίαν και είχε προαχθή μέχρι του βαθμού του ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δε ως μικρός έτι καπετάνος τον Πέτρον Μαυρομιχάλην εις την κατά των Καλαμών πρώτην εκστρατείαν, την επαγαγούσαν την παράδοσιν της πόλεως ταύτης τη 23 Μαρτίου...».

Ακόμη και ο Γιάννης Κορδάτος²⁴¹, ο οποίος, όταν αναφέρεται στους Μανιάτες, δείχνει την εναντίον τους προκατάληψή του, επαναλαμβάνει σημειώνοντας: «...Ο Κολοκοτρώνης στην αρχή τάχθηκε κάτω από τις διαταγές του Μαυρομιχάλη, σαν ένας «μικρός καπετάνιος», αλλά ύστερα από λίγο χωρίστηκε και σχημάτισε δικό του σώμα «αρπάσας, όπως γράφει ο Παπαρρηγόπουλος, από των χειρών του Πετρόμπεη την ηγεμονίαν της Πελοποννήσου...».

Ο Γ. Φίνλεϋ²⁴² γράφει για την απελευθέρωση της Καλαμάτας: «...Ως το μεσημέρι της άλλης ημέρας (22 Μαρτίου) δύο χιλιάδες Έλληνες με επικεφαλής τον Πετρόμπεη και τον Μούρτζινο, έναν άλλο Μανιάτη καπετάνιο, και με τη βοήθεια του Αναγνωσταρά, του Κολοκοτρώνη, του Νικηταρά που τους συνόδευαν είχαν πολιορκήσει την Καλαμάτα, που την επομένη, 4 Απριλίου (23 Μαρτίου) παραδόθηκε...».

Ο Διονύσιος Κόκκινος²⁴³ περιγράφει την απελευθερωτική πορεία προς την Καλαμάτα με τα ακόλουθα: «...Ο Πετρόμπεης ευρίσκετο ήδη καθ' οδόν επί κεφαλής δύο χιλιάδων ενόπλων, όχι πλέον ως ηγεμών, αλλ' ως αρχιστράτηγος των «σπαρτιατικών δυνάμεων». Μαζί του συνεξεστράτευσαν και οι άλλοι αρχηγοί της Μάνης, εγκαταλείψαντες τας παλαιάς μεταξύ των ατελειώτους έριδας. Οι Καπετανάκηδες, ο Χρηστέας, οι Κουμουνδουράκηδες, οι Κυβέλοι, οι Γρηγοράκηδες, οι Τρουπάκηδες. Με τους Μανιάτες ηνώθησαν μετά των ενόπλων των και ο Αναγνωσταράς, ο Παπαφλέσσας, ο Νικηταράς και ο Κεφάλας, διά να είναι κοινή και συντονισμένη η ενέργεια.

φισβήτητος ηγέτης που θα συνεκέντρωνε όλες τις εξουσίες στα χέρια του...». Να σημειωθεί, ότι στο «Σκάϊ βιβλίο» αγνοήθηκε τελείως η Μάνη και η συμβολή της στην επανάσταση του 1821.

241. Γιάννη Κορδάτου, ό.π., τόμ. Β', σ. 193. Κ. Παπαρρηγόπουλο, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 50.

242. Γ. Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 310. Στη σ. 309 γράφει: «...Αν ο Πετρόμπεης ήταν ικανός, θα μπορούσε να γίνει ο αρχηγός της Ελληνικής Επανάστασεως και να ανακηρυχθεί ή Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας ή ηγεμόνας του ελληνικού κράτους. Η αδυναμία του, όμως, να γίνεται έρμαιο των απολαύσεών του, τον έκαμαν να θυσιάζει πάντοτε το μέλλον για το παρόν. Έτσι δεν ενδιαφέρθηκε για την αξιοποίηση της μεγάλης προσωπικής επιρροής του και της επίσημης εξουσίας που ασκούσε πάνω στους φιλοπόλεμους κατοίκους της Μάνης...». Ανάλογη ήταν και η γνώμη του Thomas Gordon, ό.π., τόμ. Α', σ. 83

243. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 280.

Μαζί με αυτούς συνεβάδιζε κρατών μακράν ράβδον και χωρίς όπλον και φέρων το ερυθρόν ένδυμα του αξιωματικού των επτανησιακών ταγμάτων ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, *ωσάν αλλόκοτος οδοιπόρος μεταξύ των ενόπλων...*».

Από μια επιστολή της 27^{ης} Μαρτίου, την οποία έστειλε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης²⁴⁴ στο γιό του Ηλία και τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, φαίνεται ο Πετρόμπεης να τους καθοδηγεί και να τους συμβουλεύει, για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να φέρονται στους Τούρκους που παραδίδονται. Δεν φαίνεται ο Θ. Κολοκοτρώνης να έχει πάρει ακόμη την εξουσία από τον Πετρόμπεη, όπως θέλουν να παρουσιάσουν μερικοί ιστοριογράφοι:

«Παιδί μου Ηλία και καπετάν Θεοδωράκι.

Ταύτην την ώραν ελάβομεν το γράμμα σας και εχάρημεν διά την υγιάν σας· είδον τα εν αυτοίς, και περί των εξακοσίων ανθρώπων, οπού ζητείς καπετάν Θεοδωράκι να σοι στείλωμεν, ελπίζομεν να είσθε ανταμωμένοι με τον Ηλίαν, τον οποίον κατόπιν εξεκινήσαμεν με πολύ στράτευμα και ο Θεός έστω εις τα επιχειρήματά σας· φυσέκια σήμερον σας εστείλαμεν εξακόσιες δεσμίδες, και αύριον όπου γίνονται και άλλα στέλλομεν, τας ορδινίας μας οπού και εγγράφως και διά ζώσης σας εδώσαμεν να τας ακολουθήσης απαραβάτως, και προ πάντων να πάσχετε επί πόνου, συνεργούντες με τους πλέον καλλιωτέρους τρόπους διά την ελευθερίαν των εδικών μας· να έχετε σύμπνοιαν και ορθήν σκέψιν, να μεταχειρίζεσθε τα πρέποντα της εκστρατείας και να έχετε άκραν ευσπλαχνίαν εις τους ιταετιλίδες (υποταγμένους) εχθρούς, φυλάττοντές τους εις τα πάντα ως την κόρην των ομματίων σας και εις εκάστην ημέραν να μας ειδοποιείτε τα τρέχοντα. Λάβετε το περικλειόμενον του καπετάν Κυριακούλη²⁴⁵ από το οποίον καταλαμβάνετε ότι και ο Μιστράς εκυριεύθη καθώς και η Βαρδούνια, αναχωρώντας οι εχθροί χωρίς τουφέκι, διά τους οποίους πρέπει να λάβετε αναγκαίαν πρόβλεψιν διά να μην εισέλθουν εις Τρίπολιν, διότι συμποσούνται έως 2.000 Βαρδουνιώται και Μιστριώται, και ενδυναμώνει ο εχθρός.

»Πολιορκίζοντες την Τριπολιτζάν να γράφετε με τρόπον ταπεινόν ζητούντες τους αρχιερείς, προεστώτας και Αναστάσην, και ότι λαμβάνοντες αυτούς αμέσως αναχωρείτε, αυτό το τερτίπι να κάμετε, διότι άλλο ίσως δεν είναι ωφελιμώτερον διά την ελευθερίαν των.

1821, 27 Μαρτίου Καλαμάτα

Ο πατήρ σας, σας ασπάζομαι
Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης»

244. Ιω. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 12.

245. Ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, αδελφός του Πετρόμπεη, αναφέρεται από ορισμένους ότι ήταν παρών στην απελευθέρωση της Καλαμάτας. Ο ίδιος έδωσε πιστοποιητικό στη Σάββαινα τη Μανιάτισσα, η οποία τον ακολούθησε σε όλες του τις εκστρατείες, ότι ήταν στη Βαρδούνια, τον Μυστρά και την Βλαχόκερασιά. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., Υπ. Εσωτ., φάκ. 50, έγγρ. 139 της 15 Απριλίου 1822.

Ο Ν. Σπηλιάδης²⁴⁶ εξακολουθεί τη δική του τακτική και γράφει: «...Την δε 25 (Μαρτίου) πραγματικώς αρχιστράτηγος ο Θ. Κολοκοτρώνης, παραλαμβάνει 300 Μανιάτας από τον Μούρτζινο, και κινείται προς τα Μεσόγεια...». Ο Θ. Κολοκοτρώνης²⁴⁷ στα απομνημονεύματά του υπαγόρευσε: «...Του Μούρτζινου αρρώστησε το παιδί του ο Διονύσιος, και έτζι δεν εκίνησαν όλοι οι Μανιάτες· έλαβα 200 από αυτόν και 70 από τον Μπέη με τον καπετάν Βοϊδή και με 30 ειδικούς μου εγινήκαμε 300...». Ο Ηλίας Σαλαφατίνος²⁴⁸ γράφει σχετικά: «...ο δε Κολοκοτρώνης λέγει εγώ δεν έχω δύναμιν και πρέπει να μου δοθή· και ο αρχιστράτηγος τον συνώδευσε με τον ανεψιόν του Πιέρον Βοϊδήν με 150 Μεσομανιάτας, του έδωσε και από μέρους τού Μούρτζινου τον Μπουκουβαλέα και τον Π. Τσέκερην (Σεκούρην) με άλλους 100, και ούτως ο Κολοκοτρώνης εκίνησε διά την Καρύταινα...». Ο Ιω. Φιλήμων²⁴⁹ γράφει: «...και εντεύθεν ο Κολοκοτρώνης παρεκάλεσεν τούτον (τον Πετρόμπεη), ίνα παραχωρήση αυτόν, κινουμένου εις τα ενδότερα, τον Ηλίαν τουλάχιστον...». Ως Ηλία εννοεί το Μαυρομιχάλη, τον ήρωα των Στύρων της Ευβοίας.

Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος²⁵⁰ έγραψε ότι δεν υπήρξε στην επανάσταση ένας άνδρας ικανός να επιβληθεί στους άλλους και να κρατήσει την εξουσία, για να οδηγήσει με ασφάλεια στη νίκη: «...δι' όλου του αγώνος ουδέποτε εκτησάμεθα κυβένησιν πράγματι χειραγωγήσασα τα κοινά του έθνους συμφέροντα και τελεσφόρως προνοήσασα περί οργανισμού και συντηρήσεως των στρατιωτικών του έθνους δυνάμεων... Εκ δε των ανδρών όσοι προέκυψαν εις μέσον διά της επαναστάσεως, είτε αυτόχθονες υπήρξαν ούτοι είτε ετερόχθονες, ουδείς εφάνη τοσούτον των άλλων υπερέχων ώστε να υπαγάγη υφ' εαυτόν πρόσωπά τε και πράγματα... Άμα δε τινές επεχείρισαν να ενασκήσωσι πραγματικήν εξουσίαν, προέκυψαν εκ τούτου εμφύλιοι πόλεμοι, οίτινες συνδυαζόμενοι μετά των εξωτερικών κινδύνων, απέληξαν εις παντελή αναρχίαν...».

Η επανάσταση στην Ανατολική Μάνη (Σπάρτη)

Στην ανατολική Μάνη επικρατούσε η οικογένεια Γρηγοράκη, που καταγόταν από το Σκουτάρι και ήταν χωρισμένη σε δύο βασικούς κλάδους, οι οποίοι συνήθως βρίσκονταν σε αντίπαλα στρατόπεδα. Εξαίρεση αποτέλεσε η έναρξη της επανάστασης, που ήταν μονιασμένοι, προφανώς από τις ενέργειες της Φιλικής Εταιρείας.

Με την επέκταση των συνόρων της ανατολικής Μάνης, που έγινε περίπου πριν 50-60 χρόνια από την επανάσταση²⁵¹, ο ένας κλάδος εγκαταστάθηκε στην περιοχή

246. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 64.

247. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 52.

248. Ηλίας Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 18.

249. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 27.

250. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 35-36.

251. Στ. Καπετανάκη, Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία, ό.π., σ. 149.

που εκτείνεται από το Σκουτάρι μέχρι το Βαθύ και ο άλλος από το Μαυροβούνι και το Γύθειο μέχρι το Κακοσκάλι.

Στο Βαθύ ήταν το κάστρο του Αντώνμπεη Γρηγοράκη²⁵², που ανήκε στον κλάδο των Κουτσογρηγοριάνων, ή κάτω Γρηγοριάνων, ενώ γύρω του και μέχρι το Σκουτάρι είχαν πύργους τα ανίψια του και τα παιδιά τους. Οι πιο αξιόλογοι από αυτούς ήταν ο Δημήτριος Τσιγκουράκος, γιός του άλλοτε μπας-καπετάνιου Γρηγόριου-Τσιγκούριου Γρηγοράκη. Ο Γεώργιος Καβαλιεράκης και ο Κωνσταντίνος Αλιτζερίνος παιδιά του Δημητρίου-Καβαλιέρη Γρηγοράκη· ο Πέτρος και ο Αντώνης Ξηντάρκος παιδιά του Τζώρτζη-Ξηντάρη Γρηγοράκη που κατοικούσε στο Σκουτάρι και ο Αντώνης και ο Θεόδωρος Κατσανάκος παιδιά του Ιωάννη-Κατσανού Γρηγοράκη. Μια ανιψιά του Αντώνμπεη, η Αικατερίνη, είχε παντρευτεί τον Πιέρο Μαυρομιχάλη και ήταν μητέρα του Πετρόμπεη.

Ο άλλος κλάδος της οικογένειας, που ήταν εγκατεστημένος βορειότερα, οι Γρηγοριάνοι ή πάνω Γρηγοριάνοι ήταν οι στενότεροι συγγενείς του άλλοτε Τζανήμπεη Γρηγοράκη, του οποίου το κατεστραμμένο κάστρο²⁵³ από το 1803 βρίσκεται στο Μαυροβούνι, ενώ στο Γύθειο δέσποζε ο πύργος του γιού του, του Πιέρου-Μπεηζαντέ Γρηγοράκη ο οποίος ήταν γνωτός και ως Μαγγιόρος από το βαθμό που έφερε στο στρατό των Ιονίων νήσων επί ρωσικής κατοχής. Γιός του Πιέρου-Μαγγιόρου ήταν ο Πέτρος Πιεράκης-Γρηγοράκης. Άλλος γιός του Τζανήμπεη Γρηγοράκη ήταν ο Γεώργιος και γιός του ήταν ο Τζανετάκης Γρηγοράκης, που εξελίχθηκε στη σημαντικότερη μορφή της οικογένειας κατά την επανάσταση και μετά. Ένας ακόμη γιός του Τζανήμπεη ήταν ο Δημήτριος ή Ψινάκης, ο οποίος δεν αναφέρεται στα γεγονότα του 1821. Μια κόρη του Τζανήμπεη είχε παντρευτεί τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ώστε και οι δύο κλάδοι είχαν ιδιαίτερους συγγενικούς δεσμούς με τον Πετρόμπεη. Μεταξύ των στενών συγγενών των πάνω Γρηγοριάνων αναφέρουμε τον Πιέρο Νικολόπουλο-Γρηγοράκη, ο οποίος στις εκστρατείες συνεργαζόταν στενά με τον Τζανετάκη Γρηγοράκη και διοικούσε το στρατιωτικό σώμα του κλάδου. Ακόμη σημαντική θέση στην οικογένεια είχε και ο καπετάν Γιωργάκης Αντωνάκος-Γρηγοράκης²⁵⁴ και ο αδελφός του Θεόδωρος που ήταν εξάδελφοι του Τζανετάκη Γρηγοράκη. Ένας ακόμη κλάδος των Γρηγοράκηδων ήταν οι Δραγωνιάνοι, οι οποίοι όμως βρίσκονταν σε ρήξη με την οικογένεια του Τζανήμπεη Γρηγοράκη.

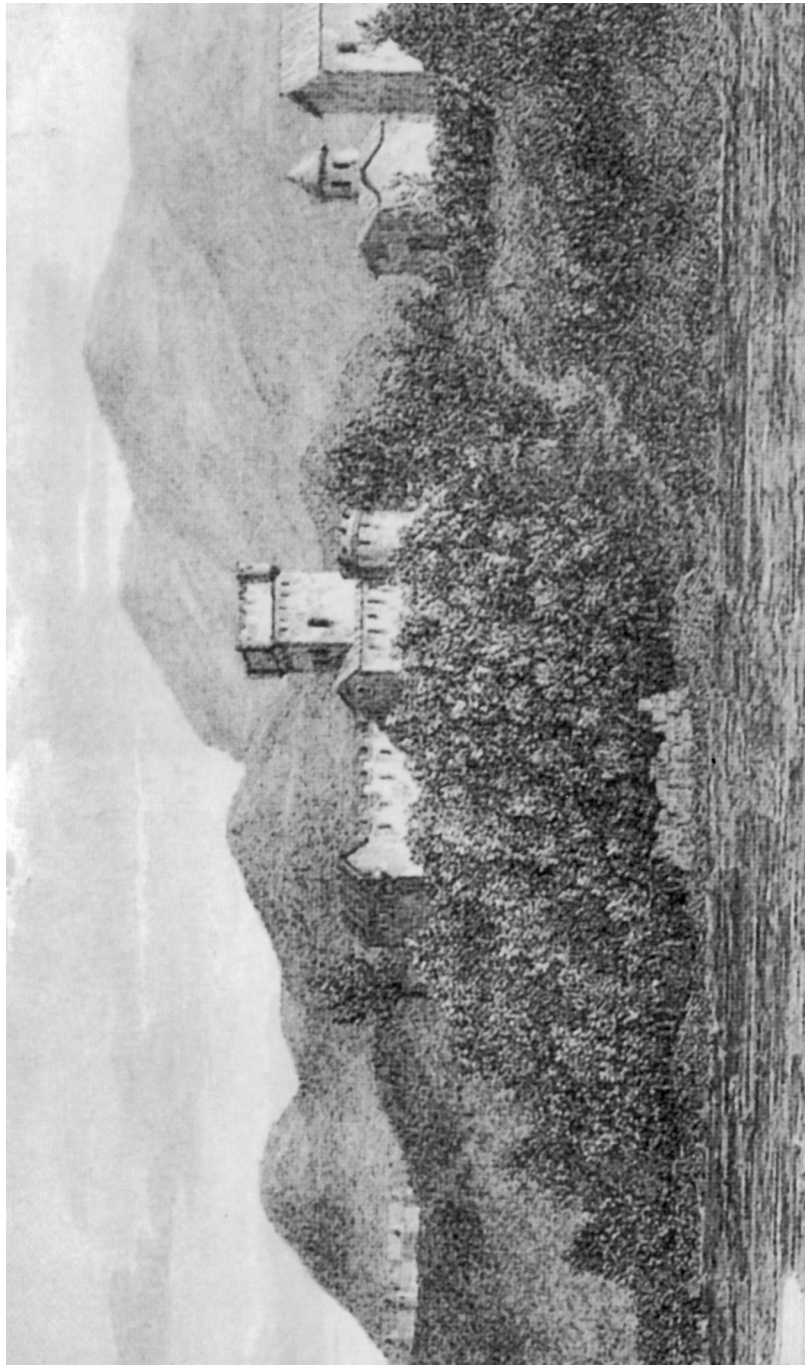
Η προετοιμασία για την επανάσταση άρχισε και στην ανατολική Μάνη από νωρίς. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης²⁵⁵ πληροφορήθηκε ότι ο Τζανετάκης Γεωργ.

252. Σ τ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 357 κ.ε.

253. Σ τ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 298.

254. Σ τ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 428 κ.ε.

255. Α π. Δασκαλάκη, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, ό.π., σ. 70, έγγρ. 43. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Α', σ. 292, εκφράζει τη γνώμη ότι ο Πετρόμπεης φοβήθηκε μήπως η στρατολογία των Γρηγοράκηδων είχε σκοπό την εναντίον του επίθεση για να του αποσπάσουν το μπηλίκι. Αυτό φαίνεται απίθανο, άλλωστε γαμπρός των Γρηγοράκηδων ήταν ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης. Ο φόβος του ήταν

Ο πύργος του Αντώνιμπε Γρηγοράκη στον Αγερανό.

Γρηγοράκης στρατολογούσε και ανησύχησε, μήπως χτυπήσει καμία άλλη μανιάτικη οικογένεια ή ενεργήσει επαναστατικές κινήσεις πρόωρα και ανεξάρτητα από τα άλλα μανιάτικα σώματα. Γι' αυτό έγραψε στις 11 Μαρτίου 1821 στον θείο και στον πατέρα του Τζαννετάκη την παρακάτω επιστολή:

«Αδελφοί Μπεηζαδέδες Πιέρρο Μαγγιόρο Γρηγοράκη και Γιωργάκη Γρηγοράκη σας ασπάζομαι αδελφικώς, 1821 Μαρτίου 11.

Επληροφορήθην ότι ο υιός σας Τζαννετάκης κάμει σύναξιν από πολλούς πατριώτας μας. Τούτο με έβαλεν εις θέσιν να εποπτεύσω και ενόμισα χρέος μου δια να σας γράψω και περιμένω απάντησίν σας. Εάν δεν υπάρχει καμμία υποψία ως προς τον γενικόν σκοπόν τον οποίον γνωρίζετε, να μοι το γράφετε, διότι ο καιρός πλησιάζει και εγώ δεν θέλω κάμει κανένα κίνημα (αν) δεν είμαι βεβαιωμένος από την ευγένειάν σας και λυπούμαι πολύ εάν υπάρχη εις τον υιόν σας Τζαννετάκην σκοπός διαφορορετικός, επειδή επήραμε πολλούς χριστιανούς εις τον λαιμόν μας. Περιμένω λοιπόν με τον ίδιον εξαποσταλθέντα απάντησίν σας. Ο αδελφός σας

Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης».

Στις 22 Μαρτίου, όταν άρχισαν να μπαίνουν οι Μανιάτες στην Καλαμάτα, μετά από την πρόσκληση του Αρναούτογλου, οπότε η επανάσταση θα άρχιζε νωρίτερα από την καθορισμένη ημέρα της 25^{ης} Μαρτίου, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης²⁵⁶ από τη δυτική Μάνη πήγε στην ανατολική για να συντονιστούν οι ενέργειες όλων των Μανιατών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι δεν ακολούθησε τους Γρηγοράκηδες στην πολιορκία της Μονεμβασίας, αλλά πήγε χωριστά μετά τη σύντομη πολιορκία του κάστρου της Βαρδούνιας και την κατάληψη του Μυστρά, οχυρώθηκε μαζί με το Λακεδαιμόνιο Αντώνιο Νικολόπουλο στη Βλαχοκερασιά, που είναι κοντά στην Τριπολιτσά.

μήπως ξεκινήσει ενωρίτερα την επαναστατική δραστηριότητα, χωρίς να περιμένει τη δική του έγκριση για συγχρονισμένη κινητοποίηση όλης της Μάνης.

256. Ο Φωτάκος, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, έκδ. «Φιλολογικά Χρονικά», Αθήνα 1960, σ. 130-1, γράφει τα ονόματα των Μανιατών που έλαβαν μέρος στην έναρξη της επανάστασης: Κυριακούλης και Αντώνιος Μαυρομιχάλης, Αντώνμπεης Γρηγοράκης και Δημήτριος Τσιγκουράκος-Γρηγοράκης. Μαγκιόρος ή Πιέρος Γρηγοράκης, ο οποίος ήταν ο αρχηγός του μεγαλύτερου στρατιωτικού τμήματος. Μιχαήλ Δραγωνάκος-Γρηγοράκης με τους αδελφούς του Δημήτριο και Γεώργιο. Παναγιώτης Αντωνάκος-Γρηγοράκης. Αντώνιος Νικολόπουλος Λακεδαιμόνιος. Δ. Ν. Βενετσανάκος και Ξανθός Μουτζουράκος-Βενετσανάκης από την Καστάνιτσα. Γεώργιος Καλκανδής από το Γύθειο. Ιωάννης Κρανίδης-Φελούρης και Νικόλαος Καρακίτσος-Φελούρης από το Βάτα, που είχαν μετοικήσει στην περιοχή της Μονεμβασίας. Παναγιώτης Μπουζουναράς με τα αδελφία του που ήταν πλοικτήτες από το Γύθειο. Παναγιώτης Κοσονάκος από την Καρυούπολη. Δημήτριος Πετροπουλάκης με τον πατέρα του και τον αδελφό του Πετρόπουλο από τη Ράχη Γυθείου. Πασχάλης Γερακαράκης από το Σκουτάρι. Παναγιώτης Σταυργιαννης από το Γύθειο. Πέτρος Τσιλιβής ή Τσιλιβόπετρος από το Καυκί. Αναστάσιος Γιαννουτζάκος. Πέτρος Νικολακάκης και Οικονόμος του Βαχού (Νικόλαος Παναγιωτουνάκος) ή Γερο-Ξηντάρας. Ως Ξηντάρας είναι γνωστός ο Τζώρτζης Γρηγοράκης ένας από τους ανιψιούς του Αντώνμπεη, ο οποίος είχε δυο γιούς τον Αντώνιο και τον Πέτρο γνωστούς με το επίθετο Ξηνταράκος.

Δημήτριος Τσιγκουράκος -
Γρηγοράκης

Πιέρρος Μπεηζαντές-
Γρηγοράκης

Οι δύο κλάδοι των Γρηγοράκηδων, παρά το γεγονός ότι συνήθως ήταν σε αντίθετα στρατόπεδα, με την έναρξη της επανάστασης φαίνεται να συνεργάζονται απόλυτα. Μια αχρονολόγητη επιστολή του Πιέρου-Μπεηζαντέ Γρηγοράκη²⁵⁷ στον καπετάν Γιωργάκη Γρηγοράκη μπορεί να τοποθετηθεί με πιθανότητες στις 21 Μαρτίου ή στις 26 Απριλίου 1821 και αναφέρεται στη μετακίνηση των κάτω Γρηγοράκηδων από το Βαθύ στο Μαραθονήσι (Γύθειο):

«Φιλογενέστατε ανηψιέ καπετάν Γιωργάκη χαίρε.

Απόψε εστέilaμε καίκι εις το Βαθύ διά να ελθούν οι εδικοί μας Κουτσογρηγοριάνοι. Λοιπόν αύριο Τρίτη το πολύ ως το γιόμα να είσαι εδώ διατί αύριο Τρίτη πουνρό είναι και αυτοί εδώ και άργητα να μην κάμης παντελώς ότι ο καιρός δεν μας το συγχωρεί να αργοπορούμεν.

Ο θεός σας

Μ. Πιέρρος Μπεηζαντές Γρηγοράκης».

Για την επανάσταση στην Ανατολική Μάνη ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης περιληπτικά υπαγόρευσε²⁵⁸: «Η Ανατολική Σπάρτη εκινήθη την ίδιαν ώρα. Ο Τζανετάκης με την Κακαβουλιά εκινήθη δια τον Μιστρά. Οι Τούρκοι της Μπαρδούνιας και Μιστρά υπάγουν, τραβιούνται εις την Τριπολιτζά... Οι Σπαρτιάται αφού επήραν λάφυρα, προχωρούν και πολιορκούν την Μονοβασιά...».

257. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 73, αριθ. εγγρ. 48 και αριθ. 49.

258. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 51. Thomas Gordon, ό.π., τόμ. Α', σ. 83. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 84.

Οι Μανιάτες της ανατολικής πλευράς είχαν να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους του Μυστρά, αλλά κυρίως τους γείτονές τους Τουρκο-Βαρδουνιώτες, οι οποίοι ήταν αλβανικής καταγωγής, μουσουλμάνοι χωρίς όμως τζαμιά και ιμάμηδες²⁵⁹. Ήταν σκληροί και έμπειροι πολεμιστές και κατείχαν το κάστρο της Βαρδουνίας και 46 οχυρούς και καλά εφοδιασμένους πύργους, που η κατάληψή τους θα ήταν δύσκολη και χρονοβόρα. Ακόμη στο Μυστρά υπήρχαν πολλοί Τούρκοι και το έργο των Μανιατών φαινόταν επίπονο και δυσχερές.

Ο Αμβρ. Φραντζής²⁶⁰, αναφερόμενος στους Τούρκους του Μυστρά και της Βαρδουνίας, γράφει ότι από τις 11 Μαρτίου και μετά, που κυκλοφόρησαν φήμες για επανάσταση των Ελλήνων, είχαν ανησυχήσει πολύ και προσθέτει: «...απαριθμούντο περίπου των 2490 δυνατά όπλα των Μπαρδουνιωτών και λοιπών, εναντίον των οποίων δυσκόλως ήθελον τολμήσει οι Έλληνες ν' αντιπαραταχθώσι, μάλιστα εάν οι Οθωμανοί απεφάσιζαν δια να αποκλεισθώσιν οχυρωθέντες εις τους πύργους των, να μετακομίσωσι δε τας γυναίκας και τα τέκνα των εις το των Μπαρδουνοχωρίων Φρούριον, όχι μόνον εαυτούς ήθελον διασώσει, αλλ' ίσως ήθελον δίδει βοήθειαν ακόμη και εις τους Μονεμβασίους, ώστε ήθελον είσθαι δύσκολον να πολιορκηθώσι και αυτοί από τους Έλληνες...».

Για τους Τουρκοβαρδουνιώτες ο Γ. Χέρτσβεργ²⁶¹ γράφει τα ακόλουθα: «...οι άλλοι επί αφοβία γνωστοί μωαμεθανοί Αλβανοί Βαρδουνιώται, καταληφθέντες υπό τρόμου εκ των πρώτων εκ Μεσσηνίας αιματηρών ειδήσεων, καταπλαγέντες υπό της γενικής πανταχού αναδιδομένης φλογός της επαναστάσεως, ταραχθέντες δε και εκ της διαδοθείσης φήμης περί αφίξεως ξένων επικουρικών στρατευμάτων εις τους Έλληνες, απεχώρησαν τό γε νυν αμαχητί έμπροσθεν των Μανιατών από των εστιών αυτών και απεχώρησαν (εξαιρουμένων εξήκοντα περίπου εις την Μονεμβασίαν φυγόντων οικογενειακώς) εν πρώτοις εις Μυστράν, ένθα η άφιξις αυτών εις μεγίστην ενέβαλεν αθυμίαν τους απολέμους μουσουλμάνους της πόλεως ταύτης. Ότε δε και ούτοι υπό την πίεσιν των Βαρδουνιωτών εκείνων ήρξαντο μετά σπουδής της εις Τριπολιτσάν φυγής, ηκολούθουν αυτούς κατά πόδας πλήθη επαναστατών Ελλήνων και απηνών Μανιατών...».

Ο Ιωάννης Φιλήμων²⁶² γράφει σχετικά τα ακόλουθα: «...Της Λακεδαιμόνος βοεβόνδας ην ο Βακκή εφφένδης, υιός του εν Τριπόλει Σεχ Νετσήπ εφφένδου. Κινούμενος υπό άκρας φιλοστοργίας, ή υπό άκρου φόβου τότε, ο πατήρ έγγραφε προς τον υιόν, συμβουλευών μετ' επιμονής την άμεσον ανάβασιν αυτού εις την Τρίπολιν ένεκα των διατρεχόντων. Ο Σεχ Νετσήπ εφφένδης εδοξάζετο παρά τοις Τούρκοις, ως και πραγματικώς υπήρχε, πολλής φρονήσεως, σοβαρότητος και πείρας πρόσωπον. Τοιούτου δε προσώ-

259. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 41.

260. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 435-6. Γίνεται απαρίθμηση των πύργων των Τουρκο-Βαρδουνιωτών. Βλέπε ακόμη Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 41.

261. Γ. Χέρτσβεργ, ό.π., τόμ. Α', σ. 60.

262. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 43.

που τοιαύτη κατά τας ώρας εκείνας επιστολή, διευθυνομένη μάλιστα από της καθέδρας της κεντρικής αρχής, εγέννησε προς όλοις τοις εν Μυστρά Τούρκοις δικαίαν περί μεγάλων επαπειλουμένων κινδύνων υπονοίαν και δεινότερας απελπισίας...».

Ο πανικός όμως, ο οποίος είχε καταλάβει όλους τους Τούρκους της Πελοποννήσου, από την ιδέα ότι έρχονται ξένα στρατεύματα, δεν άφησε ανεπηρέαστους τους κατοίκους του Μυστρά και των γύρω περιοχών, ιδιαίτερα μετά τις συμβουλές του Σεχ Νετσήπ στο γιό του. Σε αυτό ίσως συνετέλεσε και η θύμηση, ότι στα Ορλωφικά οι Τουρκοβαρδουνιώτες είχαν πάει στο Μυστρά για να προφυλαχθούν από τους Ρώσους και τους Μανιάτες, αλλά και εκεί δεν μπόρεσαν να αμυνθούν αποτελεσματικά και τότε πολλοί από αυτούς είχαν χάσει τη ζωή τους.

Πέρα από το φόβο που κατείχε τους μουσουλμάνους της περιοχής, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης έφθασε στις 22 Μαρτίου στο Γύθειο με 400 άνδρες και έγραψε σε φίλους του Τουρκοβαρδουνιώτες, ότι όσα γίνονται είναι ενέργειες των Φράγκων και ότι έρχονται «φράγκικα στρατεύματα» και από ενδιαφέρον τους συνεβούλευσε να ασφαλισθούν στο εσωτερικό της Πελοποννήσου. Πρόσθετε ακόμη, ότι ήταν αναγκασμένος και αυτός να εκστρατεύσει εναντίον τους. Τότε οι Τουρκοβαρδουνιώτες με αρχηγό το Ρουμπή εγκατέλειψαν τους οχυρούς πύργους τους και κατέφυγαν στο Μυστρά²⁶³, εκτός από εξήντα οικογένειες, κυρίως από τα Λεβέτσοβα (Κροκεές)²⁶⁴, που κλείστηκαν στο κάστρο της Μονεμβασίας. Μόνοι από τους Τουρκοβαρδουνιώτες είχαν απομείνει στα Τρίνησα, ο Χονδρολιάς και ο Ζαλούμης, οι οποίοι ήταν φημισμένοι για την παλικάριά τους. Τον ίδιο καιρό, εξ αιτίας της φημολογουμένης επανάστασης των Ελλήνων με τη συμβολή των ξένων βασιλιάδων και το φόβο των τουρκικών αντιποίνων, πολλοί Έλληνες του Μυστρά²⁶⁵ εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και κατέφυγαν στην ύπαιθρο.

Τις ημέρες της έναρξης της επανάστασης του 1821 στη θάλασσα του Μαυροθνησίου βρίσκονταν τρία πλοία με σημαία των Ιονίων νήσων και άλλα τρία Μανιάτικα, ένα των οποίων ανήκε στον Παναγιώτη Μαυρομμάτη-Μπουζουναρά από το Γύθειο. Ένα από τα αναφερόμενα ως Ιόνια πλοία ανήκε στο Φραγκιά Φαμέλη²⁶⁶

263. Νικ. Σπηλιόπου, ό.π., σ. 70-1. Γράφει ότι οι Τουρκοβαρδουνιώτες, όταν πήγαν στο Μυστρά, ελπίζοντας ότι θα επιστρέψουν, άφησαν τις οικογένειές τους στα Βαρδουνχώρια, οι οποίες τους ακολούθησαν αργότερα. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Α', σ. 291, επαναλαμβάνει τα παραπάνω.

264. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 65.

265. Ο Ηλίας Κουσκούρης ανέφερε, ότι όταν άρχισε η επανάσταση, πολλοί Λακεδαιμόνιοι φοβούμενοι τους Τούρκους έφυγαν από τα σπίτια τους, τα οποία αφού τα εγκατέλειψαν, λεηλατήθηκαν από Έλληνες. Αυτή την τύχη είχε και το σπίτι του Κρεββατά στο Μυστρά. ΓΑΚ, Υπ. Εσвт., φάκ. 69, έγγρ. της 26 Ιουνίου 1826..

266. Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος (Α. Χ. Ε. Β. Ε.), Κουτί 218, φάκ. 12. Το ότι ο Φραγκιάς ήταν Μυκόνιος αναφέρει και ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Α', σ. 121. Ο Ηλίας Σαλαφάτινος, ό.π., σ. 19 γράφει ότι ήταν από τη Μύκονο. Ο Αμβρ. Φραντζής τον αναφέρει ως Ιόνιον πολίτη. Βασ. Δ. Κυριαζοπούλου, Ο Μυκονιάτης αγωνιστής Φραγκιάς Φαμέλης, Δ. Ι. Ε. Ε. Ε., 21(1978)96-7. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Πιέρου Μαυρομιχάλης ήρωας Βαλτετσίου και Ηπειρωτικών ακτών, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)217.

από τη Μύκονο, ο οποίος παρέδωσε στις 25 Μαρτίου στον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη 61 οκάδες μπαρούτη. Οι πλοίαρχοι των караβιών μετά από συνεννόηση με τον Κυριακούλη άρχισαν να κανονιοβολούν, για να διαδοθεί η είδηση της έναρξης της επανάστασης. Η φήμη όμως που έφτασε στους Τουρκοβαρδουνιώτες ήταν ότι πλοία από τη «Φραγκιά», δηλαδή από τη Γαλλία, ήρθαν στο Μαραθονήσι και άρχισαν να αποβιβάζουν στρατό. Τότε οι δύο Τουρκοβαρδουνιώτες των Τρινήσων²⁶⁷, ο Ζαλούμης και ο Χονδρολιάς, εγκατέλειψαν βιαστικά τους πύργους τους, πήγαν στο Μυστρά, διέδωσαν τη φήμη των φράγκικων πλοίων και όλοι μαζί Τουρκοβαρδουνιώτες και Μυστριώτες κατέφυγαν σε κατάσταση πανικού στην Τρίπολη.

Τον πανικό που δημιουργήθηκε μεταξύ των Τουρκοβαρδουνιωτών και των κατοίκων του Μυστρά από τον κανονιοβολισμό, μας περιγράφει ο Αμβρόσιος Φραντζής²⁶⁸: «Ακούσαντες οι της πόλεως και των Μπαρδουνίων Οθωμανοί τον τοσούτον κανονιοβολισμόν, έτι μάλλον υπέπεσαν εις παραφροσύνην, και έσπευδεν ο καθείς εξ αυτών να τρέξη με ό,τι δυνηθή ν' αρπάση πρόχειρον, διά να οχυρωθή εις την Τριπολιτζάν... Εκ τούτου μη δόντες καιρόν, άφισαν επί των τραπεζών των και τας τροφάς (ούσης ώρας γεύματος) διά να μη τους προφθάσωσιν οι Φράγκοι, και χωρίς να συλλογισθώσιν ούτε οικίας, ούτε κινητήν περιουσίαν, παραδόντες δε μόνον εκ των κινητών των πραγμάτων όσα εδυνήθησαν εις τους αδελφούς Ιατρακαίους, και εις άλλους διά να τα φυλάξωσιν επ' ελπίδι ότι επιστρέψαντες να τα λάβωσι, (την 26 Μαρτίου Μ.Μ.) ανεχώρησαν όλοι ομού με τόσην βίαν, ώστε Αγάδες, Κυρίαί, Χανούμαι και κοράσια και γραίαί έτρεχον ανυπόδητοι εις τας οδούς διά να εισέλθωσιν εις την Τριπολιτζάν μίαν ώρα προτήτερα... Εν τοσούτω τόσαι χιλιάδες ψυχών οδεύουσαι εν αυτή τη οικτρά καταστάσει άνδρες τε και γυναίκες έφθασαν εις την Τριπολιτζάν (την 27 Μαρτίου), όπου και απεκλείσθησαν μετά των άλλων, ώστε η Τριπολιτζά επλημμύρισεν από το πλήθος των συρρευσάντων εις αυτή Οθωμανών Λεονταριτών, Λακεδαιμονίων, Φαναριτών, Καρυτινών, Ζουρτζάνων και λοιπών...».

Ο Ιωάννης Φιλήμων²⁶⁹ πρόσθεσε τα ακόλουθα: «...Οι εν Τρινήσοις Βαρδουνιώται Χονδρολιάς και Ζαλούμης, ακούοντες του τηλεβολισμού τούτου, εξιπάσθησαν ερωτώντες δε έμαθον ότι τηλεβολεί ο Φραγκιάς και εκλαβόντες τον Φραγκιά ως «την Φραγκιάν», φεύγουσιν ευθύς εις Μιστράν, και τους εκεί Τούρκους καταπλήσσουν βεβαιούντες, ως αυτήκοοι και αυτόπται «έφθασε η Φραγκιά!» ο έστιν ευρωπαϊκοί στρατοί και στόλοι. Ο Χονδρολιάς και Ζαλούμης ήσαν ήδη οι μόνοι αξιόπιστοι, δι' ην έδειξαν γενναιότητα μέιναντες εν τοις ιδίοις, των άλλων φυγόντων. Οι Τούρκοι λοιπόν επίστευσαν άνευ δισταγμού τινός, συνδυάσαντες τας πρώτας του Κυριακούλη ειδή-

267. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 438. Ο Φραντζής στην επομένη σελίδα αποδίδει την αποχώρησή τους σε έργο της Θείας Πρόνοιας και προσθέτει: «...οι δυστυχείς αυτοί Οθωμανοί των Μπαρδουνίων και Σπάρτης να φθάσωσιν εις τοιαύτην απόνοιαν και απελπισίαν κατ' εκείνας τας ώρας, και με την ολίγην βοήν μηδαμινών κανονίων να λάβουν τόσην δειλίαν και τρόμον εις τας ψυχάς των...».

268. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 439-41.

269. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 43-4.

σεις μετά των τελευταίων αυτών πληροφοριών και της επιστολής τού Σεχ Νετσήπ εφ-φένδου· και υπό φόβου ακράτου κατακυριευθέντες έδραμον, ουδενός διώκοντος και εις την μάνδραν της Τριπόλεως εισήλθον ως πρόβατα τη 26 μαρτίου...».

Η είσοδος στην Τριπολιτσά των Τουρκοβαρδουνιωτών και των κατοίκων του Μυστρά ενίσχυσε μεν την άμυνα της πόλης, αλλά δημιούργησε σοβαρό επισιτιστικό πρόβλημα από την έλλειψη τροφίμων για τόσο μεγάλο αριθμό προσφύγων. Σοβαρότερη επίδραση είχε στο ηθικό των Τούρκων της Τριπολιτσάς, διότι φανέρωσε τη σοβαρότητα της κατάστασης που δημιουργήθηκε από την επανάσταση των Ελλήνων²⁷⁰.

Εκτός από τους μουσουλμάνους που εγκατέλειψαν τον τόπο τους, σε διάφορα χωριά της Λακεδαιμόνος έμειναν Τούρκοι, τους οποίους σκότωσαν οι Έλληνες. Από μια αχρονολόγητη επιστολή του Θεόδωρου Αντ. Γρηγοράκη στον αδελφό του καπετάν Γιωργάκη, μαθαίνουμε πως στο χωριό Στεφανιά είχαν μείνει Τούρκοι τους οποίους σκότωσε αυτός²⁷¹.

Η Βαρδούνια και η περιοχή του Μυστρά σχεδόν χωρίς ντουφεκιά κενώθηκε από Τούρκους. Σε αναφορά της 2^{ας} Απριλίου 1821 περιλαμβάνεται η είδηση²⁷²: «...και εκυριεύθησαν σχεδόν όλα τα ενδότερα μέρη του Μορέως και μάλιστα ο Μυστράς και η Μπαρδούνια, οπου ήτον ένα δυνατό μέρος του Μορέως».

Ακόμη λίγοι Τουρκοβαρδουνιώτες κλείστηκαν στο κάστρο της Βαρδούνιας, όπου και πολιορκήθηκαν από τους πλησιόχωρους Μανιάτες και τελικά παραδόθηκαν, αφού προέβαλαν μικρή αντίσταση. Αναφέρεται ²⁷³ ότι πολέμησαν εκεί ο Σταμάτης Ζενάκος-Ζένος και ο γιός του Ηλίας από τον Κάβαλο του δήμου Κολοκυνθίου, ο Ευστράτιος Μπούμπουνας και ο Γεώργιος Πλαγιανάκος-Πλαγιανός από τη Μαλτσίνα κ.ά. Ακολουθώντας τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ήταν εκεί και η Σάββαινα η Σπαρτιάτισσα²⁷⁴, η οποία στη συνέχεια παραβρέθηκε στη μάχη της Βλαχοκερασίας και του Βαλτετσίου. Στις 27 Μαρτίου ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης έγραψε στο γιό του Ηλία και στο Θεόδωρο Κολοκοτρώνη την είδηση, ότι κυριεύθηκε η περιοχή της Βαρδούνιας και ο Μυστράς. Η επιστολή αυτή έχει καταχωρισθεί προηγουμένως.

Από την ανατολική Μάνη άρχισε η εκστρατεία των Γρηγοράκηδων για την κατάληψη του κάστρου της Μονεμβασίας, ενώ ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, με τον Αντώνιο Νικολόπουλο από τη Λογκάστρα και το Δημήτριο Πανάγου Βενετσανάκη (αναφερόμενο και ως Παναγουλέα) από την Καστάνιτσα κατευθύνθηκαν προς

270. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 45. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 192.

271. Α.π. Δασκαλάκη, Αρχαίον Τζωρτζάκη Γρηγοράκη, Αθήναι 1976, σ. 76, αριθ. εγγρ. 51.

272. Α. Α. Χ' Ανάργυρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', Αθήναι 1861, σ. 152. Επίσης αναφέρεται ότι πολέμησαν εναντίον των Τουρκοβαρδουνιωτών στο κάστρο της Βαρδούνιας ή σε πύργους

273. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 57, φάκ. 20, και κουτί 142, φάκ. 47 και κουτί 176, φάκ. 105. Στ. Καπετανάκης, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σσ. 155, 208-9 και 225. Ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 81 αναφέρει ότι εναντίον των Τουρκοβαρδουνιωτών πολέμησαν και οι Γιατράκοι.

274. Γ. Α. Κ., Συλλ. Βλάχ., Υπ. Εσωτ., φάκ. 50, έγγρ. 139 της 15 Απριλίου 1822.

το εσωτερικό της Πελοποννήσου. Στο Γύθειο έμειναν για λίγο ο Μαγγιόρος-Πιέρος Μπεηζαντές Γρηγοράκης, ο αδελφός του Γεώργιος Μπεηζαντές και ο καπετάν Γιωργάκης Αντωνάκος-Γρηγοράκης. Στο Μυστρά, κατόπιν προσκλήσεως των Λακεδαιμονίων, εγκαταστάθηκε ο Αντώνμπεης²⁷⁵, ο οποίος, μέχρι το τέλος του έτους που πέθανε, είχε αναλάβει μαζί με τον Παναγιώτη Κρεββατά την τοπική Διοίκηση. Φρόντιζαν τη στρατολογία, τον ανεφοδιασμό των στρατιωτικών σωμάτων και την τήρηση της τάξης, ιδιαίτερα από τους διερχόμενους Μανιάτες.

Για το θάνατο του Αντώνμπεη Γρηγοράκη μερικούς μήνες μετά την έναρξη της επανάστασης ακούστηκε μοιρολόγι, που έχει καταγράψει ο Κυριάκος Δ. Κάσσης²⁷⁶, απόσπασμα του οποίου είναι το ακόλουθο:

«...Ο μπέης είχε γεννηθεί σε κόκκινα βελούδα
κι εγνώριζε από γεννησιού να κρίνει να προστάζει
εσήκωνε και το σταυρό κι όρκιζε παλικάρια
κι οδήγα τη Μανιατουριά στη Σπάρτη, στα Μπαρδούνια
Ο γέρο-Αντώνμπεης - ο πρωτοκαπετάνιος
Λευτέρωσε και το Μυστρά κι έστησε μπαϊράκι...».

Οι πρώτες εκστρατείες από τη Μάνη

Οι Μανιάτες, σε αντίθεση με τους κατοίκους από τα άλλα μέρη της Πελοποννήσου, δεν περιορίστηκαν να απαλλαγούν μόνο από την παρουσία των Τούρκων ή των Τουρκοβαρδουνιωτών των γειτονικών τους περιοχών. Από την Καλαμάτα και το Μυστρά οι πολεμιστές της Μάνης, με συνεργασία των Μεσσηνίων και μερικών από τους Λακεδαιμονίους, απλώθηκαν σε όλη τη νότιο Πελοπόννησο. Χωρίς όμως να αφήσουν απρόσβλητο το κέντρο της Πελοποννήσου.

Ίσως οι Μανιάτες είχαν υπ' όψη τους τις εκστρατείες των Ορλωφικών, που από την Καλαμάτα είχαν στραφεί προς την Κορώνη, το Λεοντάρι, το Μακρυπλάγι²⁷⁷ την Αρκαδιά (Κυπαρισσία) και το Νεόκαστρο (κάστρο της Πύλου). Συγχρόνως από το Μυστρά είχαν βαδίσει προς την Τριπολιτσά, όπου και υπέστησαν δεινή ήττα. Τότε δεν είχαν προσβάλλει το κάστρο της Μονεμβασίας, πιθανώς διότι ο ρωσικός στόλος έλεγχε τη θάλασσα και δεν είχαν το φόβο επιδρομών των μονεμβασιώτικων πλοίων.

275. Στις 13 Απριλίου 1823 οι έφοροι της Λακεδαίμονος Πρωτοσύγκελλος Νεόφυτος, Θεόκλητος Οικονόμου, Αναστάσιος Κοπανίτσας, Κωνσταντίνος Κωνσταντόπουλος, Δημήτριος Ματάλας και Γρηγόριος Οικονόμου έδωσαν στη χήρα του πιστοποιητικό. Επί βασιλείας του Όθωνα η σύζυγος του Αντώνμπεη έπαιρνε σύνταξη μόνο 15 δρχ. το μήνα. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 41, φάκ. 80, έγγρ. 23.360 κ.ά. Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος (Ι. Ε. Ε. Ε.), αριθ. εγγρ. 17883^α. Σ. τ. Καπετάνιακ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 143.

276. Κ. Δ. Κάσσης, Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης, Αθήνα 1979, σ. 166.

277. Σ. τ. Καπετάνιακ η, Η Μάνη στη δεύτερη Τουρκοκρατία, ό.π., σ. 191 κ.ε.

Στην επανάσταση του 1821, όπως αναφέρθηκε, από το Μυστρά στράφηκαν τόσο προς το κάστρο της Μονεμβασίας, όσο και προς το κέντρο του Μοριά. Εναντίον του κάστρου της Μονεμβασίας βάδισαν οι δύο κλάδοι της οικογενείας Γρηγοράκη, ενώ προς την Τριπολιτσά κατευθύνθηκαν ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, με το Λακεδαιμόνιο Αντώνιο Νικολόπουλο από τη Λογκάστρα και το Δημήτριο Πανάγου Βενετσανάκη από την Καστάνιτσα.

Αυτή τη φορά η πολιορκία του κάστρου της Μονεμβασίας κρίθηκε προφανώς απαραίτητη, διότι τουρκικά μονεμβασιώτικα πλοία επόπτευαν τα παράλια της Μάνης και καταδίωκαν τους Μανιάτες πειρατές. Αν έμεναν απερίσπαστοι οι Τούρκοι της Μονεμβασίας θα μπορούσαν να παρενοχλούν αποτελεσματικά τα μετόπισθεν των Μανιατών.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας άρχισαν από εκεί οι πρώτες εκστρατείες προς τα Μεσσηνιακά φρούρια και προς το εσωτερικό του Μοριά. Οι Μανιάτες δεν αποτέλεσαν ένα ενιαίο στρατιωτικό σώμα που θα βάδιζε εναντίον ενός συγκεκριμένου στόχου. Αντίθετα ήταν χωρισμένοι σε πολλές ομάδες και είχαν ποικίλλους αντικειμενικούς σκοπούς, πιθανώς για να αναμιχθούν με τους λοιπούς Πελοποννήσιους, οι οποίοι, ως απόλεμοι, είχαν να διδαχθούν πολλά από τους Μανιάτες. Ίσως αυτή η εικόνα ήταν αποτέλεσμα της έλλειψης ενός εμπνευσμένου αρχηγού, που θα εμψύχωνε και θα καθοδηγούσε όλους τους Μανιάτες πολεμιστές με βάση κάποιο ορισμένο σχέδιο.

Η διάσπαση της υπάρχουσας ελληνικής στρατιωτικής δύναμης ίσως εξασφάλιζε ευκολότερα τον ανεφοδιασμό των στρατιωτικών σωμάτων από τις επιτόπιες πηγές. Ακόμη θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας, ότι η Μάνη δεν ήταν τόπος εύφορος με πλεονάσματα γεωργικών προϊόντων, που θα μπορούσε να ικανοποιεί τις επισιτιστικές ανάγκες ενός μεγάλου στρατιωτικού σώματος. Παράλληλα με τη διάσπαση της στρατιωτικής δύναμης των Ελλήνων και περιορίζοντας συγχρόνως τους Τούρκους σε ολιγάριθμα κάστρα, δεν θα άφηναν πίσω από το κύριο πολεμικό μέτωπο των επαναστατών διαθέσιμη τουρκική δύναμη, για να παρενοχλεί την ελευθερία των κινήσεων των Ελλήνων στο Μοριά.

Στην Καλαμάτα έμεινε ο Πετρόμπεης και οι ηλικιωμένοι Μανιάτες καπετάνιοι, οι οποίοι αποτελούσαν τη Γερουσία της Καλαμάτας και φρόντιζαν για τη στρατολογία και την τήρηση της τάξης. Οι Μεσσήνιοι πρόκριτοι, που αποτελούσαν τη Μεσσηνιακή Σύγκλητο φρόντιζαν για την προμήθεια των στρατιωτικών σωμάτων με τροφές, καθώς και για τη στρατολογία πολεμιστών.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης²⁷⁸ γράφει στη «Διήγησή του»: «...Εις την Καλαμάτα εκάμαμε συνέλευσι, πόθεν να πρωτοκινήσωμεν τα στρατεύματα. Οι Καλαματιανοί εκατάφεραν τον Μπέη να πάμε εις την Κορώνη· δια να μη βάλουν σπαθί οι Τούρκοι εις τους Χριστιανούς· εγώ δεν εστρέχτηκα, είπα να πάμε εις την παλαιάν Αρκαδίαν, εις το κέντρον δια να βοηθήσωμεν και τους

278. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 52.

άλλους· τότενες τους είπα: εάν μου δώσετε βοήθεια από τούτο το στράτευμα, καλώς, ειμή αναχωρώ να υπάγω εις το κέντρον...». Από τα λόγια αυτά φαίνεται, ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν ήταν ο αρχηγός των Ελλήνων, αλλά δεχόταν τις αποφάσεις του Μπέη της Μάνης.

Ο Πετρόμπεης και ο Παναγιώτης Μούρτζινος εμπιστεύθηκαν μια ομάδα 300 μαχητών στο Θ. Κολοκοτρώνη, για να τους οδηγήσει στο κέντρο της Πελοποννήσου, ώστε να διαδοθεί και εκεί η επανάσταση. Ένα σώμα Μανιατών²⁷⁹ τέθηκε υπό τις οδηγίες του, αποτελούμενο από τον Παναγιώτη Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη, τον Αλέξανδρο Κιτρινιάρη²⁸⁰, το Γεώργιο και Παναγιώτη Δουράκη²⁸¹ και τον Πέτρο Σεκούρη, που του έδωσε ο Μούρτζινος. Του παραχωρήθηκε και από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ο Πιέρος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης με τους άνδρες του και ένας ακόμη μικρός αριθμός δικών του ανδρών ακολούθησε τον Θ. Κολοκοτρώνη.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης²⁸² γράφει στα απομνημονεύματά του ότι η οικογένειά του είχε ζητήσει 200-300 Μανιάτες για να ξεσηκώσουν τους απειροπόλεμους Έλληνες κατοίκους της Καρύταινας και του Λεονταρίου. Ο γερο-Παναγιώτης Μούρτζινος πρότεινε να πάει ο Κολοκοτρώνης στο κέντρο της Πελοποννήσου που γνώριζε τόπους και ανθρώπους. Σημασία έχει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης οδηγούσε μια μόνο ομάδα Μανιατών, ενώ ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο Σταυριανός Καπετανάκης και ο Ηλίας Σαλαφατίνος ήταν και αυτοί αρχηγοί άλλων ομάδων που ακολούθησαν.

279. Δεν υπάρχει ομοφωνία για τον αριθμό των στρατιωτών που παραχωρήθηκαν από τον Πετρόμπεη και το Μούρτζινο στο Θ. Κολοκοτρώνη. Ο ίδιος γράφει ότι έλαβε 200 από το Μούρτζινο και 70 από τον Πετρόμπεη, είχε και 30 δικούς του και έγιναν όλοι 300. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 52. Ο Ηλίας Σαλαφατίνος, ό.π., σ. 18, γράφει ότι ο Πιέρος Βοϊδής είχε διακόσους και ο Διονύσιος Μούρτζινος του έδωσε άλλους εκατό με τον Παναγιώτη Μπουκουβαλέα και τον Πέτρο Σεκούρη. Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 153, γράφει ότι ο Βοϊδής είχε 150 άνδρες και ο Μπουκουβαλέας 60-70.

280. Στις 9 Μαρτίου 1828 ο Δημήτριος Υψηλάντης έδωσε πιστοποιητικό στον Αλέξανδρο Κιτρινιάρη, που επρόκειτο να επισκεφθεί τον Ιωάννη Καποδίστρια, στο οποίο έγραφε: «...Ο Κύριος Αλέξανδρος Κιτρινιάρης εστάθη ένας από εκείνους οπού εδούλευσαν και εθυσίασαν υπέρ πατρίδος τα δικάια του και είναι μεγάλα και έρχεται να τα παρουσιάση εις την εξοχότητά σας. Έκρινα ιερόν χρέος μου να τον συντροφεύσω και εγώ με το παρόν μου προς επικύρωσιν των πιστών προς την πατρίδα εκδουλεύσεών του...». Γ Α Κ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 29, έγγρ. 74 της 9 Μαρτίου 1828. Ζήτησε οικονομική βοήθεια. Γ Α Κ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 48, έγγρ. 118 της 9 Απριλίου 1828.

281. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 31, γράφει ότι ο Δουράκης ονομαζόταν Αθανάσιος, αλλά το όνομα αυτό δεν αναφέρεται στα έγγραφα της εποχής εκείνης. Ούτε τιμήθηκε με κάποιο βαθμό μετά την απελευθέρωση, μόνο του απονεμήθηκε το χάλκινο αριστείο του αγώνος, που σημαίνει ότι απλά μπορεί να παραβρέθηκε ως στρατιώτης ή το πολύ ως υπαξιωματικός στη μάχη του Αγίου Αθανασίου. Σ τ. Καπετανάκη, Αριστεία του 1821 σε Μανιάτες αγωνιστές, Αρεόπολη 2008, σ. 132. Το υδίοι, Η οικογένεια Δουράκη της Καστανίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)249-312.

282. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 153: «...να στείλουν έναν καλό καπετάνιο τους με 200 ή 300 στρατιώτας Μανιάτας να ανέβουν εις τον κάμπον της Καρύταινας και Λεονταρίου, να επιφυλάσσουν τους εκεί κατοίκους όντας άψυχους εκ του Οθωμανικού ζυγού και απειροπόλεμοι...».

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι και από την ανατολική Μάνη κατευθύνθηκε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης στο κέντρο της Πελοποννήσου και μπορεί να αμφισβητηθεί και το εάν η πορεία του Κυριακούλη είχε υποδειχθεί από τον Θ. Κολοκοτρώνη. Άλλωστε και στα Ορλωφικά η Ανατολική Λεγεώνα μετά το Μυστρά βάδισε εναντίον της Τριπολιτσάς.

Από την Καλαμάτα ο Θ. Κολοκοτρώνης μαζί με το Γρηγόριο Δικαίο²⁸³ είχαν στείλει από τις 23 Μαρτίου γράμματα στους κατοίκους της Αρκαδίας για να ξεσηκωθούν όλοι και να πολιορκήσουν τους Τούρκους στα κάστρα. Στις 24 Μαρτίου, μετά τη δοξολογία που έγινε στην Καλαμάτα, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης με τους Μανιάτες, βαδίζοντας προς το κέντρο του Μοριά, διανυκτέρευσαν στο χωριό Σκάλα της Μεσσηνίας. Από εκεί πέρασε στις 25 Μαρτίου μια ομάδα στρατιωτών με το Γρηγόριο Δικαίο, τον Αναγνωσταρά, τους Κουμουνδουράκηδες, μερικούς από τους Καπετανάκηδες, τον Π. Κεφάλα από το Δυρράχι, το γέρο-Μητροπέτροβα και τον Γ. Οικονομόπουλο από τη Γαράντζα (Ανω Μέλπεια) κ.ά. που κατευθύνθηκαν προς την Αρκαδιά (Κυπαρισσία).

Την επομένη έφθασε στη Σκάλα ένα άλλο σώμα από 200-400 Μανιάτες με αρχηγούς τον Ηλία Μαυρομιχάλη, Σταυριανό Καπετανάκη²⁸⁴ κ.ά., που πορευόταν προς το Λεοντάρι για να ενωθούν με τον Κολοκοτρώνη²⁸⁵. Μετά από δύο ημέρες ακολούθησε και ο Μανιάτης Ηλίας Σαλαφατίνος²⁸⁶ με 130 βαδίζοντας προς το εσωτερικό του Μοριά.

Από τα Πισινά Χωριά (χωριά Αλαγονίας) και τα Σαμπάζικα (χωριά από τις δυτικές πλαγιές του Ταυγέτου βόρεια της Αλαγονίας) ο Νικήτας Σταματελλόπουλος στρατολόγησε 350 οπλοφόρους και βάδισε και αυτός προς το Λεοντάρι²⁸⁷.

283. Στην επιστολή, που δημοσιεύει ολόκληρη ο Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 369-70, προερχόμενη από Καλαμάτα με ημερομηνία 23 Μαρτίου έγραφαν: «*Η ώρα έφθασε! Το στάδιον της δόξης και της ελευθερίας ηνοιχθή· τα πάντα εδικά μας και ο Θεός του παντός μεθ' ημών έσεται. Μη πτοηθήτε εις το παραμικρόν...*». Ιω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 32-3, γράφει ότι το σώμα του Κολοκοτρώνη πυροβόλησε ομαδικά, για να δώσει το σήμα της επανάστασης και οι Γαραντζαίοι που το άκουσαν, υπό τον Μήτηρο Πέτροβα, σκότωσαν τους Τούρκους Κεχαγιάδες που βρέθηκαν στα χωριά Μπούγα και Μήλα. Να σημειωθεί ότι ο Μητροπέτροβας αναφέρεται στην απελευθέρωση της Καλαμάτας. Ο Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 337 και ο Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 63 γράφουν ότι ο Μητροπέτροβας ήταν στη Σκάλα μαζί με τους άλλους οπλαρχηγούς.

284. Γ Α Κ. Αρχ. Λαδά Κ 047, φάκ. 14, έγγρ. 15 της 24 Μαΐου 1822. Ο Σταυριανός Καπετανάκης είχε 59 στρατιώτες, έλαβε μέρος στον πόλεμο της Καρύταινας, στις δύο μάχες του Βαλτετσίου και στη συνέχεια πήγε στην Ανατολική Ελλάδα.

285. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 336-7. Ο Ιω. Φ ι λ ή μ ω ν, ό.π., τόμ. Γ', σ. 31, γράφει ότι ο Δουράκης είχε 100 οπλίτες, ο Πιέρος Βοϊδής 50 και οι υπόλοιποι ήταν με τον Παναγιώτη Μπουκουβάλεα και τον Πέτρο Τσέκρη (Σεκούρη) από το Νομιστή. Αναφέρει ακόμη ότι το σώμα του Ηλία Μαυρομιχάλη είχε 200 ενόπλους και ότι την επομένη ημέρα ξεκίνησε και ο Ηλίας Σαλαφατίνος με 130.

286. Η λ ι α Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, ό.π., σ. 18.

287. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 336-7.

Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας, σε όποιο χωριό ή τσιφλίκι της υπαίθρου της Μεσσηνίας υπήρχαν μικρές ομάδες Τούρκων σκοτώθηκαν από Έλληνες, όπως έγινε και στη Λακεδαίμονα. Οι Τούρκοι κάτοικοι της Ανδρούσας, περίπου 360 ένοπλοι άνδρες, όταν έμαθαν ότι υπάρχει επαναστατικό στράτευμα στην Καλαμάτα, κατέφυγαν για ασφάλεια στα κάστρα της Τριπολιτσάς και του Νεοκάστρου ή κατά τον Κανέλλο Δεληγιάννη²⁸⁸ στην Κορώνη. Φαίνεται όμως ότι έμειναν Τούρκοι στα τσιφλίκια τους, διασκορπισμένοι στην ύπαιθρο της Ανδρούσας, τους οποίους σκότωσαν οι Έλληνες²⁸⁹.

Αναφέρεται ότι από την Καλαμάτα ο Νικόλαος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης έλαβε εντολή από τον Πετρόμπεη και πήγε στα Πηγάδια του Σταυροπηγίου για να στρατολογήσει²⁹⁰. Ανάλογες εντολές θα δόθηκαν και σε άλλους αγωνιστές που ασκούσαν κάποια επιρροή σε μερίδα Μανιατών. Οι Πηγαδιώτες είχαν τοπικούς αρχηγούς τον Αθανάσιο Φάσσο και το Νικόλαο Μαυρουδή.

Η πολιορκία του κάστρου της Κορώνης

Στις 25 Μαρτίου οι Τούρκοι της Κορώνης μαθαίνοντας τα νέα της Καλαμάτας κλείστηκαν στο φρούριο της πόλης τους²⁹¹. Πήραν μαζί τους ως όμηρο τον επίσκοπο Γρηγόριο, ο οποίος δεν ήταν μυημένος στη Φιλική Εταιρεία, το διάκο του, έναν ακόμη ιερέα και δύο προκρίτους τον Κ. Λαχανά και τον Κ. Τσακόπουλο.

Πρώτοι εξεστράτευσαν στην Κορώνη ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης²⁹² με το Γεώργιο Δαρειώτη από το Νησί (Μεσσήνη). Η παρουσία τους εμψύχωσε τους Κορωναίους, οι οποίοι ξεσηκώθηκαν από τον Ιωάννη Καράπαυλο²⁹³, ο οποίος είχε ζητήσει από τον Πετρόμπεη να πολιορκηθεί η Κορώνη. Στις 25 Μαρτίου έφθασαν στο Χαρακοπιό (Σαρατσά), το οποίο απέχει μια ώρα από την Κορώνη, όπου έγινε σύγκρουση με τους Τούρκους. Στη συνέχεια έπιασαν το χωριό Άγιος Δημήτριος και τον πύργο Τσαφέρογλι (Τζαφερούλι). Κατόπιν κατέλαβαν την έξω του φρουρίου πόλη (Βαρόσι) και είχαν συχνούς ακροβολισμούς με τους πολιορκημένους.

288. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 153-4.

289. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 52. Ο Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 65, γράφει λανθασμένα ότι όσοι Τούρκοι κατοικούσαν στην Ανδρούσα, σκοτώθηκαν. Τον διορθώνει ο Ηλίας Σαλαφάτιος, ό.π., σ. 19, γράφοντας ότι οι Τούρκοι κάτοικοι της Ανδρούσας κατέφυγαν στην Τριπολιτσά ή στο Νεόκαστρο..

290. Ι. Α. Μ. Μπενάκη, φάκ. Νικολάου Πιεράκου, αριθ. 32, όπου υπάρχει αναφορά του από τις 24 Απριλίου 1837. Δ. Β. Βαγιακάκου, Νικολάου Π. Πιεράκου ανέκδοτος αυτόγραφος έκθεσις 1837 περί του αγώνος του κατά την επανάστασιν του 1821, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)389. Στ. Καπετανάκης, Εφημερίδα Καλαμάτας «Ελευθερία», αριθ. φύλλ. 8035, της 20 Απριλίου 2003, σ. 8.

291. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 339 κ.ε. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 52. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 157.

292. Κ. Α. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)432.

293. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 72.

Όπως αναφέρεται, η εμφάνιση ενός πλοίου από το Αλγέρι²⁹⁴ τους πανικόβαλε και διαλύθηκαν. Μάλιστα οι Κορωνάιοι συνέλαβαν το Γεώργιο Δαρειώτη ως υπεύθυνο της εξέγερσης και τον μετέφεραν στο χωριό Γαμπριά (στο νότιο τμήμα του όρους Λυκόδημο), προκειμένου να τον παραδώσουν στους Τούρκους για να εξιλεωθούν. Έφθασαν όμως ο Εμμανουήλ Δαρειώτης με τον Ηλία Κατσάκο, ήρθε και έμεινε για λίγο και ο Ιωάννης-Κατσή Μαυρομιχάλης με τον Ιωάννη Ροδίτη-Μαυρομιχάλη και το Γεώργιο Παυλάκο μαζί με τετρακόσιους Μανιάτες και άρχισε σταθερά η πολιορκία.

Ο Νικόλαος Πιεράκος²⁹⁵, σε αναφορά του της 24 Απριλίου 1837, έγραψε ότι στις 11 Απριλίου 1821, Δευτέρα του Πάσχα, σε μάχη με τους Τούρκους του φρουρίου της Κορώνης κλείστηκε με έξι ακόμη Μανιάτες στον πύργο του Αγίου Δημητρίου, που ήταν πολύ κοντά στο φρούριο και αμύνθηκαν, μέχρι που οι άλλοι Έλληνες επιτέθηκαν και απώθησαν τους Τούρκους πίσω από τα τείχη.

Επειδή οι Έλληνες κάτοικοι της Κορώνης δεν είχαν στο παρελθόν εξασκηθεί στη χρήση των όπλων και στον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να πολεμούν, τους δίδασκαν οι Μανιάτες. Σχετικά αναφέρεται από τον Αμβρ. Φραντζή²⁹⁶: «...είναι δε αληθές ότι οι Μανιάται edίδασκον κατ' αρχάς τους Έλληνες της Κορώνης πώς να προφυλάττωνται εις τας μάχας, και πώς να μεταχειρίζονται τα όπλα, έως ου ιδόντες τους τρόπους αυτούς οι Έλληνες, και εξασκηθέντες δι' ολίγας ημέρας, έφθασαν να γίνουν εμπειρότεροι και ικανώτεροι...».

Με πλοία Μανιατών αποκλείστηκε και από τη θάλασσα το κάστρο της Κορώνης. Ο Ιωάννης Πετρουνάκος²⁹⁷ είχε στην ιδιοκτησία του πλοίο, μπρίκι, στο οποίο υπηρετούσε ως υποπλοίαρχος ο αδελφός του Νικόλαος και πήραν μέρος στον αποκλεισμό του κάστρου μέχρι το καλοκαίρι που εμφανίστηκε στον Μεσσηνιακό κόλπο ο τουρκικός στόλος, οπότε και λύθηκε ο αποκλεισμός.

294. Ο Νικ. Πιεράκος σε αναφορά του από το 1837 έγραψε ότι το Αλγερνικό πολεμικό πλοίο τους εβομβάρδισε. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)389. Ο Νικ. Σπηλιόδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 73, γράφει: «...Και όμως λαφυραγωγήσαντες οι Μανιάται τα πράγματα των πολιτών, θεωρήσαντες αυτά ως τουρκικά, ανεχώρησαν εις την Μάνην αρχηγοί τε και στρατιώται, προφασισθέντες ότι εφοβήθησαν τάχα από πλοίοι Αφρικανικών, φανέν εις εκείνα τα παράλια. Τότε διεσκορπίσθησαν και οι άλλοι Έλληνες...». Μετά αναφέρεται στη σύλληψη του Γ. Δαρειώτη. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 342.

295. Ι. Α. Μ. Μπενάκη, φάκ. Νικ. Περιάκου, ό.π., Στ. Καπετανάκη, εφημερίδα Καλαμάτας «Ελευθερία», ό.π.. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)389. Συνήθως οι Έλληνες στις πολιορκίες έφευγαν τη Μεγάλη Παρασκευή και επέστρεφαν τη Δευτέρα του Πάσχα. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 52.

296. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 344. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 157.

297. Γ. Α. Κ. Αριστεία, φάκ. 56, έγγρ. 115-9. Ο Ιωάννης Πετρουνάκος τιμήθηκε με το αργυρό αριστείο του αγώνα και μετά την απελευθέρωση υπηρέτησε ως υποπλοίαρχος του Βασιλικού Ναυτικού. Στ. Καπετανάκη, Αριστεία του 1821. ό.π., σσ. 159 και 187.

Αναφέρεται επί πλέον ότι οι Μανιάτες λόγω της μεγάλης φτώχειας τους επιδίδονταν σε αρπαγές και δεν δίσταζαν ακόμη και να διακινδυνεύουν την ίδια τη ζωή τους για μικρά υλικά οφέλη²⁹⁸.

Βαθμιαία οι Έλληνες πλησίαζαν το κάστρο και τελικά εγκαταστάθηκαν στο Βαρόσι και έκτοτε γίνονταν συχνά μάχες με τους Τούρκους. Η πολιορκία του κάστρου της Κορώνης διήρκεσε μέχρι το καλοκαίρι του 1821 και υπολόγιζαν εσφαλμένα ότι σύντομα θα είχε ευνοϊκή εξέλιξη για τους Έλληνες.

Στην πολιορκία της Κορώνης αναφέρεται²⁹⁹ ότι σκοτώθηκε ο Στυλιανός, γιός του Μανιάτη καπετάνιου Νικ. Χρηστέα, από τον Άγιο Δημήτριο του Λεύκτρου και στις 2 Ιουλίου 1821 από βόμβα τηλεβόλου σκοτώθηκε ο Διονύσιος Μούντανος και ακόμη ο Γεώργιος Πιεράκος-Τουρμोगιαννάκος, και οι δύο από την Κελεφά³⁰⁰.

Στα μέσα Αυγούστου οι Τούρκοι της Κορώνης με αγγλικά πλοία ειδοποίησαν τον αρχηγό του τουρκικού στόλου Καρά Αλή, που βρισκόταν με 14 πλοία στη Ρόδο, ότι δεν είχαν πλέον τροφές παρά μόνο για 15 ημέρες και ότι είχαν αρχίσει να τηγανίζουν φύλλα φραγκοσυκιάς και να σφάζουν μουλάρια για να φάνε. Δήλωναν πως θα αναγκάζονταν να παραδοθούν. Στις 24 Αυγούστου έφθασαν τα τουρκικά πλοία και τους έδωσαν ρύζι και παξιμάδι. Να σημειωθεί ότι οι Άγγλοι κατευθυνόμενοι από τον αρμοστή των Ιονίων Νήσων Θωμά Μαίτλαντ (Maitland), ενεθάρρυναν τον Καρά Αλή ότι δεν διέτρεχε κίνδυνο από τα ελληνικά πλοία, τα οποία ήταν αγκυροβολημένα. Με την εμφάνιση του εχθρικού στόλου η πολιορκία της Κορώνης λύθηκε³⁰¹.

Οι Τούρκοι αναθάρρησαν, βγήκαν από το κάστρο και έκαψαν το Βαρόσι της Κορώνης, έσφαξαν τον επίσκοπο Κορώνης Γρηγόριο³⁰² και από τους άλλους ομήρους τον Κωνσταντίνο Λαχανά και Κωνσταντίνο Τσακόπουλο, τους οποίους τεμάχισαν, πέταξαν τα πτώματά τους από τα τείχη του φρουρίου και φώναζαν στους

298. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τ. Α', σ. 344-5: α) Στο έρημο ανθρώπων Βαρούσι της Κορώνης «Είς των Μανιατών κλέψας μίαν νύκτα έναν ασκό πλήρη ελαίου, δεν είχε προφθάσει να φύγη, αλλά τον κατέλαβε η πρωΐα της ημέρας· οι Οθωμανοί ιδόντες αυτόν εκ των επάλλξεων του Φρουρίου, τον επυροβόλουν· αλλ' αυτός φορτωμένος έλεγε· «τζε... διαβόλου γένναις, μη μου βαρέσετε τ' ασκί με το λάδι τζε μου χυθή». β) Οι Τούρκοι είχαν γαϊδούρια που βοσκούσαν κάτω από το φρούριο και: «Εν δε πρωΐ απελθών υποκάτωθεν των επάλλξεων του Φρουρίου εις Μανιάτης έκλεψεν ένα εκ των όνων αυτών· οι Οθωμανοί ευθύς ήρχισαν να πυροβολούν ρίψαντες 500 περίπου πυροβόλα κατ' ευθείαν επ' αυτού, αλλά δεν τον έβλαψαν· αυτός δε φεύγων ομού με τον όνον, εφώναζεν εις τους Οθωμανούς τας αυτάς ύβρεις, «να μη κτυπήσωσι τον όνον του», χωρίς να φοβάται δια τον κίνδυνον της ζωής του· διεσώθη δε και ούτος τελευταίον μετά του κλοπιμαίου όνου...».

299. Α ρ χ. Ρ ή γ α Π α λ α μ ή δ η, στα Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ. Α', φάκ. 266, έγγρ. 30 και 30α.

300. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 132, φάκ. αριθ. 90 και κουτί 176, φάκ. αριθ. 17. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές του 1821, ό.π., σσ. 203-4 και 240-1.

301. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 346. Δ ι ο ν. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Γ', σ. 247 κ.ε.

302. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 346. Κατά τον Φραντζή η σφαγή έγινε τον Ιούλιο. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 52.

Έλληνες, ελάτε να πάρετε κρέας για να φάτε. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να σφαγούν σε αντίποινα οι Τούρκοι αιχμάλωτοι της Καλαμάτας.

Ο τουρκικός στόλος συνέλαβε στο Μεσσηνιακό κόλπο τρία πλοία με ξένες σημαίες και τα δύο που είχαν σιτάρι δόθηκαν στους Κορωναίους Τούρκους, ενώ το τρίτο που μετέφερε λάδι οδηγήθηκε στη Ζάκυνθο.

Για την πολιορκία της Κορώνης θα αναφερθούμε και στο μέλλον, το κάστρο της όμως έμεινε απόρθητο μέχρι που ήρθε ο Ιμπραήμ και άλλαξε η φορά των πραγμάτων στην Πελοπόννησο.

Η πολιορκία των κάστρων Μεθώνης και Νεοκάστρου

Την πολιορκία του κάστρου της Μεθώνης³⁰³ ανέλαβε προσωρινά ο Παναγιώτης Ντούφας με 300 άνδρες που είχαν εγκατασταθεί στο Παλαιοχώρι, περίπου 3 χιλιόμετρα βόρεια από το κάστρο της Μεθώνης. Στις 30 Μαρτίου έφθασε εκεί ο γενναίος επίσκοπος Μεθώνης Γρηγόριος³⁰⁴, ο οποίος ανέλαβε την αρχηγία της πολιορκίας.

Όπως αναφέρθηκε, στην Κυπαρισσία (Αρκαδιά) στις 21 Μαρτίου κυκλοφόρησε η ανυπόστατη φήμη ότι στη Μάνη είχαν αράξει πολλά πλοία των ξένων βασιλιάδων και είχαν αποβιβάσει στρατό, ο οποίος θα έφθανε στον τόπο τους για να σφάξει τους Τούρκους. Την ίδια ημέρα οι Τούρκοι ανέβηκαν στο ερειπωμένο κάστρο της πόλης τους. Στις 24 Μαρτίου αποφάσισαν να καταφύγουν στα γειτονικά τους κάστρα.

Στις 25 Μαρτίου από το φόβο της εξέγερσης των Ελλήνων οι Τούρκοι της Αρκαδιάς (Κυπαρισσίας) εγκατέλειψαν την πόλη τους και πήγαν στα φρούρια της Μεθώνης και του Νεοκάστρου. Μετά μερικές ημέρες, στις 29 Μαρτίου, άρχισε η πολιορκία από τους Έλληνες του τόπου και τη γενική ηγεσία της πολιορκίας ανέλαβε ο επίσκοπος Μεθώνης Γρηγόριος³⁰⁵.

303. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 381.

304. Κ. Α. Κο τ σ ώ ν η, Ο Εθνομάρτυς επίσκοπος Μεθώνης Γρηγόριος και ο ιστορικός περίγυρος, Νεομάρτυρες Πελοποννήσου, Πρακτικά συμποσίου στη μνήμη του Νεομάρτυρα Δημητρίου, Τρίπολη 2008, σσ. 293-318. Ο Thomas Gordon, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, έκδ. «Μπαυρόν», τόμ. Α', μέρος 2, σ. 85-6, γράφει: «...Στη Μεσσηνιακή ακτή, ανέλαβε την αρχηγία των επαναστατών ο Γρηγόριος επίσκοπος Μεθώνης, που αναδείχθηκε ένας από τους πικρότερους εχθρούς των Μουσουλμάνων. Τον συνέλαβαν σαν όμηρο και πέτυχε να πείσει το βοεβόδα της Μεθώνης να τον στείλει στη ύπαιθρο με είκοσι στρατιώτες για να συγκρατήσει το λαό. Στο πρώτο χωριό που έφτασαν δραπετεύσε, ξεσήκωσε τους χωρικούς, κατέκοψε τους Γενιτσάρους της συνοδείας του, που τους είχε μεθύσει με κρασί και στρατοπεδεύοντας στα υψώματα πάνω από το Ναυαρίνο (εννοεί Νεόκαστρο – κάστρο της Πύλου) απέκλεισε το φρούριο, όπου, ξέχωρ' από τους Τούρκους χωριάτες της περιοχής, είχαν κλειστεί και οι Τούρκοι της Αρκαδιάς με τις οικογένειές τους...».

305. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 157. Ο Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ής, ό.π., τόμ. Α', σσ. 379 και 356-373, περιγράφει αυτά που συνέβησαν στην Κυπαρισσία, όπου οι Τούρκοι τον έστειλαν να διαπιστώσει όσα συνέβαιναν στη γύρω περιοχή και τους πληροφόρησε στις 25 Μαρτίου, ότι ήρθαν φράγκικα καρά-

Μετά την εγκατάλειψη της Κυπαρισσίας από τους Τούρκους έφθασαν εκεί, προερχόμενοι από την Καλαμάτα, ο Γρηγόριος Δικαίος-Παπαφλέσσας, ο Αναγνωσταράς, ο Θανασούλης Κουμουνδουράκης, μερικοί από τους Καπετανάκηδες και άλλοι. Δεν έμειναν όμως στην πολιορκία των φρουρίων των δυτικών ακτών, διότι προτίμησαν να κατευθυνθούν προς την Ανδρίτσαινα. Εκεί εκινούνται οι Τούρκοι του Φαναρίου (επαρχίας Ολυμπίας), οδεύοντας προς την Καρύταινα και την Τριπολιτσά, για να ασφαλιστούν πίσω από τα τείχη της πρωτεύουσας του Μοριά³⁰⁶.

Αφού διαλύθηκε το στρατόπεδο της Καρύταινας, αρκετοί Μανιάτες έλαβαν μέρος στην πολιορκία του Νεοκάστρου και της Μεθώνης, που άρχισε στις 29 Μαρτίου. Εκεί πήγε στις 13 Απριλίου ο Κωνσταντίνος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης³⁰⁷ και έκτοτε οι πολιορκημένοι Τούρκοι δεν τόλμησαν να ξαναβγούν από το κάστρο για να πολεμήσουν τους Έλληνες. Ακολούθησε ο αδελφός του Νικόλαος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης³⁰⁸, ο Κυριακούλης Κουτράκος, ο Ιωάννης Ροδίτης-Μαυρομιχάλης, ο Αθανασούλης, ο Παναγιώτης και ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης, ο Παναγιώτης Γιαννέας-Καπετανάκης, ο Γιαννάκης Νικ. Καπετανάκης, ο Γιαννάκης Κετσέας, ο Πούλος Μαυρίκος, ο Διαμαντής Καλαγκάς, ο Σ. Γλετσές κ.ά. Στις 18 Μαΐου ήρθαν και δύο σπετσιώτικα καράβια του Ν. Μπότση και Α. Κολανδρουτζού (Ανδρούτσου)³⁰⁹, για να εμποδίζουν τον ανεφοδιασμό από τη θάλασσα³¹⁰ του φρουρίου του Νεοκάστρου. Στο παρελθόν το Νεόκαστρο είχε εφοδιασθεί δύο φορές με πλοία από τη Μεθώνη.

Οι Τούρκοι του Νεοκάστρου δεν άντεξαν στην πολιορκία, διότι δεν είχαν νερό και τρόφιμα. Η έλλειψη τροφής ήταν πιο έκδηλη στους Τούρκους πρόσφυγες από την Κυπαρισσία, την οποία είχαν εγκαταλείψει βιαστικά, χωρίς να πάρουν μαζί τους τα απαραίτητα εφόδια. Αφού αναγκάστηκαν να φάνε και ακάθαρτα ζώα, ακόμη αναφέρεται και κανιβαλισμός, έπρεπε ή να βοηθηθούν ή να παραδοθούν.

βια και είναι όλος ο κόσμος ξεσηκωμένος και τους συμβούλεψε να μη πάθει τίποτε και ο παραμικρότερος ραγιάς από τους Τούρκους, διότι δεν ξέρει τί θα ακολουθήσει.

306. Νικ. Σπηλιόδου, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 67.

307. Ήταν γεννημένος το 1799. Π. Ροδίου, Κωνσταντίνος Πιεράκος Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)343 κ.ε. Το υιδίου, Περιοδ. «Στρατιωτικός Έφορος», Ναύπλιον 1835, τόμ. Α', σ. 101-7, χειρόγραφο αντίγραφον στα ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', κυτ. 35, φάκ. 7. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 159, γράφει ότι πήγε στις 31 (το σωστό είναι 13) Απριλίου με 120 άνδρες. Κ. Α. Κοτσώνη, Κωνσταντίνος Π. Μαυρομιχάλης πρώτος νεκρός Μανιάτης αρχηγός το 1821, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)259 κ.ε. Ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σ. 382 και 390, γράφει: «...την δε 13 Απριλίου υπήγε εις την πολιορκίαν Μεθώνης και ο Κωνσταντίνος Πιεράκος Μαυρομιχάλης Μανιάτης με 120 Μανιάτας συνοδευόμενος, όστις ήτο τω όντι Ήρωας γενναίος καθ' όλα, ορμητικός εις τας μάχας και ατρόμητος, μ' όλον ότι εκ των υπό την οδηγίαν του διατελούντων Μανιατών ενίστε το ήμισυ, ενίστε δε το τρίτον μέρος ευρίσκετο παρόν εν καιρώ ανάγκης...». ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 52, εγγρ. 021 και από 016 έως 020.

308. Κ. Α. Κοτσώνη, Νικόλαος Πιεράκος Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)463 κ.ε.

309. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 160 και τόμ. Δ', σσ. 112, 427-430. Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σσ. 386 και 391.

310. Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας (Α. Ε. Π.), βιβλ. Α', σ. 447.

Στις 7 Ιουλίου ειδοποίησαν με βάρκα το κάστρο της Μεθώνης να τους εφοδιάσει με τρόφιμα. Έγιναν δύο προσπάθειες εφοδιασμού τους από τη θάλασσα, αλλά απέτυχαν³¹¹.

Στις 14 Ιουλίου βγήκαν από το Νεόκαστρο και παραδόθηκαν 125 ή 150 Τούρκοι, αργότερα άλλοι 60 ή 63. Τους πρώτους τούς πήγαν στην Κυπαρισσία και δεν είχαν καλό τέλος, ενώ τους υπόλοιπους τους έριξαν στο Χελωνάκι, τη βραχονησίδα που βρίσκεται στον κόλπο του Ναβαρίνου, όπου και πέθαναν από τη στέρηση νερού και τροφής.

Οι Τούρκοι ζήτησαν να παραδοθούν σε κάποιο ανώτερο και υπεύθυνο πρόσωπο. Ο Δημήτριος Υψηλάντης έστειλε το Γεώργιο Τυπάλδο³¹², ο οποίος συνάντησε αντιδράσεις από τους τοπικούς παράγοντες, που τον έπεισαν τελικά να πάει στην Καλαμάτα, προκειμένου να βρεί πλοία για τους Τούρκους οι οποίοι θα παραδίδονταν. Από εκεί δεν ξαναγύρισε στο Νεόκαστρο και πήγε στην Τριπολιτσά. Με τις αντενέργειες των πολιτικών (Γρηγορίου Μεθώνης, Ν. Πονηρόπουλου) αρχικά διορίστηκε ως συμπράκτωρ ο Νικόλαος Πονηρόπουλος και τελικά ο Δ. Υψηλάντης διόρισε σε αντικατάστασή του τον Παναγιώτη Τρουπάκη και τον Ιωάννη Οικονομίδη³¹³.

Στις 7 Αυγούστου 1821 πολιορκητές και πολιορκημένοι υπέγραψαν πρωτόκολλα³¹⁴ για να παραδώσουν οι τελευταίοι τα όπλα τους, να πάρουν τα πράγματά τους, εκτός από τα χρήματα, το χρυσάφι, τον άργυρο και τους πολυτίμους λίθους και με ελληνικά καράβια να μεταφερθούν σε λιμάνια της Μικράς Ασίας ή της Αφρικής. Παρά την έλλειψη τροφών δεν εγκατέλειψαν αμέσως το φρούριο αλλά καθυστέρησαν, πιθανώς σκόπιμα.

Ένα από τα πρωτόκολλα της παράδοσης του Νεοκάστρου είναι το παρακάτω:

311. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 121. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σσ. 107-111. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σσ. 391 και 394-6. Νικ. Σπηλιόδου, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 225.

312. Η Εφημερίδα της Αθήνας «Ελπίς» του 1851, σ. 2572-3 γράφει τα ακόλουθα: «...οι Οθωμανοί καταβληθέντες υπό της πείνης και δίψης εξήτησαν πιεστικώς να συνθηκολογήσωσιν, αλλ' ο επίσκοπος και οι οπλαρχηγοί επρότειναν τοιαύτα μέτρα, ως προς την παράδοσιν, οποία προμήνουν εις τον κ. Τυπάλδον, ότι οι πολιορκούμενοι ήθελαν πέσει θύματα, ενώ δεν εξησφαλίζετο η ελευθερά «έξοδος», δεν ηθέλησε λοιπόν να υπογράψη την περί παραδόσεως συνθήκην...».

313. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 110 κ.ε. Για τον Γ. Τυπάλδο-Κοζάκη, ο φιλέλληνας Edward Blaquier, έγραψε τα ακόλουθα: «...Ο Υψηλάντης έστειλεν ένα των καλυτέρων και πλέον διακεκριμένων φίλων του, τον εκ Κεφαλληνίας Τυπάλδον διά να διευθύνη τα της πολιορκίας. Ο Τυπάλδος ήτο ανήρ αρετών και παιδείας, έδειξε πολλήν ανδρείαν εις τας κάτωθεν των περιτοχισμάτων συμπολικάς επί κεφαλής Ιονικού σώματος, και η παρουσία αυτού ενεθάρρυνε να διαπραγματευθώσι περί παραδόσεως του φρουρίου, το οποίον πρότερον είχαν σκοπόν να αναποδογυρίσωσι (ανατινάξουν), και επί τούτω είχαν σωρεύσει βαρέλιον πυρίτιδος κάτωθεν των οικιών των...». ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., καταλ. Δ', κυτ. 35, φάκ. 7, απόσπασμα από δημοσίευμα της εφημ. Αθηνών «Ελπίς» του 1851, σελ. 2572-3.

314. Α. Ε. Π., τόμ. Α', σσ. 445-448. Σε άλλο έγγραφο υπέγραψαν από το μέρος του μακαρίτου Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη τα ξαδέλφια του Κυριακούλης Κουτράκος, καπετάν Ιωάννης Ροδίτης-Μαυρομιχάλης και Διαμαντής Καλάγκας από το Κουτήφαρη. Πρωτόκολλο της παράδοσης δημοσιεύονται και από το Διογ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 284-5.

«Φανερόνομεν οι κάτωθεν υπογεγραμμένοι αρχιστράτηγοι, οι καπεταναίοι ξηράς και θαλάσσης, ότι από τας 25 Μαρτίου του παρόντος χρόνου, κατά την υψηλή προσταγήν, ήλθομεν με τα στρατεύματά μας της ξηράς, καθώς και διά θαλάσσης με τα καράβιά μας, και επολιορκήσαμεν το κάστρον, λεγόμενον Νεόκαστρον, και αφού δι-άφοραις φοραίς επολεμήσαμεν με τους εις το κάστρον πολιορκουμένους Τούρκους με κανόνια, μπόμπαις και με ντουφέκια, τους εκαταστήσαμεν μουςααρέ σφικτά και τους εβαστήξαμεν έως την σήμερον, Αυγούστου 5, αποκλεισμένους ξηράς και θαλάσσης, χωρίς να εμπορέσουν ούτε να εμβούν ούτε να εβγούν. Ετούτον τον τρόπον τους εφέραμεν εις τέτοιον περσεσέ, όπου έφαγαν τ' άλογά τους και κάθε άλλο είδος ζώων οπου ευρέθη μέσα, και με αυτόν τον τρόπον μας επληροφόρησαν όχι μόνον οι καθημερινοί εξερχόμενοι Τούρκοι από το κάστρον, και επαπαδιδόντο εκ της πείνης σχεδόν αποθαμένοι εις χείρας μας, αλλά και από τους εδικούς μας, ευρισκομένους μέσα, όλα αυτά επληροφορήθημεν. Εκ τούτης της ανάγκης λοιπόν και κατά το ανθρωπίνον χρέος σήμερης εσυμφωνήσαμεν με κατά μέρος αμοιβαία γράμματα, και μας επαρέδωσαν το κάστρον· και ημείς από το άλλο μέρος φιλανθρώπως τους εσυμφωνήσαμεν ελεύθερον απέρασμα ξηράς και θαλάσσης με όλα τους τα πράγματα, εκτός των αρμάτων, να τους υπάγωμεν όθεν ο καθείς ηθέλησεν. Διό εις ένδειξιν τους δίδομεν το παρόν μας υπογεγραμμένον.

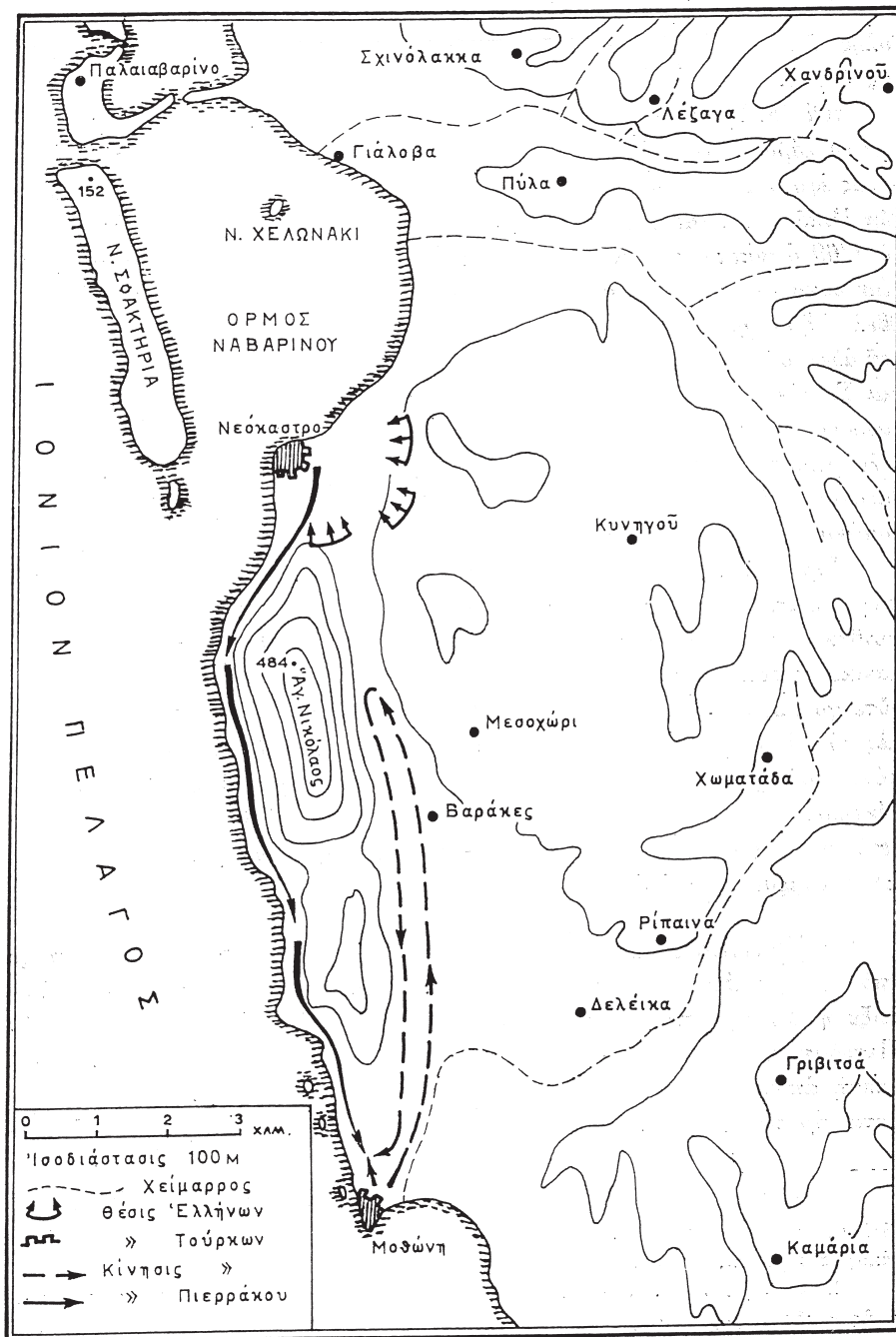
1821 Αυγούστου 7, Νεόκαστρον.

Μεθώνης Γρηγόριος, Πρωτοπαπατσώρης, Αθανάσιος Κατσαρός, Αθανάσιος Γρηγοριάδης, Νικόλαος Πονηρόπουλος, Γιαννάκης Μέλιος, Α.Ρ.Χ.Γ.Α.Ρ.Κ. (;Αρχηγός Αρκαδίων;), Καπετανάκης, Νικόλαος Μπότσης, Αναστάσης Ανδρούτσου, Αθανασούλης, Γαλάνης-Σπύρος (και) Παναγιώτης (Κουμουνδουράκης), Γ. Οικονομόπουλος, Κωνσταντίνος Διαμαντής, (Παναγιώτης) Τσάννες, Αναστάσης Περρωτής, Γιωργάκης Παναγιώταρος».

Οι Τούρκοι της Μεθώνης, όταν έμαθαν τη δύσκολη θέση των πολιορκημένων ομοθρήσκων τους του Νεοκάστρου (κάστρου της Πύλου), εξεστράτευσαν στις 8 Αυγούστου, για να τους δώσουν βοήθεια. Οι Έλληνες ειδοποιήθηκαν ότι έρχονται Τούρκοι από το κάστρο της Μεθώνης και αμέσως ο Νικόλαος Πονηρόπουλος και ο Αθανάσιος Γρηγοριάδης³¹⁵ πήγαν στον Κωνσταντίνο Πιεράκο-Μαυρομιχάλη³¹⁶ και

315. Α θ. Γ ρ η γ ο ρ ι ά δ η, Ιστορικά αλήθειαι, Αθήναι 1994, σ. 97-8.

316. Ο επίσκοπος Μεθώνης Γρηγόριος, αρχηγός της πολιορκίας, έδωσε για τον Κωνσταντίνο Πιεράκο-Μαυρομιχάλη το ακόλουθο πιστοποιητικό: «Δια του παρόντος δήλον ποιεί, ότι από της ενάρξεως του Ιερού τούτου αγώνος ήλθεν ενταύθα ο γενναιότατος καπ. Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, έχων υπό την οδηγίαν αυτού εν σώμα επιλέκτων Σπαρτιατών. Επιμείνας λοιπόν εις την πεντάμηνον ταύτην πολιορκίαν μέχρι της πτώσεως του φρουρίου τούτου, και συναγωνισθείς μεθ' ημών εις όλας τας συμπλοκάς και μάχας των εχθρών επροηγείτο φονεύων και λεηλατών τους τυράννους ως ουδείς άλλος. Ου μην τε, αλλά και άκραν ευταξίαν εφύλαττεν εις το σώμα του, και πολλαίς φοραίς εξώδευεν εξ ιδίων του, όταν είχεν έλλειψιν το στρατόπεδον από τροφάς, διά να μην ατακτούν οι στρατιώται του. Αλλά κακή τύχη, μετά την πώσιν του Νεοκάστρου, μία των ημερών, εξελθόντες οι εχθροί Μοθωναίοι, και άμα μαθών αυτό, έτρεξεν ως υπόπτερος και κροτήσας πόλεμον μετ' αυτών, σφάζας και αιχμαλωτίσας πολλούς εξ αυτών τους εστοίβασε

Η πολιορκία του Νεοκάστρου και η σύγκρουση της 8ης Αυγούστου 1821.

Θάνατος Κωνσταντίνου Πιερράκου-Μαυρομιχάλη
(Όλα τα σχέδια μέσα σε πλαίσιο είναι του Κ. Α. Κοτσώνη)

του είπαν: «*Αρχηγέ, εχάθημεν, αν δεν τρέξεις κατά των εχθρών!*». Αυτός δεν έχασε καιρό και με τριακοσίους πολεμιστές πήγε προς τη Μεθώνη από άλλο δρόμο και ανάγκασε τους Τούρκους να επιστρέψουν, για να προφυλάξουν το κάστρο τους. Έγιναν σκληρές μάχες και ο αρχηγός του ελληνικού σώματος σκοτώθηκε δίπλα στον έφηβο αδελφό του Νικόλαο, ο οποίος αγκάλιασε το πτώμα και ενώ στο σημείο εκείνο γινόταν υποχώρηση των Ελλήνων, δεν ήθελε να το αποχωρισθεί. Τον απέσπασαν όμως με τη βία ο Γιαννάκης Κετσέας από τους Δολούς του Σταυροπηγίου (Αβίας) και ο Σ. Γλεντσές³¹⁷.

Ως τρόπαιο των Τούρκων το κεφάλι του Κωνσταντίνου Πιεράκου-Μαυρομιχάλη στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη.

Για τη δράση του Κωνσταντίνου Πιεράκου στην πολιορκία του Νεοκάστρου ο συνταγματάρχης Παναγιώτης Ρόδιος³¹⁸ έγραψε ένα άρθρο το 1835, όπου αναφέρονται και τα ακόλουθα: «*Εάν εκ της εξετάσεως των καθ' ημάς αναδράμωμεν μέχρι της αρχαιότητος, θέλομεν παρατηρήσει τους Σπαρτιάτας διαφυλάττοντας πάντοτε τον αυτόν χαρακτήρα πρωτότυπον, και μη διαφέροντας, ειμή κατά τινες αλλοιώσεις, τας οποίας η διαφορά των αιώνων και των ανθρωπίνων πραγμάτων έπρεπε αναγκάιως να επιφέρει. Οι Σπαρτιάται φύσει ανεξάρτητοι και φιλοπόλεμοι όντες, κατά μεν τους αιώνας της αρχαιότητος μη φέροντες άλλον αντίπαλον, ελάμβανον αφορμήν την ελευθερίαν των άλλων πόλεων, και διέθετον τα του πολέμου και της ειρήνης κατ' αρέσκειαν· επί δε Αλεξάνδρου, ασθενείς προς αντιπαρατάξιν κατά της εξαισίου προόδου της δόξης των όπλων του νέου τούτου Μακεδόνο, διετήρησαν απραγμοσύνην υπερήφανον· ασθενέστεροι δε να πράξωσι τι γενναίον κατά του προχωρούντος μεγαλείου της Ρωμαϊκής αρχής, και έτι μάλλον κατά της ισχύος του Οθωμανικού κράτους, περιωρίσθησαν εντός των αγόνων και αποτόμων ορίων των, και μη δυνάμενοι να επιφέρωσι πόλεμον προς άλλους, εμάχοντο περί πρωτείων (ή ως αυτοί λέγουσι διά τον αέρα των) προς αλλήλους, διηρεμένοι κατά φρήτρας· και ως οι παλαιοί επαίροντο, ότι δεν έφερον ουδέ τον καπνόν των πολεμίων να ιδωσιν· ούτω και οι νεώτεροι, ότι διεφύ-*

μέσα, αλλά κτυπηθείς και αυτός παρ' αυτών εθανατώθη υπέρ της πατρίδος αφήσας κλέος και δόξα εις την λαμπράν οικογένειάν του και λύπην εν ταυτώ εις αυτούς και εις άπαντας ημάς τους συναγωνιστάς του. Τα γενναία αυτού κατορθώματα είναι άξια να έμβωσιν εις τον τύπον. Ένεκα τούτων, δέδοτε το παρόν, ίνα παρουσιασθέν εις το Έθνος βραβευθείν κατ' αξίαν η οικογένεια του αιοδύμου τούτου ανδρός.

Τη 10 Αυγούστου 1821 . Εν Νεοκάστρῳ. Ο αρχηγός της πολιορκίας Νεοκάστρου και Μεθώνης. Μεθώνης Γρηγόριος βεβαιώ». Γ Α Κ , Υπ. Πολ., φάκ. 52, έγγρ. 018. Ανάλογα πιστοποιητικά χορήγησαν για τον Κωνσταντίνο Πιεράκο-Μαυρομιχάλη ο Αναστάσιος Ανδρούτσος, ο Νικόλαος Πονηρόπουλος και ο Αμβρόσιος Φρατζής, βλέπε στον ίδιο φάκελο έγγραφα αριθ. 19, 20, 21.

317. Π. Μ., (από Μ. Παπαδοπούλου - Βρετού), Εθνικών Ημερολόγιον 7(1867)385-9. Το υ ιδί ο υ, Πιεράκος Μαυρομιχάλης (Νικόλαος), Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)351. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Νικολάου Πιεράκου: Προς την έντιμον προεξεταστικήν Σπαρτιατικήν επιτροπήν, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)390.

318. Π. Ρ ο δ ί ο υ, «Στρατιωτικός Έφορος», Ναύπλιον 1835, τόμ. Α', σ. 101-7. Το υ ιδί ο υ, Κωνσταντίνος Πιεράκος Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)343 κ.ε. Χειρόγραφο αντίγραφο στο Αρχείο Βλαχογιάννη των Γ Α Κ, ό.π.

λαξαν παρθένον την Σπάρτην από της Οθωμανικής βίας. Εσχάτως δε οι καιροί προσεκάλουν, εβεβαίωσαν τας προς αυτούς ελπίδας των άλλων· διότι πρώτοι στρατεύοντες εκτός της εαυτών, κατά των πολεμίων, ενεψύχωσαν τους λοιπούς Έλληνες, και δεν κατήσχυναν την παλαιάν εύκλειαν μαχόμενοι υπέρ Πατρίδος. Τινές δε τούτων, μάλιστα εκ των Μαυρομιχάληδων, και απέθανον ενδόξως εις τα πεδία της μάχης.

»Εκ τούτων, πρώτος πεσών είναι ο Κωνσταντίνος Πιερράκος Μαυρομιχάλης, γεννηθείς το 1799, εξ επισήμων γονέων, και ανατραφείς, ως η τότε κατάστασις συνεχώρει της Σπάρτης· νέος δ' έτι ων την ηλικίαν εδεικνύετο φίλος των όπλων, φιλόδοξος, και φιλότιμος εις υπερβολήν· όθεν και μέλος της Φιλικής Εταιρείας³¹⁹ έγινε πρόθυμος, στοχαζόμενος ότι εν καιρώ θέλει έχει μετά πολλών άλλων στάδιον λαμπρόν να διατρέξη. Έκτοτε λοιπόν προητοιμάζετο, ως άλλος αθλητής ανδρείος προς τον αγώνα.

»Αφού δε το σύνθημα διεδόθη της επαναστάσεως· οι δε Σπαρτιάται εξοπλιζόμενοι επεστράτευσον, στρατηγούντος του Πέτρου Μαυρομιχάλη· πάραυτα και ούτος επί κεφαλής περίπου τριακοσίων στρατιωτών συνεζώρμα κατά των Τούρκων της Μεσσηνίας· ως δε (κατά την 25 Μαρτίου του 1821) έφθασαν εις Καλαμάταν, οι μεν Τούρκοι υπό φόβου κατεκλείσθησαν εις τινας πύργους, ο δε Κωνσταντίνος Πιερράκος διετάχθη να περιστοιχίση αυτούς, οίτινες μετ' ολίγον παρεδόθησαν.

»Μετά δέ τινας ημέρας έχων ήδη πλειοτέραν δύναμιν προεχώρη δια της Μεσσηνίας ενθαρρύνων τους εγχωρίους, και κατέλαβε τά τε Γιάλοβα και Πύλα, χωρία κείμενα εγγύς Νεοκάστρου. Οι δε πολέμιοι, είτε μη φέροντες αυτόν στρατοπεδεύοντα εν συνόψει, είτε και ανδριζόμενοι ένεκα του εισελθόντος όχλου εκ τε Λεονταρίου, Ανδρούσης και Αρκαδίας, εξήλθον κατ' αυτού· συμβολής (=συγκρούσεως) δι' ισχυράς γενομένης και ισορρόπου μέχρι τινός, οι Τούρκοι τελευταίον ετράπησαν εις φυγήν. Η εκ προοιμίων αύτη νίκη και η είσπλευσις των εκ Σπετσών πλοίων τού τε Νικολάου Βότση και Αναστασίου Κολανδρούσσου ενεψύχωσαν τους Έλληνες, ίνα συστήσωσι στρατόπεδον αξιόχρεον· οι δε εν τω φρουρίω πολέμιοι απεκλείσθησαν έκτοτε των επιτηδείων και κατά γην και κατά θάλασσαν.

»Οι πολιορκούντες Έλληνες μη έχοντες, ειμή το τυφέκιον όπλον, δεν εδύναντο άλλως, ειμή διά λιμού να εκπολιορκήσωσι φρούρια· Όθεν περιωρίζοντο κυρίως, κατά μεν θάλασσαν εις αποκλεισμόν των επιτηδείων, κατά δε γην εις περιστοιχήσεις, ακροβολισμούς και ενέδρας· καί ποτε εις συμβολάς, εάν οι Τούρκοι εξήρχοντο έξοδον κατ' αυτών. Ο Κωνσταντίνος Πιερράκος ηυδοκίμη εξαίρετα και μάλιστα εις τας ενέδρας, ώστε οι εν τω φρουρίω σπανίως και μετά προφυλάξεως εξήρχοντο εκ των πυλών. Αισθόμενος δέ ποτε αυτούς εξερχομένους και λαμβάνοντας ύδωρ έκ τινων οικιών του παραθαλασσίου προαστίου, ενήδρευε προκαταλαβών ταύτας· ως δε οι Τούρκοι εξερχόμενοι ηυλίζοντο, προσέβαλεν αυτούς αίφνης, εξ ων οι μεν έπεσον, οι δε αντεμάχοντο, οι δε εκ του φρουρίου επεβοήθουν, τα δε κανονοστάσια επυρεκβόλουν κατά των οικιών. Βολίς δε τις διαπεράσασα τον τοίχον, όπου ίστατο απομαχόμενος, το μεν

319. Δεν αναφέρεται στον κατάλογο που δημοσίευσε ο Βαλ. Μέξας, παρά μόνον ο συνονόματός του αδελφός του Πετρόμπεη με αριθμ. 191.

όπλον αυτού καταθραύει, αυτόν δε εκ του τιναγμού ρίπτει κατά γης σχεδόν ημιθανή και πλήρη χωμάτων το στόμα μέχρι λάρυγγος· τινές δε των περί αυτών παρατηρούντες έτι πνέοντα επέχον ύδωρ επί του προσώπου και στόματος και μετά τινα καιρόν ανυψώθη διαλυθέντων, ως φαίνεται των εμποδίων της πνοής. Η παράδοξος αύτη έγερσις ανειψύχωσε τους κλονιζόμενους ήδη στρατιώτας, ώστε δι' όλης της ημέρας εγένοντο προσβολαί και αποκρούσεις και φόνος εξ αμφοτέρων· τέλος δε η νυξ επελθούσα κατέπαυσε την μάχην· και οι μεν Τούρκοι απεχώρησαν εις το φρούριον, οι δε Έλληνες απήλθον εις το στρατόπεδον.

»Παρατηρών δε την πολιορκίαν παρατεινομένην, απεφάσισε να τολμήση την δια κλιμάκων άλωσιν του φρουρίου³²⁰. σκέψεως δε γενομένης μετά των άλλων αρχηγών και των πλοιάρχων, συνέθεντο, τα μεν πλοία να εισπλεύσωσιν εις τον λιμένα, το δε πεζόν ταυτοχρόνως να επιβή δια κλιμάκων επί του τείχους. Καταμετρήσας λοιπόν το ύψος, κλίμακας κατεσκεύαζε και τους εθέλοντας να διακινδυνεύσωσι προς τοιούτον απότολμον επιχείρημα κατέγραφεν· αλλ' ότε ο διορισθείς καιρός επήλθεν και οι κλίμακες προσήχθησαν υπό τινων γενναίων εγγύς σχεδόν του τείχους, οι μεν εκ των στρατιωτών εβράδυναν, προφασιζόμενοι και διαθουρβούντες, οι δε αναλογιζόμενοι τα χάσματα των πυρεκβόλων, λησμόνησαν άραυτα όσα εκτός κινδύνου ηνδραγαθίζοντο και μόλις μετά κινδύνου απεχώρησαν οι πλησιάσαντες.

»Η αποτυχία δε αύτη αντί να ελαττώση, επηύξησε τον ζήλον αυτού, όστις εφίλοτιμείτο να στενοχωρήση τους εν Νεοκάστρω, αποκρούων τας εξόδους των και προλαμβάνων μακράν τας επιβοηθείας των εκ Μεθώνης πολεμίων. Ειδοποιηθείς δε ποτέ την έξοδον τούτων υπό των κατά το Μεσοχώριον³²¹ σκοπών, εξεκίνησε άραυτα, καίτοι πληγωμένος τον μηρόν, και προλαμβάνων αυτούς, ουχί μακράν του φρουρίου προσέβαλε γενναίως και αποκρούσας επανήλθεν αυθημερόν εις το στρατόπεδον, πληγωθείς κατά τον πήχυν της δεξιάς χειρός. Ακούων δε συνεχώς τας ανδραγαθίας των άλλων αρχηγών ανησύχει και προητοιμάζετο μετά την άλωσιν του φρουρίου άραυτα να δι-ατρέξη, όπου η πατρίς και η δόξα προσεκάλει αυτόν· ούτως οι κίνδυνοι, ως φαίνεται και αι πληγαί παροξύνουσιν τας φιλοτίμους φύσεις!

»Τελευταίον δε οι εν τω φρουρίω πιεζόμενοι υπό του λιμού και θέλοντες να διασώσωσι γυναίκας και παιδιάς, παρεδόθησαν δια συνθήκης (7 Αυγούστου 1821). Ο δε, πλήρης χαράς την ακόλουθον εξύριζεν το δι' όλης της πολιορκίας παραιτηθέν γένιον κατά Σπαρτιατικόν πένθους έθιμον. Εν δε τούτοις, δρομαίοι τινες προσερχόμενοι, τρέξον, λέγουσι, προς θεού· οι εν Μεθώνη πολέμιοι επέρχονται πανστρατιά προς ανατροπήν των συμφωνηθέντων. Ο δε ως ήκουσε τον μεν ξυρέα ωθήσας ανίσταται, τα δε όπλα αναλαβών εξέρχεται, ως είχεν ημιξύριστος και τους μεν άλλους παραγγέλλει να επακολουθώσι, αυτός δε μετά περίπου εκατόν στρατιωτών επορεύετο τροχάδην δια του Αιγιαλού σκοπών, ως φαίνεται, να επιπέση κατ' αυτών όπισθεν και υποτέμη την

320. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 396-7, όπου αναφέρεται ότι έγιναν ετοιμασίες για έφοδο με σκάλες, αλλά τελικά δεν δέχθηκαν όσοι αρχικά είχαν προθυμοποιηθεί.

321. Το Μεσοχώρι βρίσκεται βορείως της Μεθώνης σε απόσταση μιας ώρας και 10' λεπτών (4-5 χλμ.).

εις Μεθώνων αποχώρησιν αυτών. Ενώ δε προχωρών διηρεύνα, πού οι πολέμιοι συγκατοπευθήσαν πλησίον του φρουρίου εντός σχεδόν βολής κανονίου· και φθάσας καταλαμβάνει θέσιν εύκαιρον και απεμάχετο γενναίως ελπίζων καθ' οδόν την επιβόηθειαν· κατά δυστυχίαν δε ουχί μόνον οι λοιποί δεν επηκολούθησαν, αλλά και οι περί αυτόν βλέποντες πολλαπλασιαζομένους τους Τούρκους, είτε υπό φόβου, είτε και υπό ελπίδος να λαφυραγωγήσωσιν εις Νεόκαστρον εδραπέτευνον κρυφίως και μόνον εξ Σπαρτιάται, εις Κεφαλλήν και ο νεώτερος αδελφός αυτού Νικόλαος Πιερράκος εγκαρτερούσι μετ' αυτού, όστις φιλοτιμούμενος απεφάσισε μάλλον ν' αποθάνη μαχόμενος ή να φανή φεύγων υπό φόβου· παρατηρών δε τους πολέμιους προχωρούντας ως εις κύκλωσιν και νομίζων ήδη καιρόν να εφορμήση κατ' αυτών, υπό βολής τουφεκίου διελθούσης κατά τον δεξιόν οφθαλμόν, πίπτει κατά γης και αποθνήσκει περί το εικοστόν τρίτον έτος της ηλικίας· οι δε περί αυτόν, μη δυνηθέντες να λάβωσι τον νεκρόν, αρπάσαντες μόνον τα όπλα και τον ανήλικον αδελφόν αυτού επί των ώμων, διεσώθησαν ως διά θαύματος, αρκεσθέντων των Τούρκων εις τον αικισμόν (=κτύπημα, ατίμασμα) του πτώματος του Κωνσταντίνου Πιερράκου. Ενταύθα λοιπόν τέμνεται και η κεφαλή αυτού, όπου και κενοτάφιον ήδη ευρίσκεται και στήλη επ' αυτού, φέρουσα εγκεχαργμένον το τε όνομα και τον θάνατον αυτού».

Οι Τούρκοι του Νεοκάστρου είχαν κακή τύχη. Παρά τις συμφωνίες που είχαν υπογραφεί, σκοτώθηκαν από τους πολιορκητές τους. Στην πράξη αυτή οδηγήθηκαν οι Έλληνες, ιδιαίτερα οι Μανιάτες³²², από την επιθυμία για εκδίκηση του θανάτου του αρχηγού τους. Κατά άλλη όμως εκδοχή αιτία της θανάτωσης των Τούρκων του Νεοκάστρου υπήρξε η προκλητική συμπεριφορά τους προς τους Έλληνες, στους οποίους εξακολουθούσαν να φέρονται σαν σε δούλους και παράλληλα η επιθυμία εκδίκησης των Αρκαδίων για το φόνο του Γρηγορίου Παπαφωτοπούλου³²³ (πατέρα του Αθ. Γρηγοριάδη).

Τις βάρβαρες αυτές πράξεις δεν μπορεί παρά να τις καταδικάσει ο άνθρωπος της εποχής μας, αλλά θα πρέπει να αναλογισθεί τη συνήθη συμπεριφορά των Τούρκων, που για αιώνες είχαν υποστεί οι Έλληνες και την οποία ο Αμερικανός ιατρός Σάμουελ Χάου³²⁴ περιγράφει: «...οι χωρικοί δύσκολα έπαιρναν είδηση για μια εισβολή, αν δεν άκουγαν τον καλπασμό των αλόγων και τα άγρια «ούρρα» των ιππέων, που ορμούσαν μέσα στα χωριά καταπατώντας και πετσοκόβοντας ό,τι ευρί-

322. «Μόνος ο σημαιοφόρος του πεσόντος Μαυρομιχάλου κατέκοψε υπέρ τα τριάκοντα άτομα, εκδικούμενος, ως ενόμιζε, το αίμα του αρχηγού αυτού». Ιω. Φιλίμωνος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 115. Πριν κατηγορήσει κανείς τους Έλληνες ως σκεφθεί ότι και οι Τούρκοι της Μονεμβασίας, παρά την ανθρωπιστική μεταχείριση που είχαν μετά την παράδοσή τους, όταν πήγαν στη Μικρά Ασία, εκδικήθηκαν τα παθήματά τους κατά την πολιορκία, σκοτώνοντας αθώους και αόπλους Έλληνες της Σμύρνης κατά εκατοντάδες, ό.π., 116. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 397. Αραγε, πόσοι ακόμη Έλληνες θα σκοτώνονταν και από το Νεόκαστρο πήγαιναν οι Τούρκοι στη Μικρά Ασία;

323. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. σ. 398 κ.ε.

324. Σάμουελ Χάου, Ιστορική σκιαγραφία της Ελληνικής επανάστασης, έκδ. «Εκάτη», Αθήνα 1997, σ. 167. Η περιγραφή αυτή είναι από την κάθοδο του Δράμαλη στην Πελοπόννησο.

σκαν μπροστά τους. Ύστερα περιέτρεχαν πάνω-κάτω τους δρόμους, ανεμίζοντας τα ματωμένα γιαταγάνια τους και ρίχνοντας πιστολιές στον αέρα, ώσπου να βεβαιωθούν ότι τίποτα δεν είχε μείνει όρθιο για να τους εναντιωθεί και να τους ενοχλήσει. Όταν έμπαιναν σε κάποιο σπίτι κι εύρισκαν μαζεμένες γυναίκες, έσφαζαν πρώτα μια-δυό απ' αυτές, για να φοβηθούν οι υπόλοιπες, κι ύστερα τις ανάγκαζαν να μαρτυρήσουν, πού είχαν κρυφτεί οι άντρες τους, τ' αδέρφια τους ή οι γιοί τους. Όταν τους εύρισκαν τους έσερναν χάμω, τους κατακομμάτιαζαν και τους αποκεφάλιζαν, «Δώστε μας τα λεφτά σας» φώναζαν οι βάρβαροι Τούρκοι. Κι αφού τα έπαιρναν, τότε τις γυναίκες που είχαν υποστεί μαρτύρια και προσβολές χειρότερες κι από το θάνατο, τις έσφαζαν, τις ακρωτηρίαζαν, τους έκοβαν τις μύτες και τ' αυτιά και τις άφηναν πεσμένες, πάνω στα ακέφαλα σώματα των συγγενών τους. Καμιά δεν γλύτωνε, εκτός ίσως από μερικές όμορφες, που φορτώνονταν με τα λάφυρα και συχνά με αλυσίδες φτιαγμένες από μύτες και αυτιά, και τις οδηγούσαν σαν τα ζώα. Η θηριωδία δεν τέλειωνε ως εδώ. Κάποιοι φυγάδες ίσως να κρύβονταν ή μερικοί πληγωμένοι μπορεί να επιζούσαν. Η φωτιά θα αποτελείωνε ό,τι δεν πρόφθασε να ξεκάνει το γιαταγάνι. Έβραζαν φωτιά και καθώς οι φλόγες υψώνονταν και τύλιγαν τα πάντα, αυτές οι ανθρωπίνες τίγρεις, ανέβαιναν στα άλογά τους και κάλπαζαν με άγρια ξεφωνητά, πηγαίνοντας σε άλλα χωριά, να αναζητήσουν καινούριο θρίαμβο...».

Η κινητή περιουσία των Τούρκων εν τω μεταξύ είχε φορτωθεί στα πλοία του Μπότση, για να μεταφερθεί μαζί με τους πολιορκημένους σε φιλικά τους λιμάνια. Μετά από το φόνο όλων των Τούρκων αποφασίστηκε το φορτίο να θεωρηθεί ως λάφυρο και να διανεμηθεί στους δικαιούχους. Σε αυτά τα πλοία επιβιβάστηκε ο Γρηγόριος Μεθώνης και ο Αμβρόσιος Φραντζής και πήγαν στις Κιτρίες για να τα μοιράσουν. Όταν όμως ανοίχτηκαν τα κιβώτια διαπιστώθηκε ότι περιείχαν ευτελή μόνο αντικείμενα. Άλλοι κατηγορήσαν τους κληρικούς και άλλοι είπαν ότι λεηλατήθηκαν από τους ναύτες³²⁵ και οι νικητές της ξηράς στερήθηκαν των λαφύρων.

Ο Αμβρόσιος Φραντζής³²⁶ γράφει ότι μόνο λίγοι Τούρκοι σώθηκαν: «...τους οποίους άλλοι Έλληνες φιλανθρωπία κινούμενοι διέσωσαν...». Αναφέρεται ότι ο Πούλος Μαυρίκος από τη Μάλτα του Σταυροπηγίου, ο οποίος ήταν γαμβρός του Αθανασούλη Κουμουνδουράκη, κατόρθωσε να σώσει μερικούς από τους Τούρκους που είχε ρίξει στο Χελωνάκι ο ορμητικός επίσκοπος Μεθώνης και να τους στείλει με ασφάλεια στα Κύθηρα³²⁷.

325. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 121. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. σσ. 402 και 404, όπου αναφέρεται: «...Οι Αρκάδιοι... μέιναντες αδικημένοι εκ των λαφύρων και πικραμένοι τόσον από τους ναυτικούς καθώς και από τους διαρπάσαντας Μανιάτας και λοιπούς...». Κατηγορούνται συνεχώς οι Μανιάτες ότι άρπαζαν και λεηλατούσαν, αλλά κανενός τα χέρια δεν ήταν καθαρά.

326. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 400.

327. Bory de Saint Vincent, Expedition Scientifique de Morea, Sciences Physiques, vol. 1, p. 354. Στ. Καπετανάκη, Ο Πούλος Μαυρίκος μια αμφιλεγόμενη μορφή του 1821, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)429.

Η πολιορκία της Μεθώνης³²⁸, μετά την παράδοση του Νεοκάστρου, εγκαταλείφθηκε από τους Έλληνες. Εφοδιάστηκε το φρούριό της από τον τουρκικό στόλο στις 24 Αυγούστου 1821. Πάλι ενεργοποιήθηκε η πολιορκία το καλοκαίρι του 1824 χωρίς αποτέλεσμα και αυτή τη φορά.

Η πορεία προς το εσωτερικό του Μοριά

Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας, όπως αναφέρθηκε, ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Ηλίας Π. Μαυρομιχάλης, ο Σταυριανός Καπετανάκης, ο Ηλίας Σαλαφατίνογλου κ.ά. πορεύθηκαν προς το εσωτερικό της Πελοποννήσου. Ο δε Νικήτας Σταματελλόπουλος στρατολόγησε στα Πισινά Χωριά (Αλαγονία) και στα Σαμπάζικα και προχώρησε και αυτός προς το Λεοντάρι. Παράλληλα από την Ανατολική Μάνη βάδισαν προς την Τριπολιτσά ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης με τον Αντώνη Νικολόπουλο και το Δημήτριο Πανάγ. Βενετσανάκη.

Θα πρέπει πάλι να σημειωθεί, ότι στην αρχή της επαναστάσεως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης δεν ασκούσε ιδιαίτερη επιρροή στους κατοίκους. Κύρος απέκτησε βαθμιαία, διακρινόμενος κατά καιρούς με τις ορθές του υποδείξεις και ενέργειες. Μερικοί από τους ιστοριογράφους υπερτιμούν τη συμβολή του στην έναρξη του αγώνος και αυτό αποτελεί λάθος. Αντίθετα ο Ιωάννης Φιλήμων³²⁹, παρότι θαυμαστής του Θ. Κολοκοτρώνη, γράφει ότι στη μάχη του Αγίου Αθανασίου της Καρύταινας απεδείχθη στρατηγικός και διορατικός «...αλλ' όμως ούτε απήλαυνε έτι επιρροήν σοβαράν ούτε, ούτε ηδύνατο αποτελεῖν μόνος, ό,τι η ομόθυμος και επίσης γενναία σύμπραξις πολλών υπισχνείτο».

Ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρει ότι στις 24 Μαρτίου, πορευόμενος από την Καλαμάτα προς την Παλαιά Αρκαδία, έφθασε στη Σκάλα της Μεσσηνίας και μαζί με το Γρηγόριο Δικαίο³³⁰ έστειλαν επιστολές προς διάφορες κατευθύνσεις, για να ξεσηκωθούν και άλλοι Έλληνες.

Την επομένη το πρωί, όπως έχει αναφερθεί, οι τριακόσιοι στρατιώτες του πυροβόλησαν τρεις φορές και οι κρότοι ακούστηκαν στη Μεσσηνία. Τότε οι Γαραντζαίοι³³¹ (κάτοικοι της Άνω Μέλπειας) σκότωσαν τους Τούρκους που εί-

328. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 412. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 311.

329. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 147.

330. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 32.

331. Το χωριό Γαραντζα τώρα ονομάζεται Άνω Μέλπεια και ανέδειξε γενναίους πολεμιστές. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ'. σ. 52. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 53. Ο ί δ ι ο ς, ό.π., σ. 52 αναφέρει ότι: «Οι Ανδρουσιάνοι Τούρκοι, 360 άνδρες, μανθάνοντας ότι είμεθα ασκέρη φεύγουν, πάνε σ' τα κάστρα της Μεσσηνίας». Αντίθετα ο Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ η ς, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 65, κάνει λάθος και γράφει: «...Οι Τούρκοι όσοι κατώκουν εις Ανδρούσαν εφονεύθησαν...». Ο Η λ ί α ς Σ α λ α φ α τ ί ν ο ς, ό.π., σ. 19, γράφει ότι οι Ανδρουσιανοί Τούρκοι πήγαν στα κάστρα του Νεοκάστρου και της Τριπολιτσάς.

χαν απομένει στα χωριά Μπούγα (Καλλιρρόη) και Μήλα (Βαλύρα) και δεν είχαν ακόμη ζητήσει καταφύγιο στα κάστρα.

Στις 25 Μαρτίου, ο Θ. Κολοκοτρώνης³³² με την ομάδα του προχώρησε για το Δερβένι (στενή διάβαση) του Λεονταρίου, αλλά έμαθε ότι οι Τούρκοι της Καρύταινας κλείστηκαν στο κάστρο και πήγε στο Δεδέμπεη (σήμερα λέγεται Τριπόταμος), ένα χωριό του κάμπου της Μεγαλόπολης. Εκεί ήρθε η πληροφορία ότι οι Τούρκοι του Λεονταρίου είχαν εγκαταλείψει τον τόπο τους και κατευθύνονταν στο κάστρο της πρωτεύουσας του Μοριά. Την επομένη 70-80 από τους Τούρκους αυτούς, πηγαίνοντας στην Τρίπολη, όταν έφτασαν στο Φραγκόβρυσο, γύρισαν πίσω στο Λεοντάρι και σκότωσαν 2-3 Έλληνες. Είχαν σκοπό να μαζέψουν γιδοπρόβατα και άλλα εφόδια. Από τις φήμες που κυκλοφορούσαν και μεγαλοποιούσαν τα γεγονότα, έμαθαν ότι οι Έλληνες επαναστάτες πορεύονταν προς το Λεοντάρι μαζί με τον Κολοκοτρώνη και 20.000 στράτευμα από πεζούς, ιππείς και με κανόνια, οπότε γύρισαν έντρομοι στην Τριπολιτσά³³³, διαδίδοντας τις φήμες και πανικοβάλλοντας τους Τούρκους..

Το πρωί της 26 Μαρτίου οι Μανιάτες από το Δεδέμπεη έριξαν τρεις ομαδικούς πυροβολισμούς για να πληροφορηθούν οι Έλληνες του κάμπου της Μεγαλόπολης την έναρξη της επανάστασης και προχώρησαν προς την Καρύταινα. Όταν έφθασαν εκεί οι Τούρκοι είχαν καταφύγει στο κάστρο τους, αλλά δεν ήταν ακόμη πολιορκημένοι. Με τη βοήθεια των εντοπίων Ελλήνων οι Τούρκοι υποχρεώθηκαν να κλειστούν μέσα στο φρούριο³³⁴ και το πρωί της επόμενης, 27 Μαρτίου, ο Θ. Κολοκοτρώνης με τους 300 Μανιάτες έπιασε το στενό του Αγίου Αθανασίου, από το οποίο θα περνούσαν οι Τούρκοι του Φαναρίου (περιοχή Ολυμπίας), της Ζάχας, της Ζούρτσας και μερικοί Μουντριζάνοι, που πήγαιναν στην Τρίπολη. Ειδοποίησε και τον Ηλία Μαυρομιχάλη, που είχε φθάσει στο Λεοντάρι, ο οποίος όμως δεν πήρε ποτέ την είδηση αυτή.

Η μάχη με τους Τούρκους του Φαναρίου

Στις 25 Μαρτίου οι Τούρκοι της επαρχίας Ολυμπίας, η οποία τότε ονομαζόταν Φανάρι, συγκεντρώθηκαν και αποφάσισαν να πάνε για ασφάλεια στην Τριπολιτσά,

332. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 447-8. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σσ. 53 και 55. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο οποίος πολλές φορές στη «Διήγησή του» εκδηλώνει τα αρνητικά του συναισθήματα για τη Μάνη και τους Μανιάτες, γράφει, ότι όταν έφτασαν στο χωριό Δεδέμπεη, οι Μανιάτες του πρότειναν να πάνε στο Λεοντάρι και αυτός ερώτησε: «να πάρωμε χαλκώματα;». Με αυτό ήθελε να τονίσει ότι οι Μανιάτες είχαν πάντα το νού τους στη λαφυραγωγία. Ο ίδιος όμως πλούτισε από την επανάσταση και όχι οι φτωχοί πολεμιστές της Μάνης.

333. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 433. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 33.

334. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 56-7. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 337. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 55.

φοβούμενοι την έκρηξη της επανάστασης των Ελλήνων³³⁵. Αυτοί αποτελούσαν ένα μεγάλο εμπειροπόλεμο στρατιωτικό σώμα³³⁶ με 1400-1700 τουφέκια και θα ήταν δύσκολο να ανακοπεί η πορεία τους. Ο Θ. Κολοκοτρώνης είχε ειδοποιηθεί για την κίνησή τους και έσπευσε να καταλάβει με τους 300 Μανιάτες το λόφο του Αγίου Αθανασίου, που σχηματίζει στενωπό απέναντι από την Καρύταινα, ανάμεσα δε στις δύο αυτές θέσεις ρέει ο ποταμός Αλφειός. Εκεί οι Μανιάτες του Πιέρου Βοϊδή-Μαυρομιχάλη και του Παναγιώτη Μπουκουβαλέα³³⁷ με τους Παναγιώτη και Γεώργη Δουράκη, τον Αλέξανδρο Κιτρινιάρη³³⁸ και τον Πέτρο Σεκούρη κατασκεύασαν τα ταμπούρια τους.

Οι Τούρκοι, ερχόμενοι από το Φανάρι, διανυκτέρευσαν το βράδυ της 26^{ης} Μαρτίου στη θέση Σουλτίνα. Το πρωί της 27^{ης} Μαρτίου³³⁹ φάνηκε η εμπροσθοφυλακή της Φαναρίτικης πορείας που είχε δύο ώρες μάκρος. Μετά από έναν πόλεμο που κράτησε 5-6 ώρες οι Τούρκοι με την αριθμητική υπεροχή τους και με την ορμητικότητα την οποία έδειξαν, για να προστατεύσουν τις οικογένειές τους, κατάφεραν να απωθήσουν τους Μανιάτες από τη θέση του Αγίου Αθανασίου. Στην αποχώρηση των Μανιατών συνέβηλε και ο τραυματισμός δύο από τους αρχηγούς τους, του Πιέρου Βοϊδή και του Παναγιώτη Δουράκη³⁴⁰. Ο Αμβρ. Φραντζής³⁴¹ αναφέρει ότι οι Μανιάτες τελείωσαν τα πυρομαχικά τους και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν.

Όπως γράφει ο Θ. Κολοκοτρώνης³⁴², αφού οι Τούρκοι πήραν τη θέση του Αγίου Αθανασίου και βλέποντας οι Μανιάτες ότι έρχεται βοήθεια, πήραν τους τραυματίες τους και έφυγαν. Αυτός έμεινε με πολύ λίγους και προσθέτει: «...εφράξαμεν τον τόπον, να μην «περάσουν οι Τούρκοι από το γεφύρι, με 20 ανθρώπους... Κυνηγούμε

335. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 446 κ.ε. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 53 κ.ε. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 66.

336. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 447 τους υπολογίζει σε 1439. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 53, σε 1700. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 66, σε 1500 μαχητές από ένα σύνολο 5.000 περίπου κατοίκων.

337. Η παρουσία του βεβαιώνεται από πιστοποιητικό του Θ. Κολοκοτρώνη της 23 Ιουνίου 1836, όπου αναφέρεται ότι σκοτώθηκε εκεί και ο γαμβρός του. ΑΧΕΒΕ, κουτί 142, φάκ. 8.

338. ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 41, έγγρ. 059 της 31 Μαρτίου 1828.

339. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 447, Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 155, Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 83. και Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 66, αναφέρουν ότι η μάχη του Αγίου Αθανασίου έγινε στις 27 Μαρτίου. Αντίθετα ο Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 72 και ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 56, αναφέρουν ότι η μάχη έγινε στις 28 Μαρτίου. Έφης Αλαμανή, ό.π., (Εναρξη της επαναστάσεως στις περιοχές... Φαναρίου κλπ.), ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 94, στις 29 Μαρτίου.

340. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 83, αναφέρεται στον τραυματισμό του Πιέρου Βοϊδή και του Παναγιώτη Δουράκη.

341. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 449,

342. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 57-8. Τον επαναλαμβάνει ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 83. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Β', σ. 62-3, αναφέρει ότι η μάχη έγινε στις 28 Μαρτίου και η γέφυρα πιάστηκε από τον Θ. Κολοκοτρώνη με είκοσι άνδρες.

τους Τούρκους με τα γυναικόπαιδα, 500 ψυχαίς εχάθησαν εις το ποτάμι της Καρύταινας, μην εμπορώντας ν' απεράσουν από το γεφύρι, το οποίον το είχαμε πιασμένο...». Εδώ δημιουργείται ένα ερώτημα, πώς με τους 20 άνδρες που του είχαν μείνει, έκλεισε το γεφύρι και ανάγκασε τους Τούρκους με τα γυναικόπαιδα, να περάσουν από το ορμητικό ποτάμι, που παρέσυρε ζώα και ανθρώπους; Βοήθεια από τους Κολιόπουλους, όπως αναφέρει ο ίδιος, δεν πρόλαβε να φθάσει. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, που συνήθως εκφράζεται αρνητικά για τους Μανιάτες, για τη μάχη αυτή είπε στα απομνημονεύματά του: «Οι Σπαρτιάται έκαμαν τότε έναν πόλεμον, που εμιμήθηκαν τον Λεωνίδα· 300 ήτον οι πρώτοι, 1.700 Τούρκοι...».

Ο Σπ. Τρικούπης³⁴³ σημειώνει: «...Οι Μανιάται διέπρεψαν επίσης πλεμούντες ολίγοι προς πολλούς· μέχρι δε της μεσημβρίας εσκοτώθησαν 16 Τούρκοι και 6 Μανιάται· επληγώθησαν και εκ των αρχηγών αυτών ο Βοϊδής και ο Δουράκης. Οι Μανιάται καταναλώσαντες περί την μεσημβρίαν τα φυσέκια των αφήκαν ην μέχρι τότε κατείχον θέσιν και απεσύρθησαν εις τι παρακείμενον πετρώδες ύψωμα παρά την γέφυραν του ποταμού· τινές δε αυτών ανεχώρησαν συνοδεύοντες τους πληγωθέντας εις τα ίδια...».

Ο Αμβρ. Φραντζής³⁴⁴ αναφέρει: «...Εν δε μέρος των Μανιατών μη έχοντες πλέον πολεμεφόδια, ως παραναλώσαντες πάντα όσα είχαν εις την μάχην, ζητήσαντες δε από τον Θ. Κολοκοτρώνην και αποτυχόντες, ως μη έχοντος και αυτού εις την στιγμήν, εκτύπων τους Οθωμανούς με τας πέτρας όντες εφ' υψηλής θέσεως οι Μανιάται· οι δε Οθωμανοί εννοήσαντες καλώς ως εκ τούτου ότι οι Έλληνες είχαν έλλειψιν πολεμεφοδίων, και αντί σφαιρών πυροβολικών βλέποντες πέτρας, τότε θαρρήσαντες ώρμησαν κατ' αυτών, οίτινες καταλιπόντες την οποία κατείχον θέσιν του Αγίου Αθανασίου ελευθέραν, απεμακρύνθησαν έως δύο τόξων βολής· οι δε Οθωμανοί τυχόντες της ευκαιρίας αυτής, και διαβάντες άπαντες τον λόφον του Αγίου Αθανασίου, συνήχθησαν εις την θέσιν την καλουμένην κομμένο τζαμί ενώ δε ητοιμάζοντο να διαβώσι από την γέφυραν της Καρυταίνης ο Κολοκοτρώνης μετά Μανιατών καταλαβόντες το έμπροσθεν μέρος της οδού κατά το μέρος της γεφύρας, ήρχισαν να τους κτυπούν εκ νέου κατά μέτωπον, οικονομηθέντες και από ολίγα πολεμεφόδια· οι Οθωμανοί θεωρήσαντες ότι δυσκόλως εδύναντο να διέλθωσι εκ της γεφύρας, ήρχισαν την οπισθοδρόμην των πάλιν διά της θέσεως του Κομμένου τζαμίου επί σκοπώ του να διαβώσιν από του Χαλούλ Αγά διά μέσου ενός μέρους του ποταμού, το οποίον δεν είχε γέφυρα...». Ήταν ο θερινός πόρος του ποταμού, που εκρησιμοποιείτο τότε που το νερό ήταν λίγο και χωρίς ορμή. Κατά τον Φραντζή πρόλαβαν τους Τούρκους που περνούσαν το ποτάμι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης και οι Πλαπούταιοι Γιωργάκης και Δημήτριος και τους πυροβολούσαν κατά τη διάβαση.

Ο Ιω. Φιλήμων³⁴⁵ γράφει: «...οι περί τον Κολοκοτρώνην Λάκωνες, την κυριωτέραν σχηματίζοντες δύναμιν αυτού, αντέστησαν ισχυροί· αλλά επί τέλους πληγωθέντων

343. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 124.

344. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 449-50.

345. Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 56-7.

και των δύο αρχηγών Βοϊδῆ και Δουράκου, ο Κολοκοτρώνης απεσύρθη εις τα πλάγια της θέσεως ταύτης και ἤνοιξεν δίοδον τοις πολεμίοις, απωλέσας δύο στρατιώτας Λάκωνας... οι Λάκωνες λαβόντες τους τραυματίας αυτών ανεχώρησαν... (ο Κολοκοτρώνης) καταλαμβάνει ευθύς, καίτοι μετά ολίγων, ἄλλην παρά τη γέφυρα του Αλφειοῦ θέσιν, φράττων οὕτω την δι' αὐτῆς διάβασιν των εχθρῶν...».

Ο Ν. Σπηλιᾶδης³⁴⁶ γράφει για τον Θ. Κολοκοτρώνη: «...όπου την 27 πολεμεί πέντε ὥρας τους Φαναρίτας και δεν τους αφήνει να διαβώσιν... Αλλά κακή τύχη ο Κολοκοτρώνης δεν είχαν πλέον πυριτόβολα, και εβιάσθη μεν να αποχωρήση, κατέλαβεν δ' ἄλλην θέσιν παρά την γέφυραν του Αλφειοῦ...», από την οποία γέφυρα εμπόδισε τους Τούρκους να περάσουν τον Αλφειό, διότι χτυπήθηκαν από τον Κολοκοτρώνη και τους Πλαπούταιους. Κατά τη διάβασή τους από τη θέση Χαλούλαγα παρασύρθηκαν από την ορμή του ποταμού περίπου τετρακόσιοι και ακόμη πολλά φορτωμένα ζῶα, διότι ήταν ο καιρός που ἔλιωναν τα χιόνια και το ποτάμι εἶχε πολύ νερό. Ο Ηλίας Σαλαφατίνος³⁴⁷ αναφερόμενος στους πνιγνέτες στο ποτάμι δεν δέχεται το αριθμό των τετρακοσίων του Σπηλιᾶδη, αλλά γράφει μόνο για εκατό.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης³⁴⁸ γράφει στα απομνημονεύματά του, ότι η θέση του Αγίου Αθανασίου δεν ήταν η κατάλληλη και προσθέτει: «...Οι Μανιάται αφού αντέστησαν γενναίως τρεις σχεδόν ὥρας πολεμούμενοι και πολεμούντες, και βλέποντες την απελπισίαν των Τούρκων και ότι ἦτο αδύνατον να οπισθοδρομήσουν, (επληρώθη βαρέως και ο καπετάν Βοϊδῆς και τέσσαρες ἄλλοι μπουλουκτσῆδες του καί τινες Μανιάται), απεφάσισαν μετά του Μπουκουβαλέα να υποχωρήσουν πολεμούντες, να τους αφήσουν τον δρόμον ανοικτόν να διέλθουν και να τους κτυπήσουν την δεξιάν πτέρυγα κατά πλευράν μεχρισότου διέλθη το περισσότερον μέρος και τότε αφού ενωθῶσι με τον Τσανέτον Χριστόπουλον, να τους κτυπήσουν από τα νῶτα να τους βλάψουν πολύ, ὅσον δυνηθούν. Και οὕτως ἔκαμαν την υποχώρησιν και οχυρωθέντες ἄνωθεν του δρόμου εις ἓνα καταράχι πετρώδες, όπου δεν ἠδύνατο να τους βλάψῃ το ιππικόν του εχθροῦ και οὕτως διεσώθησαν και ὄχι ότι ἔσωσαν τα φουσέκια και απεσύρθησαν, καθὼς γράφουν οι ασυνείδητοι οι ταρτούφοι ψευδοῖστοριογράφοι των...». Γράφει ακόμη, ότι ο Κολοκοτρώνης με τον υπηρέτη του κατά τη μάχη πήγε μακριὰ σε ἓνα ψηλό λόφο με την πρόφασιν ότι θα παρατηρεῖ μήπως οι Τούρκοι κυκλώσουν τους Μανιάτες.

Με σχετική υπερβολή περιγράφει ο Χέρτσβεργ³⁴⁹: «...Αλλά η πορεία αὐτῶν εἶχε προδοθῇ εις τους Ἑλληνας και εν τη στενῇ διόδῳ του Αγίου Αθανασίου συνήντησαν τους πολεμιστάς του Κολοκοτρώνη, εὔρον δ' ενταῦθα οι πλείστοι τον ὄλεθρον το μεν εν τη μάχῃ, το δε εν τοις κύμασι του Αλφειοῦ...».

346. Ν. Κ. Σ π η λ ι ᾶ δ ο υ, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 67.

347. Η. Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, ὁ.π., σ. 19.

348. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ᾶ ν η, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 156. Ο Τζανέτος Χριστόπουλος ἦταν καπετάνιος από την Ανδρίτσαινα και με τους ἄνδρες του παρακολουθοῦσε από πίσω τους Τούρκους του Φαναρίου κατά την πορεία τους προς την Καρύταινα.

349. Γ. Χ έ ρ τ σ β ε ρ γ, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 63.

Από τους αρχηγούς των Μανιατών τραυματίστηκαν ο Πιέρος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης³⁵⁰ και ο Παναγιώτης Δουράκης³⁵¹. Σκοτώθηκαν ο Πέτρος Φασσέας³⁵² από τα Κολιμπιτσαίικα του δήμου Καρδαμύλης, που ήταν άνδρας της αδελφής του Παναγιώτη Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη, ο Δημήτριος Λαχάνης³⁵³ από το Οίτυλο και ο Ιωάννης Βασιλάκος-Μιχαλίτης³⁵⁴ από τον Τσόπακα του Οιτύλου. Τραυματίστηκε δε ο Παναγιώτης Μανιατέας³⁵⁵ από τη Χώρα της Ανδρουβίστας (δήμος Καρδαμύλης), ο Δημήτριος Φουκέας³⁵⁶ από την Καρδαμύλη, ο Ηλίας Π. Χαριτάκης³⁵⁷ από το Φλομοχώρι και στο πόδι ο Θεόδωρος Κουμεντάκος³⁵⁸-Σημάκης από τη Νόμια, ίσως ελαφρότερα και άλλοι που δεν είναι γνωστοί. Συνολικά στον πόλεμο εναντίον των Φαναριτών Τούρκων αναφέρεται ότι σκοτώθηκαν τρεις Μανιάτες και τραυματίστηκαν δεκατρείς³⁵⁹.

Οι Τούρκοι, αφού πήραν τη θέση του Αγίου Αθανασίου, συγκεντρώθηκαν στη θέση «Κομμένο Τζαμί» και θέλησαν να περάσουν τη γέφυρα του Αλφειού. Ήταν

350. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 57. Για τον Πιέρο Βοϊδή-Μαυρομιχάλη βλέπε: Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 125, φάκ. αριθ. 59 ή Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 199. Αναφέρεται ακόμη ότι στη μάχη του Αγίου Αθανασίου της Καρύταινας ο Λεούτσος Δρακουλάκος-Βουτικλάρης από την Κοίτα του δήμου Μέσσης απέσπασε από τα χέρια των Οθωμανών τον τραυματισθέντα σύγαμβρό του Πιέρο Βοϊδή-Μαυρομιχάλη και στην προσπάθειά του αυτή τραυματίστηκε και ο ίδιος, πέθανε δε από τα τραύματά του το 1828. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 52, φάκ. 9 και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 153.

351. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 51, φάκ. 35. Σ τ. Καπετανάκη, ό.π., Μανιάτες αγωνιστές, σ. 152-3. Αναφέρεται ότι η μάχη έγινε στις 29 Μαρτίου και ότι τραυματίστηκε ο Αθανάσιος Δουράκης, που δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια. Έφης Αλαμάνη, ό.π., (Έναρξη της επανάστασής στις περιοχές... Φαναρίου κλπ.), τόμ. ΙΒ', σ. 94. Το όνομα του Αθανασίου Δουράκη αντί του Παναγιώτη Δουράκη αναφέρει λανθασμένα και ο Ιω. Φιλήμων.

352. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 219, φάκ. αριθ. 10 και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 247. Σε κατάθεση ενώπιον συμβολαιογράφου ο Ν. Κουτουλέας πιστοποίησε ότι ο Πέτρος Φασσέας σκοτώθηκε, όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν το οχύρωμά του και τον αποκεφάλισαν.

353. Το επικαλείται ο ανιψιός του ιερέας Πέτρος Μενουδάκης, Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 127, φάκ. αριθ. 21 και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 199.

354. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 130, φάκ. αριθ. 65 και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 201-2.

355. Για τον Παναγιώτη Μανιατέα σε πιστοποιητικό από τον Παν. Μπουκουβαλέα, Δημ. Πετρέα και Δημ. Ζερβέα αναφέρεται: «...ετραυματίσθη εις Καρύταιναν από εχθρικών βόλι εις την δεξιάν χείραν, την οποίαν χωλήν έφερεν μέχρι του θανάτου του». Το 1837 η σύζυγός του συνταξιοδοτήθηκε με 16 δρχ. μηνιαίως. Χαρακτηρίστηκε ως στρατιώτης με αριθ. μητρ. 08846 (013707). Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 119, φάκ. αριθ. 29 και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 190.

356. Στα Α. Χ. Ε. Β. Ε., στο φάκελο του Παναγιώτη Τρουπάκη-Δημητρέα, κουτί 213, φάκ. αριθ. 110, και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 244, αναφέρεται ότι εξεστράτευσε στην Καρύταινα και τραυματίστηκε ο στρατιώτης του Δημήτριος Φουκέας.

357. Στη μάχη της Καρύταινας πληγώθηκε στο αριστερό πόδι. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως στρατιώτης με αριθ. μητρ. 01267 (002700). Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 224, φάκ. αριθ. 34 και Σ τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 250.

358. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 95, φάκ. αριθ. 91 και Σ τ. Καπετανάκη, ό.π., Μανιάτες αγωνιστές, σ. 175.

359. Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 157. Ο Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 57, αναφέρει ότι σκοτώθηκαν πέντε-έξι.

όμως πιασμένη από ολιγάριθμους Μανιάτες³⁶⁰. Ο Χριστόδουλος Καπετανάκης³⁶¹ διεκδικεί για τον εαυτό του και τους στρατιώτες του, ότι πολέμησαν στο γεφύρι και εμπόδισαν τη διάβαση από αυτό των Τούρκων³⁶². Δεν είναι γνωστό αν ήταν μαζί με τον Κολοκοτρώνη στη μάχη του Αγίου Αθανασίου ή αν έφθασε με την ομάδα του κατά τη διάρκεια της μάχης και έπιασε το γεφύρι.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης³⁶³ γράφει, ότι αφού οι Τούρκοι πέρασαν από τη θέση του Αγίου Αθανασίου: «...έτρεξαν να διέλθουν διά της γεφύρας εις την Καρύταιναν, αλλ' εκτυπήθησαν καρτερικώς από τους κατοίκους των κωμοπόλεων και λοιπούς, οίτινες προκατέλαβον την θέσιν εκείνην και εστάθη αδύνατον να ημπορέσουν να προχωρήσουν ουδέ εν βήμα, καθότι το ιππικόν τους δεν ηδύνατο εκεί να τους δώση την παραμικράν συνδρομήν...». Τις απώλειες των Τούρκων τις υπολογίζει: νεκροί 176, τραυματίες 125 και πνιγνέτες 160.

Στο πεδίο της μάχης έφθασαν και άλλα επαναστατικά σώματα, που η συμμετοχή τους στη μάχη είναι αμφίβολη, διότι από άλλους υποστηρίζεται η εμπλοκή τους στον ένοπλο αγώνα και από άλλους απορρίπτεται. Δεν φαίνεται να πρόλαβαν οι Πλαπούταιοι-Κολιόπουλοι, ο Χριστόπουλος, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο Κανέλλος Δηληγιάννης, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος και αυτοί που έφθασαν αργότερα όπως ο Γρηγόριος Δικαίος, ο Αναγνωσταράς, οι Κουμουνδουράκηδες κλπ.

Οι φήμες που κυκλοφορούσαν την εποχή εκείνη μεταξύ των Ελλήνων ήταν πολλές και υπερβολικές. Σε επιστολή από το Μαραθονήσι της 2 Απριλίου αναφέ-

360. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 156-7, αμφισβητεί ότι οι Μανιάτες έσωσαν τα μπαρουτόβολα στη μάχη του Αγίου Αθανασίου. Επίσης γράφει ότι στη θέση Χαλούλαγα χτύπησε τους Τούρκους και ο Γεώργιος Πλαπούτας (Κολιόπουλος). Ο Φωτάκος, ό.π., τόμ. Α', σ. 73, επιβεβαιώνει την έλλειψη πυρομαχικών στους Μανιάτες του Αγίου Αθανασίου, παραθέτοντας επιστολή της 28^{ης} Μαρτίου 1821 του Θ. Κολοκοτρώνη προς την Τζανέτο Χριστόπουλο, με την οποία του ζητεί μολύβι (βόλια) με αντάλλαγμα μπαρούτι. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σσ. 57-8, αναφέρει ότι: «...αν έφθαναν τα Κολιόπουλα ο Γιωργάκης και ο Δημητράκης ήθελε χαλασθούν οι Τούρκοι». Επίσης αναφέρει ότι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης έφθασε το απόγευμα. Ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σ. 450, αναφέρει ότι όταν περνούσαν οι Τούρκοι από το ποτάμι στη θέση Χαλούλαγα έφθασαν και οι Μανιάτες του Ηλία Μαυρομιχάλη από το Λεοντάρι και τους χτύπησαν.

361. Την παρουσία του Χριστόδουλου Καπετανάκη στην Καρύταινα μαρτυρεί ο Φωτάκος, Απομνημονεύματα ό.π., σ. 73, ο οποίος αναφέρει ότι έγινε συμβούλιο αρχηγών, στο οποίο έλαβαν μέρος: «Αρχιμανδρίτης Φλέσας, Αναγνωσταράς, Κολοκοτρώνης, Κανέλλος Δεληγιάννης, Ηλίας Μαυρομιχάλης, Χριστόδουλος Καπετανάκης, Δ. Παπατσώνης, Κεφάλας, Τζανέτος Χριστόπουλος και οι αδελφοί Πλαπούτα».

362. Γ. Αναπλιώτης, Χριστόδουλος Καπετανάκης, ό.π., σ. 5. Ο Παναγιώτης Σπ. Γεωργικέας από τη Μεγάλη Χώρα των Γαϊτσών παρουσίασε πιστοποιητικό ότι ήταν σημαιοφόρος του Χριστόδουλου Καπετανάκη και στη μάχη της Καρύταινας είχαν πιάσει το γεφύρι και εμπόδισαν τη δίοδο των Τούρκων. Δεν είναι γνωστό αν ο Χριστόδουλος Καπετανάκης ακολουθούσε το Θ. Κολοκοτρώνη ή βιάδιζε ανεξάρτητα των άλλων και έφθασε την κατάλληλη ώρα στη γέφυρα του Αλφειού. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 31-Ι, φάκ. 27. Στ. Καπετανάκης, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 138.

363. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 157.

ρεται³⁶⁴: «...Προσέτι σας ειδοποιούμεν ότι οι Φαναρίται Τούρκοι εβγαίνοντας εις Τριπολιτζάν δια να προφυλαχθούν, συναπαντήθηκαν με το ειδικόν μας στράτευμα· εσκότωσαν δύο χιλιάδας Τούρκους, άνδρας, γυναίκας και παιδιά, και από τους ειδικούς μας μόνον τρεις ελαβώθησαν...».

Η διάλυση του στρατοπέδου της Καρύταινας

Μετά τη μάχη του Αγίου Αθανασίου και τη διάβαση των Τούρκων του Φαναρίου από τον Αλφειό ποταμό κλείστηκαν όλοι (Καρυτινοί και Φαναρίτες) στο κάστρο της Καρύταινας, στο οποίο με δυσκολία θα χωρούσαν διότι ήταν μικρό. Στο επαναστατικό στρατόπεδο της Καρύταινας άρχισαν να συγκεντρώνονται διάφορα σώματα και ο αριθμός των Ελλήνων έφθασε περίπου τις τέσσερις με έξι χιλιάδες. Ο Φωτάκος³⁶⁵ σημειώνει ότι το στράτευμα αυτό ήταν χωρίς γενικό αρχηγό, χωρίς πειθαρχία, που έμοιαζε με παζάρι και οι περισσότεροι από αυτούς δεν είχαν άρματα ή είχαν μαχαίρια και σουγκλιά. Ήταν εκεί ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, οι Κολιοπουλαιοί, ο Κανέλλος Δεληγιάννης, ήρθαν από την Κυπαρισσία ο Αναγνωσταράς, ο Παπαφλέσσας, οι Κουμουντουράκηδες, οι Καπετανάκηδες, ο Παναγιώτης Κεφάλας από το Δυρράχι, ο Μητροπέτροβας από τη Γαράντζα, ο Δ. Παπατσώνης από το Ναζήρι (Εύα), οι Μπουραίοι από τους Κωνσταντίνους, ο Τζανέτος Χριστόπουλος από την Ανδρίτσεινα, ο Αθανάσιος Σιώρης από το Ίσαρι³⁶⁶ κ.ά. Χωρίς να χάσουν χρόνο τα ελληνικά σώματα ξεκίνησαν την πολιορκία του κάστρου, ενώ οι Τούρκοι της Καρύταινας και του Φαναρίου, που δεν είχαν αποθέματα νερού, τροφίμων και πυρομαχικών, άρχισαν να συζητούν την παράδοσή τους και πέτυχαν να αναβάλουν τη λήψη οριστικής απόφασης. Συγχρόνως οι πολιορκημένοι έστειλαν αγγελιοφόρους στην Τρίπολη και ζήτησαν βοήθεια. Κάθε παράταση των συνομιλιών για παράδοση τούς διευκόλυνε, περιμένοντας τους ομοθρήσκους τους.

Τις προτάσεις των Ελλήνων μετέφερε στους Τούρκους η γριά Σπιριούναινα³⁶⁷, η οποία ήταν Μανιάτισσα τροφός του Ηλία Μαυρομιχάλη, που τον είχε ακολουθήσει στην εκστρατεία. Τρεις φορές πήγε στους Τούρκους τις προτάσεις των Ελλήνων και πάντοτε έπαιρνε την απάντηση «αύριο».

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης³⁶⁸ απευθυνόμενος στους πολιορκημένους έγραψε στο Μουστά αγά της Καρύταινας: «...Δεν έχετε πλέον σωτηρίας ελπίδα, διότι και όλοι οι Έλληνες του τουρκικού κράτους έλαβον τα όπλα, και ο Σουλτάνος ηγμαιλώτισθη εις την

364. Α. Α. Χ>Α ν ά ρ γ ρ ο υ, Τα Σπετσιωτικά, Αθήναι 1861, σ. 156.

365. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 74.

366. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 451-2. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 73.

367. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, Σχεδιάσμα Ιστορίας υπό Ρήγα Παλαμήδη, Μνημοσύνη 2(1968-9)391. Της ι δ ί α ς, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλία Σαλαφατίνου, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, 1982, σσ. 136, 147.

368. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 58 και 60.

Κωνσταντινούπολιν, και το Ναύπλιον εκυριεύθη...». Όταν οι πολιορκημένοι της Καρύταινας πήγαν στην Τρίπολη και έδειξαν το γράμμα που είχε γράψει ο Κανέλλος, οι Τούρκοι αγρίεψαν με τους ομήρους, ιδιαίτερα με το Θεοδωράκη Δεληγιάννη.

Στο στρατόπεδο των Ελλήνων επικρατούσε αισιοδοξία, όπως φαίνεται από επιστολή της 30 Μαρτίου του Γρηγορίου Δικαίου³⁶⁹ προς τους Υδραίους: «...Κλεισθέντες εις το κάστρο οι Φαναρίται και Καρυτινοί, βαρύνονται από τους εδικούς μας. Ελπίζω απόψε να παραδοθούν αφεύκτως. Αύριον κινούμεν εις το Κέντρον (την Τρίπολη). Τα περιπλέον θέλετε μάθει από το γράμμα μας προς τους Σπετσοδριώτας, διά να ιδήτε, πόσον η Θεία πρόνοια μας βοηθεί... λοιπόν ενδυθήτε τας περικεφαλαίας σας, και προφθάσατε με τους ανδρείους Έλληνάς μας, διά να εορτάσετε μαζί μας την εορτήν του Πάσχα (10 Απριλίου) εις Τριπολιτσάν...».

Οι Έλληνες, οι οποίοι δεν είχαν αναγνωρισμένον έναν από τους ηγέτες τους ως γενικό αρχηγό, δεν συμφωνούσαν μεταξύ τους και δεν μπόρεσαν να σχεδιάσουν τον αγώνα τους. Όταν έμαθαν ότι από την Καρύταινα ζητήθηκε η βοήθεια των Τούρκων της Τριπολιτσάς, θεώρησαν ότι πρέπει να τοποθετηθεί μια δύναμη στο δρόμο προς την Τρίπολη, αλλά κανένας δεν πήγε. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης³⁷⁰ γράφει ότι προτάθηκε να πιαστούν τρεις θέσεις που λόγω της στενότητάς τους ήταν κατάλληλες για να εμποδίσουν τους Τούρκους να φθάσουν στην Καρύταινα. Μια ήταν η Λαγκάδα, για την οποία προτάθηκε ο Θ. Κολοκοτρώνης και οι άλλες ήταν το Σάλεσι και Αλίκια, που προτάθηκαν ο Αναγνωσταράς, ο Παπαφλέσσας και ο Κεφάλας αλλά δεν πήγαν, κατά μια εκδοχή, για να μη χάσουν τα λάφυρα.

Ο Μιχ. Οικονόμου³⁷¹ γράφει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης πρότεινε να πάει στο Σάλεσι ο Αναγνωσταράς με 2.000, ή να δώσουν στον ίδιο 500 άνδρες, διότι αυτός δεν είχε δικό του σώμα. Ρωτήθηκε ο Αναγνωσταράς ως πρεσβύτερος και απέρριψε και τις δύο προτάσεις με την πρόφαση ότι δεν ήταν καλό με τη διάσταση να εξασθενήσει το στράτευμα. Ο Θ. Κολοκοτρώνης³⁷² αναφέρει και αυτός ότι πρότεινε να πάει ο Αναγνωσταράς στο Σάλεσι με 2.000, αλλά αυτός δεν πήγε. Ο Χριστόδουλος Καπετανάκης³⁷³ αποδίδει τη διάλυση του στρατοπέδου στις διαφωνίες μεταξύ Θ. Κολοκοτρώνη, Αναγνωσταρά και Παπαφλέσσα.

Γύρω στις 31 Μαρτίου³⁷⁴ από την Τρίπολη ένα μεγάλο στρατιωτικό σώμα Τούρκων, από χίλιους πεντακόσιους έως τρεις χιλιάδες πεζούς και ιππείς, πήραν το

369. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 57-8.

370. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 158-9. Με αυτά συμφωνεί και ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 58,

371. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 85.

372. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 59. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 58.

373. Γ. Αναπλιώτη, Χρ. Καπετανάκης, ό.π., σ. 5. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 74.

374. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 59. Ο Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 68-9 αναφέρει την τετάρτην ημέρα μετά την μάχη της 27^{ης}. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 59, γράφει την 1η Απριλίου. Αντίθετα ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σ. 452, και ο Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 225, αναφέρουν την 30^η Μαρτίου.

δρόμο για την Καρύταινα που απέχει περίπου 7 ώρες. Δεν υπήρχε στο δρόμο ελληνική ενέδρα και το πέρασμά τους μέχρι τον προορισμό τους ήταν εύκολο. Όταν έφθασαν στο χωριό Σάλεσι, δύο ώρες πριν από την Καρύταινα, το πυρπόλησαν και βλέποντας τους καπνούς, οι μεν πολιορκημένοι στην Καρύταινα αναθάρρησαν, ενώ οι Έλληνες δεν γνώριζαν τί συμβαίνει. Τελικά ο Θ. Κολοκοτρώνης πήρε το αλόγό του να πάει να αγναντεύσει με τα ίδια του τα μάτια και είπε ότι αν είναι Τούρκοι, θα τυλίξει τη σημαία. Πράγματι έδωσε το σύνθημα ότι έρχονται Τούρκοι.

Τα Ελληνικά σώματα διαιρέθηκαν στα δύο και οι μεν κράτησαν την πολιορκία του κάστρου της Καρύταινας, μεταξύ αυτών ήταν και ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ενώ οι άλλοι παρατάχθηκαν για να αντιμετωπίσουν την ερχομένη εχθρική φάλαγγα. Οι Τούρκοι προχώρησαν γρήγορα και σε λίγο έφθασαν κοντά στους Έλληνες, οι οποίοι εύκολα διαλύθηκαν. Άμαθοι καθώς ήταν στον πόλεμο, χωρίς γενικό αρχηγό, όταν είδαν τους εχθρούς πανικοβλήθηκαν. Μετά από τους πρώτους πυροβολισμούς άρχισαν να φεύγουν προς διάφορες κατευθύνσεις. Άλλοι τράβηξαν νότια προς την Καλαμάτα και άλλοι βόρεια στο δρόμο προς τη Δημητσάνα. Στους τελευταίους ήταν ο Γρηγόριος Δικαίος και ο Κανέλλος Δεληγιάννης.

Οι Τούρκοι της Τριπολιτσάς πήραν μαζί τους τους ομοθρήσκους τους Φαναρίτες και τους κατοίκους της Καρύταινας και γύρισαν στο φρούριό τους.

Οι Πλαπούταιοι κράτησαν τις θέσεις τους. Γύρω από τον Ηλία Μαυρομιχάλη έμειναν οι Μανιάτες³⁷⁵, οι οποίοι πολέμησαν εναντίων των υπεραριθμών Τούρκων του Φαναρίου, τελικά δε υποχώρησαν προς τη γέφυρα. Ο Αναγνωσταράς και ο Μπούρας έπιασαν τη γέφυρα του Αγίου Αθανασίου³⁷⁶. Εκεί ήταν και ο Ηλίας Σαλαφατίνος, όπου το σούρουπο πήγε και ο Κολοκοτρώνης. Μάχη σημαντική δεν έγινε και δεν υπήρξαν ιδιαίτερες απώλειες, αλλά η απογοήτευση και ο προβληματισμός, τί θα γινόταν στο μέλλον άρχισαν να απασχολούν τους Έλληνες.

Ο Ιω. Φιλήμων³⁷⁷ γράφει: «...εν πάση δε περιπτώσει κυριεύουσιν αι εντυπώσεις του κακού μάλλον, ή του καλού· επομένως η ηθική των Ελλήνων ζημία ως εκ της αμαχητί διαλύσεως της πολιορκίας κατέστη ανωτέρα της υλικής των Τούρκων επί της διαβάσεως του Αλφειού. Εδείχθη αληθώς κατά την σκηνήν της Γόρτυνος πνεύμα

375. Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 164, αναφέρει: «...ο δε Ηλίας Μαυρομιχάλης με τους Μανιάτας απέρασεν εκείθεν εις τα Κουτρομπούχια και Πάπαρι, χωρίς να λιποτακτήση ουδείς Μανιάτης, καθώς εμπαθώς αναφέρουν οι ψευδοϊστοριογράφοι...». Εννοεί το Νικ. Σπηλιάδη, ό.π., τόμ. Α', σ. 69.

376. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 60. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 85. Ο Ηλίας Σαλαφατίνος, γράφει: «...Οι πολιορκούμενοι Φαναρίται βλέποντες τούτο (τη διάλυση των Ελλήνων) έλαβον θάρρος και εξήλθον του φρουρίου και συνεκρότησαν μάχην μετά του Ηλία (Μαυρομιχάλη), όστις είχε μείνει εις τη πολιορκίαν και αυτή διήρκεσε μόνον ημίσειαν ώραν διά τον περισσότερον αριθμόν των Τούρκων... Ο Ηλίας μετά τη τροπήν διευθύνθη εις την γέφυραν της Καρυταίνης...». Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλίας Σαλαφατίνος, ό.π., σ. 136, στ. 93.

377. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 147.

στρατηγικόν και δραστηριότης ο Κολοκοτρώνης· αλλ' όμως ούτε απήλαυνεν έτι επιρροήν σοβαράν ούτε, ούτε ηδύνατο αποτελεΐν μόνος, ό,τι η ομόθυμος και επίσης γενναία σύμπραξις πολλών υποσχέιτο...».

Μετά τη διάλυση του στρατοπέδου της Καρύταινας ο Θ. Κολοκοτρώνης με τον Αναγνωσταρά και τον Μπούρα πήραν το δρόμο για τη Στεμνίτσα, οι Κολιόπουλοι πήγαν στην Ηλιοδώρα, ο Δικαίος και ο Ηλίας Μαυρομιχάλης ακολούθησαν το δρόμο της Δημητσάνας, ο Κανέλλος Δεληγιάννης πήγε στα Λαγκάδια κλπ. Τελικά συναντήθηκαν στο Χρυσοβίτσι ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Γρ. Δικαίος, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης και προτάθηκε να κατεβούν όλοι στο Λεοντάρι. Ο Θ. Κολοκοτρώνης³⁷⁸, ο οποίος ήταν ολομόναχος με μοναδικό σύντροφο ένα άλογο, αρνήθηκε δηλώνοντας πως θα μείνει έστω και μόνος εκεί: «δεν έρχομαι, κάθομαι εις τούτα τα βουνά, που με γνωρίζουν τα πουλιά και με τρων καλύτερα, γειτονικά...». Τότε ο Γρ. Δικαίος³⁷⁹ είπε στο Δημήτρουλα Δραγώνα από τη Σέλιτσα: «...μείνει μαζί του μην τον φάνε τίποτες λύκοι».

Η μάχη στο Φραγκόβρυσο

Οι Τούρκοι, όταν γύριζαν από την Καρύταινα, στη θέση Φραγκόβρυσο³⁸⁰ που βρίσκεται στο Καλογεροβούνι, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Ασέας, συνάντησαν ένα σώμα επαναστατών, το οποίο είχε καταλάβει μια οχυρή θέση και περίμενε το πέρασμά τους.

Το σώμα αυτό το αποτελούσαν τρεις χιλιάδες οπλοφόροι, κυρίως Μανιάτες και Λακεδαιμόνιοι, υπό τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, τον Κυριακούλη Κουτράκο-Μαυρομιχάλη³⁸¹, τον Νικητά Σταματελλόπουλο, τον Π. Γιατράκο κ.ά., οι οποίοι αφού τελείωσαν με τους Τουρκοβαρδουνιώτες και την πολιορκία του κάστρου της Βαρδούνιας πήγαν στη Βλαχοκερασιά. Όταν έμαθαν για τον πόλεμο που γινόταν

378. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 62, Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 149, το Δημήτρουλα Δραγώνα ονομάζει Αναγνώστη Δραγώνα. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 80.

379. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 62, Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 87. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 226. Ι. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 149. Όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως ο Δημήτριος Δραγώνας με εντολή της Φιλικής Εταιρείας είχε συνοδεύσει το Γρηγόριο Δικαίο από την Κωνσταντινούπολη στο Μοριά.

380. Αναφέρεται ότι η συνάντηση με τους Τούρκους έγινε στο χάνι της Μαρμαριάς ή στο Καλογεροβούνι. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 62., Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 69. Ιω. Γιανναρόπουλου, Μνημοσύνη 2(1968-9)380 και της ιδίας, Πρακτικά Α' συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, ό.π., σ. 137. Αθ. Φωτοπούλου, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα 2002, τόμ. Α', σ. 111. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 225, γράφει: «...επανερχόμενοι απήνησαν προς το Καλογεροβούνι τους υπό τον Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, τον αδελφόν του Κωνσταντίνου και τον Νικητάν Σταματελλόπουλον, και έτρεψαν και αυτούς, φονεύσαντες τον γυναικάδελφον του Γιατράκου...».

381. Στο Φραγκόβρυσο και μετά στη Βλαχοκερασιά ήταν ο Μιχαήλ Μπαρελάκος από την Αρεόπολη, ακολουθώντας τον Κυριακούλη Κουτράκο. ΓΑΚ, Αριστεία, φάκ. 12, έγγρ. 087, αριθ. καταλ. 73 και φάκ. 7, έγγρ. 306.

στην Καρύταινα, έσπευσαν να πάνε προς τα μέρη εκείνα. Πρώτος ξεκίνησε ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης ο οποίος συναντήθηκε και ενώθηκε με τον Νικήτα Σταματελλόπουλο, που είχε στρατολογήσει στα χωριά της Αλαγονίας (Πισινά χωριά) και πήγαινε στο εσωτερικό του Μοριά³⁸².

Όταν πλησιάσαν οι Τούρκοι και είδαν ότι εκεί υπήρχε ενέδρα, ανέθεσαν σε ορισμένους στρατιώτες τους να απασχολήσουν τους Έλληνες και ο κύριος όγκος των πορευομένων προς την Τρίπολη ακολούθησε παρακείμενη διάβαση και έφθασε στον προορισμό του ασφαλής. Στη μάχη που έγινε σκοτώθηκαν μερικοί Έλληνες και Τούρκοι. Μεταξύ των φονευμένων ήταν και ο Μανιάτης Ρόζος ή Ευστράτιος Μπούμπουνας³⁸³ από τον Άγιο Νικόλαο της Μελιτίνης, ο οποίος ήταν αδελφός της γυναίκας του Παναγιώτη Γιατράκου.

Ο Φωτάκος³⁸⁴ κάνει άλλη περιγραφή των γεγονότων: «...Τότε κατά το μέρος του Φραγκόβρυσου ήτο ο Νικήτας με μερικούς Λεονταρίτας, ο Ηλίας Φλέσας, και ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης και Σταυριανός Καπετανάκης με τους εδικούς των Μανιάτας και κάμποσους Μιστριώτας και τους ετουφέκισαν ξέμακρα...».

Όταν πήγαν στην Τριπολιτσά οι Τούρκοι του Φαναρίου και της Καρύταινας, οι εκεί μουσουλμάνοι τους ρωτούσαν επιμόνως αν μαζί με τους Έλληνες ήταν και Φράγκοι. Δεν μπορούσαν να πιστέψουν πως μόνοι τους οι Έλληνες αποφάσισαν την επανάσταση. Όταν βεβαιώθηκαν ότι δεν υπήρχε Φράγκος, είπαν μερικοί³⁸⁵: «...ταχύ θα βγώμεν, για χού, να δώσωμεν το νηζάμι των απίστων Γκιαβούρηδων, διά να ιδούν ακόμη μίαν φοράν σπαθί και τουφέκι τούρκικον».

Η πολιορκία του φρουρίου της Μονεμβασίας

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, μετά την παράδοση του κάστρου της Βαρδουνίας και την αποχώρηση των Τουρκοβαρδουνιωτών και των Τούρκων του Μυ-

382. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σσ. 58 και 61-2 γράφει: «...Τον Νικηταρά, τον είχα σταλμένον με 100 νωμάτους εις το Φραγκόβρυσο... Ο Νικηταράς που ήταν εις το Φραγκόβρυσο εκτύπησε τους πολλούς, επήρε ζώα, εσκότωσε πέντ' έξη ανθρώπους, και οι Τούρκοι ετραβίχτηκαν όλοι εις την Τριπολιτζά...». Κατά τον Καν. Δελήγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 165, είναι δύσκολο να γίνει πιστευτό ότι ήταν μόνος ο Νικηταράς, διότι μια ομάδα λίγων ανδρών δεν θα ήταν σε θέση να εμποδίσει στρατό μερικών χιλιάδων.

383. Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου κλπ. ό.π., σ. 137. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως ταγματάρχης (αξιωματικός 4^{ης} τάξεως) με αριθ. μητρ. 00483. Α. Χ. Ε, Β. Ε., κουτί 142, φάκ. αριθ. 47 και Στ. Καν. Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 208. Αναφέρεται ότι ο γέρο-Σταμάτης Μπούμπουνας ή Ρόζος ή Ροζάκης ήταν της γενιάς των Μουσούληδων από το Νήφι της Μάνης και εγκαταστάθηκε στον Άγιο Νικόλαο Μελιτίνης. Πήρε μέρος στα Ορλωφικά και με 60 άνδρες αμύνθηκε στο μοναστήρι της Ζερμπίτσας. Θεωρείται πρόγονος του Ευστρατίου. Θ. Καν. Καν. Α', σ. 111 και 441.

384. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 176.

385. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 454.

στρά, από την Ανατολική Μάνη ένα σώμα επανασταστών βάδισε υπό τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη προς το εσωτερικό του Μοριά και ένα δεύτερο ανερχόμενο σε 900-1000 άνδρες στράφηκε προς το κάστρο της Μονεμβασίας³⁸⁶, προκειμένου να αρχίσει από τις 28 Μαρτίου η πολιορκία του υπό την ηγεσία των Γρηγοράκηδων. Εκεί παραιρέθηκαν ο Δημήτριος Τζιγκουράκος-Γρηγοράκης, ο Τζανετάκης Γεωργ. Γρηγοράκης, ο Κωνσταντίνος Αλιτζερίνος-Καβαλιεράκης-Γρηγοράκης, ο Πέτρος Πιεράκης (γιός του Πιέρου Μαγγιόρου-Μπετζαδέ) Γρηγοράκης, ο Δημήτριος Αθανασάκος-Καβαλιεράκης-Φωκάς³⁸⁷, ο Παν. Κοσονάκος-Φωκάς, ο Ιω. Κατσούλιας, ο Παναγιώτης Πετροπουλάκης³⁸⁸ με τα παιδιά του Δημήτριο και Πετρόπουλο, ο Ιωάννης Κρανίδης-Φελούρης κ.ά., αργότερα πήγαν εκεί ο Πιέρος-Μπετζαντές Γρηγοράκης³⁸⁹, ο καπετάν Γιωργάκης Αντ. Γρηγοράκης³⁹⁰ και ο Παναγιώτης Σταρόγιαννης³⁹¹.

Οι Μανιάτες πολιορκητές της Μονεμβασίας ενισχύθηκαν την επομένη με 250 επαναστάτες υπό τον Γ. Μιχαλάκη³⁹² και Θ. Γούλελο από την Κυνουρία και Γεώργιο Δρίβα από την επαρχία της Μονεμβασίας. Παράλληλα το κάστρο από τις 18 Απριλίου αποκλείστηκε από τη θάλασσα με Σπετσιώτικα³⁹³ πλοία υπό τον καπετάν Γεώργιο Πάνου. Σε αυτά προστέθηκαν και τα πλοία του Παναγιώτη Μαυρομάτη-Βουζουνάρη και του Πιέρου Νικολόπουλου-Γρηγοράκη από το Γύθειο³⁹⁴.

386. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, Πολιορκία και άλωση της Μονεμβασίας υπό των Ελλήνων το 1821, Αθήναι 1874, σ. 67.

387. Ο Αλ. Καντακουζηνός του χορήγησε πιστοποιητικό στο όνομα Δημήτριος Αθανασάκος: «Την 28 Ιουλίου 1821, Μονεμβασία. Ο πατριώτης Δημήτριος Αθανασάκος παρευρέθη εις την πολιορκίαν του της Μονεμβασίας κάστρου εξ αρχής μέχρι τέλους και ηγωνίσθη με προθυμίαν και ανδρεία υπέρ της πατρίδος, και ως τοιοῦτος λαμβάνει το παρόν ενυπόγραφον και ενσφράγιστον γράμμα εις ένδειξιν των εκδουλεύσεών του. Π(ρίγκιπας). Α(λέξανδρος). Καντακουζηνός». Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 66, φάκ. αρith. 6. Σ. Τ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 158.

388. Χ. ρ. Γ. Κωνσταντινοπούλου, Οι Πετροπουλάκηδες της Μάνης, Αθήνα 1976, σ. 23 κ.ε.

389. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Β', σ. 255, αναφέρει ότι αρχηγός των Μανιατών από την αρχή ήταν ο Πιέρος εννοεί τον Μπετζαντέ ή Μαγγιόρο Γρηγοράκη, ενώ ήταν ο Πιεράκης, δηλαδή ο γιός του Πιέρου, που ονομαζόταν Πέτρος Πιεράκης-Γρηγοράκης. Άλλοι γράφουν ότι αρχηγός ήταν ο Τζανετάκης μπέης Γρηγοράκης, εννοώντας προφανώς τον Τζανετάκη Γεωργ. Γρηγοράκη, που ήταν εγγονός του άλλοτε μπέη Τζανέτου Γρηγοράκη, ο οποίος είχε πεθάνει πριν από την επανάσταση του 1821. Α. π. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 352.

390. Σε επιστολή της 27ης Απριλίου 1821 του Αντώνη από το Μυστρά στον μικρανεψιό του Δημήτριο Τσιγκουράκο-Γρηγοράκη στην πολιορκία της Μονεμβασίας αναφέρεται ότι πηγαίνουν στη Μονεμβασία ο Πιέρος Μπετζαδές-Γρηγοράκης και ο καπ. Γιωργάκης Αντ. Γρηγοράκης. Γ. Α. Κ., Προικοδοτήσεις, φάκ. 2, έγγρ. 062 της 27ης Απριλίου 1821.

391. Ο Παναγιώτης Σταρόγιαννης και ο Παναγιώτης Μπουζουνάρης αναφέρεται ότι πολέμησαν στην Κρήτη, αλλά δεν γνωρίζουμε πότε και πού. Φωτάκος, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, ό.π., σ. 131.

392. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 156.

393. Α. μ. β. ρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 420. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 69. Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Β', σ. 258.

394. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 156. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 69 κ.ε. Α. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 92.

Το φρούριο της Μονεμβασίας (Μενεξές κελεσί) ήταν χτισμένο πάνω σε μια άνυδρη³⁹⁵ βραχονησίδα, η οποία ενωνόταν με την κοντινή στεριά με μια γέφυρα αποτελούμενη από δεκατέσσερις καμάρες, και ήταν κτίσμα των Ενετών. Στην άκρη της γέφυρας πάνω στη νησίδα υπήρχε ένας ισχυρός πύργος, για να ελέγχει τη δίοδο.

Στην πόλη της Μονεμβασίας³⁹⁶ ζούσαν περίπου χίλιες οικογένειες Τούρκων μικρού εισοδήματος, οι περισσότεροι των οποίων ήταν εξωμότες και ελληνόφωνοι. Ακόμη συγκεντρώθηκαν εκεί και άλλοι μουσουλμάνοι από τα γύρω χωριά και 50-60 οικογένειες από τα Βαρδουνοχώρια κυρίως τα Λεβέτσοβα (Κροκεές) έφθασαν φοβισμένοι στις 22 Μαρτίου. Στο δρόμο τους, όπου συναντούσαν Τούρκους, τους μετέδιδαν τον πανικό τους για την επικείμενη απόβαση χριστιανικών στρατευμάτων. Αυτό έγινε αφορμή να συγκεντρωθούν πολλοί Μουσουλμάνοι της περιοχής από τα χωριά Μολάοι, Πάκια, Φοινίκι κ.ά. στο κάστρο³⁹⁷. Ο Μουσταφά μπέης προϊστάτο των Τούρκων της Μονεμβασίας. Αυτός ειδοποιήθηκε για τις επαναστατικές κινήσεις των Ελλήνων από το Δημήτριο Καλκαντή-Κατσούλια³⁹⁸. Οι Τούρκοι όμως δεν ανησύχησαν, διότι από την Ήπειρο ο Χουρσίτ πασάς τους είχε ειδοποιήσει ότι ο αποστάτης Αλή πασάς των Ιωαννίνων διέδιδε αναληθείς πληροφορίες για επικείμενη επανάσταση των ραγιάδων. Αφού λοιπόν δεν έδωσαν πίστη στα διαδιδόμενα δεν φρόντισαν να εφοδιάσουν το κάστρο τους.

Οι Τούρκοι της Μονεμβασίας δεν είχαν κάνει προμήθειες τροφίμων, αντίθετα μάλιστα είχαν αδειάσει τις αποθήκες τους κατά συμβουλή των προκρίτων, οι οποίοι γνωρίζοντας την επικείμενη επανάσταση των Ελλήνων, τους είπαν³⁹⁹: «...Αγάδες, επειδή φαίνεται ότι η εφετεινή εσοδεία των καρπών θα είναι μεγάλη και ημείς εδώ έχουμε τόσον καρπόν, καλά θα κάμωμεν να μοιράσωμεν αυτόν εις τους χωρικούς, οι οποίοι πεινούν και όταν θερισθούν οι νέοι καρποί, γεμίζομεν τας αποθήκας με νέα σιτάρια, διότι είναι και φόβος μήπως τα υπάρχοντα, εάν μείνουν ακόμη εν έτος, σαπίσωσιν. Οι Τούρκοι επείσθησαν εις την άλλως ορθήν ταύτην συμβουλήν και εξεκένωσαν τας αποθήκας...».

Οι Έλληνες της Μονεμβασίας ήταν λίγοι, περίπου πενήντα οικογένειες, στο σύνολό τους ήταν πτωχοί και απλοϊκοί και δεν είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία, εκτός από τον Παναγιώτη Καλογερά και τους αδελφούς Δεσποτόπουλους⁴⁰⁰.

Εκείνες τις ημέρες στο λιμάνι της Μονεμβασίας είχε καταπλεύσει ένα πλοίο με 200 Τουρκαλβανούς που ήταν φορτωμένο με εφόδια για την Πρέβεζα, προοριζόμενα για τον αγώνα εναντίον του Αλή πασά. Οι Τούρκοι του φρουρίου κάλεσαν

395. Γι' αυτό υπήρχαν τρεις τεράστιες δεξαμενές που συγκέντρωναν το βρόχινο νερό. Ακόμη κάθε σπίτι είχε τη δική του στέρνα.

396. Μιχ. Οικονόμου, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 117.

397. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 417.

398. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 46. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 62.

399. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 66.

400. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 417.

τους Τουρκαλβανούς σε βοήθεια και αυτοί πιστεύοντας ότι θα λαφυραγωγήσουν τη γύρω περιοχή δέχτηκαν την πρόσκληση⁴⁰¹.

Επειδή το κάστρο της Μονεμβασίας⁴⁰² δεν ήταν κατάλληλα εφοδιασμένο με τρόφιμα, ένα σώμα Τούρκων του κάστρου, ενισχυμένο με Τουρκαλβανούς του πλοίου, αποτελούμενο από 450 μαχητές, βγήκε από τη Μονεμβασία στις 28 Μαρτίου προκειμένου να συλλέξει εφόδια. Μοιράστηκε σε τρεις φάλαγγες, μια κατευθύνθηκε προς τη Συκιά, άλλη προς το Φοινίκι και μια τρίτη προς τον Άγιο Νικόλαο. Συναντήθηκαν όμως με τους Μανιάτες, οι οποίοι έρχονταν να πολιορκήσουν το φρούριο και άρχισαν οι συγκρούσεις, με τις οποίες οι Τούρκοι απωθήθηκαν μέχρι τη γέφυρα του κάστρου της Μονεμβασίας. Σε αυτές τις πολεμικές συρράξεις διακρίθηκε ιδιαίτερα ο Ιωάννης Κρανίδης-Φελούρης⁴⁰³, ο οποίος ήταν ένας από τους καπετάνιους του Τζανετάκη Γρηγοράκη.

Όπως αναφέρεται σε ένα πιστοποιητικό, γραμμένο το 1834 στο Γύθειο για το Γεώργιο Καλογεράκο⁴⁰⁴, στις 29 Μαρτίου 1821 σκοτώθηκε στην πρώτη μάχη που δόθηκε στο χωριό Φοινίκι, πολεμώντας με αρχηγό τον Τζανετάκη Γρηγοράκη εναντίον των Τούρκων των Μολάων και των Πακίων.

Ο Μουσταφά μπέης της Μονεμβασίας, που ήταν συνηθισμένος να βλέπει τους Τούρκους να ταπεινώνουν και να νικούν τους ραγιάδες, δεν επέτρεψε στους ομοθρήσκους του να περάσουν τη γέφυρα ηττημένοι και τους ανάγκασε να συνεχίσουν να πολεμούν. Όταν όμως είδε ότι, παρ' όλη τη γενναιότητα που επιδείκνυαν, η θέση τους είχε γίνει δυσχερής και είχαν σημαντικές απώλειες από τα Μανιάτικα όπλα, τους επέτρεψε να περάσουν από τον πύργο και να σωθούν. Προηγουμένως όμως υποχρεώθηκαν να χαλάσουν ένα μέρος της γέφυρας, που ήταν ξύλινο, για να διακοπεί η επικοινωνία του φρουρίου με τη στεριά. Αυτό ενθάρρυνε τους Έλληνες και αύξησε την αυτοπεποίθησή τους. Το πλοίο με τους Τουρκαλβανούς μετά από αυτή τη γεύση του πολέμου που έλαβε, έφυγε με τη στρατιωτική δύναμη και τα εφόδια που μετέφερε.

401. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 67.

402. Α. Μ. Β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 418-9. Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλου, ό.π., σ. 67.

403. Οι Φελούρηδες ήταν μεγάλη πατριά της Ανατολικής Μάνης, η οποία ήταν εγκατεστημένη στο Βάτα, ένα χωριό κοντά στο Φλομοχώρι όπου είχαν πύργους. Κλάδοι της πατριάς ήταν οι Γιαννουζάνοι, Γεωργιτσιγιαννιάνοι, Παπαλεκκιάνοι, Πετρακογιαννιάνοι, Σαλουφιάνοι, Σγουβιάνοι κ.ά. Οι Φελουριάνοι το 1820 σκότωσαν τον Τσιγκούριο Γρηγοράκη, ανιψιό του Αντώνμπεη, διότι ήταν σύμμαχος των εχθρών τους Λεκκιάνων. Οι Κουτσογρηγοράκηδες με τον Πετρόμπεη και τη συνδρομή των Τούρκων τους πολέμησαν και τους εκτόπισαν από τον τόπο τους. Ο Κρανίδης που ήταν από τον κλάδο των Καρακίτσων-Φελουριάνων είχε εγκατασταθεί στον Αρχάγγελο και στη Δαιμονιά. Α. Κουτσίλιερη, Μανιάτικα μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 173-6. Ι. Ταΐφακος υ, Ανέκδοτα έγγραφα της οικογενείας Φελούρη, Αθήνα 1968, σ. 4. Ο τελευταίος σφάλει που θεωρεί την οικογένεια Κουτήφαρη ως κλάδο των Φελουριάνων. Σ. τ. Καπετανάκης, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)440. .

404. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 69, φάκ. 92. Σ. τ. Καπετανάκης, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 162. Μετά την απελευθέρωση για τις εκδουλεύσεις του προς την πατρίδα χαρακτηρίστηκε ως υπαξιωματικός β' τάξεως με αριθμ. μητρ. 04127 (012578)

Οι Τούρκοι της Μονεμβασίας κρατούσαν με ισχυρή φρουρά τον πύργο που ήταν στην είσοδο της νησίδας και κανονιοβολούσαν του Έλληνες από το φρούριο. Δεν είχαν όμως επάρκεια τροφίμων και αυτό καθιστούσε τη θέση τους δυσχερή. Ήρθαν σε επικοινωνία με τους Τούρκους του Ναυπλίου και πληροφορήθηκαν την κάθοδο του Κεχαγιά και αναθάρρησαν. Τη νύχτα της 17^{ης} προς 18^η Μαΐου οι Τούρκοι διάλεξαν 140 από τους καλύτερους πολεμιστές τους και με ένα πλοίο το οποίο διέθεταν, έκαναν απόβαση για να χτυπήσουν τους Έλληνες στα νώτα τους. Είχαν όμως αυτοί ειδοποιηθεί από μια γριά που την έστειλε ο Χατζή Κυριάκος Ιατρόπουλος από τη Μονεμβασία και με ενέδρα αιχμαλώτισαν το αποβατικό άγημα. Από τους συλληφθέντες άλλους μεν σκότωσαν και άλλους πήραν σκλάβους⁴⁰⁵.

Οι πολιορκημένοι της Μονεμβασίας δεν έλαβαν από πουθενά βοήθεια και αυτοί τους έφερε σε παντελή στέρηση τροφών, ώστε παρατηρήθηκαν και κρούσματα κανιβαλισμού. Οι Έλληνες κατόρθωσαν να καταλάβουν τον πύργο της γέφυρας μεταφέροντας στρατό με πλοιάρια⁴⁰⁶. Έλαβαν μέρος 100 Μανιάτες υπό τον Ι. Κατσούλη και 20 εντόπιοι. Αυτό δυσχέρανε τη θέση των Τούρκων. Έγινε και απόπειρα εφόδου των Ελλήνων για την κατάληψη του κάστρου, αλλά απέτυχε.

Στις 9 Ιουνίου η Πελοποννησιακή Γερουσία⁴⁰⁷ από τη Στεμνίτσα πρότεινε στους Τούρκους της Μονεμβασίας παράδοση και υποσχέθηκε στους πολιορκημένους ασφάλεια ζωής, τιμής, θρησκείας και κινητής περιουσίας, αλλά οι πολιορκημένοι δεν πείσθηκαν.

Στις 20 Ιουνίου οι πολιορκημένοι ζήτησαν να παραδοθούν στον πρίγκιπα Δημήτριο Υψηλάντη⁴⁰⁸. Στις 22 του ιδίου μήνα ορίστηκε αντιπρόσωπος του Δ. Υψηλάντη ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Καντακουζηνός. Η παράδοση του φρουρίου έγινε

405. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 421. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 224. Ι ω. Φ ι λ ή - μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 310. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 117. Κ. Ν. Π α π α μ ι χ α λ ό π ο υ - λ ο υ, ό.π., σ. 78. Δ ι ο ν. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Β', σ. 260.

406. Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ., καταλ. Δ, κυτ. 35, φάκ. 4, υπάρχει έκθεση του Ε μ μ. Τ σ ο ύ χ λ ο υ, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Εβδομάς» του Αυγούστου 1886, σ. 394 και αναφέρει: «...Όταν ήλθεν η ώρα δια να γίνη η έφοδος εις τον πύργον της Μονεμβασίας, κείμενον εκείθεν της γεφύρας πλησίον του φρουρίου, οι πρώτοι φανέντες ορμητικοί παρέλαβον αυτόν τον απόρθητον πύργον χωρίς να γίνη αιματοχυσία, ειμή μόνον μας εφονεύθη εις υπαξιωματικός Γεώργιος Γόρελος (Γούλελος), υιός του τότε Γκοτζάμπαση, και άλλοι δύο, ο εις Λάκων και ο έτερος Κυνουριεύς...». Κ. Ν. Π α π α μ ι χ α λ ό - π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 83.

407. Κ. Ν. Π α π α μ ι χ α λ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 81-2. Ακολουθούν άλλα έγγραφα για την παράδοση, ο Πετρόμπεης έγραψε στο Γεώργιο Πάνου, αν χρειαστεί για την παράδοση της Μονεμβασίας να πάει εκεί και προσθέτει: «...και ο ερχομός μας θέλει εμποδίσει οπωσούν και τα αναμεταξύ των Γληγοριάνων και λοιπών ενδεχόμενα εναντία...». Προφανώς υπήρχαν προστριβές μεταξύ των Γρηγοράκηδων από την παρουσία των Φελούρηδων, οι οποίοι είχαν σκοτώσει τον Γρηγόριο-Τσιγκούριο Γρηγοράκη από τον κλάδο των Κουτσογρηγοράκηδων, ενώ είχαν την υποστήριξη από τον κλάδο του Τζανήμπεη. Α ν α ρ γ. Κ ο υ - τ σ ι λ ι έ ρ η, ό.π., σ. 495.

408. Δ ι ο ν. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Β', σ. 264 κ.ε. Α π. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., τόμ. Ε', σ. 393.

στις 23 Ιουλίου χωρίς αξιόλογες παρεκτροπές⁴⁰⁹ από μέρους των Μανιατών. Αλλά όταν οι Τούρκοι πρόσφυγες από τη Μονεμβασία πήγαν στην Μ. Ασία και τη Χίο, για να εκδικηθούν, σκότωσαν αθώους και αόπλους Χριστιανούς. Στη Σμύρνη στις 10 Οκτωβρίου 1821 σκότωσαν τετρακόσιους χριστιανούς και πάλι στις 8 Νοεμβρίου, εορτή των Ταξιαρχών, σκότωσαν στην Αγία Φωτεινή της Σμύρνης πάνω από πεντακόσιους⁴¹⁰. Όταν έγιναν το 1822 οι σφαγές στη Χίο οι Τούρκοι πρόσφυγες της Μονεμβασίας⁴¹¹ έδειξαν ιδιαίτερη σκληρότητα, παρά το γεγονός ότι είχαν ανθρωπιστική αντιμετώπιση.

Ο εφημέριος της μητρόπολης Μονεμβασίας Δημήτριος Βώβος έγραψε μέσα σε ένα Ευαγγέλιο ένα βραχύ χρονικό, που μετά τη διόρθωση της ορθογραφίας του, είναι το ακόλουθο⁴¹²: «...Ευρισκόμενος εγώ ο κάτωθεν υπογεγραμμένος εδώ κάτοικος εν Μονεμβασία με παιδιά μου, εφημέριος χριστιανών χρόνων (;χρόνους) 14: απέκλεισαν, με ημάς όλους τους χριστιανούς, τους Τούρκους του καζά μέσα εις το κάστρο από το ένα μέρος οι Σπαρτιάτες Έλληνες και από άλλο διά θαλάσσης καράβια πετζιώτικα και έκαναν πόλεμο με τους Τούρκους διά να πάρουν το κάστρο και ετραβήξαμε πείνα φοβερή, τόσον οπού ετρώγαμε άλογα, βράχια της θαλάσσης, αραποσυκιές, οι Τούρκοι έτρωγαν γάτες, σκυλιά, τέλος πάντων και ανθρώπινο κρέας⁴¹³ και παιδιά τουρκόπουλα έσφαζαν έως 18. Ημείς οι χριστιανοί τα νδικάν μας παιδιά με κάθε τρόπον... τα εβγάναμε έξω κρυφώς και περάσαντες μήνες 4: από τον αποκλεισμόν Ιουλίου 25: ημέρα Σαββάτο με συνθήκη επαράδωσαν οι Τούρκοι το κάστρο των χριστιανών και Κατακουζηνού Αλεξάνδρου και από την πείνα τη μεγάλη εψόφησαν οι ταλαίπωροι από 5 χιλιάδες ψυχές οπού ήτον, επτακόσιες ψυχές μόνον εγλύτωσαν και τους απέρασαν εις την ανατολή, έτζι φύγαν και εδώ έμειναν ολίγοι. Το είχαν οι Τούρκοι το κάστρον εις χείρας τους από Βενετσιάνους έως οπού το πήραν οι χριστιανοί χρόνους 108 (106):

Εγώ ελάχιστος Δημήτριος ιερεύς Βώβος εφημέριος της αγιοτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας έγραψα».

Μεταξύ των θυσιασθέντων Μανιατών κατά την πολιορκία του φρουρίου, την 1η Ιουνίου 1821, ήταν και ο Κωνσταντίνος Δημητρίου-Καβαλιέρη Γρηγοράκης, γνωστός ως Αλιτζερίνος⁴¹⁴, το σώμα του οποίου διαμελίστηκε από έκρηξη βόμβας από το φρούριο και όπως αναφέρεται: «...κατακοπείς εις μικρά τεμάχια».

409. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 76. Π. Π. Γερμανού, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 117 και 120. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 146-7. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σσ. 207 και 224. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σσ. 65, 70-72. Έκτροπα έγιναν από τους Λάκωνες, οι οποίοι λεηλάτησαν τις αποθήκες του φρουρίου. Ακόμη κατηγορήθηκε ο Αλ. Καντακουζηνός και ο Γ. Πάνου για ιδιοτέλεια.

410. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 290 και Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 225.

411. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 79.

412. Γεωργίου Δ. Κουτσογιαννόπουλου, Η Μονεμβασία και η ενδοχώρα της, Αθήνα 2001, σ. 65. Αραποσυκιές είναι οι φραγκοσυκιές. Η τουρκική κατοχή της Μονεμβασίας είχε διάρκεια 106 έτη. Το βιβλίο είναι προσφορά του κ. Νεκταρίου Σκάγκου

413. Στον κανιβαλισμό αναφέρεται και ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Δ', σ. 65.

414. Α. Χ. Ε. Β. Ε., φάκ. 588, έγγρ. 1937-40. Στ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 145.

Από ένα έγγραφο⁴¹⁵ της 20ης Σεπτεμβρίου 1824, γραμμένο από τους ιερείς και λαϊκούς της Λάγιας, γνωστοποιούνται στη Διοίκηση οι φονευθέντες στην πολιορκία της Μονεμβασίας, που είναι οι ακόλουθοι: Βασιλάκος Δημήτριος, Βασιλάκος Πέτρος, Γιαννακάκος Παναγιώτης, Γιαννόπουλος Νικολός, Μιχελής Θεοδωράκας, Λιμπερόγγονας Πέτρος⁴¹⁶, Λιμπερόγγονας Σαμπάτης, Μελάς Μούγιος, Νικολόπουλος Γιάννης και Πουλημενάκος Γιάννης.

Ο Μαυροειδής Ντεκουλάκος-Πιεράκος⁴¹⁷ από τις Πιόντες της Λάγιας σκοτώθηκε στην πολιορκία της Μονεμβασίας και ο αδελφός του Νικόλαος τραυματίστηκε στο δεξί του χέρι⁴¹⁸. Επίσης αναφέρθηκε στην Επιτροπή Στρατιωτικών Εκδουλεύσεων ότι ο Μιχαήλ Κυριάκου-Τσίκλος, από τη Λάγια, σκοτώθηκε στην πολιορκία της Μονεμβασίας και χαρακτηρίστηκε ως υπαξιωματικός Α' τάξης με αριθμ. 01270 (002703).

Σε πιστοποιητικό που χορήγησε στη Μονεμβασία στις 17 Ιουλίου 1821 ο Αλ. Καντακουζηνός, στο Δημητράκη Τζιγκουράκο-Γρηγοράκη, αναφέρονται τα ακόλουθα: «Φανερώνομεν δια του παρόντος μας, ότι ο καπετάν Δημητράκης Γρηγοράκης παρευρέθη εις την πολιορκίαν της Μονεμβασίας από 25 Μαρτίου μέχρι της σήμερον, τώρα δε αναχωρεί μετά των στρατιωτών του εις Τριπολιτζάν κατά την επιταγήν, την οποίαν του εδώκαμεν Νο 19 και 26, προς δε απόδειξιν τούτου δίδομεν αυτώ το παρόν μας ενσφράγιστον.

1821 Ιουλίου 17. Εν Μονεμβασία. Π: Α: Καντακουζηνός⁴¹⁹».

Αναφέρεται ότι κατά διαταγήν του Αλ. Καντακουζηνού διορίστηκαν φρούραρχοι του κάστρου της Μονεμβασίας ο Τζανετάκης Γρηγοράκης και ο Δημήτρι-

Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως ανθυπολοχαγός (οπλρχηγός εβδόμης τάξεως) με αριθμ. 01860. Οι απόγονοι του Κωνσταντίνου-Αλιτζερίνου Γρηγοράκη φέρονται με το επώνυμο «Αλιτζερινάκος».

415. Γ Α Κ, Εκτ., φάκ. 24, έγγρ. 021 της 20 Σεπτεμβρίου 1824. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 156.

416. Ο Πέτρος Λιμπερόγγονας ήταν από την Κοίτα και η σύζυγός του Κυριακή παρουσίασε στην επιτροπή εκδουλεύσεων πιστοποιητικό του Αναστ. Μαυρομιχάλη και Νικ. Πιεράκου, στο οποίο αναφέρεται ότι έλαβε μέρος στην πολιορκία της Μονεμβασίας «...ένθα αγωνισθείς γενναίως και καρτερικώς έπεσεν ενδόξως φονευθείς υπό σφαίρας πυροβόλου (κανονίου)...». Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως ανθυπολοχαγός (οπλρχηγός εβδόμης τάξεως) με αριθμ. 02583. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 114, φάκ. αριθ. 90. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές ό.π., σ. 189. Ο Πέτρος Λιμπερόγγονας (από τη γενιά των Κουτρουλιάνων) στις 3 Μαΐου 1817 στο Λιμένι υπέγραψε συμφωνία με τον Ιωάννη-Κατσή Μαυρομιχάλη, να παραλάβει από τη γούβα του δευτέρου το συγγενή του Γιαννάκη Αθανασάκο με την υπόσχεση ότι, αν ξανακάνει αδίκημα, θα υποχρεωθούν οι Κουτρουλιάνοι στην καταβολή 2.000 γροσίων και στην ανοχή δύο φονικών. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Η ανθρωποκτονία (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτου εν Μάνη, Παράρτ. «Ελληνικών», αρ. 4, Προσφορά εις Στιλπ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 367-8.

417. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 215, φάκ. αριθ. 82. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές ό.π., σ. 213.

418. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 150, φάκ. αριθ. 78. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές ό.π., σ. 213.

419. Ι. Α. Μ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. Γ. Γρηγοράκη, έγγρ. αριθ. 2.

ος Τσιγκουράκος-Γρηγοράκης. «...Αλλ' ο Τσανετάκης απατήσας τον Τσιγκουράκον έφερεν αυτόν εις την πόλιν δια να τον φιλεύση, και ούτω τον αφήκε εκεί και αυτός ανέβη εις την ακρόπολιν και ηρνήθη έπειτα προς τον Τσιγκουράκον την άνοδον, και δια την απάτην ταύτην θυμωθείς ούτος έφυγεν από την Μονεμβασίαν⁴²⁰...». Ο Τζανετάκης παρέμεινε φρούραρχος του κάστρου της Μονεμβασίας μέχρι την άνοιξη του 1822. Ο Τζανετάκης Γρηγοράκης⁴²¹ γράφει σε αναφορά του ότι υπηρέτησε φρούραρχος Μονεμβασίας επί 19 μήνες, μέχρι την εθνοσυνέλευση του Άστρους και σημειώνει ότι τον άδίκησε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης «φυλάττων εις εμέ παλαιά πάθη». Ίσως αναφέρεται σε παλαιές έχθρες των οικογενειών των ή στη συμπεριφορά του προς το Δημήτριο Τσιγκουράκο, που ήταν πρώτος εξάδελφος του Πετρόμπεη.

Είναι άξιο προσοχής το γεγονός ότι, τόσο στην Καλαμάτα όσο και στη Μονεμβασία η συμπεριφορά των Μανιατών υπήρξε άψογη. Δεν ακούστηκαν ούτε αξιόλογες λεηλασίες, ούτε άλλες αταξίες. Μήπως δεν έφταιγαν μόνο οι Μανιάτες για τις λεηλασίες που έγιναν, αλλά κάνοντας ότι και οι άλλοι, δέχονταν αυτοί τη γενική κατακραυγή;

Η αιχμαλωσία δύο τουρκικών πλοίων στο Γύθειο

Στις αρχές Απριλίου⁴²² 1821, όταν ακόμη δεν είχε γίνει παντού γνωστή η έναρξη της Ελληνικής επανάστασης, δύο τουρκικά πλοία, το ένα βρίκι και το άλλο λεύκα, αναγκάστηκαν να προσορμισθούν στο Γύθειο λόγω ισχυρών ανέμων. Ήταν φορτωμένα με τρόφιμα και πυρομαχικά, πήγαιναν δε από την Κωνσταντινούπολη στην Πρέβεζα για τις ανάγκες των Τούρκων που πολεμούσαν εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Όταν φάνηκαν τα τουρκικά πλοία, ο Μπεηζαντές Γιωργάκης Τζαν. Γρηγοράκης⁴²³ κατέβασε την επαναστατική σημαία από τον πύργο του Μαραθονη-

420. Φωτάκος υ, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, ό.π., σ. 131 και το υ ιδίου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 137. Στις 26 Απριλίου 1822 ο Δημήτριος Τσιγκουράκος-Γρηγοράκης πληρώθηκε από την Πελοποννησιακή Γερουσία με 2.000 γρόσια, διότι φύλαξε το κάστρο της Μονεμβασίας με 40 στρατιώτες από τις 26 Μαρτίου μέχρι τις 26 Απριλίου 1822. Ι. Α. Μ. Μπενάκη, Αρχ. Αγώνος (87), φάκ. 1, έγγρ. 017.

421. Κ. Λ. Κοτσώνη, Αιχμαλωσία Τουρκικών πλοίων εις το Γύθειο (1821) και άλλες συναφείς ειδήσεις, Πρακτικά Α' τοπικού συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, Αθήναι 1982-3, σ. 94-5.

422. Ο Ανώνυμος, Ιστορικά αλήθειαι συμβάντων τινών της Μάνης, Αθήναι 1858, σ. 57, αναφέρει ότι τα πλοία κατέπλευσαν στο Γύθειο στις 5 Απριλίου. Πιστοποιητικό που χορηγήθηκε το 1865 στον Γεώργιο Μυλωνάκο αναφέρει στα μέσα Απριλίου. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 144, φάκ. αριθ. 50. Στ. Κ. Α. Π. Ε. - τ. Α. Ν. Α. Κ. Μανιάτες αγωνιστές ό.π., σ. 210. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Β', σ. 259, αναφέρει κατά το τέλος Απριλίου. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης σε επιστολή του της 10ης Απριλίου προς τον Αντώνη Γρηγοράκη αναφέρεται στα τουρκικά πλοία με τα εφόδια, επομένως η πρώτη εκδοχή είναι ορθή. Α. Π. Δ. Α. Σ. Κ. Α. Λ. Α. Κ. η, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, ό.π., σ. 78 κ.ε. Βλέπε ακόμη: Κ. Λ. Κοτσώνη, Αιχμαλωσία κλπ., ό.π., σ. 88.

423. Η όλη επιχείρηση ήταν υπό τις οδηγίες του και η προσφρά του στην αγωνιζόμενη πατρίδα υπήρξε μεγάλη. Η επιτροπή που χορηγούσε τα «Αριστεία» του απελευθερωτικού αγώνα του απένειμε το σιδερένιο, το οποίο έδιναν στους απλούς στρατιώτες. Όταν το αργυρό αριστείο, το προοριζόμενο για τους αξιωματικούς, το έδιναν σε άτομα που κατά την επανάσταση ήταν μικρά παιδιά, αναλογίζεται καθένας

σίους και ανέβασε την τουρκική. Με την ενέργεια αυτή οι Τούρκοι έμειναν ανυποψίαστοι και ο Μπετζαντζής Γιωργάκης διήυθυνε την επιχείρηση με επιτυχία.

Ο Φωτάκος⁴²⁴, επικαλούμενος τη μαρτυρία του Δημ. Σαββάκη⁴²⁵ ο οποίος ήταν ναύτης σε ένα από τα τουρκικά πλοία, γράφει: «...οι κάτοικοι του Γυθείου έτρεξαν με τα όπλα των κρυμμένα, εμβήκαν εις τας λέμβους και ανέβησαν εις τα πλοία, άλλοι μεν εξ αυτών έμειναν εις το κατάστρωμα των πλοίων, άλλοι δε ανέβηκαν επάνω εις τα κατάρτια των και άρχισαν να μαζεύουν τα πανιά των. Ταύτα ιδόντες οι Τούρκοι ευχαριστήθηκαν, νομίζοντας ότι είναι καλοί άνθρωποι και υπήγαν να τους βοηθήσουν. Αλλά αφού εδίπλωσαν τα πανιά, καταβάντες συνέλαβον μετά των επί του καταστρώματος τους Τούρκους τους έβγαλαν έξω εις την ξηράν και τους εφυλάκισαν...».

Ο Δημήτριος Γεωργ. Γρηγοράκης χορήγησε ένα πιστοποιητικό στον Γεώργιο Μυλωνάκο⁴²⁶ για την επιχείρηση αυτή, στην οποία έλαβαν και οι δύο μέρος. Αναφέρεται ότι η κατάληψη των πλοίων έγινε με ρεσάλτο, δηλαδή με έφοδο, κατά την οποία ανέβηκαν με τα όπλα κρυμμένα και οι Τούρκοι παραπλανήθηκαν. Σημειώνεται ακόμη ότι: «...εις την εποχήν δε εκείνην καθ' ην ημείς κατελάβομεν τα πλοία εις Τούρκος γραμματικός του βρικού επήγε να βάλη φωτιά εις τον τζιπχανέ (πυρομαχικά) να μας αναποδογυρίση όλους μαζί με αυτόν, αλλ' εννοήσαντες ημείς τούτο τον συνέλαβομεν και του εδώσαμεν τα επίχειρα της κακίας του...».

Το φορτίο των πλοίων⁴²⁷ αποτέλεσε σημαντική βοήθεια για την έναρξη της επανάστασης, διότι υπήρχε τότε μεγάλη έλλειψη πυρομαχικών και δυσκολία στην εξεύρεση τροφών. Εφοδιάστηκαν δε από τα πλοία αυτά τα στρατόπεδα τα προερχόμενα από το Λακωνικό και Μεσσηνιακό κόλπο.

Τα πλοία⁴²⁸ που αιχμαλωτίστηκαν το ένα παραχωρήθηκε στον πλοίαρχο Ιωάννη Πετρουνάκο και έλαβε μέρος στον αποκλεισμό της Κορώνης και το άλλο συμμετείχε στον αποκλεισμό της Μονεμβασίας με πλοίαρχο το Δημήτριο Νικολοπουλάκο-Γρηγοράκη.

πως γινόταν η διαχείρισή τους. ΓΑΚ, Αριστεία, φάκ. 81, έγγρ. 196. Στ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ, Αριστεία του 1821 κλπ., ό.π., σ. 47.

424. Φωτάκος, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, ό.π., σ. 131. Απ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Η έναρξις της επαναστάσεως κλπ. ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)56-57.

425. Ο Δ. Σαββάκης ήταν από τον Τσεσμέ της Μικράς Ασίας και εγκαταστάθηκε στο Γύθειο, τιμήθηκε με το αργυρό αριστείο του αγώνα. Στ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ, Μανιάτες αγωνιστές κλπ., ό.π., σ. 230. Το υδίο, Αριστεία του 1821 κλπ., ό.π., σ. 234.

426. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 144, φάκ. αριθ. 50. Στ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ, Μανιάτες αγωνιστές του 1821, ό.π., σ. 210. Το περιεχόμενο του πλοίου σημειώνεται σε αναφορά του Τζανετάκη Γρηγοράκη, Κ. Α. Κοττώνη, Αιχμαλωσία κλπ., ό.π., σ. 88, στιχ. 78 κ.ε. και στη σ. 93, υποσημείωση 2 αναφέρονται τα είδη που μετέφερε το πλοίο

427. Στο φάκελο του Γ. Μυλωνάκου βρέθηκε και ένα έγγραφο με την ποσότητα των εφοδίων που υπήρχαν στα πλοία. Η λεύκα είχε 9.400 κοιλά κριθάρι και το βρίκι είχε: 2 κασέλες φουσέκια, 1037 καντάρια παξιμάδι, 200 ζεμπιλία ρύζι, 210 ζεμπιλία φακή, 130 βαρέλια ελιές, 16 βοϊδοασκιά βούτυρο προς 390 το καθένα, 33 μεγάλα βαρέλια λάδι, 30 μεγάλα βαρέλια ξύδι, 30 βαρέλια αλάτι, 3000 οκάδες κρεμμύδια, 3 βαρέλια καφέ κλπ. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 144, φάκ. αριθ. 50

428. Φωτάκος, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, ό.π., σ. 132.

Οι Μανιάτες στο ναυτικό αγώνα

Επειδή οι δρόμοι στη Μάνη δεν ήταν ασφαλείς, οι Μανιάτες, όποτε επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες, προτιμούσαν να μετακινούνται από τη θάλασσα. Τα λιμανάκια και οι όρμοι στις ακτές της Μάνης ήταν πολυάριθμοι και εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των κατοίκων. Όλοι οι καπεταναίοι που είχαν πρόσβαση στη θάλασσα είχαν πλοιάρια.

Η Μάνη λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της διαμόρφωσης των θαλασσίων συνόρων της από παλαιότερα ήταν γνωστή ως εστία πειρατών⁴²⁹. Πολλοί από τους Μανιάτες εργάζονταν σε πλοία της Ύδρας και των Σπετσών, όταν το εμπόριο των νήσων αυτών ήταν σε ακμή. Τα τελευταία χρόνια της Ηγεμονίας ο μπέης της Μάνης ήταν υποχρεωμένος να στέλνει ναύτες στον ναύσταθμο της Κωνσταντινούπολης από του Αγίου Γεωργίου μέχρι του Αγίου Δημητρίου. Με τις ευκαιρίες αυτές που τους δίνονταν οι Μανιάτες αποκτούσαν γνώσεις ναυτικές, οι οποίες τους βοηθούσαν να επιδίδονται σε ναυτικά επαγγέλματα, αλλά και στην πειρατεία. Σε χρονιές με πενιχρή γεωργική παραγωγή οι Μανιάτες αναγκάζονταν να συμπληρώνουν το βιοπορισμό τους με την πειρατεία, η οποία γνώρισε ακμή στα χρόνια του Ιμπραήμ 1825-1828. Εκείνον τον καιρό άλλοι Μανιάτες επιδίδονταν στη δίωξη του λαθρεμπορίου με τα λιμάνια που έλεγχε ο Ιμπραήμ και άλλοι έκαναν οι ίδιοι λαθρεμπόριο.

Η συμβολή των Μανιατών στο ναυτικό αγώνα δεν υπήρξε αξιόλογη. Δεν πρέπει όμως και να αγνοηθεί τελείως. Τα λίγα πλοία, τα οποία είχαν οι Μανιάτες στην έναρξη της επανάστασης, τα εξόπλισαν και έλαβαν μέρος στον αποκλεισμό της Μονεμβασίας και της Κορώνης. Άλλα χρησιμοποιήθηκαν για μεταφορές στρατευμάτων και εφοδίων, ενώ άλλα συμμετείχαν στην καταδίωξη τουρκικών εμπορικών πλοίων. Ιδιαίτερα θα πρέπει να αναφέρουμε τα μανιάτικα σκάφη τα οποία συνέβαλαν στον αποκλεισμό της Μεθώνης και της Κορώνης στα χρόνια του Ιμπραήμ. Παράλληλα μανιάτικα πλοία ενοχοποιήθηκαν για λαθρεμπόριο με τους Αιγυπτίους. Μανιάτες επάνδρωσαν πυρπολικά ή άλλα πολεμικά σκάφη και πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους, μερικοί δε έπεσαν θύματα του αγώνα.

Ο Μιχαήλ Δραγωνάκος-Γρηγοράκης⁴³⁰, από το Μαραθονήσι (Γύθειο), συνεργάστηκε με τους Ψαριανούς και οδηγούσε το πυρπολικό «Φλόγα». Στις 19 Νοεμβρίου 1821 η βουλή της νήσου των Ψαρών τον κατέταξε στους πυρπολητάς. Έκτοτε συνέχισε την πολεμική του δράση στην ξηρά και σκοτώθηκε στην πολιορκία του Ναυπλίου. Μετά την απελευθέρωση για τη ναυτική του δράση χαρακτηρίστηκε ως πυροβολιστής με αριθ. μητρ. αξιωματικών 01014. Για την πολεμική του δράση αρχικά αμείφθηκε ως λοχαγός με αριθ. μητρ. 00764 και αργότερα ως αντισυνταγματάρχης με αριθ. μητρ. 00439.

429. Ανάργ. Κουτσιλιέρη, Ιστορία της Μάνης, ό.π., σ. 563 κ.ε.

430. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 51, φάκ. αριθ. 52. Στ. Καπετανάκης, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 146.

Ο Αναστάσιος, ο Γρηγόριος και ο Νικόλαος Κουτζουλιέρης⁴³¹, από την Αρεόπολη (Τζίμποβα), ήταν ιδιοκτήτες βρικίου και στην έναρξη της επανάστασης, με εντολή του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, το εξόπλισαν για να λάβουν μέρος στο θαλάσσιο αποκλεισμό της Κορώνης. Το πλοίο έμεινε εκεί μέχρι τον Αύγουστο του 1821, οπότε κατέπλευσε στο Μεσσηνιακό κόλπο ο τουρκικός στόλος και διέλυσε τον αποκλεισμό. Τον επόμενο χρόνο μετέφερε Μανιάτες πολεμιστές στην Εύβοια για την εκστρατεία της Καρύστου και στη συνέχεια τους επανέφερε στη Μάνη. Στην εισβολή του Δράμαλη είχε πλεύσει στα παράλια της Αργολίδας και μετέφερε πρόσφυγες σε ασφαλείς τόπους. Χρησιμοποιήθηκε για την μεταφορά πολεμοφοδίων και χρημάτων από το Λιβόρνο της Ιταλίας και ακόμη μετέφερε τον Παλαιών Πατρών Γερμανό και το Γεώργιο Μαυρομιχάλη στην Αγκόνα, όταν προσπάθησαν να παρουσιαστούν στο συνέδριο των Ευρωπαίων μοναρχών στη Βερόνα.

Ο Γεώργιος Γιδενάκος⁴³², από την Αρεόπολη, υπηρέτησε αρχικά ως μέλος του πληρώματος στο πλοίο της οικογενείας Κουτζουλιέρη. Αργότερα απέκτησε δικό του πλοίο (μυστικό) και στα χρόνια του Ιμπραήμ κατεδίωκε τα μεταφορικά πλοία των Αιγυπτίων, τα οποία εφοδίαζαν τα κάστρα της Κορώνης και της Μεθώνης. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως υποναύκληρος με αριθ. μητρ. 367.

Ο Ιωάννης Πετρουνάκος⁴³³, από την Αρεόπολη, ο οποίος κατοίκησε μετά την απελευθέρωση στο Πεταλίδι, πήρε μέρος με το πλοίο του στον αποκλεισμό της Κορώνης. Το 1835 βαθμολογήθηκε ως υποπλοίαρχος και για τη συμμετοχή του στον κατά ξηρά αγώνα χαρακτηρίστηκε το 1837 ως ανθυπολοχαγός.

Ο Γεώργιος, ο Γιάννης και ο Στέφανος Κορωναιάκης⁴³⁴, από την Αρεόπολη, ήταν ιδιοκτήτες πλοίων και έλαβαν μέρος στον αγώνα. Ο Γεώργιος είχε δικό του πλοίο που αιχμαλωτίστηκε το 1822 μεταξύ Ικαρίας και Σάμου. Χαρακτηρίστηκε μετά την απελευθέρωση ως υποναύκληρος με αριθ. μητρ. 1232. Ο καπ. Γιάννης πήρε μέρος στο θαλάσσιο αποκλεισμό Μονεμβασίας, Κορώνης, Μεθώνης και Νεοκάστρου και χαρακτηρίστηκε ως ανθυπολοχαγός με αριθ. μητρ. 03350. Για το Στέφανο αναφέρεται ότι το πλοίο του αιχμαλωτίστηκε από τον Αιγυπτιακό στόλο και χαρακτηρίστηκε ως στρατιώτης με αριθ. μητρ. 03698 (006394).

Ο Αντώνιος και ο Παναγιώτης Βουζουναράς⁴³⁵ από το Μαραθονήσι (Γύθειο) είχαν πλοίο και στην έναρξη της επανάστασης μαζί με το Φραγκιά Φαμέλη κανονιοβολούσαν και πανικόβαλαν τους Τουρκοβαρδουνιώτες, οι οποίοι κατέφυγαν στο κάστρο της Τριπολιτσάς. Οι αγώνες τους συνεχίστηκαν σε όλη τη διάρκεια της επανάστασης και χαρακτηρίστηκαν, ο μὲν Παναγιώτης ως υπολοχαγός με αριθ. μητρ. 01358 και ο δε Αντώνιος ως ανθυπολοχαγός με αριθ. μητρ. 02368.

431. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 98, φάκ. αριθ. 63 και 64. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 178-9.

432. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 36, φάκ. αριθ. 57. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 140.

433. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 175, φάκ. αριθ. 91. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 221.

434. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 92, φάκ. αριθ. 55, 51, 56. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 173-4.

435. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 25, φάκ. αριθ. 2303 και 2304. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 136.

Ο Ιωάννης Καλογερόγιαννης⁴³⁶, από τη Λάγια, ήταν ιδιοκτήτης πλοίου, το οποίο έλαβε μέρος στον θαλάσσιο αποκλεισμό της Μονεμβασίας. Όπως αναφέρει, είχε αναθέσει τα καθήκοντα του πλοιάρχου σε έναν Γεώργιο από τα Σφακιά της Κρήτης, ο οποίος έκανε λαθρεμπόριο και πωλούσε τρόφιμα στους πολιορκημένους Τούρκους. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι μόνος του κατήγγειλε την πράξη του πλοιάρχου στον Αλ. Καντακουζηνό. Αυτός όμως παρέδωσε το πλοίο στους Σπετσιώτες, οι οποίοι δεν του το είχαν επιστρέψει μέχρι τις 19 Φεβρουαρίου 1822. Τότε οι Έφοροι της Μονεμβασίας του έδωσαν πιστοποιητικό και βεβαίωναν τα ανωτέρω. Για την προσφορά του στην επανάσταση χαρακτηρίστηκε μετά θάνατον ως υπολοχαγός με αριθ. μητρ. 01352.

Ο καπ. Πιέρος Νικολόπουλος-Γρηγοράκης⁴³⁷ είχε εξοπλίσει ένα από τα δύο πλοία που αιχμαλωτίστηκαν στο Γύθειο από τους Μανιάτες. Πρόκειται για τη λεύκα (είδος πλοίου) και με αυτή είχε πλεύσει ανατολικά καταδιώκοντας τουρκικά σκάφη. Στη συνέχεια πήγε και στη Μονεμβασία, την οποία πολιορκούσαν οι Έλληνες και τον κράτησαν εκεί ως απαραίτητο.

Ο Γεώργιος Φουργέζος ή Φουριεζάκος⁴³⁸, από την Αρεόπολη, είχε πολεμικό πλοίο τύπου γολέτα με το όνομα «Λεωνίδας» και έλαβε μέρος στον αποκλεισμό της Χίου, όπως βεβαίωσε η Δημογεροντία του νησιού. Αργότερα υπηρέτησε υπό τον Τομπάζη και χαρακτηρίστηκε ως υποναύκληρος με αριθ. μητρ. 1567. Το 1838 συνταξιοδοτήθηκε με 16 δρχ. το μήνα.

Ιδιοκτήτες πλοίων αναφέρονται ο Ιωάννης-Κατσής Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Κατσάκος-Μαυρομιχάλης, ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, ο Διονύσιος Μούρτζινος, ο Αντώνιος και Θεόδωρος Κατσανάκος-Γρηγοράκης (Κουτσογρηγοριάνοι), ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης (1824), ο Γεώργιος Πικουλάκης, ο Νικόλαος Θ. Πενταρβάνης από την Κιππούλα, ο Θεόδωρος Ιω. Τσακάκης (1825), ο Βασίλειος Ματεάκης, ο οποίος είχε ένα πέραμα (είδος πλοίου) και ήταν στη μάχη της Βέργας του Αλμυρού (1826) και ο Δημήτριος Καλκανδής. Ακόμη πλοίο είχε και ο Παναγιώτης Γιαννέας-Καπετανάκης (1827) το οποίο μετέφερε επιστολή στους ναυάρχους για την κοπή των δέντρων στη Μεσσηνία και ακολούθησε η ναυμαχία του Ναβαρίνου⁴³⁹. Αργότερα κατηγορήθηκε το πλοίο του για πειρατεία⁴⁴⁰.

Ο Πασχάλης Γερακαράκος από το Σκουτάρι, ο οποίος ήταν γιός του πειρατή Αλεξανδρή και γαμβρός του Μιχαήλ Δραγωνάκου-Γρηγοράκη, είχε πλοίο και με τη μεσολάβηση του Πετρόμπεη του έδωσαν δίπλωμα για την καταδίωξη του λα-

436. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 70, φάκ. αριθ. 3. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 162.

437. Αυτά προκύπτουν από πιστοποιητικό που του έδωσαν ο Δημήτριος Τσιγκουράκος-Γρηγοράκης και ο Τζανετάκης Γεωργ. Γρηγοράκης στις 15 Μαΐου 1821. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 92.

438. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 220, φάκ. αριθ. 84. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 248.

439. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Διήγησις κλπ., ό.π., σ. 208.

440. Δ ε σ π. Θ έ μ ε λ η - Κ α τ η φ ό ρ η, Η δίωξις της πειρατείας και το θαλάσσιον δικαστήριον, Αθήναι 1973, όπου πολλές αναφορές.

θρεμπορίου που γινόταν στα Μεσσηνικά φρούρια με τα στρατεύματα του Ιμπραήμ. Κατηγορήθηκε και αυτός αργότερα για πειρατεία σε βάρος αυστριακού πλοίου και στα χρόνια του Καποδίστρια φυλακίστηκε⁴⁴¹.

Ο Ηλίας Π. Σπαρτιάτης-Καραμπάτος⁴⁴², από το Μέζαπο, κατοικούσε στις Σπέτσες και στην επανάσταση αγωνίστηκε ως πυρπολητής. Το Μάιο του 1821 πυρπόλησε ένα τουρκικό δίκροτο και τον Ιούλιο στη Σάμο και στον Τσεσμέ έλαβε μέρος στην πυρπόληση οκτώ τουρκικών πλοίων. Συνέχισε τη δράση του ως πηδαλιούχος διαφόρων ποίων σε πολλά μέτωπα με άξια κατορθώματα. Χαρακτηρίστηκε ως πηδαλιούχος με αριθ. μητρ. ναυτικών 044 και 150.

Ο Ιωάννης Στέφ. Ζαλιμάκος⁴⁴³, από την Αρεόπολη, το 1829 ήταν ναύτης στο μυστικό του Χατζή-Παναγή Μέξη, που ονομαζόταν «Ποσειδών» και έλαβε μέρος σε ναυμαχία στην περιοχή του Ανατολικού (Αιτωλικού), κατά την οποία τραυματίστηκε. Μετά 18 ημέρες απεβίωσε και τον έθαψαν στο Μεσολόγγι. Με πιστοποιητικό του Χατζή-Παναγή Μέξη και του Κ. Μεταξά, επάρχου Αιτωλίας και Ακαρνανίας, χαρακτηρίστηκε ως πυροβολιστής με αριθ. μητρ. ναυτικών 391.

Ο Παύλος Μπουλιγαράκος⁴⁴⁴, από την Αρεόπολη, υπηρέτησε στο πλοίο του Ιωάννη-Κατσή Μαυρομιχάλη και χαρακτηρίστηκε ως υπαξιωματικός β' τάξεως με αριθ. μητρ. 04446 (013722).

Ο Παναγιώτης Μιχ. Κατζικάκης-Ξανθάκης⁴⁴⁵, από την Αρεόπολη, υπηρέτησε στο πλοίο του Γεωργίου Πάνου και για τη δράση του χαρακτηρίστηκε ως πυροβολιστής με αριθ. μητρ. 414.

Ο Παναγιώτης Τζαρώνης⁴⁴⁶ από την Πλάτσα, όπως ανέφερε ο ίδιος στις 22 Αυγούστου 1830, είχε υπηρετήσει υπό τον Κωνσταντίνο Κανάρη σε όλους τους ναυτικούς αγώνες και είχε τραυματιστεί τέσσερις φορές.

Πρόταση αρχιστρατηγίας στον Πετρόμπεη

Οι Πελοποννήσιοι μάταια περίμεναν να πάει στη Μάνη ο Αλέξανδρος Υψηλάντης για να ηγηθεί της επανάστασης. Για την έλλειψη αρχηγού ο Φιλήμων⁴⁴⁷ γράφει: «...ούτε Πελοποννήσιον, ούτε Στερεοελλαδίτην και πολλώ ολιγότερον Νησιώτην ανεγνώριζον οι πάντες αρχηγόν γενικόν άλλον. Εμεσολάβησεν αληθώς η εν Πελοπον-

441. Δ ε σ π. Θ έ μ ε λ η - Κ α τ η φ ό ρ η, ό.π., τόμ. Α', σ. 152, 234 κ.ά.

442. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 76, φάκ. αριθ. 19. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 167.

443. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 54, φάκ. αριθ. 103. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 154.

444. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 142, φάκ. αριθ. 30. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 208.

445. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 153, φάκ. αριθ. 8. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 214.

446. Γ Α Κ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 92, έγγρ. 177 και Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του 21, Λακωνικά Σπουδαί 19(2006)407-8.

447. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. κβ'. Ανάλογη και η άποψη του Γ. Χ έ ρ τ σ β ε ρ γ, ό.π., τόμ. Α', σ. 69.

νήσω αρχιστρατηγία του Πέτρου Μαυρομιχάλου, κηρυχθέντος τοιούτου εν Πάπαρι παρά των εκεί συνελθόντων οπλαρχηγών· αλλ' αὕτη ηθικὴν απλῶς ἔφερε σημασίαν, ομολογηθεῖσα δια τὴν πολλὴν βαρὺτητα τοῦ ἀνδρός καὶ τὴν ἀνάγκην τῶν Λακωνικῶν ὅπλων...».

Μετά τὴ διάλυση τοῦ στρατοπέδου τῆς Καρύταινας οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων επαναστατικῶν σωμάτων γιὰ λίγες ἡμέρες περιπλανήθηκαν στὰ ἀνατολικά τῆς Καρύταινας⁴⁴⁸ καὶ τελικὰ στὶς 6-8 Ἀπριλίου 1821 συναντήθηκαν στὸ χωριὸ Πάπαρη. Εκεῖ ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Ἑλίου Ἀνθίμος, ὁ Βρεσθένης Θεοδώρητος, ὁ Μαλτζίνης Ιερώνυμος, ὁ Κανέλλος καὶ ὁ Νικόλαος Δεληγιάννης, ὁ Ἀνδρέας Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ Δημήτριος Καραμάνος, ὁ Ἰωάννης-Ἀναγνώστης Κοντάκης, ὁ Κυριακούλης καὶ ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος, ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου, ὁ Παναγιώτης Γιατράκος, ὁ Γεώργιος Δανεσής κ.ά. Οἱ ἀνωτέρω υπέγραψαν ἑγγραφα πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν⁴⁴⁹ καὶ τῆς Ὑδρας⁴⁵⁰ νὰ συμμετάσχουν στὸν επαναστατικὸ ἀγῶνα.

Ἀκόμη ομόφωνα παραδέχτηκαν τὶς δυσχέρειες ποὺ παρατηροῦνταν καὶ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Καν. Δεληγιάννης⁴⁵¹, ἀποφάσισαν νὰ καλέσουν μὲ ἑγγραφο τὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, «...να βγάλῃ τουλάχιστον 1.000 Μανιάτας ὡς ἐμπειροπόλεμους νὰ δώσουν τὸ παράδειγμα τῆς εὐτολμίας εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ὡς πρωτόπαιρους, νὰ ἐβγῇ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸ Λεοντάρι νὰ σχηματίσωμεν ἓνα Γενικὸν στρατόπεδον καὶ ἀντὺ τοῦτο τὸ κάμῃ, θέλωμεν τὸν ἀποφασίσῃ ἀρχιστράτηγον καὶ ἡγεμόνα τῆς Πελοποννήσου...». Ορίστηκε ἀντιπροσωπεῖα ἀπὸ τὸν Δ. Παπατσῶνη, Σ. Σπηλιωτόπουλο καὶ Πιέρο Σαλαμόνα γιὰ νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸν Πετρόμπεη⁴⁵² καὶ νὰ τὸν πείσουν νὰ ἀφήσει τὴν Καλαμάτα.

Ὁ Ἰω. Φιλήμων⁴⁵³ ἀναφέρει σχετικὰ: «...Πρὸ πάσης δε ἄλλης προταθείσης γνώμης ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ τῶν Καλαμῶν πρόσκλησις τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλου ὑπὸ τὸν

448. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης προσπάθησε νὰ συστήσῃ στρατόπεδον στὴν Πιάνα, ὅπου ἰδρύσει τὸν δικὸν τοῦ ἱεροῦ λόχου. Ἀλλὰ οἱ στρατιῶτες τοῦ χωρίου νὰ ρίξουν οὔτε μίαν τουφεκίαν διαλύθηκαν, ὅταν φάνηκαν στὶς 6 Ἀπριλίου οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι προχώρησαν καὶ ἔκαψαν τὴν Ἀλωνίσταινα. Θ. Κολοκοτρώνη, ὁ.π., σ. 62-3. Ἀμβρ. Φραντζή, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 4. Σπ. Τρικούπη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 227. Φωτάκου, ὁ.π., Ἀπομνημονεύματα, σ. 78.

449. Στὶς 8 Ἀπριλίου 1821 υπέγραψαν οἱ ἀνωτέρω ἑγγραφο πρὸς τοὺς Σπετσιώτες. Α. Α. Χ' Ἀνάργυρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', σ. 162.

450. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ. Α', φάκ. 1, ἔγγρ. 90 τῆς 8^{ης} Ἀπριλίου 1821. Στὶς 8 Ἀπριλίου 1821 ἀπὸ τοῦ Πάπαρη οἱ ἀγωνιστὲς ἔγραψαν στοὺς Ὑδραίους καὶ υπέγραψαν κατὰ σειρά: Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος, Θ. Κολοκοτρώνης, Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου, Ἡλίας Πεζαδὲ Μαυρομιχάλης, Παναγιώτης Γιατράκος καὶ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης. Ἡ σειρά δείχνει ἰσῶς τὴν τότε ἰσχύουσα ἱεραρχικὴ κατὰταξη.

451. Καν. Δεληγιάννη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 177. Τα ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Ἡλίας Σαλαφάτινος, ὁ.π., σ. 23,

452. Καν. Δεληγιάννη, ὁ.π., σ. 178.

453. Ἰω. Φιλήμων, ὁ.π., τόμ. Γ', σ. 173-4. Ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ καταφαίνεται, ὅτι στὴν ἐναρξὴ τῆς ἐπανάστασης ὁ Θ. Κολοκοτρώνης δὲν εἶχε δεῖξαι ἀκόμη τὶς ἱκανότητές του καὶ κανένας δὲν ζήτησε ἀπὸ αὐτόν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγία. Βέβαια τελικὰ ἀποδείχθηκε ὁ ἱκανότερος ὅλων, ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ δὲν

τίτλον του αρχιστρατήγου της Πελοποννήσου. Εν ταις δεινότεραις των περιστάσεων πολλήν τα ονόματα ηθικήν επιρροήν έχουσι, και ωσεπιπολύ αντιζυγίζουσιν αυτάς επί πολύν ή ολίγον χρόνον. Εντεύθεν παρεκλήθη κοινώς ο Μαυρομιχάλης, όπως αναβή τάχιον εις την Αρκαδίαν, μεθ' όσων δυνηθή πλειοτέρων Λακώνων, ων υπισχνούντο οι Πελοποννήσιοι την τροφήν και μισθοδοσίαν. Την αρχιστρατηγίαν ταύτην του Μαυρομιχάλου ετοιμώς υπέγραψαν και οι Αχαιοί. Η τοιαύτη του Μαυρομιχάλου θέσις υπισχνείτο, ουχί ευκινήσιαν και προσωπικήν διεύθυνσιν ενεργόν, αλλά δύο τινά, ων οι Πελοποννήσιοι είχαν πρωτίστην ανάγκην· πρώτον μεγάλην εμψύχωσιν ηθικήν, και δεύτερον μάλλον ελπιζομένην την διατήρησιν των στρατοπέδων διά της πολυπροσώπου οικογενείας αυτού και των Λακώνων μισθοφορουμένων...».

Παράλληλα την έγγραφη αυτή πρόσκληση που απηύθυναν στον Πετρόμπεη την έστειλαν και στους αρχηγούς της βορείου Πελοποννήσου, την οποία υπέγραψαν και έδωσαν στο Νικ. Πετμεζά και στον γαμπρό του Σωτ. Χαραλάμπη για να την παρουσιάσουν στον Πετρόμπεη. Ο Σπηλιάδης⁴⁵⁴ αναφέρει ότι ο Σ. Χαραλάμπης έστειλε στον Πετρόμπεη 10.000 γρόσια για να ξεκινήσει την στρατολογία. Αυτό το αποκλείει κατηγορηματικά ο Κανέλλος Δεληγιάννης.

Ο Φωτάκος⁴⁵⁵, αναφερόμενος στους συγκεντρωθέντες στις 13 Απριλίου στο Λεβίδι, προσθέτει: «...προς τούτοις και διά να εμψυχώσουν τους στρατιώτας των έκριναν καλόν να γράψουν και του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη να έβγη και αυτός εις τα ενδότερα της Πελοποννήσου και προς τούτοις έστειλαν εις τας Καλάμας τον Νικολάκη Πετμεζά διά να του ομιλήση και προφορικώς... ο Νικ. Πετμεζάς όστις ευρίσκετο εις Βυτίνα έμελλε να ακολουθήση τον δρόμον του εις τας Καλάμας, όπου τους εστάλη από τους προκρίτους των Καλαβρύτων και των Πατρών με χρήματα και με γράμματα εις τον Π. Μαυρομιχάλην διά να έβγη εις το στρατόπεδον...».

Υπάρχει ακόμη ένα έγγραφο του Καλαβρυτινού προκρίτου Χρυσανθάκη Κυριτζόπουλου⁴⁵⁶, ο οποίος σε κατάστιχο είχε καταγράψει τις παροχές του στον αγώνα, όπου σημείωνε: «...1821; Απριλίου 29; όταν οι πρόκριτοι συνάχθησαν εις Λαπάτας (Λαπάθεια) κατά την διαταγήν τους και δεσκερέ του κυρ Σωτήρη τους έδωσα διά να στείλουν μισθούς να εύγη ο Μανιάτμπεης έστειλα με Γεράσιμον Σπηλαιότην γρ. 1.000». Η μάχη στο Λεβίδι φαίνεται να προηγήθηκε της παροχής του Χ. Κυριτζόπουλου και τα χρήματα μετέφερε ο Γεράσιμος Σπηλαιότης, επομένως μπορούμε να

απολάμβανε της εμπιστοσύνης των πολεμιστών. Δεν είχε και στο παρελθόν γίνει γνωστός για αξιόλογα κατορθώματα. Στον μεγάλο κατατρεγμό η κλεφτουριά της Πελοποννήσου δεν επέδειξε αξιομνημόνευτη συμπεριφορά, ώστε όλοι να τρέξουν πίσω από τα απομεινάρια της. Είναι λοιπόν απαράδεκτο να γράφεται από ιστορικούς, ότι ο Κολοκοτρώνης απελευθέρωσε την Καλαμάτα κ.ά.

454. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 88-89, Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 189. Ο Ηλίας Σαλαφάτιος, ό.π., σ. 23, αναφέρει ότι ο Γρηγόριος Δικαίος έδωσε στον Ηλία Μαυρομιχάλη 2.000 γρόσια να τα στείλει του πατέρα του για να στρατολογήσει Μανιάτες, «...διότι το έθνος κρέμαται εις τον λαμόν του και από μόνον αυτόν περιμένει...».

455. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 82.

456. Γ. Α. Κ. Διοικ. Επιτρ., φάκ. 200, έγγρ. 120 από 22 Σεπτεμβρίου 1826 με ημερομηνία 7 Μαΐου 1826.

υποθέσουμε ότι θα επρόκειτο για άλλη αποστολή, εκτός αν η απόδειξη δόθηκε αργότερα από την χορήγηση των χρημάτων.

Στου Πάπαρη αποφασίστηκε να καταληφθούν ορισμένες θέσεις γύρω από την Τριπολιτσά. Στη Βλαχοκερασιά στρατοπέδευσε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης με το γέρο-Αντώνη Νικολόπουλο και το Δημήτριο Παναγάκο-Βενετσανάκη⁴⁵⁷. Στα Βέρβενα⁴⁵⁸ παρέμειναν ο επίσκοπος Βρεσθένης, ο Αναγν. Κοντάκης, ο Ζαφειρόπουλος κ.ά. ενίσχυσαν οι Αντώνης, Ηλίας και Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ο Γεώργιος Γιατράκος και ο Παναγιώτης Κεφάλας. Στου Πάπαρη έμειναν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Αναγνωσταράς, ο Ηλίας και ο Νικήτας Φλέσσας και ο Μητροπέτροβας. Στα Λαγκάδια της Γορτυνίας πήγε ο Κανέλλος Δεληγιάννης, ο οποίος ζήτησε από τους Μαυρομιχαλαίους να του παραχωρήσουν μια μικρή ομάδα Μανιατών και του έδωσαν τον Ηλία Σαλαφατίνο με 30 Μανιάτες. Όπως γράφει ο Κ. Δεληγιάννης⁴⁵⁹: «...οίτινες ήτον να με χρησιμεύσουν ως εκτελεστική δύναμις δια τους δυστροπούντας εις την στρατολογίαν και εκ της δειλίας φέροντας προσκόμματα, και μ' εχρησίμευσαν αρκετά δια τον σκοπόν της λιποταξίας...».

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁴⁶⁰ γράφει ότι παραχωρήθηκε στον Κ. Δεληγιάννη από τους Μαυρομιχαλαίους «...με 40 στρατιώτας, οι 33 ήτον Σπαρτιάται, οίτινες μετερχόμενοι την βίαν έβγαλαν αυτούς, τους οποίους λαβών ο Σαλαφατίνος επορεύθη εις το Διάσελον (της Αλωνίσταινας)».

Η διάλυση του στρατοπέδου της Βλαχοκερασιάς

Μετά τη συνάντηση στου Πάπαρη, τη Μεγάλη Παρασκευή 8 Απριλίου, μερικοί Μανιάτες και Λακεδαιμόνιοι στρατοπέδευσαν⁴⁶¹ στη Βλαχοκερασιά, ένα χωριό που

457. Πολλές φορές αναφέρεται λανθασμένα ως Παναγιώτης Βενετσανάκης από το παρωνύμιο Παναγάκος ή Παναγουλέας που σημαίνει γιός του Πανάγου ή Παναγούλη.

458. Αρχικά στο στρατόπεδο των Βερβαίνων συγκεντρώθηκαν 2.000 Μυστριώτες, Αγιοπετρίτες κ.ά. υπό τον Βρεσθένης Θεοδώρητο, τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη κ.ά. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 89. Ιω. Φιλίππου, ό.π., τόμ. Γ, σ. 47. Νικ. Σπηλιόπου, ό.π., τόμ. Α', σ. 75.

459. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 178.

460. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλίας Σαλαφατίνος, ό.π., σ. 138. Ο Η. Σαλαφατίνος σε αναφορά του (ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 29, έγγρ. 045 της 26 Σεπτεμβρίου 1824) γράφει: «...εκάμαμεν ένα σύστημα εις του Πάπαρη, όπου ο Άγιος Αρχιμανδρίτης ήταν εκεί και με έστειλε με είκοσι έξη Σπαρτιάτας και με τον Κανέλλο Δεληγιάννη. Σε ορκώνομαι, ότι αν ήθελε μην υπάγω ούτε ένα τουφέκι δεν ήθελε εύγει, αλλά στέλνοντας τους ανθρώπους από τα βουνά, όπου ήτανε κατοικημένοι εμαζώξαμεν μερικά άρματα εις το διάσελο (της Αλωνίσταινας)».

461. Ο Αναγνώστης Κοντάκης, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 33-4, αναφέρει ότι ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης πήγε στη Βλαχοκερασιά τη Μεγάλη Πέμπτη, στις 7 Απριλίου. Αλλά φαίνεται ότι στις 8 ήταν ακόμη στου Πάπαρη και υπέγραψε έγγραφο προς τους Σπετσιώτες. Α. Α. Χ. «Ανάργυρο», Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', Αθήναι 1861, σ. 160-2. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 89. Στις 8 Απριλίου οι οπλαρχηγοί έστειλαν από τα Βέρβενα στους Υδραίους προτρεπτική επιστολή να λάβουν μέρος στην επανάσταση.

βρίσκεται κοντά στην οδό Τρίπολης-Σπάρτης (Μυστρά) και απέχει τρεις ώρες και πενήντα λεπτά νότια από την πρωτεύουσα της Αρκαδίας και δύο ώρες δυτικά από τα Βέρβενα. Εκεί έφθασαν ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁴⁶², ο Αντώνιος Νικολόπουλος⁴⁶³ από τη Λογκάστρα, ο Δημήτριος Πανάγου Παναγάκος-Βενετσανάκης⁴⁶⁴ από την Καστάνιτσα, ο Κυριακούλης Κουτράκος-Μαυρομιχάλης, ο Γιαννούζος Δεμέστιχας από τη Ριγανόχωρα κ.ά. με συνολική δύναμη περίπου 400-500 στρατιώτες. Στο κατώτερο μέρος του χωριού είχε οχυρωθεί ο Α. Νικολόπουλος με το Δ. Βενετσανάκη και στο υψηλότερο μέρος ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης.

Από την Βλαχοκερασιά ο Κυριακούλης⁴⁶⁵ έγραψε στους Τούρκους της Τριπολιτσάς και ζητούσε τον ανιψιό του Αναστάση και τους άλλους ομήρους που κρατούσαν οι Τούρκοι, απειλώντας τους, ότι σε αντίθετη περίπτωση θα εκστρατεύσει εναντίον τους με 14.000 στρατεύμα. Λέγεται ότι οι Τούρκοι μέθυσαν το γραμματοκομιστή, από τον οποίον έμαθαν ότι η δύναμη που στρατοπέδευε στη Βλαχοκερασιά ήταν μικρή και αποφάσισαν να επιτεθούν εναντίον τους το Πάσχα, ώστε να τους βρουν απροετοίμαστους για μάχη.

Με το χάραμα της 10^{ης} Απριλίου, Κυριακής του Πάσχα, δύο έως τρεις χιλιάδες Τούρκοι ξεκίνησαν νύχτα από το κάστρο της Τριπολιτσάς και φάνηκαν βαδίζοντας εναντίον του στρατοπέδου της Βλαχοκερασιάς που βρίσκεται σε απόσταση τεσσάρων ωρών. Οι σκοποί, οι οποίοι ήταν ντόπιοι, αντί να ειδοποιήσουν για τον επερχόμενο κίνδυνο, έφυγαν και κρύφτηκαν. Το αποτέλεσμα ήταν να αιφνιδιαστεί το ελληνικό στρατόπεδο και να δημιουργηθεί πανικός. Οι περισσότεροι από το σώμα του Κυριακούλη ετράπησαν σε άτακτη φυγή⁴⁶⁶. Σε επιστολή του Πετρόμπεη Μαυ-

462. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., σ. 219 κ.ε.

463. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ, σ. 172-3, αναφέρεται: «...Ο Αντώνιος Νικολόπουλος εκ της Λογκάστρας, πρεσβύτες ήδη, ανήκε τη παλαιά τάξει των αρματολών, διακρινόμενος διά τον νουν αυτού, την επιρροήν και την μεγάλην περί τον άτακτον πόλεμον άσκησιν. Ο Κολοκοτρώνης ωνόμαζεν τούτον «ιδιάσκαλον» εαυτού...».

464. Ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σ. 332 και τόμ. Δ', σ. 152, αναφέρει ότι ο Δημ. Π. Βενετσανάκης, τον οποίο αποκαλεί Παναγουλέα, πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Καλαμάτας και έπεσε στη μάχη της Βλαχοκερασιάς. Το 1828 η χήρα Βασιλού (;), αδελφή του Δημ. Π. Βενετσανάκη, ανέφερε ότι εκτός από τον αδελφό της είχε θυσιάσει στον αγώνα και ο γιός της. Ο Δημ. Υψηλάντης είχε διατάξει τότε την εφορεία του Μυστρά να της δίνουν όσα χρειάζεται για να ζήσει, αλλά τη βοήθησαν για μικρό διάστημα. ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 34, έγγρ. 140 της 19 Μαρτίου 1828.

465. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ, σ. 171.

466. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 64. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ, σσ. 152 και 171. Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 5-6. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 227. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 79. Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 185. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., σ. 138, της ιδίας, Σχεδιάσμα ιστορίας κλπ. ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)382. Σε επιστολή της 14^{ης} Απριλίου των προκρίτων του Μυστρά αναφέρεται: «...Το συμβεβηκός της Κερασίας, και παρ' άλλων εμάθομεν, και τί να είπωμεν, είτε εξ αμαρτιών, είτε από μωρίαν ηκολούθησεν, έστω· πλην εις το εξής χρειάζεται άκρα προσοχή και φρόνησις...». Μ. Ι. Θεόδωρου, Σπαρτιατικών Ημερολόγιον 1909, σ. 46-8. Την επομένη 15 Απριλίου σε επιστολή προς τους Σπετσιώτες διακασιολογείται η διάλυση του στρατοπέδου με τα ακόλουθα: «...επειδή από μίαν μικράν αταξίαν, ήτις συνέτρεξεν εις την Κερασίαν,

ρομιχάλη της 13 Απριλίου προς τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη αναφέρονται τα ακόλουθα⁴⁶⁷: «...να παρακινήσετε και να βιάσετε όλους τους αυτόθι πατριώτας να τρέξουν μετά προθυμίας εις τον υπέρ πίστεως και ελευθερίας αγώνα, διότι εσκόρπισαν όλοι, καθώς και ο ανεψιός μας Κουτράκος και απαράτησαν τον Κυριακούλην μονάχον. Όθεν βιάσετε καθ' όλους τους τρόπους δια να κινηθώσιν εξάπαντος...».

Ο Αμβρ. Φραντζής⁴⁶⁸ αναφέρει: «...ήσαν στρατοπεδευμένοι εις μεν το εν τμήμα ο εκ Λογκάστρας της επαρχίας Λακεδαιμονίας Αντώνιος Νικολόπουλος με 250 Λακεδαιμονίους στρατιώτας, εις δε το άλλο τμήμα ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης με 300 Μανιάτας· αφού δε επλησίασαν οι Οθωμανοί εις την Βλαχοκερασιάν, ο μεν Κυριακούλης Μαυρομιχάλης μ' όλον το υπό την οδηγίαν του σώμα αφήσας κενήν την οποίαν κατείχε θέσιν, έφυγεν εις το ορεινόν μέρος, ο δε Αντώνιος Νικολόπουλος μετά των Λακεδαιμονίων όχι μόνον δεν εδειλίασε ποσώς από την φυγήν των Μανιατών, αλλά μείνας σταθερός με τους υπ' αυτόν, ήνοιξε μάχην κατά των Οθωμανών. Αλλά μετά μίαν ώραν της ανεωχθείσης μάχης, θέλων ο Νικολόπουλος να περιέλθη τους προμαχώνας διά να εμψυχώση τους συναγωνιστάς του, τρέχων δε απρόσεκτος και άφοβος, εφονεύθη ο αείμνηστος, του οποίου τούτου Ήρωος και στρατιωτικού αρχηγού ο φόνος επέφερε μεγίστην λύπην, εν ταυτώ δε και δειλίαν εις τους συναγωνιζόμενους μετ' αυτού, ως συμβαίνει πάντοτε εις τα στρατιωτικά σώματα όταν πέση ο αρχηγός αυτών, ώστε ετράπησαν εις φυγήν ευθύς και εις διάλυσιν...».

Ο Ιω. Φιλήμων⁴⁶⁹ γράφει: «...Αίφνης δ' εμφανισθέντων των εχθρών, οι πλείους περί τον Κυριακούλην εγκατέλειψαν την θέσιν εαυτών και εις το ορεινόν ετράπησαν μέρος· οι δε περί τον Νικολόπουλον πάντες, ως και ο υποπλarchηγός του Κυριακούλη Παναγιώτης (γράφε Δημήτριος Πανάγου) Βενετσανάκος μετά ολίγων, ουδόλως μετεκινήθησαν. Η προσβολή ήρξατο και εντός ημισείας ώρας έλαβε κρίσιν, επιτεθέντων των τρισχιλίων εν όλω σώματι. Εξ αυτών πίπτει ο περίφημος Χασάν Λαστιώτης· αλλά και εκ των Ελλήνων πίπτουσι και ο Βενετσανάκος και ο Νικολόπουλος· των δύο δε τούτων η απώλεια επήνεγκεν την όλην διάλυσιν...».

Ένα μέρος του στρατοπέδου, κυρίως των Λακεδαιμονίων, πρόβαλε αντίσταση αλλά τελικά διασκορπίστηκε και αυτό, αφού σκοτώθηκαν 17 Έλληνες. Μεταξύ των πεσόντων ήταν οι αρχηγοί Αντώνιος Νικολόπουλος και Δημήτριος Παναγάκος-Βενετσανάκης και σε αυτούς περιλαμβάνονταν ακόμη ο Αντώνιος Κολάρας⁴⁷⁰

χωρίον της Τριπολιτσάς, και εσκοτώθησαν μερικοί άνθρωποι, ενθουσιάσθησαν ασυγκρίτως περισσότερον οι Έλληνες, και έτρεξαν με μεγάλην γενναιότητα και ορμήν εις την πολιορκίαν της Τριπολιτσάς...». Α. Α. Χ"Α ν ά ρ γ υ ρ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 165-8.

467. Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, ό.π., σ. 85.

468. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 5-6.

469. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 172.

470. Αναφέρεται σε πιστοποιητικό που χορήγησε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης στο γιό του φονευθέντος Νικόλαο. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 87, φάκ. αριθ. 66. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 173.

από την Πολιάνα του Λεύκτρου και ο Παναγιώτης Α. Μπουτέας⁴⁷¹ από τα Ρίγγλια του Λεύκτρου. Οι Τούρκοι έκοψαν τα κεφάλια των νεκρών και τα εξέθεσαν μαζί με τις σημαίες μπροστά στο σεράι της Τριπολιτσάς⁴⁷².

Από την αλληλογραφία του Κυριακούλη, που έπεσε στα χέρια των Τούρκων, πληροφορήθηκαν για την έλλειψη πυρομαχικών στο στρατόπεδο των Ελλήνων. Βρήκαν ακόμη επιστολή του Πετρόμπεη που συνιστούσε ομόνοια μεταξύ των Ελλήνων και έδινε οδηγίες να φέρονται με φιλανθρωπία στους Τούρκους αιχμαλώτους⁴⁷³.

Είναι εύκολο να επιρρίπτει κανείς ευθύνες για τη διάλυση ενός στρατοπέδου στον ηγέτη. Ο Τ. Γριτσόπουλος⁴⁷⁴ γράφει: «...Αλλ' οπωσδήποτε δια την ήτταν ευθύνη βαρύνει τον Κυριακούλην». Όταν δεν λαμβάνεται υπ' όψιν ο αιφνιδιασμός κι ο πανικός, που μπορεί να προκληθεί σε ένα άπειρο κι άτακτο σώμα, η ευθύνη που καταλογίζεται στον ηγέτη είναι μεγαλύτερη από όση του ανήκει. Γιατί όμως, από τις τόσες ήττες που γνώρισε ο Κολοκοτρώνης, δεν του επιρρίπτονται ευθύνες με την ίδια αυστηρότητα, όπως γίνεται από τόσους συγγραφείς. Η ιστορία, έστω και η τοπική, πρέπει να γράφεται πιο αντικειμενικά.

Μετά τη διάλυση του στρατοπέδου της Βλαχοκερασιάς ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης⁴⁷⁵ και ο Παναγιώτης Γιατράκος πήγαν στα Βέρβενα, όπου από της 25^{ης} Μαρτίου είχαν στρατοπεδεύσει οι Έλληνες υπό την οδηγία του επισκόπου Βρεσθένης Θεοδωρήτου, του Παναγ. Ζαφειρόπουλου, του Αναγν. Κοντάκη κ.ά.

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος στη μάχη του Λεβιδίου

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, όταν συναντήθηκαν στις 6-8 Απριλίου 1821 στου Πάπαρη οι αρχηγοί των επαναστατικών σωμάτων, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης,

471. Μετά την απελευθέρωση αναγνωρίστηκε ως στρατιώτης και συνταξιοδοτήθηκε η χήρα του και οι κόρες του, αριθ. μητρ. 08856 (013721), Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 143, φάκ. αριθ. 56. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 209.

472. Ιω σ ή φ Ζ α φ ε ι ρ ο π ο ύ λ ο υ, Οι Αρχιερείς και οι Προύχοντες εντός της εν Τριπόλει φυλακής εν έτει 1821, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. 1 (Π. Π. Γερμανού απομνημονεύματα), σ. 228. Αναφέρει ότι οι φονευθέντες ήσαν 33.

473. Ιω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 172.

474. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, Ιστορία της Τριπολιτσάς, τόμ. Β1, Αθήνα 1976, σ. 51. Παραπέμπει για την επίρριψη της ευθύνης στον Κυριακούλη στη «Διήγηση» του Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ο οποίος στη σελ. 64 γράφει: «...Έτζι ήλθανε εις την Μαρμαριά το μεν Μιστριότικο στράτευμα και ο Κυριακούλης και ο Βρυσθένης και τ' Αγιουργίτικα στρατεύματα· ήτον και 2000 εις τα Βέρβενα, και πέρνει καμμιά χιλιάδα ανθρώπους ο Κυριακούλης και έρχεται εις την Βλαχοκερασιά "μπροστά από ημάς"· του εγράψαμε να έλθη να κάμουμε ένα σώμα, δεν ηθέλησε· είπε: καλό πόστο κρατώ, αν έλθουν οι Τούρκοι απάνω μας να μας ελθήτε μεντάτι. Ανήμερα τη λαμπρή είχανε βάρδια, ο Κυριακούλης, τοπικούς και τους επρόδωσαν, και εβγήκαν 2000 Τούρκοι με τα χαράματα της Αυγής, και τους επλάκωσαν και επολέμισαν ολίγην ώραν και εσκότωσαν καμμιά δεκαπενταριά από τους Έλληνας, εσκότωσαν τον περίφημον Αντώνιον Νικολόπουλο, τον Παναγή Βενετζιάνον (γράφε: Δημήτριο Παναγάκο-Βενετσανάκη), και ο Κυριακούλης αναχώρησε με το λοιπό στράτευμα, και πάγει ς' το Μιστρά...».

475. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 75.

ίσως με πρόταξη του Γρηγορίου Δικαίου. παραχώρησε το Μανιάτη Ηλία Σαλαφατίνο με τριάντα Μανιάτες στον Κανέλλο Δεληγιάννη, που κατευθύνθηκαν προς τα Λαγκάδια. Εκεί ο Κανέλλος⁴⁷⁶ αρρώστησε και έδωσε έγγραφη εντολή στον Ηλία Σαλαφατίνο και στον Φωτάκο να στρατολογήσουν από τα Μαγούλιανα, Βυτίνα και λοιπά χωριά και να τοποθετηθούν στο διάσελο της Αλωνίσταινας.

Τη Δευτέρα του Πάσχα, 11^η Απριλίου, επτακόσιοι Καλαβρυτινοί υπό το Σωτήρη Χαραλάμπη, τους Πετμεζαίους, τον Αναγνώστη Στριφτόμπολα, το Νικόλαο Σολιώτη⁴⁷⁷, το Σωτ. Θεοχαρόπουλο κ.ά. στρατοπέδευσαν στο χωριό Λεβίδι, το οποίο απέχει από την Τριπολιτσά 5 ώρες. Στο πρώτο χάραμα της 14^{ης} Απριλίου περίπου 3.000 Τούρκοι⁴⁷⁸ από την Τριπολιτσά εξεστράτευσαν εναντίον τους. Οι περισσότεροι των Ελλήνων διασκορπίστηκαν στην εμφάνιση του εχθρού. Μόνο πενήντα ή εβδομήντα υπό τους Πετμεζαίους, τον Αναγν. Στριφτόμπολα και το Νικ. Σολιώτη κλείστηκαν σε επτά σπίτια του χωριού και αμύνθηκαν. Η θέση τους όμως ήταν εξαιρετικά δύσκολη, διότι οι Τούρκοι τους είχαν πλησιάσει και άρχισαν να βάζουν φωτιά στα σπίτια στα οποία ήταν οχυρωμένοι.

Στην κρίσιμη εκείνη στιγμή έφθασε βοήθεια στους αμυνομένους. Από το διάσελο της Αλωνίσταινας ξεκίνησε ο Ηλίας Σαλαφατίνος με 27 Μανιάτες ο οποίος είχε μαζί του και όσους είχε στρατολογήσει στην περιοχή της Καρύταινας. Συγχρόνως ερχόταν ο Νικόλαος Πετμεζάς⁴⁷⁹, ο Δημήτριος Πλατούτας-Κολιόπουλος ο οποίος ήταν έφιππος, ακολουθούσαν Καρυτινοί από την Αλωνίσταινα κ.ά. Ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁴⁸⁰ φωνάζοντας ότι έρχεται βοήθεια μεγάλη, ενθάρρυνε όσους είχαν αρχικά διασκορπιστεί στα γύρω βουνά και όλοι μαζί επιτέθηκαν εναντίον των Τούρκων, τους οποίους έτρεψαν σε άτακτη φυγή, προκαλώντας τους σημαντικές απώλειες. Αναφέρεται ακόμη ότι: «...Και αφού έδιωξαν εκ του χωριού τους εχθρούς, ο Νικόλαος Πετμεζάς, ο Σαλαφατίνος και Κολιόπουλος τους εδίωκαν κατόπιν έως μιας ώρας διάστημα και αν δεν ήθελε βρέξει⁴⁸¹, ήθελον στενοχωρήσει τους εχθρούς ν' αφήσουν τους πληγωμένους όλους...».

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁴⁸² κάνει την ακόλουθη περιγραφή: «... Ο πρώτος, όστις έδωκε το παράδειγμα της ευτολμίας, ήταν ο Σαλαφατίνος, και όστις εφώναξεν,

476. Φωτάκου, ό.π., τόμ. Α', σ. 79.

477. Χειρόγραφος βιογραφία Ν. Σολιώτη, ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', κυτίο 35, φάκ. 8.

478. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 88. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 174.

479. Αναφέρεται ότι ο Ν. Πετμεζάς μετέφερε χρήματα από τους Καλαβρυτινούς στον Πετρόμπεη Μαυρομichάλη, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

480. Ιω. Γιανναροπούλου, Δίηγησης Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., σ. 138-9, της ιδίας, Σχεδίασμα ιστορίας κλπ., Μνημοσύνη, ό.π., 2(1968-9)383. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 80 κ.ε. Ηλίας Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 23. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 88. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 9. Καν Δεληγιάννη, ό.π., σ. 189.

481. Όταν έβρεχε και μούσκευαν τα όπλα δεν μεταδιδόταν η φωτιά στη μπαρούτη και δεν εκपुरσοκροτούσαν.

482. Καν Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 190.

ότι, όποιος είναι Χριστιανός και αγαπά την πατρίδα να ακολουθήση να σώσωμεν τους κινδυνεύοντας αδελφούς μας, και ώρμησε τρέχων κατά των Τούρκων· τον ηκολούθησαν οι Δημητρακαίοι, ο Πλαπούτας και όλοι οι στρατιώται. Βλέποντας τα άλλα σώματα αυτό το κίνημα, φιλοτιμηθέντα ώρμησαν και αυτοί και φθάσαντα αμφοτέρα εις το χωρίον πυροβολούντα και φωνάζοντα ότι «τους επήραμε τους μουρτάτες !», φρίκη κατέλαβε τους Τούρκους και αμέσως ετράπησαν εις άτακτον φυγήν...».

Η σημασία τη μάχης αυτής είναι μεγάλη, διότι τα ελληνικά όπλα στέφθηκαν από επιτυχία. Οι Τούρκοι δεν ήταν ακατανίκητοι. Αν ο τουρκικός αιφνιδιασμός πέτυχε στη Βλαχοκερασιά, δεν αποδείχθηκε αποτελεσματικός και στο Λεβίδι. Στη μάχη του Λεβιδίου φάνηκε ότι οι απόλεμοι Έλληνες, τους οποίους στρατολογούσαν πολλές φορές ακόμη και βιαίως, δεν μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στους Τούρκους και στην εμφάνισή τους εγκατέλειπαν τη θέση τους. Αντίθετα οι παλαιοί κλέφτες με τους σωματοφύλακές τους έμειναν, οχυρώθηκαν στα σπίτια του Λεβιδίου και πολέμησαν. Δεν θα μπορούσαν βέβαια να φθάσουν στη νίκη, διότι ήταν ολιγάριθμοι και οι απώλειές τους βαθμιαία αυξάνονταν. Ήρθε όμως έγκαιρα βοήθεια από τα γύρω και ιδιαίτερα από τον εμπειροπόλεμο Μανιάτη Ηλία Σαλαφατίνο, ο οποίος με κραυγές και προτροπές ενθάρρυνε τους Έλληνες, που είχαν σκορπίσει στα γύρω υψώματα και μπήκαν και αυτοί στη μάχη.

Ο Πετρόμπεης και οι όμηροι της Τριπολιτσάς

Ο ιερομόναχος Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος⁴⁸³, ένας από τους φυλακισθέντες ομήρους, αναφέρει: «...Μεσούντος του Φεβρουαρίου προσκαλούνται υπό του διερμινένως του Πασά (Σταυράκη Ιωβίκη) εις την του Σωτηρίου Κουγιά οικίαν ο ρηθείς μητροπολίτης (Δανιήλ Τριπόλεως) μετά του Θεοδώρου Δεληγιάννη και Παπαλέξη διαμένοντος και τούτου τυχαίως ενταύθα· αφού δε ήλθον, λέγει προς αυτούς ο Διερμηνεύς: «Αναγκαίον εκρίθη να προσκληθώσιν άπαντες οι Αρχιερείς και οι προεστώτες της Πελοποννήσου ενταύθα, και αν μεν έλθωσιν, ουδεμία υποψία· ει δε μη, ούτοι είναι των κινημάτων αυτών οι αίτιοι»». Μαζί με τους προκρίτους κλήθηκε και ο Πετρόμπεης, ο οποίος έστειλε ένα από τα παιδιά του, τον Αναστάση.

Σε επιστολή της 22 Απριλίου 1828 του Αναστασίου Μαυρομιχάλη⁴⁸⁴ προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια αναφέρονται τα ακόλουθα: «...και προ του ιερού τούτου αγώνος μας ενθουσιών ο Σεβαστός πατήρ μου εις το να ιδη πραγματοποιούμενας τας ελπίδας μας και διά να κοιμήση τους κρατούντας εχθρούς, τον Ισαάκ, εμέ απεφάσισε να προσφέρη θύμα υπέρ της ελευθερίας, και απέστειλεν εις Τρίπολιν. Και όσον μεν τους οποίους έπασχε σκοπούς επέτυχε, εγώ δε εξετέθην εις τους μεγαλυτέρους κινδύνους καθ' εκάστην σχεδόν, διότι προς άμυναν οι εχθροί εθανάτωσαν έμπο-

483. Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος, Οι Αρχιερείς και οι Προύχοντες εντός της φυλακής κλπ., ό.π., σ. 220.

484. Γ Α Κ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 57, έγγρ. 032 της 22 Απριλίου 1828.

σθέν μου τέσσαρας δούλους μου επαπειλούντας και εμέ όστις βλέπων ταύτα εδοκίμαζον καθ' ημέραν τον θάνατον...».

Το ενδιαφέρον του Πετρόμπεη για τους ομήρους που κρατούνταν στην Τριπολιτσά ήταν ιδιαίτερα μεγάλο, αφού είχε στείλει εκεί και το γιό του Αναστάση. Γι' αυτό όταν γύρισε ο Γιωργάκης από την Κωνσταντινούπολη και τον πληροφόρησε για τα γεγονότα στις Ηγεμονίες, έγραψε αμέσως στον Αναστάση να βρει τρόπο να φύγει. Όπως έχει αναφερθεί δεν δόθηκε στον ίδιο άδεια να επιστρέψει αλλά στους γραμματικούς του⁴⁸⁵.

Οι Τούρκοι⁴⁸⁶ της Τριπολιτσάς, όταν έστειλαν τον Ανδρέα Καλαμογάρτη στους αρχιερείς και προκρίτους που ήταν στην Αγία Λαύρα να τους πείσει να πάνε στην Τριπολιτσά, άρχισαν να επιτηρούν τους ομήρους που είχαν ήδη παρουσιαστεί.

Στις 20 Μαρτίου στην Τρίπολη κυκλοφόρησε η ψευδής είδηση ότι οι Έλληνες στα Καλάβρυτα σκότωσαν τον βοεβόδα Ιμπραχήμ Αρναούτογλου⁴⁸⁷ και 17 ακόμη Τούρκους: «...τότε η εξουσία συγκαλέσασα όλους τους αρχιερείς και προεστώτας τους περιώρισεν εις τινα θάλαμον εις την κατοικίαν του πασά...».

Όπως γράφει ο Ν. Σπηλιόδης⁴⁸⁸ «...Ο δε Πέτρος Μαυρομιχάλης μετά τρεις ημέρας αφ' ης περιωρίσθησαν εις Τριπολιτσάν οι αρχιερείς και προεστώτες μεθ' ων και ο υιός του, γράφει προς την εξουσίαν και ειδοποιεί, ότι οι κάτοικοι της Μεσσηνίας επανέστησαν και συνέρρευσαν υπέρ τας δέκα χιλιάδας εις Καλαμάταν, όπου εκείνος, ως πιστός της βασιλείας, μετέβη, και μόλις ηδυνήθη να διασώση τους εκεί ευρισκομένους Οθωμανούς ομού με τον έπαρχον, τους οποίους οι αποστάται απαιτούσι· γνωμοδοτεί δε να αποδώση η εξουσία τους αρχιερείς και προεστώτας ως και τον υιόν του, και ούτω να γενή ανταλλαγή με τον έπαρχον και τους Οθωμανούς της Καλαμάτας· η εξουσία απαντήσασα, τον επέπληξεν ότι ήταν ύπουλος και επίβουλος...». Να σημειωθεί ότι οι Τούρκοι της Καλαμάτας έτυχαν της προστασίας του Πετρόμπεη προκειμένου να τους ανταλλάξει με τους ομήρους της Τριπολιτσάς.

Όταν στις 26 Μαρτίου πήγαν πανικόβλητοι οι Τουρκοβαρδουνιώτες στην Τριπολιτσά, τότε οι όμηροι φυλακίστηκαν, διότι υπήρχε απαίτηση του όχλου να σφαγούν, όπως συνηθιζόταν σε ανάλογες περιπτώσεις. Τότε παρεκάλεσε την τουρκική αρχήν ο διερμηνέας Σταυράκης Ιωβίκης να προστατευθούν οι όμηροι. Ο Ιω. Φιλήμων⁴⁸⁹ γράφει: «...Οι Βαρδουνιώται εν τη πρώτη ήδη αγανακτήσει και ορμή εαυτών στασιάζαντες, την σφαγήν εξήτουν των εν τω σατραπείω αρχιερέων και προκρίτων... τη δ' επιούση τους μεν αρχιερείς και προκρίτους οιονεί, αποσύρασα εν τινι αποκέντρω δωματίω, τους δε ιεροδιακόνους και υπηρέτας τούτων, ελευθέρους μέχρι τούδε μένο-

485. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 62.

486. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 27.

487. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 29. Λεπτομερής περιγραφή του περιορισμού των ομήρων γίνεται από τον ιερομόναχο Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, ό.π., βλέπε από σελ. 215 κ.ε.

488. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 64-5.

489. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ., σ. 45. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 59.

ντας εν τη πόλει, συνέλεξε φυλακίσασα, λόγω μιν ίνα μη σπερμολογώσιν ερεθίζοντες τον όχλον, πράγματι δε ίνα ικανοποιηθή ο όχλος...».

Στις 27 Μαρτίου ο Πετρόμπεης έγραψε στο γιό του Ηλία⁴⁹⁰ και στο Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, οι οποίοι είχαν βαδίσει στο εσωτερικό του Μοριά, να χρησιμοποιήσουν «τερτίπι», δηλαδή να πουν στους Τούρκους ότι, αν τους δώσουν τους ομήρους θα γυρίσουν στα σπίτια τους. Ο Νικ. Σπηλιάδης⁴⁹¹ μας πληροφορεί ότι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης έγραψε από το Λεοντάρι στους Τούρκους της Τριπολιτσάς ότι έχει μαζί του 30.000 άνδρες «...σκοπεύοντες να εφορμήσωσιν εις έφοδον εναντίον των, και αυτός τους αναχαίτιζεν· αλλά ότι επιμένουσιν εκείνοι απαιτούντες τους προστώτας και αρχιερείς και επομένως εγνωμοδότει ν' αποδωθώσι, και υπέσχετο δι' αυτού του μέσου την ησυχίαν...». Δεν έγινε όμως πιστευτός.

Κατά την πολιορκία των Φαναριτών στο κάστρο της Καρύταινας, όπως αναφέρθηκε, ο Κανέλλος Δεληγιάννης έστειλε επιστολή στο Μουσταφά αγά και τον προέτρεπε σε παράδοση. Όταν οι Καρυτηνοί με τους Φαναρίτες έφτασαν στην Τριπολιτσά: «...Τότε και ο Μουσταφάγας⁴⁹² Νησιώτης ελθών εκ Καρυταίνης μετά των ειρημένων Καρυτηνών και Φαναριτών, εισήλθεν εις την φυλακήν και αποταθείς προς τον Θεόδωρον Δεληγιάννην είπε «Δεν ήλπιζα από σας να γίνουν τέτοια πράγματα». Από ημάς, απεκρίθη ο Δεληγιάννης, ούτε έγιναν ούτε γίνονται τέτοια πράγματα, Αγά μου. «Πώς δεν γίνονται, είπεν, αφού ο αδελφός σου ο Κανέλλος ήλθε, όταν είμασθε κλεισμένοι εις την Καρύταιναν και μας επιστόλιζε καβάλα από την ψαριά φοράδα; δεν τον γνωρίζω εγώ;». Δεν ηξέυρω, Αγά μου, αν ετρελλάθησαν, απεκρίθη ο Θεόδωρος Δεληγιάννης, εγώ δεν γνωρίζω τίποτε από αυτά».

Ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁴⁹³ από τη Βλαχοκερασιά, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, απαίτησε από τους Τούρκους τους ομήρους, απειλώντας τους ότι με 14.000 άνδρες θα εκστρατεύσει εναντίον τους. Τα «τερτίπια» που συνιστούσε ο Πετρόμπεης δεν έφεραν αποτέλεσμα.

Η μάχη στο Λεβίδι με το δυσάρεστο αποτέλεσμα για τους Τούρκους είχε δυσμενείς επιπτώσεις και στους αρχιερείς και προκρίτους ομήρους που κρατούνταν στην Τριπολιτσά. Ο Ηλ. Σαλαφατίνος⁴⁹⁴ γράφει σχετικά: «...οι Τούρκοι, οι οποίοι ότε επήγαινον εις Λεβίδι ανέλαβον επιστρέφοντα τον αναφερόμενον Τριπολιτσιώτην, όστις τω όντι εστάλη παρά των εν Τριπόλει ομήρων Ελλήνων διά του ανεψιού του Παπαλέξη, να είπη προς τους εν Λεβιδίω Έλληνας ότι αύριον οι Τούρκοι θα υπάγουν να τους πολεμήσουν και να ετοιμασθώσιν. Εγνώριζε δε ο πεζός τον ανεψιόν του Πα-

490. Ιω. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 12

491. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 86-7.

492. Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, ό.π., σ. 227.

493. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 171. Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, ό.π., σ. 227-8

494. Ηλίας Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 24. Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, ό.π., σ. 229 κ.ε. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 176, γράφει ότι οι Τούρκοι στο Λεβίδι βρήκαν αλληλογραφία Ελλήνων που έδειχναν ενοχή των ομήρων.

παλέξη και τον υπηρέτην του Αναστ. Μαυρομιχάλη δώσαντα εις αυτόν εν ψωμί διά τον δρόμον· και αφού τον ετιμώρησεν, εμαρτύρησε. Την επιούσαν λοιπόν του πολέμου όλον το πλήθος, έφερον τον συλληφθέντα διά να γνωρίση ποίος του έδωσε το ψωμί και τους λόγους διά να τους είπη εις τους εν Λεβιδίω. Ο δε πεζός άμα είδεν τον ανειψιόν του Παπαλέξη, λέγει, τούτο το σκυλί μου είπε τους λόγους, του είπον· ποίος σου έδωσε το ψωμί; και ωμολόγησε το αυτό και δια τον υπηρέτην του Μαυρομιχάλη. Τότε οι Τούρκοι συνέλαβον αυτούς και αφού τους είπον, εάν τουρκίζουν διά να γλυτώσουν την ζωήν των και απήντησαν όχι, τους κατέκοψαν, ως και όλους τους υπηρέτας των ομήρων εφόνευσαν. Την δ' επιούσαν εφυλάκισαν και όλους τους ομήρους...».

Ο Ν. Σπηλιάδης⁴⁹⁵ δίνει διαφορετική περιγραφή των γεγονότων και αναφέρει ότι ο όχλος έφερε στον τοποτηρητή σιδηροδέσμιο «άθλιόν τινα χριστιανόν Τριπολιτσιώτην» με την κατηγορία ότι ειδοποίησε τους Έλληνες του Λεβιδίου για την επικείμενη τουρκική επιδρομή. Τον βεβαίωσαν ότι, αν ομολογήσει την αλήθεια, θα του χαρίσουν τη ζωή. Αφού ορκίστηκε σχετικά ο τοποτηρητής, ο Τριπολιτσιώτης υπέδειξε τον ανιψιό του Παπαλέξη ότι τον έστειλε στο Λεβίδι και τον υπηρέτη του Αναστάση Μαυρομιχάλη ότι του έδωσε το ψωμί κλπ.

Την Κυριακή του Θωμά⁴⁹⁶ οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι μεταφέρθηκαν σε άλλο δωμάτιο, «...εις το κάτω μέρος του Σεραγίου, εις την δεινотάτην και φρικοτάτην ειρκτήν των καταδίκων...». και παρέμειναν εκεί κάτω από απάνθρωπες συνθήκες. Εξάιρεση έγινε στον Αναστάσιο Μαυρομιχάλη και Ανδρέα Καλαμογδάρτη τους οποίους ανέλαβε ο Καϊμακάμης, ενώ τον Σωτηράκη Νοταρά και τον Κορίνθου Κύριλλο είχε αναλάβει ο Κιαμήςλμπεης. Τέλος τον Μήτρο Ροδόπουλο ο οποίος αλλαξοπίστησε ανέλαβε υπό την προστασία του ο Μουσταφάμπεης. Την επόμενη ημέρα οι Τούρκοι σκότωσαν τους δεκαοκτώ υπηρέτες και σωματοφύλακες των ομήρων τους οποίους είχαν φυλακίσει προ δεκατριών ημερών.

Η αποστολή του Γεράσιμου Παπαδόπουλου

Όπως αναφέρθηκε⁴⁹⁷, οι Τούρκοι κρατούσαν στην Τρίπολη κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της ως ομήρους τους επιφανείς ιεράρχες και προκρίτους της Πελοποννήσου, καθώς και τον Αναστάση Μαυρομιχάλη. Οι Έλληνες αυτοί είχαν ανταποκριθεί στην πρόσκληση των Τούρκων και είχαν παρουσιαστεί, για να μην

495. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 89. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Β', σ. 85-6, τον επαναλαμβάνει. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 177, γράφει ότι ο Τριπολιτσιώτης ήταν συκοφάντης και «εξώλης και προώλης άνθρωπος».

496. Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, ό.π., σ. 292 κ.ε. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Αλ', σ. 152. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 178 και 436-7.

497. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 109. Το 1823 οι Καλαματιανοί έστειλαν στη Β' Εθνοσυνέλευση το Γεράσιμο Παπαδόπουλο ως παραστάτη. ΓΑΚ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 6, έγγρ. 054 της 17 Μαρτίου 1823. Στ. Καπετανάκης, Η Μάνη στη δεύτερη Τουρκοκρατία, ό.π., σ. 485.

ενισχύσουν τις υποψίες τους για επικείμενη επανάσταση. Υπήρχε τότε ο φόβος μήπως προέβαιναν σε προληπτικές σφαγές αθώων χριστιανών.

Στις αρχές Απριλίου κυκλοφόρησαν διαδόσεις ότι οι Τούρκοι σκότωσαν όλους τους ομήρους για τους οποίους ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μεταξύ αυτών εκρατείτο όμηρος ο γιός του Αναστάσης, ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης, ο Ιωσήφ Ανδρούσης, ο Καλαματιανός Πανάγος Κυριακός⁴⁹⁸ κ.ά. Γι' αυτό, όταν παραδώθηκαν οι Τούρκοι της Καλαμάτας, φρόντισε να μη χυθεί αίμα και τους κράτησε όλους με δική του ευθύνη, προκειμένου να τους ανταλλάξει μια ημέρα με τους Μοραίτες ομήρους.

Ο Πετρόμπεης θεώρησε ότι το πιο κατάλληλο πρόσωπο να διαπραγματευθεί την ανταλλαγή των Τούρκων αιχμαλώτων της Καλαμάτας με τους Μοραίτες ομήρους ήταν ο γνωστός τουρκολάτρης ιερομόναχος και σοφός δάσκαλος της Καλαμάτας Γεράσιμος Παπαδόπουλος⁴⁹⁹. Η αποστολή του Γεράσιμου και η επίδοση της επιστολής του Πετρόμπεη στους Τούρκους έγινε στις 16 Απριλίου και δεν ήταν κρυφή στους στρατοπεδευμένους στο Βαλτέτσι Έλληνες, όπως αναφέρεται από μερικούς⁵⁰⁰, αλλά έγινε με απόφαση της Μεσσηνιακής Γερουσίας. Παράλληλα ο Πετρόμπεης έγραψε σε διάφορα μέρη να φέρονται με φιλάνθρωπία στους Τούρκους αιχμαλώτους, για να τους χρησιμοποιήσουν στην ανταλλαγή με τους ομήρους τους οποίους κρατούσαν οι Τούρκοι στην Τριπολιτσά.

Δεν είναι γνωστό το περιεχόμενο της επιστολής του Πετρόμπεη προς τους Τούρκους. Αναφέρεται ότι ο Γεράσιμος δήλωσε απλώς στους πολιορκητές της Τριπολιτσάς, πως πηγαίνει επιστολή του Πετρόμπεη για ανταλλαγή των αιχμαλώτων της Καλαμάτας με τους ομήρους που κρατούσαν οι Τούρκοι. Λέγεται ότι από τους οπλαρχηγούς ή από τον Θ. Κολοκοτρώνη δόθηκε εντολή να σταματήσουν οι πολε-

498. Κ. Κ α λ α ν τ ζ ή, Κυριακοί, Αθήνα 1939, σ. 51 κ.ε.

499. Ο Γεράσιμος είχε ιδρύσει στην Καλαμάτα σχολείο και τη γνωστή μονή καλογραιών. Έχαιρε απόλυτης εκτίμησης των συμπατριωτών του. Θεωρούσε όμως, ότι με θέλημα του Θεού οι Έλληνες ήταν σκλάβοι της Τουρκίας και όποιος επαναστατούσε ασεβούσε προς το Θεό. Μιλούσε πάντα με πικρά λόγια για τους επαναστάτες και επέσειε τον κίνδυνο της καταστροφής όλων των Ελλήνων από την εκδικητική manía των Τούρκων. Δεν πρόδωσε τη Φιλική Εταιρεία ούτε τον Πετρόμπεη για επικείμενη επανάσταση, απλά προσπάθησε να τον μεταπεισει. Δεν τιμωρήθηκε για τις πεποιθήσεις του, αλλά οι κάτοικοι της Καλαμάτας τον έστειλαν ως παραστάτη στη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους (Γ Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 6, έγγρ. 054 της 17 Μαρτίου 1823). Αντίθετα ο Σωτήρης Κουγιάς από την Τρίπολη για τη φιλοτουρκική συμπεριφορά του κατακρεουργήθηκε. Α. Χ ρ υ σ ο μ á λ λ η, Γεράσιμος Παπαδόπουλος. Καλαμάτα. Σ τ. Κ α π ε τ á ν α κ η, Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία, ό.π., σ. 503 κ.ε. Ι ω á ν ν η Φ. Α θ á ν α σ ο π ο ú - λ ο υ, Ο διδάσκαλος της Καλαμάτας μοναχός Γεράσιμος Παπαδόπουλος (1763-1844). Πρακτικά του Γ' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι 1989, σ. 430.

500. Φ ω τ á κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 95, ο οποίος λέγει ότι ο Γεράσιμος πήγε κρυφά. Ακόμη αναφέρεται ότι η αποστολή του Γερασίμου έγινε με συνοδό το Γεώργιο Παγωνόπουλο, ανιψιό του μητροπολίτη Χρύσανθου και μετέπειτα μητροπολίτη Αργολίδος. Όμως ο Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 109, γράφει ότι γίνεται σύγχυση μεταξύ του Γερασίμου Παπαδόπουλου και του μετέπειτα Γεωργίου-Γερασίμου Παγωνόπουλου.

μικές ενέργειες, προκειμένου να διευκολυνθεί η αποστολή του Γερασίμου⁵⁰¹. Στην περίπτωση αυτή η μετάβαση του Γερασίμου στην Τρίπολη ούτε μυστική ήταν ούτε ύποπτη.

Μπορεί να υποτεθεί ότι ο ιερομόναχος Γεράσιμος, όταν συνάντησε τους αγάδες της Τριπολιτσάς, δεν παρουσιάστηκε ως αντιπρόσωπος των επαναστατών, ώστε ως ισότιμός τους συνομιλητής να ζητήσει την ανταλλαγή των εκατέρωθεν κρατουμένων. Προσπάθησε, «ραγιαδικά» ή με «τερτίπια», να πείσει τους Τούρκους, ότι η ανταλλαγή ομήρων και αιχμαλώτων θα οδηγούσε σε κατευνασμό των πνευμάτων και σε εκτόνωση της εξέγερσης. Οι Τούρκοι με την παντοτινή τους αλαζονεία και υπεροψία θα φάνηκαν ότι συμφωνούν με το Γεράσιμο, ενώ στις επιστολές τους θα απαίτησαν πρώτα οι Έλληνες να παραδώσουν τα όπλα και να υπογράψουν τα προσκυνοχάρτια και στη συνέχεια να απολυθούν οι όμηροι.

Όταν επέστρεψε ο Γεράσιμος με τις επιστολές των Τούρκων προς τον Πετρόμπεη, οι οποίοι συγχρόνως του έστειλαν και προσκυνοχάρτια, οι φρουροί των Ελληνικών φυλακίων τον συνέλαβαν και τον πήγαν στους οπλαρχηγούς του Βαλτετσίου. Τα έγγραφα που μετέφερε παραδόθηκαν στον Ηλία Μαυρομιχάλη, ο οποίος αφού τα διάβασε τα έσχισε και τα έκαψε. Κανείς άλλος δεν διάβασε το περιεχόμενό τους.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁵⁰², έγραψε στα απομνημονεύματά του, ότι μόλις ο Ηλίας διάβασε τα χαρτιά που έφερνε μαζί του ο Γεράσιμος, είπε: «...Επιστρέφων με όλα τούτα ο Γεράσιμος υπήγε εις το Βαλτέτσι, όπου ήτο συσσωματωμένοι εκεί ο Κυριακούλης, Ηλίας και Ιωάννης Μαυρομιχάλης με επέκεινα των τετρακοσίων Μανιατών, ο Παπατσώνης με επέκεινα των εξακοσίων Μεσσηνίων, ο Γιωργάκης Γιατράκος μετά 500 Μιστριωτών, ο Μητροπέτροβας, ο Κεφάλας, Κωσταμπούρας, Παπαφλέσας, Αναγνωσταράς, μετά τετρακοσίων Μεσσηνίων και Λεονταριτών. Ήτον πηγαίμενος εκείνην την ημέραν και ο Κολοκοτρώνης εκεί με τον ψυχογιό του από τον Άκοβον, όπου έως τότε διέμενεν εκεί. Άμα έφθασε λοιπόν ο δάσκαλος εκ Τριπολιτσάς, ενεχείρισε προς τον Ηλία Μαυρομιχάλην δύο έγγραφα προς απάντησιν του πατρός του, εν από τον καϊμακάμην και εν από τους εντοπίους αγάδες, και αναγνώσας αυτά εξήφθη από άλογον θυμόν και τα εξέσχισε παραχρήμα και τα έρριψεν εις την φωτιάν και τα έκαυσε, φωνάζων ως μαινόμενος κατά του Γερασίμου μ' απείρους ύβρεις και κατά των Τούρκων. Τον ηρώτησεν ο Κυριακούλης και οι λοιποί, διά ποίαν αιτίαν εθύμωσε εις τόσον βαθμόν και διατί να μη αφήσει τα γράμματα να τα αναγνώσουν και αυτοί; και απήντησε μετ' οργής λέγων ότι τον κερατοκαλόγερν, τον έστειλεν ο πατήρ μου να κάμη μίαν απόπειραν συμβιβασμού δι' αναλλαγήν των φυλακισμένων πρου-

501. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 122 κ.ε. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σσ. 20 και 116. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός, ό.π., σ. 139, όπου αναφέρεται ότι οι οπλαρχηγοί του Βαλτετσίου έγραψαν στους ευρισκομένους στην Πιάνα: «να μην κάνουν κανένα κίνημα κατά των Τούρκων», επειδή θα περνούσε ο Γεράσιμος μεταφέροντας τις προτάσεις του Πετρόμπεη.

502. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 192.

χόντων, αρχιερέων και άλλων αιχμαλώτων Χριστιανών, και αυτός υπήγε να μας φέρη (μπουγιουρλιά) διαταγές να προσκυνήσωμεν, να γίνωμεν ραγιάδες, να δώσωμεν τα όπλα και τότε να μας δώσουν αμνηστία. Και αν δεν εσεβόμην τον πατέρα μου, ήθελον τον κάμει κομμάτια...».

Ο Γεράσιμος αργότερα έγραψε⁵⁰³ ότι οι αγάδες, που έστειλε ο αντιπρόσωπος του Πασά (Καϊμακάμης) για συνομιλίες άκουσαν τις προτάσεις που τους μετέφερε: «...Πάντα ταύτα τα εδέχθησαν μετά χαράς, εκείνοι οι τρεις οι αγάδες οίτινες ήσαν ο Κιαμήλμπεης, ο Σαγνετζήπ εφένδης και ο Δευτέρ Κεχαγιάς· αντί όμως τούτων των συμφωνητικών γραμμάτων, μοι έστειλαν ένα πουγιουλδί παρά του Καϊμακάμη, και εν γράμμα παρά των αγάδων προς πάντας τους Ρωμαίους ονειδιστικά δια τα κινήματά των, και προσκλητικά εις προσκύνησιν, ίνα λάβωσι συγχώρεσιν όσοι πάνε να προσκυνήσωσι· τους δε μη υπάγοντες εφοβέριζαν, ότι θέλει τους εξολοθρεύσουν... Εγώ δε αναγνούς αυτά είπον προς τον φέροντά μοι υιόν του Σαγνετζήπ εφένδην, άλλα ωμιλήσαμεν, και άλλα γράφετε· και είναι σημείον φανερόν ότι δεν θέλετε ειρήνην...».

Ο Ν. Σπηλιάδης⁵⁰⁴ βρήκε, όπως συνήθιζε πάντοτε, την ευκαιρία να κατηγορήσει τον Πετρόμπεη με χαλκευμένες συκοφαντίες για προδοσία: «...Ο Γεράσιμος διαβάς από το στρατόπεδον των Ελλήνων διεκοίνωσεν ότι εστάλη από τον Μαυρομιχάλην να προβάλη εις τους κρατούντας ανταλλαγήν του υιού του Αναστασίου και των άλλων φυλακισμένων αρχιερέων και προεστώτων με τους αιχμαλώτους Τούρκους της Καλαμάτας και άλλων μερών της Πελοποννήσου με την συναίνεσιν δε και του Κολοκοτρώνη, διατάξαντος μάλιστα να μη δοθή καμία μάχη εν τω μεταξύ, απήλθεν εις Τριπολιτσάν την 16 Απριλίου, πλην ήτο, φαίνεται, παρηγγελμένος να προτείνη διά ζώσης και περί υποταγής των Ελλήνων εκ μέρους του Μαυρομιχάλη, όστις και δεν ήθελε να κινηθή, και αφού εκινήθη εκών άκων, μετεμελήθη ίσως διότι ενόμιζεν αδύνατον την επιτυχίαν, και διά τούτο υπό το πρόσχημα της ανταλλαγής, ηθέλησε να συνεννοηθή με τους Τούρκους περί υποταγής. Όθεν, τον έδωκαν ούτοι έγγραφον την προς εκείνον απάντησιν, και τον υπέσχοντο εις αμοιβήν της υποταγής την διαδοχικήν ηγεμονίαν της Μάνης· τον παρεκίνουν δε να φονεύση τον Κολοκοτρώνη...». Αν πράγματι ο Μαυρομιχάλης ήθελε να σταματήσει η επανάσταση και να συνεννοηθεί με τους Τούρκους το πρώτο που θα έκανε θα ήταν να ανακαλέσει τα αδέλφια του και τα παιδιά του από τα επαναστατικά στρατόπεδα, για να γίνει πιστευτός και από τους Τούρκους. Η μεροληψία του Σπηλιάδη γίνεται καταφανής από τα ανωτέρω, όπου καλυπτόμενος πίσω από το «φαίνεται» πλάθει το μύθο της προδοσίας και επί πλέον προσθέτει τα περί δολοφονίας του Κολοκοτρώνη. Δεν έγραψε όμως από πού είχε την

503. Κ. Χ. Δ ο υ κ ά κ η, Πνευματική Τράπεζα, τόμ. Α', σσ.14-20.

504. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 116. Ο συγγραφέας στην επικεφαλίδα (σ. 93) γράφει «Ο Π. Μαυρομιχάλης στέλλει τον Γεράσιμον εις Τριπολιτσάν – Αποθαρρύνει τους Έλληνες – Ο Κολοκοτρώνης τον δέρει», αλλά στη σ. 117 αρκείται στο «Ο Κολοκοτρώνης ωνείδησε τον Γεράσιμον». Ο Φ ω τ ά κ ο ς, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 95, γράφει: «...οι καπεταναίοι, και μάλιστα ο Αναγνωσταράς, είπαν να τον σκοτώσουν, αλλ' ο Κολοκοτρώνης τους εμπόδισε διά να μη κακοφανή του Μαυρομιχάλη...».

πληροφορία περί δολοφονίας του Κολοκοτρώνη, αφού κανένας, πλην του Ηλία, δεν διάβασε τα γράμματα των Τούρκων.

Αυτοί που κατηγορήσαν τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη για προδοσία, έδωσαν ένα δείγμα της σκόπιμης διαστροφής της ιστορικής αλήθειας. Προσπάθησαν με ψεύδη και με αστήρικτες υποθέσεις να τον παρουσιάσουν εχθρό της ελληνικής εξέγερσης. Είναι αλήθεια ότι δεν υπήρξε ο Πετρόμπεης μεγαλοφυής, ούτε ήταν προικισμένος με νου στρατηγικό, αλλά για την ελευθερία του Γένους μόχθησε, διακινδύνευσε τη ζωή του και έμενε ανυποχώρητος, όταν έβλεπε να χύνεται χωρίς φειδώ το αίμα της οικογενείας του.

Ο Διονύσιος Κόκκινος⁵⁰⁵ λαθεμένα γράφει ότι στο Βαλτέτσι αποφασίστηκε να κληθεί ο Πετρόμπεης ως αρχιστράτηγος της Πελοποννήσου, ενώ η απόφαση αυτή είχε ληφθεί προηγουμένως στο χωριό Πάπαρη. Την απόφαση της αρχιστρατηγίας τοποθετεί χρονολογικά μετά το επεισόδιο με τον ιερομόναχο Γεράσιμο. Αυτόν κατά την επιστροφή του από την Τριπολιτσά τον συνέλαβαν και τον οδήγησαν στο Βαλτέτσι οι στρατιώτες του Νικηταρά, ο οποίος είχε τοποθετηθεί από το στρατόπεδο του Βαλτετσίου στο Καλογεροβούνι για να προΐσταται των σκοπών. Ο Αναγνωσταράς πρότεινε να τον σκοτώσουν, αντίθετα ο Κολοκοτρώνης είπε ότι αυτό θα δυσχεραλούσε τον Πετρόμπεη και έπρεπε να διαφυλαχθεί η ενότητα. Για λόγους ασφάλειας το Γεράσιμο συνόδευσε ο Ρήγας Παλαμήδης, ο οποίος θα προσπαθούσε να πείσει τον Πετρόμπεη να πάει στο επαναστατικό στρατόπεδο, για να πεισθούν όλοι, ότι δεν ήταν αντίθετος στην ελληνική εξέγερση. Τελικά προσθέτει: «...Ο Πετρόμπεης θεωρείτο απαραίτητος διά δύο κυρίως λόγους. Μέγα μέρος των εκεί στρατευμάτων απετελείτο από Μανιάτες, οι οποίοι ήσαν οι εμπειρότεροι εις τα πολεμικά και αι φιλοδοξίαι των άλλων αρχηγών θα συνεβιβάζοντο μόνον προ της γενικής αρχηγίας του Πετρόμπεη. Ο αγών θα αποκτούσε ενότητα υπό έναν αρχηγό...».

Η απονομή των πρώτων στρατιωτικών βαθμών

Αρχικά οι στρατιωτικοί βαθμοί εδίδοντο από τον εκπρόσωπο της Φιλικής Εταιρείας, δηλαδή τον Αρχιμανδρίτη Γρηγόριο Δικαίο⁵⁰⁶. Αργότερα άρχισε να απονέμει στρατιωτικούς βαθμούς και ο Πετρόμπεης και άλλοι. Ο πρώτος γνωστός διορισμός Μανιάτη ως αξιωματικού είναι του Σπυρίδωνος Παγώνη από τη Μεγάλη Μαντίνεια της Αβίας στο βαθμό της ταξιαρχίας. Σε αυτόν ανατέθηκε από τον Πετρόμπεη η επιστασία των αρμάτων της Καλαμάτας. Με την εξουσία αυτή ο ταξίαρχος

505. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 90. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 95

506. Στις 9 Απριλίου στα Βέρβена ο Γρηγόριος Δικαίος απένειμε το βαθμό του πεντακοσιάρχου στον Κωνσταντίνο Ζαφειρόπουλο. Στο στρατόπεδο των Βερβένων απένειμε στρατιωτικούς βαθμούς ο επίσκοπος Βρεσθένων Θεοδώρητος. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Α', σσ. 39, 416, 176-7. Τ. Γριτσόπουλου, Ιστορία της Τριπολιτσάς, τόμ. Β1', σ. 56. Ο Αναγνώστης Κοντάκης ονόμασε εκατόνταρχο το Λάμπρο Ριζιώτη, Α.ν. Κοντάκη, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 33.

Σπυρίδων Παγώνης προήγαγε τον παπά-Θεόδωρο Καλλίνικο από τη Γιάννιτσα σε μικρότερο βαθμό, όπως του «ταξιάρχου σε πενήντηκοντα στρατιώτας». Το έγγραφο είναι το ακόλουθο⁵⁰⁷:

«Δυνάμει της δοθείσης μοι ταξιαρχίας παρά του σεβασμίου ανδρός Αρχιμανδρίτου Δικαίου και της επιστασίας των αρμάτων της πόλεως της Καλαμάτας παρά του ηγεμόνος και αρχιστρατήγου Πέτρου Μαυρομιχάλη αποκαθίστημι τον από Γιαννίτσης παπα-Θεόδωρον ταξιάρχον εις πενήντηκοντα στρατιώτας, ως άνδρα φιλογενή και ενεργόν των κοινών συμφερόντων της πατρίδος, ίνα επί ζωής αυτού και διαδοχικώς οι απόγονοί του έχουσι το δικαίωμα αιωνίως: Τούτου ουν ένεκα εγράφη και η παρούσα μου απόδειξις και εδόθη τω ιδίω, ίνα εν καιρώ της κοινής των Ελλήνων συνελεύσεως παρρησιασθή εν μέσω ευπρόσωπος εις απόλαυσιν των προνομίων του και παρρησίαν των αρετών του.

1821 Μαρτίου 31, Καλαμάτα.

Ο Ταξιάρχος

Σπυρίδων Παγώνης ο εκ Μανδινείας της Σπάρτης».

Ο διορισμός αυτός έχει το χαρακτήρα του κληρονομικού τίτλου ευγενείας. Ένας δεύτερος διορισμός σε ταξιάρχη έγινε στις 16 Απριλίου 1821 από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη για το Σταυριανό Καπετανάκη και το έγγραφο είναι το ακόλουθο⁵⁰⁸:

«Δυνάμει της εξουσίας της δοθείσης ημίν παρά της αρχής του λαμπρού γένους μας, διορίζομεν τον εξάδελφόν μας Κύριον Σταυριανόν Καπετανάκην Ταξιάρχην και ως τοιούτον αξιωματικόν του γένους θέλει τον γνωρίζουν άπαντες, προστάζοντες εν αυτώ, να προθυμοποιηθή διά να φανή άξιος και να τιμήση το επάγγελμά του με την γενναίαν και πρόθυμον δια το Γένος και την Πατρίδα δούλευσίν του, κατά την προς ημάς υπόσχесίν του. Όθεν και εις ένδειξιν δεδώκαμεν το παρόν μας εις χείρας του, δι' ιδίας χειρός υπογεγραμμένον, όπερ θέλει έχει την ισχύν εν παντί καιρώ.

1821 Απρίλιος 16, Καλαμάτα.

Ο Ηγεμών και Αρχιστράτηγος Πέτρος Μαυρομιχάλης».

Αργότερα ο Μούρτζινος⁵⁰⁹ έδινε βαθμούς: «Δυνάμει της πληρεξουσίου αδείας ην έχω παρά του ημετέρου εκλαμπροτάτου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη», αλλά με την προϋπόθεση ότι η βουλή των Ελλήνων θα επικύρωνε το βαθμό, γιατί αυτή ήταν η απόφαση της Α' Εθνικής Συνελεύσεως της Επιδαύρου.

Η μάχη στους μύλους της Δαβιάς

Τις ημέρες που θα περνούσε ο ιερομόναχος Γεράσιμος, για να πάει στους Τούρκους της Τριπολιτσάς την πρόταση του Πετρόμπεη περί ανταλλαγής των αιχμαλώ-

507. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 156, φάκ. αριθ. 12. Δημοσιεύτηκε από το Μίμη Φερέτο, Εφημερίδα Αθήνας «Μεσσηνιακά Νέα», αριθ. φύλλ. 407-9, Ιούλιος-Οκτώβριος 1985.

508. ΓΑΚ, φάκ. Κ 96. Δημοσιεύτηκε από το Στ. Καπετανάκη, Οι Μαντινείες της Μάνης, Αθήνα 1996, σ. 124.

509. Στ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 127-8.

των, είχε δοθεί εντολή στους πολιορκητές να αποφύγουν κάθε πολεμική ενέργεια. Στις 18 ή 20 Απριλίου, αφού θα είχε επιστρέψει ο Γεράσιμος Παπαδόπουλος από την Τριπολιτσά, στους μύλους της Δαβιάς άρχισε ανταλλαγή πυροβολισμών, που εξελίχθηκε σε μεγάλη μάχη κοντά στο χωριό Σιλίμνα. Πολλές είναι οι εκδοχές για τους πρωταγωνιστές και περισσότερα τα ερωτηματικά.

Ο Σπ. Τρικούπης⁵¹⁰ αναφέρει: «...Οι Τριπολιτσιώται Τούρκοι υπήγαιναν συνήθως εις τους μύλους της Δαβιάς και άλεθαν. Τούτο παρατηρήσαντες οι εν Πιάνα και Βαλτετσίω Έλληνες έστειλαν τον Αντώνη Κολοκοτρώνη μετά 80 εις ενέδραν· ο Αντώνης ενήργησε όσα διετάχθη, και την 18 εκτύπησε τους Τούρκους ερχομένους προς τους μύλους, εφόνευσε 10 και συνέλαβεν ολίγα ζώα. Εξήλθαν οι εν Τριπολιτσά εις τιμωρίαν των ολίγων εκείνων Ελλήνων. Βλέποντες αυτούς εξερχομένους εξήλθαν και οι εν Πιάνα και Βαλτετσίω Έλληνες εις υπεράσπισιν των περί τον Αντώνη και ούτω συνεκρούσθησαν Έλληνες και Τούρκοι προς την Σιλίμνα. Οι Έλληνες υπερίσχυσαν και εσκότωσαν 20 Τούρκους, εν οίς και τον επ' ανδρεία φημιζόμενον Ομέραγα Τριπολιτσιώτην· δύο δε Έλληνες εσκοτώθησαν και δύο επληγώθησαν...».

Ο Καν. Δεληγιάννης⁵¹¹ γράφει ότι στις 19 Απριλίου βγήκαν 3.000 Τούρκοι πεζοί και ιππείς και πήγαν στους μύλους για να αλέσουν. Ειδοποιήθηκαν οι Έλληνες του στρατοπέδου της Πιάνας, όπου βρισκόταν ο ίδιος ως αρχηγός και πήγαν εναντίον τους, ήρθαν και άλλοι Τούρκοι με τον Ομέραγα και έγινε η μάχη, για την οποία δίνει λεπτομέρειες.

Στα αρχείο του Ρήγα Παλαμήδη⁵¹², πιθανώς κατά πληροφορίες του Μανιάτη Ηλία Σαλαφατίνου, αναφέρονται τα ακόλουθα «...εξερχόμενοι οι Τούρκοι της Τριπόλεως ήλθον εις τους επάνω μύλους της Δαβιάς. Ο Μπούζιανος Οιτυλιώτης, ο επονομαζόμενος Δεσπότης από το σώμα του Σαλαφατίνου όντος εις την Πιάναν μετά του Κανέλλου και του Κολιοπούλου συνέλαβε την ιδέα να προσβάλη τους ανεληθόντας Τούρκους. Παραλαβών όθεν μεθ' εαυτού 3 Σπαρτιάτας και ολίγους Πελοποννησίους ώρμησε κατ' αυτών αλλά το συμβεβηκός τούτο κατήντησεν εις μάχην πεισματώδη εις την οποίαν έτρεξεν ο Ηλίας (Μαυρομιχάλης), ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Διονύσιος Μούρτζινος...».

510. Ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Α', σ. 228 και ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 179 αναφέρουν ότι ο Απ. Κολοκοτρώνης με ενέδρα σκότωσε μερικούς Τούρκους που πήγαιναν να αλέσουν. Ο Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 117, αναφέρει ότι πήγαν ο Απ. Κολοκοτρώνης μαζί με το Νικηταρά να αλέσουν και αντάλλαξαν πυροβολισμούς με Τούρκους.

511. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 193-4, ο οποίος, όπως αναφέρει, πρωτοστάτησε και με οργή γράφει: «Μήτε ο Κολοκοτρώνης, μήτε ο Νικηταράς, μήτε η Νικηταρού, μηδ' άλλος εκ των στρατοπεδευμένων τότε εις το Βαλτέτσι ευρέθη εις αυτήν την μάχην, καθώς ψευδώς αναφέρει η Χαλιμά του Σπηλιάδη...». Αποκαλεί δε τον «Ομέραγα (σινιψιό) του Μπίνταση» ως «νέον Ηρακλέα του Τουρκικού έθνους».

512. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ. ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)383.

Στις 23 Απριλίου 1821 οι οπλαρχηγοί του Βαλτετσίου⁵¹³ έγραψαν στην Μπουπουλίνα τα ακόλουθα:

«Φιλογενεστάτη και γενναιοτάτη καπιτάν Πουπουλίνα υγίαине θεόθεν.

Ελάβομεν το γράμμα σου, ομοίως και το από Σπέτζες και είδομεν τα εν αυτώ χαροποιά και ανδρεία μηνύματα, εχαροποιήθημεν μεγάλως και ευχαριστούμεν τη ευγενεία σου. Ημείς κατά την εικοστήν του τρέχοντος περιστατικώς ετρακαρίσθημεν με τους αγαρινούς κατά το χωρίον Σιλίμνα και κατά τα Τρίκορφα, και επάνω εις τον ακροβολισμόν τούτον δεν έλειψαν να έβγουν από Τριπολιτζάν εις βοήθειαν αυτών άπαντες σχεδόν και τα γυναικόπεδα, ώστε η μάχη έγινε πεισματική και με γενναιοτητα αμίμητον των Ελλήνων· και η μάχη εβάστηξεν από τας εξ ώρας της ημέρας έως τας δώδεκα και μακράν της Τριπολιτζάς μισήν ώραν, και από μεν ημάς εθανατώθησαν δύο και δύο λαβωμένοι, από δε τους βαρβάρους έως είκοσι πεφονευμένοι και οι λαβωμένοι άμπολλοι, και ιδού προς ευχαρίστησίν σας, και είτε το θείον ευοδώση και τα λοιπά ως αυτό. Δεν ελπίζομεν να δώσουν αυτοί αιτίαν εις το εξής, επειδή περιεχύθη μέγας φόβος εις τας καρδιάς αυτών, μ' όλον τούτο καθ' όποιον τρόπον θέλει κάμομεν διά να αποδειξώμεν μέγα το όνομα των Ελλήνων, εδώ είμεθα περί των 3 χιλιάδων στρατιωτών και καθ' ημέραν αυξάνει το στράτευμά μας, ομοίως και αι πέριξ κολώναι ενδυναμώνονται ημέραν παρ' ημέραν, και ελπίζομεν το πεπρωμένον να είναι εγγύς. Τα γενναία κατορθώματά σας αντηχούν εις την πεφιλημένην μας πατρίδα και παρακαλούμεν και εις το εξής να μας ιδεάζετε και τας γεννησομένας ανδρείας σας και παν ότι αντάξιον. Πλην γενναιοτάτη η χρεία όλων των στρατευμάτων η ουσιωδέστερα είναι από βολύμι και πέτρες, όθεν ως προβλέπτρια του γένους κατά πολλούς τρόπους παρακαλούμεν να σκεφθήτε μετά τους αυτόθι αρχηγούς και αδελφούς διά να γένη η αναγκαία πρόβλεψις βολυμίου και πετρών, διά να μη είμεθα άδειοι, επειδή ως στοχασθώμεν ότι αν κατά το παρόν οπού γίνονται ακροβολισμοί έχομεν χρείαν, πόσω μάλλον όταν ανοίξη το ουσιώδες ντουφέκι. Είσθε αρκετοί και δεν σας τεντολογούμεν, ημείς γρηγορούμεν και φροντίζομεν παν ό,τι αναγκαίον εις εξολόθρευσιν του τυράννου εχθρού, μη λείψετε και η ευγένειά σας να προτρέπετε τους εν τω Άργει και Κρανίδι αδελφούς εις το χρέος τους, και μένομεν.

1821 Απριλίου 23. Στρατόπεδον Βαλτέτζι.

Κυριακούλης Μαυρομιχάλης

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

Δημήτριος Παπατζώνης

Διονύσιος Μούρτζινος

Παναγιώτης Γιατράκος

Αναγνώστης Παταγεωργίου

Σε υστερόγραφο αναφέρεται: «Την αυτήν ημέρα του πολέμου τους εχαλάσαμεν τους μύλους, τους έμειναν εκεί πολλοί ζαχιρέδες και άλογα, τους εκόψαμεν και το νερόν. Αυτήν την ώραν επληροφορήθημεν ότι έφυγεν εν κοπέλι απόψε από Τριπολιτζάν και μας είπεν ότι χθες δεν επρόφθαναν να θάπτουν τους θανατωθέντας εκ του πολέμου του προχθεσινού εξ ων ήτον ένας ο Ομέρ αγάς ανεψιός του Κουτζοπίπασι».

513. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., καταλ. Δ', φάκ. 7 (αντίγραφο). Το πρωτότυπο στη Συλλ. Ρήγα Παλαμήδη στο Αρχείο Βλαχογιάννη.

Όταν γινόταν η μάχη στη Σιλίμνα, ο Νικήτας⁵¹⁴ που ήταν στα Βέρβενα είδε στην πεδιάδα της Τριπολιτσάς μια ομάδα είκοσι Τούρκων σε απόσταση μιας ώρας και ενός τετάρτου από το κάστρο. Χωρίς δισταγμό κατέβηκε και τους κατεδίωξε, φονεύοντας και έξι από αυτούς.

Ο διασκορπισμός των Ελλήνων στο Βαλτέτσι

Από το χωριό Πάπαρη, όπου είχε γίνει η συγκέντρωση των Ελλήνων, αποφασίστηκε, μετά από πρόταση του Αναγνωσταρά, ένα μέρος των επαναστατικών σωμάτων να στρατοπεδεύσει στο Βαλτέτσι⁵¹⁵, το οποίο βρίσκεται σε υψόμετρο 1050 μέτρα. Μετά τις 16 Απριλίου οχυρώθηκαν εκεί, κατασκευάζοντας ανοικτά ταμπουρία, ο Θ. Κολοκοτρώνης⁵¹⁶, ο οποίος αναφέρει στη διήγησή του ότι αυτός ήταν ο αρχηγός, ο Κυριακούλης και ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο Διονύσιος Μούρτζινος, ο Σταυριανός και ο Γεώργιος Πιερ. Καπετανάκης, ο Αθανασούλης και ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης, ο Αναγνωσταράς, ο Γεωργάκης Γιατράκος από τα Βαρδουνοχώρια, ο Κανέλλος Δεληγιάννης, ο Δημ. Παπατσώνης από το Ναζήρι (Εύα), ο Παναγιώτης Κεφάλας από το Δυρράχι, ο Μητροπέτροβας από τη Γαράντζα, ο Ηλίας Φλέσας από την Πολιανή, οι Μπουραίοι από τους Κωνσταντίνους, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος, οι Καλαματιανοί Παναγιώτης Ζάρκος και ο Αθανασούλης Κυριακός, ο Ιωάννης Καρακίτσος από το χωριό Κατσαρού, ο Αθανάσιος Σιώρης από το Ίσαρι, ο Λιάκος Πετρόπουλος από τη Μεγαλόπολη (Σινάνου), οι αδελφοί Δημήτριος, Αναστάσιος, Ιωάννης και Μιχάλης Καραμεραίοι από τη Γαστούνη, ο Διονύσιος Ευμορφόπουλος από την Ιθάκη κ.ά.

Το ελληνικό στρατόπεδο του Βαλτετσίου αριθμούσε περίπου 2.500 ή και περισσότερους οπλοφόρους. Οι Μανιάτες δυσσαρεστήθηκαν, διότι έγινε καταμέτρηση των παρευρισκομένων στρατιωτών, επειδή είχαν την πρόληψη ότι βγαίνει σε κακό αν μετρηθούν πριν από τη μάχη, θεωρούντες ότι τα πράγματα θα λάβουν κακή εξέλιξη.

Οι Τούρκοι για να εκδικηθούν τα πάθηματά τους στο Λεβίδι και στη Δαβιά, στις 24 Απριλίου εξεστράτευσαν με δύναμη 7.000 - 9.000 πεζών και ιππέων από την Τριπολιτσά. Αρχικά φάνηκε ότι θα κετευθυνθούν προς τα Βέρβενα⁵¹⁷, αλλά μετά

514. Σ.π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 228-9. Ο Διον. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Βλ., σ. 91-2, γράφει ότι ο Νικηταράς ήταν στο Καλογεροβούνι αρχηγός των σκοπών και από εκεί μαζί με τους στρατιώτες της Πιάνας του Αντώνη Κολοκοτρώνη χτύπησαν τους Τούρκους, που πήγαιναν στους μύλους της Δαβιάς.

515. Α.μ.β.ρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 11. Σ.π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 229. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 178. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 92. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 94-5. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 195. Γ. Τερτσέτη, Απομνημονεύματα Νικηταρά, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)132, όπου αναφέρει: «Ο Αναγνωσταράς καταφέρνει να στείλει τον Ηλία και τον Κυριακούλη να πιάσουν το Βαλτέτσι...». Το αυτό έκδ. «Μέρμηγκας», σ. 53.

516. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 65. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 94-5. Α.μ.β.ρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 11.

517. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 92.

από λίγο έκαναν στροφή και πήραν το δρόμο για το Βαλτέτσι, όπου ήταν στρατοπεδευμένοι οι Έλληνες. Με την ανταλλαγή των πρώτων πυροβολισμών οι Έλληνες άρχισαν να υποχωρούν προς το βορεινό και βορειοδυτικό μέρος, κατά το δρόμο που οδηγεί στο χωριό Αραχαμίτες και από εκεί διασκορπίστηκαν. Ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁵¹⁸, ο οποίος έκανε τακτική υποχώρηση, κινδύνευσε να αιχμαλωτισθεί. Πολέμησαν όμως κοντά του οι αρχηγοί των ελληνικών σωμάτων και κράτησαν για λίγο τους Τούρκους.

Ο Ιω. Φιλήμων⁵¹⁹ μας δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες: «...επειδή κυριώτερος σκώλωψ αυτών (των Τούρκων) ήν η κατοχή του Βαλτετσίου, ως θέσεως οχυράς και κεντρικής, εκινήθησαν ισχυροί τη 24, και προς ολίγον κτυπηθέντες παρά του Ιατράκου, Κυριακούλου και λοιπών επέτυχον, ίνα διασκορπίσωσι τον εκεί στρατόν ως κονιοτρόν ο ανεμοστρόβιλος. Οι εν Λεβιδίω ουδεμίαν έλαβον είδησιν, ως μη γενομένης συγκρούσεως μακράς· οι δ' εν Βερβένοις, Πιάνη και Χρυσοβιστίω έδραμον, αλλ' εύρον την σκηνήν διαλελυμένην. Οι Τούρκοι, παραδόσαντες τω πυρί πολλές των οικιών επανήλθον· την δ' οπισθοφυλακήν μόνον αυτών οι Βαλτετσιώται καί τινες του Πέτροβα και Σιώρη προσβαλόντες, εξημίωσαν και εκυνήγησαν πέραν του χωρίου Βολέττας...»

Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁵²⁰ γράφει ότι: «...εγώ ήμουν επί κεφαλής» του στρατοπέδου και προσθέτει ότι είχε πάει στο Καλογεροβούνι, νότια του Βαλτετσίου, για να παρατηρήσει τις κινήσεις του εχθρού. Αλλά μέχρι να επιστρέψει στο Βαλτέτσι, είχαν φθάσει οι Τούρκοι, είχαν διασκορπίσει τους περισσότερους από τους Έλληνες και έκαιγαν το χωριό. Επομένως ο αρχηγός την κρίσιμη ώρα δεν βρισκόταν στο στρατόπεδο όπως έγινε και στην Καρύταινα.

Οι Οθωμανοί βρήκαν ένα μεγάλο καζάνι με χοιρινό κρέας να βράζει, για το γεύμα των χριστιανών το οποίο έφαγαν παρά την απαγόρευση του κορανίου. Στο Βαλτέτσι οι Τούρκοι σκότωσαν δύο Έλληνες. Ο ένας ήταν κάποιος άρρωστος Μανιάτης και ο άλλος ένας γέρος 80 ετών, που τους βρήκαν μέσα στο χωριό⁵²¹ και τους έκαναν κομμάτια. Αφού συγκέντρωσαν όσα ζώα βρήκαν στην περιοχή, πήραν το δρόμο του γυρισμού στην Τρίπολη ως θριαμβευτές.

Όπως οι Έλληνες δικαιολόγησαν την ήττα της Βλαχοκερασιάς, κατά τον ίδιο τρόπο απάλυναν το διασκορπισμό του στρατοπέδου του Βαλτετσίου⁵²². Στις 26 Απριλίου έγραψαν από το Βαλτέτσι οι αρχηγοί των Ελλήνων στους Σπετσιώτες: «Και με άλλην μας σας είπαμε τον πόλεμον οπού συνεκροτήσαμεν μετά των τυράν-

518. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α' σ. 92, γράφει: «...προσέβαλλον δε πρώτον οι Τούρκοι το μέρος όπου ήσαν ο Κυριακούλης, ο Πατράκος και ο Νικηταράς, ων ο στρατός μη αντισχών εις την πρώτην ορμητικήν των Τούρκων προσβολήν και υποχωρήσας έφευγε...».

519. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 179.

520. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 65. Πάντως είναι συζητήσιμο κατά πόσο δικαιολογείται ο επικεφαλής του στρατοπέδου να πηγαίνει για αναγνώριση και επιστρέφοντας να βρίσκει τον εχθρό να έχει ήδη διαλύσει σχεδόν τους πάντες.

521. Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητας Ύδρας, τόμ. 7, σ. 45.

522. Α. Α. Χ' Ανάργυρου, ό.π., τόμ. Α', σ. 181.

νων, σκοτώνοντας αρκετούς και καταδιώκοντάς τους έως της μάνδρας της Τριπολιτσάς, κόπτοντές τους τούς μύλους και το ήμισυ νερό...». Προφανώς η αναφορά τους γίνεται για τη μάχη στους μύλους της Δαβιάς. Στη συνέχεια προσθέτουν: «...Σήμερα αιφνιδίως έως τρεις χιλιάδες τύραννοι ήλθον κατ' εναντίον μας χωρίς να προειδοποιηθώμεν, και βλέποντάς τους ανοίξαμε τα στρατεύματά μας, και αμέσως τους ετσάκισαμεν καταδιώκοντές τους έως της μάνδρας Τριπόλεως με ζημίαν των απαραδειγμάτιστον. Πόσοι εσκοτώθησαν άδηλον, καθότι αυτοί συνηθίζουν και περιλαμβάνουν αμέσως τους σκοτωθέντας ομοίως και τους λαβωθέντας· εξ ημών δε δύο και ένας Μανιάτης οπου ήτον άρρωστος, τον οποίον εσκότωσαν εις το σπίτι, και ένας γέρος έως 80 χρόνων...». Από τις απώλειες φαίνεται ότι αναφέρθηκαν στη διάλυση του ελληνικού στρατοπέδου του Βαλτετσίου, που την παρουσίασαν σαν νίκη.

Ο Ρήγας Παλαμήδης⁵²³ στη συγκέντρωση πληροφοριών για την επανάσταση, έχοντας σκοπό να εκδώσει την ιστορία της, αναφέρει πως παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες ήταν διπλάσιοι των Τούρκων, είχαν αυτό το ανέλπιστο αποτέλεσμα λόγω της έλλειψης ενώσεως και πειθαρχίας.

Ο Αμβρ. Φραντζής⁵²⁴ γράφει: «...εξεστράτευσαν εκ Τριπολιτσάς υπέρ τας 7.000 Οθωμανοί πεζοί τε και ιππείς, τους οποίους ειδόντες οι Έλληνες, τω όντι διελύθησαν άνευ τινός αντιστάσεως. Οι δε Οθωμανοί κατεδίωξαν τους Έλληνας μέχρι τινός, και εσύναξαν αιγοπρόβατα, ίππους, βόας, αγελάδας, και λοιπά ζώα αρκετής ποσότητος, διά να τα μεταφέρωσιν εις την Τριπολιτζάν· κατ' εκείνην όμως την στιγμήν φθάσας ο Δ. Πλαπούτας με 450, και ευρών τους Οθωμανούς διηρεμένους διά την σύναξιν των ζώων, επέπεσεν επί μιάς Οθωμανικής πτέρυγος, ήτις ετράπη εις φυγήν. Ευθύς δ' επανελθόντες και οι λοιποί Έλληνες, οίτινες έμενον εκεί πλησίον εις τας ορεινάς θέσεις, κατεδίωξαν τους Οθωμανούς άνευ ζημίας θανάτου, ελευθερώσαντες μόνον τα ζώα, χωρίς να αφήσωσιν ούτε καν ολίγα δια να ωφεληθώσιν οι Οθωμανοί...».

Ο Θ. Κολοκοτρώνης υπαγόρευσε ακόμη στα απομνημονεύματά του: «...Το Τούρκικο μέρος εκτυπήθη με το Γιατράκο, Κυριακούλη, Νικηταρά· αυτοί υποχώρησαν, ετραβιούνταν, έφυγαν· εγώ ήλθα από πίσω, - επήγα και εγώ τον τορόν εκείνων. Φθάνοντας μερικοί του Πέτροβα και Σώρη - οι Τούρκοι άρχιζαν και έκαιαν το χωριό - τους φώναξα: σταθείτε γεροί, γιατί θα μας πνίξουν· εστάθημεν 30, λαβώνομεν ένα μπαϊραχτάρη· ετζάκισαν οι Τούρκοι· έφθασεν από τα Βέρβена, Πιάνα, Χρυσοβίτσι μεντάτι, τους γυρίσαμεν, τους κνηγήσαμεν εις τον Κάμπον, κάτω από τη Βολέτταν μισή ώρα από την Τριπολιτζά...».

Ο Μιχ. Οικονόμου⁵²⁵, επαναλαμβάνοντας τον Κολοκοτρώνη, γράφει ότι οι Έλληνες καταδίωξαν τους Τούρκους: «...οι Τούρκοι ήρχισαν να πυρπολούν τας οικίας,

523. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', φάκ. 8. Βλέπε αναφορά του Ρήγα Παλαμήδη σχετική με τις υπηρσεις του στον αγώνα που υποβλήθηκε στις 31 Δεκεμβρίου 1865.

524. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 12.

525. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 92.

φθασάντων δε τότε τινών εκ των του Πέτροβα και Σιόρη Γαραντζαίων⁵²⁶, μετ' αυτών ηνώθη ο Κολοκοτρώνης και παρηκολούθησεν αυτούς φεύγοντας μέχρι τινός. Αίφνης δε φωνήσας, σταθείτε παιδιά γιατί θα μας πνίξουν. Εις την πρώτην ταύτην φωνήν εστάθησαν ολίγοι, οι ακούσαντες και αντιστάντες εφόνευσαν ένα σηματοφόρον εκ των Τούρκων, ήρχοντο δε τότε εις βοήθειαν και εκ Χρυσοβιστίου και Πιάνης· επί δε τη όψει αυτών, εσταμάτησαν και οι φεύγοντες έτι. Εκ δε τούτου εσταμάτησαν και οι Τούρκοι, και οπισθοδρομήσαντες μετ' ολίγον ετράπησαν εις την προς Τρίπολιν, και οι Έλληνες κατεδίωξαν αυτούς και εις το πεδίον μέχρι Μπολέτας, πλησιέστατα της Τριπόλεως...».

Ο Φωτάκος⁵²⁷ γράφει: «...Οι Τούρκοι μας επήραν το χωριό Βαλτέτσι και μας έσπρωξαν κατά το βορεινό μέρος σιμά του χωριού, όπου είναι ο δρόμος των Αραχαμιτών· εκεί επολέμησαν μόνοι των οι μεγάλοι καπεταναίοι και τους εσταμάτησαν· άλλως έπιαναν ζωντανό τον Κυριακούλη... Τότε εφάνη από την Πιάναν και Χρυσοβίσι υπό τον Πλαπούταν σώμα Καρυτινών, Ζυγοβιστινών, Στεμνισιωτών και λοιπών βουνίστιων, τους εκτύπησαν από τις πλάτες και αμέσως οι Τούρκοι ετραβήχθησαν οπίσω, μας έκαψαν το χωριό, όσον ηδυνήθησαν, επήραν τας τροφάς, την καπόταν και το τάσι του Κολοκοτρώνη... εδώ μας εσκότωσαν και δύο Έλληνες⁵²⁸ και διά να μας φοβίσουν τους έκαμαν κομμάτια... και δεν εξυγώναμεν εις αυτούς κοντά. Εκιτρινίσαμεν από τον φόβον μας, διότι πρώτην φοράν είδαμεν ανθρώπους σκοτωμένους. Ο δε Κολοκοτρώνης διά να μας ενθαρρύνει εμάζωνε τα κομμάτια του καθενός νεκρού, τα εφίλη και έλεγεν εις τους τριγύρω στρατιώτας, ότι αυτοί είναι άγιοι, και ότι θα υπάγουν εις τον παράδεισον ωσάν μάρτυρες, και τότε εξυγώσαμεν και τους εθάψαμεν».

Ο Ν. Σπηλιάδης⁵²⁹ στα απομνημονεύματά του έγραψε σχετικά: «...Την 25 απριλίου εξήλθον από Τριπολιτσάν έως επτά χιλιάδες Τούρκοι, και εφάνησαν διευθυνόμενοι προς τα Βέρβена. Όθεν οι εν Βαλτέτσι ητοιμάζοντο να δράμωσιν εις βοήθειαν των Ελλήνων, και εξαίφνης προσβάλλονται αυτοί ούτοι υπό των Τούρκων, και τρέπονται εις φυγήν επί τοσούτον ατάκτως, ώστε τους καταδιώκουσι μόλις εκατόν, και οι λοιποί, αφού έβαλον πυρ εις το χωρίον, ευρόντες έτοιμα τα οπτά των τραπέντων ήρχισαν να τρώγωσιν. Εν τούτοις φθάνει ο Πλαπούτας με πεντακοσίους εις βοήθειαν, και οι καταδιωκόμενοι στρέφουσι τα όπλα κατά των Τούρκων, και τους τρέπουσιν εις τα οπίσω, και ορμήσαντες όλοι ομού με τον Πλαπούταν εις το Βαλτέτσι, τους εβίασαν να φύγω-

526. Ο Μητροπέτροβας ήταν από τη Γαράντζα (Ανω Μέλπεια) της Μεσσηνίας, αλλά ο Σιώρης ήταν από το Ίσαρι του Λεονταρίου.

527. Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., σσ. 96-98. Διορθώνει τον Τρικούπη, ο οποίος έγραψε ότι πήγε βοήθεια από τα Βέρβена που είναι σε μεγάλη απόσταση. Με το Φωτάκο συμφωνεί και ο Διόσκουριδης, ό.π., τόμ. Β', σ. 92.

528. Α. Λιγνός, Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας, ό.π., τόμ. 7, σ. 45, αναφέρεται σε επιστολή των οπλαρχηγών από το Βαλτέτσι της 26 Απριλίου 1821 ότι οι Τούρκοι σκότωσαν ένα Μανιάτη που ήταν άρρωστος και ένα γέρο 80 ετών, τους οποίους βρήκαν μέσα στο χωριό.

529. Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 118-9.

σιν εις Τριπολιτσάν. Αλλά μ' όλον τούτο διελύθη το στρατόπεδον και διεσκορπίσθησαν έκαστος εις τα ίδια...».

Στα απομνημονεύματα του Κενέλλου Δεληγιάννη⁵³⁰ αναφέρονται τα ακόλουθα: «...αίφνης εξήλθον εκ της Τριπολιτσάς υπέρ τας πέντε χιλιάδας Τούρκοι πεζοί και ιππείς και διευθύνοντο προς το μέρος των Βερβένων, αλλά καθ' οδόν ήλλαξαν δρόμον εξαπατήσαντες τας σκοπιάς και διευθύνθησαν εις το Βαλτέτσι, όπου εστρατοπέδευον οι Μαυρομιχάλοι, ο Παπατσώνης, οι Φλεσσαίοι, ο Αναγνωσταράς, ο Γ. Γιατράκος και λοιποί, και ερρίφθησαν αίφνης προς το μέρος όπου είχαν οχυρώματα οι Λεονταρίται με τους οποίους ήτον και ο Κολοκοτρώνης τότε φερμένος, και διά το απροσδόκητον της επιδρομής ταύτης και διά το αδύνατον της θέσεως και την ολιγότητα των στρατιωτών δεν ηδυνήθησαν να ανθέξουν, αλλά, μετά την πρώτην προσβολήν, απεσύρθησαν πολεμούντες. Τούτο βλέποντα και τα λοιπά σώματα υπεχώρησαν και αυτά πολεμούντα και απέφυγον τον κίνδυνον, χωρίς να υποστούν φόνους και πληγώματα, και απήλθον άπαντες και οχυρώθησαν εις το Λεοντάρι και εσχημάτισαν πάλιν στρατόπεδον και συνηθροίζοντο εκεί αρκετοί. Και οι μεν Τούρκοι ήρπασαν όσας τροφάς και πολεμοεφόδια εύρον εκεί, την αλληλογραφίαν των Μαυρομιχάλων και του Φλέσια και τη Ζαγοριανή κάπα του Κολοκοτρώνη, και καταπυρπολήσαντες το χωρίον εκείνο υπέστρεψαν την ιδίαν ημέρα εις Τριπολιτσάν, χωρίς να μάθωμεν εις την Πιάναν κατ' εκείνην την ημέραν το περιστατικόν, ώστε αν ήθελε ειδοποιηθώ, ήθελε τρέξω με δύο ήμισυ χιλιάδων στρατό προς βοήθειάν των καθότι αυτός (ο Πλαπούτας) δεν είχεν ουδ' ένα στρατιώτην αλλ' ήτον μόνος του υπό την εδικήν μου οδηγίαν...». Στη συνέχεια κατηγορεί όσους αναφέρουν την άφιξη στο Βαλτέτσι του Πλαπούτα από την Πιάνα και τη συμμετοχή του στη δίωξη των Τούρκων.

Οι Μανιάτες, με τις προλήψεις τους, θεώρησαν ότι η καταμέτρησή τους, που έγινε από τον Κολοκοτρώνη, αποτέλεσε την αιτία της διάλυσης του στρατοπέδου. Το βέβαιο είναι ότι οι Έλληνες ήταν φοβισμένοι απέναντι στους Τούρκους από τις συνεχείς ταπεινώσεις που δέχονταν και ακόμη ήταν άπειροι στον πόλεμο και μόλις έβλεπαν τους εχθρούς, τους πυροβολούσαν πριν ακόμη φθάσουν σε απόσταση βολής και μέχρι να γεμίσουν εκ νέου τα όπλα τους, πλησίαζαν οι Τούρκοι και αυτοί διασκορπίζονταν.

Από τις επόμενες ημέρες άρχισαν να φεύγουν οι διάφοροι οπλαρχηγοί με τα σώματά τους, ο Γιωργάκης Γιατράκος πήγε στα Βέρβена, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης στη Βορδόνια, ο Αναγνωσταράς, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης και ο Νικηταράς πήγαν στην Μεγαλόπολη, ο Μούρτζινος στη Μάνη. Ο Θ. Κολοκοτρώνης έμεινε μόνος στο Βαλτέτσι με δέκα ανθρώπους του.

Ο υπασπιστής του Θ. Κολοκοτρώνη, Φωτάκος⁵³¹, γράφει, ότι μετά την πρώτη μάχη του Βαλτετσίου οι Έλληνες έδιναν την αρχηγία στους Μανιάτες, όπως στον Κυριακούλη και Ηλία Μαυρομιχάλη, το Μούρτζινο ως πλέον εμπειροπολέμους.

530. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 194-5.

531. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 97.

Όπως προσθέτει ο ίδιος⁵³², κανένας δεν μπορεί να περιγράψει τα κλάματα και τους αναστεναγμούς του Κολοκοτρώνη στην περίπτωση εκείνη. Τελευταίος έφυγε και αυτός από το Βαλτέτσι. Τα κλάματα του Θ. Κολοκοτρώνη επιβεβαιώνουν μάλλον τον Κανέλλο Δεληγιάννη, ότι δεν υπήρξε αξιόλογη καταδίωξη των Τούρκων από τον Πλαπούτα.

Το ηθικό των Πελοποννησίων⁵³³ δεν ήταν ικανό να αντιμετωπίσει τους Τούρκους. Εκτός από τους Μανιάτες ήταν λιγοστά τα υπολείμματα της Κλεφτουριάς, όπως διαπιστώθηκε στη μάχη του Λεβιδίου, κατά την οποία οι άμαθοι στον πόλεμο με την εμφάνιση των Τούρκων σκόρπισαν στους γύρω λόφους.

Ο Κεχαγιάς του Χουρσίτ στην Πελοπόννησο

Οι επαναστατικές κινήσεις των Ελλήνων στην Πελοπόννησο ανησύχησαν το Χουρσίτ⁵³⁴, ο οποίος πολιορκούσε στα Γιάννενα τον Αλή πασά, διότι είχε αφήσει εκεί τα χαρέρια του. Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος⁵³⁵ γράφει σχετικά: «...Ο Χουρσίτ πασάς εξέπεμψε εξ Ιωαννίνων δυνάμεις αξίας λόγου προς περιστολήν της επαναστάσεως. Ο μεν Κιοσέ Μεχμέτ⁵³⁶ πασάς έλαβεν εντολήν να δαμάση πρώτον την Ανατολικήν Ελλάδα και έπειτα να εισέλθη εις την Πελοπόννησον, ο δε Μουσταφάμπεης (Κεχαγιάς) εστάλη κατ' ευθείαν εις την Χερσόνησον διά της Δυτικής Ελλάδος ήτις δεν είχαν έτι κινηθή...». Στα μέσα Απριλίου ο Κεχαγιάς Μουσταφά μπέης με 3.000 Αλβανούς βρισκόταν στο Μεσολόγγι. Από εκεί αποβιβάστηκε στον Ψαθόπυργο, έκαψε τη Βοστίτζα (Αίγιο), όπου παρέμεινε μερικές ημέρες. Με μόνη την εμφάνιση του Κεχαγιά και του στρατού του διαλύθηκε το στρατόπεδο του Ζαΐμη⁵³⁷ εις Βοϊβοντά (Βόδοβα). Ο Κεχαγιάς κάλεσε τους κατοίκους της περιοχής σε υποταγή, τους οποίους και αμνήστευσε.

532. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 98.

533. Ανάργ. Κουτσίλιέρη, Ιστορία της Μάνης, ό.π., σ. 466 κ.ε.

534. Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)383-4. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 229 κ.ε. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 94. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σσ. 196, 202 κ.ε. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 66. Α. Κοντάκης, σ. 36. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, σ. 100. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 181. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 123-7. Το όνομα του αρχηγού των Αλβανών που ακολούθησαν τον Κεχαγιά στην Πελοπόννησο ήταν Ελμάζ μπέης. Γ. Γ. Γεργίνου, Ιστορία της Επανάστασεως και αναγεννήσεως της Ελλάδος, Αθήναι 1864, σ. 200.

535. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 52-3.

536. Στις 9 Απριλίου ξεκίνησαν από τα Γιάννενα ο Κιοσέ Μεχμέτ και ο Ομέρ Βρυώνης με 8.000 πεζούς και 800 ιππείς με σκοπό να καταστείλουν την επανάσταση στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και στη συνέχεια να προχωρήσουν στην Πελοπόννησο. Στις 23 Απριλίου πέρασαν από την Αλαμάνα, στις 8 Μαΐου από το Χάνι της Γραβιάς, επέβαλαν λύση στην πολιορκία της Υπάτης (Πατρατζίκι) και στις 10 Ιουνίου έφθασαν στη Λειβαδιά. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 191 κ.ε.

537. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 191 και 365. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 238 κ.ε. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 123 κ.ε. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 95.

Βαδίζοντας προς την Κόρινθο, στις 21 Απριλίου πέρασε από τα Μαύρα Λιθάρια, όπου βρήκε ασημένια αντίσταση⁵³⁸. Προχωρώντας έλυσε την πολιορκία του Ακροκορίνθου και έκαψε την πόλη.

Μετά από την Κόρινθο πήγε στο Άργος και βρήκε πάλι μικρή αντίσταση, την οποία εξουδετέρωσε αμέσως. Οι Έλληνες στρατιώτες που συγκεντρώθηκαν εκεί, ήταν λίγοι και δεν μπορούσαν να αντιπαραταχθούν⁵³⁹ αποτελεσματικά στο στρατό του Κεχαγιάμπεη. Όσοι προσπάθησαν να τον αντιμετωπίσουν, νομίζοντας ότι είχε μόνο 300 άνδρες, υπέστησαν δεινή ήττα στον ποταμό Ίναχο (Ξεριά ή Πανίτσα), όπου μεταξύ των άλλων σκοτώθηκε και ο γιός της Μπουμπουλίνας. Ορισμένοι κατέφυγαν στο μοναστήρι της Κατακεκρυμμένης που είναι βορειοανατολικά από το κάστρο, αλλά και εκεί δεν μπόρεσαν να προβάλουν άμυνα με επιτυχία και μετά δύο ημέρες, κατά τη διάρκεια της νύχτας, οι ένοπλοι εγκατέλειψαν τη θέση τους. Όσοι άοπλοι βρέθηκαν στο μοναστήρι προσκύνησαν και έγιναν δεκτοί με φιλοφροσύνη. Άλλοι ένοπλοι κλείστηκαν για λίγο στο μισοκατεστραμμένο κάστρο χωρίς αποτέλεσμα.

Όπως αναφέρεται στο αρχείο του Ρήγα Παλαμήδη⁵⁴⁰: «...Οι ευρισκόμενοι εις Λεβίδι Ηλίας Σαλαφατίνος και Σκαλτσάς ακούσαντες την έλευσιν του Κεχαγιά και παραλαβόντες τους υπ' αυτών 400, στρατολογήσαντες δε καθ' οδόν και άλλους 100, έφθασαν εις Καρυάς, όπου απαντήσαντες τον Στάϊκον και Νταγρέ με 500 Αργείους και συσσωματωθέντες έρχονται εις το Άργος, αλλ' εύρον το μοναστήριον κυριευμένον από τους Τούρκους, καθώς και το φρούριον αλλά παρημελημένον, εκτός υποψίας όντες εφόδου ελληνικής. Ο Σαλαφατίνος εις την ευκαιρίαν αυτήν εμβαίνει με 30 ανθρώπους, άμα έφθασε την πρώτην εσπέραν και τη επιούσαν εμβήκαν όλοι οι άλλοι.

»Μετά 2 ημέρας ήλθε και ο Δικαίος μετά του αδελφού του Νικήτα Φλέσσα και Κ. Κολιού με 10 ανθρώπους και εισήλθον και αυτοί με πολύν κόπον εις το φρούριον. Συγχρόνως έφθασαν και οι αδελφοί Πετμεζαίοι με 350, αλλά ένεκα του πλήθους των εχθρών δεν ετόλμησαν να εισέλθουν εις το φρούριον. Τρεις ημέρας εξήρχοντο οι Έλληνες και εμάχοντο κατά των εχθρών διά νυκτός. Έπειτα ανεχώρησαν ένεκα της ελλείψεως των τροφών...».

Ο Κεχαγιάς έμεινε στο Άργος μέχρι το τέλος Απριλίου και τήρησε ήπια στάση απέναντι στους κατοίκους. Κάλεσε τους Αργίτες να προσκυνήσουν, η δε πρόσκλησή του είχε σχετική ανταπόκριση. Ακούγοντας από τους Τούρκους τα μέχρι τότε

538. Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 203. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 182, όπου αναφέρεται: «...διήλθε ανενόχλητος όλας τας στενοτοπίας και μάλιστα τα Μαύρα Λιθάρια...».

539. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Ηλίας Σαλαφατίνος, ο οποίος διηγείται ότι, όταν ήταν στο κάστρο του Άργους είδαν οι Έλληνες μια ομάδα Τούρκων ιππέων να καταδιώκει το Γρηγόριο Δικαίο με τον αδελφό του Νικήτα και λίγους ακόμη στρατιώτες, οι οποίοι ήθελαν να ανεβούν στο κάστρο. Ο Σαλαφατίνος με μια ομάδα κατέβηκαν και κάλυψαν την άνοδο στο κάστρο του Δικαίου. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., Πρακτικά, σ. 141.

540. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)384. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 187-8. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 231.

διατρέξαντα στο Μοριά, σχημάτισε την ιδέα ότι, με τη στρατιωτική ισχύ του και την επίδειξη επιείκειας, θα μπορούσε να καταστείλει την εξέγερση.

Στο Παρθέني είχε τοποθετηθεί ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης με τον Αναγνώστη Κοντάκη, οι οποίοι πήγαν αντίκρυ από τον Αχλαδόκαμπο να ενεδρεύσουν. Ουσιαστικά ο δρόμος του Κεχαγιά ήταν ελεύθερος. Ο Αναγνώστης Κοντάκης⁵⁴¹ γράφει σχετικά: «...Κατά την 20 Απριλίου ηκούσθη ότι εμβήκεν εις τας Πάτρας ο Κεχαγιαμπης, και εδιορίσθην εγώ να υπάγω εις Παρθέني με χιλίους, αλλά υπήγα με τριακοσίους εδικούς μου μόνον, και επομένως ήλθε και ο Κ. Μαυρομιχάλης με διακοσίους Μυστριώτας, και διελύθημεν από την υπερβολικήν βροχήν πέντε ημερονυκτίων...».

Από την Τρίπολη βγήκαν 2.000 Τούρκοι να προϋπαντήσουν τον Κεχαγιά, τον οποίο συνάντησαν στο Τουρνίκι⁵⁴² και γύρισαν μαζί ανενόχλητοι στην Τρίπολη μέσω Τσιπιανών στις 6 Μαΐου⁵⁴³. Αντίσταση δεν βρήκαν, αλλά ούτε υπήρχε ελληνικό σώμα που θα μπορούσε να αντισταθεί στο αριθμό αυτό των εχθρών.

Η επανάσταση βρισκόταν σε κρίσιμη καμπή. Δεν υπήρχαν πλέον πολλές ελπίδες επιτυχίας της. Ο Κεχαγιάς δεν ανησύχησε για την έκβαση της επικείμενης εκστρατείας του και γι' αυτό άσκοπα καθυστέρησε μερικές ημέρες.

Από τις πρώτες του ενέργειες ήταν να συναντηθεί με τους αρχιερείς και προκρίτους που ήταν στην Τρίπολη όμηροι⁵⁴⁴. Τους ζήτησε να στείλουν με αγγελιοφόρους επιστολές στις επαρχίες τους και να συνιστούν την υποταγή, υποσχόμενοι αμνηστία. Κάλεσε και τον Αναστάσιο Μαυρομιχάλη και του υποσχέθηκε ότι θα κάνουν αυτόν Μπέη της Μάνης, όταν ησυχάσει η Πελοπόννησος⁵⁴⁵: «...ο Κεχαγιάς εξήτησεν τον Αναστάσιον, τον οποίον εδέχθη φιλοφρόνως, ειπών προς αυτόν ότι ο αφέντης μου με έχει επιφορτισμένον να σε θεωρώ ως ένα από τα πολυτιμώτερα ομήρους (sic) και διά τούτο εκπληρών τας διαταγάς σε παραγγέλω, οσάκις θέλεις, ελευθέρως να εμβαίνης εδώ, ό,τι θέλεις να ζητήσης ελευθέρως είτε από φαγητά ή από άλλο και ινσαλάχ τώρα όπου ήλθα θέλει καταπαύσει η ανταρσία και θέλει σε στείλει μπέη εις την Μάνην. Ο Αναστάσιος τον ηυχαρίστησε και τον είπεν ότι δεν επιθυμεί να ηγεμονεύση εις αποστάτας και επιθυμεί να ζήση εις το ίρτζι των. Τότε ο Καϊμακάμης τω λέγει «ελπίζομεν τέλος πάντων δια της μεσιτείας σου και να συγχωρήσωμεν και τον πατέρα σου»...».

Το σχέδιο του Κεχαγιά ήταν να αντιμετωπίσει ήπια την κατάσταση, ώστε να ενθαρρύνει την υποταγή των Ελλήνων. Σκόπευε⁵⁴⁶ να κάνει μια εκστρατεία στη

541. Α. Κοντάκης, ό.π., σ. 36. Ο Κ. Διαμαντόπουλος, Απομνημονεύματα, Τρίπολις 1883, σ. 6, γράφει ότι περίμεναν τον Κεχαγιά να περάσει από το Παρθέني, αλλά πήρε το δρόμο της Μαντινείας. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 164.

542. Ο δρόμος που περνάει από το Τουρνίκι είναι άλλος από αυτόν που διασχίζει το Παρθέني.

543. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 190.

544. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 205 κ.ε. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)385. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 267.

545. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)385. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 233.

546. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 271. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., τόμ. Β1', σ. 84.

Μεσσηνία, να απαλλάξει από την πολιορκία τα φρούριά της, να υποτάξει τη Μάνη και μετά να γυρίσει στη Μεγαλόπολη και να δεχθεί το προσκύνημα των ραγιάδων. Στους πρωτεργάτες της επανάστασης δεν είχε πρόθεση να είναι επιεικής, γι' αυτούς ετοίμαζε 200 παλούκια⁵⁴⁷ για να τους δώσει φρικτό τέλος. Το χειρότερο ήταν, ότι θα ανάγκαζε σε μετακίνηση μεγάλο αριθμό Πελοποννησίων χριστιανών, τους οποίους θα αντικαθιστούσε με μουσουλμάνους, ώστε ο Μοριάς να έχει στην πλειονότητά του Τούρκους. Με άλλα λόγια το γένος των Ελλήνων δεν θα είχε στο μέλλον τη δυνατότητα της ανεξαρτησίας. Θα έπρεπε αιωνίως να μείνει στη σκλαβιά και τη ραγιαδοσύνη.

Την αθλία κατάσταση, την οποία παρουσίαζε η ελληνική πλευρά, έγραψε ο Ηλίας Χρυσοσπάθης⁵⁴⁸ σε επιστολή του της 8^{ης} Μαΐου προς τους Υδραίους:

«Ευγενέστατοι και φιλογενέστατοι πρόκριτοι της νήσου Ύδρας.

Τη 8 Μαΐου 1821. Καλαμάτα.

Εις τας 6 τρέχοντος φθάσαντες ενταύθα ανταμώσαμεν τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλην καθώς και μερικούς καπεταναίους Μανιάτας, δηλ. τον Κ. Παναγιώτην Μούρτζινον και Κ. Γιωργάκην Χριστοδουλάκην (-Καπετανάκην), με τους οποίους αναφέραμεν τα όσα αποβλέπουν διά την καλήν σύστασιν και επιδιόρθωσιν της αταξίας της δυστυχούς Πελοποννήσου, όπου είναι απερίγραπτος. Όθεν και οι ίδιοι το γνωρίζουν, καθώς και η ευγένειά σας. Απεφασίσθη λοιπόν να συγκροτηθή η κοινή συνέλευσις εις Λεοντάρι, και αύριον κινούν δι' εκεί, ένθα θέλει προβληθή εις ποίον μέρος μέλλει να συστηθή το κομιτάτον, εις Τζακωνίαν ή Μυστράν. Λοιπόν, αδελφοί, ας σταλθώσι υποκείμενα όσα κρίνητε και από την αυτού πατρίδα σας. Ευγενέστατοι ! σας επιμαρτύρομαι τον Κύριον, αν αμελήσωμεν τούτο το ιερόν και φιλόανθρωπον έργον, καθ' όλους τους τρόπους κινδυνεύομεν (ο μη γένοιτο). Τα πάντα ειδοποιούμεν και τους αδελφούς Πετζιώταις καθώς και ο ίδιος ο Πετρόμπεης σας γράφει. Εν τοσούτο δ' ειμί.

Της ευγενείας σας πρόθυμος και δούλος
Ηλίας Χρυσοσπάθης».

Ο Θ. Κολοκοτρώνης αρχιστράτηγος Καρύταινας

Με την είδηση ότι προχωρεί ο Κεχαγιάς του Χουρσίτ στο Μοριά ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁵⁴⁹, που ήταν αρχηγός της επαρχίας Καρυταίνης, κινούμενος από πατριωτισμό ή ευθυνοφοβία, στις 28 Απριλίου, με σύμφωνη γνώμη της τοπικής εφορείας, παρέδωσε την αρχηγία των αρμάτων της επαρχίας Καρύταινας στον Θ. Κολοκοτρώνη, τον οποίο ονόμασε αρχιστράτηγο της περιοχής εκείνης. Ο ίδιος περιο-

547. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 216.

548. Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητος Ύδρας, τόμ. 7, σ. 75.

549. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 197.

ρίστηκε να αναλάβει ως πρόεδρος της εφορείας του στρατοπέδου, για να φροντίζει τον εφοδιασμό των πολεμιστών με τρόφιμα και πυρομαχικά⁵⁵⁰.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁵⁵¹ γράφει τις σκέψεις που τον οδήγησαν στην απόφαση αυτή: «...Μείνας έπειτα μόνος και σκεφθείς και συλλογισθείς περί του σπουδαίου αυτού αντικειμένου και διά το μέγεθος του κινδύνου, συνέλαβον την ιδέαν, ότι, αν εγώ επιμένω να διευθύνω όλα τα όπλα της επαρχίας και ακολουθήσει αποτυχία τις, όλοι ήθελε με μεμφθούν και δυσανεστηθούν και ήθελε αποδώσουν εις εμέ, ότι ήμην ο πρωταίτιος της δυστυχίας της πατρίδος ένεκα σπουδαρχίας, ή ιδιοτελείας ή και απειρίας. Απεφάσισα λοιπόν να κάμω εκούσιον αυταπάρνησιν και να επιφορτίσω τον Θ. Κολοκοτρώνην την στρατιωτικήν διεύθυνσιν με την πεποίθησιν ότι αυτός υπήρχε συνειθισμένος εις τα όπλα εκ νεότητός του και δέκα πέντε έτη εις την Ζάκυνθον εις την υπηρεσίαν των Γάλλων και Άγγλων, και γνωρίζει καλύτερον από άλλους την διεύθυνσιν αυτήν και είναι βέβαια εμπειροπολεμότερος υπέρ πάντα άλλων...».

Παρακάτω ο Κ. Δεληγιάννης γράφει: «...Διά τον διορισμόν όμως τον οποίον έκαμα του Κολοκοτρώνη δυσηρεστήθησαν άπαντες και ιδίως ο Αναγνωσταράς και ωμίλησαν με πικρίαν, λέγοντες ότι, αφού δεν γνωρίζεις την διάθεσιν αυτού του ανθρώπου, έπρεπε να ερωτήσης και ημάς οπου τον γνωρίζομεν υπέρ πάντα άλλον, και τότε να αποφασίσης να κάμης τοιαύτην θυσίαν, δια την οποίαν γρήγορα θα μετανοήσης αλλ' ανωφελώς...».

Η απόφαση αυτή του Κανέλλου Δεληγιάννη ήταν ορθή και δίκαιη, ασχέτως αν γι' αυτή κατηγορήθηκε από την τάξη των αρχόντων (κοτζαμπάσηδων) του Μοριά και τους οικείους του, ιδιαίτερα από τον αδελφό του Αναγνώστη. Του καταλόγισαν⁵⁵² ότι ελάττωσε την πατρική τους δόξα και εις τον μέχρι χθες άσημον Κολοκοτρώνη «...περιποιούν υπέρμετρον υπεροχήν εν τε Καρυταίνη και τη Πελοποννήσω...» κλπ. Ασφαλώς για την αντιπαλότητα, που προέκυψε στη συνέχεια, σε κάποιο ποσοστό, φέρει ευθύνη και ο Θ. Κολοκοτρώνης.

Ο Δ. Κόκκινος⁵⁵³ για το διορισμό του Θ. Κολοκοτρώνη ως αρχιστρατήγου Καρύταινας γράφει: «...Η αρετή του Κανέλλου έδωσε εις το ζήτημα την ορθήν λύσιν

550. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 99. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 229.

551. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σσ. 197 και 201. Η διαταγή είναι η ακόλουθος: «Την σήμερον όλοι οι κάτοικοι της επαρχίας Καρυταίνης αυτοθελήτως διορίζομεν αρχιστράτηγον και κεφαλήν των στρατευμάτων μας τον γενναιότατον και υπέρμαχον του γένους καπετάν Θεοδωράκην Κολοκοτρώνην, εις του οποίου τας οδηγίας και προσταγάς είμεθα εις χρέος να υπακούωμεν, καν κανένas είτε από στρατιώτας είτε από μη στρατιώτας ατακτήσει, έχει την πληρεξουσιότητα να τον παιδεύει κατά το σφάλμα του κατά τους νόμους της πατρίδος ακωλύτως και ελευθέρως. Το πρώτον έτος της ελευθερίας 1821, Απριλίου 28, Χρυσοβίτισι». Ο Κολοκοτρώνης θεωρούσε αναγκαίον να έχει μαζί του τον Μούρτζινο με 300 Μανιάτας ως σωματοφύλακες για να κινείται με ασφάλεια, όπου υπήρχε κίνδυνος, και να ενεργεί και διατάζει χωρίς περιορισμούς, ό,τι υπαγόρευε το συμφέρον της πατρίδος. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 120-1. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 179.

552. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 93.

553. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 93.

του. Υπέδειξεν ως μόνον ικανόν διά την αρχιστρατηγίαν τον Θεόδωρον Κολοκοτρώνην και απήτησε τον διορισμόν του. Η πράξις αυτή του Δεληγιάννη ήτο μοναδική κατά την εποχήν εκείνην της φιλαρχίας, οπότε όλοι πρόκριτοι ανελάμβαναν και την στρατιωτικήν αρχηγίαν διά να μη χάσουν την τοπικήν των δύναμιν και να μη επισκιασθούν από τους εξ επαγγέλματος στρατιωτικούς αρχηγούς...».

Ο Θ. Κολοκοτρώνης, όταν το 1821 ήρθε στο Μοριά, δεν ασκούσε ιδιαίτερη επιρροή στους επαναστατημένους Έλληνες. Γι' αυτό τον πρώτο καιρό έμεινε μερικές φορές τελείως μόνος. Βαθμιαία όμως αυξανόταν η αποδοχή του μεταξύ των πολεμιστών. Στην πραγματικότητα υπήρξε ο πιο άξιος στρατιωτικός ηγέτης της Πελοποννήσου αλλά δεν ήταν τόσο χαρισματικός, ώστε να γίνει γενικά αποδεκτός. Βρέθηκαν πολλοί συνασπισμένοι αντίπαλοί του, οι οποίοι με τη μετριότητά τους τον ανταγωνίστηκαν και με ευθύνη όλων η Ελλάδα σύρθηκε σε δύο καταστροφικούς εμφυλίους πολέμους.

Ο Ν. Σπηλιάδης⁵⁵⁴ προσπαθεί επίμονα να περιορίσει το ρόλο του Κανέλλου Δεληγιάννη στην εκλογή του Θ. Κολοκοτρώνη ως αρχιστρατήγου Καρυταίνης και μεταξύ των άλλων γράφει: «συνεργούντος του τε Αναγνώστου Ζαφειροπούλου και του Κανέλλου Δεληγιάννη, συγκροτείται συνέλευσις της επαρχίας Καρυταίνης υπό των προκρίτων, και διορίζεται εφορεία... διά να προμηθεύη τα αναγκαία διά τον πόλεμον και επομένως διορίζεται ο Κολοκοτρώνης Αρχιστράτηγος της επαρχίας...».

Ο Μιχ. Οικονόμου⁵⁵⁵ αναφερόμενος στην αρχιστρατηγία του Κολοκοτρώνη γράφει: «...Συνελθόντες λοιπόν οι πρόκριτοι της Καρυταίνης, αυτόν μεν κοινή γνώμη, όχι τιμής χάριν, ουδέ φιλοτιμίας ένεκα, αλλά διά ανάγκην της διευθύνσεως των πολεμικών, ωνόμασαν αρχιστράτηγον Καρυταίνης, εις ον ωμολόγουν ότι ώφειλον υπακοήν άπαντες οι Καρυτινοί, με άδειαν να κρατήση και τον Μούρτζινον με 300 επί μισθώ εις την υπηρεσίαν της Καρυταίνης, (και ο διορισμός ούτος υπήρξεν η αρχή της αναγνωρίσεώς του έπειτα και ως αρχιστρατήγου ή Γεν. Αρχηγού της Πελοποννήσου)...».

Περίεργο είναι που ο Θ. Κολοκοτρώνης⁵⁵⁶ στη διήγησή του δεν αναφέρει το διορισμό του ως αρχιστρατήγου των όπλων της Καρύταινας. Στην πρώτη μάχη του Βαλτετσίου γράφει ότι αυτός ήταν επικεφαλής. Για τη δεύτερη και νικηφόρο μάχη γράφει: «...τον Κανέλο τον είχαμεν έφορον με άλλους 4, γιατί έβαλα εφορία να οικονομούν τα στρατεύματα...». Ίσως δικαίως ο Κανέλλος Δεληγιάννης τον κατηγορεί για αχαριστία, αφού ο Θ. Κολοκοτρώνης αφήνει να φανεί ότι αυτός τον διόρισε στην εφορεία Καρυταίνης!

Παράλληλα με την ανάθεση της αρχιστρατηγίας των όπλων της Καρύταινας στο Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, στο στρατόπεδο των Βερβένων διορίστηκε αρχηγός ο Παναγιώτης Γιατράκος. Ο Ιωάννης Φιλήμων⁵⁵⁷ αναφέρει: «...Ωσαύτως δε και εν

554. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 120-1.

555. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 93.

556. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π. σσ. 65 και 67.

557. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 179-180.

τω στρατοπέδω των Βερβένων απεφασίσθησαν κοινή συγκαταθέσει, ο μὲν (Παναγιώτης) Ιατράκος αρχηγός, προτείναντος τούτο του επισκόπου Θεοδώρητου, διευθυντική δε επιτροπή ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, ο επίσκοπος Θεοδώρητος και ο Νικόλαος Δεληγιάννης...».

Η Μάνη και οι κατήγοροί της

Η είσοδος του Κεχαγιά του Χουρσίτ Πασά στην Πελοπόννησο, παράλληλα με την κάθοδο του Κιοσέ Μεχμέτ με τον ίδιο προορισμό, δημιούργησε πανικό στους Έλληνες, οι οποίοι από τις μέχρι τότε αναμετρήσεις με τους Τούρκους δεν είχαν δείγματα υπεροχής των ελληνικών όπλων. Η διάλυση των στρατοπέδων της Καρύταινας, της Βλαχοκερασιάς και του Βαλτετσίου στις 24 Απριλίου δημιουργούσαν δυσοίωνες προβλέψεις για τις μελλοντικές εξελίξεις. Η σκέψη των ιθυνόντων της ελληνικής επανάστασης στράφηκε προς τη Μάνη, η οποία ήταν η μόνη που μπορούσε να αντιπαρατάξει στους Τούρκους εμπειροπόλεμα τμήματα. Από τη συγκέντρωση στου Πάπαρη είχε γίνει η πρόσκληση στον Πετρόμπεη, να αφήσει την Καλαμάτα και να οδηγήσει χίλιους Μανιάτες για τον αποκλεισμό της Τριπολιτσάς, με αντάλλαγμα να τον ανακηρύξουν αρχιστράτηγο και ηγεμόνα της Πελοποννήσου. Οι νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν με την κάθοδο του Κεχαγιά Μουσταφά μπέη, καθιστούσαν επιτακτική την έλευση του Πετρόμπεη στο κέντρο του Μοριά.

Όπως αναφέρεται, πρόσφατα ο Ρήγας Παλαμήδης⁵⁵⁸ είχε συνοδεύσει τον ιερομόναχο Γεράσιμο Παπαδόπουλο από το Βαλτέτσι μέχρι την Καλαμάτα, τόσο για την ασφάλειά του, όσο και για να πείσει τον Πετρόμπεη να μετακινηθεί προς το Λεοντάρι.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁵⁵⁹, όπως διηγείται στα απομνημονεύματά του, την 1η Μαΐου πήγε στην Καλαμάτα, όπου συνάντησε τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τον Παναγιώτη Μούρτζινο τον Γεωργάκη Καπετανάκη, τον Ηλία Χρυσοσπάθη⁵⁶⁰ κ.ά. και τους εξέθεσε τον επικείμενο κίνδυνο από την άφιξη του Κεχαγιά στην Πελοπόννησο. Τότε ειδοποιήθηκαν οι κατά τόπους καπετάνιοι της Μάνης να στρατολογήσουν νέα σώματα και πήγε και ο Ηλίας Χρυσοσπάθης για τον ίδιο σκοπό στο εσωτερικό της Μάνης. Αμέσως δε ξεκίνησε ο έφηβος Ιωάννης Π. Μαυρομιχάλης με εκατό Μανιάτες και ο Καλαματιανός Αθανασούλης Κυριακός με ογδόντα στρατιώτες και ενώθηκαν με το σώμα του Ηλία Μαυρομιχάλη.

Μετά από πρόταση του Θ. Κολοκοτρώνη η εφορεία της Καρύταινας αποφάσισε να καλέσει το Διονύσιο Μούρτζινο να έλθει με τριακόσιους στρατιώτες μισθοδο-

558. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 95,

559. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 201.

560. Στις 6 Μαΐου ο Ηλίας Χρυσοσπάθης πήγε στην Καλαμάτα και στις 8 του ίδιου μήνα έγραψε ότι συνάντησε τον Πετρόμπεη, το Μούρτζινο και το Γεωργάκη Καπετανάκη. Α.Α.Χ.Ανάργυρου, ό.π., τόμ. Α', σ. 191.

τούμενους από αυτή⁵⁶¹. Η πρόσκληση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για να ανασκευάσει τις κατηγορίες του Ν. Σπηλιάδη εναντίον των Μανιατών. Όλα αυτά δείχνουν πόσο αναγκαία ήταν η παρουσία των Μανιατών στον απελευθερωτικό αγώνα και όμως δεν έλειψαν και οι κατηγορίες της Μάνης με αίολα και αντιφερόμενα μεταξύ τους επιχειρήματα.

Ο Ν. Σπηλιάδης, που είναι σφοδρός πολέμιος των Μανιατών, υποπίπτει σε αντιφάσεις, οι οποίες μειώνουν το κύρος του ως ιστοριογράφου, διότι ενώ εκθέτει την προαναφερθείσα άποψη του αρχιστράτηγου της Καρύταινας Θ. Κολοκοτρώνη⁵⁶², ο οποίος: «...Θεωρεί ωσαύτως αναγκαίον να έχη μεθ' εαυτού τον Μούρτζινον με τριακοσίους Μανιάτας ως σωματοφύλακας, δια να κινείται εν ασφαλεία όπου ο κίνδυνος, και να ενεργή και να διατάττη ασυστόλως ό,τι το συμφέρον της πατρίδος υπαγορεύει...», μετά τη διάλυση του ελληνικού στρατοπέδου της Καρύταινας, περιγράφοντας τη θέση του Θ. Κολοκοτρώνη, ισχυρίζεται⁵⁶³ ότι: «Ο Κολοκοτρώνης ευρίσκετο εις δεινήν θέσιν· αφ' ενός εφοβείτο μη δολοφονηθή από τινα Μανιάτη, αφ' ου οι Τούρκοι δια Μανιάτου είχαν δολοφονήσει και τον εξακουστόν Ζαχαριάν ως συνεννοηθέντα με τον Ναπολέοντα επί δημοκρατίας και έκτοτε υπογραφόμενον αρχιστράτηγον της Πελοποννήσου, έγραψαν τον Μαυρομιχάλην να τον συλλάβη ή να τον φονεύση· εφοβείτο δε και διότι προ δεκαπέντε ετών, ότε κατεδιώχθη από την εξουσίαν, και ότε εφονεύθησαν τόσοι άλλοι συγγενείς τε και φίλοι του, καταφυγών εις την Μάνην, εκινδύνευσεν ένεκα χρημάτων επικηρυχθέντων κατά της ζωής του, να φαρμακευθή από παλαιόν φίλον του Μανιάτην⁵⁶⁴, με τον οποίον είχαν και πνευματικήν συγγένειαν, και εσώθη δια φιλανθρωπίαν γενναίας Σπαρτιάτιδος⁵⁶⁵...». Δεν γράφει όμως ο Ν. Σπηλιάδης με ποιό τρόπο μπορεί να πεισθεί ο αναγνώστης από τα λεγόμενά του, διότι, αφού ο Θ. Κολοκοτρώνης φοβάται τον κάθε Μανιάτη μήπως τον σκοτώσει, πώς ζητεί να έχει τριακοσίους Μανιάτες ως σωματοφύλακες.

Αλλωστε τα γραφόμενα από το Νικόλαο Σπηλιάδη αποτελούν αποκύημα νοσηρής φαντασίας, διότι ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν κινδύνευσε το 1806 να παραδο-

561. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 94.

562. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 121.

563. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 79. Ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν διέτρεχε κίνδυνο από τους Μανιάτες, ούτε τους απέφευγε. Όταν μετά τη διάλυση του στρατοπέδου της Καρύταινας πήγε στο Χρυσοβίτσι ήταν τελείως μόνος και δέχθηκε χωρίς δισταγμό για συνοδοιπόρο του το Μανιάτη Δημήτρουλα Δραγώνα από τη Σέλιτσα (σήμερα Βέργα), που πρότεινε ο Ηλίας Μαυρομιχάλης ή ο Παπαφλέσσας, για να μην τον φάνε οι λύκοι. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 62, Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 226 και Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 149.

564. Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Δουράκη της Καστάνιας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)263 κ.ε., όπου αμφισβητείται η βασιμότητα της κατηγορίας αυτής του Θ. Κολοκοτρώνη κατά του Κωνσταντή Δουράκη. Το ίδιο, Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία κλπ., ό.π., σ. 385 κ.ε.

565. Πρόκειται για την κόρη του Παναγιώταρου Βενετσανάκη, τη Μαρία, η οποία είχε παντρευτεί το μπεηζαδέ Γεώργιο Τζανέτου Γρηγοράκη και ήταν η μητέρα του Τζανετάκη Γρηγοράκη. Αυτή του εξασφάλισε πλοίο για τα Κύθηρα.

θεί στους Τούρκους ή να δηλητηριασθεί από τον Καπετάν Κωνσταντή Δουράκη και τον Αντώνη Γρηγοράκη, όπως λανθασμένα είχε γίνει πιστευτό στο παρελθόν. Άλλωστε ο Θ. Κολοκοτρώνης πήγε με τριακοσίους Μανιάτες στον Άγιο Αθανάσιο της Καρύταινας και ανάμεσα σε αυτούς ήταν ως οπλαρχηγοί και τα δύο παιδιά του Κωνσταντή Δουράκη, ο Παναγιώτης και ο Γεώργιος Δουράκης, ο πρώτος των οποίων και τραυματίστηκε στη μάχη του Αγίου Αθανασίου. Από τον Θ. Κολοκοτρώνη δεν υπήρξε τότε κανένας ενδοιασμός για τη συμμετοχή τους στο σώμα των τριακοσίων Μανιατών που θα τον συνόδευαν στο εσωτερικό της Πελοποννήσου. Ούτε ο ίδιος έδειξε κάποιο φόβο από τη συνεργασία του αυτή, διότι δεν βρέθηκε ποτέ κανένας Μανιάτης να επιβουλευθεί τη ζωή του, μόνο στο παρελθόν, όταν στη Μάνη έπαιρνε μέρος σε πολέμους μεταξύ αντιπάλων γειτονικών οικογενειών, θα μπορούσε να κινδυνεύσει η ζωή του. Στη συνέχεια πολλές φορές ο Θ. Κολοκοτρώνης επισκέφθηκε τη Μάνη και συνεργάστηκε με τους Μανιάτες χωρίς φόβο.

Η νικηφόρος μάχη του Βαλτετσίου

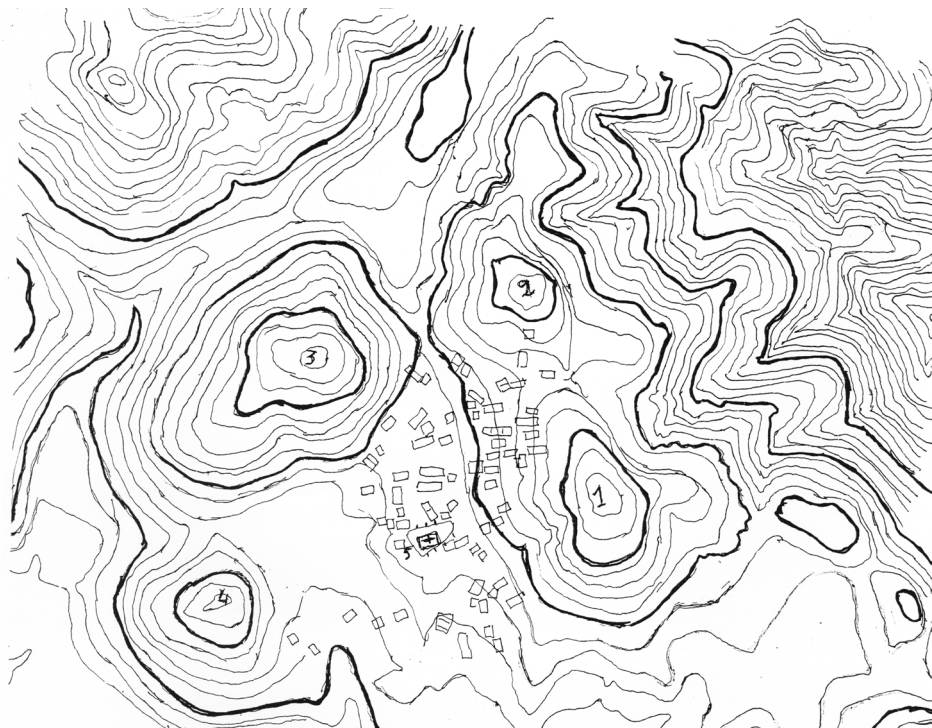
Η επανάσταση των Ελλήνων βρέθηκε σε μια από τις πιο κρίσιμες στιγμές της πορείας της. Ένας ικανός Τούρκος αξιωματικός⁵⁶⁶, ο Μουσταφά μπέης, Κεχαγιάς (επίτροπος-αντικαταστάτης) του Χουρσίτ πασά, που είχε στη διάθεσή του στην Τρίπολη πάνω από δέκα χιλιάδες εμπειροπόλεμους μαχητές και πολλούς ιππείς, φαινόταν ικανός να αντιμετωπίσει με επιτυχία την ανταρσία των Ελλήνων.

Απέναντί του είχε τους επαναστάτες, που συγκέντρωσαν την κυρία δύναμή τους γύρω από την Τρίπολη και ο αριθμός τους ήταν μικρότερος από τους διαθέσιμους Τούρκους πολεμιστές. Οι Έλληνες είχαν μια σειρά από ήττες, το ηθικό τους ήταν πεσμένο και γενικά οι οιοινοί ήταν χείριστοι. Στο Λεβίδι είχαν στρατοπεδεύσει ο Α. Ζαΐμης, ο Σ. Χαραλάμπης, ο Α. Λόντος και ο Θεοχαρόπουλος με 3.000 στρατιώτες. Στην Πιάνα ήταν ο Καν. Δεληγιάννης και ο Δημ. Πλαπούτας με 700. Στο Χρυσοβίτσι ήταν οχυρωμένος ο Θ. Κολοκοτρώνης και ο Ανδρέας Παπαδιαμαντόπουλος με 800. Στα Βέρβενα⁵⁶⁷ είχαν στρατοπεδεύσει ο επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, ο Παν. Γιατράκος, ο Κυριακούλης⁵⁶⁸ και ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης, ο Νικ. Δεληγιάννης κ.ά. Στο Λεοντάρι ήταν ο Ηλίας και ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ο Νικήτας και ο Ηλίας Φλέσσας, ο Μητροπέτροβας, ο Παν. Κεφάλας, ο Δημ. Παπατζώνης, ο Αθανασούλης Κυριακός κ.α. Ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος, ο Γενναίος Κολοκοτρώνης απουσίαζαν στο Άργος, για να φέρουν μολύβι από τις οροφές των τουρκικών τζαμιών.

566. Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 67, όπου τον χαρακτηρίζει: «...ο Κεχαγιάς, καλά τερτιπλής και πολεμικός...».

567. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 47 και 179-80.

568. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)220.

Τα οχυρά του Βαλτετσίου

1. Χωματοβούνι (Ηλίας Μαυρομιχάλης και Λεονταρίτες).
2. Πετροβουνάκι ή Δουμβρουλέϊκα (Κυριακούλης Μαυρομιχάλης).
3. Κατσικέικα (Μεσσήνιοι και Ιωάννης Μαυρομιχάλης).
4. Του Κούκου (Λεονταρίτες και Ηλίας Σαλαφατίνος).
5. Εκκλησία (Μπουραίοι από Κωνσταντίνους και Ιωάννης Κατσάνος)

Αντιμετωπίζοντας ο Κεχαγιάς την κατάσταση με μια δικαιολογημένη αισιοδοξία, χωρίς να το καταλάβει, έδωσε τον καιρό στους Έλληνες να οργανώσουν την άμυνα του Βαλτετσίου. Αυτό το λάθος ήταν ένας από τους πολλούς παράγοντες που συνετέλεσαν αποφασιστικά στην ελληνική νίκη. Αν ο Κεχαγιάς βάδιζε προς τη Μεσσηνία, πριν να οχυρωθούν οι Έλληνες στο Βαλτέτσι, ίσως οι Μανιάτες και οι Μεσσήνιοι να αποχωρούσαν για να προστατεύσουν την ιδιαίτερη πατρίδα τους και τις οικογένειές τους. Τότε θα χανόταν οριστικά η ευκαιρία για μια νίκη των Ελλήνων και θα ακολουθούσε ομαδικά το προσκύνημά τους στους Τούρκους.

Όπως αναφέρει ο Ιω. Φιλήμων⁵⁶⁹ στα σχέδια του Κεχαγιά ήταν να χτυπήσει τους Έλληνες που ήταν συγκεντρωμένοι στο Βαλτέτσι και να φθάσει μέχρι την

569. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 271.

Καλαμάτα. Από εκεί να εκβιάσει τους Μανιάτες «διά του πυρός και διά παραχωρήσεων» και αφού θα υποτασσόταν η Μάνη, σκόπευε να γυρίσει στην Αρκαδία να κατασκηνώσει στη Μεγαλόπολη, όπου θα προσκυνούσαν οι Έλληνες και θα έληγε η επανάσταση.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁵⁷⁰ αναφέρει: «...Κατά τας 11 Μαΐου ότε ητοιμάζοντο οι Τούρκοι να εξέλθουν κατά του Βαλτετσίου, ητοίμασαν και έως διακόσια παλούκια και τα εχρωμάτισαν να τα πάρουν μαζί τους διά να παλουκώσουν τους αρχηγούς και υπαρχηγούς των Ελλήνων, τους οποίους είχαν την πεποίθησιν ότι θα τους συλλάβουν ζώντας...».

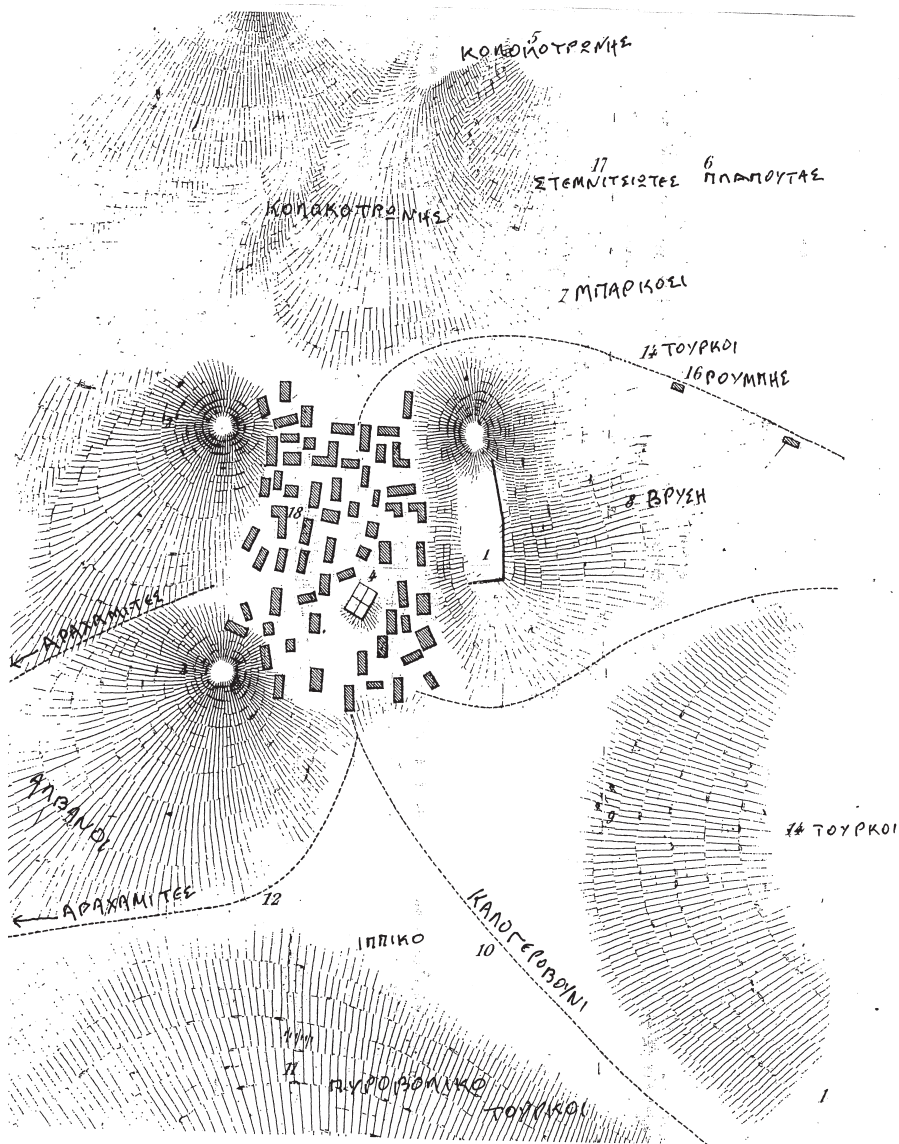
Την γενική αρχηγία όλου του στρατοπέδου διεκδικούσε ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο οποίος ήταν ο πιο δραστήριος από τους Έλληνες αρχηγούς και μπορούσε κατά το δυνατόν να αντιμετωπίζει ορθά, καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον αρχηγό, την εκάστοτε υπάρχουσα στρατιωτική κατάσταση. Προσπαθούσε να συντονίζει τους Έλληνες για να αλληλοβοηθούνται στη μάχη. Ως αρχιστράτηγος πλέον των όπλων της Καρύταινας, έχοντας εμπειρίες από την υπηρεσία του ως ταγματάρχης του στρατού των Ιονίων Νήσων και γνωρίζοντας άριστα τον τόπο και τους ανθρώπους, είδε την ανάγκη να οργανωθεί Ελληνικό στρατόπεδο στο Βαλτέτσι. Προέβλεψε ότι εκεί θα δινόταν η πιο κρίσιμη μάχη της επανάστασης και στράφηκε στον Ηλία Μαυρομιχάλη και του ζήτησε να οχυρωθεί στο Βαλτέτσι⁵⁷¹. Του έγραψε ακόμη ότι αυτός θα είναι στο Χρυσοβίτσι και σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης ο ένας να σπεύσει σε βοήθεια του άλλου.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης προφανώς πίστευε ότι μόνο οι Μανιάτες μπορούσαν να γίνουν ο πυρήνας ενός στρατοπέδου, που θα αντιμετώπιζε με επιτυχία τον τουρκικό στρατό. Αυτό όμως δεν το έγραψε στα απομνημονεύματά του. Κατά μια εκδοχή αποτάθηκε στον Ηλία Μαυρομιχάλη, ο οποίος βρισκόταν στο Λεοντάρι με Μανιάτες και Μεσσήνιους και του ζήτησε να στρατοπεδεύσει στο Βαλτέτσι. Όπως γράφει ο Αμβρ. Φραντζής⁵⁷², σε επιστολή του Θ. Κολοκοτρώνη από τη Δημητσάνα προς τους άλλους οπλαρχηγούς αναφέρεται: «...Αδελφοί κρίνομεν μετά των λοιπών αδελφών αναγκαίαν την θέσιν του Βαλτετζίου να μην την αφήσωμεν εις την διάκρισιν των εχθρών, ως θέσιν οχυράν, και πλησίον ούσαν με την Τριπολιτζάν· αλλά διά να φυλαχθή η θέσις διά κάθε άλλην εχθρικήν των Τούρκων έξοδον, να γείνουν ταμπούρια κλειστά και δυνατά και να φυλάττωνται με σταθερότητα από άνδρας γενναίους, οι δε λοιποί να μένωμεν έξωθεν των πλησιεστέρων θέσεων και να προφυλάττομεν την από την Τριπολιτζάν έξοδον των εχθρών...». Το περιεχόμενο της επιστολής αυτής

570. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 216.

571. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 14. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 66, όπου υπαγόρευσε: «...τους έγραψα εις το Λεοντάρι, ότι να ελθήτε να πιάσουμε το Βαλτέτζι, και τότε εκίνησε ο Μπειζαντές, οι Πετροβαίοι και Μεσσήνιοι 1.200, Παπατζώνης...».

572. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 14.

Τα οχυρά του Βαλτετσίου από χαρτογράφηση της εποχής εκείνης.

αμφισβητήθηκε⁵⁷³: «...Ο Κυριακούλης, ο Ηλίας όχι μόνον είχαν την απόφασιν να πηγαίνουν εις Βαλτέτσι, αλλ' ήσαν καθ' οδόν και καθ' οδόν απήντησαν εις τα Τρίκορφα τον κομιστήν τής τού Κολοκοτρώνη επιστολής...».

Αφού ο Θ. Κολοκοτρώνης διέβλεπε την ανάγκη ενός στρατοπέδου στο Βαλτέτσι, εύλογα είναι τα ερωτήματα, γιατί δεν κατέβαινε από το Χρυσοβίτσι ο ίδιος με το δικό του στράτευμα να αντιμετωπίσει τους Τούρκους. Γιατί δεν διέταξε τον Πλαπούτα να πάει από την Πιάνα στο Βαλτέτσι. Γιατί απευθύνθηκε στον Ηλία Μαυρομιχάλη, με τους Μανιάτες του και σε αυτούς που ήθελαν να πολεμούν κοντά τους; Η απάντηση είναι ολοφάνερη: διότι κανένας άλλος δεν θα μπορούσε να φέρει σε πέρας αυτό το δύσκολο έργο. Είναι προς τιμήν τού Θ. Κολοκοτρώνη που είχε τη διορατικότητα να διακρίνει τους κατάλληλους ανθρώπους για να αναλάβουν την άμυνα του Βαλτετσίου, παράλληλα όμως δεν είχε και την ειλικρίνεια να το γράψει στα απομνημονεύματά του. Ήθελε τη δόξα όλη δική του και πράγματι πέτυχε να τη μονοπωλήσει. Με συνεργούς και υποστηρικτές τούς φιλικά διακείμενους προς αυτόν ιστοριογράφους αλλοτριώθηκε η οφειλόμενη αναγνώριση στους μαχητές των ταμπουριών του Βαλτετσίου.

Ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, έχοντας μαζί του και τον Η. Σαλαφατίνο, κινήθηκε δυτικά από τα Βέρβена και συνάντησε στην Ντέρβιτζα τον ανιψιό του Ηλία με 150 Μανιάτες. Μαζί με τον Ηλία ήταν και ο δεκαεπτάχρονος αδελφός του, ο Ιωάννης, που πρόσφατα τον είχε στείλει ο πατέρας τους με επικουρία Μανιατών. Πρότεινε ο Κυριακούλης να συστήσουν από κοινού στρατόπεδο στο Ζέλι (σημερινό όνομα Κάνδαλος) που βρίσκεται νότια της λίμνης Τάκκα. Η θέση αυτή είναι απέναντι από τα Βέρβена και σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης υπήρχε η δυνατότητα αλληλοϋποστήριξης των στρατοπέδων. Όπως αναφέρθηκε, ο Ηλίας πιθανώς είχε λάβει γράμμα από το Θ. Κολοκοτρώνη που του ζητούσε να στρατοπεδεύσει στο Βαλτέτσι. Του είχε γράψει ότι, σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, οι Τούρκοι θα περνούσαν από εκεί. Στην επιμονή του Ηλία να πάει στο Βαλτέτσι υποχώρησε ο Κυριακούλης⁵⁷⁴ και τον ακολούθησε.

573. Ιω. Γιανναροπούλου, Σχεδιάσμα ιστορίας κλπ., ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)391. Ο Thomas Gordon, ό.π., τόμ. Α', σ. 92, γράφει ότι, μετά την είσοδο του Κεχαγιά στην Πελοπόννησο, ο Αναγνωσταράς υπέδειξε τη θέση του Βαλτετσίου: «...Οι Έλληνες αρχηγοί έκαναν συνέλευση στο Λεοντάρι για να σκεφθούν για τους καλύτερους τρόπους αντιστάσεως, μα οι περισσότεροι φάνηκαν πρόθυμοι να διακινδυνεύσουν οποιαδήποτε ενέργεια. Ο Αναγνωσταράς όμως, υποστήριξε μια ισχυρή άποψη που την παρουσίασε με τέτοιο τρόπο για την ερήμωση που θα αντιμετώπιζε ολόκληρη η χώρα, ώστε τελικά αποφασίστηκε να πιάσουν το Βαλτέτσι, ένα χωριό που βρίσκεται σε απόσταση τριών ωρών πορείας από την Τριπολιτσά, προς ΝΔ της πόλεως και πάνω σε μια ανασηκωμένη περιοχή ανάμεσα στους λόφους του Μαινάλου. Εκεί ο Μπεηζαντές Ηλίας, ο θείος του Κυριακούλης, ο Αναγνωσταράς και ο καπετάν Κεφάλας οχυρώθηκαν με 700 άντρες ανάμεσα σε τέσσερις βραχώδεις λόφους πάνω από το χωριό...». Ο Αναγνωσταράς ήταν μόνο στο πρώτο Βαλτέτσι της 24 Απριλίου, πριν να φθάσει ο Κεχαγιάς στην Πελοπόννησο. Ίσως η πρότασή του ήταν για εκείνη την περίπτωση.

574. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 269. ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 29, έγγρ. 045 και εφημερίδα Καλαμάτας «Ελευθερία» της 12 Μαΐου 2002, σ. 10.

Στις 10 Μαΐου έφθασε στο Βαλτέτσι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης μαζί με τους Μανιάτες, τους Μεσσήνιους και τους Λεονταρίτες που τον ακολουθούσαν στον πόλεμο⁵⁷⁵. Εκεί δήλωσε ξεκάθαρα πως ήταν αποφασισμένος να κρατήσει το στρατόπεδο απόρθητο από κάθε εχθρική επίθεση. Αμέσως άρχισε να κατασκευάζει το πρώτο οχύρωμα, κουβαλώντας και ο ίδιος πέτρες, το οποίο ήταν σκεπασμένο με οροφή (κλειστό ταμπούρι)⁵⁷⁶. Όταν αργότερα ήρθε ο αναγνωριζόμενος ως αρχηγός του στρατοπέδου Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁵⁷⁷ με 120 Μανιάτες, κράτησε για τον εαυτό του το ήδη έτοιμο ταμπούρι και εγκαταστάθηκε εκεί. Πρέπει να ήταν ο πετρόλοφος στη βορεινή άκρη του ανατολικού χωματόλοφου με πολύ απόκρημνη πλαγιά, που θα δυσκόλευε την ανάβαση των εχθρών και προσφερόταν άριστα για άμυνα. Ο Αμβρόσιος Φραντζής τον ονομάζει Ντουβρουλέικα και εκεί ήταν χτισμένο το κλειστό ταμπούρι για τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Το δεύτερο ταμπούρι του Ηλία Μαυρομιχάλη με 30 Μανιάτες και του Νικήτα και Ηλία Φλέσσα με 250 άνδρες χτίστηκε στο χωματόλοφο που σήμερα είναι δεντροφυτεμένος, λέγεται Χωματοβούνι ή του Παπαγιώργη⁵⁷⁸ και βρίσκεται ανατολικά από το χωριό και νοτιότερα από το πετρώδες οχύρωμα του Κυριακούλη.

575. Ο Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 97, όπως αναφέρθηκε, γράφει ότι μετά το διασκορπισμό του πρώτου στρατοπέδου στο Βαλτέτσι, οι Έλληνες έδιναν την αρχηγία στους Μανιάτες καπετάνιους, τον Κυριακούλη και Ηλία Μαυρομιχάλη και το Διονύσιο Μούρτζινο ως πλέον εμπειροπόλεμους, ακόμη διότι και αυτοί οι Τούρκοι τους εφοβούντο.

576. Στο σχεδιάσμα ιστορίας του Ρήγα Παλαμίδη αναφέρεται: «Φθάσαντες εις Βαλτέτζι πρώτος ο Ηλίας (Μαυρομιχάλης) επάρας λίθον εις τους ώμους και θέσας αυτόν κατά γης λέγει: “εδώ θα γίνη ο τάφος ούτινος θελήση να φύγη”. Το παράδειγμά του ακολούθησαν αρχηγοί και στρατιώται...». Ιω. Γιανναρόπουλος, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)389. Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 14. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 66, γράφει ότι αυτός συνέστησε να οχυρωθούν σε κλειστά ταμπούρια: «...επήγα και εγώ εις το Βαλτέτζι, τους λέγω να φτιάσετε τα ταμπούρια κλειστά...». Φαίνεται όμως ότι τα κλειστά ταμπούρια είχαν αρχίσει να κατασκευάζονται πριν από την επίσκεψη του Θ. Κολοκοτρώνη. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 269-70, γράφει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης συνέστησε τα κλειστά ταμπούρια και να αποφύγουν να κλειστούν στα σπίτια, διότι το στράτευμα «κομματιάζεται». Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 210, γράφει ότι την προηγούμενη ημέρα ήταν 1.500, αλλά πολλοί έφυγαν: «...αλλ' άμα ήκουσαν από τους αρχηγούς των ότι θα κλεισθούν να πολεμήσουν μέχρι θανάτου και όποιος φοβείται να φύγη ευθύς... έφυγαν την νύκτα εκείνην...».

577. Ανατολικά του χωριού χτίστηκαν δύο ταμπούρια, το ένα νοτιότερα στο Χωματοβούνι και το άλλο στα Ντουβρουλέικα, όπως το ονομάζει ο Αμβρ. Φραντζής. Δεν είναι όμως εξακριβωμένο σε ποίο ταμπούρι κλείστηκε ο Κυριακούλης και σε ποίο ο Ηλίας Μαυρομιχάλης. Ο Ηλίας είχε μαζί του περισσότερους στρατιώτες και το ταμπούρι στο Χωματοβούνι θα πρέπει να ήταν μεγαλύτερο και γι' αυτό υποθέτουμε ότι εκεί κλείστηκε αυτός και στο μικρότερο ο Κυριακούλης.

578. Μεταξύ των συγγραφέων υπάρχουν μεγάλες διαφορές στην περιγραφή της κατανομής των ταμπουριών και εδώ ακολουθήσαμε τον Ηλία Σαλαφατίνο, ο οποίος ήταν κλεισμένος σε ταμπούρι και παρέμενε σταθερός στις διάφορες περιγραφές του το 1824 και το 1853. Υπολογίζει τους αγωνιστές των ταμπουριών σε 840, ενώ ο Αμβρ. Φραντζής σε 1150, αλλά ίσως δεν υπολογίζει αυτούς που οχυρώθηκαν σε σπίτια και γενικά στο νότιο μέρος του χωριού. Σε αναφορά τους ο Ηλίας Σαλαφατίνος και Ιω. Κατσανός απο το 1824 γράφουν: «...Εξαλώθημεν πέτρες και ως το βράδυ ετελειώσαμεν του Κυριακούλη το ταμπούρι. Εις τον ίδιον καιρόν εμεράσαμεν τα ταμπούρια. Ο μακαρίτης Μπετζαντές με τους δύο Φλεσσαίους επήραν

Ένα τρίτο ταμπούρι, το μεγαλύτερο απ' όλα, χτίστηκε βόρεια-βορειοδυτικά του χωριού στο λόφο που λέγεται Κατσικέικα, στο οποίο κλείστηκαν ο Αθανάσιος Δαγρές από τη Βρομόβρυση της Μεσσηνίας, ο γέρο-Μητροπέτροβας⁵⁷⁹ και ο Αναγνώστης Οικονομόπουλος από τη Γαράντζα (Ανω Μέλπεια) της Μεσσηνίας, ο Παναγιώτης Κεφάλας από το Δυρράχι, ο Δημήτριος Παπατσώνης από το Ναζήρι (Εύα) της Μεσσηνίας, ο Ιωάννης Π. Μαυρομιχάλης⁵⁸⁰ από τη Μάνη, ο Αθανάσιος Κυριακός από την Καλαμάτα, ο Παναγιώτης Κατριβάνος και ο Αθανάσιος Σιώρης από το Ίσαρι, ο Αντώνης Τουρκολέκας, ο Διονύσιος Ευμορφόπουλος από την Ιθάκη κ.ά. με μια δύναμη περίπου 330-350 πολεμιστών.

Στο τέταρτο ταμπούρι χτισμένο στο δυτικό λόφο, που ονομάζεται του Κούκου, εγκαταστάθηκε ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁵⁸¹ με οκτώ Μανιάτες και κυρίως 67 Λεονταρίτες μαχητές.

Στην εκκλησία, η οποία εχρησιμοποιείτο ως αποθήκη για τα εφόδια, κλείστηκε ο Ιωάννης Κατσανός⁵⁸² - αδελφός του Σαλαφατίνου - με πέντε Μανιάτες και οι αδελφοί Αριστείδης, Κωνσταντίνος και Παναγιώτης Μπούρας από τους Κωνσταντίνους της Μεσσηνίας με 65 μαχητές. Στα διπλανά σπίτια της εκκλησίας κλείστηκαν Βαλτετσιώτες και τριάντα Καλαματιανοί υπό τον Αθανασούλη Κυριακό⁵⁸³.

το ειδικό τους "Χωματοβούνι". Ο δε Γιάννης Μπειζαντές με Οικονομόπουλο και Κεφάλα έπιασαν το άλλο "Κατσικέικα", ο δε Κατζανός με τους (Μ)Πουραίους έπιασαν την εκκλησία, ο δε δυστυχής Τσαλαφατίνος μου έδωσε το έξω ταμπούρι "του Κούκου"». ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 29, έγγρ. 045 της 26 Σεπτεμβρίου 1824. Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός, ό.π., Πρακτικά κλπ., σ. 142. Περιγράφονται ακόμη από το Φωτάκο, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 108, τον Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 15 κ.ε., τον Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 270, την Ιωάννα Διαμαντούρου, (Η μάχη του Βαλτετσίου) εις Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 117.

579. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 135 και Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 102. Πιθανώς μαζί με τον Αθανάσιο Δαγρέ να πήγε και ο Μητροπέτροβας χωρίς ταμπούρι στο νοτιότερο μέρος του χωριού, που δέχθηκε σφοδρή επίθεση του εχθρικού ιππικού και το υποστήριζαν ακόμη από τα σπίτια Βαλτετσιώτες και Καλαματιανοί.

580. Ο Τ. Γριτσόπουλος, Ιστορία της Τριπολιτσάς, Αθήναι 1976, τόμ. Β1, σ. 72, γράφει λανθασμένα, ότι πρόκειται για τον Ιωάννη-Κατσή Μαυρομιχάλη αδελφό του Κυριακούλη και θείο του Ηλία Μαυρομιχάλη. Ήταν ο έφηβος Ιωάννης Πετρ. Μαυρομιχάλης αδελφός του Ηλία. Στη συνέχεια διορθώνεται το λάθος.

581. Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 214, αναφέρει: «...ο Σαλαφατίνος ήταν τόσο μακράν αχρωμένος εις το άλλο μέρος του χωριού». Προφανώς εννοεί το δυτικό ταμπούρι στο λόφο του Κούκου. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 270, γράφει ότι ο Σαλαφατίνος με τον αδελφό του Κατσανό ήταν στην εκκλησία.

582. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 69: «...Ο Μπειζαντές εις το καταράχι (Χωματοβούνι), και εις την εκκλησία άνθρωποι του Μπειζαντέ (Κατσανός) – ο Μητροπέτροβας εις το άλλο καταράχι (Κατσικέικα), άλλο ταμπούρι είχαν οι Λεονταρίτες (Κούκου με Σαλαφατίνο)». Ο Κυριακούλης δεν αναφέρεται, αλλά θα είχε το ταμπούρι στον πετρόλοφο βόρεια από το Χωματοβούνι, κατά Φραντζή ονομαζόμενο Ντουβρουλέικα.

583. Ηλίας Σαλαφατίνου, Σύντομοι παρατηρήσεις κλπ. ό.π., σ. 27.

Φαίνεται ότι στη θέση αυτή, στο νότιο μέρος του χωριού, κατά τη διάρκεια της μάχης ήρθαν τμήματα από το Μεσσηνιακό ταμπούρι που ήταν στο λόφο Κατσικέικα.

Οι Έλληνες είχαν σκοπίες στην Επάνω Χρέπα, για να παρατηρούν τις εξόδους των Τούρκων και με φωτιές να ειδοποιούν τα στρατόπεδα, προκειμένου να ετοιμάζονται για πόλεμο ή να σπεύδουν σε βοήθεια.

Στις 12 Μαΐου, πριν από το πρώτο φως της ημέρας, άρχισε από το κάστρο της Τριπολιτσάς να βγαίνει η πρώτη κολώνα του τουρκικού στρατού⁵⁸⁴. Η κολώνα αυτή δεν έγινε αμέσως αντιληπτή από την ελληνική βάρδια της Χρέπας, διότι ήταν ακόμη σκοτάδι. Τα σήματα δόθηκαν αφού φώτισε. Την κολώνα αυτή αποτελούσαν 3-5.000 στρατιώτες από τα Βαρδουνοχώρια, την Αρκαδιά (Κυπαρισσία) και το Φανάρι (επαρχία Ολυμπίας), με αρχηγό τον περίφημο για την ανδρεία του Βαρδουνοχωρίτη Ρουμπή⁵⁸⁵ και υπαρχηγό τον Μαραμπούτη από την Κυπαρισσία. Ήταν η μονάδα κρούσης των Τούρκων, η οποία θα χτυπούσε το Βαλτέτσι στα ανατολικά και βόρεια ταμπούρια του, για να δώσει την ευχέρεια φυγής στους Έλληνες προς τα δυτικά του Βαλτετσίου, δηλαδή προς το χωριό Αραχαμίτες.

Η δεύτερη κολώνα με 1.500-2.000 ιππείς και πεζούς κατέλαβε θέση δυτικά του Βαλτετσίου, εκεί που είναι ο δρόμος προς το χωριό Αραχαμίτες. Αποστολή της ήταν να σκοτώσει ή να αιχμαλωτίσει τους Έλληνες, που θα εγκατέλειπαν τα ταμπούρια τους και θα ζητούσαν τη σωτηρία τους στη φυγή προς τους Αραχαμίτες, όπως έγινε στην πρώτη μάχη του Βαλτετσίου. Ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρει ότι αυτοί ήταν 1.500 και προωθήθηκαν στη θέση αυτή από τη νύχτα, πριν να χτυπήσει τα ανατολικά ταμπούρια ο Ρουμπής.

Η τρίτη κολώνα με 2.000 στρατιώτες έπιασε το Φραγκόβρυσο για να εμποδίσει κάθε βοήθεια από το στρατόπεδο των Βερβένων. Ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρει ότι 1.000 Τούρκοι πήγαν στο Καλογεροβούνι για να εμποδίσουν τη βοήθεια από τα Βέρβενα. Η αντίσταση όμως που πρόβαλαν τα ταμπούρια του Βαλτετσίου, τους έφερε και αυτούς στη μάχη.

Η τέταρτη κολώνα του τουρκικού στρατού, αποτελούμενη από 2-3.000 στρατιώτες, ήταν υπό την ηγεσία του ίδιου του Κεχαγιά και μετέφερε όλα τα απαραί-

584. Στην περιγραφή δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές, εκτιμάται ο τουρκικός στρατός από 8.000-14.000. Κ. Παπαρηγόπουλου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 53, ο οποίος αναφέρει ότι οι Τούρκοι ήταν πεζοί 6.500 και ιππείς 1.500, είχαν δε και δύο πυροβόλα. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 67. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., σ. 142. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 233. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 111. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 18. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 271, Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 173. Ιωάννας Διαμαντούρου, (Η μάχη του Βαλτετσίου) εις Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 117-8.

585. Είχε το βαθμό του «μπίμπαση» δηλαδή χιλιάρχος. Κατά τον Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 18, το σώμα αυτό το αποτελούσαν 4.500 στρατιώτες. Το σώμα που βάδισε στο δρόμο προς τους Αραχαμίτες είχε 1500. Ένα άλλο σώμα από 1.500 πήγε στο Καλογεροβούνι, για να εμποδίσει βοήθεια από το στρατόπεδο των Βερβένων. Το άλλο, στο οποίο προΐστατο ο Κεχαγιάς, είχε τα 2 ή 3 κανόνια, το αποτελούσαν δε 2.000 και εγκαταστάθηκε στην Κανδρέβα (Κάτω Ασέα).

τητα εφόδια, σκηνές, κανόνια κ.ά. Αυτή πέρασε το Φραγκόβρυσο και προχώρησε ως την Κανδρέβα (Κάτω Ασέα). Εκεί περίμενε την έκβαση της επιχείρησης για να προχωρήσει στη Μεγαλόπολη. Επειδή όμως η εξέλιξη της μάχης δεν ήταν ευνοϊκή, η κολώνα αυτή τις μεσημβρινές ώρες γύρισε προς τα πίσω και χτύπησε από δυτικά και νότια τα ταμπούρια των Ελλήνων.

Η απόσταση της Τρίπολης από το Βαλτέτσι είναι τρεις ώρες δρόμος. Την τρίτη ώρα της ημέρας (από τότε που φώτισε) έφθασε η κολώνα του Ρουμπή και απλώθηκε στα οχυρώματα που βρίσκονταν ανατολικά και βόρεια του χωριού. Συγχρόνως τους απέκοψε από τη βρύση και τα πηγάδια, που ήταν ανατολικά του χωριού κι από όπου υδρεύονταν οι υπερασπιστές του Βαλτετσίου. Αναφέρεται ότι όταν ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης είδε τους εχθρούς να έρχονται με τόση δύναμη είπε «εχάθημεν», αλλ' όταν τους είδε να περικυκλώνουν από όλες τις πλευρές το στρατόπεδο του Βαλτετσίου εφώνασε «ενικήσαμεν!», διότι οι αμυνόμενοι δεν είχαν πλέον δίοδο διαφυγής, επομένως θα αγωνίζονταν σκληρά και θα νικούσαν⁵⁸⁶.

Αρχικά ο Ρουμπής με τους Βαρδουνιώτες κάλεσε τους Έλληνες να παραδοθούν⁵⁸⁷ υποσχόμενος αμνηστία. Οι Έλληνες απάντησαν με γέλια και του ζήτησαν να παραδώσουν αυτοί τα όπλα, υποσχόμενοι να τους στείλουν όπου επιθυμούν εκτός Ελλάδος. Αμέσως άρχισε ο πόλεμος και από τα δύο αντίπαλα μέρη υπήρξε επιμονή και επιδείχτηκε ανδρεία.

Ο Αμβρ. Φραντζής⁵⁸⁸ γράφει: «...οι δε σημαιοφόροι των οθωμανών ώρμησαν με τας σημαίας εις τας χείρας διά να προσεγγίσωσιν εις τα ελληνικά ταμπούρια, ελπίζοντες διά να τας πήξωσι πλησίων των Ελληνικών ταμπουριών κατά την συνήθειαν· ευθύς δε κατά την αυτήν στιγμήν εφρονεύθησαν παρά των Ελλήνων 14 σημαιοφόροι, ο φόνος των οποίων ερέθισε τους Οθωμανούς καθ' υπερβολήν, και ευθύς έστειλαν είδησιν εις τον Κεχαγιάμπεην διά να προφθάση με το μετ' αυτού σώμα των 2.000, και με τα κανόνια· ο δε Κεχαγιάμπεης διέταξε να προφθάση εκεί και το εις την θέσιν των Αραχαμιτών παραφυλάττων σώμα των 1.500, και αυτός μεν έφθασε εις το Βαλτέτζι μίαν ώραν προ μεσημβρίας με τας 2.000, και με 3: κανόνια, οι δε την θέσιν των Αραχαμιτών κατέχοντες 1.500, έφθασαν 2: ώρας μ.μ. ...Καθ' ην δε στιγμήν είχε φθάσει ο Κεχαγιάμπεης έφθασε και ο Θ. Κολοκοτρώνης έξωθεν με 1.400 Καρυτινούς, ο Δ. Πλαπούτας με 600, και ο Κανέλλος Δεληγιάννης με 400, οίτινες κατέλαβον τα οπίσθια των εχθρών...».

Όπως αναφέρθηκε, βλέποντας οι Τούρκοι ότι ο Ρουμπής δεν πέτυχε του σκοπού του, δηλαδή να τρέψει σε φυγή τους υπερασπιστές των ταμπουριών, αναγκάστηκαν να φέρουν στο Βαλτέτσι ως εφεδρείες και τις άλλες δυνάμεις τους. Μέσα

586. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 272.

587. Αναλυτικά ο διάλογος καταγράφεται από τον Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 19-20. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 272.

588. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 20.

στο χωριό κυκλοφορούσαν Τούρκοι και οι Έλληνες είχαν περιοριστεί στα ταμπούρια τους.

Αφού η μάχη στο Βαλτέτσι με το Ρουμπή είχε ήδη διαρκέσει περίπου 3 ώρες, μετά ήρθε η πρώτη βοήθεια στους Έλληνες από το Χρυσοβίτσι⁵⁸⁹. Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος⁵⁹⁰ γράφει: «...Ο Κολοκοτρώνης τυχών την ώραν εκείνην εις Χρυσοβίτσι 2 ½ περίπου ώρας από το Βαλτέτσι δεν παρευρέθη κατ' αρχάς εις τον αγώνα, ον διεξήγαγον καρτερικώς οι περί τον Κυριακούλην και τον Ηλίαν όπισθεν των προχείρων εκείνων οχυρωμάτων, τα οποία καλούνται ταμπούρια. Μετά 3 ώρας κατέφθασε και ο Κολοκοτρώνης...». Ο Θ. Κολοκοτρώνης με 800 άνδρες χτύπησε τους Τούρκους από τη βόρεια - βορειοδυτική πλευρά του χωριού. Οι Τούρκοι όμως υπό το Ρουμπή και το Μαραμπούτη ήταν πολλοί και προσπάθησαν να τον κυκλώσουν⁵⁹¹. Οι άνδρες τού Θ. Κολοκοτρώνη αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν, για να φτιάξουν πρόχειρα ταμπούρια και να οχυρωθούν στη θέση Μπαρκόσι. Δηλαδή υποχρεώθηκαν εκεί σε στατικό πόλεμο χαρακωμάτων και όχι σε επιθετικό.

Όπως αναφέρει ο Φωτάκος⁵⁹², ο Κολοκοτρώνης ανέβηκε σε μια ράχη, που τώρα φέρει το όνομά του και φώναζε στο Μητροπέτροβα ότι έρχεται σε βοήθεια ο Κολοκοτρώνης με 10.000 και ο Πετρόμπεης με όλους τους Μανιάτες, για να ακούσουν οι Τούρκοι και να πέσει το ηθικό τους.

Μετά το μεσημέρι έφθασε από την Πιάνα στο βορειονατολικό τμήμα του χωριού και ο Δημ. Πλαπούτας με 700 άνδρες. Η καθυστέρησή του οφείλεται σε κακή ερμηνεία των σημάτων της βάρδιας της Χρέπας. Φθάνοντας χτύπησε και αυτός το Ρουμπή στα νώτα του, ο οποίος αναγκάστηκε να πολεμά από τη μια μεριά με τα

589. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 68, γράφει: «...όσο να έλθουν οι Τούρκοι εις το Βαλτέτζι, εφτάσαμεν και ημείς...». Δηλαδή έφθασαν συγχρόνως. Ο Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 113, γράφει: «...Αφού ο πόλεμος άρχισεν εις τα καλά έφθασεν ο Κολοκοτρώνης με τους Χρυσοβιτισιώτες...». Σε επιστολή του ο Θ. Κολοκοτρώνης προς τη Μπουμπουλίνα, από τις 13 Μαΐου 1821, έγραψε ότι ο πόλεμος άρχισε την τρίτη ώρα της ημέρας, δηλαδή μετά το ξημέρωμα και αυτός έφθασε την έκτη ώρα της ημέρας. Ανάργ. Α. Χ. Ανάργυρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', Αθήνησι 1861, σ. 192 κ.ε. Ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 102, γράφει: «...εν δε τη ακμή της μάχης εφάνησαν ερχόμεναι αι βοήθειαι μετά σπουδής. Και πρώτος φθάσας εκ Χρυσοβιτισίου ο Κολοκοτρώνης...». Ο Αμβ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 20, όπως σημειώνεται πιο πάνω, γράφει ότι έφθασε στις 11 το πρωί.

590. Κ. Παπαρρηγόπουλος, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 53-4.

591. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 68, όπου γράφει: «...Ημείς οι 800 εδυναμώσαμεν τον τόπον για να μη μας πάρουν τα οπίσθια». Ο Φωτάκος, ό.π., γράφει: «...και επήραν πάλιν τις πλάτες των ειδικών μας και τους έσπρωξαν κατά τη ψηλό βουνόν προς την θέσιν Μπαρκόσι». Ο Ρήγας Παλαμίδης αναφέρει ότι ο Κολοκοτρώνης δέχτηκε την επίθεση του Κεχαγιά, ο οποίος και έτρεψε το σώμα του Κολοκοτρώνη σε φυγή. Ιω. Γιανναρόπουλος, Σχεδιάσμα ιστορίας ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)389. Ο Κολοκοτρώνης έφιππος... βροντοφωνάζων «Έλληνες σταθείτε», αλλ' ανωφελώς. Η οπισθοχώρηση του σώματος του Κολοκοτρώνη έρριξε το ηθικό των αμυνομένων.

592. Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 114-5. Τη νύχτα της μάχης ο Σαλαφατίνος φώναζε στον Κυριακούλη και στον Κολοκοτρώνη, να είναι έτοιμοι για να επιτεθούν. Το έκανε αυτό, ώστε να ακούνε οι Τουρκοβαρδουνιώτες τα ονόματά τους, που τους ήταν γνωστά και να χάνουν το κουράγιο τους. Ιω. Γιανναρόπουλος, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)392.

ταμπούρια των υπερασπιστών τού Βαλτετσίου και από την άλλη με τους άνδρες του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα⁵⁹³.

Επειδή το νότιο ταμπούρι, αποτελούμενο από την εκκλησία και τα σπίτια του χωριού, τα οποία κρατούσαν οι Βαλτετσιώτες και ολιγάριθμοι απειροπόλεμοι Καλαματιανοί, θεωρήθηκε ανίσχυρο, δόθηκε εντολή στον Αθανάσιο Δαγρέ⁵⁹⁴ να σπεύσει σε βοήθειά τους και πήγε με 90 στρατιώτες. Ο Κεχαγιάς επιτέθηκε με σφοδρότητα, υποσχέθηκε δε και 500 γρόσια σε κάθε στρατιώτη, αν καταλάβουν αυτή τη θέση, αλλά απέτυχαν. Εκεί θυσιάστηκαν και οι ορμητικότεροι των σημαιοφόρων του. Πιθανώς μαζί με το Δαγρέ πήγε και ο Μητροπέτροβας, διότι ο Φωτάκος⁵⁹⁵ γράφει: «...*Των Μεσσηνίων το ταμπούρι, εις το οποίον ευρίσκετο ο Μητρο Πέτροβας, ήτο εις το κάτω μέρος του χωρίου (δηλαδή παρά την εκκλησία), όπου εδούλευε και η καβαλλαρία των Τούρκων και αυτό εδέχθη όλην την τουρκικήν φωτιάν...*». Ακόμη ο Ν. Σπηλιάδης⁵⁹⁶ και ο Μιχ. Οικονόμου αναφέρουν ότι ο Μητροπέτροβας με τους Γαραντζαίους ήταν οχυρωμένος σε ένα ξηρόρεμα έξω από το χωριό και δεν ήταν κλεισμένοι σε ταμπούρι. Παρ' όλα αυτά δεν μπόρεσαν οι Τούρκοι να τον εκτοπίσουν.

Ο Φωτάκος⁵⁹⁷ μας πληροφορεί ότι πριν να νυχτώσει μαζεύτηκαν Τούρκοι, έφεραν κανόνια και έκαναν μερικές εφόδους στο ταμπούρι του Κεφάλα και του Μητροπέτροβα, αλλά απέτυχαν. Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι και ο Παναγιώτης Κεφάλας ακολούθησε και τους άλλους Μεσσηνίους στη νότια πλευρά του χωριού, εκεί που έδρασε χωρίς επιτυχία το ιππικό του εχθρού.

Σε μια αναφορά του Ηλία Σαλαφατίνου⁵⁹⁸ και Ιωάννη Κατσανού, από τις 26 Σεπτεμβρίου 1824, περιγράφονται λεπτομέρειες από τη μάχη του Βελτετσίου, χωρίς να έχουν επηρεαστεί από τη λήθη και από μεταγενέστερες παραστάσεις και εμπειρίες ή συναισθηματικές φορτίσεις. Ο Σαλαφατίνος ήταν στο Δυτικό ταμπούρι, είχε μαζί του 8 Μανιάτες και 67 Λεονταρίτες, εναντίον του δε πήγε ο Κεχαγιάς, ο οποίος όταν είδε ότι η μάχη δεν φθάνει σε αίσιο τέλος, αναγκάστηκε να οδηγήσει στο Βαλτέτσι και τη δική του κολώνα. Ο Σαλαφατίνος αναφέρει τα ακόλουθα: «...*Την άλλη ημερα εις τας τρεις η ώρα έφθασαν οι εχθροί. Οι Λεονταρίται είναι γενναίοι, μα αμαθείς και μου εδειλίασαν βλέποντας ένα πλήθος όπου μας εμβήκαν εις τις πλάτες, όπου ήτο ο ίδιος ο Κεχαγιάς. Ετότες τους ορκώθηκα, ότι όποιος βουληθή να φύγη εγώ*

593. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 68. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 115.

594. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 472, Προσθέτει ακόμη σε υποσημείωση ότι: «...Ο δε Σπύρος Μακρής εκ της Βρομόβρυσης, αποσπασματάρχης αυτού (Α. Δαγρέ), γενόμενος κύριος μιας τουρκικής σημαίας, περιήγαγεν ταύτην εν τω μέσω του απείρου πυροβολισμού των εχθρών εις τα διάφορα οχυρώματα, και παρά των οπλαρχηγών επιλοδωρήθη, διά την πολλήν αυτού ανδρείαν...».

595. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 108,

596. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 135 και Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 102.

597. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 115.

598. ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 29, έγγρ. 045 της 26 Σεπτεμβρίου 1824. Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησης Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., Πρακτικά, σ. 143, στιχ. 345 κ.ε.

τον εσκοτώνω και τους παίρνω και τους βάνω κάθε ένανε εις τον τόπο του, και όντας να βγάζουν τα κεφάλια τους από πάνω τούς έκαμα του καθενός το μασγάλι (πολεμίστρα) του, και τους εδιόρισα τα μισά τουφέκια να αδειάζουν και τα μισά να γεμίζουν, και αν δεν πρωτοβαρέσω εγώ εσείς να μην σειστήτε. Σας ορκώνομαι την ορμήν των Αρβανιτών έως διακόσια μπαϊράκια όπου οι παρακταραίοι έπεφταν, και κατόπιν οι άλλοι τα παίρνουν έως ήλθαν και μας τα στήσαν εις τα ταμπούρια μας, και από μέσα εμείς τους τα επήραμε σκοτώνοντας όμως τους παρακταραίους, αλλιώςτικά δεν ηύρα τζαρές (τρόπο σωτηρίας) να κόψω την ορμήν τους, έδειξα την τέχνην των στρατιωτών με τις πέτρες, και ετότες εκόπηκε η ορμή τους. Οι καλοί Έλληνες σαν έμαθαν την τέχνην έριχναν λιθάρι υπέρ τας τρεις οκάδας⁵⁹⁹. Τα άλλα ταμπούρια είπαν πάει του Τζαλαφατίνου το ταμπούρι, μα βοήθεια δεν ημπορούνε να μου κάμνουν διατί επολεμούσανε όλα και αν ήθελε πάει το εδικό μου ταμπούρι, Θεός συγχωρέση και τα άλλα. Με το βασίλεμα του ήλιου ήλθε ιμτάτι (βοήθεια) ο μακαρίτης ο Ηλίας Φλέσσας με τον αδελφό του Νικήτα...».

Επειδή οι στρατιώτες του Σαλαφατίνου⁶⁰⁰ δεν είχαν επάρκεια πυρομαχικών, βγήκαν τη νύχτα και συγκέντρωναν πολεμοφόδια και άλλα λάφυρα από τους σκοτωμένους Τούρκους. Αναφέρεται ακόμη ότι: «...Περί το μεσονύκτιον έστειλαν τον Κατζανόν εις τον Κολοκοτρώνην ευρισκόμενον εις το όρος, διά να τους φέρι φυσέκια, ο δε απεκρίθη ότι τα άφησε εις το Χρυσοβίτσι και έδωσε μόνον τεσσαράκοντα δεκάρια...».

Τη νύχτα το μέτωπο δεν ηρέμησε. Η σελήνη ήταν 22 ημερών⁶⁰¹ και με το φως του φεγγαριού οι αντίπαλοι συνέχιζαν να πολεμούν και κάθε ένας από αυτούς περίμενε πότε ο εχθρός του θα εγκαταλείψει τον αγώνα. Ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁶⁰² γράφει: «...Όλην εκείνην την νύκτα δεν έπαυσεν ο πόλεμος και πόλεμος σφοδρός και πεισματώδης, ώστε από τη λάμψη των ακαταπαύστων τουφεκίων εφαιnéτο ο παράς...».

Επειδή οι Τούρκοι παρεμβάλλονταν μεταξύ των ταμπουριών του Βαλτετσίου και των Ελλήνων της Πιάνας και του Χρυσοβιτισίου, που είχαν σπεύσει σε βοήθεια, δεν υπήρχε ευχέρεια στη μεταξύ τους επικοινωνία και τον εφοδιασμό των

599. Σε άλλη περιγραφή από το Αρχείο Ρήγα Παλαμής, με πληροφοριοδότη τον Η. Σαλαφατίνο, αναφέρεται: «...Οι δε Έλληνες μη δυνάμενοι να μεταχειρισθώσι τα τουφέκια των εχρώντων τας πιστόλας, ήρπασαν τας σημαίας των εχθρών έσωθεν του οχυρώματος ταυτοχρόνως, επειδή η θέσις ήτο κατωφερής, οι εν τω οχυρώματι κυλόντες λίθους επροξένουν μεγάλην φθοράν εις τους εχθρούς, οίτινες δια να προφυλαχθώσιν εκρύπτοντο υπό τους βράχους...». Ιω. Γιανναρόπουλου, Σχεδιάγραμμα ιστορίας, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)390.

600. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1970-1)390, στίχ. 422 κ.ε. Στο στίχ. 412 κ.ε. αναφέρεται: «...Τα φυσέκια του Σαλαφατίνου ετελείωσαν. Ο Κυριακούλης τον έστειλε μερικά και έδωσεν ανά δύο εις έκαστον στρατιώτην...».

601. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 114. «...Εκτός τούτου δεν ήτο σκότος την νύκτα εκείνην διότι... τα άστρα εφώταγαν σαν φεγγάρια και το φεγγάρι ήτο βγαλμένο κατά τα μεσάνυχτα και εβλέπαμεν όχι άνθρωπον, αλλά και τον παρά χάμου, και διά τούτο ο πόλεμος όλην την νύκτα εξηκολούθησεν αδιάκοπος...».

602. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., Πρακτικά, σ. 143.

ταμπουριών. Καθώς διηγείται ο Φωτάκος⁶⁰³, με το σούροπο ο Θ. Κολοκοτρώνης συγκέντρωσε ένα επίλεκτο σώμα από 60 άνδρες δικούς του και του Δημ. Πλαπούτα σε ένα βαθούλωμα του εδάφους, ώστε να μη γίνουν αντιληπτοί. Οι Έλληνες με το Θ. Κολοκοτρώνη και το Δημ. Πλαπούτα ήταν απέναντι από ένα εκλεκτό τουρκικό σώμα, ονομαζόμενο «γιουρούς μπαϊράκι» (σημαία εφόδου). Ο Θ. Κολοκοτρώνης τους είπε λίγα λόγια, τους ενθουσίασε, ότι θα πάρουν την τουρκική σημαία και όταν τους έδωσε το σύνθημα, έκαναν έφοδο και απώθησαν τους Τούρκους. Με τον τρόπο αυτό επικοινωνήσαν με τους κλεισμένους στα ταμπούρια στους οποίους έδωσαν εφόδια και τρόφιμα.

Τη νύχτα⁶⁰⁴, δύο ώρες μετά τα μεσάνυχτα, ήρθαν 100 Λεονταρίτες και ντουφέκισαν για να δώσουν θάρρος στους κλεισμένους στα ταμπούρια. Μετά από δύο ώρες έφτασε ένα σώμα 400 ανδρών του Αντώνη Μαυρομιχάλη⁶⁰⁵ από το στρατόπεδο των Βερβένων. Πλησίασαν προς τα ανατολικά ταμπούρια και μερικοί από τους άνδρες τους υπό τον Παν. Μπαρμπιτσιώτη και Δημ. Πουλικάκο πέρασαν τις τουρκικές γραμμές και έφθασαν στους Έλληνες και τους ενθάρρυναν, δίνοντάς τους και εφόδια⁶⁰⁶.

Όταν φώτισε καλά η ημέρα, ο Κεχαγιάμπης άφησε το ταμπούρι του Ηλία Σαλαφατίνου στη δυτική πλευρά του χωριού (ύψωμα Κούκου) και πήγε στα ανατολικά ταμπούρια (Χωματοβούνι ή του Παπαγιώργη και Ντουβρουλικά). Εκεί πολεμούσε τον Κυριακούλη και Ηλία Μαυρομιχάλη και τους έριχνε με τα κανόνια⁶⁰⁷.

Ο Αμβρ. Φραντζής⁶⁰⁸ γράφει ότι τα κανόνια που χρησιμοποίησε ο Κεγαμπής το μεσημέρι της πρώτης ημέρας της μάχης, όταν πολεμούσε νοτιοδυτικά του χωριού, αστόχησαν και δεν προκάλεσαν ζημία στους Έλληνες: «...και ήρχισεν ο κα-

603. Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 115. Στην επιχείρηση αυτή παροχής βοήθειας στα ταμπούρια έλαβε μέρος και ο ίδιος. Την επιβεβαιώνει και ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 103. Δεν έλειψαν όμως και οι υπερβολές: Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 68, διηγήθηκε: «Το βράδυ παίρνω μερικούς και πάγω εις το καταράχι, όπου ήταν η σημαία των Τουρκών· επήγα κοντά, τους τ'ουφέκισα, με δίδουν 4 τουφέκια· - οι Έλληνες πίσω δεν εκατάλαβαν - ζωντανούς θα σας πιάσω, εγώ είμαι ο Κολοκοτρώνης! - τί είσαι εσύ; - ο Κολοκοτρώνης· άδειασαν τον τόπον· τότε εμβήκαμεν εις το Βαλτέτζι, εδώσαμε φουσέκια, ψωμί, ό,τι αναγκαία ήταν εις εκείνους...». Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 214, γράφει: «...περί το μεσονύκτιον εκατορθώσαμεν και τους εμβάσαμεν εις το Βαλτέτσι υπέρ τας τρεις χιλιάδας δεκάρια φουσέκια από τα οποία είχαν ολίγην έλλειψιν, με τον Σταύρον Αλωνιστιώτην, Αργύρη Τζουβέλην και Στάθην Σκουριασμένον, μπουλουκτσήδων μου...».

604. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1970-1)390, στίχ 417 και 428.

605. Κ. Α. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)432.

606. Ιω. Γιανναροπούλου, Σχεδιάσμα ιστορίας κλπ., ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)30. Ο Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 114, δεν δέχεται ότι υπήρχε δυνατότητα να περάσουν τις τουρκικές γραμμές από ανατολικά, διότι οι Τούρκοι ήταν απλωμένοι σε μεγάλη έκταση και κρατούσαν τη Μπολέτα και το Καλογεροβούνι. Θεωρεί ότι δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια η αναφερομένη είσοδος στα ταμπούρια του Μπαρμπιτσιώτη και του Πουλικάκου.

607. Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., Πρακτικά, σ. 143.

608. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 20.

νονοβολισμός κατά των Ελλήνων· αλλ' η θέσης εφ' ης έθεσε τα κανόνια επειδή δεν ήτο κατάλληλος και βοηθητική διά τους Οθωμανούς, καθ' ότι εάν ύφωναν τα κανόνια ολίγον, υψούντο αι σφαίραι χωρίς να κτυπούν τους Έλληνες, και εάν πάλιν εχαμήλωναν αυτά ολίγον, αι σφαίραι εκτύπων τους ιδίους Οθωμανούς, τα κανόνια ήσαν σχεδόν άχρηστα...». Όπως αναφέρει ο Θ. Κολοκοτρώνης⁶⁰⁹ οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά τα κανόνια τους: «Την αυγή ο Κεχαγιάς έβαλε το κανόνι εις το ταμπούρι του Μπετζαντέ Ηλία· το κανόνι προσπέρναε το ταμπούρι του Ηλία, και έπερνε το ταμπούρι του Ρουμπή...».

Αφού οι Τούρκοι τη δεύτερη ημέρα πολέμησαν τέσσερις ακόμη ώρες και είδαν ότι δεν έχουν αποτέλεσμα, αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τον αγώνα. Άλλωστε από το στρατόπεδο των Βερβένων φάνηκε να έρχεται και άλλη βοήθεια υπό τον Παν. Γιατράκο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη⁶¹⁰, Γενναίο Κολοκοτρώνη, Νικήτα Σταματελλόπουλο κ.ά. Επίσης από το Λεβίδι είχαν ξεκινήσει με χίλιους στρατιώτες ο Ζαΐμης, ο Κανακάρης, ο Χαραλάμπης και οι Πετμεζαίοι, αλλά όταν έφθασαν στην Πιάνα έμαθαν ότι η μάχη είχε τελειώσει⁶¹¹.

Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος⁶¹² γράφει ότι τη δεύτερη ημέρα της μάχης οι κλεισμένοι στα ταμπούρια έγιναν επιθετικοί: «...οι εντός του Βαλτετσίου αντί να αμύνονται όπως την προτεραίαν, επιτέθησαν κατά των αντιπάλων και πίεςαντες αυτούς έτρεψαν μετ' ου πολύ εις φυγήν, οι δε πρώτοι τραπέντες διωκόμενοι συμπαρέσυραν και το κύριον του Μουσταφάμπευ σώμα, όστις δεν εσώθη ειμή αφού απώλεσε τον ίππον αυτού...».

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁶¹³ γράφει: «...ευθύς προς τα εξημερώματα της επιούσης ήλθεν εκ Βερβένων ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης με 300 υπό τους αξιωματικούς Βαρβιτσώτην και Πουλικάκον, εξ ων ο Βαρβιτσώτης και Πουλικάκος με περίπου των 20 εισήλθον εις τους πολιορκημένους, ο δε Αντώνιος με τους λοιπούς κατέλαβον έξω τινά θέσιν. Την επιούσαν προσεβλήθη από τους Τούρκους και εκινδύνευεν ως μη καλώς οχυρωμένος· τούτο ιδών ο Κυριακούλης φωνάζει· Ηλία, ο Αντωνάκης κινδυνεύει, και ευθύς εξήλθον μετ' αυτού τινές εκ των οχυρωμάτων ξιφήρεις εις βοήθειαν του Αντωνάκη, και οι Τούρκοι ετράπησαν...».

609. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 69. Τα ταμπούρια του Κυριακούλη και του Ηλία ήταν κοντά, ίσως να ήταν και συνεχόμενα.

610. Ι. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 267. Ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, Νικήτας Σταματελλόπουλος, Γενναίος Κολοκοτρώνης, Αναγνώστης Κοντάκης και Ανδρέας Ζαχαρόπουλος είχαν πάει στο Άργος για να πάρουν μολύβι από τις οροφές των τζαμιών.

611. Ι. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 275. Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 214, γράφει ότι από το απόγευμα είχαν ξεκινήσει ενισχύσεις από τα Βέρβена και το Λεβίδι. Πυροβόλησαν ομαδικά από τη λίμνη Τάκα και από το Περθώρι και οι Τούρκοι της Τριπολιτσάς ειδοποίησαν τους μαχόμενους στο Βαλτέτσι ότι σε λίγο φθάνει βοήθεια από 10.000 Έλληνες.

612. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 54.

613. Ηλίας Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 27.

Ο Ρουμπής⁶¹⁴ πρώτος έδωσε σήμα για αναγκαστική υποχώρηση, καίοντας μπαρούτι, από τον καπνό του οποίου ενημερώθηκαν οι πάντες. Ο Κεχαγιάς έκαψε και αυτός μπαρούτι, συμφωνώντας να εγκαταλείψουν τον αγώνα. Βλέποντας ο Θ. Κολοκοτρώνης τους καπνούς ή «τις φουμάδες», όπως λέγονταν, φώναξε να τον ακούσουν όλοι, «απάνω τους Έλληνες». Η υποχώρηση του Ρουμπή στοίχισε σημαντικές απώλειες, διότι οι στρατιώτες του έπρεπε να περάσουν ανάμεσα από τα ελληνικά ταμπούρια του Βαλτετσίου και τους στρατιώτες του Πλαπούτα. Οι Έλληνες βγήκαν από τους προμαχώνες και καταδίωξαν τους υποχωρούντες Τούρκους, με αποτέλεσμα αυτοί να πετούν τα όπλα τους και άλλα πολύτιμα αντικείμενα, τα οποία συλλέγοντάς τα οι διώκτες τους καθυστέρησαν⁶¹⁵.

Την πρώτη περιγραφή της μάχης του Βαλτετσίου έκανε στις 13 Μαΐου 1821 από την Πιάνα ο Θ. Κολοκοτρώνης σε επιστολή του προς τους Σπετσιώτες Γεώργιο Ν. Λάμπρου και Δημητράκαινα Μπούμπουλη (Μπουμπουλίνα), η οποία έχει ως εξής⁶¹⁶: «...Χθες εις τας τρεις η ώρα της ημέρας εξεστράτευσαν 4.100 τύραννοι και επήγαν κατά των εις Βαλτέτσι στρατευμάτων μας, μοιρασμένοι εις τέσσαρας κολώνες, εξων ήτον οι 2 χιλιάδες της καβαλλαρίας· μου εδόθη η ειδησις και αμέσως επήρα 1300 στρατιώτας και επήγα εις βοήθειάν τους. Οι εν Βαλτετσίω εσφαλίσθησαν εις τα ταμπούρια τους και άνοιξαν τουφέκι· έφθασα και εγώ με τους ανωτέρω, τους οποίους και ετοποθέτησα καλώς, η ώρα εις τας 6 της ημέρας⁶¹⁷, και τόσοι οι έγκλειστοι στρατιώται, καθώς και οι έξωθεν εστάθησαν με τόσην γενναιότητα και ανδρείαν, ώστε αδυνατώ να σας γράψω, ούτε εντρέπομαι να τους ονομάσω Έλληνες τω όντι, ούτε ήλπιζα ποτέ μίαν τοιαύτην γενναιότητα. Η αυτή μάχη εστάθη πεισματική από το μέρος των εδικών μας στρατιωτών, και απηλπισμένη από τους τυράννους και εβάρ-

614. Ι. Φιλήμοнос, ό.π., τόμ. Γ', σ. 274. Στο αρχείο του Ρήγα Παλαμήδη αναφέρεται άλλη εκδοχή για την αποχώρηση των Τούρκων. Ο Αντώνης Μαυρομιχάλης, που ήλθε τη νύχτα και πολεμούσε τους Τούρκους στα ανατολικά του χωριού, δέχθηκε επίθεση πολυπληθών εχθρών. Όταν το παρατήρησε ο Κυριακούλης κάλεσε τον Ηλία (Μαυρομιχάλη) και φωνάζοντας ότι κινδυνεύει ο Αντώνης, όρμησε με το ξίφος στο χέρι και έτρεψε σε φυγή τους Τούρκους. Η Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)390-1, γράφει ότι ο Κυριακούλης πήγε στο ταμπούρι του Σαλαφατίνου και τον κάλεσε να βοηθήσουν τον Αντώνη Μαυρομιχάλη, αλλά το ταμπούρι του Σαλαφατίνου ήταν δυτικά του χωριού, δηλαδή πολύ μακριά από τη θέση του Κυριακούλη που ήταν στα ανατολικά.

615. Α.μ.β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 25. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 235, και Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 116, όπου αναφέρεται ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης έτρωγε μπουγάτσα και αναγκάστηκε να τη βγάλει από το στόμα του για να φωνάξει.

616. Ανάργ. Α. Χ»Ανάργυρο, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', Αθήνησι 1861, σ. 192 κ.ε.

617. Ο Θ. Κολοκοτρώνης εδώ γράφει ότι έφθασε την έκτη ώρα της ημέρας (ανατολή ήλιου 5.20 π.μ. άρα έφθασε στις 11.20), δηλαδή τρεις ώρες μετά την έναρξη της μάχης. Στη διήγησή του γράφει: «...ανοίγοντας το τουφέκι εφθάσαμε και ημείς εις τας πλάταις των Τούρκων...». Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 68. Ο υπασπιστής του Θ. Κολοκοτρώνη, ο Φωτάκος, Απομνημονεύματα, σ. 113, γράφει προς επιβεβαίωση της καθυστέρησης της βοήθειας: «...ημείς όταν είδαμεν τους καπνούς ήτο ημέρα, ενώ ο Ρουμπής νύχτα τους επλάκωσεν εις το Βαλτέτσι, ώστε οι γενναίοι εκείνοι επολέμησαν υπέρ τας τρεις ώρας έως να τους πάμε βοήθειαν...».

Σταυριανός Καπετανάκης⁶²³. Επίσης αναφέρεται ότι τραυματίστηκε στο κεφάλι ο Παναγιώτης Βαγγελάκος⁶²⁴ από τα Αλικά του δήμου Μέσσης. Ο Παναγιώτης Πατσουράκος⁶²⁵ από τα Κονάκια Μαλεβρίου πληγώθηκε στη δεξιά παρειά. Ο Χριστόδουλος Βλαχονικολός⁶²⁶ από την Τρικότσοβα (Χαραυγή) τραυματίστηκε στο πόδι και τον ώμο. Στη μάχη του Βαλτετσίου έλαβαν μέρος ο Τζανέτος Κουρκουτάς⁶²⁷ και ο Αναγνώστης Παγώνης από τη Σέλιτσα (Βέργα).

Ιδιαίτερα θα πρέπει να αναφερθεί το όνομα της Σταυριανής Σάββαινας⁶²⁸ από την Αρεόπολη, η οποία ήταν μέσα στο Ταμπούρι του Κυριακούλη και πολεμώντας ηρωικά σκότωσε δύο Τούρκους. Ακόμη τη νύχτα ήταν η μόνη, η οποία μετέφερε στο ταμπούρι πυρομαχικά από την εκκλησία του χωριού, που εχρησιμοποιείτο ως αποθήκη εφοδίων και ως οχύρωμα του Ιωάννη Κατσανού και των Μπουραίων.

Για την ηρωίδα αυτή ο Ιωάννης Φιλήμων⁶²⁹ γράφει: «Ουδείς των ανδρών εξήρχετο των προμαχόνων, εξ'ων εις μόνος έσχε συγκοινωνίαν τινά αβλαβή. Αλλά πράγμα αξι-οπεριέργον, Λάκαινά τις, Σταυριάνα ονομαζομένη, εθελόπονος συστρατιώτης υπό τον

623. Μετά την απελευθέρωση υπηρέτησε στο στρατό, μέχρι το βαθμό του αντισυνταγματάρχη και εκλέχτηκε βουλευτής Οιτύλου. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Μαντίνειες της Μάνης, σ. 420. Γ Α Κ, Αρχ. Λαδά, Μικράι συλλογαί Κ047, φάκ. 14, έγγρ. 15 της 22 Μαΐου 1822.

624. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως υπαξιωματικός β' τάξεως με αριθ. μητρ. 06053 (018634), Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 18, φάκ. αριθ. 1600. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 132.

625. Α. Χ. Ε. Β. Ε., Κουτί 172, φάκ. αριθ. 83. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 219-20.

626. Γ Α Κ, Αριστεία, φάκ. 37, έγγρ. 005. Σε αίτηση για την απονομή αριστείου, που υπέβαλε στο δήμαρχο Αβίας Παναγιώτη Πιερ. Καπετανάκη, παρόντα στη μάχη του Βαλτετσίου, γράφει: «...είδατε εις πολλὰς περιπτώσεις με τους ιδίους σας οφθαλμούς, και ότι εις εκείνον τον τρομερόν πόλεμον του Βαλτετσίου επληρώθην εις τον πόδα και εις τον ώμον, όπου εκινδύνευσα υποφέρων τοσούτους πόνους και έξοδα ως είναι πασίδηλον...».

627. Γ Α Κ, Αριστεία, φάκ. 91, έγγρ. 021. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σσ. 72, 84 και 92. Όπου ο Τζανέτος Κουρκουτάς διορίστηκε υπολοχαγός της Φάλαγγος και τιμήθηκε με το αργυρό αριστείο του αγώνα και ο Αναγνώστης Παγώνης τιμήθηκε και αυτός με το αργυρό αριστείο.

628. Σε πιστοποιητικό που της χορήγησε από τις Κιτριάς στις 15 Απριλίου 1822 ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, μεταξύ των άλλων αναφέρεται ότι: «...δεν έλλειψε και εις του Βαλτετσίου τον πόλεμον μαχομένη γενναϊότατα δια την πατρίδα, σκοτώνοντας με τα χέρια της δύο εχθρούς...». Κ. Λ. Κ ο τ σ ώ ν η, Κυριακούλης Πιέρου Μαυρομιχάλης, Λακωνικά σπουδαί 14(1998)258. Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ. Α', Υπ. Εσωτ., φάκ. 50, έγγρ. 139 της 15 Απριλίου 1822. Στο αρχείο του Ρήγα Παλαμίδα σημειώνεται: «...Εις την μάχην αυτήν η εξ Αρεοπόλεως Σπαρτιάτις Σάββαινα έφερε τα φυσέκια την νύκτα προς τους εις τα οχυρώματα εις τους στρατιώτας του Κυριακούλου από την αποθήκην...». Ιω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)391. Ο Δ. Π ύ ρ ρ ο ς, στη χειρόγραφη «Περιήγηση της Ελλάδος», τόμ. Α', σ. 203, αντίγραφον στα Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', κυτ. 35, φάκ. 7, αναφέρει ότι στο ταμπούρι του Κυριακούλη τραυματίστηκε ένας αγωνιστής και «Μία γυνή Σπαρτιάτισσα, Σάββαινα καλουμένη, ευρεθείσα τότε εκεί έκλεισε το στόμα εκείνου του πληγωμένου διά να μην φωνάζη και τρομάζουν οι λοιποί Έλληνες και φύγουνε, ο οποίος μη δυνάμενος να αναπνεύση απέθανε». Η Σάββαινα στις 3 Αυγούστου 1829 υπέβαλε μια αναφορά προς την Δ' Εθνική Συνέλευση και ζητούσε την πρόνοια του νεοσύστατου κράτους. Α. Ε. Π., τόμ. 4, σ. 636 και Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης, Αθήναι 1962, σ. 87.

629. Ιω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 447.

Κυριακούλην Μαυρομιχάλην και μετ' αυτού συναποκλεισθείσα εν τω Βαλτετσίω, μόνη ετόλμα συνεχώς εξέρχεσθαι από του ενός εις τον άλλον προμαχώνα και διανέμειν πυριτιδοβολάς, όπου η ανάγκη εκάλει. Ην δε αυτή φύσεως ανδρικής, μελανίζουσα, αναστήματος υψηλού, εξαισίας γενναιοψυχίας, βαδίζουσα ως ανήρ και ομιλούσα ως στρατιώτης. Αείποτε έφερε το γυναικείον Λακωνικόν ένδυμα, και ηλικίας τότε μέχρι των 40 ετών».

Η σημασία της νίκης του Βαλτετσίου είναι ασύλληπτη. Ο Αμβ. Φραντζής γράφει⁶³⁰: «Εντοσούτω η εν τω Βαλτετσίω συμβάσα αύτη μάχη των 12 και 13 Μαΐου, αφ' ης επροξενήθη τοσαύτη καταστροφή εις τους Οθωμανούς, επεσφράγισε τας ελπίδας των Ελλήνων ότι η χειρ του Υψίστου είναι μετ' αυτών, ότι θέλει προοδεύσει ο σκοπός της ελευθερίας...».

Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος⁶³¹ αξιολόγησε τη μάχη του Βαλτετσίου με τα ακόλουθα: «...Αλλά το σπουδαιότερον υπήρξεν ότι η πολιορκία (της Τριπολιτσάς) δεν διελύθη και ότι το θάρρος των Ελλήνων ηύξησεν. Ευλόγως άρα το εν Βαλτετσίω τρόπαιον ελογίσθη ως ο θεμέλιος λίθος της Πελοποννησιακής ανεξαρτησίας και δικαίως εξυμνήθη ως εν των μάλλον αξιομνημονεύτων έργων της επαναστάσεως...».

Ο Thomas Gordon⁶³² αναφέρει για τη μάχη στο Βαλτέτσι τα ακόλουθα: «...Το γεγονός αυτό που μεγαλοποιήθηκε από τους νικητές με τον πομπώδη τίτλο Μάχη του Βαλτετσίου, ήταν αξιοσημείωτο για την ηθική του επίδραση και για την αναπτέρωση του ηθικού των Ελλήνων, σε αντίθεση προς τις αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις που είχε πάνω στον εχθρό· και βεβαίως έκρινε την εξέλιξη του αγώνα στην Πελοπόννησο και ίσως την τύχη της όλης επαναστάσεως, γιατί, αν η μάχη χανόταν, οι συνέπειες θα μπορούσαν να είναι καταστρεπτικές στις νότιες επαρχίες, ...».

Ο Γ. Φίνλεϋ⁶³³ για τη μάχη του Βαλτετσίου γράφει: «...Σε αυτή τη μάχη πολέμησαν πέντε χιλιάδες Τούρκοι και τρεις χιλιάδες Έλληνες. Από τους Τούρκους σκοτώθηκαν τετρακόσιοι και από τους Έλληνες εκατόν πενήντα. Η νίκη όμως ήταν τόσο καταφανώς υπέρ των Ελλήνων, ώστε η μάχη του Βαλτετσίου εκμηδένισε τη στρατιωτική φήμη των Τούρκων στο Μοριά και έσπασε το ηθικό τους στην Τριπολιτσά...».

Ο Ιωάννης Φιλήμων, τονίζοντας τη συμβολή και τον κίνδυνο τον οποίο διέτρεξαν οι κλεισμένοι στα ταμπούρια, γράφει⁶³⁴: «...διαφέρει όμως ο αποφασιστικός κίνδυνος, εν ω ερρίφθησαν οι κλεισθέντες, καθότι, εν περιπτώσει αποτυχίας, ουδεμία αυτοίς σωτηρίας απελείπετο ελπίς». Παρακάτω τονίζει τη γενικότερη σημασία της νίκης εκείνης και προσθέτει: «Άνευ της νίκης του Βαλτετσίου αδύνατος, δύναται τις ειπείν, απέβαινε πλέον η σύστασις Ελληνικού στρατοπέδου...». Συνεχίζοντας προσθέτει ότι, όπως μπορούμε να πούμε ότι η 25η Μαρτίου υπήρξε ο Ευαγγελισμός

630. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 28.

631. Κ. Πα πα ρ η γ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 52-3.

632. Τ h. G o r d o n, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, έκδ. «Μπάυρον», τόμ. Α', μέρος 1, σ. 94.

633. Γ. Φ ί ν λ ε υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 283.

634. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 276-7.

της ελληνικής επανάστασης, μπορούμε να ονομάσουμε τη 12η Μαΐου ως το Πάσχα της ελληνικής ανάστασης.

Η σημασία της νίκης στο Βαλτέτσι μεγεθύνεται αναλογιζόμενοι όσα αναφέρει ο Διονύσιος Κόκκινος⁶³⁵: «...Εσκέπτετο ακόμη ο Κεχαγιάμπεης να προτείνει ακολουθώς την μετατόπισιν των ελληνικών πληθυσμών της χερσονήσου εις άλλα μέρη και την ομαδικήν εγκατάστασιν μεγάλου αριθμού Τούρκων, ώστε η Πελοπόννησος να χάση τον ελληνικόν της χαρακτήρα διά παντός. Το σχέδιον τούτο, το οποίον δεν εστερείτο σοβαρότητος, ανέτρεψεν η τουρκική ήττα εις το Βαλτέτσι...».

Η νίκη της 12 - 13 Μαΐου 1821 στο Βαλτέτσι αποτελεί το φωτεινό ορόσημο, που θεμελίωσε την ελπίδα της νίκης και έδωσε το όραμα της ελευθερίας στους επαναστατημένους Έλληνες. Η νίκη ήταν αναμφισβήτητα όλων των Ελλήνων πολεμιστών. Ακόμη και αυτοί που δεν πρόλαβαν να φθάσουν στο πεδίο της μάχης, με την μακρινή παρουσία τους φόβισαν τους Τούρκους, οι οποίοι υποχρεώθηκαν σε επαίσχυντη φυγή. Αλλά οι Μανιάτες, οι Μεσσήνιοι και οι Αρκάδες, όσοι πρωταγωνίστησαν κλεισμένοι στα ταμπούρια του Βαλτετσίου, παραγκωνίστηκαν και έμειναν ταπεινοί θεατές στο στεφάνωμα ως νικητή του Θ. Κολοκοτρώνη. Ο τελευταίος καρπώθηκε ολοκληρωτικά τη νίκη, από την οποία δεν του ανήκε παρά μόνο ένα σχετικά μικρό μέρος.

Να προσθέσουμε ακόμη ότι ο Κεχαγιάς⁶³⁶, πληροφορούμενος τις προηγούμενες νίκες των Τούρκων και ότι οι Έλληνες είναι απόλεμοι, ήταν βέβαιος για το θρίαμβό του στο Βαλτέτσι. Γι' αυτό είχε έτοιμους έξι ταχυδρόμους να αναγγείλει τη νίκη του και την καταστολή της εξέγερσης στον Χουρσίτ και στον Κιοσέ Μεχμέτ που βρισκόταν στη Βοιωτία.

Όπως αναφέρει ο Ιω. Φιλήμων⁶³⁷, μετά τη νίκη των Ελλήνων στο Βαλτέτσι, στους ηττημένους, Τούρκους και Αλβανούς, έπεσε διχόνοια. Υπήρξε διαφωνία, αλλά και δυσπιστία μεταξύ των γηγενών Τούρκων και των Αλβανών, που είχαν έλθει στην Τριπολιτσία με τον Κεχαγιά. Οι Τούρκοι απαιτούσαν να προμαχούν οι Αλβανοί ως μισθοφόροι. Αντίθετα οι Αλβανοί ισχυρίζονταν ότι οι Τούρκοι, που είχαν τις οικογένειές τους και τις περιουσίες τους εκεί, θα έπρεπε να μπαίνουν στην πρώτη γραμμή του πολέμου.

Οι Έλληνες αποκόμισαν πολλά λάφυρα⁶³⁸, τουρκικές σημαίες 8, πυροβόλο 1, κιβώτια με φουσέκια 5 και πολλά όπλα. Άλλη πηγή αναφέρει 18 σημαίες και 4 κανόνια του κάμπου⁶³⁹.

Οι απώλειες των Ελλήνων, που ήταν κλεισμένοι στα ταμπούρια, ήταν μικρές, διότι έκαναν πόλεμο αμυντικό, ενώ περισσότερες ήταν οι απώλειες των Ελλήνων που ήρθαν σε βοήθεια. Οι απώλειες των Τούρκων, που συνεχώς έκαναν επιθέ-

635. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 179.

636. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 271.

637. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 277 κ.ε.

638. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 104.

639. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 215.

σεις και βρέθηκαν μεταξύ δύο πυρών, ήταν σημαντικές. Από τους Έλληνες οι νεκροί ήταν 4 και οι τραυματίες 17. Κατά μια εκδοχή οι Τούρκοι είχαν περίπου 300 νεκρούς και περισσότερους πληγωμένους⁶⁴⁰. Κατά την καταδίωξη των Τούρκων προκλήθηκαν οι μεγαλύτερες γι' αυτούς απώλειες.

Οι απώλειες των Τούρκων υπήρξαν μεγάλες, ο Αμβρόσιος Φραντζής⁶⁴¹ τις υπολογίζει 514 νεκρούς και 635 τραυματίες. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁶⁴² αναφέρει ότι οι απώλειες των Τούρκων σε νεκρούς ανήλθαν σε 1.700 και τραυματίστηκαν ακόμη περισσότεροι. Από τους Έλληνες που ήταν στα ταμπούρια σκοτώθηκαν 4 Μανιάτες, 5 άνδρες του Παπατσώνη, 3 του Φλέσσα, 2 του Πέτροβα και 14 πληγωμένοι. Από τους Έλληνες που ήταν έξω σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν 49. Από αυτούς 9 νεκροί και 12 πληγωμένοι ήταν Καρυτινοί.

Ο μεγάλος αριθμός των απωλειών των Τούρκων προκάλεσε θρήνο σε όλη την πόλη και παράλληλα δυσφορία απέναντι στον Κεχαγιά. Αντίθετα οι Έλληνες πανηγύρισαν τη νίκη τους και μεταξύ των λαφύρων ήταν και περίπου χίλια όπλα, που θα αποδεικνύονταν πολύτιμα για τη συνέχεια του αγώνα τους.

Η μάχη στα Δολιανά και τα Βέρβενα

Ο Κεχαγιάς θέλησε να αντιρροπήσει την αποτυχία των Τούρκων στο Βαλτέτσι με μια ανάλογη επιτυχία. Με εισήγηση των Τούρκων⁶⁴³ του Μυστρά και της Βαρδουνίας, ιδιαίτερα του Ρουμπή, πήρε την απόφαση να προσβάλει το στρατόπεδο των Ελλήνων στα Βέρβενα. Διαλύοντας αυτό, θα προχωρούσε στο Μυστρά και θα εισέβαλε στη Μάνη και τη Μεσσηνία, οπότε θα ανάγκαζε τους Μανιάτες να εγκαταλείψουν την πολιορκία της Τριπολιτσάς και να γυρίσουν στα χωριά τους για να προστατεύσουν τις οικογένειές τους. Σε περίπτωση αποτυχίας θα επέστρεφε στην Κόρινθο και από εκεί θα προσέβαλε τους Δερβενοχωρίτες στα Μεγάλα Δερβένια, για να διευκολύνει την κάθοδο στην Πελοπόννησο του Κιοσέ Μεχμέτ, ώστε από κοινού να αντιμετωπίσουν τους επαναστάτες. Στο τουρκικό στρατόπεδο δεν υπήρχε ομόνοια⁶⁴⁴. Όπως σημειώθηκε οι Αλβανοί έλεγαν να πολεμούν οι Τούρκοι, που είχαν εκεί τις οικογένειές τους και οι Τούρκοι ισχυρίζονταν ότι έπρεπε να πηγαίνουν οι Αλβανοί μπροστά που ήταν μισθοφόροι.

640. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 26. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 235. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 275.

641. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β, σ. 26. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 104. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 215.

642. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 215.

643. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 282. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 122. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 179 κ.ε.

644. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 105.

Η επαρχία Κυνουρίας, στην οποία υπάγονται τα Βέρβена, ήταν γενικά απαλλαγμένη από την παρουσία Τούρκων κατοίκων και οι Έλληνες μπορούσαν εκεί άφοβα να εκδηλώσουν τις επαναστατικές τους προθέσεις. Στις 24 Μαρτίου έγραψαν στους Υδραίους και Σπετσιώτες, ότι από τη στιγμή που προδόθηκε το μυστήριο της Φιλικής Εταιρείας στους Τούρκους, δεν είχαν άλλη διέξοδο από την επανάσταση. Στις 25 Μαρτίου άρχισε η συγκέντρωση Αγιοπετритών και γενικότερα ενόπλων Αρκάδων και Λακώνων υπό τον επίσκοπο Βρεσθένης Θεοδώρητο, τον επίσκοπο Μαλτσίνης Ιωακείμ, τον Αναγνώστη Κοντάκη, τον Παναγιώτη Ζαφειρόπουλο, τον Παναγιώτη Κρεββατά, τους Γιατράκους κ.ά.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, στις 5 Μαΐου με πρόταση του επισκόπου Βρεσθένης Θεοδωρήτου, ο Παναγιώτης Γιατράκος ανέλαβε την αρχηγία του στρατοπέδου των Βερβένων ως αρχιστράτηγος και στη διευθυντική επιτροπή διορίστηκαν ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, ο Βρεσθένης Θεοδώρητος και ο Νικόλαος Δεληγιάννης⁶⁴⁵.

Στις 18 Μαΐου 1821 στα Βέρβена⁶⁴⁶ υπήρχε ελληνικό στρατόπεδο με 2.500-3.000 μαχητές. Γενικός αρχηγός ήταν ο Παναγιώτης Γιατράκος με Λακεδαιμόνιους, άλλοι αρχηγοί ήταν ο Αντώνης Μαυρομιχάλης⁶⁴⁷ με Μανιάτες, ο Αναγνώστης Κοντάκης και ο Παναγιώτης Ζαφειρόπουλος με Αγιοπετρίτες, ο Αρχιμανδρίτης Ιερόθεος με Τριπολιτσιώτες κ.ά.

Τη νύχτα της 17 προς 18 Μαΐου⁶⁴⁸ ξεκίνησε ο Κεχαγιάς με περίπου 6.000 πεζούς και ιππείς και δύο πυροβόλα, για να διαλύσει το στρατόπεδο των Βερβένων⁶⁴⁹ και να προχωρήσει προς το Μυστρά. Αυτό που δεν κατόρθωσε στο Βαλτέτσι, προσπάθησε να το πετύχει στα Βέρβена. Προχώρησε μέχρι το χωριό Ρίζες και εκεί διαίρεσε το στρατό του σε τρεις κολώνες. Η βόρεια βάδισε από το δρόμο του Κούβλι στους λόφους Δραγούνι, για να χτυπήσει από τα νότια (ανατολικά) τα Βέρβена. Η δεύτερη προχώρησε προς τα Δολιανά και η νότια προς τα Βέρβена.

645. Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 229. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 179-180.

646. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 33-4. Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 235-6. Α. Κοντάκη, Απομνημονεύματα, έκδ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, βιβλ. 11, σ. 38. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 138. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σσ. 47, 63, 152 και 282-4. Τ. Γριτσόπουλου, Η μάχη Βερβένων-Δολιανών, συντόμως περιγραφόμενη υπό Θ. Ρηγοπούλου, Πελοποννησιακά 11(1975)159 κ.ε. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Πρακτικά, σ. 144. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)393. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 122-3. Ιωάννας Διαμαντούρου, (Η μάχη των Δολιανών και Βερβαίνων), ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 119.

647. Κ. Α. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)432 κ.ε.

648. Αναφέρονται ακόμη η 20-21 Μαΐου, Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α, σ. 105. Από άλλον η 23 Μαΐου, Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 235. Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 218, γράφει 18 προς 19.

649. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 33. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 138. Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 236. Ι. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 283-4. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 122-4. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Πρακτικά, σ. 144 και της ιδίας, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)393. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 182.

Στα Δολιανά είχε διανυκτερεύσει ο Νικήτας Σταματελλόπουλος⁶⁵⁰ και ο Αντώνης Κουμουσιώτης με 120 στρατιώτες. Τους είχε στείλει ο Θ. Κολοκοτρώνης για να ενισχύσουν την πολιορκία του Ναυπλίου. Τις πρωινές ώρες ξεκίνησαν να πάνε στα Βέρβена⁶⁵¹ να παραλάβουν μικρή δύναμη στρατιωτών και να κατευθυνθούν στο Άργος. Στο δρόμο όμως άκουσαν ότι έρχονται Τούρκοι και γύρισαν πίσω και μαζί με κατοίκους των Δολιανών οχυρώθηκαν σε σπίτια του χωριού. Συνολικά ήταν περίπου 300 μαχητές.

Η βορινή κολώνα των Τούρκων προσπέρασε τα Δολιανά και έφθασε στους λόφους Δραγούνι, που βρίσκονται ανατολικότερα. Διέλυσε τους ολιγάριθμους Έλληνες που ήταν εκεί και έφθασε στα Βέρβена από ανατολικά. Ύψωσε τουρκική σημαία σε σπίτι που βρισκόταν στο ψηλότερο μέρος του χωριού και είχε από κάτω τα σπίτια στα οποία ήταν οχυρωμένοι οι Έλληνες και η παρουσία της τουρκικής σημαίας είχε δυσμενή επίδραση στο ηθικό των αμυνομένων. Αναφέρεται⁶⁵² ότι υπήρχε συνήθεια τόσο στους Έλληνες, όσο και στους Τούρκους, όπου υψωνόταν η σημαία εκεί να συγκεντρώνονται οι στρατιώτες, οπότε οι υπερασπιστές των Βερβένων θα βρίσκονταν μεταξύ δύο πυρών.

Η μεσαία κολώνα, που είχε αρχηγό τον Κεχαγιά, βάδισε εναντίον των Δολιανών. Εκεί βρήκε αντίσταση από το Νικηταρά και τους συμπολεμιστές του. Οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν και κανόνι, μια δε οβίδα κατέστρεψε την πόρτα ενός πυργόσπιτου προκειμένου να εισέλθουν από εκεί οι επιτιθέμενοι. Όμως η πόρτα ήταν χτισμένη από μέσα και δεν μπόρεσαν να μπουν για να καταλάβουν το κτίριο. Ο Ιω. Φιλήμων⁶⁵³ γράφει σχετικά: «...Η προσβολή κατά των Δολιανών ήρξατο ευθύς, και οι υπό τον Νικήταν αντέκρουον άφοβοι, μιμούμενοι τους εν Βαλτετσίω και το παράδειγμα αρχηγού γενναίου. Ου μόνον δ' εβλάπτετο επαισθητώς το πεζικόν τού εχθρού, ως εκτεθειμένον υπό το στερεόν και αδιάκοπτον πυρ των εν ταις οικίαις κεκλεισμένων, αλλά και των τηλεβόλων η χρήσις, μετρία κατ' αρχάς, αδύνατος επί τέλους κατέστη ένεκα της θέσεως, ευκόλως θανατουμένων των τηλεβολιστών...».

Η νότια κολώνα του Τουρκικού στρατού κετευθύνθηκε στα Βέρβена. Πριν από το χωριό στις θέσεις Χολεβά και Κοσσυφόρευμα⁶⁵⁴ συνάντησαν τους υπερασπιστές των Βερβένων οι οποίοι, στο άκουσμα της μάχη στα Δολιανά, είχαν ξεκινήσει να πάνε για βοήθεια. Οι θέσεις που βρίσκονταν ήταν ανηφορικές και κακοτράχαλες, ώστε δεν μπορούσε να εφορμήσει το ιππικό και αυτό διευκόλυνε τους Έλληνες, άλλοι να οχυρωθούν εκεί και άλλοι να επιστρέψουν ασφαλείς στα Βέρβена για να οχυρωθούν στα σπίτια.

650. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 70. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 282.

651. Από τους συγγραφείς άλλοι αναφέρουν ότι ο Νικηταράς από τα Δολιανά είχε κατευθυνθεί προς το Άργος και άλλοι προς τα Βέρβена για να πάρει μερικούς ακόμη στρατιώτες.

652. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 36.

653. Ιω. Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 283.

654. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 106.

Οι Τούρκοι χτύπησαν κατά μέτωπο τους αμυνόμενους και ενισχύθηκαν από την πρώτη (τη βορινή) κολώνα η οποία, όπως αναφέρθηκε, έκανε κυκλωτική κίνηση από τους λόφους Δραγούνι. Οι Τούρκοι που είχαν καταλάβει το ανατολικό τμήμα του χωριού ύψωσαν σημαία σε υπερκείμενο σημείο των δυτικών ελληνικών αμυντικών οχυρωμάτων. Τότε δύο Μανιάτες, από τους στρατιώτες του Αντ. Μαυρομιχάλη⁶⁵⁵, συρόμενοι πλησίασαν τη σημαία και πυροβολώντας σκότωσαν τον σημαιοφόρο και τσάκισαν το κοντάρι και η σημαία έπεσε. Άλλος Τούρκος μπαϊρακτάρης (σημαιοφόρος) ύψωσε στο ίδιο μέρος σημαία, αλλά τον σκότωσαν και αυτόν, τσακίζοντας και τη δεύτερη σημαία του. Αυτό για τους Τούρκους ήταν κακό σημάδι και άρχισαν να υποχωρούν. Οι Έλληνες αναθάρρησαν και τους καταδίωξαν και όταν οι διωκόμενοι Τούρκοι από τα Βέρβена έφθασαν στα Δολιανά, παρέσυραν και τους εκεί επιτιθέμενους. Οι Τούρκοι νικημένοι και ντροπιασμένοι γύρισαν και κλείστηκαν στα τείχη της Τριπολιτσάς, περιμένοντας την κάθοδο στην Πελοπόννησο του Κιοσέ Μεχμέτ.

Οι απώλειες των Τούρκων δεν είναι καθορισμένες και κυμαίνονται ανάλογα με το συγγραφέα από 70 μέχρι 300.

Η επιχείρηση των Τούρκων εναντίον των Βερβένων απέτυχε, όπως είχε αποτύχει και η προηγούμενη εναντίον του Βαλτεσίου. Οι Τούρκοι της Τριπολιτσάς δεν επιχείρησαν νέα εκστρατεία για να προσβάλλουν άλλη οχυρή θέση κατεχόμενη από Έλληνες. Η νίκη των Ελλήνων στα Βέρβена-Δολιανά επισφράγισε τη στερέωση της επανάστασης του 1821, που είχε επιτευχθεί αρχικά στο Βαλτέτσι.

Οι μάχες στα Τρίκορφα

Μετά από τις νικηφόρες μάχες του Βαλτεσίου και των Δολιανών-Βερβένων, στις 19 Μαΐου, έφτασε στο Χρυσοβίτσι ο Διονύσιος Μούρτζινος⁶⁵⁶ με 250-350 Μανιάτες και τότε αποφασίστηκε οι Έλληνες να πλησιάσουν περισσότερο την Τριπολιτσά, ώστε η πολιορκία της να γίνει στενότερη⁶⁵⁷. Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁶⁵⁸, ο οποίος δεν είχε ακόμη δικό του στρατιωτικό σώμα, στις 21 Μαΐου μαζί με το Διονύσιο Μούρτζινο στρατοπέδευσε με 250-350 στη Ζαράκοβα και ακολούθως ο Κανέλλος Δεληγιάννης μαζί με τον Πλαπούτα με 1.500 πήγαν στα Τρίκορφα απέναντι από τη Σιλίμνα, μισή έως μια ώρα δυτικά από την Τριπολιτσά.

655. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 284. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 138. Η. Σαλαφάτινιου, ό.π., σ. 28. Άλλοι συγγραφείς γράφουν Έλληνες.

656. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 39-40. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 140. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 107. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 76.

657. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 140. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. . Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 39-40. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 76. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 107.

658. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 71, σημειώνεται: «...Εγώ εσηκώθηκα μια νύχτα μετά τον πόλεμον των Δολιανών και έπιασα τα Τρίκορφα ψηλά, και τους τζεπχανέδες τους είχαμε εις την Ζαράκοβα, όπου ήταν ένας δυνατός πύργος...». Όμως για την παρουσία του Μούρτζινου ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν κάνει λόγο.

Δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός, ότι ο κλοιός των πολιορκητών της Τριπολιτσάς έγινε στενότερος, όταν ο Διονύσιος Μούρτζινος έφτασε στο Χρυσοβίτσι. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, έστω και αν δεν το αναφέρει στα απομνημονεύματά του, δεν εμπιστευόταν τα Καρυτινά στρατεύματα για να πλησιάσει περισσότερο την Τριπολιτσά, πριν να έχει στη διάθεσή του τους εμπειροπόλεμους Μανιάτες του Μούρτζινου.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁶⁵⁹ αναφέρει για τη μετακίνηση στα Τρίκορφα: «...Την νύκταν λοιπόν της 21 (Μαΐου), ως εκ συνθήματος εφθάσαμεν άπαντες εις τα Τρίκορφα, ειργάσθημεν αδιακόπως όλην την ημέραν και όλην την νύκταν και κατασκευάσαμεν ακαταμάχητα οχυρώματα και εις τας 23 το πρωί επαρουσιάσθημεν αίφνης άντικρυ της Τριπολιτσάς και θέσαντες τους στρατιώτας εις τρεις γραμμάς τους διατάξαμεν να πυροβολήσουν τρις κατά τάξιν, χωρίς να πυροβολούν πολλοί εν ταυτώ και χωρίς να γίνη διακοπή διόλου εις τον πυροβολισμόν. Τούτο ιδόντες οι Τούρκοι αίφνης και παρά πάσαν προσδοκίαν, έμειναν εμβρόντητοι και τρέχοντες εκ του τρόμου και της φρίκης εις τας επάλξεις του φρουρίου, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, εθεωρούσαν τον κίνδυνον και την καταστροφήν τους εκείνη την στιγμήν...».

Από το στρατόπεδο του Βαλτετσίου οι Μανιάτες⁶⁶⁰ με τους Καλαματιανούς και άλλους Μεσσηνίους με αρχηγούς τον Κυριακούλη, Ηλία, Γεωργάκη, τον νεαρό Ιωάννη Π. Μαυρομιχάλη και το γενναίο Ηλία Σαλαφατίνο προχώρησαν και κατέλαβαν προωθημένη θέση στην πολιορκία της Τριπολιτσάς από τους ναούς του Αγίου Βλασίου και Αγίου Νικολάου μέχρι το Μύτικα.

Το στρατόπεδο των Καλαβρυτινών από το Λεβίδι μεταφέρθηκε στη Χρέπα. Ο στρατός των Βερβένων έπιασε θέσεις στο Στενό - Βερτσοβά - Ρίζες, που βρίσκονται στο βουνό Παρθένι. Τέλος Αργείοι υπό τον Δαγρέ οχυρώθηκαν στη Νέστανη⁶⁶¹ κ.α.

Κάθε επαρχία ήταν υποχρεωμένη να εφοδιάζει με τροφές και πολεμοφόδια τους στρατιώτες της εκτός από τους Μανιάτες, οι οποίοι ήταν φτωχοί και αυτούς τους είχαν αναλάβει οι άλλες επαρχίες⁶⁶². Ο Αμβρόσιος Φρα-

659. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 219.

660. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 39-40. Ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 136, γράφει ότι οι στρατιώτες από το Βαλτέτσι έπιασαν τη θέση που λέγεται Πάνω Μύλος της Τριπολιτσάς. Ο Φω-τεάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 131 κ.ε., γράφει ότι οι στρατιώτες από το Βελτέτσι έπιασαν το ψηλό και χοντρό βουνό της Σιλιμνας που βλέπει όλην την Τριπολιτσά.

661. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 140. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 286 κ.ε.

662. Μερικοί αμφισβητούν την πολεμική αξία των Μανιατών ή ελαχιστοποιούν τη συμβολή τους στη νίκη. Το γεγονός ότι στους Μανιάτες, λόγω της ανέχειάς τους, οι Μοραΐτες έδιναν τροφή και μισθό, για να παραμένουν κοντά τους στα στρατόπεδα, αποδεικνύει τη μικροψυχία των επικριτών τους. Ο Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 222, γράφει: «...απεφασίσαμεν εκ συμφώνου και εγράψαμεν του Πετρόμπεη και του γέροντος Μούρτσινου να έλθουν και αυτοί εις την πολιορκίαν, και εάν οι Μανιάται δεν θέλουν να τους ακολουθήσουν αμισθί (καθώς προφασίζοντο) να θέσουν υπό μισθόν χιλίους, ως έγγιστα, και τους υποσχόμεθα ημείς ότι τους μεν 750 να τους πληρώνουν αι επαρχίαι του Μιστρός και του Αγίου Πέτρου υπό την οδηγίαν των Μαυρομιχάληδων τους δε 250 να τους πληρώσει η Καρύταινα υπό την οδηγίαν του Μούρτσινου· και ούτως εξεστράτευσαν οι Μαυρομιχάλοι με επέκεινα των 600, έστειλε και ο Μούρτσινος τον υιόν του Διονύσιον και τον Μπουκουβαλέαν με επέκεινα των 200 και έφθασαν εις το Λεοντάρι εις τας 24, όπου υπήγομεν και ημείς άπαντες

ντζής⁶⁶³ γράφει: «...Μεταξύ όλων των άλλων στρατευμάτων οι Μανιάται όχι μόνον ετροφοδοτούντο λαμβάνοντας και τα αναγκαία πολεμοφόδια επίσης, αλλά και εμισθοδοτούντο ακόμη από τας άλλας επαρχίας της Πελοποννήσου κατά πρότασιν των αρχηγών της Μάνης...». Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁶⁶⁴ γράφει στη διήγησή του ότι ο Κανέλλος Δεληγιάννης φρόντιζε για την τροφοδοσία του στρατεύματος και αυτός για τον πόλεμο.

Με την εγκατάσταση των επαναστατών στα Τρίκορφα οι συγκρούσεις Ελλήνων και Τούρκων έγιναν συχνότερες και με αυτές περιοριζόταν βαθμιαία ο ζωτικός χώρος των πολιορκημένων. Σημασία είχε να εμποδιστεί ο εφοδιασμός τους με χόρτα και με δημητριακά από τη νέα εσοδεία.

Στις 24 Μαΐου οι Τούρκοι έβγαλαν από το κάστρο για βοσκή τα ταχυδρομικά άλογα στη θέση Κάρτσοβα, που ήταν έξω από τη μεγάλη τάπια. Πήγαν Έλληνες και πήραν μερικά άλογα, αλλά τους χτύπησαν οι Τούρκοι. Σε βοήθειά τους έτρεξαν στρατιώτες από τη Ζαράκοβα, που ήταν στρατοπεδευμένος ο Μούρτζινος, αλλά βγήκαν και οι Τούρκοι της Τριπολιτσάς. Τελικά έφθασαν Έλληνες και από το Βαλτέτσι και γενικεύθηκε ο πόλεμος για τρεις ώρες στην περιοχή του Αγίου Βλάσση. Η έκβαση του πολέμου ήταν υπέρ των Ελλήνων και οι Τούρκοι νικημένοι γύρισαν στο φρούριό τους⁶⁶⁵.

Στις 26 Μαΐου βγήκαν πανστρατιά οι Τούρκοι για να χτυπήσουν το στρατόπεδο του Πλαπούτα που ήταν στη Σιλίμνα. Έσπευσαν όμως σε βοήθειά του Μανιάτικα και άλλα σώματα από τη Ζαράκοβα και το Βαλτέτσι και τελικά οι Τούρκοι χωρίς να ρίξουν ούτε μια τουφεκιά γύρισαν πίσω στην Τριπολιτσά⁶⁶⁶. Αυτό καταρράκωσε το ηθικό τους και αναφέρεται ότι θα ήταν γι' αυτούς προτιμότερη μια ήττα από την αδυναμία αναμέτρησης με τους αντιπάλους τους. Φαίνεται ότι μεταξύ τους επήλθε διαφωνία και αυτή ήταν χειρότερη.

Καθημερινά γίνονταν μικροσυμπλοκές μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Στις 3 Ιουνίου, στις 3 το απόγευμα, οι Τούρκοι χτύπησαν τα οχυρώματα στον Άγιο Βλάσση και ο πόλεμος κράτησε ως τη δύση του ήλιου, οπότε γύρισαν πίσω χωρίς να πετύχουν κανένα αποτέλεσμα⁶⁶⁷.

Στις 5 Ιουνίου μερικοί Τούρκοι βγήκαν από το κάστρο της Τριπολιτσάς και πήγαν στο χωριό Θάνα, έχοντας αγγαρεύσει Έλληνες για να θερίσουν σπαρτά, προ-

οι πρόκριτοι και αρχηγοί όλων των επαρχιών και τους υποδέχθημεν. Και ο μεν Κυριακούλης και Ηλίας Μανρομιχάλοι μετά του Δ. Μούρτσινου και των Μανιατών απήλθον εις τα Τρίκορφα εις γενικόν στρατόπεδον, και ετοποθετήθησαν και αυτοί εκεί...». Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 287.

663. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 42-3.

664. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 67 και 72. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 287.

665. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 286. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 48. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 187.

666. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 286. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 48.

667. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 288. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 48. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 107.

κειμένου να εφοδιασθεί η πόλη. Μερικοί Καρυτινοί χτύπησαν τους Τούρκους, ελευθέρωσαν τους Έλληνες και πήραν τα θερίσματα. Τότε βγήκε μεγάλη δύναμη Τούρκων και πολέμησε τους επαναστάτες και η συμπλοκή γενικεύθηκε. Σε μια από τις μάχες που έγιναν εκείνη την ημέρα σκοτώθηκαν και οι αδελφοί Μπούρα από τους Κωνσταντίνους της Μεσσηνίας⁶⁶⁸.

Σε βοήθεια των ανωτέρω αγωνιζομένων Ελλήνων έτρεξε τότε και ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης⁶⁶⁹ με 50 Μανιάτες. Οι Τούρκοι τον συνάντησαν κοντά στη μεγάλη οδό και τον πολιορκήσαν σε μια άστεγη εκκλησία. Ένας Μανιάτης από το Οίτυλο, ονομαζόμενος Καραμουσουλάκης, πληροφόρησε τον Ηλία Σαλαφατίνο για τα διατρέχοντα. Αυτός, φωνάζοντας «αδέλφια ο Γιωργάκης χάνεται», όρμησε ακολουθούμενος από πολλούς πατριώτες του. Στην ορμή των Μανιατών οι Τούρκοι εγκατέλειψαν τον αγώνα και έσπευσαν να ζητήσουν καταφύγιο στο κάστρο τους.

Όταν αργότερα έπεσε η Τριπολιτσά, ο Κεχαγιάς συζητούσε με το Γιωργάκη Μαυρομιχάλη τις λεπτομέρειες του πολέμου και άκουσε ότι βρισκόταν στην εκκλησιούλα πολιορκημένος. Τότε του είπε πως αν ήξερε ότι ο γιός του Μπέη της Μάνης ήταν εκεί, δεν θα αποχωρούσε, αλλά και όλο το στράτευμά του θα θυσιάζε για να τον αιχμαλωτίσει⁶⁷⁰.

Στα μέσα Ιουνίου από το στρατόπεδο των Τρικόρφων, κατόπιν εντολής της Πελοποννησιακής Γερουσίας, ο Ηλίας και ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ο Σταυριανός Καπετανάκης, ο Ηλίας Σαλαφατίνος, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος κ.ά. εξεστρατεύσαν στη Λειβαδιά για να εμποδίσουν την κάθοδο τουρκικών στρατευμάτων στο Μοριά.

Στις 2 Ιουλίου έφθασε στα Τρίκορφα και ο Δημήτριος Υψηλάντης που οργάνωσε σε στρατόπεδο τη συγκέντρωση των επαναστατών.

Στις 18 Ιουλίου έγινε η μάχη των Λιθοβουνίων⁶⁷¹, όπου σκοτώθηκε ο γενναίος Αλβανός Αλιόμπεης. Ο Α. Κοντάκης έγραψε στα απομνημονεύματά του ότι οι Τούρκοι πήγαν προς τον Άγιο Σώστη και οι Έλληνες κατέλαβαν ένα χαντάκι και χτύπησαν τους εχθρούς και τους προκάλεσαν απώλειες. Αναφέρεται⁶⁷²: «...εις την μνησθείσαν θέσιν έγινε από 18 Έλληνες Τζακώνους, Τριπολιτσιώτας και Λακε-

668. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 164, αναφέρει «...Την 5 εξήλθον κατά των εις Θάνα ωχυρωμένων, εμαχήσαντο και εφόνευσαν εννέα Έλληνες μεθ' ων και ο Μπούρας από τη Μεσσηνία...». Ο Ι ω. Φ ι λ ή μ ω ν, ό.π., τόμ. Γ', σ. 288, αναφέρει ότι ο Μπούρας έπεσε νεκρός μαζί με άλλους οκτώ. Ο Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 227-8, γράφει ότι αυτός ήταν ο πρωτεργάτης της μάχης αυτής, που έγινε όμως στις 11 Ιουνίου, όπου σημειώνει ότι ο Παναγιώτης Μπούρας μαζί με τους 37 συμπολίτες τους ήταν οχυρωμένοι σε ένα ομαλό λόφο και δέχθηκαν επίθεση 300 ιππέων και 500 πεζών και σκοτώθηκαν όλοι. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 48. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)393-4.

669. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)394, στιχ. 368 κ.ε.

670. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 2(1968-9)394.(υποσημείωση).

671. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 216. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 251. Α. Κ ο ν τ ά κ η ς, ό.π., σ. 42. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., τόμ. Β1, σ. 139.

672. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 43.

δαιμονίους, οίτινες ήσαν αποκλεισμένοι εις ένα χάνδακα, μεταξύ των οποίων οι ανδρειότεροι και αξιώτεροι της στιγμής εκείνης ήσαν, ο ατρόμητος Ηλίας Μπισμίνης⁶⁷³, ο Αθανάσιος Αποστολάρας και ο Αρχιμανδρίτης Αθανασόπουλος...».

Στις 20 Ιουλίου 1821, γιορτή του Προφήτη Ηλία, ήταν στα Τρίκορφα ο επίσκοπος Ανδρούβιστας Θεόκλητος Αλεπουδέας-Μιχολινάκος⁶⁷⁴ και έκανε δοξολογία. Μετά τον εκκλησιασμό ακολούθησε σφοδρή μάχη. Ο Θ. Κολοκοτρώνης γράφει ότι στις 20 Ιουλίου οι Τούρκοι πήγαν εναντίον τους και οι Αγιοπετρίτες είχαν μεγάλες απώλειες. Στη μάχη αυτή σκοτώθηκε ο Ιωάννης Θεάκος⁶⁷⁵ από τη Μηλιά.

Αναφερόμενος ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁶⁷⁶ στη συμβολή των Μανιατών στα Τρίκορφα γράφει: «...Οι Μαυρομιχάλοι, ως άνω είρηται, απελθόντες εις το εν Τρίκορφοις στρατόπεδον, ετοποθετήθησαν κατ' ιδίαν, ο δε Διονύσιος Μούρτζινος πλησίον του στρατιωτικού σώματος της Καρύταινας. Και αφού τους πληρώναμεν τακτικώς τον μηνιαίον μισθόν, τροφάς και πολεμοεφόδια μέχρις και της ημέρας εκείνης της αλώσεως της Τριπολιτσάς και αφού απήλαυσαν τόσα πλούσια λάφυρα δεν έπραξαν ουδέν άξιον των προσδοκιών μας, καθότι κανέν κατόρθωμα άξιον της ιστορίας έπραξαν, ως εμπειροπόλεμοι, οπού εφантаζόμεθα ότι είναι, εκτός του να μαραφουλίζουνσι (γυμνώνουν) τους όσους αόπλους και αδυνάτους χριστιανούς εύρισκον μόνους. Εις αυτό και μόνον έδειξαν πολλήν ικανότητα!...». Ο Κανέλλος Δεληγιάννης δεν έλαβε υπ' όψη του το μέγεθος της προσφοράς των Μανιατών στον τομέα του ηθικού του Πελοποννησιακού στρατεύματος. Αλλά και στα πεδία των μαχών οι Μανιάτες διακρίθηκαν, εκτός αν θεωρούσε τη μάχη του Βαλτετσίου δικό του έργο.

673. Ο Ηλίας Μπισμίνης ή Βισβίκης ήταν από τη Μηλιά του δήμου Λεύκτρου και γεννήθηκε το 1790. Σε νεαρή ηλικία σκότωσε τον καπετάν Γιάννη Μαυροειδή και εγκαταστάθηκε στους Γοράνους της Λακεδαίμονος. Μ. Ι. Θ ε ο δ ρ ο π ο ύ λ ο υ, Σπαρτιατικών Ημερολόγιον, έτος Θ' 1909, σσ. 102-107. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Η Μηλιά της Έξω Μάνης και επιγραφάι χριστιανικών χρόνων εξ αυτής, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)165. Στρατεύοταν με τους Γιατράκους, στις 28 Απριλίου 1824 πήρε το βαθμό του χιλιάρχου και στις 8 Ιανουαρίου 1825 του αντιστρατήγου. Έζησε μέχρι το 1826. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως ταγματάρχης με αριθ. μητρ. 00347. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 139, φάκ. αριθ. 114 και Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 205. Στον Άγιο Σώση ήταν μαζί του κυκλωμένος και ο Γρηγόριος Γεωργ. Δουράκης. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 51, φάκ. 37 και Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 152.

674. Ο Θεόκλητος Αλεπουδέας-Μιχολινάς ήταν από τα Γούρνισα (Αγία Σοφία) της Ανδρούβιστας (ανατολικά της Καρδαμύλης), γεννήθηκε το 1750 και το 1786 ήταν διάκος, το 1789 ήταν επίσκοπος, έλαβε ενεργό μέρος στην επανάσταση του 1821, άφησε διαθήκη και έζησε μέχρι το 1831. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Η Αρδούβιστα-Ανδρούβιστα-Μεγάλη Χώρα της Έξω Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)35 κ.ε. όπου και βιβλιογραφία. Β. Π α τ ρ ι α ρ χ έ α, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών του 1821, Αθήναι 1971, σσ. 538, 540-1, 552, 556, 558, 563. Στις 2 Απριλίου 1819 κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, Β α λ. Μ έ ξ α, Οι Φιλικοί, Αθήναι 1927, σ. 43, αριθ. καταλ. 277. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε αρχικά ως οπλαρχηγός 5^{ης} τάξεως και αργότερα 4^{ης} τάξεως (ταγματάρχης) με αριθ. μητρ. 00507. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 61, φάκ. αριθ. 80. Για τη μάχη της 20 Ιουλίου 1821 βλέπε: Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 77 και Α. Κ ο ν τ ά κ η, ό.π., σ. 42.

675. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 60, φάκ. αριθ. 52 και Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 156.

676. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 225.

Βέβαια ο Κανέλλος Δεληγιάννης είναι γνωστός για τις υπερβολές του και τα καυστικά του σχόλια. Ίσως δεν θα χρειαζόταν να υπενθυμίσει κανείς, ότι κάποτε αυτός ο ίδιος⁶⁷⁷, απογοητευμένος από τους συμπατριώτες του, που τον είχαν εγκαταλείψει, ζήτησε από τους Μαυρομιχαλαίους και του παραχώρησαν το γνωστό Μανιάτη αγωνιστή Ηλία Σαλαφατίνο για να ξεσηκώσει με τη βία τους Καρυτινούς. Κι ακόμη ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης προωθήθηκε στη Ζαράκοβα, όταν έφθασε κοντά του ο Διονύσιος Μούρτζινος και έτσι άρχισε να γίνεται στενότερη η πολιορκία της Τριπολιτσάς. Κι όσοι αναρωτηθούν τί τον ήθελε ο Κολοκοτρώνης τον Μούρτζινο; την απάντηση δίνει ο Φωτάκος (Τρίκορφα 5 Ιουνίου) γράφοντας ότι: «...εις τας αρχάς της πολιορκίας οι στρατιώται Έλληνες ήσαν όλως διόλου αγύμναστοι και διά να γεμίσουν το τουφέκι των πολλοί έβαλαν πρώτα το βόλι και έπειτα την μπαρούτη...». Η παρουσία των Μανιατών έδινε κουράγιο στους απόλεμους Έλληνες και γι' αυτό τους ζήτησαν να έρθουν, δίνοντάς τους μισθό για την επιβίωση των οικογενειών τους.

Στα απομνημονεύματα των αγωνιστών κυριαρχεί ο εγωκεντρισμός. Ο Θ. Κολοκοτρώνης εξύμνησε μόνο τους Μανιάτες που πολέμησαν μαζί του στον Άγιο Αθανάσιο της Καρύταινας. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης εγκωμίασε τον Ηλία Σαλαφατίνο, επειδή του τον παραχώρησαν για λίγο οι Μαυρομιχαλαίοι και υπηρέτησε υπό τις διαταγές του. Τότε που χρειάστηκε βία για να στρατολογήσει τους πατριώτες του.

Η συνέλευση των Καλτετζών

Οι Τούρκοι της Πελοποννήσου, μετά τις μάχες του Βαλτετσίου και των Δολιανών-Βερβένων, είχαν περιοριστεί σε λίγα κάστρα και η ύπαιθρος χώρα του Μοριά ήταν σχεδόν απαλλαγμένη από την παρουσία τους⁶⁷⁸. Η κατάρρευση της τουρκικής εξουσίας άφησε κενό, που κατά κάποιο τρόπο το αναπλήρωσε προσωρινά η παρουσία των προκρίτων⁶⁷⁹, εχόντων ηγετική θέση στην επαναστατική κινητοποίηση και οι οποίοι διέθεταν ενόπλους άνδρες ως σωματοφύλακες. Αρχικά στην Καλαμάτα είχαν ιδρυθεί στις 23 Μαρτίου η Γερουσία των Μανιατών και η Μεσσηνιακή Σύγκλητος που εξακολουθούσαν τις εργασίες τους και είχαν αναλάβει τη διατήρηση της τάξης, τη στρατολογία, τον εφοδιασμό με τρόφιμα και πολεμοφόδια των επαναστατοκών σωμάτων. Στην Πάτρα ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Ανδρέας

677. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 178, όπου, αναφερόμενος στη συνάντηση των οπλαρχηγών στου Πάπαρη, γράφει: «...Εγώ δε ν' απέλθω εις τας κωμοπόλεις και χωρία της επαρχίας μου να κάμω γενικήν στρατολογίαν. Απήτησα λοιπόν από τους Μαυρομιχάλας να με δώσουν ένα καπετανίσκον τους με 40 ή 50 Μανιάτας και με έδωκαν τον Ηλίαν Σαλαφατίνον με 38 Μανιάτας καλούς στρατιώτας, οίτινες ήτον να με χρησιμεύσουν ως εκτελεστική δύναμις δια τους δυστροπούντας εις την στρατολογίαν και εκ της δειλίας φέροντας προσκόμματα, και μ' εχρησίμευσαν αρκετά διά τον σκοπόν της λιποταξίας· έτρεχον δε και εις όλας τας μάχας, δείξαντες πάντοτε ευτολίμην...».

678. Εξαίρεση αποτελούσε το χωριό Λάλα που οι Αλβανοί κάτοικοί του έμειναν στον τόπο τους περίπου μέχρι τα μέσα Ιουνίου, οπότε ανεχώρησαν για την Πάτρα.

679. Σπ. Τρίκοπης, ό.π., τόμ. Α', σ. 289.

Λόντος, ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος κ.ά. συνέστησαν στις 26 Μαρτίου το Αχαικό Επαναστατικό Διευθυντήριο για τον ίδιο σκοπό. Ανάλογη αρχή συνέστησε και ο Σισίνης στη Γαστούνη.

Όπως από την πρώτη στιγμή της εξέγερσης των Ελλήνων σχηματίστηκε η Γερουσία των Μανιατών, η Μεσσηνιακή Σύγκλητος και το Αχαικό Διευθυντήριο, κατά τον ίδιο τρόπο και οι άλλες επαρχίες σχημάτισαν τοπικές διοικήσεις, αποτελούμενες από 3-5 μέλη και ονομάστηκαν Εφορείες⁶⁸⁰ ή Επαρχιακές Δημογεροντίες. Τα καθήκοντά τους ήταν η τήρηση της τάξης, η στρατολογία και ο εφοδιασμός. Οι εφορείες διαχειρίζονταν τις Οθωμανικές ιδιοκτησίες, παρακρατούσαν μέρος της παραγωγής ή διενεργούσαν εράνους. Επειδή μερικές φορές υπήρχε άρνηση συμμετοχής στα έξοδα, οι Δημογέροντες ασκούσαν βία. Γενικά όμως η κατάσταση της Πελοποννήσου⁶⁸¹ δεν ήταν ικανοποιητική από τις αυθαιρεσίες των ισχυρών τοπικών παραγόντων. Είχε γίνει απαραίτητη η συγκρότηση κεντρικής εξουσίας, η οποία θα έδινε τις κατευθύνσεις για τις επιβαλλόμενες ενέργειες, αλλά παράλληλα θα έβαζε και φραγμό στην ασυδοσία των καταπιεστών και ταραχοποιών.

Από τις αρχές Απριλίου φάνηκε ως επιτακτική ανάγκη η παρουσία ενός αρχηγού της Ελληνικής επανάστασης. Τα βλέμματα όλων στράφηκαν στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁶⁸², ο οποίος πληρούσε δύο απαραίτητους όρους. Ήταν Μπέης της Μάνης και επομένως κανείς δεν μπορούσε να θεωρήσει τον εαυτό του ως έχοντα τίτλους ευγενέστερης καταγωγής. Επίσης ηγείτο των Μανιατών του μοναδικού τότε αξιόμαχου στρατού και αυτό τον καθιστούσε ισχυρότερο κάθε άλλου.

Όταν στις 6 Απριλίου συγκεντρώθηκαν αρχηγοί επαναστατικών σωμάτων στο χωριό Πάπαρη, ζήτησαν από τον Πετρόμπεη να πάρει χίλιους Μανιάτες και να πάει κοντά τους και σε αντάλλαγμα να τον αναγνωρίσουν αρχιστράτηγο και ηγεμόνα της Πελοποννήσου⁶⁸³. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στην αρχή οι Πελο-

680. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 241 κ.ε. Στην πρώτη εγκύκλιο της Πελοποννησιακής Γερουσίας, παράγραφος β', ό.π., σ. 244, αναφέρεται: «...Εσείς οι Γενικοί Έφοροι της επαρχίας σας να διορίσετε τους αναγκαίους Εφόρους εις κάθε χωρίον της επαρχίας σας προσέχοντες καλώς να εκλέξετε υποκείμενα με φόβον Θεού και συνείδησιν υποληπτικά και άξια, και όχι άτακτα και χωρίς ιδέαν πραγμάτων». Λάμβανε μέριμνα και για τα θύματα του πολέμου, παράγραφος ιβ', σ. 247: «...Να φροντίζετε για να καταγράφετε εις τους κώδικας της εφορίας σας τα ονόματα των όσων ήθελον θανατωθώσιν εις τους πολέμους και να δίδετε εις τας φαρμείας των αναγκαίαν ζωοτροφίαν από το κοινόν της επαρχίας σας». Η Πελοποννησιακή γερουσία κάλεσε τους πολίτες να εκλέξουν τους εφόρους τους, ό.π., σ. 248...

681. Α. Λ ι γ ν ο ύ, Αρχ. Κοιν. Ύδρας, ό.π., τόμ. Ζ', σ. 75.

682. Ο Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η ς, ό.π., σ. 74, περιγράφει τα γεγονότα με αρνητικό συναίσθημα και γράφει: «...Εις τας Καλτετζαίς, Επαρχία Μιστρά, έγεννε Συνέλευσις από μέρος προυχόντων της Πελοποννήσου και το ευρήκαν εύλογον να φέρωμεν τον Μαυρομιχάλην, οπου ήτον εις την Καλαμάταν. Επήγε ο Κανέλος ο Δεληγιάννης και ο Πονηρός (Νικ. Πονηρόπουλος), τον επήραν από την Καλαμάταν, τον επήγαν εις την Στεμνίτσα και τον έκαμαν πρόεδρο της Γερουσίας...».

683. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 177: «...Επειδή βλέπομεν δειλίαν τινά εις τους συμπολίτας μας, να στείλωμεν μίαν πρεσβείαν εις τον Πετρόμπεην να τον προσκαλέσωμεν ότι αν δύναται να βγάλη τουλάχιστον 1.000 Μανιάτας ως εμπειροπολέμους να δώσουν το παράδειγμα της ευτολμίας εις τους Πελο-

ποννησίοι πίστευαν πως με την επανάσταση θα ξεχυθούν δέκα χιλιάδες Μανιάτες πολεμιστές και θα διώξουν τους Τούρκους από το Μοριά. Στο τέλος κατηγορούσαν αδίκως τους Μανιάτες ότι δεν έκαναν τίποτε, έστω κι αν η συμβολή τους ήταν σημαντική και αναντικατάστατη τόσο στην έναρξη, τη διάδοση της επανάστασης, στη νίκη του Βαλτετσίου, στην καταστροφή του Δράμαλη, όσο και στην επιτυχή άμυνα στις επιθέσεις του Ιμπραήμ πασά εναντίον της Μάνης. Η χρησιμότητα των Μανιατών φαίνεται και από το γεγονός ότι αρχικά μόνοι αυτοί έπαιρναν μισθό⁶⁸⁴.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Πετρόμπεης, μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας, είχε αναγορευθεί σε αρχιστράτηγο του Σπαρτιατικού στρατοπέδου και του Μεσσηνιακού στρατού. Είχε στείλει τους συγγενείς του και τους καπετάνιους της Μάνης στα πολεμικά μέτωπα, ενώ ο ίδιος αδρανούσε, περιοριζόμενος σε αλληλογραφία⁶⁸⁵ και ευχολόγια για επιστράτευση, συνδρομή του στόλου και εφοδιασμό των στρατοπέδων.

Ο Πετρόμπεης δεν είχε κατανοήσει, ούτε μπορούσε να ανταποκριθεί στη δραστηριότητα που απαιτούσαν από τον ηγέτη τους οι πρώτες στιγμές της επαναστατικής κινητοποίησης. Δεν είχε τη διορατικότητα να σχεδιάζει την πολεμική εξέλιξη του αγώνα, ούτε να συντονίζει τις δυνάμεις του και να τις εμπνέει. Ο μόνος, ο οποίος είχε αυτές τις ικανότητες, ήταν ο Θ. Κολοκοτρώνης, αλλά η καταγωγή του και η προηγούμενη πολιτεία του, την οποία αργότερα προσπάθησαν πολλοί να την εξωραΐσουν, στεκόταν εμπόδιο στη γενική αποδοχή του.

Στην πρόσκληση από τον Πάπαρη των ηγετών των επαναστατικών σωμάτων ο Πετρόμπεης απάντησε με μεγάλη βραδύτητα⁶⁸⁶. Άφησε να περάσει περισσότερο από ένας μήνας και στις 14 Μαΐου βρισκόταν στη Σκάλα της Μεσσηνίας, όπου έμαθε τη νίκη στο Βαλτέτσι και έσπευσε να την ανακοινώσει στους Υδραίους και στους Σπετσιώτες⁶⁸⁷.

Στις 26 Μαΐου σηνήλθε η συνέλευση στις Καλτετζές στην οποία συμμετείχαν διάφοροι πρόκριτοι και στρατιωτικοί χωρίς να προηγηθούν εκλογές. Ανατέθηκε στον Πετρόμπεη⁶⁸⁸ η αρχιστρατηγία της Πελοποννήσου και έγινε η σύσταση της

ποννησίους, ως πρωτοπείρους να έβγη και ο ίδιος εις το Λεοντάρι να σχηματίσωμεν ένα γενικόν στρατόπεδον και αν τούτο το κάμη θέλομεν τον αποφασίσει αρχιστράτηγον και ηγεμόνα της Πελοποννήσου...». Ο Ηλίας Σαλαφατίνος έγραψε ότι είχε προσκολληθεί στον Κανέλλο Δεληγιάννη και ότι στρατολογούσε Καρυτινούς μετερχόμενος τη βία. Ιω. Γιανναρόπουλου, Διήγησης Σπαρτιάτου τινός κλπ., ό.π., σ. 138.

684. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 291.

685. Στις 29 Απριλίου ο Πετρόμπεης από την Καλαμάτα έγραψε στους Σπετσιώτες: «...Δια τούτο εξαποστέλλομεν κοινή ψήφω τους παρόντας φιλογενείς Διονύσιον Κορνήλιον και κύριον Τριγκέταν, οτινες θέλει σας πληροφορήσουν και δια ζώσης». Α. Α. Χ' Αναργύρου, ό.π., τόμ. Α', σ. 184-6

686. Αναφέρεται ότι συνοδευόμενος από τριακοσίους περίπου Μανιάτες πήγε στο Λεοντάρι και από εκεί στις Καλτετζαίς. Π. Π. Γερμανού, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 110.

687. Α. Α. Χ' Αναργύρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', Αθήνα 1861, σ. 195-7.

688. Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητος Ύδρας, τόμ. Ζ', σ. 139.

Πελοποννησιακής Γερουσίας από κληρικούς και προκρίτους. Τη Γερουσία⁶⁸⁹ αποτέλεσαν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ως αρχιστράτηγος, ο Επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρατος, ο Σωτήρης Χαραλάμπης, ο Θάνος Κανακάρης, ο Αναγνώστης Δεληγιάννης και ο Νικόλαος Πονηρόπουλος. Έδρα της ορίστηκε η Στεμνίτσα και η δικαιοδοσία της έφθανε χρονικά μέχρι την άλωση της Τριπολιτσάς⁶⁹⁰. Απουσίαζαν⁶⁹¹, μάλλον σκόπιμα, οι πρόκριτοι της βορείου Πελοποννήσου, όπως ο Π. Π. Γερμανός, ο Ασημάκης Ζαΐμης, ο Ανδρέας Λόντος, ο Γεώργιος Σισίνης και κάποιοι Νοταράς. Η Μάνη αντιπροσωπεύτηκε αποκλειστικά και μόνο από τον Πετρόμπεη, ο οποίος φαίνεται ότι δεν ήθελε άλλον Μανιάτη να έχει ανάμιξη στα διοικητικά της Μάνης.

Η συνέλευση στις Καλτετζές ήταν μια προσπάθεια των προκρίτων να χειραγωγήσουν την επανάσταση και στην πρόθεση αυτή θα πρέπει να αναζητήσουμε τα πρώτα σπέρματα του διχασμού που ακολούθησε. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁶⁹² παρουσιάζει διαφορετικά την πρόθεση των προκρίτων: «...Η επανάστασίς μας αυτή εκινήθη παρθένος, αγνή και άνευ σκοπού ιδιοτελείας παρά με μόνον τον σκοπόν να αποκτήσωμεν τον εθνισμόν μας, ο οποίος ήτο ενταφιασμένος...». Παρακάτω ο ίδιος προσθέτει: «...Είναι δε μοναδικόν φαινόμενον εις την ιστορίαν των άλλων εθνών και απορίας άξιον, να βλέπη τις εκείνους, οίτινες εγεννήθησαν και ανετράφησαν εις τας μεγαλυτέρας τρυφάς, ανθρώπους μεγαλοκτήμονας, μη έχοντας ουδεμίαν ανάγκην, ενδεδυμένους ασιατικώς και πολυτελώς και μη μεταχειρισθέντες ουδέποτε όπλον... Να τρέχουσι αυθορμητώς εις τας πλέον επικινδύνους μάχας, πρώτοι από τους στρατιώτας, διά να δώσουν το παράδειγμα της ευτολμίας, να ριψοκινδυνεύσουν μαχόμενοι αυθορμητώς και να αντέχουν εις τόσας κακουχίας και ταλαιπωρίας και εις τόσας άλλας επιβουλάς των τυχοδιωκτών (εννοεί τους στρατιωτικούς) αγογγύστως, οίτινες εθυσίασαν πλούτον, δόξαν, ευδαιμονίαν και αυτήν την ύπαρξίν των διά μόνον την απελευθέρωσιν και σωτηρίαν της πατρίδος...».

Οι πρόκριτοι πιθανώς, για να κατοχυρώσουν τουλάχιστον τα δικαιώματά τους που είχαν και επί τουρκοκρατίας, προχώρησαν στη συνέλευση των Καλτετζών και συνέστησαν γερουσία και στο ιδρυτικό έγγραφο αναφέρεται⁶⁹³: «...κατ' εύλογον κοινήν ημών γνώμην και απόφασιν όλων των απόντων εκλέξαντες τους φιλογενεστάτους κυρίου... καθ' υπακοήν και συγκατάνευσιν και αυτών εις την κοινήν ημών ταύτην πρότασιν· τους διορίζομεν δε να παρευρίσκονται μετά του ενδοξωτάτου κοινού ημών αρχιστρατήγου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και πάντες οι άνωθεν επέχοντες την Γερου-

689. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 243. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 144. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 223.

690. Από τους αρχηγούς Θ. Κολοκοτρώνη, Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, Παναγιώτη Γιατράκο και Αναγνώστη Παπαγιαννόπουλο στις 30 Σεπτεμβρίου 1821 δόθηκε παράταση στην Πελοποννησιακή γερουσία, μέχρι να γίνει γενική συνέλευση της Πελοποννήσου. Δ. Π ε τ ρ α κ κ ο υ, Κοινοβουλευτική ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1935, τόμ. Α', σ. 254-5.

691. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α, σ. 111.

692. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σσ. 224 και 235.

693. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 223.

σίαν όλου του δήμου των επαρχιών της Πελοποννήσου (προηγούμενης της ενδοξότητός του) να συσκέπτονται, προβλέπουν και διοικούν...».

Όπως αναφέρει ο Ν. Σπηλιάδης⁶⁹⁴, υποστηρικτής των στρατιωτικών, όταν ήλθε ο Πετρόμπεης στο Λεοντάρι με εκατό Μανιάτες, τον πήραν μερικοί πρόκριτοι και τον πήγαν στη μονή των Καλτετζών και στις 26 Μαΐου τον ανακήρυξαν αρχιστράτηγο και προέδρευε της νεοϊδρυθείσας Πελοποννησιακής Γερουσίας, που ορίστηκε έδρα της η Στεμνίτσα. Η Γερουσία διόρισε τοπικά συστήματα στις επαρχίες, τις εφορείες, από ευνοούμενους της, για να φροντίζουν την ευταξία και ησυχία του τόπου, την επιστράτευση και τον εφοδιασμό σε τροφές και πολεμοφόδια των στρατευμάτων. Σε άλλο σημείο ο Ν. Σπηλιάδης αναφέρει: «...Οι πλείότεροι των ολιγαρχικών (προκρίτων), της Πελοποννήσου προπάντων, άμα λαβόντες τα όπλα εμφαντάστησαν να συστήσωσι τον τιμαριωτισμόν εις την Ελλάδα, αμειβόμενοι με την εξουσίαν και δύναμιν των Τούρκων τοπαρχών εις τας επαρχίας έκαστοι, αντί της εξουσίας και δυνάμεως την οποίαν είχαν οι προεστώτες υπό τους Τούρκους· αλλά οι τιμαριώται της Τουρκίας και της Ευρώπης ήσαν πολυκλήμονες, και είχαν υποχειρίους τους κατοικούντας εις τα τιμάρια των και καλλιεργούντας τας γαίας των και τους μετεχειρίζοντο και εις τον πόλεμον· είχαν άρα πραγματικήν δύναμιν· είχαν πλούτη, είχαν και όπλα· ήσαν και οι ίδιοι πολεμικοί και δεν ήθελον να εξαρτώνται αι ζωαί και τα υπάρχοντά των από την υπερτάτην εξουσίαν των βασιλέων... Τον τιμαριωτισμόν ασπάζονται και οι ολιγαρχικοί εις την Ελλάδα· αλλ' είναι προ πάντων πτωχοί· αν δέ τινες έχωσι ολίγα κτήματα, τα εξ αυτών εισοδήματα δεν επαρκούν εις τας ανάγκας των. Εφαντάστησαν λοιπόν να έχωσι υπό την διοίκησίν των τα όπλα των επαρχιών και διά των όπλων να κατακυριεύσωσιν εις αυτάς αποκαθιστάμενοι βασιλίσκοι⁶⁹⁵, και ν' αρπάζωσι διά των όπλων τα δημόσια εισοδήματα και διά τούτων να διατηρώσι και τα όπλα αυτά και την πολιτικήν εξουσίαν εις εαυτούς...».

Ο Μιχαήλ Οικονόμου⁶⁹⁶, γραμματικός του Θ. Κολοκοτρώνη, αναφέρει τα ακόλουθα: «...Οι δε αριστοκράται, μη εννοήσαντες ή μη εκτιμήσαντες ως έδει την μεταβολήν... ήθελον και ηξίου, ούτως ειπείν, την φύσιν και την φοράν των πραγμάτων να υποτάξουν εις την φιλοδοξίαν και τη θέλησίν των, μη ανεχόμενοι να βλέπουν ως ισотίμους (τους στρατιωτικούς)... δεν ηδύνατο ο Αναγνώστης (Δεληγιάννης) να βλέπη αυτούς εν αξιώμασι, ων εστερούντο έτι, αυτός και οι αδελφοί του, ηξίου ως εφαινετο, να έχη αυτούς υποταγμένους και μπράβους έτι, ως μετεχειρίζετο αυτούς ο πατήρ του, ότε ήσαν κάποι...». Συνεχίζοντας γράφει: «...εργαζόμενοι ανενδότως κατώρθωσαν να

694. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 143-4 και 209-10. Επίσης Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 243, όπου αναφέρονται τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις των εφορειών.

695. Τις ιδέες αυτές φαίνεται ότι ενστερνιζόταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, επηρεασμένος από τις παροχές της Βενετικής Δημοκρατίας σε όσους πρόσφεραν σε αυτή υπηρεσίες. Γι' αυτό ίσως ζήτησε, αν αληθεύει, να του παραχωρηθούν οι φόροι της Εύβοιας για τις ανάγκες της οικογενείας του. Αυτό όμως αναφέρεται σε υποσημείωση από το Σπηλιάδη ως αβέβαιο και φαίνεται μάλλον για κοινωνικό σχόλιο της εποχής. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 285.

696. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α, σ. 110-111.

πέισωσι τον Πετρόμπεην να αναβή εκ Καλαμών μέχρι Καλτετζών, και εκεί να προ-καλέση αυτός ως πρόβουλος, αυτούς και άλλους προς σύσκεψιν και σύστασιν αρχής τινός...». Από τους 37 συνελθόντες εξελέγησαν έξι και ανακήρυξαν τον Πετρόμπεη αρχιστράτηγο και τέλος προσθέτει: «...ευσυστήθησαν δ' έπειτα υπ' αυτής, ατάκτως πάντοτε, ήτοι αυθαίρέτως και μονομερώς· και επαρχιακαί τινές αρχαί, Δημογεροντείαί ή Εφορίαί, κατά τύπους και ονόματα διάφορα. –Και καλόν μεν ήτο και η των τοιούτων τοπικών αρχών σύστασις, αλλ' η αφορμή, η σπουδή, ο τρόπος και ο πλάγιος σκοπός, καθ' α εγίνοντο, ήσαν σκανδαλώδη ως αυθαίρετα και φατριαστικά και μονομερή, διό και πρόξενα πολλών κακών έγιναν έπειτα...».

Από την Πελοποννησιακή Γερουσία έγιναν οι πρώτες προσπάθειες συγκρότησης κράτους. Ορίστηκαν στις επαρχίες έφοροι και εξουσιοδοτήθηκαν να ορίσουν εφόρους στα χωριά για να διατηρείται η τάξη, να εξασφαλίζεται η στρατολογία και ο εφοδιασμός των επαναστατικών σωμάτων. Έλαβε ακόμη μέριμνα για τις χήρες και τα ορφανά του πολέμου, ώστε να τρέφονται από την επαρχία.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν παραβρέθηκε στη συνέλευση των Καλτετζών λόγω στρατιωτικών υποχρεώσεων. Πιθανώς διότι δεν θεωρούσε τον καιρό εκείνο κατάλληλο για να διεκδικήσει την αρχηγία. Παρουσίαζε όμως έντονη δραστηριότητα στα πολεμικά μέτωπα και βαθμιαία από «α λ λ ο κ ο τ ο ς ο δ ο ι π ό ρ ο ς»⁶⁹⁷, που χαρακτηρίστηκε στην πορεία για την απελευθέρωση της Καλαμάτας, έγινε η ψυχή της επανάστασης.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁶⁹⁸ γράφει: «...Εις την συνέλευσιν αυτήν ευρέθη και ο Κολοκοτρώνης προς τον οποίον δεν ήρεσκεν αυτό το σύστημα, αλλ' απαιτούσε να κάμωμεν Γκοβέρνο Μιλιτάρε (στρατιωτική κυβέρνηση) και επειδή δεν εισηκούσθη δεν ηθέλησε να υπογραφθῇ, μ' όλας τας παρατηρήσεις και προτροπάς, τας οποίας του εκάμαμε άπαντες...».

Ακόμη έλλειψαν από τη συνέλευση των Καλτετζών και οι πρόκριτοι της Αχαΐας, ίσως στην ενέργειά τους αυτή υπήρχε κάποια υστεροβουλία για την διεκδίκηση της εξουσίας. Αργότερα όμως, όταν ήρθε ο Δημήτριος Υψηλάντης ως αρχηγός, προστέθηκαν ο Παλαιών Πατρών Γερμανός⁶⁹⁹, ο Ασημάκης Ζαΐμης και ο Γεώργιος Παγωνόπουλος (ο μετέπειτα μητροπολίτης Αργολίδος Γεράσιμος) από την Καλαμάτα.

Όπως φαίνεται από τα ανωτέρω, η συνέλευση των Καλτετζών σηματοδότησε την αντίθεση στρατιωτικών και πολιτικών ή αριστοκρατών και την απαρχή των εμφυλίων αντιπαραθέσεων. Ο Ιωάννης Φιλήμων γράφει σχετικά⁷⁰⁰: «...Μέχρι της εν Καλτετζαίς συνελεύσεως τα πάντα διετέλουν εν πλήρει αρμονία και ειρήνη, εκάστου

697. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Α', σ. 280.

698. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 224.

699. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 117. Ν. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 209. Βλέπε επιστολή Π. Π. Γερμανού κλπ. στην προσπάθειά τους να αναρριχηθούν στην εξουσία. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 471.

700. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 76.

απασχολούμενου εις μόνον τον πόλεμον. Πρόκριτοι προς αλλήλους και στρατιωτικοί μετά προκρίτων συνέχοντο εις σώμα, και υπό μίαν ιδέαν, υπό την μόνην ανάγκην του πολέμου. Αλλ' υπό το προσωπίον των πραγμάτων αι μερικά δυσαρέσκαι ήρξαντο εκ των Καλτετζών· εν δε τοις Βερβένοις παρίστανται αύται συστηματικώτερον και εξυφαίνονται γενικώτεροι, της ύσπληγγος (νήμα αφετηρίας δρομέων) καταπεσούσης εκ της παρουσίας του Υψηλάντου. Ιδίως δε της Αχαΐας πρόκριτοί τινές, ως μη συμπεριληφθέντες εν τη Γερουσία, δεινώς έφερον την προτίμησιν του Χαραλάμπου και Κανακάρου και την αναμόρφωσιν των γενομένων επεθύμουν διά του Υψηλάντου⁷⁰¹, προς ον και υπαίνιξαν το τοιούτον, θέλοντες αυτόν εκλεκτικόν ως προς τα πράγματα και τα πρόσωπα...».

Ο Αμβρόσιος Φραντζής⁷⁰² διατυπώνει και αυτός τις σκέψεις του με τα ακόλουθα: «...Εάν ήθελε διατηρηθή η κατά το πρώτον έτος της επαναστάσεως διατρέξασα αθωότης, η ειλικρίνεια, και ο ενθουσιασμός, και εάν δεν ήθελε διαφθαρή από τινας ιδιοτελείς, τότε ήθελε γείνη αναμφιβόλως ισχυρά στρατολογία καθ' όλα ωφέλιμος...».

Η Μάνη, η οποία πάντοτε προηγείτο στον ανταγωνισμό των οικογενειών, σε όλες αυτές τις διεργασίες για τα πρωτεία έμεινε άπραγη. Ο Πετρόμπεης ήταν ο αναμφισβήτητος ηγέτης της και κανείς, ούτε στη Μάνη, ούτε στο Μοριά, αμφισβήτησε την πρώτη θέση του. Είχε τον πατριωτισμό να δεχθεί τον Υψηλάντη στην πρωτοκαθεδρία αδιαμαρτύρητα. Αλλά είχε και την αφέλεια να θεωρεί ότι διατηρείται εις την κορυφή όταν Φαναριώτες, κληρικοί, κοτσαμπάσσηδες, στρατιωτικοί, ακόμη και ο Κωλέττης, το τσιράκι του Αλή πασά, συνωθούντο για την πρώτη θέση.

Οι μάχες στου Λάλα

Οι πρώτες απόπειρες των Ελλήνων επαναστατών κατά του χωριού Λάλα, στο οποίο κατοικούσαν εμπειροπόλεμοι Τουρκαλβανοί, απέτυχαν και οι Λαλαίοι άρχισαν να λαφυραγωγούν και να καίνε τα γύρω χωριά⁷⁰³.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης, φοβούμενος μήπως αρχίσουν επιδρομές και προς το μέρος της Τρίπολης, ζήτησε από το Γεώργιο Πλαπούτα και Νικόλαο Δεληγιάννη να καταλάβουν το χωριό Συκιά για να ελέγχεται το πέρασμα. Γύρω από το Λάλα συγκεντρώθηκαν πολλά επαναστατικά τμήματα, καθώς και Επτανήσιοι, οι οποίοι κατασκεύασαν και πυροβολείο στο χωριό Πούσι.

Επειδή η πολιορκία του Λάλα παρατεινόταν και οι Επτανήσιοι είχαν κουραστεί, ζητήθηκε βοήθεια από την Πελοποννησιακή Γερουσία που είχε έδρα τη Στεμνίτσα.

701. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 411-2, επιστολή Π. Π. Γερμανού κλπ. προς τον Υψηλάντη.

702. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 199, υποσημείωση.

703. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 112. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 164 κ.ε. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 56. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 112 κ.ε. και σ. 140. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 229 κ.ε. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 131 κ.ε. Ιωάννας Διαμαντούρου, (Η μάχη του Λάλα) εις Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 141.

Τότε στην πολιορκία του Λάλα πήγαν και λίγοι Μανιάτες⁷⁰⁴ μεταξύ των οποίων ήταν και ο Βενετσάνος Καπετανάκης, ο Αλέξανδρος και ο Κωνσταντίνος Δουράκης. Σε μια αναφορά του Χριστόδουλου Καπετανάκη, από 28 Δεκεμβρίου 1822, σημειώνεται ότι ήταν στην πολιορκία της Τριπολιτσάς με τον αδελφό του Βενετσάνο, ο οποίος πήγε στου Λάλα: «...με τους ήμισυ στρατιώτας μας, ομού και με άλλα στρατεύματα εις του Λάλα εις αυτήν την παράταξιν των εκεί εχθρών και πάλιν από εκεί επέστρεψεν εις Τριπολιτζάν...». Ο Βενετσάνος Καπετανάκης⁷⁰⁵ σε έκθεση των υπηρεσιών του της 1 Αυγούστου 1833, μεταξύ των άλλων αναφέρει: «Εις Λάλα: Μάχη με τους εν Λάλα Τούρκους επάνωθεν της κωμοπόλεως ταύτης». Σε άλλη στήλη που αναγράφεται ο αρχηγός υπό τον οποίο πολέμησε προσθέτει: «Του Γ. Πλαπούτα πεσόντος τότε». Για τον Παν. Ποταρόπουλο⁷⁰⁶ από τους Δολούς, που τιμήθηκε με το σιδερένιο αριστείο του αγώνος, στα πιστοποιητικά του αναφέρεται ότι πολέμησε στου Λάλα υπό τον Βενετζάνο Καπετανάκη. Μεταξύ των στρατιωτών που υπηρετούσαν το 1837 δήλωσαν ότι πολέμησαν στου Λάλα ο Α. Καραμπουρνιώτης⁷⁰⁷ στο σώμα του Αλέξανδρου Δουράκη και ο Παναγιώτης Γιαννακέας⁷⁰⁸ στο σώμα του Κωνσταντίνου Δουράκη.

Ο Γεώργιος Πλαπούτας στις αρχές Ιουνίου κατέλαβε τη θέση Βαστηρά (αναφέρεται και ως Βασταρά, Μπαστηρά και Μπασταρά), η οποία ήταν πολύ κοντά στου Λάλα και από εκεί μπορούσαν οι Έλληνες να πυροβολούν τους Λαλαίους μέσα στο χωριό τους. Γι' αυτό οι πολιορκημένοι έκαμαν επίθεση με μεγάλες δυνάμεις και ο Γ. Πλαπούτας εγκαταλείφθηκε με λίγους συναγωνιστές του και αναγκάστηκε να υποχωρήσει υπό μεγάλη πίεση. Από τον καύσωνα και την υπερένταση έχασε τη ζωή του και μεταφέρθηκε στο Ελληνικό στρατόπεδο, όπου και τον έθαψαν ως ήρωα.

Οι Λαλαίοι ζήτησαν βοήθεια από το Γιουσούφ πασά της Πάτρας, ο οποίος πήγε εκεί και αφού δεν μπόρεσε να διαλύσει το Ελληνικό στρατόπεδο, πήρε μαζί του τους Λαλαίους, οι οποίοι έφυγαν για την ανατολή.

Ο ερχομός του Δημητρίου Υψηλάντη

Από τις 2 Μαρτίου 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης όρισε τον αδελφό του Δημήτριο ως «Πληρεξούσιο του Γενικού Επιτρόπου της Αρχής» και τον προόριζε για την αρχηγία της Πελοποννήσου. Καθυστέρησε όμως αρκετά και έφθασε από την Τεργέστη στην Ύδρα στις 8 Ιουνίου. Αφού τακτοποίησε εκεί και στις Σπέτσες τη

704. Ι. Α. Μ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. Καπετανάκη, έγγρ. αριθ. 2.

705. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, φάκ. αριθ. 6, έγγρ. 32028.

706. Γ Α Κ, Αριστεία, φάκ. 58, έγγρ. 107.

707. Γ Α Κ, Αριστεία, φάκ. 12, έγγρ. 083.

708. Γ Α Κ, Αριστεία, φάκ. 12, έγγρ. 087.

διοίκηση, στις 19 Ιουνίου αποβιβάστηκε στο Άστρος της Κυνουρίας ντυμένος τη στολή του Ιερού λόχου⁷⁰⁹.

Στο Άστρος τον υποδέχθηκαν σημαντικοί ιεράρχες, πρόκριτοι της Πελοποννήσου και αρχηγοί στρατιωτικών σωμάτων, ο Π. Π. Γερμανός, ο επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, ο Έλους Ανθιμος, ο Αναγνώστης, ο Κανέλλος και ο Πανάγος Δεληγιάννης, ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο Ασημάκης Ζαΐμης, ο Παναγιώτης Γιατράκος, ο Παναγιώτης Κεφάλας, ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος, ο Αναγνωσταράς, ο Σωτήρης Χαραλάμπης, ο Θάνος Κανακάρης, ο Ρήγας Παλαμήδης, ο Νικόλαος Ταμπακόπουλος⁷¹⁰ κ.ά. Ο Πετρόμπεης όμως έμεινε στα Βέρβена. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁷¹¹ συμπληρώνει: «...Εμβήκαμεν αμέσως εις τας λέμβους και ανέβημεν εις το πλοίον προς επίσκεψίν του, τον οποίον εύρομεν καθήμενον εις το κατάστρωμα εις μίαν πολυτρόναν. Του επροσφέραμεν τας συγχαρητηρίους ευχάς μας διά το εις την πατρίδα αισίον ευόδιόν του, αλλά μας εδέχθη οσποδαρικώς, ως ηγεμών Φαναριώτης, κινών μόνον την κεφαλήν χωρίς να ασηκωθή όρθιος, ή να κινηθή. Μετά τина δε στιγμήν ήλθον ο Παπαφλέσσας, ο Αναγνωσταράς και ο Κολοκοτρώνης και συντροφία. Τούτους ιδών ανεσηκώθη αμέσως, έτρεξε προς την είσοδον και εναγκαλισθείς αυτούς τους εφίλησε κάμων προς αυτούς τας πλέον τρυφερωτέρας περιποιήσεις και ομιλίας. Αυτό το περιστατικόν μας έδωκεν αιτίας δικαιολογημένας να συλλογισθώμεν πολύ, αλλά χωρίς να αποδείξωμεν δυσαρέσκειαν τινά εξήλθομεν του πλοίου και έχοντες ετοιμασμένον λαμπρόν στρατιωτικόν γεύμα, συνεφάγομεν άπαντες...». Με τους τρόπους του ο Δημήτριος Υψηλάντης δυσαρέστησε τους προκρίτους, οι οποίοι άρχισαν να αντιδρούν στις απαιτήσεις του. Στα Βέρβена πήγε στις 20 Ιουνίου και την επομένη έγινε δοξολογία, όπου μίλησε ο Νεόφυτος Βάμβας που ήταν της ακολουθίας του και δυσαρέστησε και αυτός τους προκρίτους με τα λόγια του. Να σημειωθεί ότι στις πρώτες επαφές με το Δ. Υψηλάντη οι πρόκριτοι είχαν το φόβο της «Αρχής», δηλαδή της μεγάλης δύναμης που βρισκόταν πίσω από τη Φιλική Εταιρεία⁷¹², διότι δεν είχε γίνει γνωστό ότι ήταν μύθος. Παρ' όλα αυτά δεν κατόρθωσε να δράξει την εξουσία.

Εάν με τη συμπεριφορά του Δημητρίου Υψηλάντη⁷¹³ δυσανεστήθηκαν οι πρόκριτοι και οι αρχιερείς, εν τούτοις «...ενέπνευσε η παρουσία του ανδρός απερίγραπτον άνευ υπερβολής λόγου τοις μεν Έλλησι θάρρος και σταθερότητα, τοις δε Τούρκοις του τόπου αψυχίαν και απελπισίαν, καθ' α και οι ίδιοι ωμολόγουν έπειτα...».

709. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 251 κ.ε. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 292. Ν. Σ π η - λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 203. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 238. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, τόμ. Γ', σ. 396-8. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Β', σ. 219.

710. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 74. Α. Κ ο ν τ ά κ η, ό.π., σ. 39. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 135. Δεν αναφέρεται το όνομα κανενός Μαυρομιχάλη και δεν γνωρίζουμε εάν έγινε σκόπιμα ή όχι. Ο Πετρόμπεης είχε μείνει στα Βέρβена.

711. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 238.

712. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 293.

713. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Γ', σ. 397.

Από τις πρώτες ενέργειες του Δ. Υψηλάντη ήταν να οργανώσει ένα μικρό τμήμα τακτικού στρατού, το οποίο εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και οι κάτοικοί της πρόσφεραν στέγη και τροφή στους στρατιώτες. Την εκπαίδευσή τους ανέλαβε ο Βαλέστα⁷¹⁴ με βοήθο τον Κοβερνάντη.

Ο Δ. Υψηλάντης ζήτησε να διαλυθεί η Πελοποννησιακή Γερουσία και να ανατεθεί σε αυτόν κάθε πολιτική και στρατιωτική εξουσία⁷¹⁵. Αυτό δεν έγινε δεκτό από τους Γερουσιαστές και γενικότερα τους προκρίτους⁷¹⁶. Μια αντίδραση στην παντοκρατορία, την οποία απαιτούσε ήταν, όταν ζήτησαν οι Τούρκοι του κάστρου της Μονεμβασίας να παραδοθούν, το ότι απαίτησε η παράδοση να γίνει στο όνομά του. Ο Βρεσθένης Θεοδώρητος πρότεινε και πέτυχε να παραδοθεί το κάστρο στο όνομα του Ελληνικού Έθνους⁷¹⁷.

Για το θέμα της απαίτησης του Δημητρίου Υψηλάντη να διαλυθεί η Πελοποννησιακή γερουσία ο Σπ. Τρικούπης⁷¹⁸ έγραψε: «...Ο Υψηλάντης ήξευρεν ότι έως τότε ηγνόουν οι Πελοποννήσιοι, δηλαδή η πολυθρύλητος Αρχή ήτον απάτη· και όμως εν ονόματι της Αρχής απήτησεν ευθύς την κατάργησιν της Γερουσίας και την εις χείρας του συγκέντρωσιν όλης της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας. Αλλ' οι άρχοντες της Πελοποννήσου απέκρουσαν την απαίτησιν ταύτην ως υποδουλούσα και εξευτελίζουσα αυτούς· επροθυμήθησαν όμως και συμπράκτορά των εν τη γερουσία να τον παραλάβωσι, και πρόεδρον αυτής να τον αναγορεύσωσι, και μηδέν έργον να τη επιτρέψωσι άνευ της γνώμης αυτού· και αυτός ο Μαυρομιχάλης, όστις επρώτευν, έσπευσε να τον τιμήση ως ανώτερόν του· αλλ' ουδεμία τοιούτου είδους παραχώρησις ευχαρίστη τον Υψηλάντην· ήθελε να είναι μόνοις αυτός η υπερτάτη εξουσία και όλοι οι άλλοι υπό τας διαταγάς του...».

Ο Thomas Gordon⁷¹⁹ γράφει για τη διάσταση απόψεων μεταξύ του Δ. Υψηλάντη και των προκρίτων τα ακόλουθα: «...Ο Υψηλάντης αποσκοπούσε σε απόλυτη εξουσία, ενώ οι πρόκριτοι ήθελαν να εγκαθιδρύσουν μίαν ολιγαρχική τυραννία και να διατηρήσουν το κάθε τι κάτω από την παλιά κηδεμονία τους, με μόνη εξαίρεση την επιθυμία τους για εξάλειψη των Τούρκων...».

Οι διαφωνίες μεταξύ Δημ. Υψηλάντη και προκρίτων γρήγορα έφθασαν σε αδιέξοδο και ο Υψηλάντης έφυγε από τα Βέρβена για να πάει στην Καλαμάτα. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης⁷²⁰ έστειλε τον Αναγνωσταρά και τον Παπαφλέσσα και

714. Χρ. Βυζαντίου, Ιστορία των κατά την ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών των μετέσχε ο τακτικός στρατός από του 1821 μέχρι του 1833, επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, σ. 24.

715. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 135. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 292.

716. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 117. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 74. Α. Κοντάκη, ό.π., σ. 40. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 135.

717. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 223.

718. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 292.

719. Thomas Gordon, ό.π., τόμ. Α', μέρος 2, σ. 67.

720. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 75. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 117. Α. Κοντάκη, ό.π., σ. 41. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 213-4. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 141. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 138, επειδή αναφέρθηκε ότι οι Μανιάτες απείλησαν τους εξαγριωμένους εναντίον των

τον γύρισαν πίσω και πήγε στο στρατόπεδο των Τρικόρφων. Ο λαός, όταν πληροφορήθηκε ότι έφυγε ο Δημήτριος Υψηλάντης, στράφηκε εναντίον των προυχόντων και υπήρξε η πρόθεση να τους σκοτώσουν. Ο Πετρόμπεης προσπάθησε να τους αποτρέψει με τα λόγια του, αλλά τελικά τους καθησύχασε ο Θ. Κολοκοτρώνης.

Ο Ν. Σπηλιάδης⁷²¹ αναφέρει ότι οι προύχοντες κατηγορήσαν το Δημήτριο Υψηλάντη ότι ήθελε να επιβάλει τον τακτικό στρατό και οι διάφοροι οπλαρχηγοί φοβήθηκαν, διότι θα έχαναν τη δύναμή τους.

Ο Αμβρόσιος Φραντζής, ο οποίος εκφράζει τις απόψεις των προκρίτων, κατηγορεί το Δημήτριο Υψηλάντη: «...Ο Δ. Υψηλάντης ιδών τας αρνήσεις των προτάσεων του εβουλήθη μετά τινων των μετ' αυτού και του Αναγνωσταρά ολέθρια κατά των προυχόντων...». Πολλοί από τους προεστούς, όπως ο Ζαΐμης, ο Χαραλάμης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός κ.ά. αναχώρησαν από τα Βερβένα και πήγαν στα στρατόπεδα για να είναι ασφαλείς. Ο Φραντζής προσθέτει ακόμη ότι ο Πετρόμπεης παρέμενε στο σπίτι του Ιω. Αδραχτά στα Βέρβένα μαζί με άλλους προεστούς, όταν ακούστηκε μεγάλη οχλαγωγία και ταραχή. Αιτία ήταν ο Αναγνωσταράς και ο Γρηγόριος Δικαίος. οι οποίοι είχαν διαδώσει ότι οι προεστοί διώχνουν το Δημήτριο Υψηλάντη. Ο λαός όρμησε να «...ξεσχίση τους εν τη οικία του Ιω. Αδραχτά συνηγμένους προκρίτους...», όπου βρισκόταν ο Πετρόμπεης και ο Θ. Κολοκοτρώνης. Τους εμπόδισε ο Α. Κονδάκης και η φρουρά του Πετρόμπεη από Μανιάτες: «...διά της πειθούς και της βίας...». Τελικά βγήκε ο Θ. Κολοκοτρώνης και τους ηρέμησε. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο Αναγνωσταράς και ο Γρηγόριος Δικαίος έφυγαν τότε για τις Κερασιές και από εκεί πήγαν στα Τρίκορφα. Στη Ζαράκοβα ήταν συγκεντρωμένοι οι πρόκριτοι και αναφέρεται από την πλευρά τους ότι οι περί τον Δ. Υψηλάντη αποφάσισαν πάλι να τους φονεύσουν. Έγινε αντιληπτή η πρόθεσή τους και ειδοποιήθηκαν οι πρόκριτοι, όμως με προτροπή του Βρεσθένης έσπευσε σε βοήθεια τους ο Παναγιώτης Γιατράκος και δεν έγινε τίποτα⁷²².

Στις 2 Ιουλίου ο Δ. Υψηλάντης πήγε στα Τρίκορφα και αμέσως φρόντισε την οργάνωση του στρατού και διόρθωσε πολλά από τα άτοπα που συνέβαιναν εκεί, π.χ. απομάκρυνε τις γυναίκες και τα παιδιά που έμεναν κοντά στους άνδρες τους κ.ά. Πέτυχε η συγκέντρωση των επαναστατών να πάρει όψη στρατοπέδου⁷²³. Αναφέρεται⁷²⁴ ακόμη ότι ο Δημήτριος Υψηλάντης πλήρωνε τους μισθούς των Μανιατών που ήταν εκεί μαζί με τον Πετρόμπεη.

προκρίτων, γράφει ότι: «...Οι δε Μανιάται όσοι ήσαν εκεί με τους Μαυρομιχαλαίους δεν τους εφοβέρισαν, αλλά μάλιστα τους εγλυκομίλησαν με λόγια καλά και ο ίδιος ο Π. Μαυρομιχάλης τους εσυμβούλευσε τους αποστάτες και με όρκο τους υπεσχέθη, ότι θα στείλουν να τον φέρουν οπίσω τον Πρίγκιπα Υψηλάντη, όστις επήγε εις Λεοντάρι...». Από τον Σ. π. Τ ρ ι κ ο υ π η, ό.π., τόμ. Α', σ. 293, αναφέρεται ακόμη ότι βρέθηκαν στα Βέρβένα λίγοι Μανιάτες και άλλοι στρατιώτες ακόλουθοι των προκρίτων και εμπόδισαν την πρώτη ορμή των φιλοταράχων.

721. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 215.

722. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 253 κ.ε.

723. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Γ', σ. 111.

724. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 215.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁷²⁵ αναφέρει ότι, όταν ο Δημήτριος Υψηλάντης ήταν στα Τρίκορφα και οι πρόκριτοι στη Ζαράκοβα, δημιουργήθηκε πάλι θέμα ασυμφωνίας, διότι ο Υψηλάντης ζήτησε κάτι και οι πρόκριτοι το αρνήθηκαν. Τότε οι στρατιώτες το έμαθαν και θέλησαν να τους σκοτώσουν. Το πληροφορήθηκε ο Κολοκοτρώνης και πήγε στους άρχοντες, όπως γράφει, και τους είπε να το υπογράψουν για να κατευνασθεί και αυτός ο αναβρασμός..

Ο Δημήτριος Υψηλάντης δεν είχε τα προσόντα που απαιτούσαν οι καιροί, για να μπορέσει να δαμάσει την αρχομανία των προκρίτων. Έκανε και το σφάλμα να μην εκμεταλλευτεί αποτελεσματικά τη δύναμη που του έδινε η αγάπη του λαού στα Βέρβενα, ώστε να επιβληθεί σε όλους⁷²⁶.

Οι πρόκριτοι είχαν εξουσία, η οποία πήγαζε από το λαό, διότι ασκούσαν σημαντική επιρροή σε υψηλό ποσοστό στους κατοίκους της επαρχίας τους. Βέβαια δεν έλειπαν και οι εχθροί και αντίπαλοί τους. Διέθεταν χρήματα για να έχουν ιδιωτικά στρατιωτικά σώματα και να τα εφοδιάζουν με τα αναγκαία. Η οικονομική δυνατότητα των προκρίτων αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της επανάστασης. Είναι αναμφισβήτητο, ότι χωρίς τη συμμετοχή των προκρίτων⁷²⁷ δεν θα προόδευε η επανάσταση του 1821. Θα υπήρχε ίσως μόνο ένα ξέσπασμα αγανάκτησης του λαού εναντίον των Τούρκων και θα ακολουθούσε εκτόνωση και σφαγή των Ελλήνων. Ασχέτως με τα αρνητικά σημεία της μετέπειτα πολιτείας των προκρίτων, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισαν στην κινητοποίηση κατά την έναρξη της επανάστασης.

Ο Πετρόμπεης, ως αρχιστράτηγος της Πελοποννήσου, δεν ανέπτυξε, όπως όφειλε να κάνει, κάποια δραστηριότητα για να γίνει αποδεκτός από το στρατό και να έχει τη δυνατότητα να τον κατευθύνει. Στην πραγματικότητα δεν υπήρξε ο αρχιστράτηγος αλλά, όπως τον χαρακτηρίζουν ορισμένοι, ένα είδος «*επίτιμου*» αρχιστρατήγου. Αν ο Πετρόμπεης ήταν χαρισματικός ηγέτης, θα μπορούσε να έχει μαζί του λαό και στρατό και να παραμερίσει τους προκρίτους. Δεν το προσπάθησε όμως και δεν ήρθε σε αντιπαράθεση μαζί τους.

Την ίδια δυνατότητα είχε και ο Δ. Υψηλάντης, αλλά δεν πολιτεύθηκε αποφασιστικά. Ακολούθησε και η καταστροφή του στρατού του Αλέξανδρου Υψηλάντη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και τελείωσε ως ηγέτης. Διακρίθηκε όμως για την ανδρεία του, την εντιμότητα και την ανιδιοτέλειά του, που δύσκολα θα μπορούσαμε να βρούμε σε άλλους επιφανείς ηγέτες της επανάστασης.

725. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 127, Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 76. Α. Κοντάκης, ό.π., σ. 41. Ν. Σπηλιόπου, ό.π., τόμ. Α', σ. 231.

726. «Αν ο Υψηλάντης είχε τόσην πολιτικήν τόλμην όσην έδειξε πάντοτε ανδρείαν εν πολέμω, η περίστασις εκείνη ήτον αρμοδιωτάτη να τον περιβάλη ην επεθύμει εξουσίαν...». Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 293.

727. Φωτάκος, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 173, όπου αναφέρει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης, μιλώντας στο Φωτάκο για τους κοτζαμπάσηδες, είπε: «...Αν γελάσθηκαν και έκαμαν την επανάστασιν, ήλπιζαν να κληρονομήσουν τους Τούρκους και να γίνουν αυτοί εις τον τόπον των, αλλ' αργά το εσυλλογίσθηκαν...».

Από τις διακριθείσες μορφές της επανάστασης στο Μοριά μόνον ο Θ. Κολοκοτρώνης είχε ικανότητες στρατιωτικού ηγέτη, αλλά δεν μπόρεσε και αυτός να ξεπεράσει την ταπεινή καταγωγή του και την προηγούμενη πολιτεία του. Ίσως έπρεπε να έχει περισσότερα προσόντα, περιορισμένη ιδιοτέλεια και να δείχνει περισσότερη συνέπεια στους φίλους και συνεργάτες του.

Οι πόλεμοι στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα

Ο Χουρσίτ⁷²⁸ πασάς, που πολιορκούσε τον Αλή πασά στα Γιάννενα, όταν πληροφορήθηκε την επανάσταση στην Πελοπόννησο, έστειλε αμέσως επαρκείς στρατιωτικές δυνάμεις για την αντιμετώπιση των στασιαστών. Στην Τρίπολη είχε αφήσει τα χαρέμια του και τους θησαυρούς του και δεν ήθελε σε καμιά περίπτωση να διακινδυνεύσουν.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Χουρσίτ έστειλε πρώτα τον Κεχαγιά του, το Μουσταφά, που βάδισε με 3.500 Τουρκαλβανούς χωρίς εμπόδια στην ειρηνική μέχρι τότε δυτική Στερεά Ελλάδα, και στις αρχές Μαΐου έφθασε χωρίς αξιόλογη αντίσταση στην Τριπολιτσά. Ακολούθησε ένα άλλο εκστρατευτικό σώμα που ξεκίνησε στις 9 Απριλίου από τα Ιωάννινα με αρχηγό τον Κιοσέ Σαλήχ Μεχμέτ, τον οποίο συνόδευε και ο Ομέρ Βρυώνης, πασάς του Βερατίου, ο οποίος ήταν η ψυχή και ο νους της επιχείρησης. Μαζί τους είχαν 8.000 πεζούς και 800 ιππείς⁷²⁹ και επρόκειτο στην πορεία τους να αυξήσουν τη δύναμή τους με στρατολογία. Αντικειμενικός στόχος ήταν να καταστείλουν κάθε επαναστατική κίνηση στην ανατολική Στερεά Ελλάδα και στη συνέχεια να βαδίσουν δια του Ισθμού της Κορίνθου κατά των επαναστατών της Πελοποννήσου.

Στις 23 Απριλίου ο Κιοσέ Μεχμέτ και ο Ομέρ Βρυώνης πέρασαν το Γοργοπόταμο, που φύλασσε ο Αθανάσιος Διάκος με τα γνωστά αποτελέσματα, και στις 8 Μαΐου τους αντιμετώπισε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος στο Χάνι της Γραβιάς. Οι Τούρκοι παρέμειναν εκεί μια εβδομάδα για να θάψουν τους νεκρούς τους και οι Έλληνες εκμεταλλευόμενοι την ηπιότητά τους στην αντιμετώπιση της επανάστασης, πέτυχαν να τους καθυστερήσουν μερικές ημέρες ακόμη με συνομιλίες, τα γνωστά «καπάκια», στα οποία πρωτοστατούσε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος⁷³⁰.

728. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 191 κ.ε. και 364 κ.ε. Ν. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 123 κ.ε. και 217-8. Σ.π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Α', σ. 238 κ.ε. και τόμ. Β', σ. 65 κ.ε. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 169. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 246 κ.ε. Κ. Λ. Κοτσώνη, Η άμυνα των Δερβενίων Μεγαρικής κατά την έναρξη της επαναστάσεως του 1821, Πρακτικά πρώτου Συνεδρίου Κορινθιακών ερευνών, Αθήνα 1975, σ. 25 κ.ε.

729. Αναφέρεται και ο αριθμός 14.000 στρατιωτών. Ν. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σσ. 123.

730. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 365 κ.ε.

Στο πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου έφθασαν οι Τούρκοι στη Λειβαδιά, η οποία βρισκόταν ήδη υπό ελληνικό έλεγχο⁷³¹. Οι Τούρκοι συνέστησαν στους Έλληνες να υποταγούν και να παραδώσουν τα όπλα με αντάλλαγμα την αμνηστία. Οι προτάσεις όμως αυτές δεν έγιναν δεκτές. Οι κάτοικοι της Λειβαδιάς, ενθουσιασμένοι από την πρόσκαιρη ελευθερία τους, δεν παρέδωσαν την πόλη τους, προκειμένου να αποφύγουν τις ωμότητες των Τούρκων, αλλά έμειναν στα σπίτια τους, πιστεύοντας ότι θα μπορούσαν να τα υπερασπίσουν. Μεταξύ των Ελλήνων επικρατούσε η γνώμη ότι είχαν τη δυνατότητα να διώξουν εύκολα τους Τούρκους, ακόμη και μόνο με τα ξύλα.

Στις 10 Ιουνίου⁷³² οι Τούρκοι εισόρμησαν στην πόλη και αφού έσφαξαν χίλιους από τους κατοίκους της, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, πήραν αιχμαλώτους άλλες δύο χιλιάδες πεντακόσιους από αυτούς. Μόνο 600 μπήκαν στο κάστρο και οχυρώθηκαν. Μετά από λίγο είδαν από εκεί ψηλά τα σπίτια τους και τα υπάρχοντά τους να καίγονται. Μερικοί από τους συγγραφείς δεν αναφέρουν ότι έγιναν σφαγές και αιχμαλωσίες. Το κάστρο, το οποίο δεν ήταν εφοδιασμένο, πολιορκήθηκε από τον Ομέρ Βρυώνη και ήταν βέβαιο ότι χωρίς εφοδιασμό δεν μπορούσαν να παραμείνουν πολιορκημένοι για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Μαθαίνοντας η Πελοποννησιακή Γερουσία⁷³³ και η στρατιωτική ηγεσία του Μοριά την προέλαση προς νότο των Τούρκων πασάδων, αποφάσισαν να στείλουν Πελοποννησιακά στρατεύματα για να συμπαρασταθούν στους Ρουμελιώτες και να εμποδίσουν την κάθοδο των Τούρκων στο Μοριά.

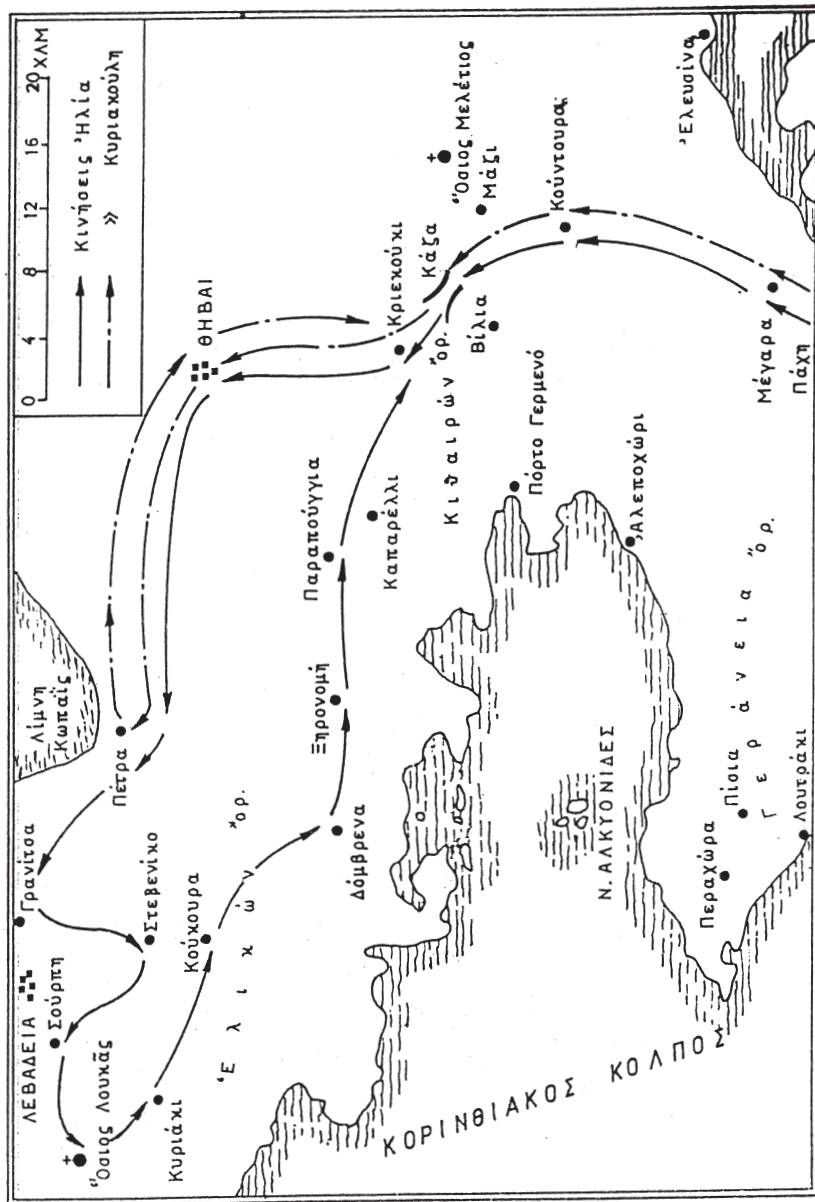
Στις αρχές Ιουνίου πήγε στη Ρούμελη στρατιωτική βοήθεια από το Μοριά, περίπου 700 άνδρες. Πρώτοι έφθασαν στο χωριό Στεβενίκο, ένα κοντινό χωριό στη Λειβαδιά ο Ηλίας Μαυρομιχάλης⁷³⁴, ο Νικήτας Σταματελλόπουλος, ο Νικ. Δηληγιάννης, ο Νικόλαος Σολιώτης κ.ά., τους οποίους εγκατέστησε ο Οδυσσέας Αν-

731. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 365. Ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 6 και ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 169, αναφέρουν ότι οι Τούρκοι έφθασαν έξω από τη Λειβαδιά στις 25 Ιουνίου και κατέλαβαν την πόλη στις 29 Ιουνίου.

732. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 366. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 114. Αντίθετα αναφέρεται ότι οι Τούρκοι βρήκαν την πόλη έρημη κατοίκων και την πυρπόλησαν. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 218. Ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 169, αναφέρει ότι έκαψαν μέρος της πόλης και δεν κάνει λόγο για σφαγές και αιχμαλωσίες.

733. Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 6. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 217. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Δ', σσ. 74 και 101, γράφει ότι από τα Βέρβενα ο Δημ. Υψηλάντης εξέδωσε διαταγές για την ενίσχυση της πολιορκίας της Πάτρας και του στρατού που φυλούσε τα στενά της Μαγαρίδος στα οποία πήγαν ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, ο Γρηγόριος Δικαίος, ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο Νικόλαος Πετμεζάς, ο Γεώργιος Χελιώτης κ.ά.

734. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σσ. 217, 219. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 367 κ.ε. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 169-170. Ο Καν. Δελγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 248, γράφει ότι οι Μανιάτες ήταν 150 και οι Πελοποννήσιοι 300. Ο Σταυριανός Καπετανάκης σε αναφορά του το 1833 στην επιτροπή εκδουλεύσεων έγραψε ότι πήγε στην ανατολική Ελλάδα με τον Ηλία Μαυρομιχάλη. Γ. Α. Κ., φάκ. Κ96. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Β', σ. 45.

Συμμετοχή των Μανιατών στους πολέμους της Ανατολικής Ελλάδος

δρούτσος στο χωριό Σούρπη (σημερινή ονομασία Ανάληψη), που βρίσκεται σε απόσταση επτά χιλιομέτρων νοτιοδυτικά της Λειβαδιάς.

Η άφιξη των Πελοποννησίων, ιδιαίτερα των Μανιατών⁷³⁵, ενθουσίασε τους κατοίκους. Η είδηση: «Ο Βεηζαδές έφθασε στο Στεβενίκο» αναπτέρωσε το ηθικό τους. Την τροφοδοσία⁷³⁶ των Πελοποννησιακών στρατευμάτων ανέλαβε η Εφορεία της Κορίνθου.

Ένα άλλο σώμα, που το αποτελούσαν Πελοποννήσιοι και Μανιάτες, βάδιζε την επομένη ημέρα προς τη Γρανίτσα (4 χλμ. ΝΑ της Λειβαδιάς). Οι Μοραΐτες προπορεύονταν και πίσω τους ακολουθούσαν ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁷³⁷, ο Σταυριανός Καπετανάκης και ο Ηλίας Σαλαφατίνος με Μανιάτες. Οι πρώτοι έχασαν το δρόμο και αντί να πάνε στη Γρανίτσα, έπεσαν πάνω σε ισχυρή τουρκική δύναμη, η οποία είχε έδρα τη μονή της Ιερουσαλήμ, με αποτέλεσμα οι Έλληνες να δεχθούν την επίθεσή τους και να διαλυθούν. Ο Κυριακούλης⁷³⁸ πήγε στην Πέτρα, δέχθηκε όμως και εκεί τουρκική επίθεση και αποσύρθηκε στο Κριεκούκι (Ερυθραί). Ο Σταυριανός Καπετανάκης και ο Ηλίας Σαλαφατίνος πήγαν στη Σούρπη (Ανάληψη).

Οι Έλληνες⁷³⁹ που βρίσκονταν έξω από το φρούριο ήρθαν σε συνεννόηση με τους εντός και συμφωνήθηκε τα ελληνικά σώματα να χτυπήσουν τους Τούρκους, ώστε οι πολιορκημένοι να βρουν ευκαιρία για έξοδο.

Στις 17 Ιουνίου ο Ηλίας Μαυρομιχάλης⁷⁴⁰ και ο Οδυσσεάς Ανδρούτσος από τη Σούρπη (Ανάληψη) έγραψαν στους Υδραίους, ότι συγκεντρώνουν στρατό για να χτυπήσουν τους Τούρκους που πολιορκούσαν το φρούριο της Λειβαδιάς: «...οίτινες, αφού μετά ορμής (δι' επιβουλής μερικών αχρείων ομογενών μας) εισέβησαν εις ταύτην την πολιτείαν και την εκατάκαυσαν, κατασφάζοντες τους αδελφούς χριστιανούς άνδρας τε γυναίκας και παιδιά, επολιόρκησαν και το φρούριον, εις το οποίον κατέφυγον υπέρ τα χίλια ντουφέκια εξών από τα γυναικόπαιδα, και του υστερήματος του νερού ζητούν να προσκυνήσουν, οπού εις τούτο καθημερινώς πάσχει ο τύραννος...».

Ο Κωνσταντίνος Α. Κοτσώνης⁷⁴¹ γράφει σχετικά: «...Εν τω μεταξύ η κατάσταση των πολιορκουμένων στο φρούριο της Λεβαδείας, ενόπλων και αμάχων υπολογιζόμενων σε 2.000, είχαν αποβή απελπιστική, λόγω ελλείψεως εφοδίων και συνεχούς βομβαρδισμού. Ζητούν βοήθειαν από το στρατόπεδον Σούρπης. Πράγματι ο Ηλίας και ο Οδυσσεύς με επιστολές της 16 Ιουνίου από Σούρπη προς ναυάρχους του στόλου εις Ναύπακτον, και 17 Ιουνίου προς Υδραίους πληροφορούν ότι: «Ημείς καταγινόμεθα

735. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 367.

736. Κ. Α. Κοτσώνη, Ανέκδοτα έγγραφα Μαυρομιχαλαίων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)210.

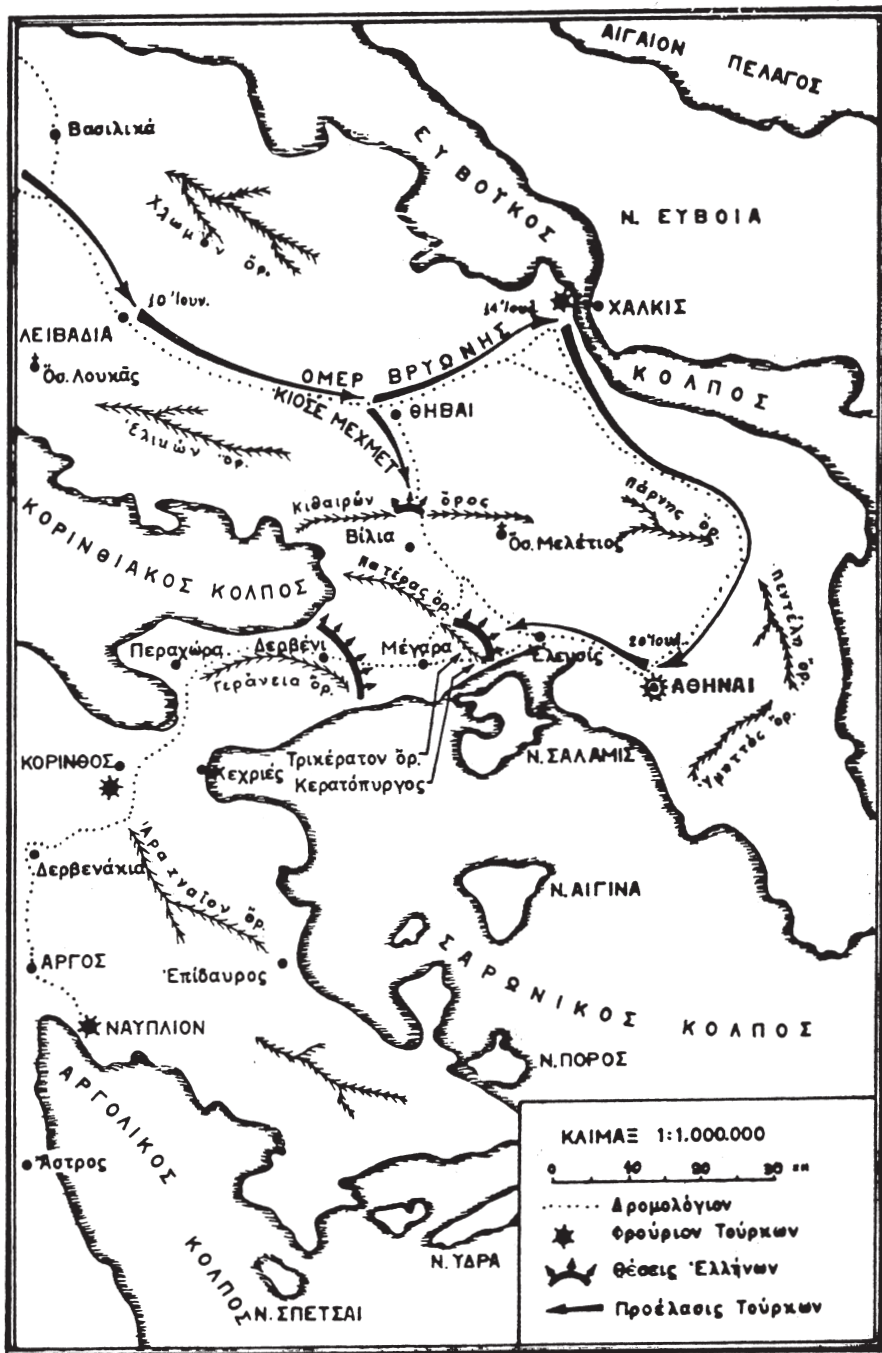
737. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)225.

738. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 170.

739. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Γ', σ. 368.

740. Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητος Ύδρας, τόμ. Ζ', σ. 233.

741. Κ. Α. Κοτσώνη, Ηλίας Πέτρου Μαυρομιχάλης ήρωας Βελτετσίου και Στύρων Ευβοίας, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)32.

Η πορεία των Τούρκων στρατηγών και οι θέσεις των Ελλήνων. Σχέδιο του Κ.Λ. Κοτσώνη.

ολοέν εις το να συνάζωμεν στράτευμα και να ορμήσωμεν κατά των τυράννων». Και παρακάτω συμπληρώνουν: «Διά νυκτός εστείλαμεν δύο ανθρώπους να τους ιδέασουν διά να έχουν υπομονήν δύο ή τρεις ημέρας, οπού να ετοιμασθώμεν και ημείς, αφού ορμήσωμεν ημείς απ' έξω, να κινηθώσι και αυτοί (οι πολιορκημένοι), και ελπίζομεν δυνάμει του Τιμίου Σταυρού να φανώμεν νικηταί»».

Η επιχείρηση αυτή, που έγινε στις 20 Ιουνίου, δεν είχε αίσια εξέλιξη. Κατά τη νυκτερινή πορεία των Ελλήνων προς το κάστρο μερικοί άνδρες του Γκούρα, που προηγούνταν, από λάθος πυροβόλησαν άλλους Έλληνες στρατιώτες, τους οποίους εξέλαβαν ως Τούρκους και έλειψε το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού. Κατόπιν αυτού ανέβαλαν την προσπάθεια για άλλη ημέρα.

Ο στρατηγικός Ομέρ Βρυώνης⁷⁴² δεν περίμενε πότε οι Έλληνες θα του επιτεθούν και πάλι, αλλά πήρε αυτός την πρωτοβουλία και αιφνιδιαστικά επιτέθηκε νύχτα εναντίον του ελληνικού στρατοπέδου της Σούρπης⁷⁴³, όπου ήταν ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο Σταυριανός Καπετανάκης, ο Ηλίας Σαλαφατίνος κ.ά. Οι φρουροί του στρατοπέδου, που ήταν από τους κατοίκους της περιοχής, κοιμώντουσαν και δεν ειδοποίησαν τους Έλληνες για τη νυχτερινή επίθεση των Τούρκων. Ως αποτέλεσμα, οι φρουροί σκοτώθηκαν και οι στρατιώτες του στρατοπέδου αιφνιδιασθηκαν και διασκορπίστηκαν. Τελικά κατέληξαν στη μονή του Οσίου Λουκά και από εκεί τους οδήγησε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος στα Βίλια.

Ο Ν. Σπηλιάδης⁷⁴⁴ μας δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες: «...ούτοι (οι Τούρκοι) προλαβόντες εκινήθησαν εναντίον εκείνων εις την Σούρπην, εύρον τους σκοπούς κοιμωμένους, τους εφόνευσαν, και ήδη ήθελον καταπλακώσει αίφνης τους Έλληνες και ήθελον τους καταστρέψει. Ταύτα συνειδώς ο Παλλάσκας, απατά τον Κιοσέ Μεχμέτ και τον Ωμερβριώνην, λέγων ότι καταισχύνη τοιούτοι στρατάρχαι και τοιούτος φοβερός στρατός να φοβώνται ολίγους κλέπτας, και το τυμπανάκι να μην αναγγέλη την πορείαν των. Ήρχισαν λοιπόν να χτυπώσι τα τυμπανάκια, και επειδή ο εχθρός ήτο πλησίον, τα ήκουσαν οι Έλληνες και αμέσως έφυγον και διεσκορπίστησαν όπου έκαστος ηδύνατο να σωθή...».

Μεταξύ των Ελλήνων τραυματιών στη Σούρπη ήταν και ο Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκης⁷⁴⁵. Η εκστρατεία αυτή των Τούρκων έδωσε την ευκαιρία σε μερικούς από τους πολιορκημένους να βγουν από το κάστρο, ενώ οι υπόλοιποι συνθηκολόγησαν και οι Τούρκοι τους φέρθηκαν με επιείκεια.

742. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 218.

743. Ι ω . Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, τόμ. Γ', σ. 369

744. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 218. Περιληπτικά αναφέρεται στο γεγονός και ο Ι ω . Φ ι λ ή μ ο ν ο υ, ό.π., τόμ. Γ', σ. 368.

745. Στο Αρχείο του Ρήγα Παλαμΐδη αναφέρεται ο τραυματισμός του στο πόδι. Γ Α Κ , Αρχ. Βλαχ., φάκ. 266, έγγρ. 30. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, αριθ. φάκ. 11-12. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές του 1821, Καλαμάτα 2005, σ. 164. Τ ο υ ι δ ί ο υ, Οι Μαντινείες της Μάνης, ό.π., σ. 408.

Αναχαίτιση της τουρκικής προέλασης προς το Μοριά

Ο Κιοσέ Μεχμέτ και ο Ομέρ Βρυώνης από τη Λειβαδιά βάδισαν ενωμένοι μέχρι τη Θήβα και εκεί χώρισαν οι δρόμοι τους. Ο Κιοσέ Μεχμέτ έμεινε στη Θήβα και από εκεί αποφάσισε να διασχίσει τον Κιθαιρώνα για να φθάσει στα Μέγαρα, αλλά δεν το κατόρθωσε εύκολα. Αρχικά μετά από ανεπιτυχείς επιχειρήσεις προτίμησε να προσπαθήσει να πείσει τους Έλληνες να προσκυνήσουν.

Ο Ομέρ Βρυώνης προχώρησε από τη Θήβα και πήρε το δρόμο για τη Χαλκίδα, την Αθήνα και την Ελευσίνα. Από εκεί υπήρχαν δύο δρόμοι προς τα Μεγάλα Δερβένια, ο ένας περνούσε ανάμεσα από τα βουνά Πατέρας και Τρικέρατο και ο άλλος, που ήταν παραθαλάσσιος, περνούσε από τον Κερατόπυργο⁷⁴⁶ (Λουτρόπυργο) και έφθαναν στην πεδιάδα της Μεγαρικής⁷⁴⁷. Από εκεί πήγαινε ο δρόμος προς τον Ισθμό της Κορίνθου, περνώντας από τα Μεγάλα Δερβένια⁷⁴⁸ και η δίοδος σε αυτά ήταν στα μεσόγεια σε ίσες αποστάσεις από το Σαρωνικό και τον Κορινθιακό κόλπο.

Μετά τη διάλυση του ελληνικού στρατοπέδου στο χωριό Σούρπη (Ανάληψη) της Λειβαδιάς, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης και ο Νικηταράς συγκέντρωσαν τους στρατιώτες τους στη μονή του Οσίου Λουκά, που βρίσκεται νοτιοδυτικά της Λειβαδιάς. Από εκεί βάδισαν ανατολικά προς το Κριεκούκι (Ερυθραί), όπου συναντήθηκαν με τον Κυριακούλη⁷⁴⁹ και συμφωνήθηκε, ο μεν Κυριακούλης που είχε τότε τους στρατιώτες του στα χωριά Κόκλα και Κριεκούκι να πάει να φυλάξει τα Μεγάλα Δερβένια της Μεγαρικής (Γεράνεια όρη), ο Νικηταράς να πιάσει τον Κερατόπυργο και ο Ηλίας να μείνει στην Κάζα και με τη συνδρομή των κατοίκων της περιοχής να οργανώσει αμυντική γραμμή στις διαβάσεις του Κιθαιρώνα.

Οι Έλληνες είχαν δύο γραμμές άμυνας, η πρώτη ήταν στον Κιθαιρώνα και η δεύτερη ήταν στα Μεγάλα Δερβένια. Από τη Λειβαδιά υπήρχαν δύο δρόμοι για να προχωρήσει κανείς νοτιότερα. Ο ένας πήγαινε στο χωριό Κόκλα, που είναι βόρεια από τον Κιθαιρώνα και ο άλλος δια μέσου των Θηβών έφθανε στο Κριεκούκι (Ερυθραί), που βρισκόταν βόρεια κι αυτό του Κιθαιρώνα. Περνώντας τα στενά της Κάζας, που διασχίζουν κάθετα τον Κιθαιρώνα, φθάνει ο οδοιπόρος στη Μεγαρική πεδιάδα και για να προχωρήσει στο Μοριά πρέπει να περάσει ακόμη από τα Μεγάλα Δερβένια.

746. Η περιοχή της Ελευσίνας (Θριάσιο πεδίο) χωρίζεται από την περιοχή των Μεγάρων με το βουνό Πατέρας, του οποίου το νοτιοδυτικό άκρο προς τη θάλασσα ονομάζεται Τρικέρατο. Το βουνό Πατέρας αφήνει μια δίοδο στο σημείο που αρχίζει το Τρικέρατο και άλλη μια μεταξύ του Τρικέρατου και της θάλασσας, εκεί ευρίσκεται ο Κερατόπυργος, στον οποίο οχυρώθηκε ο Νικήτας Σταματελλόπουλος. Ν. Σπηλιόπουλος, ό.π., τόμ. Α', σ. 219. Σήμερα ο Κερατόπυργος ονομάζεται Λουτρόπυργος και βρίσκεται δύο χλμ. ΝΔ των διοδίων της Ελευσίνας.

747. Βλέπε χάρτη της περιοχής του Κ. Α. Κοτσώνη.

748. Περιγραφή της τοποθεσίας γίνεται από τον Κ. Α. Κοτσώνη. Ηλίας Πέτρου Μαυρομιχάλης κλπ, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)35 κ.ε.

749. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 273.

Ο Ιω. Φιλήμων συνεχίζει, αναφερόμενος στις ενέργειες του Κιοσέ Μεχμέτ πασά, γράφει σχετικά: «...Πολλάκις αλλά μάτην, επειράθη ο Μεχμέτ πασάς την διάλυσιν των περί την Κάζαν ελληνικών σωμάτων, συγκειμένων εκ Λακώνων ολίγων και των κατοίκων της Μεγαρικής υπό την αρχηγίαν του Ηλία Μαυρομιχάλου. Άλλοτε ζημιών και άλλοτε ζημιούμενος, εις ουδέν ήλθεν ποτέ αποτελεσμα...».

Ο Μπεηζαντές Ηλίας στις 29 Ιουνίου ήταν στον Προφήτη Ηλία, που είναι κοινά στο Χάνι της Κάζας και στα Βίλια. Μαζί του ήταν οι εκπρόσωποι των κατοίκων από τα Μέγαρα, τα Κούντουρα, τα Βίλια, την Περαχώρα και τα Μπέσια. Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης μαζί με τους στρατιώτες από τα Μέγαρα και τα Κούντουρα κρατούσαν την τοποθεσία Προφήτης Ηλίας, ενώ οι υπόλοιποι ήταν στη θέση Καρύδι, όπως αναφέρεται σε επιστολή του Ηλία στο θείο του Κυριακούλη⁷⁵⁰.

Επιστρέφοντας ο Σαλαφατίνος⁷⁵¹ από τη Σούρπη (Ανάφη), μετά τη διάλυση του ελληνικού στρατοπέδου, ανήκων στην ομάδα του Ηλία Μαυρομιχάλη, εγκαταστάθηκε στο Κριεκούκι (Ερυθραί) που βρίσκεται προς βορράν του Κιθαιρώνος και στρατοπέδευσε με Δερβενοχωρίτες. Ο Κιοσέ Μεχμέτ επιτέθηκε στο Κριεκούκι και στη μάχη που ακολούθησε κινδύνευσε ο Σαλαφατίνος και σκοτώθηκαν 41 Έλληνες και 70 Τούρκοι. Τελικά οι Τούρκοι υποχώρησαν.

Από τον Σπ. Τρικούπη⁷⁵² πληροφορούμεθα ότι ο Κιοσέ Μεχμέτ έστειλε στρατεύματα και χτύπησαν τους Έλληνες που ήταν στο Κριεκούκι (Ερυθραί). Εκεί βρισκόταν Δερβενοχωρίτες με αρχηγό τον Ηλία Σαλαφατίνο. Οι Τούρκοι επιτέθηκαν με ορμή και προσωρινά τους απώθησαν. Οι Έλληνες ξαναγύρισαν στο Κριεκούκι και πολεμώντας τους Τούρκους πλήρεις θάρρους τους κατεδίωξαν μέχρι την πεδιάδα, όπου όμως δέχτηκαν επίθεση του τουρκικού ιππικού και είχαν 27 νεκρούς. Στη σύγκρουση αυτή κινδύνευσε ο Ηλίας Σαλαφατίνος.

Ο Ιωάννης Φιλήμων⁷⁵³ γράφει σχετικά: «...Όταν εισέπλευσεν εις τον Κορινθιακόν κόλπον ο τουρκικός στόλος⁷⁵⁴... Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης εστρατοπέδευσε τότε κατά το Κριεκούκι. Και ουδέν μεν εγένετο κίνημα σοβαρόν του Μεχμέτ πασά, οι περί αυτόν όμως προσέβαλον ακολούθως το Κριεκούκι, όπου πεισματωδώς εισήλθον και βιασθέντες εξήλθον· διωκόμενοι δε εν τω πεδίω παρά των Ελλήνων, ενθουσιασθέντων και

750. Κ. Α. Κ ο τ σ ώ ν η, Η άμυνα των Δερβενίων της Μεγαρικής κατά την έναρξη της επαναστάσεως του 1821, Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Κορινθιακών ερευνών (Κόρινθος 1974) Αθήνα 1975, σ. 27.

751. Ιω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)399.

752. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 7-8. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 170-1, αναφέρει ότι ο Κιοσέ Μεχμέτ έμεινε στην περιοχή της Λειβαδιάς και Θηβών και έδωσε μερικές μάχες «...προς διάλυσιν και των λοιπών εκεί υπαρχόντων τυχόν ελληνικών στρατευμάτων, μετά τινας μικράς συγκρούσεις ευκόλως κατορθώθη και τούτο...»

753. Ιω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 273-4.

754. Επειδή τον καιρό της πτώσης της Τριπολιτσάς ο τουρκικός στόλος έμπαινε στον Κορινθιακό κόλπο, υπήρχε ο φόβος μήπως τα πλοία μεταφέρουν Τούρκους στρατιώτες από την Στερεά Ελλάδα στην Πελοπόννησο. Για τον λόγο αυτό ο Ηλίας Σαλαφατίνος κατόπιν διαταγής πήγε στο στρατόπεδο της Κορίνθου, Ιω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)401..

εκτεθέντων, οι ιππείς αυτών στρέψαντες αντικατεδίωξαν τούτους, μόλις διασωθέντες μετά αγώνα πολύν επί ενός υψώματος. Ανηρέθησαν τότε Τούρκοι μεν περί τους τεσσαράκοντα, Έλληνες δε δεκαεπτά, επανελθόντες οι πρώτοι εις τας Θήβας και οι δεύτεροι εις την Κάζαν».

Ο Ιωάννης Π. Μαυρομιχάλης οχυρώθηκε στην Κάζα μαζί με τον Ιωάννη Γιαννουλέα από το Λεύκτρο, το Νικ. Μπουτανέα από τη Μικρή Μαντίνεια και το Στρατάκο, ο οποίος θα πρέπει ίσως να ήταν ένας από τους Κυβέλους της Μηλιάς, οι οποίοι φέρονταν και με αυτό το επίθετο ή από την περιοχή του Κολοκυνθίου.

Στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία είχε στρατοπεδεύσει ο Ιωάννης Κατσανός (αδελφός του Η. Σαλαφατίνου) και μετά από μερικές ημέρες δέχθηκε επίθεση των Τούρκων, οι οποίοι αποκρούστηκαν. Το μόνο που κατάφεραν οι εχθροί ήταν να εκτοπίσουν τους Έλληνες από το κοντινό χωριό Βίλια και να το κάψουν.

Σε παρακείμενο προμαχώνα της μονής του Οσίου Μελετίου (κοντά στο χωριό Μάξι-Οινόη) οχυρώθηκαν 60-70 άνδρες, πολλοί από τους οποίους ήταν Δερβενοχωρίτες, υπό τις οδηγίες του Αθανάσιου Καρύγιαννη⁷⁵⁵ από τη Γιάννιτσα (Ελαιχώρι Καλαμάτας), ο οποίος ακολουθούσε τους Μαυρομιχαλαίους. Δέχθηκαν και αυτοί μεγάλη τουρκική επίθεση και ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, που πολεμούσε με επιτυχία τους Τούρκους σε κοντινή θέση, από φόβο μήπως δειλιάσουν οι υπερασπιστές της μονής του Οσίου Μελετίου πήγε σε βοήθειά τους με 800 στρατιώτες, όπως αναφέρεται «...έτρεξε διά μέσου των εχθρών ξιφήρης, εισεπήδησε εις τον προμαχώνα και ούτω και ο προμαχών διετηρήθη, και οι Τούρκοι, πυρ βαλλόντες εις το μοναστήρι, έφυγον μετά ταύτα και οι Έλληνες...».

Ο Ιωάννης Φιλήμων συνεχίζει με τα ακόλουθα: «...Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης ωχυρωμένην έσχε την μονήν του Αγίου Μελετίου, και διωρισμένον εκεί τον Καρίγιαννην, ένα των αξιωματικών αυτού, μετά εξήκοντα όλων στρατιωτών. Κατά της θέσεως αυτής κινηθέντες μετά οκτώ ημέρας οι υπό τον Μεχμέτ πασάν, επολιόρκησαν τον Καρίγιαννην· ο δε Μαυρομιχάλης δραμών διήλθε διά των εχθρών, και την πολιορκίαν διέλυσε θανατώσας ικανούς, ενώ αυτός απώλεσε δύο μόνους και πληγωθέντας ελαβε πέντε μόνους...».

Βλέποντας οι Πελοποννήσιοι ότι έμειναν λίγοι στην περιοχή, ενώ οι Τούρκοι ήταν πολλοί και δυνατοί, ιδιαίτερα διότι είχαν και ιππικό, πήγαν στα μεγάλα Δερβένια μαζί με τους υπόλοιπους και έκτοτε έπαυσαν οι μεταξύ τους συγκρούσεις.

Ο Κιοσέ⁷⁵⁶ Μεχμέτ πασάς και ο Ομέρ Βρυώνης, όπως αναφέρθηκε, όταν ηρέμησε το μέτωπο της Λειβαδιάς προχώρησαν στη Θήβα και από εκεί χώρισαν οι

755. Ο Αθανάσιος Καρύγιαννης ήταν μικροσπλαρχηγός από τη Γιάννιτσα (σήμερα λέγεται Ελαιχώρι και βρίσκεται 8 χλμ. ανατολικά της Καλαμάτας), εξεστράτευε δε πάντοτε με τους Μανιάτες. Σημαντική ήταν η συμβολή του στην καταστροφή του Δράμαλη, όπου γίνεται λόγος γι' αυτόν. Μετά την απελευθέρωση τοποθετήθηκε στη Βασιλική Φάλαγγα ως ανθυπολοχαγός μαζί με τους Μανιάτες. ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο, Υπουργ. Στρατιωτικών, Μ/Α, φάκ. 428, και Στ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η καταστροφή του Δράμαλη το 1822 και η οικογένεια Καρύγιαννη της Γιάννιτσας; Ιθώμη 39-40(1996)85.

756. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 219-20.

δρόμοι τους. Ο Ομέρ Βρυώνης κατευθύνθηκε προς τη Χαλκίδα (14 Ιουλίου), για να πάει από εκεί στην Αθήνα (20 Ιουλίου) να λύσει την πολιορκία της ακρόπολης και κατόπιν να προχωρήσει προς την Ελευσίνα και τα Μεγάλα Δερβένια. Στη Χαλκίδα ενώθηκε με τον Ομέρμπε της Καρύστου και έφθασαν μαζί μέχρι την Ελευσίνα, την οποία πυρπόλησαν. Εκεί, ο Ομέρμπετης πληροφορήθηκε ότι ο Οδυσσέας Ανδρούτσος με τον επίσκοπο Καρύστου Νεόφυτο βάδισαν εναντίον της πόλης του και αμέσως γύρισε στον τόπο του. Κατόπιν αυτού και της πληροφορίας ότι ο Μπεϋράν⁷⁵⁷ πασάς απέτυχε να περάσει τα Βασιλικά για να έρθει σε επικουρία, ο Ομέρ Βρυώνης, αφού παρέμεινε περίπου ένα μήνα στην περιοχή των Μεγάρων⁷⁵⁸, δεν επέμεινε περισσότερο να σπάσει την άμυνα στα Μεγάλα Δερβένια, αλλά στις αρχές Σεπτεμβρίου επέστρεψε στη βάση του.

Ο Ιωάννης Φιλήμων⁷⁵⁹ γράφει ότι στις αρχές Οκτωβρίου οι στρατιώτες είχαν ήδη εγκαταλείψει την αποστολή τους στη Στερεά Ελλάδα και είχαν πάει για τα λάφυρα της Τριπολιτσάς⁷⁶⁰ και έτσι δόθηκε η ευκαιρία στον Ομέρ Βρυώνη, επιστρέφοντας να εισβάλλει από την Αττική στην περιοχή της Κάζας. Συνεχίζοντας την περιγραφή των γεγονότων του Οσίου Μελετίου, σημειώνει: «...Μετά δε ταύτα ο εκ της Αττικής αναδρομήσας Ομέρ Βρυώνης εκινήθη, τη 3 Οκτωβρίου, κατά της Ισσοῦ (Βίλια), κωμπούλεως παρά τη Κάζα μεγάλης, και μετά μικρόν ακροβολισμόν εισελθών, μέρος αυτής επυρπόλησε. Εκείθεν διευθύνθη μετά εξ ώρας κατά του Αγίου Μελετίου, φέρων και τηλεβόλα μικρά, και νικήσας απετέφρωσε την μονήν. Ούτε ο Ηλίας Μαυρομιχάλης υπήρχε τότε κατά τας θέσεις εκείνας, ούτε η φρουρούσα την μονήν ελληνική δύναμις ικανή οπωσδήποτε ήτο ένεκα της γενομένης λιποταξίας των στρατιωτών διά την Τρίπολιν. Μετά δε το συμβάν της Ισσοῦ και του Αγίου Μελετίου οι κάτοικοι της Μεγαρικής επεδόθησαν εις την εξασφάλισιν των αδυνάτων μελών...».

Όταν ο Ομέρ Βρυώνης κατευθυνόταν στην Ελευσίνα, ο Κυριακούλης εκινείτο ανάμεσα στα Μεγάλα Δερβένια και στον Κερατόπυργο (Λουτρόπυργο) ο οποίος ελέγχει τη μια δίοδο από το Θριάσιο πεδίο (Ελευσίνα) προς την περιοχή των Μεγάρων. Ο Νικήτας Σταματελλόπουλος ήταν στρατοπεδευμένος στον Κερατόπυργο. Στις 27 Ιουλίου ο Κυριακούλης πήγε στον Κερατόπυργο⁷⁶¹ απ' όπου έστειλε επιστολή.

757. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 126. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 233. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 173. Τον Αύγουστο του 1821 ο Μπεϋράν πασάς με 8.000 άνδρες, οι περισσότεροι των οποίων ήταν ιππείς, κατέβηκε από τη Μακεδονία στη Στερεά Ελλάδα με αποστολή να ενωθεί με τις άλλες τουρκικές στρατιές του Κιοσέ Μεχμέτ και του Ομέρ Βρυώνη και να εισχωρήσει στην Πελοπόννησο για να συντελέσει στην καταστολή της επανάστασης. Όταν στις 26 Αυγούστου έφθασε στα Βασιλικά της Λοκρίδος, υπέστη δεινή ήττα και τελικά η εισβολή τουρκικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο ματαιώθηκε.

758. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 248.

759. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 274.

760. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 274.

761. Κ. Α. Κοτσώνη, Ανέκδοτα έγγραφα Μαυρομιχαλαίων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)211..

Σε επικουρία του Κυριακούλη, εκτός από το Νικηταρά, είχαν έρθει αργότερα ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης⁷⁶², ο Γρηγόριος Δικαίος, ο Πάνος Κολοκοτρώνης⁷⁶³ κ.ά. Αλλά για τα λάφυρα της Τριπολιτσάς δεν έμεινε κανένας στη θέση του.

Στις 6 Αυγούστου ο Δημήτριος Υψηλάντης είχε εκδόσει διαταγή η οποία έγραφε⁷⁶⁴: «*Αρχηγοί και καπεταναίοι, προκηρύξατε εις πάντας τους στρατιώτας σας όσους στέλνετε εις τα Δερβένια, ότι θέλουν έχουν εκ των λαφύρων της Τριπολιτσάς το ανάλογον πρώτοι από όλους και καπεταναίοι και στρατιώται και περισσοτέραν τιμήν παρ' ημών και παρά της πατρίδος, δια τούτο σας διορίζομεν να καταγράφετε τα ονόματα των εκεί πεμπομένων στρατιωτών, δια να τα παρουσιάσετε προς ημάς εν καιρώ· τους δε μη ακολουθώντας, μήτε μένοντας εκεί, αλλά λιποτακτούντας και αφήνοντας το εκεί διωρισμένον πόστον, βεβαιώσατέ τους, ότι δεν έχουν μήτε σπίτι, μήτε ζωντανά, μήτε πατρίδα, αλλά θέλει τους αναποδογυρίσει η πατρίς, ως προδότας και φιλότουρκους. Την 6 Αυγούστου 1821. Δημήτριος Υψηλάντης κλπ.*».

Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο Ιωάννης Κατσανός και ο Αθανάσιος Καρύγιαννης άφησαν τα στενά του Κιθαιρώνα και πήγαν στα Μεγάλα Δερβένια, για να ενισχύσουν την άμυνα του τόπου. Από εκεί γύρισαν στην Πελοπόννησο. Τον Σαλαφατίνο⁷⁶⁵ τον κράτησαν ο Υψηλάντης, ο Πετρόμπεης και ο Θ. Κολοκοτρώνης στην πολιορκία του κάστρου της Κορίνθου και τον τοποθέτησαν στο Πεντεσκούφι, ενώ τον (;Πέτρο) Λιναράκο στη θέση Κάκαβα. Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης οδήγησε στην πολιορκία της Κορίνθου τον Κιαμήλμπεη⁷⁶⁶ για να πείσει τους πολιορκημένους να παραδώσουν την πόλη. Η παράδοση έγινε λόγω της στέρησης τροφών. Οι δύο πασάδες, αφού έμαθαν ότι έπese η Τριπολιτσά, αναχώρησαν από την Θήβα, για να επιστρέψουν στα ίδια. Αργότερα ο Ηλίας Μαυρομιχάλης πήγε στην Αθήνα⁷⁶⁷.

Ο τουρκικός στόλος στο Μεσσηνιακό κόλπο

Στα μέσα Αυγούστου ο τουρκικός στόλος οδηγούμενος από τον Καρά Αλή⁷⁶⁸ έμενε αδρανής στη Ρόδο και εκεί ενώθηκε με μοίρα του Αιγυπτιακού στόλου από 14 πλοία υπό τον Ζιμπραλτάρ. Ο Ιωάννης Φιλήμων συνεχίζει: «...εκεί απελθών αγγλικός δρόμων, εβεβαίωσε την εις τα ίδια επιστροφήν και την μεταξύ αυτών ασυμφωνίαν των ελληνικών πλοίων· ενεχείρησε δε, όσα εκ των φρουριών της Πελοποννήσου

762. Κ. Α. Κ ο τ σ ώ ν η, Ηλίας Πέτρου Μαυρομιχάλης ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)434.

763. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 219.

764. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 142. Π. Π. Γ ε ρ μ α ν ο ύ, ό.π., σ. 128-9.

765. Ι ω . Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)401.

766. Στη συνοδεία του Κιαμήλμπεη συμμετείχε και ο Δημήτριος Τζαν. Κουτήφαρης. Γ. Α ν α π λ ι ώ - τ η, Πέτρου Κουτήφαρη: Ιστορικές Σημειώσεις, «Αρχαίον» Μεσσηνίας 38-39(1959)199.

767. Ι ω . Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)400. Ι ω . Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 274

768. Ι ω . Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 181.

και του Καπετάνια-βεγή εκ των Συβότων εκόμισε γράμματα, διαλαμβάνοντα περί μεν του φρουρίου Κορώνης, ότι ουκ είχεν πλέον των δεκαπέντε ημερών τροφήν, διδομένου εκάστου του ημερεσίου άρτου εξ εκατόν δραμίων· περί δε του της Μεθώνης, ότι μόλις επαρκεί διά 25 ημέρας και καθεξής...». Ο Καρά Αλή από τη Ρόδο είχε σκοπό να πλεύσει στην Αίγυπτο, αλλά Άγγλοι πλοίαρχοι που κυκλοφορούσαν στην ανατολική Μεσόγειο, τον βεβαίωσαν ότι είχε αποσυρθεί ο ελληνικός στόλος και τον παρότρυναν να πάει στο Μεσσηνιακό κόλπο. Ο Καρά Αλή από τη Ρόδο πήγε στην Κρήτη και παρέλαβε άλλα 10 πλοία με 2.000 Τουρκαλβανούς και με όλο το στόλο του κατευθύνθηκε στο Μεσσηνιακό κόλπο.

Τα τουρκικά πλοία στις 24 Αυγούστου εφοδίασαν με ρύζι και παξιμάδι τη Μεθώνη και την Κορώνη⁷⁶⁹ και μπήκαν μέσα στο Μεσσηνιακό κόλπο. Δύο από τα Τουρκικά πλοία λέγεται ότι άραξαν μπροστά στο Αλμυρό⁷⁷⁰. Σε επιστολή από το Μαραθονήσι του Πιέρου Μαγγιόρου Γρηγοράκη και του Παναγιώτη Βενετσανάκη στους Υδραίους και Σπετσιώτες αναφέρονται τα ακόλουθα: «...Απόψε με επίτηδες μας ειδοποίησαν ότι η αρμάδα η οθωμανική ήλθε βέβαια εις Κορώνην και Νεόκαστρον· άραξαν και δύο εις το Αλμυρόν. Λέγουν όμως ότι είναι πολλά αδύνατη, επειδή και απέθαναν πολλοί από ασθένειαν όπου είχαν...».

Οι Μανιάτες κινητοποιήθηκαν για να υπερασπίσουν τον τόπο τους από την τουρκική απόβαση. Σε αναφορά του Χριστόδουλου Καπετανάκη⁷⁷¹ από τις 28 Δεκεμβρίου 1822 αναφέρεται ότι: «...Προς τούτοις επισημειούμεν ότι επέρσι όπου εμφανίσθη εις τούτα τα μέρη ο εχθρικός στόλος εκστρατεύσαμεν αμέσως μετά του καπετάν Διονυσίου Τρουπάκη με όσους στρατιώτας εδικούς μας, και άλλους ακόμα εβγάλαμεν από τα χωριά, ενδυναμώνοντες όλα τα παράλια, και εις τα κάστρα εις αντιπάρταξιν των εχθρών...».

Μερικά από τα πλοία του τουρκικού στόλου επιτέθηκαν εναντίον των σκαφών των Σπετσιωτών Γκίκα Μπόταση και Αναστασίου Ανδρουτςου, τα οποία επέστρεφαν από την πολιορκία και άλωση του Νεοκάστρου και λόγω εναντίων ανέμων κατέφυγαν στις Κιτιές⁷⁷². Οι Σπετσιώτες ναύτες, όταν είδαν τα τουρκικά πλοία να ετοιμάζονται για επίθεση, έβγαλαν κανόνια στη στεριά, τα τοποθέτησαν στους

769. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 182. Όπως γράφει ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 52, οι Τούρκοι της Κορώνης, όταν είδαν τα πλοία του στόλου τους, έκαψαν την πόλη για να μην ξανάρθουν οι Έλληνες και συνεχίζει: «...εθρασύνθησαν δε τόσοι ιδότες τον στόλον, ώστε απεκεφάλισαν τον επίσκοπον Κορώνης Γρηγόριον, και εκ των προκρίτων τον Κωνσταντή Λαχανά και τον Γεώργιον Τσακόπουλον, ους κατοικούντας την πόλιν είχαν μεταφέρει επί της πρώτης εισβολής των Ελλήνων εις την ακρόπολιν· έρριψαν δε έξω των τειχών τα πτώματά των».

770. Α. Α. Χ' Ανάργυρο υ, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', σ. 245. Α. Α. Λιγνού, Αρχαία Κοινότητος Ύδρας, τόμ. Ζ', σ. 334.

771. Ι. Α. Μ. Μπενάκη, Αρχ. Οικογ. Καπετανάκη, φάκ. 2, έγγρ. αριθ. 1.

772. Ήταν τα πλοία που μετέφεραν τα λάφυρα του Νεοκάστρου μαζί με τον επίσκοπο Μεθώνης Γρηγόριο και τον Πρωτοσύγκελλο Χριστιανουπόλεως Αμβρ. Φραντζή. Είναι λάθος ότι ήταν εκεί για να περιπλέουν εκείνα τα παράλια. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 234.

βράχους των Κιτριών και κανονιοβολούσαν τα εχθρικά πλοία, ενώ συγχρόνως πυροβολούσαν και δια των όπλων εμποδίζοντας να πλησιάσουν τα τουρκικά πλοία. Με τον τρόπο αυτό προστατεύτηκαν τα ελληνικά καράβια, τα οποία υπέστησαν μικρές μόνο ζημιές και αργότερα βρήκαν ευκαιρία να φύγουν για τις Σπέτσες⁷⁷³.

Στις 26 Αυγούστου ο Καρά Αλή έπλευσε μπιστά από την παραλία της Καλαμάτας και επιβίβασε στρατό στις βάρκες, προκειμένου να κάνει απόβαση. Με την ενέργεια αυτή πίστευε ότι ένα μεγάλο μέρος Ελλήνων θα εγκατέλειπαν το στρατόπεδο των πολιορκητών της Τριπολιτσάς, για να σπεύσουν στα σπίτια τους να προστατεύσουν τις οικογένειές τους. Αυτό θα έδινε ευκαιρία στους πολιορκημένους να καταικήσουν τους λίγους Έλληνες που θα είχαν απομείνει στην πολιορκία και η επανάσταση των Ελλήνων θα είχε διαφορετική εξέλιξη.

Ο τουρκικός στόλος είχε πλησιάσει την ακτή της Καλαμάτας και όλα έδειχναν ότι θα έκανε απόβαση. Στην πόλη αυτή βρισκόταν το σώμα του τακτικού στρατού, το οποίο σχημάτισε ο Δημήτριος Υψηλάντης, όταν ήταν στα Βέρβενα, και ανέθεσε τη διοίκησή του στο Γάλλο Βαλέστα (Baleste)⁷⁷⁴, ο οποίος διέθετε μόνο 250 νεοσύλλεκτους άνδρες. Οι στρατιώτες είχαν παραταχθεί αραιά ο ένας δίπλα στον άλλον κατά μήκος της παραλίας και ο αριθμός τους φαινόταν μεγάλος. Έφεραν τη στολή των ιερολοχιτών, δηλαδή ήταν ντυμένοι με μαύρα ρούχα και είχαν όπλα λογχοφόρα. Κάθε ένας στρατιώτης είχε φτιάξει δίπλα του ένα μικρό λόφο από άμμο και συγχρόνως ηχούσαν τα τύμπανα και οι σάλπιγγες, ώστε να δίνουν όψη μεγαλοπρεπή στην αμυντική παράταξη. Ακόμη, εκτός από τους τακτικούς, υπήρχαν και εκατό Μανιάτες του Παναγιώτη Μούρτζινου-Τρουπάκη που βρισκόντουσαν στην Καλαμάτα.

Με τον τρόπο αυτό πέτυχαν οι Έλληνες να ματαιώσουν την σχεδιαζόμενη τουρκική απόβαση, διότι θεωρήθηκε ότι υπήρχαν μεγάλες και καλά οργανωμένες στρατιωτικές μονάδες που καθιστούσαν την αποβατική επιχείρηση επισφαλής⁷⁷⁵. Γι' αυτό οι Τούρκοι φάνηκαν πολλές φορές να ετοιμάζονται για δράση, αλλά τελικά υπερίσχυον οι δισταγμοί.

Ο Τουρκικός στόλος, αφού παρέμεινε επί μια περίπου εβδομάδα στο Μεσσηνιακό κόλπο, αναχώρησε για την Πάτρα. Ο Διονύσιος Κόκκινος γράφει για τις συνέ-

773. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 53. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 234, όπου αντί Κιτριών γράφει ότι τα πλοία κανονιοβόλησαν το Αρμυρό. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 151, γράφει Κιτριές ή Αλμυρό. Δ ι ο ν. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Γ', σ. 250-1.

774. «...Ο συνταγματάρχης ούτος Γάλλος το γένος, υπηρέτησε την πατρίδα του στρατιωτικώς μέχρι της ειρήνης του 1814· έκτοτε μετέβη εις Κρήτην όπου διέμεινε εξ έτη πλησίον του μετερχομένου το εμπόριον πατρός του και εντεύθεν έλαβε την αφορμήν να διδαχθή την ελληνικήν γλώσσαν και να γνωρίση τα ελληνικά ήθη...». Εκπαιδευτής ήταν ο Ιταλός Γουβερνάντης. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 53.

775. Χ ρ. Β υ ζ α ν τ ί ο υ, Ιστορία των κατά την ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών ων μετέσχε ο τακτικός στρατός από του 1821 μέχρι του 1833, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλη, σ. 24. Τ h. G o r d o n, ό.π., τόμ. Α', σ. 84.

πειες της τουρκικής απόβασης τα ακόλουθα⁷⁷⁶: «Η ματαίωση αυτής της τουρκικής αποβάσεως έσωσε την Καλαμάτα από ασφαλή καταστροφήν, διότι η αποβατική δύναμις του τουρκικού στρατού δεν ήτο μικρά, και απήλλαξεν το στρατόπεδον των Τρικόρφων σοβαράς ενοχλήσεως».

Η τουρκική ναυτική επιχείρηση στο Μεσσηνιακό κόλπο⁷⁷⁷ είχε δυσάρεστα αποτελέσματα για τους Τούρκους που είχαν μείνει μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας, διότι όπως αναφέρεται, ενθουσιάστηκαν με την παρουσία του στόλου τους και απειλούσαν με εκδίκηση τους Έλληνες, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να θανατωθούν. Αναφέρεται ότι ο Βαλέστα εμπόδισε την εκτέλεση εξήντα Τούρκων.

Αφού ο τουρκικός στόλος ενίσχυσε το κάστρο της Πάτρας, προχώρησε στον Κορινθιακό κόλπο και στις 23 Σεπτεμβρίου, ημέρα άλωσης της Τριπολιτσάς, έκασε το Γαλαξείδι και αιχμαλώτισε τα 28 γαλαξειδιώτικα καράβια⁷⁷⁸.

Στις 2 Οκτωβρίου ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁷⁷⁹ από την Τριπολιτσά έγραψε στους Σπετσιώτες: «...έστειλα το συμπέθερό μου κύριον Παναγιώτην Χατζήν, με μερικούς στρατιώτας διά να σταθή αυτού διά την φύλαξιν του νησίου σας διά το ύποπτον... την προχθές εστείλαμεν αρκετάς δυνάμεις εις τα παράλια του Νεοκάστρου και εις Μοθωκόρων...».

Οι όμηροι της Τριπολιτσάς

Πριν από την έναρξη των επαναστατικών κινητοποιήσεων των Ελλήνων οι Τούρκοι, με την υποψία ότι μπορεί να προετοιμάζεται επανάσταση με τη συνδρομή ξένης χώρας, κάλεσαν αρχιερείς και προκρίτους στην Τρίπολη. Με τον τρόπο αυτό κρατούσαν τους πιθανούς ηγέτες της μελλοντικής επανάστασης στα χέρια τους. Για μεγαλύτερη ασφάλεια, όπως αναφέρθηκε, κάλεσαν και τον Πετρόμπεη με την πρόφαση να συσκεφθούν για τα ζητήματα της Πελοποννήσου. Ο Πετρόμπεης υπαγόταν στον Τούρκο ναύαρχο και όχι στον πασά της Τριπολιτσάς και θα μπορούσε να αρνηθεί. Τον προέτρεψαν όμως να στείλει ένα ή δύο παιδιά του, για να αρθούν οι υποψίες των Τούρκων για ελληνική επανάσταση. Πράγματι από τους πρώτους έφθασε στην Τριπολιτσά ο γιός του Αναστάσης.

Οι αρχιερείς και πρόκριτοι της νοτίου Πελοποννήσου σε σύσκεψη αποφάσισαν να πάνε στην Τριπολιτσά για να καθησυχάσουν τους Τούρκους. Αντίθετα από την Αχαΐα⁷⁸⁰ δεν παρουσιάστηκαν και εύρισκαν διάφορες προφάσεις για να κωλυσιερ-

776. Δ. Κόκκινου, ό.π. τόμ. Γ', σ. 250.

777. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 182.

778. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 276.

779. Α. Α. Χ' Ανάργυρου, ό.π., τόμ. Α', σ. 261.

780. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 27.

γούν. Τελικά ξεκίνησαν, αλλά στο δρόμο τους συνάντησαν έναν προσποιούμενον τον ταχυδρόμο, ο οποίος ήταν βαλτός από τους ίδιους και τούς έδωσε γράμμα δήθεν από Τούρκους αγάδες, που τους συμβούλευαν να μην παρουσιαστούν, διότι θα τους σκοτώσουν.

Μεταξύ των ομήρων που συμμορφώθηκαν με τις εντολές της Διοίκησης, εκτός από τον Αναστάση Μαυρομιχάλη, ήταν ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης, καταγόμενος από τη Μεγάλη Μαντίνεια, ο Πανάγος Κυριακός πρόκριτος της Καλαμάτας, ο Ιωσήφ Ανδρούσης κ.ά. Όπως αναφέρεται, όταν αιχμαλωτίστηκε στις 20 Μαρτίου ο Ιμπραήμ Αρναούτογλου, αγάς των Καλαβρύτων, διαδόθηκε στην Τρίπολη ότι τον σκότωσαν και ξεσηκώθηκαν οι Τούρκοι και ζητούσαν να σφάξουν τους ομήρους και τους περιορίσαν για λόγους ασφαλείας. Ο Νικ. Σπηλιάδης⁷⁸¹ γράφει: «...Τότε η εξουσία συγκαλέσασα όλους τους αρχιερείς και προεστώτας, τους περιώρισε εις τινα θάλαμον εις την κατοικίαν του Πασά...».

Η είδηση αυτή διαδόθηκε όχι ως περιορισμός, αλλά ως φυλάκιση ή εκτέλεση, και με την απελευθέρωση της Καλαμάτας ο Πετρόμπεης έγραψε στους Τούρκους της Τριπολιτσάς⁷⁸² ότι οι κάτοικοι της Μεσσηνίας επαναστάτησαν και συγκεντρώθηκαν δέκα χιλιάδες στην Καλαμάτα και αυτός πήγε εκεί, για να διασώσει τους Τούρκους. Δεν έγινε όμως πιστευτός. Οι Τούρκοι του τόπου με την πεποίθηση ότι πίσω από την ελληνική κινητοποίηση θα ήταν οι Ρώσοι, έστειλαν 10-12 από τους «ωμότερους δολοφόνους» για να τους σφάξουν, αλλ' ο διερμηνέας Σταυράκης Ιωβίκης⁷⁸³ παρουσιάστηκε στον Καϊμακάμη, ο οποίος και αποσόβησε τον κίνδυνο.

Η αγωνία της οικογενείας Μαυρομιχάλη είχε κορυφωθεί, διότι είχε στείλει τον Αναστάση στο στόμα του λύκου. Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης⁷⁸⁴ από το Λεοντάρι έγραψε στους Τούρκους της Τριπολιτσάς, ότι βρίσκεται με 30.000 εξεγερμένους Έλληνες για τη φυλάκιση των αρχιερέων και προκρίτων. Οι Τούρκοι δεν τον πίστεψαν και τον επέκριναν.

Μετά τη μάχη στο Λεβίδι και την ήττα των Τούρκων με σημαντικές απώλειες, ο όχλος ξεσηκώθηκε πάλι εναντίον των αρχιερέων και προκρίτων και ζητούσε να σφαγούν. Ο Καϊμακάμης⁷⁸⁵ όμως ήθελε να τους παρουσιάσει στο Χουρσίτ κι εκείνος να αποφασίσει. Ακολούθησε η εκτέλεση των υπηρετών, για την οποία έγινε λόγος στη μάχη του Λεβιδίου. Μετά από τα γεγονότα αυτά τους έκλεισαν σε μια φρικτή φυλακή, από την οποία λίγοι βγήκαν ζωντανοί.

781. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 29-30. Ιωσήφ Ζαφειροπούλου, ό.π., σ. 215 κ.ε. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 161 κ.ε.,

782. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 64-5.

783. Όπως γράφει ο Ηλίας Σαλαφατίνος: «...ο Ιωβίκης εφάνη κατά την ομολογίαν των εν Τριπόλει ημετέρων, χείρων των ωμοτέρων Τούρκων...». Ηλίας Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 18.

784. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 86-7.

785. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 89-90.

Όπως αναφέρει ο Αμβρόσιος Φραντζής⁷⁸⁶, στο Λεβίδι οι Τούρκοι βρήκαν τσάντες με γράμματα και διπλώματα πεντηκονταρχίας και εκατονταρχίας τα οποία είχε χορηγήσει ο Βρεσθένης Θεοδώρητος. Ο διερμηνέας Σταυράκης Ιωβίκης τα διάβασε στους ομήρους και τους απείλησε ότι όλοι θα γίνουν ψητοί στη σούβλα.

Στα μέσα Απριλίου ο Πετρόμπεης⁷⁸⁷ έστειλε τον ιερομόναχο και δάσκαλο Γεράσιμο Παπαδόπουλο να προτείνει στους Τούρκους την ανταλλαγή των ομήρων με τους αιχμαλωτισθέντες Τούρκους της Καλαμάτας, για την οποία έχει γίνει σχετική αναφορά.

Όταν στις αρχές Μαΐου ήρθε στην Τριπολιτσά ο Κεχαγιάς⁷⁸⁸ του Χουρσίτ, αποφυλάκισε τους προκρίτους και τους μίλησε με ηπιότητα και τους υποσχέθηκε να χορηγηθεί πλήρης αμνηστία στους επαναστάτες και τους ζήτησε να γράψουν γράμματα στους εξεγερμένους και να τους συμβουλεύουν να ζητήσουν συγγνώμη. Έστειλαν είκοσι κομιστές γραμμάτων στις επαρχίες αλλά κανείς δεν επέστρεψε.

Η κατάσταση στην Τριπολιτσά⁷⁸⁹ είχε γίνει δύσκολη για τους Τούρκους, οι οποίοι όμως δεν ήθελαν από υπεροψία να ζητήσουν οι ίδιοι συνθηκολόγηση. Γι' αυτό στις 4 Σεπτεμβρίου έβγαλαν τους ομήρους από τη φυλακή, τους μετέφεραν σε άλλο χώρο, τους έδωσαν καθαρά ρούχα, σεντόνια και με τη βία τους έβαλαν να γράψουν στους πολιορκητές, για να πουν τί ζητούσαν από τους Τούρκους. Την επιστολή έγραψε ο γραμματέας του Διερμηνέα Γ. Σκαλίδης. Έτσι άρχισε μια μακρά διαπραγματεύση, η οποία διακόπηκε με την άλωση της Τριπολιτσάς που έγινε με έφοδο και κατέληξε σε καταστροφή των Τούρκων της πόλης αυτής.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁷⁹⁰ γράφει ότι, όταν άρχισαν οι διαπραγματεύσεις των Αλβανών, που βρίσκονταν μισθοφόροι στην Τριπολιτσά, με τους πολιορκητές, θέλησαν και οι Τούρκοι να συμπεριληφθούν στη συνθήκη και συνεχίζει: «...και σκέψεως γενομένης μεταξύ των (εννοεί τους Τούρκους) έκριναν συμφέρον διά τον εαυτόν τους μάλλον και συμφωνήσαντες έβγαλαν τους προύχοντες και τους αρχιερείς από την ζοφεράν και φρικαλέαν εκείνην φυλακήν και τους έβαλαν εις το καλύτερο μέρος του Σαραγίου, και έδωσαν ευθύς στρώματα, παπλώματα, σεντόνια καθαρά και

786. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 10-11.

787. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 116.

788. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 267. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 127. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 51.

789. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 53. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 238-9.

790. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 260 κ.ε. και 274. Αναφέρει ότι ο διερμηνέας Σταυράκης Ιωβίκης βίασε τους ομήρους να γράψουν το γράμμα προς τους πολιορκητές, με τη συμβουλή να προσπέσουν στο Σουλτάνο να τους αμνηστεύσει. Ο Κανέλλος καταφέρεται κατά του διερμηνέα, και τον κακίζει. Αντίθετα επαινεί τον Μπινά Εμίνη ότι φρόντιζε τους ομήρους: «...ο οποίος μόνος έκαμε τοσαύτας ενεργείας εις τους φυλακισμένους αρχιερείς και προεστώτας και τους επρομήθευεν εν αγνοία της εξουσίας και των εντοπίων Τούρκων ολίγον άρτον και τους επαρηγόρει πάντοτε και ιδίως τον αδελφόν μας Θεοδωράκη, τον οποίον ηγάπα ειλικρινώς...».

άφθονα ενδύματα και έτρεξαν όλοι οι μπέηδες και αγάδες προς αυτούς ο εις κατόπιν του άλλου, δεικνύοντες οικειότητα...».

Από τους ομήρους⁷⁹¹ ελάχιστοι επέζησαν από τις κακουχίες, τον υποσιτισμό και την επιδημική νόσο. Ο Αναστάσης Μαυρομιχάλης που ήταν φιλοξενούμενος του Καϊμακάμη και ο Ιωσήφ Ανδρούσης ήταν από τους λίγους επιζήσαντες της φρικτής φυλακής. Ο Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθος Παγώνης πέθανε λίγες ημέρες πριν από την απελευθέρωση της Τριπολιτσάς. Επίσης είχε αποβιώσει και ο Πανάγος Κυριακός πρόκριτος της Καλαμάτας.

Η άλωση της Τριπολιτσάς

Στην Τρίπολη⁷⁹², στις 2 Μαΐου 1821, ήταν κλεισμένοι 34.000 Τούρκοι, σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονταν εκτός από τους γηγενείς και οι Τούρκοι της υπαίθρου, που είχαν ζητήσει καταφύγιο στην Τριπολιτσά, όπως οι Τουρκοβαρδουνιώτες, οι Φαναρίτες, οι Καρυτινοί, οι Λεονταρίτες και οι Αλβανοί που είχαν έρθει με τον Κεχαγιά του Χουρσίτ πασά κλπ.

Η περιγραφή του κάστρου της Τριπολιτσάς, όπως μας την έδωσε ο Φωτάκος, είναι η ακόλουθη⁷⁹³: «...Η Τριπολιτσά ήτον τριγυρισμένη με φρούριον, το οποίον είχαν επτά πόρταις⁷⁹⁴ και κοντά εις κάθε πόρτα ήτο και μια τάπια με κανόνια. Εν τω μεταξύ δε ήσαν και άλλαις τάπιας με πολεμότρυπαις δια το λιανοντούφεκο. Το ύψος του φρουρίου ήτο πέντε ήμισυ μέτρα, και κατά θέσεις αλλού εψηλώνετο και αλλού εχαμηλώνετο. Ο δε γύρος του ήτο 3.500 μέτρων, και το εμβαδόν 1.320.000 τετραγωνικών μέτρων. Μέσα εις αυτήν εκατοίκουν υπέρ τας 35.000 ψυχαί, Τούρκοι, Χριστιανοί και Εβραίοι, και είχαν έλθει εκεί, ως είπαμεν, και έως 4.000 Αλβανοί με τον Κεχαγιάμπεην. Ήλθαν ακόμη μέσα 8.000 ψυχαί Μπαρδουνιώται, Μιστριώται, Φαναρίται, Λεονταρίται, Καρυτινοί και λοιποί· το δε πλήθος αυτών των ανθρώπων και των ζώων, το οποίον ήτο εντός της Τριπολιτσάς εγέννησεν την αρρώστειαν εις αυτήν ύστερον...».

Στην πολιορκία της Τριπολιτσάς οι Μανιάτες ήταν μοιρασμένοι σε τρία μέρη. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης με 400-600 στρατιώτες είχε στρατοπεδεύσει στο Χοντρό Βουνό της Σιλίμνας⁷⁹⁵ πίσω από την καλύβα (ταμπούρι) του Δημητρίου Υψηλάντη. Τους Μανιάτες αυτούς μισθοδοτούσε ο Υψηλάντης⁷⁹⁶ και τροφοδοτούσε η

791. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 58.

792. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 277.

793. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 134. Ο Φ ω τ ά κ ο ς, Βίοι Πελοποννησίων ανδρών, ό.π., σ. 129, γράφει για τη θέση που κατείχαν οι Μανιάτες στην πολιορκία της Τριπολιτσάς.

794. Πόρτες ήταν του Σεραγίου, Ναυπλίου, Μυστρά-Σπάρτης, Λεονταρίου-Καλαμάτας, Καρυταίνης, Αγίου Αθανασίου και Καλαβρύτων. Ακόμη στη νοτιοδυτική γωνία του κάστρου ήταν οχύρωμα με το όνομα «Μεγάλη Τάπια», που βρισκόταν μεταξύ των πυλών προς Καλαμάτα και Μυστρά, κοντά στη θέση Κάρτσοβα και αποτελούσε ένα είδος ακρόπολης του φρουρίου.

795. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 39-40. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 146.

796. Πολλοί κατηγορούν τους Μανιάτες για τη μισθοδοσία την οποία ελάμβαναν, όμως η μισθο-

επαρχία Φαναρίου. Ο Διονύσιος Μούρτζινος με τα λοιπά καπετανάτα της Μάνης (Καπετανάκηδες, Κουμουνδουράκηδες, Χρηστέους, Κυβελάιους, Δουράκηδες, Βενετσανάκηδες), περίπου 400, είχαν στρατοπεδεύσει βορειότερα, κοντά στον Κολοκοτρώνη, από τον Άγιο Αθανάσιο μέχρι τον Άγιο Νικόλαο και ήταν η πλησιέστερη στο τείχος θέση, απέναντι από το κανονοστάσιο του κάστρου⁷⁹⁷. Αυτοί πληρώνονταν και μισθοδοτούνταν από την επαρχία Καρυταίνης⁷⁹⁸. Τέλος όσοι Μανιάτες είχαν στρατοπεδεύσει αρχικά στα Βέρβενα, με τον Κωνσταντίνο και τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη πλησίασαν μαζί με τους άλλους του στρατοπέδου στα χωριά Ρίζες, Βερτσοβά και Στενό.

Με την πάροδο του χρόνου η πολιορκία γινόταν όλο και πιο στενή, ο δε πόλεμος συνεχιζόταν με τα λιανοντούφεκα. Αναφέρεται⁷⁹⁹ ότι οι Μανιάτες, επειδή ήταν μαθημένοι από τους πολέμους των πύργων τους, περνούσαν εύκολα το βόλι μέσα στις πολεμίστρες του φρουρίου.

Πρώτοι οι Αλβανοί άρχισαν να ομιλούν για συνθηκολόγηση. Τις συνομιλίες έκανε ο Θ. Κολοκοτρώνης. Οι Αλβανοί ζητούσαν να φύγουν με τα όπλα τους και με τα πράγματά τους. Στο τέλος έβγαλαν τα πολύτιμα υπάρχοντά τους σε δεκατρία κιβώτια και τα αποθήκευσαν στην καλύβα (ταμπούρι) του Θ. Κολοκοτρώνη. Με την ευκαιρία αυτών των επαφών έμπαιναν και έβγαιναν Έλληνες και Αλβανοί, οι οποίοι εξουσίαζαν τρεις από τις πόρτες του φρουρίου, των Καλαβρύτων, του Αγίου Αθανασίου και της Καρύταινας. Η τελευταία ήταν εκείνη η οποία συνήθως εχρησιμοποιείτο⁸⁰⁰.

Τις τελευταίες ημέρες της πολιορκίας αρκετοί Έλληνες έμπαιναν στην πόλη και με συνοδεία κάποιου Αλβανού επισκέπτονταν τα σπίτια τους ή τους γνωστούς τους. Εκεί οι Τούρκοι τους καλοδέχονταν και τους έδιναν διάφορα πολύτιμα πράγματα ή άρματα για να τους τα φυλάξουν⁸⁰¹.

Ο τουρκικός στόλος έφθασε στην Πάτρα και προχώρησε προς τον Κορινθιακό κόλπο, υπήρχε δε η υποψία μήπως γίνει απόβαση 10.000 στρατιωτών για να βαδίσουν προς την Τριπολιτσά. Τότε ο Δημήτριος Υψηλάντης, ακολουθούμενος από ένα στρατιωτικό απόσπασμα πήγε στην περιοχή των Πατρών. Φεύγοντας άφησε

δοσία δεν περιοριζόταν μόνο σ' αυτούς. Οι Ρουμελιώτες που υπηρετούσαν στα σώματα των προκρίτων της βορείου Πελοποννήσου ήταν και αυτοί μισθοφόροι. Αναφέρεται ακόμη ότι ο Αναγνώστης Πετμεζάς αναχώρησε από την πολιορκία της Κορίνθου, διότι οι Κορίνθιοι δεν μισθοδοτούσαν τους στρατιώτες του. *Ιω. Φιλήμονος*, ό.π., τόμ. Δ', σ. 321.

797. Σε πιστοποιητικό του Δημητρίου Υψηλάντη βεβαιώνεται ότι ο Παναγιώτης Μπουκουβαλάς-Τρουπάκης επί δύο μήνες στάθηκε φύλακας του Κανονοστασίου. *ΑΧΕΒΕ*, κουτί 142, φάκ. 8.

798. *Αμβρ. Φραντζή*, ό.π., τόμ. Β', σ. 42-43. *Φωτάκου*, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 146.

799. *Φωτάκου*, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 141. Ο ίδιος στη σελίδα 133 αναφέρει ότι στις αρχές της πολιορκίας της Τριπολιτσάς, οι Έλληνες στρατιώτες ήταν τελείως αγύμναστοι και για να γεμίσουν το τουφέκι τους μερικοί έβαζαν πρώτα το βόλι και έπειτα τη μπαρούτη.

800. *Αμβρ. Φραντζή*, ό.π., τόμ. Β', σ. 59-60. *Φωτάκου*, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 162-3.

801. *Φωτάκου*, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 163.

αντιπρόσωπό του για τα στρατιωτικά τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁸⁰² και για τα πολιτικά τον Π. Αναγνωστόπουλο, ο οποίος ήταν ένας από τους υπασπιστές του Υψηλάντη.

Όπως αναφέρει ο Th. Gordon⁸⁰³: «...Το απόγευμε της 11^{ης} Σεπτεμβρίου σημειώθηκε μια σοβαρή συμπλοκή που περιπτώσιακά πήρε μεγάλη έκταση από την απρόσμενη συμπεριφορά μεταξύ Μανιατών και παληών τους γειτόνων, των Βαρδουνιωτών. Στάθηκε αδύνατο να εμποδισθούν οι πρώτοι από του να στήσουν τα εμπορεύματά τους κάτω από τα τείχη και να τα πωλούν ψωμί και φρούτα στους Τούρκους. Ο αρχηγός τους Κυριακούλης, αδελφός του Πετρόμπεη, βλέποντας εκείνο το βράδυ μια τέτοια μεγάλη εμπορική σύναξη, βάδισε προς τα εκεί και άνοιξε πυρ εναντίον των Τούρκων· τότε οι Μωαμεθανοί άδραξαν τα όπλα και ρίχτηκαν κατά των Ελλήνων, ενώ ένα σώμα συμπατριωτών τους βγήκαν από την πύλη. Οι επαναστάτες έτρεξαν να τους συναντήσουν κι η σύγκρουση που κράτησε για δύο ώρες, αναπτύχθηκε στην πεδιάδα...»

Στις 12 Σεπτεμβρίου ο Καϊμακάμης και οι λοιποί αγάδες της Τριπολιτσάς, βλέποντας ότι υπάρχει κίνδυνος καταλήψεως του κάστρου με έφοδο, αρχικά έγραψαν στον Πετρόμπεη για παράδοση⁸⁰⁴. Τις επόμενες ημέρες έγιναν συναντήσεις με τους Τούρκους του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, του Αναγνώστη Δεληγιάννη, του Παναγιώτη Κρεββατά, του Π. Π. Γερμανού, του Θ. Κολοκοτρώνη, του Παν. Γιατράκου, του Αναγνωσταρά και του Παν. Αναγνωστοπούλου. Οι Έλληνες πρότειναν να παραδώσουν οι Τούρκοι τα άρματά τους και να τους επιβιβάσουν σε πλοία για να πάνε όπου θα ήθελαν⁸⁰⁵.

Εκείνες τις ημέρες Τούρκοι έβγαιναν έξω από την πόλη, για να δώσουν ένα τέλος στις στερήσεις τους. Οι Αλβανοί στο πέρασμά τους από τις πύλες του φρου-

802. «Γενναίοι και πιστοί καπεταναίοι των πολιορκούντων την Τριπολιτσάν στρατευμάτων.

Επειδή είναι ανάγκη της παρουσίας μου εις την Πάτραν δια να εμποδίσωμεν τους ολεθρίους σκοπούς του εχθρού, εγώ μεν στρατεύω εις τα εκεί μέρη, αφίνω τοποτηρητήν μου εν τω καιρώ της απουσίας μου δι' ενυπογράφου και ενσφραγίστου γράμματός μου τον ενδοξώτατον Μπέη, δια να φυλάττωνται αι δοθείσαι διαταγαί εναντίον εις τας ομιλίας των στρατιωτών μας εις τους Τούρκους και δια να εκτελή η ενδοξότης του συμφώνως με τους άρχοντας και με τους καπεταναίους ό,τι ήθελε κριθή με την κοινήν γνώμην εύλογον και συμφέρον εις την πατρίδα και εις το στράτευμα.

Εν τω στρατοπέδω της Τριπολιτσάς, την 12 Σεπτεμβρίου 1821.

Δημήτριος Υψηλάντης. Πληρεξούσιος του Γεν. Επιτρόπου».

Ν. Α. Βέη, Έγγραφα αφορώντα εις την πολιορκίαν και άλωσιν της Τριπολιτσάς (1821), Αρμονία, 1901, φύλλ. 5, σ. 231.

803. Th. Gordon, ό.π., τόμ. Α', μέρος 2, σ. 71. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)230.

804. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 209. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 55-56. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 161. Μέλη της επιτροπής αναφέρονται ο Π. Πατρών Γερμανός ως εκπρόσωπος του κλήρου, ο Αναγνώστης Δεληγιάννης και ο Παναγιώτης Κρεββατάς για τη Γερουσία και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης για τους στρατιωτικούς. Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 265.

805. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 131, Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 81. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 55-56. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 293.

ρίου τους αφαιρούσαν όλα τα πράγματά τους. Όταν όμως πήγαιναν στους Έλληνες δεν τους δέχονταν. Τελικά όταν επέστρεφαν οι Τούρκοι δεν τους επέτρεπαν να μπουν στο κάστρο και αναγκάζονταν να μένουν για μέρες πίσω από τις γραμμές των Ελλήνων, στο δρόμο των Καλαβρύτων, ή κοντά στα ριζά του φρουρίου. Οι αρχηγοί των Ελλήνων δεν επέτρεπαν σε κανέναν να τους πλησιάζει⁸⁰⁶.

Παρά το γεγονός ότι η κατάσταση των πολιορκημένων Τούρκων ήταν ιδιαίτερα ελβεινή, αυτοί δεν δίσταζαν να προκαλούν τους Έλληνες. Λίγες ημέρες πριν από την κατάληψη του φρουρίου μερικοί στρατιώτες από το κάστρο πέταξαν πολύτιμα αργυρά αντικείμενα και φώναζαν στους Έλληνες να πάνε να τα πάρουνε. Δύο Μανιάτες πλησίασαν και τους σκότωσαν⁸⁰⁷. Δεν έλαβαν υπ' όψη τους, ότι τέτοιες ενέργειες μπορούσαν να έχουν σαν αποτέλεσμα την εκδίκηση.

Την Παρασκευή, 23 Σεπτεμβρίου, οι Τούρκοι συγκεντρώθηκαν στο σεράγι για να κάνουν συνέλευση και να αποφασίσουν από κοινού την πορεία τους⁸⁰⁸. Αφησαν όμως το κάστρο αφρούρητο. Από την απερισκεψία τους αυτή δόθηκε η ευκαιρία στους Έλληνες να ανεβούν στο κάστρο και να καταλάβουν την πόλη με έφοδο. Όταν είδαν οι Τούρκοι την είσοδο των Ελλήνων, άφησαν τη συνέλευση και πήγε καθένας στο σπίτι του να φροντίσει την οικογένειά του. Η πόλη έπεσε στα χέρια των Ελλήνων, οι οποίοι συνάντησαν μερικές εστίες αντίστασης, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν αρκετοί στη διαδικασία της κατάληψης. Οι Αλβανοί, που ήταν περίπου 1.800, με μερικές εξαιρέσεις, βγήκαν και τηρήθηκαν οι συμφωνίες που είχαν κάνει με τον Κολοκοτρώνη. Μετά την κατάληψη της πόλης, οι Αλβανοί οδηγήθηκαν υπό συνοδεία Ελλήνων στη Βοστίτζα, όπου επιβιβάστηκαν σε πλοία και γύρισαν στην πατρίδα τους⁸⁰⁹.

Οι λεπτομέρειες της κατάληψης της Τριπολιτσάς είναι οι ακόλουθες⁸¹⁰. Στα Αρσενεία σπίτια, που ήταν πολύ κοντά στο τείχος του κάστρου, δίπλα από την πύλη του Ναυπλίου, συχνά οι Έλληνες εμπορεύονταν με τους Τούρκους. Έδιναν σύκα και άλλα τρόφιμα και έπαιρναν όπλα, διότι μερικοί από αυτούς ήταν ακόμη άοπλοι. Ο Εμμ. Δούνιας από την Τσακωνιά πολλές φορές ανέβαινε στο τείχος και εμπορευόταν με τους Τούρκους, δηλαδή αντάλλασσαν τρόφιμα με όπλα⁸¹¹. Εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία της απουσίας των Τούρκων και ανέβηκε επάνω και κρέμασε σχοινιά από τα κανόνια και τον ακολούθησαν πολλοί, που άνοιξαν τις πόρτες του φρουρίου και μπήκαν μαζικά οι πολιορκητές. Τον Εμμ. Δούνια συνόδευσαν δύο Σπετσιώτες, ο Αυρανίτης και ο Γκίκας Ρουμάνης. Ο πρώτος από αυτούς ήταν

806. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 163-4.

807. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 299.

808. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 163 κ.ε.

809. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 133. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 162 κ.ε.

810. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 61. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 168 κ.ε. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 219.

811. Εμμ. Τσουχλόου, Ιστορική Έκθεσις, σ. 394 κ.ε. εις ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχογ., κατάλ. Δ, φάκ. 4.

πυροβολητής στα πλοία και αμέσως έστρεψε το κανόνι της τάπιας προς το σεράγι και άρχισε να ρίχνει τις οβίδες εναντίον της συγκέντρωσης των Τούρκων.

Σε πιστοποιητικό που χορήγησαν το 1863 ο Αναστάσιος Μαυρομιχάλης, ο Τζα-νετάκης Γρηγοράκης και ο Χρήστος Χατζηπέτρου στον Ιωάννη Χιονάκη⁸¹² από την Κελεφά του δήμου Οιτύλου αναφέρεται: «...έτι δε εις Τρίπολιν, αναβάς πρώτος μετά τινος Υδραίου και των συν αυτώ εις το φρούριον, υπό την μασχάλην του Κολά, ήνοι-ξεν την πύλην την κειμένην από το μέρος του Ναυπλίου, και ούτω εισβαλλόντες οι ένοπλοι Έλληνες...»

Ο Παναγιώτης Κεφάλας και ο Δημήτριος Παπατσώνης βλέποντας την είσοδο των Ελλήνων στο φρούριο, έτρεξαν και αυτοί και μπήκαν από την πύλη του Μυστρά. Ο Δημήτριος Δεληγιάννης μπήκε από την πύλη του Ναυπλίου. Ακολούθησαν όλοι οι πολιορκητές και άρχισε η λεηλασία και η σφαγή των Τούρκων⁸¹³.

Η πύλη του Αγίου Αθανασίου, όπου ήταν οι Μανιάτες, άνοιξε αργότερα γύρω στις 2 μ.μ., μετά από σκληρές μάχες⁸¹⁴.

Μπαίνοντας οι Έλληνες στην Τριπολιτσά άλλοι από τους Τούρκους τους καλοδέχονταν, για να έχουν την εύνοιά τους και άλλοι οχυρώνονταν στα σπίτια τους και προέβαλλαν αντίσταση. Αλλά μέχρι το βράδυ σχεδόν όλες οι εστίες άμυνας σιώπησαν, ώστε την επομένη υπήρχαν μόνο δύο σπίτια που αμύνονταν, καθώς και η μεγάλη τάπια, που και αυτά εξουδετερώθηκαν⁸¹⁵.

Η σφαγή υπήρξε ανελήθη. Δεν έγινε διάκριση σε φύλο και ηλικία. Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁸¹⁶ την περιγράφει λακωνικά: «Το άλογο μου από τα τέιχη έως τα σαράγια δεν επάτησε γη». Ο Αμβρόσιος Φραντζής⁸¹⁷ αναφέρει: «...Μεταξύ 4 ωρών διαστήματος εφόνευσαν τα δύο τρίτα των Οθωμανών και ακολούθως κάθε νύκτα εφόνευον όσους είχαν λάβει υποχειρίους έκαστον στρατόπεδον εις το μέρος του, ώστε όλη η πόλις και οι πέριξ της πόλεως οδοί, οι χάνδακες, οι αγροί, οι λόφοι κ.λ.π. ήσαν εστρωμένα από πτώματα διαφόρων γενών και ηλικιών».

Ο Καν. Δεληγιάννης⁸¹⁸ γράφει: «...Οι τουφεκοβολισμοί, οι κανονιοβολισμοί, αι φωναί και αι κραυγαί των γυναικών και των παιδίων, οι αλαλαγμοί και οι καπνοί ανέβαινον έως τρίτου ουρανού και εφαιέτο ότι εκαίετό τις εις εν τρομερόν ηφαίστιον και δεν έβλεπεν άλλο παρά σφαγάς ανδρών, γυναικών και παιδίων και πλήθος πτωμάτων εις τας οδούς, ώστε δεν ήτο δυνατόν να πατήση τις εν βήμα χωρίς να πατήση εις ανθρώπινον αίμα...».

812. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 226, φάκ. 33. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 250-1.

813. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 169 κ.ε.

814. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 62.

815. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 63.

816. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 82. Ο θρησκευτικός φανατισμός ήταν μια από τις αιτίες που έφεραν την καταστροφή των Τούρκων. Ο Έλους Ανθιμος κήρυττε ότι από τους στρατιώτες μπορούσαν να κοινωνήσουν, μόνο αν σκότωναν Τούρκο. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 229.

817. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 67.

818. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 270.

Οι Εβραίοι της Τριπολιτσάς, που ήταν περίπου 150 οικογένειες, είχαν την ίδια τύχη με τους Τούρκους, διότι υπήρχε πάντοτε μίσος μεταξύ των δύο εθνοτήτων. Ακόμη οι Εβραίοι είχαν δώσει πρόσφατα αφορμή, όταν στην Κωνσταντινούπολη έσυραν στους δρόμους της αναίτια και προκλητικά το πτώμα του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε'⁸¹⁹. Εξαίρεση έγινε στον τραπεζίτη Χασάν με την ελπίδα λύτρων⁸²⁰. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁸²¹ διέσωσε τον Χαχάμη και άλλους 11 Εβραίους, τους οποίους το 1824 έστειλε στη Ζάκυνθο.

Οι ελευθερωτές της Τριπολιτσάς δεν περιορίστηκαν μόνο στη σφαγή Τούρκων και Εβραίων. Ξέσπασαν και στους προδότες Έλληνες. Θύμα ο Σωτηράκης Κουγιάς. Ο Γιαννάκης Δαγρές πήγε στο σπίτι του και τον βρήκε κρυμμένο στο υπόγειο. Αφού του έκοψε το αφτί και τον ανάγκασε να το μασήσει, μετά του έκοψε τα μάγουλα και τελικά τον σκότωσε. Μπροστά στο φρικτό αυτό τέλος τού τουρκόφιλου Κουγιά, άλλοι δικαιολογούν την αγριότητα του Δεγρέ ως την αρμόζουσα τιμωρία σε προδότη και άλλοι στέκονται επικριτικά⁸²².

Για τη σφαγή των Τούρκων της Τριπολιτσάς πολλοί από τους ξένους καταφέρθηκαν κατά των Ελλήνων. Αλλά επί τέσσερεις αιώνες οι Τούρκοι έδιναν το παράδειγμα μιας σκληρής και βάρβαρης συμπεριφοράς στους κατατυραννόμενους Έλληνες και ήρθε ο καιρός να γευθούν και οι ίδιοι, αυτά που διδάξαν με τα έργα τους. Την κατάσταση σχολίασε ο Φωτάκος⁸²³ με τα ακόλουθα: «...Δεν τους εσκότωσαν λοιπόν από ωμότητα οι Έλληνες τους Τούρκους καθώς η πολιτισμένη Ευρώπη μας εκατηγόρησεν, ούτε δια κανένα άλλον σκοπόν, καθώς είδαμεν, αλλά από δικαίαν εκδίκησιν, την οποίαν έτρεφαν εναντίον των ενθυμηθέντες την τυραννίαν των Τούρκων εναντίον αυτών και των πατέρων των...».

Ο Σπυρίδων Τρικούπης⁸²⁴ γράφει σχετικά: «...Ουδαμώς προτιθέμεθα να δικαιολογήσωμεν τας επί της αλώσεως της Τριπολιτσάς απανθρωπίας των Ελλήνων, ως απανθρωπίας ομογενών, υπενθυμίζομεν μόνον, ότι προ παντός λαού η ιστορία, και αυτών των μάλλον εξευγενισμένων, έχει σελίδας απανθρωπίας. Και επί των ημερών

819. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 67. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 170.

820. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 159.

821. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 278.

822. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 171-2. Αυτό ήταν το τέλος των τουρκόφιλων και είναι εκτός πραγματικότητας, όσοι βρίσκουν συνεργάτες των Τούρκων μεταξύ των πλουσίων Πελοποννησίων. Οι κοτζαμπάσηδες ήταν αυτοί που υποκίνησαν την επανάσταση και τη στήριξαν στα αρχικά της στάδια. Ο Α. Π. Τ σ α κ ό π ο υ λ ο ς έγραψε στην εφημερίδα της Τρίπολης «Μορέας», αριθ. φύλλ. 1355 της 1 Φεβρουαρίου 1931, ότι, όταν μακέλλευε ο Δαγρές τον Σ. Κουγιά, πέρασε ο Κολοκοτρώνης και άκουσε τις εκκλήσεις και τα κλάματα των συγγενών του. Μπήκε μέσα και είδε το Σωτήρη Κουγιά μισοπεθαμένο και είπε: «Αυτόν γυρεύετε να φυλάξετε; αυτός ήταν Τούρκος, ένα σουνούτεμα (=περιτομή) τον εχώριζε από τους Τούρκους» και είπε σε έναν από τους ακολούθους του να του δώσει τη χαριστική βολή. Υποστηρικτές του Κουγιά είναι άλλοι. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, Απομνημονεύματα ό.π., σ. 247-8. Ι ω ά ν ν α ς Γ ι α ν ν α ρ ο - π ο ύ λ ο υ, Φωνή πέρ' από τον τάφο του Σωτήρου Κουγιά, Πελοποννησιακά 18(1991)273-280.

823. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 170.

824. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 65.

ημών η Ιόπη αλωθείσα υπό των Γάλλων, αφέθη εις την διαρπαγήν και εις την σφαγήν επί 30 ώρας, και οι αιχμαλωτισθέντες απέθανον όλοι εν στόματι μαχαίρας. Δεν επράχθησαν δε τα εν Ιόπη υπό τυραννουμένων κατά τυραννούντων ως εν Ελλάδι, ουδέ παρά γνώμην των αρχηγών ως εν Τριπολιτσά, αλλά κατά ρητήν διαταγήν αυτού του Ναπολέοντος παραδεχθέντος, κατά τον ευφράδην Τιέρον, «Βάρβαρα ήθη εν βαρβάροις τόποις»».

Τα λάφυρα δεν μοιράστηκαν δίκαια⁸²⁵. Η προσφορά στο έθνος και ο ηρωισμός δεν αποτέλεσαν βάση στη διανομή. Η αρπακτική μανία αποδείχθηκε ο σημαντικότερος παράγοντας στη μοιρασιά των πολυτίμων αντικειμένων των ηττημένων. Στη διανομή των λαφύρων πρωτεύοντα ρόλο διαδραμάτισαν ο Θ. Κολοκοτρώνης και ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁸²⁶. Μερικοί δικαιολογούν⁸²⁷ τον τρόπο που μοιράστηκαν τα λάφυρα, άλλοι όμως τον κατακρίνουν. Ο Π. Π. Γερμανός έγραψε⁸²⁸: «... οι εις τον Ισθμόν φυλάττοντες στρατιώται ηδικήθησαν· ώστε, ει τις έτυχε παρών και ηδυνήθη, ήρπασε, χωρίς να εξετασθή, εάν είχε δικαίωμα εκδουλεύσεως, και εκ ταύτης συνέβη, πολλοί μεν προαγωνισθέντες και άξιοι αμοιβής να μείνωσιν υστερημένοι διόλου, άλλοι δε κηφίνες και άχρηστοι να πλουτίσωσι...». Οι στρατιώτες του Πάνου και του Γενναίου Κολοκοτρώνη, που είχαν ακολουθήσει τον Δημήτριο Υψηλάντη, στο άκουσμα ότι έπεσε η Τριπολιτσά έτρεξαν να γυρίσουν πίσω. Τα λάφυρα όμως είχαν ήδη μοιραστεί μεταξύ των Ελλήνων. Γι' αυτό άρπαξαν όσα είχαν μαζέψει οι αδύνατοι Τριπολιτισιώτες⁸²⁹ για δικά τους. Αυτό αποτέλεσε και μια από τις βασικές αιτίες που ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν είχε συμπάθειες στην Τρίπολη.

Για τα λάφυρα των Μανιατών από την άλωση των Τριπολιτσάς ο Th. Gordon⁸³⁰ έγραψε: «...Ο Μπέης της Μάνης δεν μπήκε στην πόλη, μα και αυτός έβγαλε και έστειλε στην επικράτειά του δύο καμήλες και είκοσι μουλάρια φορτωμένα με λεία...». Σε άλλο σημείο σημειώσε: «...Οι Μανιάτες επαγγελματίες άρπαγες, εξασφάλισαν το καλύτερο μερίδιο και τότειλαν στη Λακωνία φορτώνοντάς το πάνω στους ώμους των γυναικών τους, που για το σκοπό αυτό, έρχονταν κι έφευγαν ομαδικά. Τίποτα δεν

825. Σε επιστολή της 29 Νοεμβρίου 1821 του Αναγνώστη Κοπανίτζα προς τον Καπ. Γιωργάκη Αντωνάκο-Γρηγοράκη αναφέρεται: «...έπεσεν αρκετή διχόνοια δια τα λάφυρα της Τριπολιτζάς, όπου να μην ήθελε ευρεθούν...». Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 114.

826. Κ. Λ. Κ ο τ σ ώ ν η, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)256.

827. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 173.

828. Π. Π. Γ ε ρ μ α ν ό υ, ό.π., σ.135.

829. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 176. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Γ', σ. 333. Ο Γέρο-Κολοκοτρώνης την επόμενη χρονιά κατηγορούσε την αρπακτικότητα μερικών φτωχών Μανιατών στην Αργολίδα, ξεχνώντας τα δικά του οφέλη από την Τριπολιτσά. Ακόμη παρέβλεπε τη λεηλασία των στρατιωτών των γιών του, που δεν υστέρησαν σε τίποτα ούτε στην Τριπολιτσά, ούτε στο Άργος. Οι Μανιάτες που μάζευαν τα καρφιά από τα κτήρια χαρακτηρίστηκαν άρπαγες, όμως αυτοί που πλούτισαν από τα φορτώματα των πολυτίμων λαφύρων, έγιναν κατήγοροι των Μανιατών.

830. Th. G o r d o n, ό.π., τόμ. Β', σ. 74 και 79.

είχαν απορρίψει αυτοί οι ορεσίβιοι· αφήρεσαν το μολύβι από τις στέγες των τζαμιών, καθώς και όλα τα καρφιά από τα κτίρια...».

Ο Καν. Δεληγιάννης⁸³¹ αναφέρει ότι για τη διανομή 50 αλόγων υπεύθυνος ορίστηκε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης και προσθέτει με υπερβολή και πάθος τα ακόλουθα: «...ο Κολοκοτρώνης απήτη να λάβη όλον το μερίδιον της επαρχίας Καρυταίνης, να το αναλογίση αυτός σαν αρχηγός. Ο Κυριακούλης τον απήντησεν ότι ημείς όλοι εγνωρίσαμεν απ' αρχής του αγώνος και ακόμη γνωρίζομεν μόνους τους Δεληγιανναίους. Θυμώσαντες και οι δύο και λογοτριβούντες, θυμώσας ο Κυριακούλης, διότι τον επρόσβαλε, του έδωσε μίαν κλωτσίαν, ώστε ολίγον έλειψε να τον κρημνίση κάτω από την σκάλαν να συντριφθή, λέξας μετ' οργής προς αυτόν "Σκατόβλαχε! Θα σε κάμω και σένα αρχηγόν και μεγάλον, παλιοκλέφτα" ...»

Οι Μπέηδες και οι αγάδες Τούρκοι έμειναν αιχμάλωτοι. Ο Θ. Κολοκοτρώνης γράφει σχετικά⁸³²: «Του Σεχνετζίμπεη⁸³³ η φαμηλιά έμεινε μ' εμέ, 24 άνθρωποι. Τον Κιαμίλπεη τον πήρε ο Γιατράκος – ο Κεχαϊάς έμεινε αιχμάλωτος με τα χαρέμια και τα περίλαβε ο Πετρόμπεης». Τα χαρέμια του Χουρσίτ, που θα τα αντάλλασσαν με χρήματα, όταν κήκε το σεράγι, τα πήγαν για φύλαξη στο σπίτι του Μαυρομιχάλη, που είχε εγκατασταθεί στου Μουσταφάμπεη το οίκημα⁸³⁴ κοντά στην πύλη του Ναυπλίου. Ελευθερώθηκαν μετά από μερικούς μήνες έναντι λύτρων που κατέβαλε ο Χουρσίτ, τα οποία διατέθηκαν για τα έξοδα των πλοίων. Ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης απαίτησε τότε ιδιαίτερα υψηλό ποσό ως έξοδα που έκανε για τη φύλαξη και διατροφή των χαρεμιών. Από ορισμένους κατηγορήθηκε ως πλεονέκτης, και η κατηγορία δεν απείχε από την πραγματικότητα⁸³⁵.

Ο Τουρκοβαρδουνιώτης Ρουμπής⁸³⁶, ο οποίος πρωταγωνίστησε στη μάχη του Βαλτετσίου, καθώς και άλλοι Τουρκοβαρδουνιώτες διασώθηκαν από Μανιάτες και γύρισαν στην πατρίδα τους.

Στις 25 Σεπτεμβρίου στην Τριπολιτσά αποφασίστηκε να ορισθούν 600 στρατιώτες για την τήρηση της τάξης. Ο Κυριακούλης ανέθεσε την υπηρεσία αυτή στον ανιψιό του Ιωάννη Πετρ. Μαυρομιχάλη με εκατό άνδρες⁸³⁷.

831. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Α', σ. 275.

832. Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 83.

833. Ο διαέγγονός του έλεγε ότι τον έσωσε ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο οποίος τον έβαλε σε ένα καΐκι και τον έστειλε στην Αίγυπτο. Αυτός για να τον ευχαριστήσει, φόρτωσε ένα καΐκι σιτάρι και το έστειλε στους Έλληνες. Ν. Γιοκαρίνη, Οικογενειακόν ανέκδοτον Τούρκου αντιπροσώπου περί Θ. Κολοκοτρώνη. Εφημ. Αθήνας «Πρωΐα», αριθ. φύλλ. 1729 της 10 Οκτωβρίου 1930.

834. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 134. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 65. Φωτάκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 174. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 158.

835. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 344 κ.ε.

836. Αθ. Φωτόπουλου, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα 2001, τόμ. Α', σ. 149-50. Ο Th. Goudon, ό.π., τόμ. Β', σ. 74, γράφει ότι οι Τουρκοβαρδουνιώτες παραδόθηκαν ομαδικά στους Μανιάτες.

837. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ, κυτ. 35, φάκ. 6.

Μετά από δέκα μέρες άρχισαν να απομακρύνονται οι Έλληνες από την Τρίπολη και να γυρίζουν στα σπίτια τους φορτωμένοι με λάφυρα και σκλάβους⁸³⁸.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως οι πολιορκημένοι στην Τριπολιτσά υπέφεραν από επιδημία τυφοειδούς πυρετού. Πολλοί από τους νικητές χάθηκαν από τη νόσο αυτή, η οποία μεταδόθηκε και στους Έλληνες⁸³⁹. Ένας από αυτούς ήταν ο Μιχαήλ Κυριακούλακος-Μαυρομιχάλης, ο οποίος νόσησε και αφού μεταφέρθηκε επί φορείου στον Κάβαλο της Μάνης, όπου ήταν το σπίτι του, πέθανε⁸⁴⁰. Από την αυτή αιτία πέθαναν, όταν γύρισαν στο σπίτι τους, ο Ιωάννης και ο Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκης⁸⁴¹, ο Δημήτριος Γιαννούκος από τις Γαϊτσές⁸⁴², ο Κυριακούλης Γρηγορακάκης από τους Χάρακες⁸⁴³ κ.ά.

Από αυτούς που σκοτώθηκαν στην πολιορκία της Τριπολιτσάς λίγοι είναι γνωστοί. Αναφέρεται⁸⁴⁴ ότι σκοτώθηκαν 300 Έλληνες. Ο Αντώνιος Μιχαλάς-Τρουπάκης⁸⁴⁵ από την Καρδαμύλη, ο Πιέρος και ο Τζανέτος Βασιλάκος⁸⁴⁶ από το Σκουτάρι, ο Μενούδος Πουτιέρος⁸⁴⁷ από το Οίτυλο, ο Κυριάκος Μπεγέτης⁸⁴⁸ από τη Μηλιά, ο Ιωάννης Χαριτάκης⁸⁴⁹ από το Φλομοχώρι. Ο Παναγιώτης Πουλάκος-Χουσιανάκος⁸⁵⁰ από την Καστανίτσα του δήμου Μελιτίνης τραυματίστηκε στη Μεγάλη Τάπια και πέθανε. Στην έφοδο της Τριπολιτσάς σκοτώθηκε ο Δημήτριος Κωνσταντίνεας⁸⁵¹ από το Βαρούσι του Σταυροπηγίου.

838. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 84.

839. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 136.

840. Μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως ταγματάρχης με αριθ. μητρ. 00501. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 125, φάκ. αριθ. 65. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 197

841. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, φάκ. αριθ. 11 και 12. Για το Μιχαήλ Καπετανάκη αναφέρεται ότι είχε τραυματιστεί στο Σούρπη της Λειβαδιάς και πέθανε. Γ Α Κ, Αρχείο Ρήγα Παλαμίδα, φάκ. 266, έγγρ. 30. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 164.

842. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 36, φάκ. αριθ. 14. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 139.

843. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 41, φάκ. αριθ. 77. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 142-3.

844. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 160. Αναφέρεται ακόμη ότι την ημέρα της εφόδου σκοτώθηκαν 227 και αφού μπήκαν μέσα άλλοι 146, σύνολον 373. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Α', σ. 278: «...Εφονεύθησαν την ημέραν της εφόδου εις την Τριπολιτσάν διακόσιοι είκοσιν επτά και αφού εισήλθον μέσα εκατόν σαράντα έξι, το όλον 373 και τινες επληρώθησαν ελαφρά, αλλ' ως εκ των μολυσμένων λαφύρων απέθανον και του τύφου εις την Τρίπολιν και εις τας επαρχίας υπέρ τας τρεις χιλιάδας άνδρες και γυναικόπαιδα...».

845. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 130, φάκ. αριθ. 43. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Δ', σ. 152. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 241.

846. Α. Χ. Ε. Β. Ε., Κουτί 20, φάκ. αριθ. 6110-2. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 133.

847. Μετά την απελευθέρωση η σύζυγός του έπαιρνε σύνταξη 15 δρχ. το μήνα. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 180, φάκ. αριθ. 19. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 227.

848. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 138, φάκ. αριθ. 6. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 204-5.

849. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 224, φάκ. αριθ. 34. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 250.

850. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 179, φάκ. αριθ. 74 και κουτί 226, φάκ. αριθ. 102. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 251.

851. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Δ', σ. 152.

Στην πολιορκία και άλωση της Τριπολιτσάς ο Θ. Κολοκοτρώνης κατόρθωσε να διακριθεί για τις αρχηγικές του ικανότητες⁸⁵². Παρ' όλα αυτά δεν ήταν λίγοι εκείνοι, οι οποίοι θεώρησαν ότι μεταξύ των Ελλήνων δεν υπήρχε ικανός ηγέτης. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, που είχε τις προϋποθέσεις να επιβληθεί ως αρχηγός, απέτυχε. Ο Άγγλος απόστρατος αξιωματικός W. H. Humphreys, που παραβρέθηκε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, έγραψε⁸⁵³: «Μ' όλα αυτά δεν υπήρχε ανάμεσά τους ένας ηγέτης προικισμένος με στρατιωτικές γνώσεις, ικανός να βελτιώσει την κατάσταση. Ευτυχώς που οι Τούρκοι ήταν το ίδιο αμαθείς και καθυστερημένοι. Αυτό έσωσε τους Έλληνες...».

Η ματαιωθείσα εκστρατεία στην Πάτρα

Μετά την απελευθέρωση της Τριπολιτσάς ο Θ. Κολοκοτρώνης θέλησε να πάει στην πολιορκία της Πάτρας, αλλά αντιτάχθηκαν οι λεγόμενοι «Αχαιοί», δηλαδή οι κοτζαμπάσηδες της βόρειας Πελοποννήσου. Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁸⁵⁴ αναφέρει στη διήγησή του ότι μετά την άλωση της Τριπολιτσάς: «...εκάμαμε συνέλευσι, ο Υψηλάντης, ο Πετρόμπεης και άλλοι, όπου είχαμεν αρχήν· τους είπα, ότι, είναι καιρός να εκστρατεύσωμεν τώρα και να κινησω δια την Πάτρα, και το έκριναν εύλογον· τότε εκίνησα μόνον με 40 σωματοφύλακες για την Πάτρα· έστειλα προσταγή εις την επαρχία της Καρύταινας, να μαζωχθούν τα στρατεύματα δια την Πάτρα· και όταν έφθασα στα Μαγούλιανα έξη ώραις από τη Τριπολιτζά εσυνάχθησαν 1700 στρατιώταις και έως να κατεβώ εις την Γαστούνη εμάζωνα 10.000. Ακούοντας ότι εκστράτευσα δια την Πάτρα οι άρχοντες, ο Α. Ζαΐμης, Σωτήρ Χαραλάμπης, Π. Πατρών, που πολιόρκιζαν την Πάτρα, γράφουν ένα γράμμα του Υψηλάντη και Πετρόμπεη και όλης της τότε κυβερνήσεως (Γερουσίας)· εμάθαμε ότι ο Κολοκοτρώνης έρχεται εις την Πάτρα, ο Κολοκοτρώνης να μείνη και να έλθη βοήθεια μια τριακοσαριά νωμάτοι ή με το Δεληγιάννη ή με ένα Μαυρομιχάλη, διατί σε έξη ημέραις παίρνομε την Πάτρα, - διατί έλεγαν των μικρών· δεν συμφέρει, ότι αν έλθη ο Κολοκοτρώνης θα πάρη και της Πάτρας τα λάφυρα καθώς και της Τριπολιτζάς· σκοπός τους ήτον να μη πάρω την Πάτρα και δυναμωθώ· αν με άφιναν να πάγω, θα μου έδιδαν αμέσως τα κλειδιά οι Τούρκοι από το φόβο τους (Ανάθεμα να έχουν)⁸⁵⁵».

852. Τον πρώτο καιρό της επανάστασης το κύρος του Θ. Κολοκοτρώνη ήταν σχεδόν ανύπαρκτο, γι' αυτό έμεινε μερικές φορές χωρίς κανέναν ακόλουθο. Πρώτα τον εξύψωσε η απονομή του βαθμού του αρχιστρατήγου των όπλων της Καρύταινας από τον Κανέλλο Δεληγιάννη. Ακολούθησε η δραστηριότητά του στην πολιορκία της Τριπολιτσάς και κορυφαία του επιτυχία ήταν η νίκη επί του Δράμαλη στα Δερβενάκια. Στα χρόνια του Ιμπραήμ η υπεροχή του έναντι των άλλων στρατιωτικών ήταν αναμφισβήτητη,

853. Κ. Σιμόπουλο, Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του 21, τομ. Α', σ. 340.

854. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 84-5.

855. Αξίζει να προσεχθεί πρώτον ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης μετά την άλωση της Τριπολιτσάς είχε αποκτήσει αίγλη και τον εμπιστεύονταν οι στρατιώτες. Αντίθετα, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, στην αρχή της επανάστασης έμεινε αρκετές φορές μόνος, διότι ο κόσμος δεν τον εμπιστευόταν. Αποτελεί

Την άλλη πλευρά παρουσιάζει ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁸⁵⁶ γράφοντας για τους «Αχαιούς» τα ακόλουθα: «Αλλ' αυτοί μαθόντες τούτο διεκήρυξαν δημοσίως δι' εγκυκλίων και υπερηφάνως, ότι δεν δέχονται εις την πολιορκίαν των Πατρών και Ρίου μήτε τον Κολοκοτρώνη μήτε κανένα άλλον, αλλ' είναι μόνοι των ικανοί με τας ειδικάς των δυνάμεις να πολεμήσουν και να κυριεύσουν τα φρούρια εκείνα και με τους αντιπάλους των να αντιπαραταχθούν· έγραψαν δε αμέσως εις εμέ, εις τον Παπατσώνη και Κρεββατά, ότι εάν ο Κολοκοτρώνης και η έντιμος συμμορία του κάμουν κίνημα εκ Τριπολιτσάς δια τας Πάτρας, να τρέξωμεν και ημείς μ' όσους περισσοτέρους έκαστος εξ ημών δυνηθή. Συνυπακουσθείς αμέσως μετά των ειρημένων και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ευρέθημεν σύμφωνοι και έτοιμοι να ξεκινήσωμεν· ο Κρεββατάς με 800, ως έγγιστα, ο Παπατσώνης με 600, ο Κυριακούλης με τους Καλαματιανούς και Μανιάτας 500, εγώ δε μετά των αδελφών μου με επέκεινα των 1.500, τρεις ήμισυ σχεδόν χιλιάδες...».

Ο Π. Πατρών Γερμανός⁸⁵⁷ γράφει ότι οι πρόκριτοι της Αχαΐας έδιωξαν από την πολιορκία της Πάτρας τους στρατιωτικούς, δηλαδή τους Κουμανιώτες και τους Πετμεζαίους, φοβούμενοι μήπως αργότερα αποκτούσαν δύναμη, και να αμφισβητούσαν τη δική τους εξουσία. Στη συνέχεια αναφέρει για το Θ. Κολοκοτρώνη: «...εζήτει επιμόνως να υπάγη εις τας Πάτρας αρχηγός της πολιορκίας. Αλλά μαθόντες τούτο οι πρόκριτοι των Καλαβρύτων και Πατρών και, προβλέποντες, ότι ο σκοπός του Κολοκοτρώνη απέβλεπε δια να συστήση πάλιν εκεί τους αποβεβλημένους Καπιταναίους, με τους οποίους είχε σχέσεις, και να τους ενδυναμώσει εις τρόπον, ώστε να λάβωσιν υπεροχήν εναντίον των Προεστώτων, έγραψαν εκ συμφώνου αναφοράς εις την Τριπολιτζάν, ότι δεν θέλουν κανένα άλλον να υπάγη εκεί, επειδή υστερούνται και τροφών και των άλλων αναγκαίων, και ότι είναι ικανοί μόνοι τους με τους στρατιώτας τών δύο επαρχιών δια να φυλάζουν την πολιορκίαν, και, αν υπάγουν άλλα στρατεύματα, θέλει ακολουθήσει εμφύλιος μάχη· όθεν οι εις Τριπολιτζάν Γερουσιασταί εμπόδισαν τον Κολοκοτρώνη να υπάγη εις Πάτρας...».

Το αποτέλεσμα ήταν ότι στις 22 Νοεμβρίου ήρθε ο Γιουσούφ⁸⁵⁸ πασάς με 1.000 άνδρες και η πολιορκία της Πάτρας διαλύθηκε. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα της πρόταξης του προσωπικού συμφέροντος έναντι του Εθνικού.

Η πολιορκία και η ανεπιτυχής έφοδος του Ναυπλίου

Η πολιορκία του Ναυπλίου⁸⁵⁹ στην έναρξη της επανάστασης δεν ήταν καλά οργανωμένη και μετά το πέρασμα του Κεχαγιάμπεη από την Αργολίδα διαλύθηκε, και

πρόκληση να γράφεται ότι στις 23 Μαρτίου 1821 ο Κολοκοτρώνης με τους Μανιάτες ελευθέρωσαν την Καλαμάτα, διότι η συμβολή του Κολοκοτρώνη ήταν στην περίπτωση εκείνη μηδαμινή.

856. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 7.

857. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 136.

858. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 9. Olivier Voutier, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τομ. 11 (Α. Κοντάκη), σ. 8.

859. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 137.

κατόπιν έγινε εκ νέου προσπάθεια αποκλεισμού της πόλης. Προκειμένου να είναι πιο αποτελεσματική η πολιορκία, ζητήθηκε ένας αρχηγός και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, μετά τη μάχη των Δολιανών-Βερβένων στις 24 Μαΐου 1821, έστειλε το Νικηταρά⁸⁶⁰. Τον θαλάσσιο αποκλεισμό της πόλης είχε αναλάβει η Μπουμπουλίνα, ο αδελφός της και άλλοι Σπετσιώτες.

Στα τέλη Μαΐου οι πολιορκημένοι βγήκαν για να θερίσουν καρπούς προκειμένου να εφοδιάσουν την πόλη τους. Κατευθύνθηκαν στο Κατόγλι, μικρό οικισμό κοντά στο κάστρο, και οι εκεί ευρισκόμενοι Έλληνες κλείστηκαν σε ένα παλιό πύργο και προέβαλαν άμυνα. Οι Τούρκοι συγκέντρωναν καρπούς ενώ πολεμούσαν με τα ελληνικά σώματα του Νικηταρά και τοπικών οπλαρχηγών που τους χτύπησαν στα νώτα. Μετά πολύωρη μάχη αποχώρησαν οι Τούρκοι χωρίς να πάρουν και τους καρπούς που είχαν συλλέξει. Ο Τσόκρης⁸⁶¹ και άλλοι οπλαρχηγοί έκαψαν τα σπαρτά της γύρω του κάστρου περιοχής για να μην έχουν τη δυνατότητα οι πολιορκημένοι να εφοδιάζονται.

Στις 8 Ιουνίου ο Νικηταράς ανακλήθηκε προκειμένου να εκστρατεύσει στην Ανατολική Ελλάδα και στα Μεγάλα Δερβένια για να εμποδίσει μαζί με άλλους την κάθοδο Τούρκων στο Μοριά. Η Πελοποννησιακή Γερουσία όρισε ως νέο αρχηγό της πολιορκίας του Ναυπλίου τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, που του έδωσε και τον τίτλο του αρχιστράτηγου της πολιορκίας⁸⁶².

Οι πολιορκημένοι Τούρκοι του Ναυπλίου, στερούμενοι τροφών, έγραψαν στον Γιουσούφ πασά της Πάτρας να έλθει σε βοήθειά τους, αλλά οι ταχυδρόμοι δεν έφθασαν ποτέ στον προορισμό τους.

Στα τέλη Ιουνίου ένα αγγλικό πλοίο εφοδίασε το πολιορκημένο Ναύπλιο. Αργότερα, στις 25 Οκτωβρίου, πάλι ένα άλλο καράβι από τη Μάλτα πέτυχε να περάσει το θαλάσσιο αποκλεισμό και μετέφερε στο φρούριο σημαντικές ποσότητες σιταριού και άλλων τροφίμων, που θα αρκούσαν για επτά μήνες⁸⁶³. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε από τους πολιορκητές η κατάληψη της πόλης με έφοδο, έστω και αν τα άτακτα επαναστατικά σώματα δεν ήταν κατάλληλα για τέτοιου είδους αγώνα.

Από την 1^η Νοεμβρίου 1821 πήγαν στο Άργος ο Δημήτριος Υψηλάντης⁸⁶⁴, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Θ. Κολοκοτρώνης κ.ά. για να προετοιμάσουν την επιχείρηση. Στις 2 Δεκεμβρίου από το Άργος πήγαν στο Ναύπλιο οι Έλληνες αρχηγοί,

860. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 38. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 84. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά - δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 137. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 102.

861. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 118. Στην εισβολή του Δράμαλη ο Δ. Τσόκρης άρχισε πρώτος να καίει τα σπαρτά, τον μιμήθηκαν και πολλοί Μανιάτες, ώστε, όταν έφθασε ο Θ. Κολοκοτρώνης στον Αχλαδόκαμπο, είδε τις φωτιές στην Αργολική πεδιάδα.

862. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Γ', σ. 415. Θεωρείται ότι η απόφαση αυτή στρεφόταν κατά του Θ. Κολοκοτρώνη.

863. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 85.

864. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 85. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 256.

συνοδευόμενοι από Φιλέλληνες και το στρατόπεδο των πολιορκητών διέθετε πλέον 4.000 μαχητές.

Για τη νύχτα της 3^{ης} προς την 4^η Δεκεμβρίου σχεδιάστηκε η έφοδος. Σύμφωνα με το σχέδιο, οι Έλληνες⁸⁶⁵ θα χτυπούσαν τον εχθρό από τρία μέρη, αρχίζοντας τον αγώνα δύο ώρες πριν φωτίσει η ημέρα. Ο Θ. Κολοκοτρώνης με Καρυτινούς, Μανιάτες υπό τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, Τριπολιτσιώτες υπό το Ρήγα Παλαμήδη και Αργίτες έλαβε θέση νοτιοανατολικά του Παλαμηδίου. Ο Δ. Υψηλάντης με το τακτικό στράτευμα υπό το Βαλέστα και το Νικηταρά, διαθέτοντες και σκάλες, θα χτυπούσαν στην πόρτα της ξηράς, έχοντας πίσω τους το Γιατράκο και το Σταίκο για εφεδρεία. Πλοία, στα οποία θα επέβαινε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης με το Γενναίο Κολοκοτρώνη και Κρανιδιώτες, από τους Μύλους θα χτυπούσαν την πλευρά της θάλασσας και θα αποβιβάζονταν τα στρατεύματα στην περιοχή των τελωνείων (δογάνες).

Τα πλοία δεν ξεκίνησαν, διότι ο άνεμος ήταν αντίθετος και το σχέδιο δεν εφαρμόστηκε. Αφού ο Δ. Υψηλάντης είδε ότι τα πλοία δεν έρχονται έδωσε τη διαταγή της εφόδου, η οποία απέτυχε. Οι Τούρκοι κανονιοβολούσαν τους Έλληνες και πολεμώντας βγήκαν έξω από το φρούριο μετά από μάχη τεσσάρων ωρών⁸⁶⁶.

Με τους Τριπολιτσιώτες ήταν και ο Ρήγας Παλαμήδης⁸⁶⁷, ο οποίος αναφέρει τα ακόλουθα για τη συνεργασία του με τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη και τους άλλους Μανιάτες: «...εις τον Κωνσταντίνον δε Μαυρομιχάλην τη εμού συνοδεία, συμπεριλαμβανομένων και των Ζακυνθίων και ακολουθούντος του εκ Σπάρτης Δ. Τσιγκουράκη (-Γρηγοράκη) εδόθη το καθήκον να απέλθωμεν εις Αρβανιτιάν δια του από το Παλαμήδιον μονοπατίου και αναβώμεν εις το Ιτσακάλι δια να επιτέσωμεν εις τον πλησίον εν τη πόλει μέγαρον του Αμουραρχόμπεη, εξ ου ανοίγοντες πόλεμον εσωτερικώς ν' απασχολήσωμεν την κατά την πύλην δύναμιν και ευκολύνωμεν την είσοδον του Υψηλάντου· η δύναμίς μας ανέβαινε μέχρι 800· είχομεν δε συνοδούς και τους καϊζήδας Ναυπλιώτας κομίζοντας και τας ετοιμασθείσας σκάλας προς ανάβασιν· εφθάσαμεν δε εις το σημείον του μονοπατίου αργά μεν, προ του συνθήματος δε, όπου δι'

865. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 258. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 9 κ.ε. Olivier Voutier, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. 11 (Α. Κοντάκη), σ. 167.

866. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 85. Χρ. Βυζαντίου, Ιστορία των κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν Εκστρατειών και μαχών, ων συμμετέσχε ο τακτικός στρατός, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, βιβλ. 9, σ. 53. Ιω-Γενν. Κολοκοτρώνη, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, βιβλ. 10, σ. 27. Π. Γερμανού, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 144. Καν. Δεληγιάννη, επιμ. εκδ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Β', βιβλ. 17, σ. 8. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 19. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σσ. 84-91. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 258. Φωτάκου, ό.π., 189. Μ. Γ. Λαμπρινίδου, Απόπειρα αλώσεως του Ναυπλίου αποτυχούσα, Μηνιαίον παράρτημα «Αθηνών» 1908, σ. 93 κ.ε. εις ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', κυτ. 35, φάκ. 16. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 415 κ.ε. Ιωάννας Διαμαντόπουλο, (Εξελίξεις στην πολιορκία του Ναυπλίου. Έφοδος των Ελλήνων και αποτυχία) εις Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της. «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 179.

867. Απόσπασμα αναφοράς του Ρήγα Παλαμήδη περί των υπηρεσιών του προς την επιτροπήν του αγώνος, της 31 Δεκεμβρίου 1865. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ, κυτ. 35, φάκ. 16.

ολίγον εμείναμεν αναπαυόμενοι· ο δε Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης προσλαβών τον Τσαλαφατίνον και τον υπ' εμέ καπετάν Γεωργάκη Καρναούρη, Αϊβαλιώτην, με άλλους 15, προς δε και δύο σκάλας επλησίασεν εις τα τείχη του Ιτσαλέ και τω όντι αναβάντες εύρον ένα μόνον Τούρκον επί μιάς σκηνής φωνάζοντα το «ιντίρ αλλάχ» σύνθημα της φυλακής· ευκαιρία πλήρης προς τον σκοπόν τους και προ τούτου ειδοποίησαν προς όλους τους λοιπούς μας την απόφασιν...». Τότε όμως ο Οικονόμος του Βαχού, ο οποίος συνόδευε τον Δημήτριο Τσιγκουράκο, αφού είδε το σώμα του Υψηλάντη να διασκορπίζεται και του Κολοκοτρώνη να αποσύρεται, ανέβηκε σε μία πέτρα και φώναζε για τον κίνδυνο του αφανισμού τους. Αποθαρρύνθηκαν οι στρατιώτες, ιδίως οι Μανιάτες και δεν ακολούθησαν τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, ο οποίος εδεινοπάθησε, όπως αναφέρεται, να φθάσει στο μέρος όπου ήταν το μονοπάτι του Παλαμηδίου και ευρίσκονταν και οι άλλοι. Βγήκαν και οι Αλβανοί και άρχισε πόλεμος και με πολλές δυσκολίες επέστρεψαν τα μεσάνυχτα στο Άργος.

Οι πολιορκημένοι έμειναν στο Ναύπλιο μέχρι τον επόμενο χρόνο, που ήρθε ο Δράμαλης.

Η Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου

Η αυτόκλητη συνέλευση των Καλτετζών, που συνήλθε στις 26 Μαΐου 1821 δημιούργησε την Πελοποννησιακή Γερουσία, η οποία είχε θέσει ως όριο της ύπαρξής της την πτώση της Τριπολιτσάς. Επειδή όμως δεν ήταν εύκολο να γίνει εθνοσυνέλευση αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης, στις 30 Σεπτεμβρίου δόθηκε παράταση της λειτουργίας της⁸⁶⁸. Τον Οκτώβριο ο Υψηλάντης, ως εκπρόσωπος της Φιλικής Εταιρείας, κάλεσε αντιπροσώπους των επαρχιών για την Εθνοσυνέλευση⁸⁶⁹, αλλά δεν υπήρχε προηγούμενο και οι εκλογές έγιναν κατά τον τρόπο που εκλέγονταν στην Τουρκοκρατία οι κοτσαμπάσηδες⁸⁷⁰.

Οι προεστοί, έχοντας τοπική ισχύ, κέρδισαν τις εκλογές και στη συνέλευση πλειοψήφισαν οι λεγόμενοι πολιτικοί (ολιγαρχικοί), κατ' αντίθεση με τους στρατιωτικούς (δημοκρατικούς), οι οποίοι δεν είχαν πολλούς αντιπροσώπους. Μοναδική εξαίρεση ήταν η επιτυχία του Θ. Κολοκοτρώνη στην Καρύταινα και η σύγχρονη αποτυχία του Αναγνώστη Δεληγιάννη. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁸⁷¹ στα απομνημονεύματά του έγραψε ότι ο Δ. Υψηλάντης και ο Θ. Κολοκοτρώνης αυτοχειροτονήθη-

868. Ι. Α. Μ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. 119 (Δ. Πετρακάκου), έγγρ. 10 της 30 Σεπτεμβρίου 1821. Δ. Π ε - τ ρ α κ ά κ ο υ, Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1935, τόμ. Α', σ. 254-5.

869. Ο Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 72, γράφει ότι ο Δ. Υψηλάντης εξέδωσε εγκυκλίους και τις έστειλε στις επαρχίες με αγγελιοφόρους : «...εν αις εθεώρει εαυτόν μεν εθνάρχην και πρόμαχον της ευνομίας, τους δε προεστώτας ομοίους των Τούρκων και αξίους του μίσους του πάσχοντος λαού...».

870. Α θ. Φ ω τ ό π ο υ λ ο υ, Οι Κοτσαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821), Αθήνα 2006, σ. 41 κ.ε.

871. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Β', σ. 8.

καν πληρεξούσιοι. Αντίθετα ο Μιχαήλ Οικονόμου⁸⁷² έγραψε: «...οι εις τα χωρία, κώμας και πόλεις προέχοντες αυτέκλεκτοι ή αυθαίρετοι ως το πάλαι...». Από τη Μάνη μοναδικός αντιπρόσωπος ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο οποίος ήθελε για τον εαυτόν του την αποκλειστική εκπροσώπηση της Μάνης, Κατά την έναρξη των συνεδριάσεων αναγνωρίστηκε ως αντιπρόεδρος της συνέλευσης με πρόεδρο το Δ. Υψηλάντη, δηλαδή με τα αξιώματα που είχαν από την Πελοποννησιακή Γερουσία των Καλτετζών.

Οι πρώτοι αντιπρόσωποι άρχισαν να συγκεντρώνονται από τα μέσα Νοεμβρίου 1821 στο Άργος. Οι εκπρόσωποι όμως της βορείου Πελοποννήσου, που ήταν σε συνεννόηση με τον Αλ. Μαυροκορδάτο και το Θ. Νέγη, καθυστέρησαν την προσέλευσή τους μέχρις ότου συγκεντρωθούν οι ομόφρονές τους, ώστε να έχουν κοινή πολιτική. Επειδή στο Άργος ήταν συγκεντρωμένα πολλά στρατιωτικά σώματα, η έναρξη των συνεδριάσεων της Συνέλευσης άρχισε στις 20 Δεκεμβρίου κοντά στα ερείπια της αρχαίας Επιδαύρου, στο χωριό Πιάδα⁸⁷³ και ψηφίστηκε ως πρόεδρος ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

Στη Συνέλευση επιβλήθηκε ο Αλ. Μαυροκορδάτος⁸⁷⁴, ο οποίος έδωσε λύσεις της αρεσκείας του και έβαλε τα θεμέλια του εθνικού διχασμού. Δυστυχώς, όπως συμβαίνει και σήμερα, το προσωπικό πολιτικό συμφέρον ήταν συνήθως προτιμότεό έναντι του εθνικού. Να σημειωθεί ότι την ίδια ώρα οι στρατιωτικοί ήταν απασχολημένοι με την πολιορκία του Ακροκορίνθου.

Στην πραγματικότητα από καμία πλευρά δεν υπήρξε μια ειλικρινής προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων της επαναστατημένης χώρας, αλλά ένας αγώνας φατριών για την επικράτηση. Παραμερίστηκαν οι στρατιωτικοί, όπως ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και δυσανεστήθηκε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Αποκηρύχθηκε η Φιλική Εταιρεία, με το πρόσχημα ότι στην Ευρώπη τη θεωρούσαν πως είχε σχέση με τους «Καρμπονάρους» και κατά συνέπεια θα τους απέρριπτε. Αντί του φοίνικα καθιερώθηκε ως εθνικό σύμβολο η θεά Αθηνά και ως σημαία η γαλανόλευκη με τον άσπρο σταυρό.

Εγκρίθηκε το σύνταγμα του Βελγίου με μικρές διαφορές⁸⁷⁵. Σχηματίστηκαν δύο σώματα, το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό-Νομοτελεστικό, το πρώτο για να ψηφίζει και το δεύτερο για να εκτελεί. Ο ρόλος του Βουλευτικού ήταν δευτερεύων.

Πρόεδρος του Εκτελεστικού-Νομοτελεστικού, όπως αναφέρθηκε, ανέλαβε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος⁸⁷⁶. Στο Βουλευτικό, το οποίο ουσιαστικά δεν είχε

872. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 189.

873. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 88.

874. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 186.

875. Μεταξύ των έργων της Κυβέρνησης ήταν και ο πρώτος οργανισμός των Δικαστηρίων (Κριτηρίων) της Χώρας. Ι. Α. Μ. Μπενάκη, αρχ. 87, φάκ. 13, έγγρ. 997.

876. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 279. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 95. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 185. Αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού εκλέχτηκε ο Θάνος Κανακάρης και μέλη ο Αναγνώστης Παπαγιαννόπουλος, ο Ιωάννης Ορλάνδος και ο Ιωάννης Λογοθέτης από τη Λειβαδιά.

αρμοδιότητες, πρόεδρος τοποθετήθηκε ο Δημήτριος Υψηλάντης⁸⁷⁷ και αντιπρόεδρος ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης⁸⁷⁸. Επειδή ο Δημήτριος Υψηλάντης, ως στρατιωτικός, θα απουσίαζε και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης παραιτήθηκε, εξέλεξαν το Σωτήρη Χαραλάμπη⁸⁷⁹ ως αντιπρόεδρο, που θα αντικαθιστούσε τον Υψηλάντη στην προεδρία του Βουλευτικού.

Για την εθνική βουλή εξελέγησαν οπαδοί των αρχόντων-προκρίτων. Από τη Μάνη πάλι μοναδικός αντιπρόσωπος ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και υποθέτουμε ότι αυτή θα ήταν δική του επιλογή για να μονοπωλήσει τα απορρέοντα δικαιώματα από τους αγώνες όλων των κατοίκων της.

Αρχιγραμματέας της Επικρατείας ορίστηκε ο Θεόδωρος Νέγγρης, που ήταν πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και υπουργός των Εξωτερικών. Υπουργός των Εσωτερικών έγινε ο Ιωάννης Κωλέττης, της Οικονομίας ο Πανούτσος Νοταράς, του Πολέμου ο Νότης Μπότσαρης, επειδή όμως έλειπε στο Σούλι, πρότειναν το υπουργείο αυτό στον Πετρόμπεη⁸⁸⁰, ο οποίος όμως δεν το δέχθηκε και το ανέλαβε ο Ιωάννης Κωλέττης. Του Δικαίου ο Θεόδωρος Βάλβης, των Θρησκευτικών ο επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ, της Αστυνομίας ο Λάμπρος Νάκος και τριμελής επιτροπή για το Υπουργείο των Ναυτικών αποτελούμενη από τον Ν. Π. Παντελάκη, τον Ιωάννη Ν. Λαζάρου και τον Α. Χατζηαναργύρου.

Ορίστηκαν κατά τόπους έφοροι με διοικητικά, αστυνομικά και δικαστικά καθήκοντα. Τους εφόρους όμως θα όριζαν «οι γέροντες και οι εν υπολήψει», δηλαδή οι πρόκριτοι. Όπως αναφέρθηκε στην Καλαμάτα εκτός από την τοπική Εφορεία συνεδρίαζαν και οι γέροντες της Μάνης, που αποτελούσαν τη δική τους Εφορεία⁸⁸¹.

Οι στρατιωτικοί βαθμοί ήταν οι ακόλουθοι: στρατηγός, αντιστράτηγος, χιλιάρχος, υποχιλιάρχος, ταξιάρχης, εκατόνταρχος, πεντηκόνταρχος και σημαιοφόρος. Οι αρχηγοί των στρατιωτικών σωμάτων πρότειναν βαθμούς και αφού εγκρίνονταν από το Βουλευτικό⁸⁸² και το Εκτελεστικό, τα έστελναν στο υπουργείο του πολέμου, το οποίο τους κοινοποιούσε στους ενδιαφερομένους. Οι αμοιβές για τις προς την πατρίδα εκδουλεύσεις εγκρίνονταν από το Βουλευτικό και ορίστηκε ο μισθός του στρατιώτη στα 20 γρόσια το μήνα.

877. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ.187.

878. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 97.

879. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 140. Τη νέα σύνθεση της Πελοποννησιακής γερουσίας γράφει ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 263.

880. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 279. Προσθέτει ακόμη ότι: «...Ο δε Μαυρομιχάλης δυσηρεστημένος διότι δεν κατέχει την πρώτην θέσιν εις τα πράγματα, ενώ αντιποιείται τα πρωτεία εις την Ελλάδα, παραιτείται και την αντιπροεδρίαν της βουλής και αναχωρεί εις τα ίδια...».

881. Κ. Α. Κοτσώνη, Ο Πετρόμπεης εις το Μεσολόγγι (Νοέμβ. 1822 - Φεβρ. 1823), Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)272 και ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., Υπ. Οικον., φάκ. 46, έγγρ. της 16 Δεκεμβρίου 1822,

882. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 60.

Θα πρέπει ακόμη να προσθέσουμε, ότι οι ολιγαρχικοί⁸⁸³ (προεστοί) της Πελοποννήσου αρχικά δεν ανέχονταν τους αντιπάλους τους της Πελοποννησιακής Γερουσίας και γι' αυτό απαιτούσαν την κατάργησή της. Η Πελοποννησιακή Γερουσία κατά τον οργανισμό της είχε στην πραγματικότητα τη δύναμη και ήταν σύμφωνη με το Δημήτριο Υψηλάντη, το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τους άλλους στρατιωτικούς. Αλλά ο Μαυροκορδάτος και ο Νέγρης δεν ήθελαν να χάσουν την προεδρία της δυτικής και ανατολικής χέρσου Ελλάδος και γι' αυτό δεν κατάργησαν καμία. Η Πελοποννησιακή Γερουσία, αντί του Δημητρίου Υψηλάντη και Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, εξέλεξε πρόεδρο τον Βρεσθένης Θεοδώρητο και αντιπρόεδρο τον Ασημάκη Φωτίλα, τον δε Νικόλαο Σπηλιάδη αρχιγραμματέα.

Σχετικά με το θέμα αυτό ο Αμβρόσιος Φραντζής⁸⁸⁴ γράφει ότι κατά το Μάιο του 1822 προέκυψαν διαφωνίες μεταξύ των μελών των κυβερνητικών σωμάτων (Εκτελεστικού και Βουλευτικού) και των μελών της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Τα κυβερνητικά σώματα ήθελαν να καταργήσουν τη Γερουσία ή να περιορίσουν τις αρμοδιότητές της. Η Γερουσία λοιπόν: «...είχε αποστείλει εκ των μελών της τον Πρόεδρον αυτής επίσκοπο Βρεσθένην Θεοδώρητον, τον Γρηγόριον Δικαίον και τον Χαράλάμπην Περούκαν, διά να ομιλήσωσι περί των διαφωνιών αυτών μετά των μελών του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού σώματος, και να πείσωσι αυτά, ώστε να παύσωσι του λοιπού του να φρονώσι περί τοιούτων, των οποίων το αποτέλεσμα δεν ήθελεν είσθαι ευχάριστον, ως υποληπτομένης και σεβομένης της Γερουσίας από τους λαούς της Πελοποννήσου, ήτις εδύνατο να πράξη και ότι ήθελε στοχασθῇ αναγκαίον κατά των εναντίον αυτής φρονούντων...». Με τις απειλές αυτές ήρθαν σε συμφωνία.

Η γνώμη του Σπ. Τρικούπη⁸⁸⁵ είναι διαφορετική: «...Η συνέλευσις έσφαλεν αφήσασα κράτη εν κράτει. Δύσκολον δεν ήτο να τα καταργήση, διότι ουδείς αντέστη εις όσα εβουλήθη· αλλ' οι Έλληνες δεν είχαν εισέτι διδάσκαλον την πείραν...».

Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης στην Αθήνα

Η Πελοποννησιακή Γερουσία⁸⁸⁶ είχε το δικαίωμα από τον ιδρυτικό της νόμο να διορίσει στην Πελοπόννησο οκτώ στρατηγούς και ψήφισε τους πέντε, το Θ. Κολοκοτρώνη, το Νικίτα Σταματελλόπουλο, τον Αναγνωσταρά Παπαγεωργίου, τον

883. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 270.

884. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 121.

885. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 139.

886. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 317. Δεν είναι γνωστά τα αίτια τα οποία τον οδήγησαν στην απόφαση αυτή. Η συνετή μετριοφροσύνη του, όταν πολλοί άλλοι διεκδικούσαν το αξίωμα του στρατηγού, φαίνεται ένα από τα πιθανά αίτια. Η επίγνωση των δυσχερειών στην επιλογή των άλλων. Δεύτερος θα έπρεπε να είναι ο Διονύσιος Μούρτζινος, αλλά η επιλογή του τρίτου από την ανατολική Μάνη θα προβλημάτιζε μεταξύ του Τζανετάκη Γρηγοράκη και του Δημητρίου Τσιγκουράκου-Γρηγοράκη, ο οποίος θα είχε και την υποστήριξη του Πετρόμπεη.

Π. Γιατράκο και τον Π. Πετμεζά. Φύλαξε δε τρεις θέσεις στρατηγίας για τους Μανιάτες και προ πάντων ήθελε να ψηφίσει τον Ηλία Μαυρομιχάλη⁸⁸⁷, ο οποίος όμως δεν δέχθηκε τη θέση του στρατηγού. Επομένως η Γερουσία δεν εψήφισε κανέναν άλλον από τους Μανιάτες για να μη δημιουργηθούν παρεξηγήσεις.

Οι Αθηναίοι, όταν κηρύχθηκε η επανάσταση, πολιορκήσαν τους Τούρκους της Αθήνας στην Ακρόπολη. Επειδή όμως δεν είχαν ικανοποιηθεί από τους αναδειχθέντες τοπικούς αρχηγούς, θέλησαν να καλέσουν έναν από τους στρατιωτικούς ηγέτες που είχε διακριθεί. Η περιοχή της Αθήνας συγκέντρωνε δύο χιλιάδες μαχητές και ήταν διατεθειμένοι να μισθοδοτήσουν 200 στρατιώτες οι οποίοι θα συνόδευαν τον αρχηγό. Πρώτος ενδιαφέρθηκε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, αλλά δεν ευοδώθηκαν οι επαφές του. Αναφέρεται ακόμη ότι οι δύο Μαυρομιχαλαίοι, που βρίσκονταν στην άμυνα των Δερβενίων, έδειξε καθένας ενδιαφέρον για τον εαυτόν του. Επικρατέστερος όμως φάνηκε ο Νικήτας Σταματελλόπουλος⁸⁸⁸, που είχε στρατοπεδεύσει τότε στον Κερατόπυργο (σήμερα Λουτρόπυργο). Η πρόταση που του έγινε κατά το Σεπτέμβριο εμποδίστηκε από το θείο του, το Θ. Κολοκοτρώνη, για τον οποίο αναφέρεται ότι ήθελε το Νικηταρά στην Πελοπόννησο, ενώ τον Ηλία Μαυρομιχάλη εκτός Πελοποννήσου.

Η κάθοδος του Ομέρ Βρυώνη στις 20 Ιουλίου 1821 είχε σαν αποτέλεσμα τη διάλυση της πολιορκίας και την καταφυγή των Αθηναίων στη Σαλαμίνα.

Όταν στις 3 Οκτωβρίου 1821 έφυγε ο Ομέρ Βρυώνης από τον τόπο τους, γύρισαν οι Αθηναίοι και στις 3 Νοεμβρίου κατέλαβαν την πόλη των Αθηνών και πολιορκήσαν εκ νέου τους Τούρκους στην Ακρόπολη. Στις 13 του ίδιου μήνα οι Αθηναίοι⁸⁸⁹ κατέλαβαν τον πύργο που ήταν δυτικά της Ακρόπολης, γνωστός ως «Σερπετζέ» και στέρησαν τους πολιορκημένους από το νερό, με αποτέλεσμα να υδρεύονται πλέον μόνο από τις στέρνες της Ακρόπολης.

Οι Αθηναίοι⁸⁹⁰, αφού κατέλαβαν τον Σερπετζέ, αποφάσισαν να κυριεύσουν την ακρόπολη με έφοδο. Επειδή έπρεπε πρώτα να κυριεύσουν τις τρεις πύλες, με τις οποίες ασφαλιζόταν η ακρόπολη, μετά από έφοδο κυριεύσαν τις δύο πρώτες. Για τη συνέχεια του αγώνα τους ήθελαν έναν άξιο αρχηγό.

Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ο οποίος με το θείο του Κυριακούλη και άλλους καπεταναίους φυλούσαν τη διάβαση στα Μεγάλα Δερβένια, για να μην περάσουν οι

887. Δεν αποκλείεται ο Ηλίας Μαυρομιχάλης να μη θέλησε το βαθμό του στρατηγού για να μην εκλεγούν και άλλοι δύο Μανιάτες, οπότε θα έχανε η οικογένειά του την αποκλειστικότητα των όπλων της Μάνης. Διαρκής επιδίωξη της οικογένειας Μαυρομιχάλη ήταν η μονοπώληση των αγώνων της Μάνης.

888. Ο Δ. Κό κ κ ι ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 101, γράφει: «...Οι Αθηναίοι πρότειναν στο Νικηταρά την αρχηγία της πολιορκίας και αυτός ζήτησε την άδεια της Διοίκησης. Ο Πετρόμπεης παραπονήθηκε που ο Νικηταράς εμπόδισε την ανάθεση της αρχηγίας στον Ηλία. Ο Θ. Κολοκοτρώνης έδειξε στο Νικηταρά, ότι δεν ενέκρινε να του ανατεθεί η αρχηγία της πολιορκίας της Αθήνας και αυτός αρνήθηκε να την αναλάβει».

889. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 268.

890. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 285-6.

Τούρκοι στην Πελοπόννησο, δέχθηκε πρόταση των Αθηναίων να αναλάβει την αρχηγία της πολιορκίας της Ακρόπολης⁸⁹¹. Στα τέλη Νοεμβρίου ο Ηλίας μαζί με το θείο του Κυριακούλη, τον Ηλία Σαλαφατίνο, το Διαμαντή Καλάγκα κ.ά. έφθασαν με μικρή στρατιωτική δύναμη (οι πηγές έχουν μεγάλες διαφορές από 60 μέχρι 600) στην Αθήνα. Αναφέρεται ότι ο Ηλίας, όταν έφθασε στην Αθήνα, είπε: «...Θεωρώ καύχημά μου και μόνο να είμαι εις όλην μου τη ζωή στρατιώτης απλούς εις τας Αθήνας».

Ο Μιχαήλ Οικονόμου⁸⁹² γράφει τα ακόλουθα για την εκστρατεία των Μανιατών στην Αθήνα υπό τον Ηλία και Κυριακούλη Μαυρομιχάλη: «...οι της ανατολικής Ελλάδος πληρεξούσιοι προθέμενοι την ταπείνωσιν του Οδυσσέως, έπεισαν τους Μαυρομιχάλας να ζητήσουν αυθόρμητοι να εκστρατεύσουν εις την ανατολικήν Ελλάδα, υποσχόμενοι αυτοίς την αρχηγίαν των όπλων των εις τον Ηλίαν Μαυρομιχάλην και ο Άγιος Καρύστου υπέσχετο και μισθοδοσίαν εις τους στρατιώτας αυτού, όσους αν φέρη εκεί και άλλα πολλά. Αιτησάντων δε των πληρεξουσίων εξεδόθη και διαταγή, και ούτως εξεστράτευσαν ό,τε Ηλίας και Κυριακούλης, οι οποίοι φθάσαντες εκείσε συνεσχεδίασαν μετά του Οδυσσέως να πολιορκήσουν και κυριεύσουν την Κάρυστον...».

Αφού έφθασαν στην Αθήνα ο Ηλίας και ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, οι Αθηναίοι φιλοτιμήθηκαν να κυριεύσουν με έφοδο και την τρίτη πύλη. Κυριεύοντας αυτή, θα εισορμούσαν στην ακρόπολη και θα την καταλάμβαναν.

Στις 3 Δεκεμβρίου⁸⁹³ έγινε προσπάθεια να εισχωρήσουν στην Ακρόπολη από ένα παλαιό υπόνομο, που ήταν στα αριστερά των προπυλαίων, αλλά έγιναν αντιληπτοί από τους Τούρκους, οι οποίοι τον απέφραξαν με χώματα και κομμάτια από σπασμένα μάρμαρα.

Στις 5 Δεκεμβρίου οι πολιορκητές προσπάθησαν να κάψουν την πόρτα των προπυλαίων, η οποία ήταν ξύλινη με σιδερένια επένδυση. Κατόρθωσαν να βάλουν φωτιά, αλλά οι Τούρκοι την έσβησαν και έριξαν χώματα πίσω από την πόρτα και ματαιώθηκε και αυτή η προσπάθεια. Έκτοτε οι Τούρκοι καίοντας ρητίνη φώτιζαν το χώρο μεταξύ προπυλαίων και σερπετζέ, ματαιώνοντας έτσι κάθε νυχτερινή ενέργεια των Ελλήνων.

Οι Τούρκοι στις 16 Δεκεμβρίου έκαναν προσπάθεια να καταλάβουν τον πύργο Σερπετζέ, αλλά απέτυχαν. Φεύγοντας οι Μαυρομιχαλαίοι, οι Αθηναίοι συνέχισαν την πολιορκία της Ακρόπολης.

Μετά από τις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν στην άλωση της ακρόπολης της Αθήνας, η πρόταση του επισκόπου Καρύστου έπεισε τον Ηλία Μαυρομιχάλη να πάει στην Εύβοια. Τον αναγόρευσε αρχηγό όλων των στρατευμάτων που θα πολεμούσαν τους Τούρκους της Καρύστου και του έδωσε άδεια να στρατολογεί με μι-

891. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 285. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 272. Κ. Λ. Κοτσώνη, Ηλίας Πέτρου Μαυρομιχάλης, Λακωνιακαί Σπουδαί 17(2004)45 κ.ε. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 99 κ.ε.

892. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 190.

893. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 272.

σθό. Ο Γ. Φίνλεϋ⁸⁹⁴ γράφει: «...Ο Ηλίας απέφυγε τη ρουτίνα της φρουρήσεως των Τούρκων που λιμοκτονούσαν στην Αθήνα και προτίμησε φυσικά τις δραστηρίες πολιτικές επιχειρήσεις στην Εύβοια...».

Ο Ηλίας Μαυρομιχάλης⁸⁹⁵ ζήτησε την άδεια του πατέρα του για να πάει στην Εύβοια και την έλαβε. Ο Ν. Σπηλιάδης⁸⁹⁶ βρήκε την ευκαιρία για μια ακόμη φορά να ρίξει λάσπη στο πρόσωπο του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και γράφει στο βιβλίο του: «...Εν τούτοις ο Π. Μαυρομιχάλης, όστις δεν έχει πλέον εις την Μάνην ως προ της επαναστάσεως ισχύν, και δεν απολαύει πλέον εκείθεν κανέν εισόδημα, όπου ελπίζει να λάβη δύναμιν, αν ήθελε συντελέσει εις την ελευθέρωσίν της (Ευβοίας)...». Σε υποσημείωση με αοριστολογίες κατηγορεί τον Πετρόμπεη, γράφοντας παρακάτω «ως κοινωνικά σχόλια»: «Ηκούσθη ποτέ λέγων: ας με δώσωσι την Εύβοιαν, δια να απολαύω το εισόδημά της, και να ζήσω αξιοπρεπώς».

Ο Θάνατος του Ηλία Μαυρομιχάλη στα Στύρα της Ευβοίας

Όπως αναφέρθηκε ο Ηλίας Μαυρομιχάλης⁸⁹⁷, ευρισκόμενος στην Αθήνα, δέχθηκε την επίσκεψη επιτροπής από την Εύβοια εκ μέρους του επισκόπου Καρύστου Νεόφυτου, ο οποίος του ζήτησε να εκστρατεύσει ως αρχηγός εναντίον των Τούρκων της Καρύστου. Ο Ηλίας έδωσε καταφατική απάντηση. Στην εκστρατεία αυτή πήγε μαζί του ο θεός του Κυριακούλης⁸⁹⁸ Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Σαλαφατίνογλου και ο εξαδελφός του Διαμάντης Καλάγκας από το Κουτήφαρη κ.ά.

Στις 3 Ιανουαρίου 1822 επιβιβάστηκε ο Ηλίας και 600 στρατιώτες του στα μαρινάτικα πλοία του Νικολάου Κουτσουλιέρη από την Αρεόπολη και του Παναγιώτη Βουζουνάρη από το Γύθειο, και στις 5 του μηνός αποβιβάστηκαν στο Αλιβέρι. Εκεί ήταν ο επίσκοπος Νεόφυτος και ο Βάσσος Μαυροβουνιώτης. Ο Βάσσος είχε εν τω μεταξύ ανακηρυχθεί αρχηγός και αυτό μπορούσε να δημιουργήσει πρόβλημα,

894. Γεωργίου Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 321.

895. Αναφέρεται ότι ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, ευρισκόμενος στην Αθήνα, απαιτούσε από τους στρατιώτες του να συμπεριφέρονται με ευπρέπεια. Σε μια περίπτωση ανυπακοής διέταξε τον Σαλαφατίνο και τον Διαμάντη Καλάγκα να κρεμάσουν ένα πρωτοπαλικάρό του, διότι πήγε σε ένα μαγειρείο και ζήτησε να φάει. Επειδή ο Αθηναίος δεν είχε φαγητό, τον σκότωσε και έριξε καυτό νερό στα δύο του παιδιά, Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-71)401. Ο Αν. Γούδας, Βίοι παράλληλοι, τόμ. ΣΤ', σ. 134, δίνει άλλη περιγραφή, που δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματικότητα.

896. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 285.

897. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 276 κ.ε. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-71)401 κ.ε. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σσ. 285-6. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 118 κ.ε. Βασίλειου Σφυρόρα, Εξελίξεις στην Εύβοια, εις την Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», τόμ. ΙΒ', σσ. 185 και 222 κ.ε. Βλέπε λεπτομερείς βιογραφίες: Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Πιέρου Μαυρομιχάλη, Ήρωες Βαλτετσίου και Ηπειρωτικών ακτών, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)209-263. Το υδίο υ, Ηλίας Πέτρου Μαυρομιχάλη, Ήρωες Βαλτετσίου και Στύρων Ευβοίας, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004) 5-78.

898. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1988)232.

αλλά το ηρωϊκό παιδί της Μάνης, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης⁸⁹⁹, δεν πρόβαλε αντιρρήσεις και τον έκανε αδελφοποιητό. Παράλληλα είχε κληθεί να πάει στην Εύβοια και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο οποίος παρήγγειλε να μη προβούν σε καμία ενέργεια πριν να φθάσει και αυτός, διότι η επιχείρησή τους είχε πολλές δυσκολίες.

Ο Ομέρ βέης της Καρύστου, όταν πληροφορήθηκε την άφιξη των επαναστατών στο Αλιβέρι, έστειλε το γαμπρό του Γιουσούφ αγά με 150-300 στρατιώτες να καταλάβει τα Στύρα, για να εμποδίσουν την κάθοδό τους στην Κάρυστο. Οι κάτοικοι των Στύρων⁹⁰⁰, οι οποίοι υπέφεραν από την παρουσία των Τούρκων, ζήτησαν να απαλλαγούν από αυτούς, όσο γίνεται γρηγορότερα. Η έκκληση αυτή επιτάχυνε την κίνηση των επαναστατών, χωρίς την παρουσία του έμπειρου Οδυσσέα.

Οι επαναστάτες από το Αλιβέρι κατευθύνθηκαν στα Στύρα, προπορευομένου του Βάσσου, με τη συμφωνία να μην αρχίσει καμία πολεμική ενέργεια, πριν να συνεννοηθούν οι αρχηγοί. Παρά τη συμφωνία τους όμως, όταν οι στρατιώτες του Βάσσου συνάντησαν Τούρκους, άρχισαν να τους πολεμούν και αναγκάστηκαν τελικά να οπισθοδρομήσουν. Εφθασαν σε λίγο στον τόπο της σύρραξης και οι Μανιάτες, οι οποίοι ανάγκασαν τους Τούρκους να κλειστούν αμυνόμενοι μέσα σε επτά σπίτια του χωριού.

Ο Διονύσιος Κόκκινος⁹⁰¹ περιγράφει τα γεγονότα με πρωταγωνιστή τον Ηλία Μαυρομιχάλη: «...Το πρωί της επομένης 12^η Ιανουαρίου εκίνησε με τους Μανιάτας κατά των Τούρκων. Εκείνοι μόλις αντελήφθησαν τους Έλληνες έρριψαν μερικούς πυροβολισμούς και αμέσως ώρμησαν με τα σπαθιά εις τα χέρια κατά των επερχομένων. Οι Έλληνες αντί να αναχαιτισθούν προ της τουρκικής αντεπιθέσεως τουναντίον ετάχυναν τον δρόμον των ακολουθώντας τον τρέχοντα εμπρός Μαυρομιχάλην και μετ' ολίγον επήλθεν η σύγκρουσις κατά τον Άγιον Βασίλειον. Ελαχίστην ώραν κατάρθωσαν να κρατηθούν οι Τούρκοι, χρησιμοποιήσαντες ως οχυρώματα τους τοίχους τους διαχωρίζοντας τα αμπέλια. Οι Μανιάται τους εξετόπισαν και τέλος τους ηνάγκασαν να φύγουν ατάκτως, αφού άφησαν εις το πεδίο της μάχης εικοσιεπτά νεκρούς και πολλούς τραυματίας. Εις τα Στύρα, όπου έφθασαν καταδιωκόμενοι οι Τούρκοι, εκλείσθησαν εις τα οχυρώτερα σπίτια διά να αντιτάξουν άμυναν αναμένοντες τον Ομέρ-μπέην...».

Όταν πληροφορήθηκε ο Ομέρ βέης ότι οι Έλληνες έφθασαν στα Στύρα, ξεκίνησε με 200 στρατιώτες και κατευθύνθηκε προς τα εκεί. Την κίνηση του Ομέρ βέη έμαθαν και οι Έλληνες, οι οποίοι αποφάσισαν να πιάσουν τη δίοδο Διακόφτι και να τον εμποδίσουν να προχωρήσει. Ο Ηλίας έμεινε στα Στύρα και οι άλλοι, προπορευομένου του Κυριακούλη και επομένου του Βάσσου, κατευθύνθηκαν στο Διακόφτι.

Ο Ομέρ βέης ακολουθώντας μια άγνωστη ατραπό πλαγιοκόπησε τον Κυριακούλη και διέλυσε τους άνδρες του. Ο Κυριακούλης συνοδευόμενος από τον Σαλα-

899. Δ. Β. Βαγιακάκου, Ηλίας Πετρόμπεη Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)223 κ.ε.

900. Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 102.

901. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 120.

φατίνο και μερικούς ακόμη κατέφυγαν στο δάσος και από εκεί πήγαν στην παραλία που ήταν τα πλοία⁹⁰². Οι στρατιώτες του Βάσσου⁹⁰³ διαλύθηκαν και αυτοί, ώστε οι Τούρκοι ανεμπόδιστοι έφθασαν στα Στύρα στις 12 Ιανουαρίου 1822.

Οι στρατιώτες του Ηλία ήταν διασκορπισμένοι. Άλλοι είχαν μεθύσει και άλλοι είχαν πάει στην παραλία μεταφέροντας στα πλοία αντικείμενα λεηλασίας. Βρέθηκαν εκεί μόνο 60 στρατιώτες και αναγκάστηκαν να πολεμήσουν ανάμεσα σε δύο πυρά. Ο Νικόλαος Κριεζιώτης του πρότεινε να φύγουν για να σωθούν. Ο Ηλίας ήθελε να πάει εκεί που πολέμησε ο θεός του ο Κυριακούλης να δει τι απόγινε. Τελικά ο Ηλίας έμεινε με 14 στρατιώτες και από αυτούς οι 7 σκοτώθηκαν. Με τους υπόλοιπους κλείστηκε σε έναν ανεμόμυλο, γνωστό ως Κοκκινόμυλο. Περικυκλώθηκαν όμως και δεν υπήρχε διέξοδος φυγής. Πιθανώς ένας μόνο να διέφυγε. Ο Ηλίας, όταν τελείωσαν τα πυρομαχικά του, αμυνόμενος πέταξε λιθάρια και τελικά έκανε έξοδο με το ξίφος στο χέρι και σκοτώθηκε.

Από τον Φ. Πουκεβίλ, το επαναλαμβάνει και ο Ιάκωβος Ρ. Ραγκαβής⁹⁰⁴ αναφέρεται για το θάνατο του Ηλία Μαυρομοχάλη στα Στύρα της Ευβοίας ότι: «...εβύθισε μάχαιραν εις το στήθος του και αποθανών αυτόχειρ προξένησε θλίψιν γονεϊκήν...». Η μαρτυρία του Πουκεβίλ δεν φαίνεται αξιόπιστη.

Το κεφάλι του Ηλία στάλθηκε ως τρόπαιο στην Κωνσταντινούπολη. Μαζί του έπεσαν και οι σύντροφοί του και από αυτούς είναι γνωστά τα ονόματα μόνο του Διαμαντή Καλάγκα από το Κουτήφαρη⁹⁰⁵, του Πανάγου Καπουτσινέα⁹⁰⁶ από το Βαρούσι του Σταυροπηγίου, του Παναγιώτη Γ. Νιαρχάκου⁹⁰⁷ από την Αρεόπολη και του καπετάν Γιώργου, γιού της Μαρίας Καρνιαρίναινας⁹⁰⁸. Από τους στρατιώτες που έστειλε ο Τζανετάκης Γρηγοράκης⁹⁰⁹ στο θείο του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη αναφέρονται ακόμη Λαγιάτες φονευθέντες στην Κάρυστο ο Ιωάννης Κατελανάκος, Βασίλειος Δικαιάκος, Αντώνιος Καλαποθάκος και Ιωάννης Σολωμάκος. Από πιστοποιητικό του Αντωνίου Π. Μαυρομιχάλη και Νικολάου Πιεράκου φαίνεται ότι πήρε μέρος στην εκστρατεία της Καρύστου ο Ιωάννης Κατελάνος-Κακαβούλης από το Νομιστή⁹¹⁰.

902. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-71)402.

903. Σπ. Τρικoupη, ό.π., τόμ. Β', σ. 103. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-71)401-2.

904. Φ. Πουκεβίλ, Ιστορία της ελληνικής Επανάστασης, τόμ. Α', σ. 344-5. Ιακ. Ρ. Ραγκαβής, Τα Ελληνικά, Αθήνα 1834, τόμ. Γ', σ. 38.

905. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 67, φάκ. αριθ. 93. Στ. Καπετανάκη, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 160.

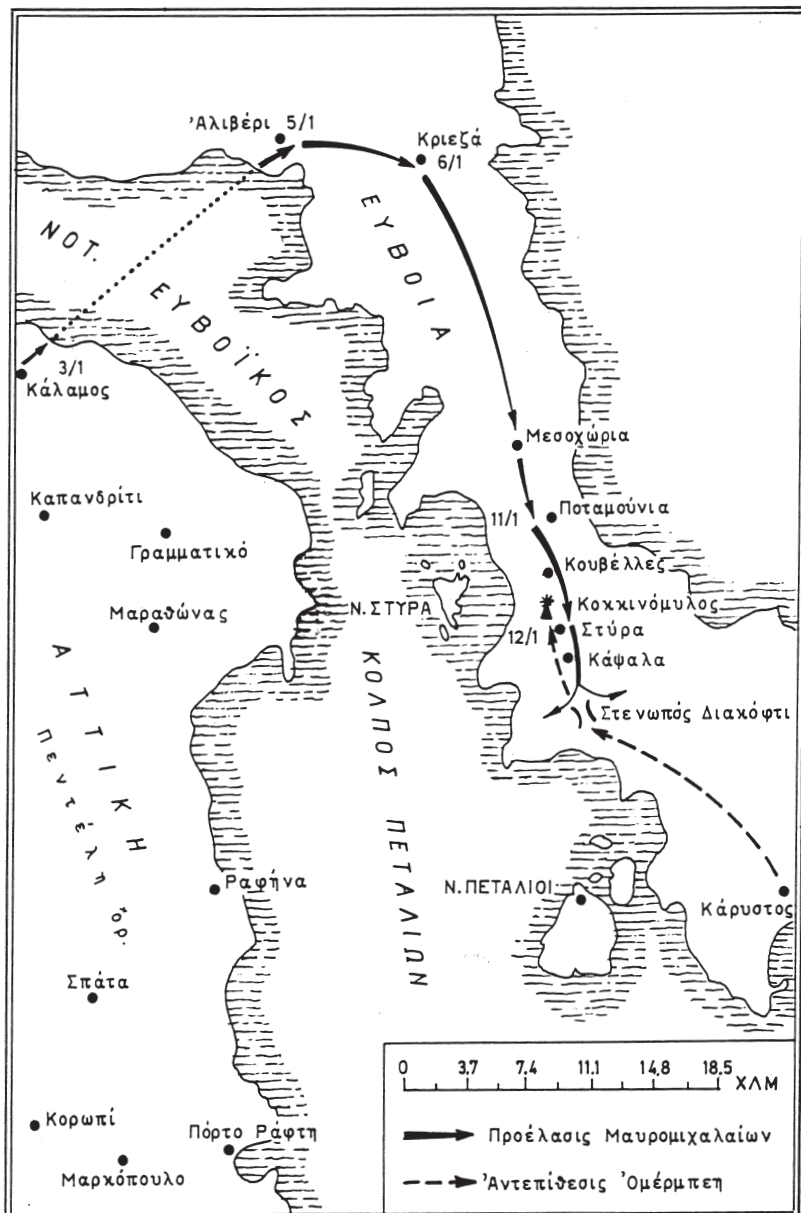
906. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, φάκ. αριθ. 67. Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 165

907. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 146, φάκ. αριθ. 75. Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 211

908. ΓΑΚ, Υπ. Οικ., φάκ. 31, έγγρ. της 14 Ιανουαρίου 1825. Το Υπουργείο Οικονομίας έδωσε 600 γρόσια στη Μαρία Καρνιαρίναινα, της οποίας ο γιός καπετάν Γεώργιος «έπεσε μαχόμενος υπό την ηγεσίαν του Ηλία Μαυρομιχάλη εις Κάρυστον».

909. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 24, έγγρ. 021 της 20 Σεπτεμβρίου 1824.

910. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 81, φάκ. αριθ. 34. Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 169.

Εκστρατεία Μανιατών στην Κάρυστο της Ευβοίας. Σχέδιο του Κ.Α. Κοτσώνη.

Ο Ιωάννης Φιλήμων⁹¹¹, ο οποίος γνώριζε καλά τον Ηλία Μαυρομιχάλη, έγραψε ότι η Ελλάδα στερήθηκε ενός σπανίου στρατιώτου και συνέχισε: «...Πολλά πραγματικώς προσόντα φυσικά, πολλά ωσαύτως προτερήματα ηθικά διέκρινον τον Ηλίαν Μαυρομιχάλην. Ωραιότης ελληνική και πλήρης, πρόσωπον ροδόχρουν, χαρακτήρ εύχαρις, ανάστημα μεσαίων και βήμα ανδρικόν· φρόνησις δε και καρδιά γενναία, πατριωτισμός και φιλοτιμία απεριόριστος, χείρες αγναί και προαιρέσεις μεγαλοπραγμασύνης, ιδού ο τοις πάσιν επέραστος Ηλίας, ο πρωταγωνιστής της γενικής μάχης του Βαλτεσίου και το θύμα μιας γωνίας της Ευβοίας...».

Ο Γ. Φίνλεϋ⁹¹² έγραψε για τον ηρωϊκό θάνατο του Ηλία: «...Η πρώτη ατυχία που βρήκε τους Έλληνες το 1822 ήταν ο θάνατος του πρωτότοκου γιού του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, του Ηλία...».

Ο Κυριακούλης γύρισε στα Στύρα και στις 14 Ιανουαρίου ήρθε και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος⁹¹³. Η άφιξή του ενθουσίασε τους κατοίκους, πολλοί από τους οποίους οπλίστηκαν και πήγαν κοντά του. Τα ελληνικά σώματα με αρχηγούς τον Ανδρούτσο, τον Κυριακούλη, τον Κριεζώτη, τον Τομαρά και το Βάσσο με 1.500 αγωνιστές συγκεντρώθηκαν στα Στύρα. Ο επίσκοπος Νεόφυτος με τους εφόρους της περιοχής ανέλαβαν τον εφοδιασμό τους σε τρόφιμα και πυρομαχικά.

Ο στρατός αυτός βάδισε εναντίον της Καρύστου και κατέλαβε θέσεις στα περίχωρά της. Ο Οδυσσέας με τον υπαρχηγό του Λεπενιώτη πήγαν στο Μελισσώνα, ο Κυριακούλης έπιασε το Χειροδύναμο και ο Κριεζώτης με το Βάσσο τα χωριά Βαζάνους και Φρύγανα. Η κατάσταση όμως έγινε δύσκολη, διότι έπεσαν χιόνια και δεν ήταν εύκολος ο ανεφοδιασμός τους, παρά μόνο από τη θάλασσα με πλοιάρια τα οποία έφθαναν στο λιμάνι Μαρμαρί.

Το σχέδιο του Ανδρούτσου⁹¹⁴ ήταν να πάνε ο Κυριακούλης, ο Κριεζώτης και ο Βάσσος στο χωριό Λάλα, που δεν ήταν κατάλληλο για πόλεμο, προκειμένου να παραπλανήσουν τους εχθρούς και να περιμένουν επίθεση των Τούρκων της Καρύστου. Ο Λεπενιώτης είχε καταλάβει τη θέση Πλακωτά ώστε, όταν οι Τούρκοι βαδίσουν εναντίον του Λάλα, να τους χτυπήσει από τα νώτα και να τους θέσουν μεταξύ δύο πυρών. Πράγμα που έγινε, αλλά δεν είχαν υπολογίσει ότι θα τους χτυπούσαν τα κανόνια του φρουρίου, που έδωσαν την ευκαιρία στους Τούρκους να επιστρέψουν στο κάστρο τους. Ο Ανδρούτσος έκοψε το νερό του κάστρου, αλλά αιφνιδίως, χωρίς να δώσει καμία εξήγηση, ανεχώρησε⁹¹⁵. Η αιτία ήταν ότι ανακλήθηκε από τον Άρειο Πάγο, την τότε Διοικητική αρχή της Ανατολικής Ελλάδος.

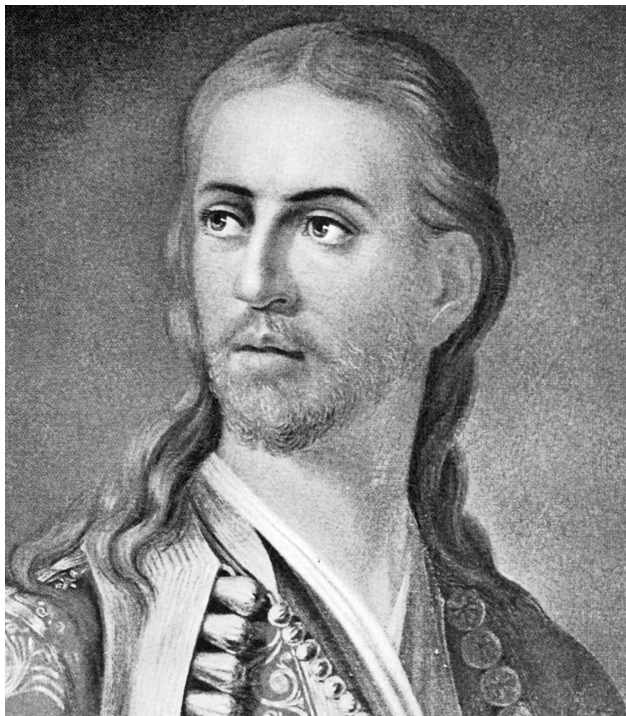
911. Ιω, Φιλήμωνος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 280.

912. Γεωργίου Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 320.

913. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 102-3.

914. Βασιλείου Σφυρόερα, ό.π. (Πολιορκία της Καρύστου από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και ανάκλησή του από τον Άρειο Πάγο), ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 223.

915. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 105.

Ηλίας Μαυρομιχάλης. Έπεσε μαχόμενος στα Στύρα της Ευβοίας.

Η περιγραφή του Ηλία Σαλαφατίνου⁹¹⁶, ο οποίος είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία αυτή, είναι η ακόλουθη: «...Εκείθεν (από τα Στύρα) εστάλη εμπροσθοφυλακή εις τον Μελισσώνα ο Βάσσος με 80, ο Σαλαφατίνος με άλλους τόσους και 200 εκ του σώματος του Οδυσσέως όπου διαμένοντες δύο ημέρας ηκροβολίζοντο με τους Τούρκους. Έπειτα ο Βάσσος και οι του Οδυσσέως ορμήσαντες εις το φρούριον ηρέθησαν τους πολεμίους να έλθωσιν εις μάχην. Ο Σαλαφατίνος ειδοποιεί τον Κυριακούλην και Οδυσσέα να προφθάσουν. Οι Τούρκοι εδειλίασαν μαθόντες αυτούς ερχομένους και δεν ηθέλησαν ν' αντιπαραταχθώσιν. Ο πασάς ελκύσας το ξίφος εφώναξε – ο πιστός μουσουλμάνος ας φανή. Οι Τούρκοι ακολουθούν το παράδειγμά του, ορμούν γενναίως, θραύουν μεν τους Έλληνες αλλ' ολίγους εφόνευσαν. Ο Κυριακούλης και ο Οδυσσεύς δεν είχαν προφθάσει. Νικηθέντες οι Έλληνες και εδώ συνήχθησαν εις την Ρούγα...». Στη συνέχεια πήραν διαταγή να πάνε να φυλάξουν τα στενά της Λειβαδιάς για να εμποδίσουν την κάθοδο των Τούρκων στην Πελοπόννησο.

916. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-71)402.

Μετά από αυτό ο Κυριακούλης πήρε τους Μανιάτες και με τα πλοία των Μανιατών Ν. Κουτσουλιέρη και Π. Βουζουναρά γύρισαν πίσω⁹¹⁷.

Για τον Ηλία Π. Μαυρομιχάλη πολλές φορές ο Θ. Κολοκοτρώνης είπε στον Πρωτοσύγκελλο Αμβρόσιο Φραντζή⁹¹⁸: «...ο Ηλίας Π. Μαυρομιχάλης όχι μόνον ότι ήτον ατρόμητος εις την καρτερίαν και γενναιότητα αλλά ακόμη με φρόνησιν πολλήν, ευπρόσιτος και μεταδοτικός· αν δε ήθελε υπάρχει, ήθελε είσθαι ο εκλεκτότερος, ο μαχιμότερος και στρατηγηματικώτερος και άλλων νεωτέρων στρατιωτικών».

Όταν ήρθε στην Κόρινθο η είδηση του θανάτου του Ηλία Μαυρομιχάλη⁹¹⁹, οι ευρισκόμενοι εκεί στρατιωτικοί αρχηγοί και πολιτικοί πήγαν στο κονάκι του Πετρόμπεη για να του το ανακοινώσουν. Ο Δημήτριος Υψηλάντης κάθησε δίπλα του και άρχισε να του λέει: «...Βέγη μου, είσαι Σπαρτιάτης και γνωρίζεις, ότι οι πρόγονοί σου οπόσον εδείκνυντο γενναίοι και εχαίροντο μάλιστα, όταν ήκουον ότι οι υιοί των εθανατώθησαν μαχόμενοι υπέρ πατρίδος...». Ο Πετρόμπεης κατάλαβε και ρώτησε συγκινημένος: «Σκοτώθη ο Ηλίας μου;». Τότε σηκώθηκαν όλοι και άρχισαν να λέγουν λόγους παρηγορίας, αλλά τους αποστόμωσε όλους ο αληθινός Σπαρτιάτης με τα λόγια του: «...Μη με συλλυπήσθε. Εγέννησα υιόν στρατιώτην και όχι μπακάλην. Το χρέος του έκαμε εις την πατρίδα».

Η άλωση του Ακροκορινθίου

Ο Τούρκος διοικητής της Κορίνθου Κιαμήλμπεης, συνοδευόμενος από τους δύο γιούς του, στις 10 Μαρτίου 1821 είχε πάει στην Τριπολιτσά, προκειμένου να λάβει μέρος σε σύσκεψη για την τότε υποβόσκουσα ελληνική επανάσταση. Στην Κόρινθο έμεινε για να διευθύνει την πόλη η δραστήρια μητέρα του, η Νουρή χανούμ, η οποία, όταν στις 28 Μαρτίου είδε να εκδηλώνονται οι πρώτες επαναστατικές δραστηριότητες, πήρε μαζί της ως όμηρο τον Ανδρίκο Νοταρά και κλείστηκε στο κάστρο του Ακροκορινθίου. Η πολιορκία του κάστρου άρχισε με στρατεύματα από την Κορινθία, αλλά και από τις γύρω περιοχές, όπως τα Μεγάλα Δερβένια, τον Πόρο, τα Καλάβρυτα κλπ., χωρίς όμως τη συμμετοχή των Νοταράδων, διότι δύο από την οικογένειά τους ήταν όμηροι, ο μεν Σωτηράκης στην Τρίπολη και ο Ανδρίκος στον Ακροκόρινθο.

Όταν τον Απρίλιο του 1821 πέρασε από την Κορινθία ο Κεχαγιάμπεης του Χουρσίτ για να δώσει βοήθεια στην Τριπολιτσά, διαλύθηκε η πολιορκία και ο Παπαφλέσσας έκαψε το μεγαλόπρεπο κτίριο του Καμήλμπεη. Η Νουρή Χανούμ, βλέποντας από τον Ακροκόρινθο να καίγεται το σπίτι της, σκότωσε τον Ανδρίκο Νοταρά.

Συνεχίζοντας την πορεία του ο Κεχαγιάμπεης για την Αργολίδα, άρχισε πάλι η πολιορκία του Ακροκορινθίου, η οποία ήταν χαλαρή. Μετά την πτώση της Τριπολι-

917. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 250.

918. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 334.

919. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 485-6.

τσάς έφεραν από τη Ύδρα και δύο κανόνια, τα οποία από το Πεντεσκούφι εμπόδιζαν τελείως την έξοδο των Τούρκων για συλλογή χόρτων. Η έλλειψη τροφής καθιστούσε δυσχερή τη θέση των πολιορκημένων.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης στις 9 Δεκεμβρίου, μετά την ατυχή έφοδο στο Ναύπλιο πήγε στην Κόρινθο για να επιταχύνει την παράδοση του φρουρίου. Η αιχμαλωσία του Κιαμήλμπεη και του γιού του στην Τρίπολη είχε πτοήσει τους πολιορκημένους στον Ακροκόρινθο. Στις 12 του ίδιου μήνα ακολούθησαν ο Δημήτριος Υψηλάντης⁹²⁰, ο Πετρόμπεης με τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη⁹²¹, ο Παναγιώτης Κρεββατάς, ο Αναγνωσταράς, ο Παπαφλέσσας, οι Πετμεζάδες, ο Παναγιώτης Κεφάλας, ο Δημήτριος Κολιόπουλος-Πλαπούτας και ο Παναγιώτης Γιατράκος, ο οποίος έφερε μαζί του τον Κιαμήλμπεη⁹²², όπως και πολυάριθμους Τούρκους που ήταν υπό την προστασία του. Ο Γιατράκος κατέλαβε θέση στα Εξαμίλια και έγιναν άκαρπες προσπάθειες να πεισθεί ο Κιαμήλμπεης να δώσει διαταγή να παραδοθεί το κάστρο και να αποκαλύψει τον πολυθρύλητο θησαυρό του.

Στην πολιορκία της Κορίνθου έλαβε μέρος και ο Ηλίας Σαλαφατίνος⁹²³. Σε έγγραφό του αναφέρει ότι, όταν επρόκειτο να πέσει η Τριπολιτσά, επέστρεψαν ο Ηλίας Μαυρομιχάλης, αυτός και ο αδελφός του Ιω. Κατσανός από τα Δερβένια όπου φυλούσαν τη διάβαση. Αλλά η Πελοποννησιακή Γερουσία (το σύστημα των Καλτετζών) τους διέταξε ο μὲν Σαλαφατίνος να μείνει στην Κόρινθο, ενώ οι άλλοι να πάνε πάλι στα Δερβένια. Εκείνο τον καιρό «...*εκεί εβολτάριζεν του Σουλτάνου η αρμάδα...*» και υπήρχε η πιθανότητα απόβασης τουρκικού στρατεύματος. Όταν έφυγαν οι πασάδες από τη Λειβαδιά και επέστρεψαν στην Πελοπόννησο, ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος και ο Ηλίας Μαυρομιχάλης είπαν του Σαλαφατίνου: «...*εσύ κάθισε εδώ Σαλαφατίνε, όπου ήτον ο Πετμεζάς φευγάτος, διά να φυλάξης την πολιορκίαν του κάστρου, και όπως ηξεύρης διόριζε τους στρατιώτας· εκάθησα μήνας τρεις...*».

Όταν οι στρατιωτικοί πολιορκούσαν τον Ακροκόρινθο, οι πολιτικοί στην Πιάδα με οδηγούς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και το Θεόδωρο Νέγρη προετοιμάζαν την υποταγή των πολιτικών τους αντιπάλων στις ακόρεστες κυβερνητικές τους διathésεις.

Ο Κολοκοτρώνης κατόρθωσε να πεισθούν στις 10 Ιανουαρίου 1822 είκοσι Λαλιώτες, που ήταν μεταξύ των πολιορκημένων, να συνθηκολογήσουν για να φύγουν. Αυτούς ακολούθησαν και όσοι Αλβανοί ήταν εκεί και αναγκάστηκαν τελικά όλοι να δεχθούν τους ελληνικούς όρους παράδοσης. Στις 14 Ιανουαρίου παραδόθηκε ο

920. Νίκ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 269.

921. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1988)232.

922. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ιστορικά σημειώσεις, «Αρχαίον» Μεσσηνίας 38-9 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1959)199.

923. ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 29, έγγρ. 045 της 24 Σεπτεμβρίου 1824.

Ακροκόρινθος και παρά τις προσπάθειες έγινε διαρπαγή μεγάλου μέρους των λαφύρων⁹²⁴. Οι όροι της συνθήκης δεν τηρήθηκαν και οι Τούρκοι δεν επέζησαν.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης στις ιστορικές σημειώσεις του για το 1822, γράφει⁹²⁵: «...Ο πατήρ μου μετέβη εις Τρίπολιν και εκείθεν εις Άργος και Κόρινθον. Από Τρίπολιν έδωσαν εις την επίβλεψίν του τον περίφημον Κιαμήλμπεην υποσχόμενον να παραδώση εις τους Έλληνες το φρούριον της Κορίνθου και να πλουτίση όλους τους περί αυτόν. Η υπόσχεσίς του δεν εξεπληρώθη και τον υπέβαλον εις βασανιστήριον αποσπασθέντα υπό την προστασίαν του πατρός μου. Ο πατήρ μου και όλοι οι μετ' αυτού υπέστησαν βαρείαν νόσον και εκινδύνευσαν μέγα κίνδυνον... Πεσούσης της Ακροκορίνθου, κατά τα τέλη Μαρτίου επέστρεψεν ο πατήρ μου με τους υπ' αυτόν, φέρων και ωφέλειαν μετρίας ποσότητας λαφύρων και δύο Οθωμανούς με μίαν Οθωμανίδα γραίαν⁹²⁶».

Προσπάθεια εξαγοράς του Τζανετάκη Γρηγοράκη

Στις 10 Φεβρουαρίου 1822 ο Τζανετάκης Γρηγοράκης έγραψε στους Σπετσιώτες ότι στη Μονεμβασία, όπου ήταν φρούραρχος, πήγε μια γολέτα ελληνικής ιδιοκτησίας, υπό γαλλική σημαία, φορτωμένη με 900 κοιλά σιτάρι. Το γεγονός αυτό αναφέρθηκε προηγουμένως στην κυβέρνηση και στη γερουσία. Ο καπετάνιος της ονομαζόταν Πέτρος Καζιλάρης, ήταν Αραγουσαίος και του έφερε μια συστατική επιστολή από έναν Τηνιακό Μάρκο Τελεσάβη. Του έδωσε ακόμη γράμματα από τον Καπουδάν πασά και από τον Μουσταφάμπεη, ο οποίος υπήρξε αρχηγός των Τούρκων της Μονεμβασίας. Μετά τη συνθηκολόγηση που έγινε με τον Αλ. Καντακουζηνό και την παράδοση του φρουρίου στους Έλληνες, είχε φύγει για την Κωνσταντινούπολη δια μέσου των Κυθήρων.

Με τα γράμματα αυτά έγινε πρόταση στον Τζανετάκη να παραδώσει στους Τούρκους το φρούριο της Μονεμβασίας και σε αντάλλαγμα να τον κάνουν μπέη της Μάνης. Το σιτάρι που είχε το πλοίο προοριζόταν για τον εφοδιασμό του κάστρου, μέχρι να φθάσει ο τουρκικός στόλος.

Ο Τζανετάκης ανέφερε το γεγονός όπου έπρεπε και παρέδωσε τα γράμματα στους Εφόρους της Μονεμβασίας. Αυτοί δε έθεσαν σε περιορισμό τον πλοίαρχο και του έβαλαν έξι φρουρούς. Μετά από αυτά ζήτησαν οδηγίες από την Κυβέρνηση και γνωστοποίησαν τα συμβάντα στους Σπετσιώτες. Εν τω μεταξύ κατέπλευσαν

924. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 88. Α.μ.β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 71. Ν. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 279. Μ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 188. Γενν. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 55. Φωτάκου, ό.π., σ. 190. Σ.π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 89. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 175 κ.ε.

925. Γ. Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ιστορικά σημειώσεις, «Αρχείον» Μεσσηνίας, 38-9(1959)197.

926. Από τους Οθωμανούς που αρχικά διέφυγαν το θάνατο και κρατήθηκαν ως υπηρέτες λίγοι επέζησαν της εκδικητικής μανίας των Ελλήνων. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Δ', σ. 326.

στον Αργολικό κόλπο δύο πολεμικά πλοία, το ένα γαλλικό και το άλλο αγγλικό και ζήτησαν να ελευθερωθούν δύο πλοία, το αγγλικό που εφοδίασε το Ναύπλιο και το γαλλικό που μετέφερε σιτάρι στη Μονεμβασία για την τυχόν συνωμοσία. Το Εκτελεστικό διέταξε το Υπουργείο των Εσωτερικών και του Πολέμου να στείλουν τον Σπετσιώτη καπετάν Γεώργιο Πάνου στη Μονεμβασία να αναλάβει την υπόθεση και το φρουραρχείο του κάστρου⁹²⁷.

Η επιστολή του Μουσταφάμπεη περιελάμβανε τα ακόλουθα⁹²⁸:

«Εἰς ἐλόγου σου, κατὰ πολλὰ ἀγαπημένε μου, ἐδικέ μου, φίλε μου Καπετάν Τσανετάκη, ἀκριβῶς σε χαιρετῶ καὶ ρωτῶ το χατήρι (υγεία) σου.

Με το παρόν δεν λείπω να μάθω τὰς καλαῖς σας υγείαις, καὶ ἔπειτα νὰ σας φανερώσω, ἀν ἐρωτᾶτε καὶ δι' ἡμᾶς, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν υγείαν καλῶς ἔχομεν. Ἀκόμα Τζανετάκη ἀπὸ τοῦ Τσερίγο, οὐοῦ με ἀφήσεις, ἐπέρασεν ὁ Ντοναλμέ καὶ με ἤνρη καὶ με ἔφερεν εἰς τὸ Κουμκαλέ, καὶ τῶρα ἦλθα ἐδῶ εἰς τὴν Πόλιν, καὶ ἐμίλησα με τὸν ἐνδοξότατον Καπετάνμπασάν, καὶ τοῦ εἶπα τὸ πῶς ἐστάθης πιστός εἰς τὴν Τουρκία, καὶ σε ἔκαμε πολλὰ χάρι (χαρά). Καὶ δια τοῦτο τῶρα ἔκαμα χωριστὰ ὅσα εἶχαμεν ὠμιλημένα, καὶ σας γράφει καὶ ἀτὸς τοῦ, καὶ δια τοῦτο τῶρα νὰ σε ἰδῶ καὶ νὰ ἰδούμεν καὶ αὐτοὶ μας τὴν προκοπὴν σου· ὡσάν πιστός νὰ δουλεύσης καὶ θέλεις γενὴ ἀκόμη καλλίτερον, Τσανετάκη. Ὁ Καπετάνμπεης, οὐοῦ ἦτον εἰς τὴν Πρέβεζαν, ἐγένινεν Καπετάνμπασσάς, καὶ με ἐτούτην εἶχα θάρρος καὶ τὸν εἶπα ὅλα τὰ χρειαζόμενα, καὶ παντέχω εἰς τὸν Θεόν, ἀπὸ ὅσα σου γράφει ὁ ἐνδοξότατος Καπετάν-Πασσάς, ἀφέντης μου, κουσούρι (σφάλμα) νὰ μὴ κάμης καὶ ἴσαλα (ἀν ἤθελε ὁ Θεός), καλὰ πάντα νὰ με ἀξιῶσῃ ὁ Θεός, παρὰ κουσούρι νὰ μὴ κάμης. Ὅχι ἄλλο καὶ νὰ ἔχω τὴν ἀπόκρισίν σου. Τσανετάκη, τὰ ριζὰ εἶναι, παρὰ ὅσον ἡμπορεῖς κουσούρι νὰ μὴ κάνης, καὶ γράψε μου τοῦ Μορέως τὴν κατάστασιν. Τσανετάκη, ἐκεῖνος οὐοῦ ἦτανε αἰτία, τῶν κερατᾶδων τοῦ Ντουβλέτι δὲν τὸ ἀφίνει πίσω, παρὰ εἰς ὀλίγαις ἡμέραις θέλει εὐρουν τὸν μπελά τους. Ὅχι ἄλλο ξανά σε χαιρετῶ.

1821 Νοεμβρίου 30, Βασιλεύουσα.

ΜΟΥΣΤΑΦΑΜΠΕΗΣ ΧΑΣΑΝ ΜΠΕΪΖΑΝΤΕΣ

Τσανετάκη, ὁ καπετάνιος χρειάζεται τοῦ δια νὰ ψωνίσῃ λάδι, καὶ ὅ,τι ἄλλο τοῦ χρειάζεται, καὶ νὰ παρασταθεῖς καὶ συ».

Η επιστολή του Καπουδάν Πασά πρὸς τὸν Τζανετάκη εἶναι ἡ ἀκόλουθη⁹²⁹:

«Ἀπὸ μέρους τοῦ υψηλοτάτου, δικαιοτάτου καπετάν Ἀληπασά τῆς κραταιᾶς Βασιλείας εἰς ἐλόγου σου Τσανετάκη. Μετὰ τοὺς χαιρετισμούς μου σας φανερώνη, ὅτι ὁ

927. Α. Ε. Π., τόμ. Α', σ. 359. Νικ. Σπηλιόδου, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 293. Δ. Κόκκινου, ὁ.π., τόμ. Δ', σσ. 201 καὶ 232. Μιχ. Οικονόμου, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 196. Τὸ Υπουργεῖο Εσωτερικῶν διέταξε νὰ δοθοῦν οἱ ἀπαραίτητες οδηγίες στὸν καπ. Γ. Πάνου γιὰ τὴ γαλλικὴ γολέτα. Γ' Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 1, ἔγγρ. τῆς 10 Μαρτίου 1822.

928. Α. Α. Χ" Ἀνάργυρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', 1861, σ. 277.

929. Α. Α. Χ" Ἀνάργυρου, ὁ.π., τόμ. Α', 1861, σ. 275.

Μονεμβασίας Μουσταφάμπεης, ερχόμενος εις την βασιλεύουσαν, το χάλι του αυτού τόπου από αυτού τον ερωτήσαμεν, και με είπε ότι εσύ κάθε λογών εις την άκρην Βασιλείαν έκαμες σατακάτι (αφοσίωση), κατά το ραγιαλίκι σου. και το λοιπόν κάστρον το βασιλικόν δια ώρας έμεινε φυλαγμένο εις το χέρι σου, και ερχάμενοι από μέρους μου οι διωρισμένοι άνθρωποι, θέλεις το κάμει τεσελίμι (παράδοση) και αυτούς τους σκοπούς σου ο Μουσταφάμπεης με το είπε εις το χουζούρι (οικία) μου. Αν αληθεύει αυτό το σατακάτι σου εις την Βασιλείαν, και το ραγιαλίκι σου εις το Ντουβλέτι, πρέπει δια να σου γένη δόξα βασιλική, και τιμή του γένους σου δίχως παραμικράν υποψίαν, όμως το είπεν ο Μουσταφάμπεης δια λόγους σου, δια να αληθέψη το σατακάτι σου, λαμβάνοντας το γράμμα μου να κάμης κάθε ζαρέ δια να μου το φανερώσης τα όσα ακολουθούν εις τον Μορέα με προθυμίαν και με σατακάτι, και να με βεβαιώσης ότι θε να σταθής σε αυτό το σατακάτι, και να με στείλεις αμανέτι (ενέχυρο) δια σιγουριτά μου από τα παιδιά σου ένα παιδί, ή από τα αδέλφια σου έναν, και λαμβάνοντας το γράμμα σου με το αμανάτι, ως σου γράφω, ευθύς το μπειλίκι της Μάνης, δίχως αμφιβολίαν, θέλει σε το στείλομεν εις το χέρι σου, και με το θέλημα του Θεού σε ολίγαις ημέραις με την αρμάδα είμαι έτοιμος δια να κατεβώ αυτού, και τότες της Μάνης το εξάμι με τον ερχομόν μου θέλει ως κάνει χρεία, και δια τούτο σας γράφω, οπού να έχω την απάντησίν σου. Πρέπει καθώς σας γράφομεν να μη λείψετε, και να με φανερώσετε εις πλάτος ταύτα.

1821 Νοεμβρίου 29, Βασιλεύουσα».

Ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού, όταν έλαβε την αναφορά του Τζανετάκη Γρηγοράκη, παρέπεμψε την υπόθεση στα υπουργεία Εσωτερικών και Πολέμου με το ακόλουθο έγγραφο⁹³⁰:

«Αριθ. 437. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΥ

Προς τον Μινίστρον των Εσωτερικών και προσωρινόν Μινίστρον του Πολέμου.

Επειδή μία γολέτα υπό γαλλικήν σημαίαν, ελθούσα προ καιρού εις Μονεμβασίαν, έφερε γράμματα κρυφίως, και αυτά εμαρτυρήθησαν παρά του ιδίου εις τον οποίον εστέλλοντο, και επομένως η εκεί διοίκησις η τοπική, καλώς ποιούσα, εκράτησε την γολέταν και τον καπητάνον αυτής έως ότου να εξετασθή η υπόθεσις.

Επειδή το αυτό φρούριον της Μονεμβασίας έχει χρειάν κανονιέρων, καθώς περί τούτου ειδοποιήθη η Διοίκησις από τον γενναίον καπητάνον Δημητράκην Τσιγκουριόν(-Γρηγοράκη).

Επειδή είναι ανάγκη να γνωρίζη η Διοίκησις και την στάσιν αυτού του φρουρίου, και να προσδιορισθώσιν οι μισθοί των φυλαττόντων αυτό στρατιωτών υπό την οδηγίαν του γενναίου Τσανετάκη Μπειζαδέ Γρηγοράκη ο κύριος καπητάνος Γεώργιος Πάνου Σπετσιώτης ν' απέλθη εις Μονεμβασίαν και να φροντίση πρώτον περί της υποθέσεως της γολέτας, την οποίαν αφού μετ' ακριβείας εξετάσῃ, θέλει παραστήσει κατά

930. Α. Ε. Π., τόμ. Α', σ. 359-360.

την τάξιν εις το Μινιστήριον των ναυτικών· δεύτερον περί των αναγκαίων κανονιέρων, τους οποίους θέλει προμηθεύσει, και θέλει αναφέρει περί αυτών εις το Μινιστέριον του πολέμου, δια να διορισθή εις αξιωματικός ικανός να τους γυμνάσῃ· τρίτον, περί των μισθών της λοιπής φρουράς του φρουρίου, περί των οποίων θέλει αναφέρει επίσης εις το του πολέμου Μινιστέριον.

Ο Μινίστρος των Εσωτερικών και προσωρινός του Πολέμου θέλει δώσει εις τον καπητάνον Γεώργιον Πάνον Σπετσιώτην όλα τα αναγκαία γράμματα και οδηγίας περί ταύτης του της αποστολής.

Εν Κορίνθω, τη 10 Μαρτίου 1822

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος

Αθανάσιος Κανακάρης

Αναγνώστης Παππά Γιαννόπουλος

Ο Αρχιγραμματεύς της επικρατείας κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Θ. Νέγρης».

Το Υπουργείο των Εσωτερικών έστειλε στο Γεώργιο Πάνου το ακόλουθο έγγραφο⁹³¹:

«Μινιστέριον του Πολέμου

Αριθ. 592.

Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος

Ο Μινίστρος του Πολέμου

Προς τον Κύριον Καπετάν Γεώργιον Πάνου

Δι' επιταγής της Διοικήσεως άμα οπου λάβης το παρόν, διορίζεσαι να πηγαίνης εις Μονεμβασίαν δια να εξετάσης πρώτον ακριβώς την υπόθεσιν της Γολέτας οπου διακαίω τω λόγω εβαστάχθη εκεί παρά της τοπικής Διοικήσεως δια ύποπτα γράμματα οπου κρυφίως είχε φέρει. Και αφού καλώς ήθελες εξετάση την υπόθεσιν, να την αναφέρης με γράμμα σου εις το Μινιστήριον των Ναυτικών.

Δεύτερον επειδή η Διοίκησης εγνωστοποιήθη ότι το φρούριον της Μονεμβασίας ευρίσκεται χωρίς κανονιέρους, διορίζεσαι να φροντίσης με όποιον τρόπον δυνηθής να προμηθεύσης όσους κανονιέρους διορίζεσε κρίνεις εύλογον ότι χρειάζονται, και να τους πηγαίνης εις το φρούριον αυτό, και ευθύς οπου τους πηγαίνης να δώσης είδησιν του Μινίστρου του Πολέμου, δια να σου στείλῃ κανένα άξιον αξιωματικόν Κανονιέρων δια να τους διδάξῃ.

Τρίτον, επειδή έγινε γνωστόν εις την Διοίκησιν ότι οι στρατιώται οίτινες φυλάτουν το φρούριον αυτό έχουν να πάρουν τον μισθόν των, διορίζεσαι να εξετάσης τους λογαριασμούς των από πότε ευρίσκονται εκεί μέσα, πόσα μετρητά επήραν έως τώρα, να προσδιορίσης τον μισθόν των και όσα έχουν να λάβουν να τα φανερώσης εις το Μινιστέριον του Πολέμου δια να κάμῃ την περί αυτών Κυβέρνησιν. Όμως να στείλῃς περί αυτών τακτικόν λογαριασμόν.

Κύριε Καπιτάνε ! η Υπερτάτη Διοίκησης γνωρίζουσα την προς την πατρίδα πίστιν σου, την αξιότητά σου, και την φρονιμάδα, ενεπιστεύθη εις χείρας σου ταύτην την

931. Γ Α Κ, Υπουργ. Εσωτ., φάκ. 1, έγγρ. 090 της 15 Μαρτίου 1822.

υπόθεσιν· βάλε όλα τα δυνατά δια να λάβη την πρέπουσαν έκβασιν, και όσον τάχιστα· και υγίανε.

Εν Κορίνθω τη 15 Μαρτίου 1822.

*Ο Μινίστρος των Εσωτερικών και προσωρινός του Πολέμου
Ιωάννης Κωλέττης».*

Ο Μιχ. Οικονόμου⁹³², αναφερόμενος στις κινήσεις του τουρκικού στόλου, ο οποίος είχε εκπλεύσει από την Κωνσταντινούπολη στις 24 Ιανουαρίου 1822, μας δίδει τις ακόλουθες πληροφορίες. Πήγε ο στόλος στις ασιατικές ακτές, όπου παρέλαβε στρατιώτες και τρόφιμα και κατόπιν πέρασε κοντά από τη Μονεμβασία, για την οποία γράφει: «...Τα συμβάντα γνωστοποιήθησαν εις την Πελοποννησιακήν Γερουσίαν, παρ' ης εγένετο φροντίς και εξησφαλίσθη εγκαίρως το φρούριον εκείνο. Όθεν ο τουρκικός στόλος προελθών εκείθεν, παρατηρών και ουδέν σημείον ιδών, προέβη εν μέρει εις Κρήτην...».

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1822 ο Αθανάσιος Κανακάρης⁹³³, αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού, διατάχθηκε να πάει στην Ύδρα να πληρώσει τα απαιτούμενα από το Γάλλο ναύαρχο για την κατακράτηση της γαλλικής γολέτας στη Μονεμβασία.

Να σημειωθεί ότι την επόμενη χρονιά, όταν ο Γεώργιος Πάνου ήταν έπαρχος στη Μονεμβασία, στη γύρω περιοχή είχε εγκατασταθεί ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης⁹³⁴, ο οποίος σε αναφορά του προς το Υπουργείο Πολέμου της 13 Απριλίου 1823 έγραψε: «...με ενίους των εφόρων ευρισκόμεουν εις τα χωρία της επαρχίας, επιμελούμενος και καταγινόμενος καθ' όλους τους δυνατούς τρόπους τόσον διά την καλήν διοίκεισιν και ησυχίαν απάσης της επαρχίας όσον και διά την ταχείαν σύναξιν της κοινής συνεισφοράς, κατά την ιεράν επιταγήν της Σεβαστής Γερουσίας...». Στην περιοχή της Μονεμβασίας είχαν φθάσει πολλοί Μανιάτες, οι οποίοι νέμονταν τα κτήματα που είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι. Ήταν δε διαιρεμένοι σε δύο παρατάξεις. Στη μια ήταν ο Τζανετάκης Γρηγοράκης, που είχε δεσμό συνεργασίας με το Μούρτζινο και στην άλλη ο Δημήτριος Τσιγκουράκος-Γρηγοράκης, ο οποίος ήταν στενός συγγενής των Μαυρομιχαλαίων και είχε συμπαραστάτη τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη. Η περιοχή της Μονεμβασίας αποτέλεσε και στα επόμενα χρόνια ένα πεδίο ανταγωνισμού των δύο παρατάξεων.

Το Μάιο του 1823 ο Τζανετάκης Γρηγοράκης αντικαταστάθηκε από το νέο φρούραρχο Μονεμβασίας Ανδρέα Δρακόπουλο⁹³⁵. Αυτός κατηγορήσε τον Τζανετάκη ότι είχε παραμελήσει το φρούριο και, ακόμη σημαντικότερο, ότι τα περί εξαγο-

932. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 196.

933. Α. Ε. Π., βιβλ. 1, σ. 55.

934. Α. Ε. Π., βιβλ. 14, σ. 174, έγγρ. 228.

935. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχογ., Υπ. Εσωτ., φάκ. 52, έγγρ. 98 της 13 Ιουλίου 1823. Λογαριασμούς που παρουσίασε: ΓΑΚ, Υπ. Οικ., φάκ. 7, έγγρ. 139 της 26 Απριλίου 1823, και έγγρ. 160, 161, 162 της 1 και 2 Μαΐου 1823.

ράς του από τους Τούρκους και της μελετουμένης τουρκικής απόβασης στη Μονεμβασία, αποτελούσαν απάτη: «...Ομοφρονών με αυτόν ο Δεσποτάκος (Γεώργιος Δεσποτόπουλος) μηχανεύεται την εις Μονεμβασίαν απόβασιν των εχθρών, και ούτω απατηθείσης της Διοικήσεως, ανεχώρησεν εις Μονεμβασίαν, όπου έμεινε μέχρι της αποστολής μου...». Η άποψη αυτή δεν φαίνεται πιθανή και δεν την επανέλαβαν οι ιστοριογράφοι της επανάστασης.

Ο Πετρόμπεης και η αγγλική προστασία

Ο ανώνυμος συγγραφέας της «Ελληνικής Νομαρχίας»⁹³⁶ συμβούλευε τους υπόδουλους στους Τούρκους Έλληνες: «...Μη στοχάζεσθε, ω αδελφοί μου, ότι κανείς από αυτούς (ξένους βασιλείς) θέλει θυσιάσει και χρυσόν και στρατιώτας, δια να διώξη τους Οθωμανούς και να μας αφήσει έπειτα ελεύθερους...». Ακόμη υπήρχε σαφής προειδοποίηση ότι δεν αποτελούσε αρεστή λύση του προβλήματός τους να τεθούν υπό άλλο στέμμα: «...Ω κάλλιον ένας σεισμός ή ένας κατακλυσμός να μας αφανήσει όλους τους Έλληνας, παρά να υποκύψωμεν πλέον εις ξένον σκήπτρον...».

Η πληροφορία ότι οι Τούρκοι ετοιμάζαν μια μεγάλη στρατιά υπό το Μαχμούτ Δράμαλη (πασά της Δράμας) να κατεβεί στο Μοριά και να καταπνίξει την επανάσταση στο αίμα, ανέκοψε τον ενθουσιασμό των Ελλήνων. Μεταξύ των λύσεων που συζητήθηκαν ήταν και η περίπτωση να τεθεί η Πελοπόννησος υπό αγγλική προστασία. Με αυτό εννοούσαν ότι οι Άγγλοι θα κρατούσαν τα φρούρια και οι Έλληνες θα νέμονταν τα αγροκτήματα, πληρώνοντας το φόρο της δεκάτης (το 10% της παραγωγής τους) στους προστάτες τους. Δεν είναι εξακριβωμένο αν την ιδέα της προστασίας την έριξε πρώτος ο Άγγλος αρμοστής των Επτανήσων Θωμάς Μαίτλαντ (Maitland) ή όχι, διότι και στο παρελθόν είχε εκφράσει την πρόθεση η Πελοπόννησος να ενσωματωθεί στην Ιόνιο Πολιτεία⁹³⁷.

Ο Ανδρέας Ζαριφόπουλος από την Ανδρίτσαινα, έχοντας την οικογένειά του στη Ζάκυνθο για λόγους ασφαλείας, έκανε ορισμένα βήματα για την αγγλική προστασία, σε άγνοια της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Αναφέρεται ότι ενδιάμεσος κρίκος στην επαφή του με το Maitland⁹³⁸ ή τον Άγγλο διοικητή της Ζακύνθου Ιωάννη Στούαρτ (Stuart) ήταν ο πρωτόπαπας της Ζακύνθου Γαρζώνης⁹³⁹. Η αγγλική

936. Α ν ω ν ύ μ ο υ τ ο υ Έ λ λ η ν ο ς, Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας, έκδ. «Αναξίμανδρος» Αθήνα 1971, σ. 148.

937. Όταν ήταν μπέης της Μάνης ο Μαυρομυχάλης, ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης και ο Σταυριανός Καλκαντής είχαν προτείνει στο Maitland να βοηθήσει να γίνει ένας από τους δύο μπέης και αυτοί έδιναν την υπόσχεση ότι θα του άνοιγαν την θύρα της Πελοποννήσου. Ι ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας, Αθήναι 1834, σσ. 201-2 και 350-1.

938. Ο σερ Θωμάς Μαίτλαντ (1765-1824), Άγγλος στρατηγός και από το 1816 αρμοστής των Ιονίων νήσων, είχε στενές σχέσεις με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων και στα πρώτα βήματα της ελληνικής επανάστασης ήταν τουρκόφιλος. Στα νησιά του Ιονίου άφησε κακές αναμνήσεις.

939. Γεώργιος Γαρζώνης (1764-1827) τελευταίος πρωθιερέας (πρωτόπαπας) της Ζακύνθου, μετά την

απάντηση ήταν ότι θα έπρεπε να γίνει αίτηση των εκπροσώπων των Πελοποννησίων και να υποβληθεί στο Λονδίνο, διότι μόνο η κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας θα ήταν σε θέση να πάρει μια τέτοια απόφαση.

Γνώστης της κίνησης του Ανδρέα Ζαριφόπουλου ήταν και ο Πετρόμπεης⁹⁴⁰, ο οποίος επί πλέον έστειλε το μοναχό Γεράσιμο Παπαδόπουλο⁹⁴¹ στη Ζάκυνθο, για να ερευνήσει τα διατρέχοντα. Σε έγγραφο του Εκτελεστικού προς το Βουλευτικό της 21 Ιουνίου 1822, το οποίο υπογράφουν ο αντιπρόεδρος Α. Κανακάρης και ο υπουργός των εξωτερικών Θ. Νέγρης αναφέρονται τα ακόλουθα: «...Ο Μανιάτμπεης Π. Μαυρομιχάλης θέλων να πληροφορηθή κατ' άμεσους λόγους αν οι Άγγλοι ενδίδοντες εις την πρόσκλησιν, εξαπέστειλιν εκείσε άνθρωπόν του, ένα Καλόγηρον Γεράσιμον Παπαδόπουλον εκ Καλαμάτας, όστις φθάσας εις της Ζακύνθου το καθαρητήριο, εκείθεν ηθέλησε να διερευνήση την κατά τούτο αλήθειαν, ότι προσπαθεί να εισέλθῃ εις Ζάκυνθον επ' αυτώ τούτω, και τέλος ότι καταγίνεται ένας των ευφρονούντων ομογενών να παρεμποδίσῃ αυτού την εισέλευσιν εκείσε...». Ο Κωνσταντίνος Δραγώνας απέτρεπε τους Πελοποννήσιους να ζητήσουν την αγγλική προστασία, επικαλούμενος τη δική τους δυσμενή θέση.

Η Πελοποννησιακή Γερουσία⁹⁴², όταν περί τα τέλη Μαΐου 1822 έλαβε γνώση του θέματος αυτού, αντέδρασε έντονα. Συνέλαβε, ακόμη και φυλάκισε για μικρό χρονικό διάστημα τον Παναγιώτη⁹⁴³ αδελφό του Ανδρέα Ζαριφόπουλου, ερεύνησε το σπίτι του στην Ανδρίτσαινα κ.ά. Τελικά παρέπεμψε το θέμα στο Εκτελεστικό και στο Βουλευτικό και αποφασίστηκε να πάνε στη Ζάκυνθο ο επίσκοπος Ρέοντος και Πραστός Διονύσιος και ο Καλλίνικος Καστόρχης προκειμένου να συναντηθούν με τον πρωτόπαπα Γαρζώνη και να διερευνήσουν τα διατρέχοντα. Ακολούθησε ο Νικόλαος Πονηρόπουλος, ο οποίος από το λοιμοκαθαρητήριο της Ζακύνθου έστειλε έγγραφο με το οποίο οι Πελοποννήσιοι ζητούσαν την αγγλική προστασία, αλλά του απάντησαν ότι το έγγραφο που υπέβαλε έπρεπε να έχει άλλη διατύπωση⁹⁴⁴.

Η υπόθεση της αγγλικής προστασίας βρισκόταν σε εκκρεμότητα. Όταν το καλοκαίρι του 1822 ο Κολοκοτρώνης ήταν στρατοπεδευμένος στο Κεφαλάρι της Αργολίδας, έλαβε μια επιστολή, της οποίας πιθανός αποστολέας ήταν ο πρωτόπαπας

έναρξη της Ελληνικής επανάστασης χειροτονήθηκε πρώτος Μητροπολίτης Ζακύνθου με το όνομα Γαβριήλ. Εθεωρείτο φίλος των Αγγλων και είχε στενές σχέσεις με την αγγλική διοίκηση. Λ. Ζώη, Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963 τόμ. Α', σ. 117.

940. Νικ. Σπηλιόδοϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 377-8.

941. Είναι γνωστός από το μεσολαβητικό του ρόλο για την απελευθέρωση των ομήρων που κρατούσαν οι Τούρκοι στην Τρίπολη και τις τουρκόφιλες αντιλήψεις του. ΓΑΚ, Μικρ. Συλλ. Κ 047 (Συλλ. Λαδά), φάκ. 19, έγγρ. της 21 Ιουνίου 1822.

942. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 163. Ηλ. Σαλαφτινίου, ό.π., σ. 41

943. Νικ. Σπηλιόδοϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 378.

944. Σπ. Τρικούπη, ό.π., σ. 183. Ένας υπάλληλος του λοιμοκαθαρητηρίου είπε στο Νικ. Πονηρόπουλο: «...Βλέψατε εις τους Επτανησίους ημάς της προστασίας τ' αγαθά και οδηγηθείτε...». Νικ. Σπηλιόδοϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 417.

Γαρζώνης. Το περιεχόμενο της αφορούσε την προσάρτηση της Πελοποννήσου στο κράτος των Ιονίων νήσων. Τις ημέρες όμως εκείνες δεν είχε κανένας τον καιρό να συλλέγει υπογραφές από τους αντιπροσώπους των επαρχιών της Πελοποννήσου για την προστασία.

Αφού παρήλθε ο κίνδυνος από την εκστρατεία του Δράμαλη, ο λαός της Πελοποννήσου αδιαφόρησε για το θέμα της αγγλικής προστασίας. Δεν φαίνεται όμως ότι υπήρξε παραγκωνισμός του θέματος αυτού από όλες τις ηγετικές μορφές της επανάστασης. Σε επιστολή του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, της 18ης Δεκεμβρίου 1823, κατηγορήθηκαν ο Ανδρέας Λόντος, ο Ανδρέας Ζαΐμης και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ότι έχουν προδώσει στους Άγγλους την Ελλάδα⁹⁴⁵: «...καθώς οι δύο σαρδανάπαλοι Ανδρέηδες με τον ύπουλο Φαναρίτην σ' έχουν προδομένη στους εγ....»

Αναζωπυρώθηκε πάλι η συζήτηση περί αγγλικής προστασίας το 1825, όταν ο Μοριάς είχε παραδοθεί από τον Ιμπραήμ στη φωτιά και τη λεηλασία, στο θάνατο και την αιχμαλωσία⁹⁴⁶.

Στρατιωτικός κανονισμός των Μανιατών

Μετά την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, με πρωτοβουλία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στην Καλαμάτα, έγινε συνέλευση των καπετάνιων και των αρχιερέων της Μάνης, προκειμένου να συντάξουν και εγκρίνουν το στρατιωτικό κανονισμό των επαναστατικών σωμάτων.

Δεν είναι γνωστό αν παρόμοιοι στρατιωτικοί κανονισμοί εγκρίθηκαν και σε άλλες περιφέρειες, προκειμένου να περιορισθούν οι αταξίες, οι καταχρήσεις και οι λεηλασίες. Το κείμενο έχει ως ακολούθως⁹⁴⁷:

«Η Συνέλευσις των Σπαρτιατών συ[νη]γμένη παρά των Σεβαστών Αρχιερέων, εκλαμπροτάτου Πετρόμπεη και λοιπών καπεταναίων φιλογενεστάτων προυχόντων και λοιπών επισήμων θεωρούσα την ανάγκην ενός αφεύκτου τακτικού στρατιωτικού συστήματος και κατά πάντα αρμοδίου εις τας συνετάς διαταγάς του προεκδοθέντος περί στρατιωτικής διατάξεως της υπερτάτης Εθνικής Συνελεύσεως ψηφίζει κοινή ψήφω τα ακόλουθα.

Α^{ον} Να συστηθώσι στρατιωτικά τάγματα αφ' όσων κριθώσι ικανοί να στρατεύουσι εις τον περί πίστewς και περί πατρίδος ιερόν πόλεμον.

945. ΓΑΚ, Μικρ. Συλλ. Κ 005 (Αρχείον Π. Γιατράκου), φάκ. Β', έγγρ. 350 της 18 Δεκεμβρίου 1823. Αθ. Φωτόπουλου, ό.π., τόμ. Β', σ. 345.

946. Ιω. Γιανναρόπουλου, Περί την κίνησιν Πελοποννησίων δι' αγγλικήν προστασίαν το 1822, Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα 1985, τόμ. Γ', σ. 49 κ.ε. Π. Π. Γερμανόυ, ό.π., σ. 166-7. Νικ. Σπηλιάδου, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 377. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σσ. 163 και 183. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 262, 276 και τόμ. Β', σ. 79-80. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 332.

947. Α.π. Δασκαλάκη, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, ό.π., σ. 124.

B^{ov}. Αυτά τα τάγματα να λάβωσι την στρατιωτικήν μορφήν κατά το ψήφισμα της Διοικήσεως υπό την οδηγίαν πολεμικών αξιωματικών *A^{ns}* και *B^{as}* τάξεως κατά το πρώτον κεφάλαιον του αυτού ψηφίσματος. *I^{ns}*

Γ^{ov}. Έχουσι χρέος απαραίτητον οι ψηφισθέντες Αξιωματικοί να φροντίζωσι μετά πάσης επιμελείας όσα αναγκαιούν δια την καλήν κατάστασιν επαγρυπνούντες με πατρικήν φιλοστοργίαν δια την αναμεταξύ τους ειρηνικήν διαγωγήν παιδεύοντες αυστηρώς όσους τολμούν να διασεισουν ή να ταραξουν την ευταξίαν εις την οποίαν υποστηρίζεται η ευδοκίμησης των στρατιωτικών επιχειρημάτων.

Δ^{ov}. Οι στρατιώται έχουν χρέος απαραίτητον να σέβωνται, να τιμώσι και να υποτάσσωνται άνευ της παραμικράς αποφάσεως αντιστάσεως εις τας διαταγάς των στρατιωτικών αξιωματικών οι δε Αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί μέχρι και αυτού του στρατιώτου να υποτάσσωνται εις τον αρχιστράτηγόν τους Εκλαμπρότατον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Η δε εκλαμπρότης του να μην εκτελή τι άνευ συναινέσεως των αξιωματικών της πρώτης τάξεως.

Ε^{ov}. Χρέος έχει ο στρατός να φυλάττη εν καιρώ πολέμου απαραβάτως τα υποστατικά οποιασδήποτε συνθήκας ήθελε κάμωσι ό τε Αρχιστράτηγος και οι Αξιωματικοί με τον εχθρόν, όταν ο εχθρός παραδώση εις αυτούς τα άρματά του, επειδή και εις την διατήρησιν αυτής της συνθήκης όχι μόνο υποχρεώνεται από τους πολεμικούς νόμους, αλλ' είναι και ένα από τα σωτηριωδέστατα δια να μην παραβιάζη ο νικητής τον νικώμενον να καταντά εις απελπισίαν. Και να προτιμά καλλιώτερον τον τίμιον θάνατον παρά να λάβη την τύχην του ατίμου σφαγιασμού και επομένως ο παραβάτης των συνθηκών να αμαυρώνη τον χαρακτήρα της υπολήψεώς του και θέλει κατακρίνεται ως απάνθρωπος και άσπλαχνος.

ΣΤ^{ov}. Χρεωστούσι οι τε αξιωματικοί και στρατιώται να απέχωσι από κάθε παραταξίαν, ύβριτας, ραβδισμούς, κλοπάς, αρπαγάς και άλλας οποιασδήποτε δυναστείας (δηλ. καταδυναστεύσεις) ήθελε τολμήσουν να επιφέρωσι κοινώς ή μερικώς εις τους αδελφούς χριστιανούς εν καιρώ της εκστρατείας· αλλά μάλιστα να προτιμώνται ώστε η παρουσία να τους παρηγορή με την φιλάδελφον φιλοφροσύνην και εξόχως να φυλάττωνται προσεκτικώτατα από το έγκλημα του φόνου ειδή και τινάς είτε Αξιωματικός ή στρατιώτης φανή παραβάτης αυτών των ρηθέντων χρεών, ο τοιούτος θέλει φυλάττεται ασυμπαθώς κατά τους εξής τιμωρητικούς νόμους.

α^{ov}. Ο υβρίσας άλλον επί παρηρησίας ειμέν και είναι Αξιωματικός να προσκαλήται έμπροσθεν των Αξιωματικών και αφού πρώτον ελεγχθή παρ' αυτών πρώτον να του αφαιρούνται τα άρματα και να αποκλείεται δια εικοσιτεσσάρων ωρών διάστημα από του Υπουργήματός του την πράξιν και από την συναναστροφήν πάντων των Αξιωματικών, ει δε και είναι απλός στρατιώτης να φέρεται έμπροσθεν της Επαρχίας της οποίας είναι μέλος ένοπλος και τότε να διορίζη ο εκατόνταρχος έναν των δεκάρχων του να του αφαιρή τα άρματα και να τον καταδικάζη εις φυλάκισιν δια ημέρας τρεις και πληρωθείσης προθεσμίας να παρηρησιάζεται εις το αυτόν τάγμα εν παρατάξει και να λαμβάνη παρά του αυτού δεκάρχου τα άρματά του μετά μιάς συμβουλευτικής διαταγής του Εκατοντάρχου.

β^{ον}. Ο ραβδίσας έτερον είτε Αξιωματικός είτε στρατιώτης είναι να λαμβάνη την αυτήν ποινήν του υβριστού επαυξανομένης της φυλακής τού μεν Αξιωματικού δια ώρας τεσσαράκοντα οκτώ, του δε στρατιώτου δια ημέρας πέντε και πληρωθείσης αυτής της προθεσμίας να παρρησιάζεται ως άνωθεν και να υποχρεώνεται, ειμέν και εράβδισεν πολεμικόν να ζητή την παρ' αυτού συγχώρεσιν, ως μεταμελήσας δι' αυτήν την αταξίαν.

γ^{ον}. Ο κλέπτης να παρρησιάζεται ενώπιον των Αξιωματικών και αφού επιστρέψει μετ' αισχύνης την κλοπήν να αφαιρείται το σημείον του επαγγέλματός του και να καθυποβάλεται εις φυλακήν, ο μεν Αξιωματικός δια ημέρας πέντε, ο δε στρατιώτης εις φυλακήν δια δέκα ημέρας.

δ^{ον}. Ο άρπαξ ο μεν Αξιωματικός να παρρησιάζεται ως ένοχος εις όλους τους Αξιωματικούς και αφ' ου επιστρέψει την αρπαγήν να καθυποβάλεται εις την άνωθεν ποινήν του κλέπτου και να καταβιβάζεται από του αξιώματος τον βαθμόν και εν καιρώ ανδραγαθίας να λαμβάνη το δικαίωμα του προβιβασμού, ο δε στρατιώτης μετά την επιστροφήν της αρπαγής αφ' ου λάβει την δοθείσαν ποινήν του κλέπτου να υστερήται του στρατιωτικού επαγγέλματος και τότε να το αναδέχεται, όταν βάλη τίμιον εγγυητήν ευτάκτου εκδουλεύσεως του.

ε^{ον}. Ο φονεύς οποιασδήποτε τάξεως άνθρωπος ήθελε φονεύσει, είτε Αξιωματικός είναι, είτε στρατιώτης, η ποινή του είναι θάνατος άνευ ουδεμιάς προσυμβιβάσεως ή φιλοπροσωπίας και να δημοσιεύεται (;δημεύεται) το ανάλογον μέρος της περιουσίας του· και η καταδίκη του θέλει γίνεται δια των Αξιωματικών κατά την στρατιωτικήν συνήθειαν· η δε δολοφονία να παιδεύεται με ποινήν θανάτου αχρόνης, αφ' ου πρώτον εκδοθή από το σημείον του στρατιωτικού τάγματός του.

στ^{ον}. Όστις αφαρπάσει γυναίκα ή θυγατέρα άλλου τινός να καταδικάζεται με ποινήν θανάτου, διότι και αυτός θανατώνει πολιτικώς όλους τους συγγενείς του ατιμασθέντος.

Σημειωτέον όμως ότι και όσοι προ τούτου ψηφίσματος εφόνευσαν κατά την παρούσαν εποχήν θέλουν τιμωρηθή εν καιρώ με την αυτήν ποινήν του θανάτου.

ζ^{ον}. Όστις στρατιώτης είθελεν έχει διαφοράς ή πολιτικάς ή στρατιωτικάς είτε του στρατιωτικού τάγματος είναι, είτε ιδιώτης να παρρησιάζεται έμπροσθεν του Αγίου Ι(...)ού και του Εκλαμπροτάτου Αρχιστρατήγου και λοιπών Αξιωματικών, και να αναφέρει τα δικαιώματά του και γινομένης μετά ακριβής και δικαίας σκέψεως να λαμβάνη το δίκαιόν του άνευ τινός ανθιστάσεως.

Ταύτα πάντα τα νομοθετηθέντα ημείς άπαντες γνωρίζοντες ως άφευκτα δια τη στρατιωτικήν ευταξίαν και αναγκαία δια την καλήν πρόοδον των στρατευμάτων τα εγκρίνομεν εν καιρώ συνειδóτι αρεστά και μεθ' όρκου υποσχόμεθα ως ωφέλιμα και σωτηριώδη να τα φυλάζωμεν απαρασάλευτα τα διενεργώμεν απροσωπολήπτως και απαθώς κατά των υπευθύνων άνευ τινός εξαιρέσεως υποκειμένου και ουδεμιάς παραμικράς συγκαταβάσεως (...) ήθελε φανή διευθεντευτής του ενόχου να καταδικάζεται ως υπεύθυνος.

Όστις λοιπόν εξ ημών ήθελεν αδιαφορήσει εις την υπεράσπισιν των ρητών θεσπισμάτων να έχη τας αράς του Ιησού Χριστού και της Υπεραγίας Θεοτόκου και πάντων των αγίων πατέρων της αγίας του Χριστού εκκλησίας και να κατακριθή εις την μέλλουσιν κρίσιν μετά του προδότου Ιούδα ως αντικείμενος των τοιούτων διατάξεων,

οίτινες αποβλέπουν υπέρ πίστεως και πατρίδος και ένεκεν της τούτων επικυρώσεως υποσημειούμεθα αυτοπροεραίτως δι' ιδίας ημών χειρός.

1822 Μαρτίου 13 εν Καλαμάτα

Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης	+Ζαρνάτας Γαβριήλ
Διονύσιος Τρουπάκης	+Μαΐνης Νεόφυτος
Νικολάκης Χρηστέας	+Πλάτσης Ιερεμίας
Γεώργης Τουράκης ⁹⁴⁸	+Λαγίας Μακάριος
Ιωάννης Καπετανάκης	+ Πρωτοσύγκελλος Γεράσιμος
Σπύρος Κουμουνδουράκης ⁹⁴⁹	+Ανδρούβιστας Θεόκλητος
Γιαννάκης Καπετανάκης ⁹⁵⁰	Μαγκιόρ Πιέρρος Μπεηζαδές
Σταυριανός Καπετανάκης	Γεώργιος Αντωνιάδης-Γρηγοράκης ⁹⁵¹
Παναγιώτης Γ. Τρουπάκης ⁹⁵²	Τζώρτζης Γρηγοράκης ⁹⁵³
Χριστόδουλος Καπ. Γεωργίου ⁹⁵⁴	Δημητράκης Καλκαντής
Ιωάννης Μαυρομιχάλης ⁹⁵⁵	Πιέρρος Γρηγοράκης ⁹⁵⁶
Γιωργάκης Τρουπάκης ⁹⁵⁷	Καπετάν Δημήτρης Γρηγοράκης ⁹⁵⁸

Στις 15 Απριλίου 1823 στο Άστρος⁹⁵⁹ της Κυνουρίας υποβλήθηκε πρόταση στην Εθνοσυνέλευση να ισχύσει ο γαλλικός στρατιωτικός κώδικας με ορισμένες τροποποιήσεις, τις οποίες θα πρότεινε η Επιτροπή στρατιωτικών. Την επιτροπή αυτή αποτελούσαν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Διονύσιος Μούρτζινος, Παναγιώτης Γιατράκος, Αναγνώστης Παπαγεωργίου, Οδυσσέας Ανδρούτσος, Νικήτας Σταματελλόπουλος, Κωνσταντίνος Πετμεζάς, Ανδρέας Λόντος, Ηλίας Χρυσοσπάθης και Γεωργάκης Βαλτινός. Από τους Μανιάτες το υπέγραψαν, Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, Τζανετάκης Γρηγοράκης, Γαλάνης-Σπύρος Κουμουνδουράκης, Χριστόδουλος Καπετανάκης, Σταυριανός Καπετανάκης και Πιέρρος Νικολόπουλος-Γρηγοράκης.

948. Είναι ο Γεώργιος Κωνσταντή Δουράκης καπετάνιος της Καστάνιας.

949. Πρόκειται για το Γαλάνη Κουμουνδουράκη του οποίου το βαπτιστικό όνομα ήταν Σπύρος και το Γαλάνης παρωνύμιο από το χρώμα των ματιών του.

950. Επειδή ο Ιωάννης Χρ. Καπετανάκης σημειώνεται προηγούμενος, θα πρέπει να είναι ο Ιωάννης Καπετανάκης-Μαυρομιχάλης (Ροδίτης), απίθανο φαίνεται να είναι ο Γιαννιός Γεωργ. Καπετανάκης.

951. Είναι ο Γεωργάκης Αντωνίου Γρηγοράκης γνωστός ως καπετάν Γιωργάκης ανιψιός του άλλοτε Θεοδωρόμπεη.

952. Είναι ο Παναγιώτης Γ. Τρουπάκης-Μπουκουβαλέας ανιψιός του Παναγιώτη Μούρτζινου.

953. Ο Τζώρτζης Γρηγοράκης ανήκε στον κλάδο των Κουτσογρηγοριάνων ήταν γνωστός με το όνομα Ξηντάρας και τα παιδιά του, Αντώνης και Πέτρος, είχαν ως επώνυμο το Ξηνταράκος.

954. Είναι ο Χριστόδουλος γιός του καπ. Γιωργάκη Καπετανάκη, ο οποίος φέρεται και ως Χριστόδουλος Χριστοδουλάκης από το βαπτιστικό του παππού του.

955. Είναι ο Ιωάννης-Κατής Μαυρομιχάλης αδελφός του Πετρόμπεη.

956. Πρόκειται για τον Πιέρο Νικολόπουλο-Γρηγοράκη.

957. Είναι ο Γεωργάκης Ιωάνν. Πατριαρχέας-Τρουπάκης.

958. Είναι ο καπετάν Δημήτριος Τζιγκουράκος-Γρηγοράκης από τον κλάδο των Κουτσογρηγοριάνων.

959. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 4, έγγρ. 155 της 15 Απριλίου 1823.

Σχεδιασμός για στρατιωτικά σώματα της Μάνης

Το 1821 είχαν απονεμηθεί στρατιωτικοί βαθμοί από τους εκπροσώπους της Φιλικής Εταιρείας. Τότε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, όπως ήδη έχει αναφερθεί, απένειμε βαθμούς σε διάφορους αγωνιστές. Ο Διονύσιος Μούρτζινος το 1824 σε αναφορά του έγραψε ότι από το 1821 ο Πετρόμπεης του είχε απονείμει το βαθμό του στρατηγού⁹⁶⁰.

Στις 9 Ιανουαρίου 1822 η Α' Εθνοσυνέλευση⁹⁶¹ καθόρισε τους στρατιωτικούς βαθμούς και τους μισθούς ενός εκάστου κατά τον ακόλουθο τρόπο: Στρατηγός μηνιαίως 800 γρόσια, Αντιστράτηγος 600 γρ., Χιλίαρχος 400 γρ., Υποχιλίαρχος 250 γρ., Ταξίαρχος 150 γρ., Εκατόνταρχος 100 γρ., Πεντηκόνταρχος 55 γρ., Σημαιοφόρος 50 γρ., Εικοσιπένταρχος 30 γρ., Δέκαρχος 25 γρ., και Στρατιώτης 20 γρ., Ακόμη για τους ακόλουθους βαθμούς: Ιατρός 120 γρόσια, Χειρουργός 120 γρ., Φροντιστής 120 γρ., Υπασπιστής του υποχιλίαρχου 100 γρ., Υπασπιστής του χιλίαρχου 100 γρ., Γραμματικός του χιλίαρχου 100 γρ., Υπασπιστής του στρατηγού 200 γρ., Γραμματέας του στρατηγού 150 γρ., Ιερέας 120 γρ.

Με την έναρξη του 1822 άρχισαν να απονέμονται βαθμοί από τον Πετρόμπεη υπό την αίρεση της έγκρισής τους από τη Βουλή των Ελλήνων. Στις 12 Ιανουαρίου 1822 ο Πετρόμπεης, ευρισκόμενος στην Καλαμάτα, προήγαγε στο βαθμό της αντιστρατηγίας τον Πιέρο Πατριαρχέα-Τρουπάκη⁹⁶², ο οποίος ήταν εξάδελφός του και αποδείχθηκε αργότερα ανταγωνιστής του Διονυσίου Μούρτζινου. Το έγγραφο της προαγωγής είναι το ακόλουθο:

«Δυνάμει της πληρεξουσίου αδείας ήν έχω παρά της υπερτάτης βουλής του ημετέρου Ελληνικού Γένους αντικαθίσταμαι (sic) διά μέσου του Γενναίου στρατηγού κ. Διονυσίου Μούρτζινου τον Γενναίον κ. Πιέρον Πατριαρχέα-Τρουπάκην ως άξιον του στρατιωτικού υπουργήματος αντιστράτηγον της Πελοποννήσου, αυτός δε υπόσχεται να δουλεύει πιστώς και προθύμως την πατρίδα ως και μέχρι τούδε εδούλευσε, και να είναι υπάκουος εις την φωνήν της πατρίδος και εις τας δι' εμού προς αυτόν διαταγάς του Γένους.

960. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 12. Το έγγραφο είναι το ακόλουθο:

Προς το Σεβαστόν Εκτελεστικόν Σώμα.

Η ποτέ Διοίκησις έδωσε πληρεξουσιότητα εις τον Πετρόμπεη να δώση τα διπλώματα της Σπάρτης. Ο ίδιος από το 1821 μου έδωσε και εμένα το δίπλωμα της στρατηγίας, και με το να το θεωρώ άτακτον, όντας δοσμένο από αυτόν, και με το να μην είναι και η κόπια αυτού εις τα πρακτικά απερασμένον, παρακαλώ να μου δοθή το δίπλωμα ως τακτικόν και νόμιμον.

Εν Ναυπλίω τη 8 Ιουνίου 1824. Ο ευπειθής πατριώτης

Διονύσιος Μούρτζινος

961. Α. Ε. Π., βιβλ. 3, σ. 37-8.

962. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 172, φάκ. 53. Ίσως η ημερομηνία του εγγράφου να είναι μεταγενέστερη. Στις 10 Ιουνίου του 1822 ο Πετρόμπεης απένειμε το βαθμό του χιλίαρχου στο Χριστόδουλο Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 213, φάκ. 114.

Δι' ο εις ένδειξιν του εδόθη το παρόν μας ίνα επικυρωθή και παρά της υπερτάτης Βουλής και απολαμβάνει παρ' αυτής τον αναγκαίον μισθόν της πιστής και προθύμου εκδουλεύσεως αυτού του υπουργήματος.

Τη 12 Ιανουαρίου 1822, Καλαμάτα.Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης».

Στις 20 Μαρτίου 1822 ο Διονύσιος Μούρτζινος⁹⁶³ έδωσε πιστοποιητικό στο Λιμπεράκη Αθηνάκη, ότι με την εξουσιοδότηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη τον διόρισε υπασπιστή του (αγιουτάντε). Το διορισμό προσυπέγραψε και ο Πετρόμπεης.

Στις 9 Απριλίου 1822 ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης⁹⁶⁴ από την Τσίμοβα (Αρεόπολη) έγραψε στους Υδραίους και Σπετσιώτες ότι πήγε στην Καλαμάτα και συνάθροισε τους αρχιερείς, τους καπετάνιους και λοιπούς προκρίτους της Μάνης. Σύμφωνα με την επιθυμία της Διοίκησης τους οργάνωσε για εκστρατείες: «...διοργάνισα άπαντας τακτικώς προς εκστρατείαν όπου η χρεία της πατρίδος απαιτεί, και άπαντες ευχαρίστως εδέχθησαν τον οργανισμόν κατά την γνώμην της Υπερτάτης Διοικήσεως, όντες πρόθυμοι να εκστρατεύωσι ένθα δει, εις Ήπειρον ή και αλλαχού...».

Τον Ιούνιο του 1822, προφανώς μετά από πρόταση του Πετρόμπεη, το Βουλευτικό με το υπ' αριθ. 124 έγγραφό του προς τον Πρόεδρο του Εκτελεστικού του ανακοίνωσε ότι από τη Μάνη ορίστηκαν οι παρακάτω αξιωματικοί για να στρατολογήσουν, προκειμένου άλλοι να χρησιμοποιηθούν για την εκστρατεία στην Ανατολική Ελλάδα και άλλοι για την πολιορκία των φουριών της Πελοποννήσου⁹⁶⁵:

Ο Πετρόμπεης μετά στρατιωτών	300
Ο κ. Διονύσιος Μούρτζινος	200
Ο κ. Δ. Τσιγκουράκης	150
Ο κ. Τσανετάκης Γρηγοράκης	150
Ο κ. Νικολάκης Χρηστέας	200
Ο κ. Θανασούλης Κουμουνδουράκης	100
Ο κ. Χριστόδουλος Χριστοδουλάκης ⁹⁶⁶	100
Ο κ. Γεώργιος Δουράκης	100
Ο κ. Πανάγος Κυβέλος	100
Σύνολον	1.400

Ο κατάλογος αυτός συντάχθηκε με εισήγηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, όπως φαίνεται από επιστολή του.

Οι πληροφορίες ανέφεραν ότι ο πασάς της Σκόδρας ετοιμαζόταν στη Λάρισα να εκστρατεύσει εναντίον των Ελλήνων επαναστατών. Στις 3 Μαΐου 1823 το Εκτε-

963. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 6, φάκ. 378, έγγρ. 1194-7.

964. Αντ. Λιγνού, Αρχ. Κοινότητος Υδρας, ό.π., τόμ. Η', σ. 88-9. Α. Α. Χ»Αναργύρου, ό.π., τόμ. Α', σ. 278-9.

965. Α. Ε. Π., βιβλ. Α', σ. 113. Αντ. Λιγνού, Αρχ. Κοινότητος Υδρας, ό.π., τόμ. Η', σ. 241.

966. Πρόκειται για τον Χριστόδουλο Χριστοδουλάκη-Καπετανάκη από το Πετροβούνι του Σταυροπηγίου. Οι Καπετανάκηδες λέγονταν και Χριστοδουλιάνοι από το όνομα του γενάρχη τους Χριστόδουλου.

λεστικό⁹⁶⁷ υπό την προεδρία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη έστειλε προβούλευμα στο Βουλευτικό, το οποίο περιλάμβανε μεταξύ των άλλων και τα εξής: «Να διορίση να εκστρατεύσουν όσοι περισσότεροι Σπαρτιάται (Μανιάτες) υπό την οδηγίαν των αυταδέλφων τού Εκλαμπροτάτου Προέδρου του Εκτελεστικού (δηλαδή του Πετρόμπεη) και ενός υιού του... να εκστρατεύσωσιν εκτός Πελοποννήσου».

Τα χαρέμια του Χουρσίτ πασά

Κατά την άλωση της Τριπολιτσάς τα χαρέμια του Χουρσίτ δόθηκαν προς φύλαξη στο Γεωργάκη Μαυρομιχάλη, προκειμένου να ανταλλάγουν με ομήρους και αιχμαλώτους οι οποίοι βρίσκονταν στα χέρια των Τούρκων.

Ευρισκόμενος στη Θήβα ο Χουρσίτ πασάς, δια του Κιοσέ Μεχμέτ, άρχισε τις διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωση των χαρεμιών του⁹⁶⁸. Οι Έλληνες ζήτησαν, για να αποδώσουν τους επισήμους Τούρκους και τα χαρέμια του Χουρσίτ, να ελευθερωθούν όλοι οι Έλληνες που ήταν αιχμάλωτοι και όμηροι στα χέρια των Τούρκων και επί πλέον ένα εκατομμύριο πιάστρα ή γρόσια (1 ισπανικό τάλληρο ή κολλωνάτο ή δίστηλο ήταν ίσο με 7 πιάστρα). Οι όροι ήταν βαρείς και δεν έγιναν δεκτοί.

Ο Χουρσίτ έστειλε Έλληνες των Ιωαννίνων στον Άγγλο αρμοστή της Επτανήσου Maitland που βρισκόταν στην Κέρκυρα και ζήτησε τη μεσολάβησή του στο θέμα των χαρεμιών. Ο Maitland δεν ήθελε άμεση επαφή με την Ελληνική κυβέρνηση, διότι αυτό θα αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο αναγνώριση της επανάστασης και γι' αυτό έστειλε τους απεσταλμένους του Χουρσίτ στον Adams που ήταν διοικητής στη Ζάκυνθο. Από εκεί έφυγαν ο Παν. Στεφάνου και ο Μπενιζέλος Ρούφος και πήγαν στην Πελοπόννησο για διαπραγματεύσεις. Από την κυβέρνηση ανατέθηκαν οι διαπραγματεύσεις στον Δ. Υψηλάντη, τον Παλαιών Πατρών Γερμανό και τον Πανούτσο Νοταρά.

Μετά τον Π. Στεφάνου πήγαν στο Άργος και οι απεσταλμένοι του Χουρσίτ κάτοικοι των Ιωαννίνων και έκαναν μια πλέον συμφέρουσα για τους Έλληνες συμφωνία. Είχαν όμως αποσταλεί στον Adams οι Ελληνικές προτάσεις, ο οποίος με δύο επιστολές του γνώριζε στον Στεφάνου ότι ο Χουρσίτ δεχόταν τις προτάσεις των Ελλήνων.

Η Πελοποννησιακή Γερουσία⁹⁶⁹ έγραψε στον Παναγιώτη Στεφάνου τα ακόλουθα: «...τον δε Κεχαγιά και Καϊμακάμη μετά των λοιπών ανθρώπων τους, επειδή ο Χουρσίτ πασάς δεν ηλευθέρωσεν τους αιχμαλώτους Ηπειρώτας κατά τας συμφωνίας μας, τους παραδίδετε προς την Υπερτάτην Διοίκησιν διά να φυλαχθούν εις την Ακροκόρινθον, ώστε να ελευθερώσει ο Χουρσίτ πασάς κατά τας ανά χείρας σας εγγράφους υποσχέσεις του προς την ευγένειάν σας όλους τους Ηπειρώτας αιχμαλώτους...».

967. Α. Ε. Π., βιβλ. 10, σ. 54-5.

968. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 284 κ.ε.

969. Γ Α Κ, Υπ. Δικ., φάκ. 2, έγγρ. 72, της 12 Απριλίου 1822.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός⁹⁷⁰ στα απομνημονεύματά του αναφέρει τα ακόλουθα: «*Εν τοσούτω έφθασαν εις Κόρινθον δύο Αγγλικά πλοία φέροντα τους απεσταλμένους παρά του Χουρσίτ πασά δια την ανταλλαγήν των χαρεμιών. Εν αυτοίς είχαν τινες αιχμαλώτους Έλληνες, και ενέχυρα και τα συμφωνηθέντα χρήματα. Όθεν ευθύς η Διοίκησις έγγραφεν εις την Τριπολιτζάν να μεταφέρωσιν εις την Κόρινθον τα τε χαρέμια, και τον Καϊμακάμην και Κεχαγιάν, τους οποίους έφερεν ο υιός του Πετρόμπε Γεώργιος, όστις εξ αρχής ήτον ο φύλαξ αυτών. Αλλ' επειδή ο Γεώργιος είχεν ανά χείρας μίαν ομολογίαν του ιατρού <Παν.> Στεφάνου δια να λάβη εκατόν πενήκοντα χιλιάδας γρόσια ένεκα των χαρεμιών, εξήτει την εξόφλησιν της ομολογίας πρώτον, και έπειτα να παραδώση τα χαρέμια. Ο Στέφανος επρόβαλεν, ότι, αφού παραδώση τα χαρέμια εις χείρας του Χουρσίτ Πασά, εάν τα λάβη θέλει τα πληρώσει. Εις τούτο εσυμφώνει και το Εκτελεστικόν· πλην ο Γεώργιος επέμενε εις την εξόφλησιν της ομολογίας, και δεν ήθελε να παραδώση τους αιχμαλώτους. Όθεν ηγέρθη έρις και δυσσρέσκεια μεγίστη μεταξύ του Εκτελεστικού και του Γεωργίου, και επαπειλούσαν να λάβουν βιαίως τους αιχμαλώτους από τας χείρας του· ο δε ετοιμάσθη να αντισταθή με τα όπλα· πλην τέλος πάντων δια συμβουλής και προτροπής άλλων επείσθη, και παράδωκε τους αιχμαλώτους, και έγινε η ανταλλαγή. Αλλ' επειδή η συμφωνία της ανταλλαγής ήτο δια μόνα τα χαρέμια, περί δε των <μ>πένδων ήτον εξ αρχής σκοπός να γίνη άλλη συμφωνία ιδιαίτερα, τότε δε αίφνης εδόθησαν και αυτοί εκτός της συμφωνίας⁹⁷¹, δια τούτο διεσπάρη λόγος, ότι έλαβόν τινες μυστικά και άλλας 40 χιλιάδας τάλληρα. Αλλά τα τοιαύτα, ως άδηλα, τα παρατρέχουμεν*».

Ο Χουρσίτ⁹⁷² πασάς κατέβαλε 80.000 δίστηλα στους Έλληνες για να εξαγοράσει τα χαρέμια του.

Όπως αναφέρει ο Νικ. Σπηλιάδης⁹⁷³: «...Την επιούσαν επί κοινής συνελεύσεως απεφασίσθησαν ογδοήντα χιλιάδες δίστηλα, διότι τας είκοσι χιλιάδας διαμερίσαντο, φαίνεται, αναμεταξύ των εκ μυστικής συνθήκης τινές των συνελθόντων...». Ίσως μοιράστηκαν και 40.000, διότι ο Χουρσίτι έδωσε 120.000 δίστηλα. Ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης, ο οποίος είχε κρατήσει στην Τρίπολη τα χαρέμια και είχε επιβαρυνθεί με τα έξοδα διατροφής τους ζητούσε 150.000 γρόσια (21.500 δίστηλα). Δεν πήρε τα

970. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 158.

971. Σε σχέδιο επιστολής αναφέρεται: «...Να συνεπιφέρει μεθ' εαυτής (η Γερουσία), ερχομένη τα χαρέμια και όλα τα λοιπά πρόσωπα, των οποίων μελετάται η ανταλλαγή, επειδή την εν Κορίνθω αυτών μετάθεσιν ζητούσι και τα τελευταία γράμματα του Χουρσίτ πασά...». Α. Ε. Π., βιβλ. 15, σελ. 11, έγγρ. 8 της 3 Μαρτίου 1822.

972. Σ. π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 124. Ν. Κασομούλη, Απομνημονεύματα της Ελληνικής επανάστασεως 1821-1833, έκδ. Χ. Κοσμαδάκη, τόμ. Α', σ. 226.

973. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 324-5. Ο έλεγχος για τα έξοδα του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη για τη συντήρηση των χαρεμιών του Χουρσίτ ανατέθηκε σε επιτροπή, που αποτελούσαν ο Γ. Καλαμαράς, ο Αναγν. Καρπενησιώτης και ο Αναγν. Ροντόπουλος. Α. Ε. Π., βιβλ. Α', σσ. 30, 34, 100 και 106. Στις 10 Απριλίου του 1824 το Εκτελεστικό έστειλε σημείωμα στο Βουλευτικό για τα έξοδα του μπεζαντέ Γιωργάκη Μαυρομιχάλη για τα χαρέμια και τους αιχμαλώτους Τούρκους αγάδες. Α. Ε. Π., βιβλ. Β', σ. 27.

χρήματα και δεν ήθελε να δώσει τα χαρέμια, αλλά τελικά του τα πήραν. Ο Π. Στεφάνου⁹⁷⁴ του έδωσε ομολογία για 150.000 γρόσια με την προϋπόθεση να τα πάρει από τον Χουρσίτ, αλλά δεν τα πήρε ποτέ. Τα χρήματα από την απελευθέρωση των χαρεμιών στάλθηκαν στα νησιά Ύδρα, Σπέτσες και Ψαρά για τα έξοδα του στόλου. Αποτέλεσμα ήταν να διατεθεί δυσμενώς ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης απέναντι στην Κυβέρνηση. Η απελευθέρωση των χαρεμιών θεωρήθηκε λάθος, διότι ο Χουρσίτ έστειλε μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις για να εκδικηθούν τους Πελοποννησίους.

Ο Μπενιζαδής Γεωργάκης Μαυρομιχάλης μαζί με εξήντα στρατιώτες είχε πάει στην Κόρινθο συνοδεύοντας τα χαρέμια τού Χουρσίτ και τους άλλους αιχμαλώτους που προοριζόνταν για ανταλλαγή, όπως ο Καϊμακάμης και ο Κεχαγιάς του Χουρσίτ, που ήταν συνολικά σαράντα. Για τον ακριβή καθορισμό της ημερομηνίας παράδοσης των χαρεμιών υπάρχουν οι αποδείξεις της τροφοδοσίας τους στην Κόρινθο από τις 16 Απριλίου μέχρι τις 15 Μαΐου, οπότε και θα έγινε η ανταλλαγή, διότι στις 17 Μαΐου τροφοδοτήθηκε ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης μόνο για 12 στρατιώτες⁹⁷⁵.

Στις 16 Φεβρουαρίου 1825 η Διοίκηση⁹⁷⁶ ενέκρινε να δοθούν στο Γεώργιο Μαυρομιχάλη 13.347 γρόσια, για όσα εξόδευσε εις τα χαρέμια του Χουρσίτ πασά.

Σύμφωνο ομόνοιας Μαυρομιχαλαίων και Δ. Μούρτζινου

Η αντιπαλότητα και οι εμφύλιες συγκρούσεις ήταν συχνές στη Μάνη. Μερικές οικογένειες βρίσκονταν συνεχώς σε πόλεμο, όπως οι Κουμουνδουράκηδες με τους Καπετανάκηδες. Γενικά στη Μάνη πριν από την επανάσταση υπήρχαν δύο κόμματα, το ένα ήταν του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη μαζί με τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη και το άλλο ήταν του Μούρτζινου μαζί με τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη και τα παιδιά του. Για το λόγο αυτό η Φιλική Εταιρεία⁹⁷⁷, πριν να αρχίσει η επανάσταση, φρόντισε

974. Όπως φαίνεται το 1827 επήλθε συμφωνία μεταξύ του Π. Στεφάνου και του Γ. Μαυρομιχάλη να δώσει ο Στεφάνου 1.313 δίστηλα τάλληρα (9.191 γρόσια) για να επιστρέψει την ομολογία ο Μαυρομιχάλης. Στις 15 Οκτωβρίου 1827 ο Στεφάνου έστειλε με το Χ. Ζαχαριάδη στο Γ. Μαυρομιχάλη 1.200 δίστηλα έναντι των 1.313 και με την παράδοση της ομολογίας να καταβληθούν και τα υπόλοιπα. Σε περίπτωση που δεν θα συμφωνούσε ο Μαυρομιχάλης θα έπρεπε να του επιστρέψει τα 1.200 τάλληρα. Όμως ο Γ. Μαυρομιχάλης κράτησε τα 1.200 τάλληρα και δεν έδωσε συνέχεια, κρατώντας και την ομολογία. Γ Α Κ, Έκτ. Επίτρ., φάκ. 4, έγγρ. 24 Απριλίου 1828 και συνοδευτικά έγγραφα.

975. Γ Α Κ, Υπουργ. Οικον., φάκ. 4, έγγρ. αριθ. πρωτοκ. 347, 458, 597, 694 και φάκ. 5, έγγρ. αριθ. πρωτοκ. 91, 182, 262, 325, 374, 435 (τα έγγραφα των φακέλων δεν είναι αριθμημένα).

976. Γ Α Κ, Εκτ., φάκ. 60, έγγρ. 091 της 16 Φεβρουαρίου 1825.

977. Ιω. Φιλίμωνος, ό.π., τόμ. Α', σσ. 15 και 158. Στ. Καπετανάκης, Η Μάνη στη δεύτερη τουρκοκρατία, ό.π., σ. 480. Να σημειωθεί ότι δεν επρόκειτο για όλη την οικογένεια Γρηγοράκη αλλά για την πλευρά του κλάδου του Αντώνμπεη (των Κουτσογρηγοράκηδων), με τον οποίο ο Πετρόμπεης είχε στενό συγγενικό δεσμό, αφού η μητέρα του ήταν ανιψιά του Αντώνμπεη. Ο άλλος κλάδος των Γρηγοράκηδων, ο κλάδος του Τζανήμπεη, είχε αντιπαλότητα με τους Κουτσογρηγοράκηδες, αλλά η κόρη του Τζανήμπεη ήταν παντρεμένη με τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Δυσεξήγητο είναι το γεγονός ότι τα

με τον απόστολό της, το Χριστόφορο Περραιβό, να επέλθει συμφιλίωση των αντιπάλων και επί πλέον να υπογραφεί πρακτικό συμφιλίωσης μεταξύ των οικογενειών Μαυρομιχάλη, Μούρτζινου και Γρηγοράκη. Μετά από μια περίοδο ηρεμίας κατά την έναρξη της επανάστασης, που επιτεύχθηκε με τη φροντίδα της Φιλικής Εταιρείας⁹⁷⁸, ακολούθησαν πάλι συγκρούσεις, που ήταν συνήθως αποτέλεσμα της αντιπαλότητας μεταξύ των Μαυρομιχαλαίων και του Μούρτζινου. Κατά διαστήματα και με τη μεσολάβηση διαφόρων εγκρίτων προσώπων κατέπαυαν οι διαμάχες, συνάπτονταν συμφωνίες και υπογράφονταν πρακτικά, από τα οποία σώζονται των ετών 1822 και 1826.

Στις 24 Μαΐου 1822 ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης από τη μια μεριά μαζί με τους αδελφούς του Κωνσταντίνο και Ιωάννη-Κατσή με το γιό του Ηλία και από την άλλη ο Διονύσιος Μούρτζινος υπέγραψαν σύμφωνο ομόνοιας⁹⁷⁹ μεταξύ τους, θέτοντας ως ρήτρα για την παραβίαση: «...δέκα χιλιάδες γρόσια και πέντε φονικά⁹⁸⁰». Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι, μετά το θάνατο του Παναγιώτη Μούρτζινου, κρίθηκε αναγκαίο να ανανεωθεί η συμφωνία μεταξύ των δύο αυτών ισχυρών οικογενειών της Δυτικής Μάνης.

Το πρακτικό που υπέγραψαν μεταξύ των άλλων περιλάμβανε ακόμη ότι: α) Όσα λάφυρα θα κέρδιζαν από το Μοριά και την υπόλοιπη Ελλάδα, όπως και από εισφορές φιλελλήνων, ο μὲν Πετρόμπεης θα έπαιρνε τρία μερίδια και ο Μούρτζινος ένα. β) Εάν βρισκόταν κάποια οικογένεια που θα επιβουλευόταν τη ζωή ή την τιμή μιάς από τις δύο οικογένειές τους, θα την αντιμετώπιζαν ενωμένοι. γ) Την Καλαμάτα θα τη διοικούσαν από κοινού οι δύο οικογένειες. δ) Ο Πετρόμπεης ανακήρυξε το Διονύσιο Μούρτζινο αρχηγό και τοπάρχη της επαρχίας Ανδρουβίστας (παλαιός δήμος Καρδαμύλης).

Η προαγωγή του Λιμπεράκη Αθηνάκη ως υπασπιστή του Διονύσιου Μούρτζινου⁹⁸¹ από το Μάρτιο του 1822 φαίνεται ότι ήταν αποτέλεσμα της προσέγγισης των δύο οικογενειών, που προηγήθηκε του συμφώνου:

«Δυνάμει της πληρεξουσίου αδείας, ην έχω παρά του ημετέρου εκλαμπροτάτου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη αντικαθίστημι τον Γενναιότατον Λιμπέριον Αθηνάκην ως άξιον του στρατιωτικού υπουργήματος υπασπιστήν μου, δηλαδή Αγιουτάντες μου πάσης Πελοποννήσου.

παιδιά του Τζανήμπε δεν είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Το πιθανότερο είναι ότι δεν ανακοινώθηκαν στους Φιλικούς τα ονόματά τους. Ίσως δεν δέχονταν τον Πετρόμπεη ως αρχηγό της Μάνης, όπως έκαναν οι άλλοι που υπέγραψαν το σύμφωνο.

978. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 50, γράφει: «...Από τας 6 Ιανουαρίου έως εις τας 22 Μαρτίου, προσπάθησα, ενέργησα εις την Μάνην να ενώσωμεν διάφορα σίτια Μανιάτικα κατά την συνήθειάν τους, και τους ενώσαμεν, τους αδελφώσαμεν...».

979. Γ. Α. Μαργαλέα, Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης, Αθήνα 1982, σ. 162.

980. Σ. Β. Κουγέα, Η ανθρωποκτονία (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτων εν Μάνη, Προσφορά εις Στίλπωνα Κυριακίδη, Παράρτημα «Ελληνικών» αρ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 364 κ.ε.

981. Α. Χ. Ε. Β. Ε., φάκ. 378, έγγρ. 1194-7. Στ. Καπετάνακη, Μανιάτες αγωνιστές του 1821, ό.π., σ. 127-8.

Αυτός δε υπόσχεται να δουλεύη, ως και μέχρι τούδε εδούλευσε πιστώς και προθύμως την πατρίδα και ευπειθώς εις τας δι' εμού προς αυτόν γινομένας διαταγάς του Γένους.

Διό δίδεται αυτώ η ιδιόχειρος απόδειξις μου ίνα επικυρωθή όθεν ανήκει και λαμβάνει τον ανάλογον μισθόν του υπουργήματός του.

1822 - Μαρτίου - 20 - Σκαρδαμούλα.

Διονύσιος Τρουπάκης

Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης».

Η εκστρατεία στη Δυτική Ελλάδα

Από τον Ιανουάριο του 1822, που είχε κατασταλεί η στάση του Αλή πασά των Ιωαννίνων, οι σύμμαχοί του Σουλιώτες βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, διότι ο τουρκικός στρατός θα μπορούσε τώρα να διαθέσει μεγάλες δυνάμεις εναντίον τους. Πολύ χρήσιμο για τον αγώνα θα ήταν να μπορούσαν οι Σουλιώτες να κρατήσουν ανοικτό μέτωπο, γι' αυτό υπήρχε ανάγκη να εφοδιαστούν και ίσως να ενισχυθούν με πολεμιστές. Παράλληλα υπήρχε κίνδυνος ακατανίκητες τουρκικές στρατιές να βαδίσουν εναντίον των Ελλήνων της Στερεάς και της Πελοποννήσου. Αποφασίστηκε από την Κυβέρνηση, που προήλθε από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, να οργανωθεί μια εκστρατεία στη Δυτική Ελλάδα και άλλη μια στην Ανατολική, για να εμποδισθεί η κάθοδος τουρκικών στρατευμάτων προς την Πελοπόννησο.

Στην ανατολική Ελλάδα εξεστράτευσαν ο Δημήτριος Υψηλάντης και ο Νικηταράς Σταματελλόπουλος. Στη δυτική Ελλάδα ορίστηκε αρχηγός ο απόλεμος Αλ. Μαυροκορδάτος.

Στις αρχές Ιανουαρίου 1822 ο τουρκικός στόλος⁹⁸² απέπλευσε από την Κωνσταντινούπολη και, αφού εφοδιάστηκε στις Ασιατικές ακτές, παρέλαβε ακόμη 4.000 στρατιώτες υπό το Μεχμέτ πασά τον επονομαζόμενο Κακλαμάνη, κατευθύνθηκε προς τις ακτές της Πελοποννήσου. Μαζί με τα τουρκικά πλοία ήταν και μια μοίρα του στόλου της Αλγερίας υπό τον Γιβραλτάρ. Στις 30 Ιανουαρίου ο στόλος εφοδίασε το κάστρο της Μεθώνης. Τα αλγερινά πλοία προσπάθησαν να αποβιβάσουν στρατό στο Νεόκαστρο, αλλά εκεί βρισκόταν ο στρατηγός Νόρμαν, ο οποίος με Έλληνες και Φιλέλληνες τον απέκρουσαν. Στη συνέχεια ο στόλος κατέπλευσε στην Πάτρα και αποβίβασε τους στρατιώτες με το Μεχμέτ πασά.

Το Φεβρουάριο ο ελληνικός στόλος υπό τον Ανδρέα Μιαούλη⁹⁸³ προσέβαλε στην Πάτρα τα τουρκικά πλοία και τους προξένησε σοβαρές ζημιές, ώστε να αναγκαστούν να καταφύγουν διωκόμενα στη Ζάκυνθο. Μετά από αυτή την ελληνική νίκη ο τουρκικός στόλος επέστρεψε στη βάση του στην Κωνσταντινούπολη.

982. Σ π. Τρι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 105. Νικ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, τόμ. Α', σ. 301 κ.ε. Α π. Β α κ α λ ο - π ο ύ λ ο υ, Οι ειδήσεις του Γερμανού Φιλέλληνα Striebeck, Πελοποννησιακά 16(1986) 57-64. Κ. Σ ι μ ο - π ο ύ λ ο υ, Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21, ό.π., τόμ. Δ', σ. 182.

983. Δ ι ο ν. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Δ', σ. 206.

Όταν παραδόθηκε το κάστρο του Ακροκορίνθου, η Κυβέρνηση αποφάσισε να εκστρατεύσει ο Θ. Κολοκοτρώνης στην Δυτική Ελλάδα. Αυτός αρνήθηκε, υποστηρίζοντας, ότι δεν θα έπρεπε να αφήσουν ανεμπόδιστους 12.000 Τούρκους, που ήταν στην Πάτρα και το Ρίο, να αλωνίσουν την Πελοπόννησο. Προθυμοποιήθηκε όμως να ηγηθεί της πολιορκίας της Πάτρας⁹⁸⁴. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης⁹⁸⁵ αναχώρησε από την Κόρινθο στις 20 Ιανουαρίου και, αφού στρατολόγησε, έφθασε την πρώτη Μαρτίου στην Πάτρα με 6.000 στρατιώτες. Παράλληλα θα τον βοηθούσαν και οι ηγέτες της βορείου Πελοποννήσου.

Στις 9 Μαρτίου από κοινού ο Μεχμέτ πασάς και ο Γιουσούφ πασάς με 12.000 στρατιώτες βγήκαν από το κάστρο της Πάτρας και χτύπησαν τους Έλληνες στη γνωστή μάχη του Γηροκομείου⁹⁸⁶, στην οποία ηττήθηκαν οι Τούρκοι και δεν τόλμησαν να επαναλάβουν το ίδιο εγχείρημα. Η παράδοση του κάστρου της Πάτρας ήταν πλέον ζήτημα χρόνου, μέχρι να εξαντληθούν τελείως οι τροφές τους.

Μετά τη μάχη στο Γηροκομείο ο μητροπολίτης Άρτας Πορφύριος επισκέφθηκε στην Πάτρα το Θ. Κολοκοτρώνη και τον έπεισε να στείλει στο Μεσολόγγι το Γενναίο, τον οποίο με 300 άνδρες μετέφερε εκεί ο Ανδρέας Μιαούλης με τα πλοία του.

Η Κυβέρνηση ανησύχησε για το ανερχόμενο γόητρο του Θ. Κολοκοτρώνη και αποφάσισε να του διαλύσει το στρατόπεδο. Στις αρχές Ιουνίου⁹⁸⁷ άρχισε να καλεί τους μικρούς καπετάνιους να στρατολογήσουν και να τεθούν υπό τις διαταγές της, με την απειλή ότι επί ανυπακοής θα δήμευε το τρίτον της περιουσίας τους. Αυτό είχε σαν συνέπεια να απογυμνωθεί το στρατόπεδο της Πάτρας και να λυθεί η πολιορκία. Ο Θ. Κολοκοτρώνης έμεινε με 650 στρατιώτες και αναχώρησε για την Τρίπολη. Περνώντας από τη Γαστούνη συνάντησε και συνομίλησε με το Γ. Σισίνη και προχώρησε προς την Τρίπολη με σκοπό να επιβάλει στρατιωτική κυβέρνηση⁹⁸⁸. Στην Καρύταινα όμως πληροφορήθηκε την επικείμενη εισβολή του Δράμαλη.

Όπως αναφέρει ο Φωτάκος⁹⁸⁹ «...Εις αυτήν την στρατολογίαν ο Π. Μαυρομιχάλης και ο Γ. Σισίνης δεν έλαβαν μέρος, ο μὲν ένας διότι τότε ήτο φίλος του Κολοκοτρώνη και διότι είχεν και τον Μούρτζινον φίλο του Κολοκοτρώνη και δυνατόν εις την

984. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 91. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 110 κ.ε. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 187 κ.ε. Νικ. Σπηλιάδου, τόμ. Α', σ. 301. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 208. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 197.

985. Επικείμενης της πολιορκίας της Πάτρας, στις αρχές Ιανουαρίου 1822, επειδή οι σχέσεις του Θ. Κολοκοτρώνη και της οικογένειας Δεληγιάννη δεν ήταν καλές, ο Αναγνώστης Ζαφειρόπουλος έκανε συνοικέσιο να παντρευτεί ο γιός του Κολοκοτρώνη Κολίνος την κόρη του Κανέλλου Δεληγιάννη, ώστε να συμφιλιωθούν. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 300.

986. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 112. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 187. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 92. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 200. Νικ. Σπηλιάδου, τόμ. Α', σ. 302. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 208.

987. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 192.

988. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 194.

989. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 206-8.

Μάνην αντίπαλόν του· διά τούτο και άρματα κατά του Κολοκοτρώνη δεν εδύνατο να κινήση...». Παρακάτω γράφει: «...Κατ' εκείνας τας ημέρας ήλθεν εις την πολιορκίαν των Πατρών εις το Σαραβάλι, όπου ήτο το αρχηγείον του Κολοκοτρώνη, ο Ηλίας Χρυσοσπάθης⁹⁹⁰, γνωστός εις όλους διά την αποστολικήν του ζωήν υπέρ της πατρίδος και έλεγεν, ότι ήτο απεσταλμένος από πολλούς δυνατούς τον Π. Μαυρομιχάλην, Μούρτζινον, Καπετανάκιδες, Δουράκιδες και Κουμουνδουράκιδες και τους λοιπούς καπεταναίους της Μάνης, ότι θα χαθή τάχα η πατρίδα μας από τον πολιτικόν δρόμον, ότι εδιαίρεσαν τους στρατιωτικούς, και αυτοί θέλουν να λάβουν τα άρματα, και ότι οι Τούρκοι θα εύρουν καιρόν να έμβουν εις την Πελοπόννησον και λοιπά. Ταύτα λέγων ερέθισε τον Κολοκοτρώνην και τους λοιπούς καπεταναίους μικρούς και μεγάλους να λύσωμεν την πολιορκίαν, να υπάγωμεν εις Τριπολιτσάν, να πάρωμεν όλον το σώμα της Γερουσίας και να καταβώμεν εις το Άργος, όπου ήσαν και τα άλλα δύο σώματα, η Βουλή και το Εκτελεστικόν, και να ζητήσωμεν Συνέλευσιν. Και εις μεν τον Κολοκοτρώνην έλεγε να ζητήσωμεν τα δίκαιά μας, εις δε τους ανθρώπους του Κολοκοτρώνη να τους περάσωμεν εν στόματι μαχαίρας, και ήτο πολύ μυστικόν από τον αρχηγόν· διότι ο αρχηγός ουδέ να ακούση ήθελε περί φόνου διά τον παραμικρότερον Έλληνα...».

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης⁹⁹¹ προοριζόταν από την Κυβέρνηση να εκστρατεύσει στη Δυτική Ελλάδα και ζήτησε από το Υπουργείο Οικονομίας 50.000 γρόσια «...για να μην απαντήσει δυσκολίες στην εκστρατεία του...». Το αίτημά του ικανοποιήθηκε μόνο μερικώς. Αυτό τον δυσαρέστησε και επί πλέον προστέθηκε το γεγονός ότι δεν ικανοποιήθηκαν οι απαιτήσεις του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη, για τα έξοδα που έκαμε για να συντηρήσει τα χαρέμια του Χουρσίτ. Κατόπιν όλων αυτών, ο Πετρόμπεης μόνος αποφάσισε να εκστρατεύσει στην Αργολίδα προκειμένου να ωφεληθεί από τα λάφυρα του Ναυπλίου που ήταν έτοιμο να παραδοθεί.

990. Ενώ η δράση του Χρυσοσπάθη χαρακτηρίζεται γενικά αποστολική, παρουσιάζεται εδώ διχαστικός. Ο Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 385, γράφει ότι ο Πετρόμπεης: «...μαθών τα (γεγόμενα) κατά του Κολοκοτρώνη, έστειλεν εις Π. Πάτρας τον Χρυσοσπάθην και τον υπεσχέθη την συμμαχίαν του...». Για τον Ηλία Χρυσοσπάθη ο Νικ. Κασομούλης, ό.π., τόμ. Α', σ. 160, έγραψε: «Ο Χρυσοσπάθης, άνδρας φιλογενής Σπαρτιάτης, εχαίρετο όλων την υπόληψιν».

991. Σε πρωτόκολλο του Υπουργείου Οικονομίας, αριθ. 1218, είναι καταχωρισμένη η περίληψη της αναφοράς του Πετρόμπεη με αριθ. 85/8140. ΓΑΚ, Υπουργ. Οικονομ., φάκ. 5, αχρονολόγητα 1822. Με εντολή του Πετρόμπεη ο Δημήτριος Καλαμαριώτης στις 24 Απριλίου 1822 έδωσε 2.000 γρόσια στον ανιψιό του Πανάγο (Πικουλάκη), άλλα 300 γρόσια την ίδια ημέρα στον Ηλία Χρυσοσπάθη, άλλα 5.000 γρόσια στις 25 Απριλίου 1822 στον ανιψιό του Γιαννάκη Μαυρομιχάλη-Ροδίτη και στον Μιχάλη Πικουλάκη, «...οι οποίοι εστράτευσαν δια την Ήπειρον...», άλλα 1.000 γρόσια στις 26 Απριλίου στον Αθανασούλη Κουμουνδουράκη, άλλα 900 γρόσια στις 30 Απριλίου στον ίδιο τον Πετρόμπεη και άλλα 4.800 γρόσια στις 6 Μαΐου 1822 στον Πανάγο (Πικουλάκη), συνολικά 14.000 γρ. Ο Δημ. Καλαμαριώτης σε αναφορά του από την Τρίπολη στις 15 Μαΐου 1822 προς το Υπουργείο Οικονομίας αναφέρει ότι διέθεσε τα όσα χρήματα του χορηγήθηκαν και θα καταθέσει τις αποδείξεις του Πετρόμπεη. ΓΑΚ, Υπουργ. Οικονομ., φάκ. 5, αταξινομήτα.

Σε αναφορά του μέλους της Πελοποννησιακής Γερουσίας Δημητρίου Καλαμαριώτη, της 15 Μαΐου 1822, από την Καλαμάτα αναφέρεται⁹⁹²: «...προχθές εκστράτευσε ο καπετάν Κυριακούλης (Μαυρομιχάλης) με ογδόντα Σπαρτιάτας, και εχθές ομοίως με άλλους τόσους κάποιος Μπουκουβαλέας ονομαζόμενος (Παναγιώτης Μπουκουβαλέας-Τρουπάκης), άνθρωπος του καπετάν Βγενισίου Μούρτζινου, και καθώς με υπόσχεται ο ενδοξότατος Πετρόμπεης εις ολίγας ημέρας μέλει να εκστρατεύσουν πολλοί, ομοίως και η ενδοξότητά του, και ο αριθμός τζίρκα (περίπου) δύο χιλιάδες θα συναχθή δια την Ήπειρον...».

Ο Παναγιώτης Μπουκουβαλέας-Τρουπάκης πήγε στο στρατόπεδο της Πάτρας, αλλά αγνοείται η περαιτέρω πορεία του. Για το ίδιο στρατόπεδο ήταν προορισμένοι ο Δημητράκης Τζιγκουράκος και ο Τζανετάκης Γρηγοράκης από την Ανατολική Μάνη, αλλά δεν έχουμε πληροφορίες γι' αυτούς.

Οι μάχες στο Κομπότι, στην Πλάκα και στου Πέτα

Το τέλος του Αλή πασά των Ιωαννίνων ελευθέρωσε μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις των Τούρκων, οι οποίες τώρα θα στρέφονταν εναντίον της ελληνικής επανάστασης, αφού προηγουμένως θα εξουδετέρωναν τους Σουλιώτες που δεν είχαν δείξει τάση συμβιβασμού. Ο Αλ. Μαυροκορδάτος, στην προσπάθειά του να βοηθήσει τους Σουλιώτες, οι οποίοι δέχονταν μεγάλες πιέσεις από τις τουρκικές δυνάμεις, προετοίμασε εκστρατεία στην Ήπειρο. Ήταν προτιμότερο να μεταφερθεί ο πόλεμος βορειότερα και να κρατηθεί το Σούλι σε ελληνικά χέρια. Ο ανταγωνισμός όμως μεταξύ των στρατιωτικών και των προκρίτων περιόρισε τον αριθμό των στρατευμάτων, που από την Πελοπόννησο έφθασαν στο Μεσολόγγι. Η έλλειψη χρημάτων για να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις των στρατιωτών δημιούργουσε επί πλέον προβλήματα.

Στο Μεσολόγγι άρχισαν να καταφθάνουν από το Μάρτιο του 1822 ο Ιωάννης-Γενναίος Κολοκοτρώνης, ο Παναγιώτης Γιατράκος, ο Κανέλλος Δεληγιάννης. Μαζί τους ήταν και ο Μάρκος Μπότσαρης, ο οποίος είχε πάει στην Πελοπόννησο να συναντήσει την οικογένειά του, που ελευθερώθηκε στην Κόρινθο μετά την ανταλλαγή με τα χαρέμια του Χουρσίτ πασά. Ακόμη στο Μεσολόγγι πήγαν οι Φιλέλληνες, οι τακτικοί και γύρω στις 18-19 Μαΐου 1822 ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης⁹⁹³.

Από το Μεσολόγγι ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης πήγε στο Φανάρι της Ηπείρου, όπου σκοτώθηκε στη μάχη της Σπλάντζας. Στην εκστρατεία του δεν τον ακολούθησαν όλοι οι Μανιάτες, διότι ο Μαυροκορδάτος δεν τους μισθοδοτούσε, όπως τους είχαν υποσχεθεί. Ένας από αυτούς ήταν ο Ιωάννης Κατσανός, αδελφός του Ηλία Σαλαφατίνου, ο οποίος πήγε κοντά στο Μάρκο Μπότσαρη. Σε μια αναφορά

992. ΓΑΚ, Υπουργ. Οικονομ., φάκ. 4, έγγρ. αριθ. 749. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 205.

993. ΜΙΧ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ό.π., τόμ. Α', σ. 246.

των δύο αδελφών Ηλία Σαλαφατίνου και Ιωάννη Κατσανού αναφέρονται τα ακόλουθα⁹⁹⁴: «...ο δε Κατζανός επήρε εικοσιτρείς νομάτους και υπήγεν εις την Δυτικήν, τον εφοδιάσεν όμως η Γερουσία, οπού ήταν Πρόεδρος ο Αρχιμανδρίτης, από τζαρούχια και φουσέκια. Περνώντας εις την Δυτικήν αντάμωσε τον Μάρκο Μπότσαρη, οπού ήταν πολλά φίλος μας, και του είπεν, ότι κάθισε Κατζανέ να κάμωμεν τον πόλεμον του Πέτα, και αν κερδίσουμε παίρνομεν μονοτάρι... Εις τον ίδιον καιρόν εσκοτώθη ο αείμνηστος Κυριακούλης, και τον έφερον εις το Μεσολόγγι, ετότες ανεχώρησε ο Κατζανός με τους ανθρώπους του και τον επλήρωσαν μήνας τρεις, προς 40 γρόσια...».

Στις 8 Ιουνίου οι Έλληνες έφθασαν στο Κομπότι και στις 10 Ιουνίου ο Αλβανός Ισμαήλ Πλιάσας με 500 ιππείς χτύπησε το ελληνικό στρατόπεδο⁹⁹⁵, αλλά η επίθεσή του αποκρούστηκε και ο ίδιος έχασε τη ζωή του. Διακρίθηκαν στη μάχη εκείνη οι Πελοποννήσιοι, όπως ο Ιωάννης-Γενναίος Κολοκοτρώνης που έφθασε από το στρατόπεδο του Πέτα. Διακρίθηκε επίσης ο Θ. Γρίβας που έφθασε και αυτός στο πεδίο της Μάχης από τη Λαγκάδα. Μετά τη μάχη στο Κομπότι ο Γενναίος επέστρεψε στο Μοριά και τον ακολούθησε ο Αγγελής Γάτσος.

Στις 21 Ιουνίου ξεκίνησαν τα ελληνικά στρατεύματα για να δώσουν βοήθεια στο Σούλι. Στην εκστρατεία αυτή συμμετείχε ο Μάρκος Μπότσαρης με 300 και μαζί του ήταν η μικρή ομάδα του Ιωάννη Κατσανού, ο Γεώργιος Βαρνακιώτης, ο Καρατάσος, ο Αλέξανδρος Βλαχόπουλος, ο Σταμούλης (;) Γάτσος, ο Ανδρέας Ίσκος κ.ά. με συνολική δύναμη 1.200 ανδρών, μεταφέροντες τρόφιμα και πυρομαχικά. Εμποδίστηκαν όμως να προχωρήσουν και να συναντήσουν τους Σουλιώτες, διότι ηττήθηκαν από δεκαπλάσιους Τούρκους στη μάχη της Πλάκας⁹⁹⁶, που έγινε στις 29 Ιουνίου και διασκορπίστηκαν. Αναφέρεται ότι ο Μάρκος Μπότσαρης⁹⁹⁷, ο οποίος αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή των ελληνικών σωμάτων, περικυκλώθηκε, «...ιδών την θέσιν του δεν επτοήθη, αλλά με την ετοιμότητα του πνεύματός του εσχεδίασε την θέσιν της διεξόδου του και διά βιαιοτάτης ορμής επέπεσεν κατά των εχθρών, τους οποίους διασχίσας διήλθε διά μεγίστου κινδύνου και μόλις εσώθη...». Στην επιστροφή τους οι μαχητές της Πλάκας οχυρώθηκαν στο χωριό Πέτα, που βρίσκεται βορειο-ανατολικά της Άρτας.

994. ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 29, έγγρ. 045 και 046 της 24 Σεπτεμβρίου 1824.

995. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 358 κ.ε. Σπυρ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 173 κ.ε. Λάμπρου Κουτσονίκα, Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 147. Χρήστου Βυζαντίου, Ιστορία των κατά την ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών των συμμετέσχε ο τακτικός στρατός από το 1821 μέχρι το 1833, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 36 κ.ε. Νικολάου Δ. Μακρή, Ιστορία του Μεσολογγίου, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 33 κ.ε. Διον. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 136 κ.ε. Ο Παναγιώτης Νικηταράκος και ο Ηλίας Γεωργακάκος από τα Σκυφιάνικα του Μαλεβρίου έλαβαν μέρος στη μάχη στο Κομπότι. ΓΑΚ, Αριστεία, φάκ. 38, έγγρ. 054.

996. Σπυρ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 170 κ.ε. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 359 και 361-2.

997. Λάμπρου Κουτσονίκα, ό.π., σ. 148. Ο Μανιάτης Ιω. Κατσανός αναφέρεται ότι συνόδευσε τον Μάρκο Μπότσαρη και στου Πέτα: «...Εις του Πέτα ήτο ο Κατσανός με 23 ανθρώπους τρεις μήνες μας κάνουν γρόσια 2.960». ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 29, έγγρ. 046 (αχρονολόγητο).

Στο στρατόπεδο του Πέτα ήταν οι Φιλέλληνες, οι τακτικοί, λίγοι Επτανήσιοι υπό το Σπύρο Πανά, ο Γώγος Μπακόλας κ.α. Στη Λαγκάδα ήταν ο Αλ. Μαυροκορδάτος, ασχολούμενος με τον εφοδιασμό και ο Θ. Γρίβας.

Στη μάχη του Πέτα⁹⁹⁸, που έγινε την 4^η Ιουλίου, πιθανώς από προδοσία, αμέλεια ή δειλία του Γώγου Μπακόλα⁹⁹⁹, ηττήθηκαν οι ελληνικές δυνάμεις και σοβαρές απώλειες υπέστησαν οι Φιλέλληνες και οι τακτικοί, οι οποίοι δεν δέχθηκαν να πολεμήσουν πίσω από ταμπούρια. Για την ατυχή αυτή εκστρατεία η ευθύνη βαρύνει κυρίως τον Αλ. Μαυροκορδάτο, που ήθελε να παρουσιάζεται ως στρατάρχης, ενώ ήταν απόλεμος, αλλά η πλεονεξία της εξουσίας τον έσπρωξε στην αναζήτηση πολεμικών θριάμβων. Μετά τη συντριπτική ήττα του Πέτα ακολούθησε υποχώρηση των Ελλήνων προς το Μεσολόγγι, το οποίο οχύρωσαν¹⁰⁰⁰.

Ο θάνατος του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη στη Σπλάντζα¹⁰⁰¹

Μετά το θάνατο του Αλή πασά των Ιωαννίνων όλη η Ήπειρος προσκύνησε το Χουρσίτ πασά, εκτός από τους Σουλιώτες¹⁰⁰². Αυτοί, αφού πρώτα πολέμησαν στο πλευρό του Αλή πασά, στη συνέχεια αγωνίστηκαν για την επανάσταση των Ελλήνων. Ο Χουρσίτ στράφηκε εναντίον τους με μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις και τους έφερε σε δύσκολη θέση.

Στην προσπάθειά της η Ελληνική κυβέρνηση να ανακουφίσει τους Σουλιώτες από την έλλειψη τροφών και πολεμοφοδίων, έστειλε στις 18-19 Μαΐου από την Πάτρα στο Μεσολόγγι τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη¹⁰⁰³, τον Παναγιώτη Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη, τον Παναγιώτη Γιατράκο, τον Κανέλλο Δεληγιάννη και τον Μάρκο Μπότσαρη για να λάβουν μέρος στις αναγκαίες πολεμικές ενέργειες. Τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη δεν τον ακολούθησαν όλοι οι Μανιάτες¹⁰⁰⁴, διότι ζητού-

998. Στη μάχη του Πέτα φαίνεται ότι έλαβε μέρος μικρό τμήμα Μανιατών και αναφέρεται ο Βασίλειος Κούλης-Κουλάκος, γεννημένος το 1800 στην Τόμπρα του Μαλεβρίου, σύμφωνα με βεβαίωση του Δ. Πουλικάκου και Δ. Πετροπουλάκη. ΓΑΚ, Αριστεία, φάκ. 79, έγγρ. 263-4 και τιμήθηκε αρχικά με το χάλκινο και αργότερα με το αργυρό αριστείο του αγώνα.

999. Ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 175, γράφει ότι ο Γώγος Μπακόλας δεν πρόδωσε, αλλά από αμέλεια ο λόφος που θα κρατούσε έμεινε αφύλακτος. Μετά την καταστροφή πήγε στη Λαγκάδα, όπου ήταν ο Μαυροκορδάτος, αλλά είδε το χάλι των Ελλήνων και συμβιβάστηκε με τους Τούρκους, στους οποίους έμεινε πιστός μέχρι το τέλος της ζωής του. Ο Νικ. Σπηλιόδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 360-3, θεωρεί ότι ο Γώγος Μπακόλας είχε έρθει προηγουμένως σε συνεννόηση με τους Τούρκους για να αφήσει το λόφο αφύλακτο.

1000. Νικ. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 365.

1001. Το λιμάνι της Σπλάντζας, που σήμερα ονομάζεται Αμμουδιά, βρίσκεται στα σύνορα των νομών Πρεβέζης και Θεσπρωτίας, στις εκβολές του Αχέροντα ποταμού.

1002. Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 168 κ.ε. Χριστόφ. Παρριβού, ό.π., σ. 120.

1003. Κ. Α. Κοτσώνη, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)235 κ.ε.

1004. Ο Νικ. Σπηλιόδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 370-1, γράφει ότι τον Κυριακούλη ακολούθησαν περί-

σαν προκαταβολικά το μισθό τους. Αυτός τους υποσχέθηκε ότι θα καταβληθούν τα χρήματα από τον Αλ. Μαυροκορδάτο, αλλά και αυτός δεν είχε εξοικονομήσει τα απαιτούμενα.

Ο Νικόλαος Δ. Μακρής¹⁰⁰⁵ έγραψε στην ιστορία του: «...Την αυτήν δε εποχήν είχε φθάσει εις Μεσολόγγιον και ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ο ήρωας του Βαλτετσίου μετ' εκλεκτών οπαδών Μανιατών και άλλων· πληροφορηθείς δε τα κατά το Σούλιον συμβαίνοντα και φλεγόμενος υπό μεγάλου πόθου να φανή χρήσιμος προς τους αγωνιζομένους Σουλιώτας υπέρ του Σουλίου, θεωρουμένου και αυτού προπυργίου της ελληνικής επαναστάσεως, έδραμε τη προτροπή της εξουσίας, χειριζομένης τότε υπό του Μαυροκορδάτου, προς το Σούλιον, παρηκολουθησάντων αυτόν και πολλών Μεσολογγιτών και ταχέως έφθασεν εις το Φανάριον προς απόκρουσιν των εκείσε ευρισκομένων εχθρών...».

Από το Μεσολόγγι μετά από λίγες ημέρες, με τέσσερα πολεμικά πλοία¹⁰⁰⁶, πήγε ο Κυριακούλης με μικρή δύναμη 300 (αναφέρονται 200 έως 600) περίπου ανδρών¹⁰⁰⁷ στην Ήπειρο και τον ακολούθησε και ο Μεσολογγίτης Ιωάννης Ραζηκότσικας¹⁰⁰⁸ με λίγους συντρόφους του.

Σε βιογραφικό σημείωμα του Νικολάου Πιεράκου-Μαυρομιχάλη αναφέρονται τα ακόλουθα¹⁰⁰⁹: «...Η εκστρατεία αυτή συνέκειτο εκ Λακωνικών όπλων· διευθυνθείσα δε διά ξηράς επεβιάσθη κατά τα παράλια της Ηλείας επί των προσδιωρισμένων πλοίων, και απεβιάσθη εις Μεσολόγγιον. Εκεί, σκέψεως γενομένης μετά του Μάρκου Βότσαρη και λοιπών οπλαρχηγών τίνι τρόπω δύναται η στρατιά αυτή να χρησιμεύση αποτελεσματικώτερον προς ανακούφισιν του πολιορκουμένου Σουλίου, εκρίθη καλόν ο μιν Μάρκος Βότσαρης μετά των λοιπών να βαδίσωσι διά ξηράς, η δε Λακωνική στρατιά να επιβιβασθή εις πλοία πολεμικά και ιδιωτικά και αποβιβασθή εις το γειτονικώτερον παράλιον του Σουλίου. Ούτω, μετά ημερών τινών διάπλουν εκρίθη, κατάλληλον προς αποβίβασιν και στρατοπέδευσιν το νησίδιον Μούρτον, εγγύτατα της

που 60 στρατιώτες και πήγε στο Φανάρι στις 2 Αυγούστου. Ο Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 220, γράφει ότι πολλοί από τους Μανιάτες δεν ακολούθησαν τον Κυριακούλη μέχρι το Μεσολόγγι, διότι δεν μισθοδοτήθηκαν. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 31. Αναφέρει ότι οι οπαδοί του Κολοκοτρώνη διέδιδαν ότι οι Ρουμελιώτες είναι άγριοι, αφιλόξενοι κλπ., ώστε άρχισε λιποταξία και από τους 300 του Κυριακούλη έμειναν 230.

1005. Νικολάου Δ. Μακρή, ό.π., σ. 33.

1006. Τα πλοία ήταν από την Ύδρα υπό τον Νικόλαο Βώκο.

1007. Ο Χριστόφορος Περραιβός, ό.π., σ. 120, γράφει: «...με διακοσίους συμπατριώτας του...». Ο Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 31, γράφει: «...ο μιν Κυριακούλης με τους εδικούς του 230, του έδωσα και εγώ 100 επιλέκτους εδικούς μου και τον υπό τη οδηγίαν μου Κρασάκη με τους 120 Γαστουναίους το όλον 450...». Ο Δ. Κόκκινος, ό.π., τόμ. Ε', σ. 165, αναφέρει γενικά με 500 Μανιάτες. Μ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 220.

1008. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 165, και Β. Σφυρόερα, (Η μάχη της Σπάντζας Θάνατος του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη), ό.π., τόμ. ΙΒ' σ. 269.

1009. Μαρίνου Παπαδοπούλου - Βρετού, Πιεράκος Μαυρομιχάλης Εθνικών ημερολόγιον 7(1867)385-9. Αναδημοσιεύεται: Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)349 κ.ε.

στερεάς κείμενον και εν τω κέντρω της Τσαμουριάς. Εν αυτώ έστησαν οι Έλληνες και πυροβόλα μεγάλης ολκής· θορηβηθέντες οι Τούρκοι από την αιφνιδίαν ταύτην εμφάνισιν των Ελλήνων συνέρρεον πολυπληθείς από τε του γενικού στρατοπέδου του πολιορκούντος το Σούλι και από τας περίξ επαρχίας, και ο σκοπός του αντιπερισπασμού προς ανακούφισιν του Σουλίου επετύγχανε θαυμασίως, ότε η Αγγλική φρεγάτα πλησιάζει εις το νησίδιον και απειλεί να καταπυροβολήση τους Έλληνες, αν δεν εκκενώσωσιν αμέσως αυτό ως ανήκον εις την Επτάνησον. Ουδέν δικαιολόγημα ίσχυε να κάμψη την Αγγλικήν επιμονήν. Ο ελληνικός στρατός ηναγκάσθη να εγκαταλείψη το νησίδιον και ν' αποβιβασθή εις θέσιν Σπλάντσα...».

Από αναφορά του Νικολάου Πιεράκου-Μαυρομιχάλη¹⁰¹⁰ προκύπτει ότι, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης από το Μούρτο πήγε στην Κέρκυρα, προφανώς για να επιτύχει την αγγλική ανοχή και την παραμονή των Ελλήνων στο νησάκι, που βρίσκεται μεταξύ της Κερκύρας και των ακτών της Ηπείρου και εχρησιμοποιείτο ως βάση του τουρκικού στόλου. Οι Έλληνες έκαψαν εκεί τα σπίτια και συνέλαβαν 150 αιχμαλώτους τους οποίους έστειλαν στη Γαστούνη. Οι Άγγλοι όμως της Κερκύρας τους υποχρέωσαν τελικά να εγκαταλείψουν το Μούρτο και αποβιβάστηκαν στην περιοχή του Φαναρίου της Ηπείρου στο λιμάνι της Σπλάντζας, που βρίσκεται στις εκβολές του Αχέροντα ποταμού σε απόσταση πέντε έως επτά ωρών από την Κιάφα του Σουλίου.

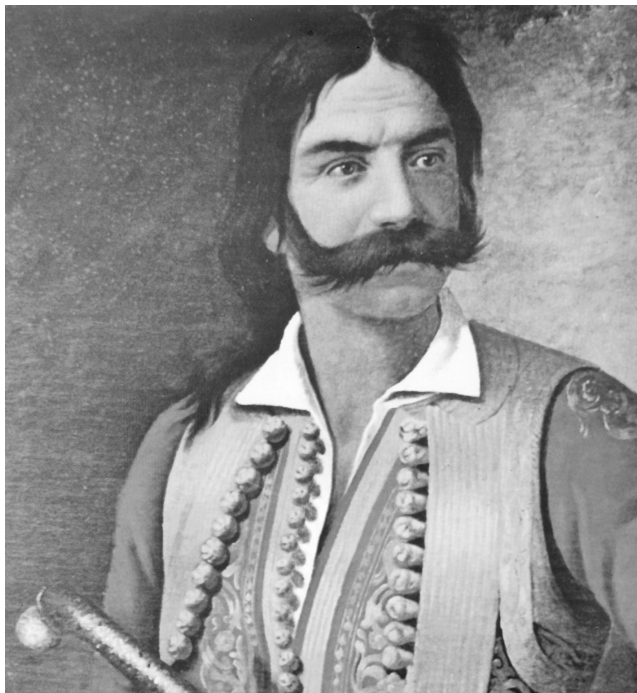
Όταν έφθασε στο Σούλι η πληροφορία της απόβασης των Ελλήνων στη Σπλάντζα, πρώτος έσπευσε εκεί ο Λάμπρος Ζάρμπας με μικρή δύναμη ανδρών και ακολούθησαν ο Ζώης Πάνου και ο Βασίλειος Ζέρβας¹⁰¹¹, για τους οποίους αναφέρεται ότι έτρεξαν για να χορτάσουν το ψωμί, το οποίο στο Σούλι το έτρωγαν με μεγάλη οικονομία.

Αμέσως έγινε γνωστή η παρουσία των λίγων Ελλήνων στη Σπλάντζα και οι Τούρκοι ετοιμάστηκαν να τους απωθήσουν, ώστε να μην υπάρξει εκεί ελληνικό προγεφύρωμα. Αρχηγός του τουρκικού σώματος, που το αποτελούσαν 4.000 περίπου Τουρκαλβανοί, ορίστηκε ο Σιλιχτάρης του Χουρσίτ πασά, ο οποίος ονομαζόταν Ισούφ αγάς¹⁰¹² και ήταν ανδρείος και ριψοκίνδυνος.

1010. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Νικολάου Π. Πιεράκου ανέκδοτος αυτόγραφος έκθεσις 1837 περί των αγώνων του κατά την επανάστασιν του 1821, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)352 και 390.

1011. Κατά το Χ ρ ι σ τ ό φ ο ρ ο Π ε ρ ρ α ι β ό, ό.π., σ. 120, ο Λάμπρος Ζάρμπας είχε 60 άνδρες, άλλοι αναφέρουν 150. Οι άλλοι δύο αναφέρεται ότι είχαν περίπου 100 άνδρες.

1012. Μερικοί συγγραφείς αναφέρουν ότι ο Σιλιχτάρης του Χουρσίτ, που ηγήθηκε των Τουρκαλβανών στη Σπλάντζα, ήταν ο γνωστός μας Κεχαγιάμπεης, ο οποίος είχε ηττηθεί στο Βαλτέτσι από τον Κυριακούλη, κατόπιν αιχμαλωτίστηκε στην Τριπολιτζά και τέλος εξαγοράστηκε από το Χουρσίτ μαζί με τα χαρέμια του. Ο Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 173, γράφει: «...όστις κατά την γνώμην τινών ήτον ο κατά το Βαλτέτσι στρατηγήσας Κεχαγιάμπεης». Αλλά τον Σιλιχτάρη του Χουρσίτ πασά ο Χ. Π ε ρ ρ α ι β ό ς, ό.π., σ. 120, τον ονομάζει Ισούφ αγά, ενώ ο Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η ς, ό.π., τόμ. Α, σ. 229 και ο Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ Α', σ. 95, τον ονομάζουν Μουσταφάμπεη. Ο Ισούφ αγάς φαίνεται ότι υπήρξε κεχαγιάς του Κιοσέ Μεχμέτ πασά. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 123.

Κυριακούλης Μαυρομιχάλης έπεσε μαχόμενος στη Σπλάτζα της Ηπείρου

Οι Τουρκαλβανοί θέλησαν να αιφνιδιάσουν τους Έλληνες και τη νύχτα της 3^{ης} προς την 4^η Ιουλίου¹⁰¹³ 1822 βάδισαν εναντίον τους, ώστε να τους προσβάλουν τις πρωϊνές ώρες. Ένας Έλληνας βοσκός είδε να ξαφνιάζονται τα ζώα του και αναζητώντας την αιτία διαπίστωσε την πορεία των στρατιωτών. Αμέσως έτρεξε και ειδοποίησε τους Έλληνες για την επικείμενη επίθεση και ταχύτατα άρχισαν να κατασκευάζονται ταμπούρια. Αρχικά μερικοί έριξαν την ιδέα να φύγουν στα πλοία, αλλά αυτή η ιδέα απορρίφθηκε.

Η παράταξη των Ελλήνων διαμοιράστηκε σε μεγάλη έκταση. Δεξιά (νότια) παρατάχθηκε ο Κυριακούλης και έφθανε μέχρι την ακτή που ήταν κρημνώδης. Σε έναν παλαιό πύργο κλείστηκε με 50 άνδρες ο Λ. Ζάρμπας, ώστε να προφυλάσσει τους άλλους από επίθεση ιππικού, και στα νώτα τους προς το λιμάνι παρατάχθηκαν ο Β. Ζέρβας και ο Ζ. Πάνου με 120 άνδρες.

1013. Την 4^η Ιουλίου σαν ημέρα της μάχης της Σπλάτζας υποστηρίζουν ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 173, Βλέπε ακόμη Διογ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 165 κ.ε., Β. Σφυρόερα, (Η μάχη της Σπλάντζας Θάνατος του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη), ό.π., τόμ. ΙΒ', σ. 269. Αντίθετα ο Νικ. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 370 και ο Απ. Βακαλόπουλος, ο οποίος τον ακολουθεί, γράφουν 2 Αυγούστου.

Μια ώρα πριν από την ανατολή του ήλιου παρουσιάστηκαν οι εχθροί, οι οποίοι βάδισαν σε βαλτώδη τόπο αθόρυβα για να αιφνιδιάσουν τους Έλληνες που όμως τους περίμεναν.

Τα βρεγμένα φύλλα των καλαμιών από την πρωινή δροσιά μούσκεψαν τους στρατιώτες του Σιλιχτάρη και νότισε η μπαρούτη, ώστε, σε λίγο, όταν άρχισε η μάχη το 1/3 των όπλων μόνο εκपुरσοκροτούσαν. Ο πόλεμος είχε ορμή και ο Σιλιχτάρης έφιππος έδινε οδηγίες και παρωθούσε τους στρατιώτες του να προχωρήσουν.

Ο Κυριακούλης σε μια στιγμή της μάχης είδε να δέχεται σφοδρή επίθεση ο Ζώης Πάνου και με λίγους άντρες πήγε σε βοήθειά του. Ορμώντας χωρίς προφύλαξη δέχθηκε σφαίρα κάτω από τη μασχάλη και σκοτώθηκε. Ένας από τους συνοδούς του τον σκέπασε με μια κάπα για να μη γίνει αντιληπτό στους στρατιώτες του. Συγχρόνως έπεσε μαχόμενος και ο Σιλιχτάρης, ο οποίος ήταν έφιππος με γυμνό το ξίφος και δέχθηκε και αυτός σφαίρα στον αριστερό μαστό και έπεσε νεκρός. Μετά από αυτό οι Τουρκαλβανοί υποχώρησαν.

Στη μάχη, που είχε διάρκεια τριών ωρών, έπεσαν¹⁰¹⁴ 3 Έλληνες και 43 Τουρκαλβανοί. Ακόμη συνελήφθησαν 5 αιχμάλωτοι, τους οποίους και σκότωσαν. Ο Κυριάκος Καραβάκος¹⁰¹⁵ από το Οίτυλο αναφέρεται ότι σκοτώθηκε στη Σπλάτζα στην εκστρατεία του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Στην ίδια μάχη τραυματίστηκε ο Παύλος Στεφανάκος¹⁰¹⁶ από το Γύθειο και μετά την απελευθέρωση χαρακτηρίστηκε ως ανθυπολοχαγός (οπλαρχηγός 7^{ης} τάξεως). Στην εκστρατεία του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη στη Σπλάτζα έλαβαν μέρος και τα δύο παιδιά του Αλέξανδρου Κιτρινιάρη¹⁰¹⁷ με αρκετούς άνδρες από το Ξωχώρι της Ανδρουβίστας, όπως βεβαιώνει πιστοποιητικό που χορήγησε ο Πετρόμπεης. Στην εκστρατεία του Κυριακούλη στη Δυτική Ελλάδα έλαβε μέρος και ο Ιωάννης Λογοθέτης¹⁰¹⁸, γραμματικός του Πετρόμπεη. Ακόμη αναφέρεται η συμμετοχή του Δημητρίου Κατσουλάκου στην εκστρατεία του Κυριακούλη¹⁰¹⁹. Στη Σπλάτζα πήγε και ο Νικόλαος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης¹⁰²⁰, ο οποίος αρρώστησε και δεν πήρε μέρος στη μάχη.

1014. Αναφέρονται και άλλοι αριθμοί απωλειών. Κ. Α. Κ ο τ σ ώ ν η, Κυριακούλης Π. Μαυρομιχάλης κλπ., Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)241.

1015. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 127, φάκ. αριθ. 21. Αναφέρεται στο φάκελο του ιερέα Πέτρου Μενουδάκη από το Οίτυλο.

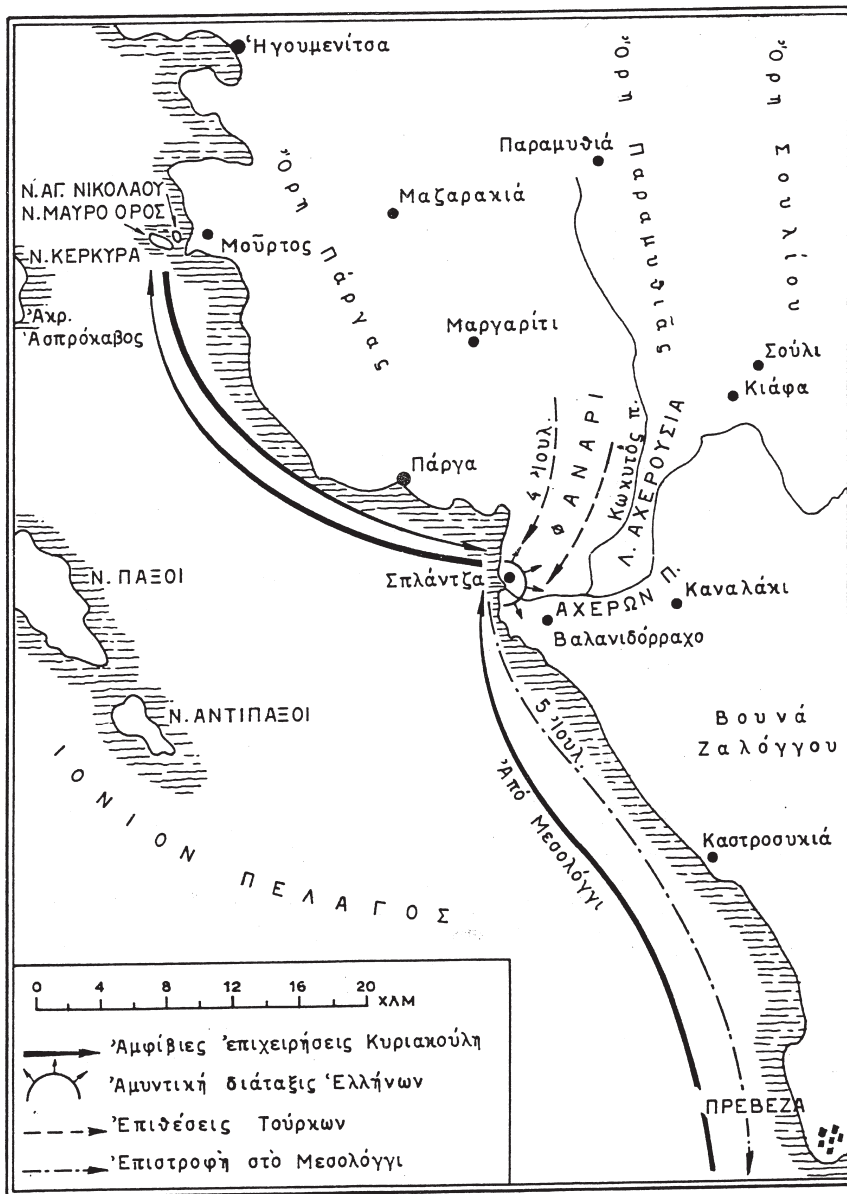
1016. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 200, φάκ. αριθ. 21, αριθ. μητρ. Αξιωματικών 02643.

1017. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 14, έγγρ. 4 (παλαιά ταξινόμηση 1754) της 4 Ιουνίου 1823, συνημ. εις έγγρ. 1753 της 10 Ιουλίου 1824.

1018. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 138, έγγρ. της 22 Νοεμβρίου 1825.

1019. Αναφέρεται σε εργασία που υποβλήθηκε για δημοσίευση από τον απόγονό του Δημ. Κατσουλάκο.

1020. Μ α ρ ί ν ο υ Παπαδοπούλου-Βρετού, Εθνικών Ημερολόγιον 7(1867)385-9, επανέκδοση στο περιοδικό σύγγραμμα Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)351-2. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Νικολάου Π. Πιεράκου ανέκδοτος αυτόγραφος έκθεσις 1837 περί των αγώνων του κατά την επανάστασιν του 1821, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)390.

Εκστρατεία Μανιατών στη Σπλάτζα της Ηπείρου για να βοηθηθεί το Σούλι.
Σχέδιο του Κ.Α. Κοτσώνη.

Οι Μανιάτες το βράδυ πήραν το νεκρό αρχηγό τους και με τα πλοία τους γύρισαν στο Μεσολόγγι, όπου έθαψαν τον Κυριακούλη με τις ανάλογες τιμές. Με τον τραγικό αυτό τρόπο οι ελπίδες για παροχή βοήθειας στο Σούλι και από τη θάλασσα χάθηκαν.

Ο έρανος του 1822 για τα έξοδα του αγώνα

Το 1822 υπήρχε έλλειψη χρημάτων και προκειμένου να καλυφθούν τα επικείμενα έξοδα αποφασίστηκε να γίνει έρανος μεταξύ των ευποροτέρων κατοίκων.

Για να δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο εξοικονομούσε χρήματα η Διοίκηση, θα πρέπει να δώσουμε μερικά παραδείγματα. Ο Νικόλαος Πιεράκος-Μαυρομιχάλης¹⁰²¹ σε αναφορά του της 24 Απριλίου 1837 γράφει ότι, περί τα μέσα Ιουλίου 1822, είχε επιστρέψει από την εκστρατεία στο Φανάρι της Ηπείρου, όπου σκοτώθηκε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης. Τότε διατάχθηκε να συνοδεύσει το Δημήτριο Παπατσώνη, το Διονύσιο Τζάνε και τον Αλεξίου Αλεξάκη, οι οποίοι περιόδευαν τη Μεσσηνία συνάζοντας εράνους για τις ανάγκες της πατρίδας. Δηλαδή έγκριτοι πολίτες ή δημογέροντες, έχοντας μαζί τους και στρατιωτική δύναμη περιόδευαν και κατά κάποιο τρόπο, όταν εύρισκαν διστακτικότητα, επέβαλλαν αναγκαστική φορολογία.

Αν οι τοπικοί αρχηγοί της Μάνης δεν είχαν την ευχέρεια να ασκούν πίεση στους Μανιάτες, δεν σημαίνει ότι δεν γίνονταν καταπιεστικοί στους υπόλοιπους Πελοποννήσιους. Ο εκβιασμός που άσκησε ο Ιωάννης-Κατσή Μαυρομιχάλης στον Καλαματιανό έμπορο Γιαννάκη Βεργόπουλο κατά τη συγκέντρωση χρημάτων με τον έρανο του 1822 αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση. Απόδειξη είναι η επιστολή την οποία του έστειλε¹⁰²²:

«Κύριε Γιαννάκη Βεργόπουλε.

Κατά διαταγήν των ανωτέρων μας σε προστάζομεν όπως έως αύριον Πέμπτην λίαν πρωί συνεισφέρης προς ημάς προς βοήθειαν του γένους και της κοινής κάσας γρόσια τρεις χιλιάδας νούμερο 3.000, απελθούσης δε της διορίας διπλασιάζονται αναμεταξύ εις διάστημα εξ ωρών και μετά ταύτα θάνατος ως παιδεία εις τον απειθή και παρήκοον.

1822 = Ιουλίου 26 Καλαμάτα

1021. Ι. Α. Μ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. Νικ. Πιεράκου-Μαυρομιχάλη και Εφημερίδα Καλαμάτας «Ε λ ε υ - θ ε ρ ί α» της 20 Απριλίου 2003. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Νικ. Π. Πιεράκου κλπ. ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)390-1.

1022. Γ Α Κ, Υπ. Οικ., φάκ. 6, έγγρ. 779 της 26 Ιουλίου 1822. Στο βιβλίο: Α ν ω ν ύ μ ο υ τ ο υ Έ λ - λ η ν ο ς, Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας, έκδ. «Αναξιμανδρος», Αθήνα 1971, σ. 74, περιγράφεται η πολιτεία των Τούρκων τοπικών κυβερνητών: «...Ευθύς, οπού εισέλθη εις την πόλιν, κράζει τους πλουσιωτέρους πολίτας, και τους λέγει, ότι ο βασιλεύς των έχει χρείαν από στρατεύματα, και ότι αυτός είναι εις χρέος να προβλέψη αναλόγως εις την δύναμίν του. Όθεν, εξακολουθεί, του είναι αναγκαία τόση ποσότης χρημάτων, και ότι εις δύο ημέρας να του την φέρωσι, αλλιώς θέλousι τιμωρηθεί με τον θάνατον...».

Κπτ: Γιάννης Μαυρομιχάλης

Έλαβα από τ' άνωθεν γρόσια δύο χιλιάδες οκτακόσια λέγω γρ. 2.800.

Κπτ. Γιάννης Μαυρομιχάλης

Γεώργης Ιατρού μαρτυρώ ότι ίσον απaráλλακτον εστί της πρωτοτύπου.

Αντώνης Σπ. Αντωνόπουλος μαρτυρώ ότι ίσον εστί του πρωτοτύπου.

Γεωργάκης Πολίτης μαρτυρώ ότι ίσον εστί του πρωτοτύπου».

Οι κάτοικοι του Νησίου (Μεσσήνης), το 1823 σε μια αναφορά τους απαριθμούσαν τα έξοδά τους του περασμένου χρόνου και έγραψαν¹⁰²³: «...επέρσι, εις τον καπητάν Ιωάννην Κατσήν-(Μαυρομιχάλη) είκοσι χιλιάδας έρανον εδώσαμεν με άλλαις δέκα έξοδα έως να αναχωρήση από την σύναξίν των...».

Με την ίδια ημερομηνία ανάλογη διαταγή έλαβε και ένας άλλος Καλαματιανός έμπορος, ο Αντ. Σπ. Αντωνόπουλος¹⁰²⁴ και αυτός για το ποσόν των 3.000 γρ. και στις 22 Αυγούστου 1822 μέτρησε 2.888 γρ.

Γενικά από τη Μεσσηνία¹⁰²⁵ συγκεντρώθηκαν για λογαριασμό του κρατικού ταμείου 39.756 γρόσια και 10 παράδες, εκ των οποίων τα 2.881 γρόσια προέρχονταν από την εισφορά του Γιαννάκη Βεργόπουλου και τα 2.888 του Αντ. Αντωνόπουλου. Τα έξοδα στο σύνολό τους ανήλθαν στο ποσό των 43.463 γροσίων και 10 παράδων. Από αυτά διατέθηκαν 13.432 γρόσια και 20 παράδες στους ακόλουθους: Νικολάκη Χρηστέα 2.010 γρόσια, Γαλάνη Κουμουνδουράκη 3.710, Αναγνώστη Αυγουλέα 1.070, Σαμπάτη Παπαδάκη 330, Κωνσταντίνο Ροδίτη-Μαυρομιχάλη 690, Οικονόμο Κελεφάς 1.320, με γράμμα του Αντώνιου Μαυρομιχάλη δόθηκαν 870 γρόσια σε 29 στρατιώτες από τις Μαντίνειες και 510 σε 17 από την Κελεφά, επίσης στους Παναγιώτη Γιαννέα-Καπετανάκη 1.020, Γιαννιό Καπετανάκη 250.20, Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη 300, Αλέξανδρο Κιτρινάρη 78, Γιωργάκη Πικουλάκη 338, Σωτήρη Μουρέα για τη μεταφορά του τραυματισμένου γιού του 50 και Νικόλαο Κονομάκο 90 γρόσια.

Σε άλλη σελίδα¹⁰²⁶ αναφέρονται οι ακόλουθοι παραλήπτες χρημάτων: Διονύσιος Μούρτζινος 1.000 γρόσια, Νικόλαος Χρηστέας 200, Γιάννης Καπετανάκης 265, Θανασούλης Νικ. Καπετανάκης 275, Νικολάκης Πιεράκος-Μαυρομιχάλης 216, Παναγιωτάκης Πιερ. Καπετανάκης 59 γρόσια. Παρακάτω σημειώνεται ο Πιέρος Βοϊδής Μαυρομιχάλης «διά την εις Κόρινθον δούλευσίν του» 350 και ο Γιάννης Ροδίτης-Μαυρομιχάλης 150 γρόσια. Ακόμη δόθηκαν στον Τζανέτο Γερανέα 80 γρόσια «διά έξοδά του εις Κόρινθον με προσταγή του Μπέη». Τέλος δόθηκαν στο Μπεηζαδέ Γιωργάκη Μαυρομιχάλη «διά επιταγής της σεβαστής Γερουσίας» 10.000 γρόσια, στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη 5.000 και στο Γιάννη-Κατσή Μαυρομιχάλη 2.500 γρόσια. Η διανομή φαίνεται ανισομερής και για μερικούς πλουσιοπάροχη.

1023. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., Υπ. Εσωτ., φάκ. 52, έγγρ. 86 της 13 Ιουλίου 1823.

1024. Μ. Φ ε ρ έ τ ο υ, Μεσσηνιακά, τόμ. Α', Αθήνα 1968, σ. 114.

1025. Α. Ε. Π., βιβλ. 15, σ. 142-3, έγγρ. 121 αχρονολόγητο.

1026. Α. Ε. Π., βιβλ. 15, σ. 143-4, έγγρ. 121.

Τις 5.000 γρόσια, τα οποία έλαβε ο Πετρόμπεης¹⁰²⁷ από τον αδελφό του Γιάννη-Κατσή, τα δικαιολογεί ως εξής: Για το μισθό 54 στρατιωτών που έφερε ο αδελφός του Αντωνάκης στο Άργος προς 30 γρ. τον καθέναν, γρ. 1.620. Για τσαρούχια των ιδίων γρ./παρ. 85, 10. Επί πλέον έδωσε στους δύο αρχηγούς των στρατιωτών Νικόλαο Καλαποθάκο και Δικαίο Νικολόπουλο 42 γρόσια. Σε 20 στρατιώτες που ήταν με τον Κυριακούλη στη Σπλάτζα της Ηπείρου 1.000 γρ. Στον Πιέρο Βοϊδή για την ασθένειά του 100 γρ. Στον Ηλία Χρυσοσπάθη για εξοικονόμηση της οικογενείας του 550 γρ. και για τον ίδιο λόγο και λοιπά μικροέξοδα στον Γαλάνη Κουμουνδουράκη 300 γρ.

Στο ίδιο έγγραφο ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, στις 27 Σεπτεμβρίου 1822 από την Τρίπολη, υπέβαλε τον ακόλουθο λογαριασμό: «Εξ ων άντικρυς ιδιαιτέρων εξόδων μου εκ των κοινών χρημάτων έχω και εξ ιδίων μου εξοδευμένα μεθ' όρκου από τας 2 Φεβρουαρίου μέχρι της σήμερον γρόσια 39.000, εξ ων αι εικοσιέξ εξοδεύθησαν εν όσω καιρώ διέτριψα εις Καλαμάτα διά την στρατολογίαν των Σπαρτιατών. Αι δε λοιπαί δεκατρείς μετά την αναχώρησίν μου από Καλαμάτα μέχρι της σήμερον. Προς τοις ρηθείσοις ετοιμάζω εκ δανείων δι' οικονομίαν των εξόδων του υιού μου Γεωργάκη γρ. δέκα χιλιάδες».

Ο Πετρόμπεης στην Αργολίδα

Το καλοκαίρι του 1822 αναμένονταν μεγάλες τουρκικές εκστρατείες κατά της επαναστατημένης Ελλάδας. Η Κυβέρνηση προγραμματίισε τον Πετρόμπεη¹⁰²⁸ να εκστρατεύσει στη Δυτική Ελλάδα, αλλά δεν του δόθηκαν 50.000 γρόσια που ζήτησε για τους μισθούς των Μανιατών αλλά, όπως αναφέρθηκε, χορηγήθηκαν από την Πελοποννησιακή Γερουσία μόνο 14.000 γρόσια. Ο Ν. Σπηλιάδης¹⁰²⁹ γράφει ότι εξεστράτευσαν στην Αργολίδα οι Μανιάτες χωρίς χρήματα, περιμένοντας τα λάφυρα από την παράδοση του Ναυπλίου. Ο Μ. Οικονόμου¹⁰³⁰ γράφει: «...Εις δ' επίμετρον των άλλων δυσχερειών είχεν έλθει εις το Άργος και ο Πετρόμπεης με 700 περίπου Μανιάτας, απαιτούντες, χρήματα μεν δια να εκστρατεύσουν, και δικαίωμα δε να πέμψωσιν ιδίους αντιπροσώπους εν τω φρουρίω ραδιουργούντες προς τούτοις να γίνη εις τον Πετρόμπεην η παράδοσις, και απειλούντες να φονεύσωσι τους ομήρους Τούρκους, μη εισακούμενοι και αποβαλλόμενοι...».

1027. Α. Ε. Π., βιβλ. 15, σ. 156, έγγρ. 136, από τις 27 Σεπτεμβρίου 1822.

1028. Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 48. Αναφέρεται ότι: «...Ο γέρων Μαυρομιχάλης καταλυπημένος καιρίως διά τον θάνατον του αδελφού του Κυριακούλη άμα ειδοποιηθείς από την Κυβέρνησιν την κατά της Πελοποννήσου τρομεράν εκείνην εκστρατείαν του Δράμαλη και αισθανόμενος τον κίνδυνον της πατρίδος, παραβλέψας όλα τα πολιτικά λάθη, άτινα προέκυψαν, συλλέξας αμέσως υπέρ τους 300 Μανιάτας και 200 Πελοποννησίους, ξεκίνησε μετά των αδελφών του Αντωνάκη και Κωνσταντίνου και μετά του υιού του Γεωργάκη και έφθασεν εις το Άργος (προ της εισβολής του Δράμαλη και πριν εις Τριπολιτσάν του ερχομού του Κολοκοτρώνη)...».

1029. Σπ. Τρικοπίη, ό.π., τόμ. Β', σ. 167 κ.ε. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 385.

1030. Μ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 221.

Με θέσπισμα όμως του Βουλευτικού¹⁰³¹ της 7^{ης} Ιουνίου 1822 αποφασίστηκε να εκστρατεύσουν στην Ανατολική Ελλάδα ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και ο Παλαιών Πατρών Γερμανός. Βλέπουμε δε ότι μετά τις 10 Ιουνίου στην Αργολίδα τροφοδοτούνταν 250 Μανιάτες στρατιώτες υπό την ηγεσία του μπεζαδέ Ιωάννη Μαυρομιχάλη¹⁰³². Αυτοί θα είχαν ξεκινήσει πριν από το σχετικό θέσπισμα.

Μετά από λίγες ημέρες έφθασε στην Αργολίδα και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης. Στα αρχεία του Βουλευτικού σημειώνεται ότι στις 24 Ιουνίου 1822 έγινε αναφορά από τους εφόρους του Άργους: «Περί ελλείψεως κονακίων εν τη Χώρα και προβάλλουσιν ότι το στράτευμα του Πετρόμπεη να κατοικήση εις Δαλαμανάρα¹⁰³³. Περί τούτου η γνώμη της Βουλευτικής Επιτροπής είναι να σταλθή άνθρωπος προς τον Πετρόμπεη να τον πληροφορήση το ανοικονόμητον και να λάβη την γνώμην του και ελπίζεται ότι θέλει συγκατανεύσει».

Συνεχίστηκε και αργότερα η προσέλευση Μανιατών¹⁰³⁴, ώστε στις 1-3 Ιουλίου τροφοδοτήθηκαν στο Άργος στρατιωτικά σώματα υπό τον Πετρόμπεη¹⁰³⁵, που ο αριθμός των στρατιωτών πλησίαζε τους 1.500. Είχαν ακολουθήσει τον Πετρόμπεη στην Αργολίδα, παρά το γεγονός ότι είχε πάει με δική του πρωτοβουλία, διότι ήταν αναμενόμενη η παράδοση του Ναυπλίου και βεβαία η συγκομιδή λαφύρων. Από τους συγγενείς του τον συνόδευαν τα παιδιά του Γεώργιος και Ιωάννης, ο αδελφός του Αντώνιος, τα ανίψια του Πιέρος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης και ο Νικόλαος Πιερράκος-Μαυρομιχάλης και ακόμη ο Κωνσταντίνος Ροδιτάκος-Μαυρομιχάλης και ο Μιχαήλ Μαυρομιχάλης, ο οποίος και σκοτώθηκε στο Κουτσοπόδι. Μαζί του ήταν και πολλοί Μανιάτες καπετάνιοι, όπως ο Διονύσιος Μούρτζινος με 200 στρατιώ-

1031. ΓΑΚ, Υπουργ. Οικονομ., φάκ. 6, έγγρ. 078. Ο Ν. Σ π η λ ι ά δ η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 385, αναφέρει: «...Αλλ' αΐφνης εκστρατεύει άνευ διαταγής της Κυβερνήσεως ή της Γερουσίας ο Π. Μαυρομιχάλης με εξακοσίους περίπου Μανιάτας. Η Γερουσία, αγνοούσα τον σκοπόν της εκστρατείας του αναφέρει εις την Κυβέρνησιν, και αύτη διατάττει να τον είπη εκείνη να στρατεύση εις την δυτικήν Ελλάδα...».

1032. Στις 14 Ιουνίου η Αστυνομία του Άργους ανέφερε στο Υπουργείο του Πολέμου ότι πρόσφερε σπίτια στους Μανιάτες που ήλθαν, οι οποίοι δεν έμειναν ευχαριστημένοι, αλλά τα οικήματα τότε σπάνιζαν. ΓΑΚ, Υπουργ. Εσωτερ., φάκ. 3, έγγρ. αριθ. 017.

1033. Χωριό μεταξύ του Άργους και του Ναυπλίου.

1034. Ο Πετρόμπεης από την Καλαμάτα στις 19 Ιουλίου απευθύνθηκε μέσω του καπ. Νικόλα (Βοϊδή-Μαυρομιχάλη), στον καπ. Δημητράκη (Τσιγκουράκο-Γρηγοράκη) και στον καπ. Γιώργο Νταμηλάκο και τους κάλεσε να πάνε στο Άργος, όπου θα συναντηθούν και θα λάβουν οφφίκια. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., Υπ. Πολ., φάκ. 23, έγγρ. 37. Την 1^η Ιουλίου εγκρίθηκε να δοθεί στο Γέρο Παναγιωτάκη Καπετανάκη και στο Γαλάνη Κουμουνδουράκη κριθάρι για έξι άλογα. ΓΑΚ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 3, έγγρ. 083 της 1 Ιουλίου 1822.

1035. ΓΑΚ, Υπουργ. Οικονομ., φάκ. 6, έγγρ. 129, 670, 676, 678, 679, 680, 681, 686, 688. Η τροφοδοσία του Ιωάννη Μαυρομιχάλη άρχισε από τις 10 Ιουνίου. Την 1^η Ιουλίου τροφοδοτήθηκαν 381 στρατιώτες υπό τον Γεωργάκη Μαυρομιχάλη. Υπό τον Πετρόμπεη ήταν ο γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης και ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης με 150, υπό τον Νικόλαο Βοϊδή-Μαυρομιχάλη 20 και την επομένη έγιναν 80, υπό τον Πετρόμπεη 500, υπό τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη 290 και υπό τον Κωνσταντίνο και Δημητράκη Μαυρομιχάλη 250. Κοντά στον Νικόλαο Βοϊδή-Μαυρομιχάλη αναφέρεται, ότι ήρθε και ο Γερακάρης Μπουγέτας (;Μπουγιουκλής από τη Λάγια). Ο Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η ς, ό.π., σ. 101, αναφέρει 1.000 Μανιάτες νεοφερμένοι.

τες, οι Καπετανάκηδες¹⁰³⁶ μερικοί των οποίων φέρονται από το όνομα του γενάρχη τους ως Χριστοδουλάκηδες, οι Κουμουνδουράκηδες, ο Νικόλαος Χρηστέας με 100 στρατιώτες, ο Ηλίας Κυβέλος, ο Δημήτριος Νικολόπουλος-Γρηγοράκης, ο Γεώργιος Δραγωνάκος-Γρηγοράκης, ο Ηλίας Χρυσοσπάθης¹⁰³⁷, οι Δουράκηδες¹⁰³⁸, ο Αλέξανδρος Κιτρινιάρης, ο Πιέρος Πατριαρχέας, ο Ηλίας Σαλαφατίνος και ο αδελφός του Ιωάννης Κατσάνος, ο Δημήτριος Πουλικάκος, ο Πέτρος Σεκούρης (Τζέκερης), ο Ιωάννης Γιαννουλέας, ο Ηλίας Κουβελάκης, ο Μαυροειδής Μαντζάκος, ο Βασίλειος Πολιτάκος¹⁰³⁹, ο καπ. Θεοχάρης Σπαρτιάτης, ο Οικονόμου (Οικονόμος Βαχού;). Ακόμη ο Τζανετάκης Γρηγοράκης¹⁰⁴⁰ που ήταν φρούραρχος στη Μονεμβασία έστειλε τρεις καπετάνιους, το Γιάννη Κρανίδα, το Γιάννη Βασιλάκο και το Νικόλαο Γκενάκο. κ.ά.

Ο Γερμανός εθελοντής A. Müller¹⁰⁴¹ έγραψε ότι παρακολούθησε την είσοδο των Μανιατών στο Άργος. Το κύριο στρατιωτικό σώμα, αποτελούμενο από 2.000 άν-

1036. Ο Σταυριανός Καπετανάκης, γιός του γέρο-Παναγιωτάκη Καπετανάκη, δήλωσε το 1833 στην επιτροπή εκδουλεύσεων, ότι εξεστράτευσε στην Αργολίδα υπό την ηγεσία του Πετρόμπεη και μαζί με το Γαλάνη Κουμουνδουράκη οι δυο τους είχαν 157 στρατιώτες. ΓΑΚ, φάκ. Κ 96. Την 1^η Ιουλίου 1822 το Υπουργείο των Εσωτερικών έδωσε εντολή στους Εφόρους του Άργους να δίδουν καθημερινά 12 οκάδες κριθάρι για τα έξι άλογα του γέρο-Παναγιωτάκη Καπετανάκη και του Γαλάνη Κουμουνδουράκη. ΓΑΚ, Υπουργ. Εσωτ. φάκ. 3, έγγρ. αριθ. 083. Αντίθετα ο Γιαννιός Καπετανάκης-Χριστοδουλάκης ανέφερε στην επιτροπή εκδουλεύσεων ότι εξεστράτευσε με εντολή του αντιπροέδρου του Εκτελεστικού Αθ. Κανακάρη. Α. Χ. Ε. Β. Ε., Κουτί 73, φάκ. 7, αριθ. εγγρ. 32038. Προφανώς από την οικογένεια Καπετανάκη, άλλοι εξεστράτευσαν υπό τον Πετρόμπεη και άλλοι με εντολή του αντιπροέδρου Αθ. Κανακάρη. Αναφέρονται ακόμη ο Γιάννης Χριστ. Καπετανάκης, ο γιός του Παναγιώτη Γιαννέας, ο Χριστόδουλος Γεωργ. Καπετανάκης, ο Θαναούλης Νικ. Καπετανάκης-Χριστοδουλάκης και ο Παναγιώτης Δημ. Καπετανάκης-Χριστοδουλάκης, ο οποίος σκοτώθηκε στο Κουτσοπόδι. Να σημειωθεί ότι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ο Αθ. Κανακάρης είχε βρει καταφύγιο στους Μύλους και στο Πετροβούνι των Καπετανάκηδων. Στ. Κανιανός, Η Μάχη στη δεύτερη τουρκοκρατία, ό.π., σ. 157.

1037. Κ. Α. Κοτσώνη, Ηλία Π. Χρυσοσπάθης, «Εκστρατεία και διατριβή» (1821), Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)374. Στη σελ. 372 αναφέρει ότι από 2 Ιουνίου μέχρι 25 του ιδίου πήγε στην Παλαιά Πάτρα, που ως γνωστόν συνάντησε το Θ. Κολοκοτρώνη.

1038. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 244. Στ. Κανιανός, Η οικογένεια Δουράκης της Καστίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)249 κ.ε.

1039. Στ. Κανιανός, Βασίλειος Πολιτάκος, ένας αγωνιστής του 1821 από την Τσεροβά, Λακωνικά Σπουδαί 19(2010)313.

1040. Η πληροφορία αυτή προέρχεται από αναφορά του Τζανετάκη Γρηγοράκη της 25 Ιανουαρίου 1829 και περιέχεται στο άρθρο του Κ. Α. Κοτσώνη, Αιχμαλωσία τουρκικών πλοίων εις Γύθειον (1821) και άλλαι συναφείς ειδήσεις, Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Μελετών 1982, σ. 89, σιχ. 110-3.

1041. Ο Müller αναφέρει ότι ο Πετρόμπεης μπήκε στο Άργος το Μάρτιο, αλλά αυτό είναι λάθος. Το ορθό είναι ότι η είσοδος στο Άργος έγινε περίπου την 1^η Ιουλίου 1822. Από τότε άρχισε και η τροφοδοσία του. Κ. Σιμόπουλο, Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21, τόμ. Β', 1822-1823 Αθήνα 1980, σ. 285. Ακόμη ο Γάλλος εθελοντής Maxime Raybaud περιγράφει την ενδυμασία τους: «...Φορούν μάλλινη άσπρη καζάκα που πέφτει ως τα γόνατα και φαρδιά βράκα σαν τη νησιώτικη από το ίδιο ύφασμα. Στο κεφάλι συνηθίζουν ένα πάνινο ύφασμα που τηλίγεται σαν σαρίκι».

δρες, στρατοπέδευσε έξω από την πόλη. Ο Πετρόμπεης, ακολουθούμενος από 100 διαλεχτά παλικάρια, μπήκε στο Άργος για να επισκεφθεί τους προεστούς. «Ήταν όλοι νέοι, καλοκαωμένοι, πλούσια ντυμένοι και με αστραφτερά άρματα. Βάδιζαν με ασυνήθιστα μεγάλα και γρήγορα βήματα. Το πέρασμά τους είχε κάτι πολύ εντυπωσιακό και μεγαλειώδες».

Ο Πετρόμπεης έστειλε στο Ναύπλιο τον Καδή¹⁰⁴² του Αγίου Πέτρου, τον οποίον έντυσε με φράγκικα ρούχα και του ξύρισε τα γένια, ώστε να μην αναγνωριστεί. Πηγαίνοντας όμως με Κεφαλλονίτικο πλοίο στους Μύλους, τον αναγνώρισαν οι ναύτες και τον οδήγησαν στη Διοίκηση, όπου και ομολόγησε την αποστολή που είχε. Θα προσπαθούσε να πείσει τους Ναυπλιώτες πατριώτες του να απαιτήσουν την παρουσία του Πετρόμπεη στις διαπραγματεύσεις, ώστε να του εμπιστευθούν την παράδοση της πόλης τους.

Όπως έχει αναφερθεί, ο Πετρόμπεης¹⁰⁴³ ήταν πρόσφατα δυσανεσστημένος για τη συμπεριφορά της Διοίκησης απέναντι στο γιό του Γεωργάκη σχετικά με την αποζημίωσή του για τη φύλαξη των χαρεμιών του Χουρσίτ.

Η Διοίκηση ήθελε τους Μανιάτες στη Δυτική Ελλάδα, διότι εκεί θεωρούσε ότι υπήρχε μαγαλύτερη ανάγκη. Τους μίηνυσε ακόμη ότι στο Άργος δεν μπορούσε να τους εφοδιάζει με τροφές και αυτοί άρχισαν να κάνουν διάφορες αταξίες και ταραχές, όπως να σκοτώνουν Τούρκους οι οποίοι είχαν ξεθαρρέψει με τις διαπραγματεύσεις και έβγαιναν έξω από τα τείχη αναζητώντας τροφή. Οι Μανιάτες ζήτησαν να στείλουν και αυτοί δικούς τους αντιπροσώπους στο Ναύπλιο για τις διαπραγματεύσεις. Το Βουλευτικό έκανε δεκτό το αίτημά τους αλλά το απέρριψε το Εκτελεστικό¹⁰⁴⁴.

Η δίοδος του Δράμαλη από τα Μεγάλα Δερβένια

Η Υψηλή Πύλη, αφού από τον Ιανουάριο του 1822 τελείωσε τον αγώνα της με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων, είχε την ευκαιρία να αναθέσει στη στρατιωτική της δύναμη την καταστολή της ελληνικής επανάστασης. Άλλωστε, σύμφωνα με τις υποδείξεις του Αυστριακού υπουργού των εξωτερικών Μέττερνιχ¹⁰⁴⁵, δεν έπρεπε να δοθεί χρόνος στους Έλληνες, ώστε να κερδίσουν τη συμπάθεια της διεθνούς κοινής γνώμης και να αναδειχθεί το κίνημά τους ως ένα σπουδαίο γεγονός.

Ο ικανός στρατηγός Χουρσίτ πασάς, διαβαλλόμενος συνεχώς από τους άλλους Τούρκους στρατηγούς ως καταχραστής του θησαυρού του Αλή πασά, παραμερίστηκε στη θέση του αρχηγού της επιμελητείας. Η διοίκηση των τουρκικών στρατιών ανατέθηκε στους διαδόχους του.

1042. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 162. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 385.

1043. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 385.

1044. Π. Π. Γ ε ρ μ α ν ο ύ, ό.π., σ. 168.

1045. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Δ', σ. 284-6.

Ένα μέρος του τουρκικού στρατού υπό τον Ομέρ Βρυώνη σχεδίαζε να υποτάξει τη Δυτική Στερεά Ελλάδα. Παράλληλα, μια άλλη μεγάλη στρατιά υπό την ηγεσία του Μαχμούτ πασά, γνωστού ως Δράμαλη¹⁰⁴⁶, ανερχομένη περίπου σε 24.000 ενόπλους, από τους οποίους οι 18.000 ήσαν ιππείς, συγκεντρώθηκε στη Λάρισα, για να βαδίσει εναντίον της Πελοποννήσου. Υπήρχαν ακόμη περίπου 6.000 βοηθητικοί με 50.000 μουλάρια και 500 καμήλες για τις μεταφορές των αναγκαίων τροφών και υλικών.

Με μεγάλη αισιοδοξία ξεκίνησε από τη Λάρισα ο Δράμαλης και στις 29 Ιουνίου 1822 πέρασε την Αλαμάνα, στη συνέχεια έκαψε τη Θήβα και παρέκαμψε την Αθήνα, στην ακρόπολη της οποίας είχαν οχυρωθεί τοπικοί καπετάνιοι και κατευθύνθηκε προς τα Μεγάλα Δερβένια που αποτελούσαν την είσοδο της Πελοποννήσου.

Στην απέναντι πλευρά οι Έλληνες αντιδικούσαν μεταξύ τους. Ιδιαίτερα οι ισχυροί και οι κατέχοντες κυβερνητικές ή στρατιωτικές θέσεις έδιναν μεγαλύτερη προσοχή στις δολοπλοκίες τους, ενδιαφερόμενοι κυρίως για την προσωπική τους ανέλιξη και απέδιδαν μικρή σημασία στον επερχόμενο κίνδυνο. Για το λόγο αυτό δεν φρόντισαν να οχυρώσουν έγκαιρα και με επάρκεια ανδρών τα Μεγάλα Δερβένια της Μεγαρίδος, για να προβληθεί εκεί αποτελεσματική άμυνα. Παράλληλα όμως, πολλοί από τους απλούς στρατιώτες, με την πρόφαση ότι θέλουν προκαταβολικά το μισθό τους για να εκστρατεύσουν, έμεναν αδρανείς στην Αργολική πεδιάδα. Προτιμούσαν να περιμένουν την παράδοση του Ναυπλίου και τα πλούσια λάφυρα που θα αποκόμιζαν, αντί να πάνε στη Μεγαρίδα να εμποδίσουν την είσοδο των Τούρκων στην Πελοπόννησο¹⁰⁴⁷.

Παρά τις δολοπλοκίες και τους ανταγωνισμούς των ισχυρών προσώπων της πολιτικής και των στρατιωτικών, ο λαός της Πελοποννήσου στην πλειοψηφία του παρέμενε ακόμη επηρεασμένος από τα κηρύγματα της Φιλικής Εταιρείας περί ελευθερίας και δεν έμεινε αδρανής. Ο υπουργός της Θρησκείας Ιωσήφ¹⁰⁴⁸ επίσκοπος Ανδρούσης στις 3 Ιουνίου 1822 απηύθυνε εγκύκλιο στους χριστιανούς του Μοριά και τους καλούσε να σπεύσουν, για να αντιμετωπίσουν το Δράμαλη. Ιδιαίτερα απευθύνθηκε στους Μανιάτες και μεταξύ των άλλων έγραψε: «...Σπαρτιάται αδελφοί. Αν είσθε όνομα και πράγμα Σπαρτιάται και είσθε χριστιανοί και αγαπάτε τον Θεόν. Αν θέλετε να απολαύσετε την δόξαν, όπου είχαν και οι πρόγονοί σας. Σπαρτιάται, αν τέλος πάντων, αισθάνεσθε τον κίνδυνον οπού κρέμαται εις όλους ημάς, μην χάνετε καιρόν, αφήσατε τα σικλέτια, πάρετε καθώ άνδρες τα όπλα, δράμετε ταχέως...»

1046. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 197 κ.ε. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 177 κ.ε. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 213 κ.ε., Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 388, Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο - π ο ύ λ ο υ, Σχεδιασμοί Ιστορίας της Επαναστάσεως υπό Ρήγα Παλαμήδη, Μνημοσύνη 3(1970-1)403. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Δ', σ. 284 κ.ε.

1047. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 215 κ.ε.

1048. Γ Α Κ, Κ 80 (Αρχ. Μάμουκα), φάκ. 83, έγγρ. 056 της 3 Ιουνίου 1822.

Στα Μεγάλα Δερβένια η Κυβέρνηση είχε στείλει μικρό και ανεπαρκές απόσπασμα, που δεν έφθανε ούτε τους χίλιους στρατιώτες. Αυτοί ήταν κυρίως Τριπολιτσιώτες¹⁰⁴⁹, Αργείοι και Κορίνθιοι με τους Γεώργιο Σέκερη, Παναγιώτη Αρβάλη, Γεώργιο Αγαλόπουλο, Γεώργιο Μπηλίδα, Αλέξη Λεβιδιώτη, Κολιό Δαρειώτη και Τάσο Νέζο κ.ά. Μαζί τους ήταν και ο Ρήγας Παλαμής¹⁰⁵⁰ στον οποίο είχε ανατεθεί η τροφοδοσία του στρατεύματος. Από τους Μανιάτες δεν δέχθηκε άλλος να πάει στα Δερβένια εκτός από τον ηρωϊκό και ανιδιοτελή Ηλία Σαλαφατίνο, τον οποίο ακολούθησαν άλλοι 30.

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος¹⁰⁵¹ προθυμοποιήθηκε να πάει στο στενό που είναι κοντά στα Μέγαρα και λέγεται Κανδήλι¹⁰⁵², το οποίο γνώριζε από το προηγούμενο καλοκαίρι, ελπίζοντας ότι θα ήταν εκεί συγκεντρωμένοι οι Δερβενοχωρίτες και άλλα στρατεύματα από την ανατολική Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Αλλά πριν φθάσει εκεί έμαθε ότι οι Τούρκοι είχαν καταλάβει τα Μέγαρα και οι κάτοικοι είχαν καταφύγει στη Σαλαμίνα. Κατόρθωσε να τον ακολουθήσουν 300 από τους Δερβενοχωρίτες με τη συμφωνία να ασφαλίσουν πρώτα τις οικογένειές τους στη Σαλαμίνα και στη συνέχεια να πιάσουν την οχυρή θέση Κανδήλι. Αλλά τότε πληροφορήθηκαν ότι οι Τούρκοι είχαν περάσει το Κανδήλι και οι Δερβενοχωρίτες αποχώρησαν, ώστε έμεινε μόνος ο Σαλαφατίνος με τους δικούς του ολιγάριθμους Μανιάτες. Ιππείς της τουρκικής εμπροσθοφυλακής τον προσέβαλαν, αλλά το δύσβατο του τόπου του έδωσε την ευκαιρία να φθάσει στα Χάνια (ξενοδοχεία) των μεγάλων Δερβενίων, τα οποία απέχουν δύο ώρες από τα Μέγαρα και βρίσκονται στους πρόποδες του όρους Αέρας. Στα Χάνια συνάντησε το Ρήγα Παλαμήδη¹⁰⁵³ και το Γεώργιο Σέκερη, οι οποίοι μόλις είχαν φθάσει με 600 άνδρες.

1049. Αναφέρεται ότι, όταν οι Τριπολιτσιώτες πήγαν στα Μεγάλα Δερβένια, βρήκαν τον Σαλαφατίνο στα Χάνια, ότι αμύνθηκαν μια ώρα στο βουνό Αέρα και μετά σκόρπισαν. Εφημερίδα Τρίπολης «Β ε λ τ ί - ω σ ι ς», αριθ. φ. 104 της 24 Δεκεμβρίου 1853, σ. 3.

1050. Ο Ρήγας Παλαμής δ' ης, Πρόχειρος απάντησις επί των περί εισβολής του Δράμαλη εις Πελοπόννησον ιστορουμένων, Εν Αθήναις 1853, σ. 4, έγραψε σχετικά: «...ημείς δεν απεστάλημεν διά να φρουρήσωμεν τα Δερβενάκια, αλλά διαβαίναμεν εκείθεν διά την Ανατολικήν Ελλάδα, ένθα έμελλον κατά τα υπό της Κυβερνήσεως ορισθέντα, να ενωθώμεν με πολλάς άλλας χιλιάδας εκ τε της Πελοποννήσου και της Ανατολικής Ελλάδος· φθάσαντες δε εις Δερβένια την 3^η Ιουλίου 1822 προς την 4^{ην} ώραν Μ.Μ., ου μόνον δεν εύρωμεν εκεί Δερβενοχωρίτας, αλλ' ούτε καθ' όλην την Ανατολικήν Ελλάδα υπήρχε συγκεντρωμένος στρατός προς αντίκρουσιν των εχθρών...».

1051. Ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 178, γράφει: «...Πολλοί εκλήθησαν εις φρούρησιν, πλην ολίγοι επροθυμοποιήσαν· προθυμότερος δε πάντων εφάνη ο Τσαλαφατίνος, όστις εκστρατεύσας πέραν του Ισθμού επί σκοπώ να προκαταλάβη το Κανδήλι...». Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 171.

1052. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., Δ', κυτίο 36, φάκ. 1, σελ. 5, όπου αναφέρεται: «...Ο Ηλίας Τσαλαφατίνος, ο οποίος ευρέθη εις αυτά (Δερβένια) ως προαπεσταλμένος υπό της Κυβερνήσεως, διά να δυνηθή να προκαταλάβη μετά των Δερβενοχωριτών το όντως οχυρόν Δερβένιον λεγόμενον Κανδήλι...».

1053. Ο Ρήγας Παλαμής δ' ης, ό.π., σ. 5, γράφει ότι έφθασε στα Χάνια Μεγαρίδος, «...προς δε και ο Ηλίας Τσαλαφατίνος, ο οποίος ευρέθη εις αυτά ως προαπεσταλμένος της Κυβερνήσεως, διά να προκαταλάβη μετά των Δερβενοχωριτών το όντως οχυρόν Δερβένιον, το λεγόμενον Κανδήλι. Είχε δε μεθ' εαυτού

Κλείστηκαν όλοι μαζί για τρεις ημέρες στα Χάνια και περίμεναν τον εχθρό, που βρισκόταν στα Μέγαρα. Τελικά έμειναν μόνο 100 άνδρες υπό τον Σαλαφατίνο και οι λοιποί ανέβηκαν στο όρος Αέρας, το οποίο απέχει από τα Χάνια $\frac{3}{4}$ της ώρας. Αλλά όταν την επομένη ημέρα ξεκίνησε η στρατιά του Δράμαλη κατευθυνόμενη εναντίον της θέσης των Ελλήνων, που ήταν στα Χάνια, και άρχισε η ανταλλαγή πυροβολισμών, η ομάδα του Σαλαφατίνου υποχώρησε και έφθασε στο βουνό Αέρας¹⁰⁵⁴, όπου βρίσκονταν και οι άλλοι Πελοποννήσιοι και οχυρώθηκε εκεί. Στο δεξιό της ελληνικής παράταξης τοποθετήθηκε ο Σαλαφατίνος, στο μέσον ο Γεώργιος Σέκερης και στο αριστερό ο Ρήγας Παλαμήδης. Με πρόταση του Ρήγα Παλαμήδη μερικοί Μανιάτες έμειναν οπισθοφυλακή, για να μην αφήσουν κανέναν να φύγει. Αφού πέρασαν δύο ώρες, προχώρησε μια ομάδα από 4.000 Αλβανούς με εκατό σημαίες και αυτό έγινε αφορμή να αποχωρήσουν πολλοί από τους Πελοποννήσιους στρατιώτες.

Θέλησε δε ο Σαλαφατίνος να ενθαρρύνει τους υπολοίπους στρατιώτες, αλλά ο Αλέξης Λεβιδιώτης είπε: «Διατί εστάθημεν ανόητοι, να μας πάρει στο λαιμό του 700 Τριπολίτας ένας Μανιάτης;». Κατόπιν αυτού άρχισαν να φεύγουν. Ο Σαλαφατίνος απευθυνόμενος στο Ρήγα Παλαμήδη του λέγει: «Επήρατε την πατρίδα στο λαιμό σας», εκείνος δε του απάντησε: «Τι να σε κάμω, αν ημπορής κράτησέ τους» και έφυγε και αυτός. Υποχώρησε και ο Σαλαφατίνος και στη θέση Μύγες βρήκε ένα στενό και κράτησε για λίγο τους Τούρκους ιππείς που τους κατεδίωκαν. Σκόρπισαν υποχωρούντες οι Έλληνες και ορισμένοι έπεσαν από τις βολές των τουρκικών όπλων.

Ο Δράμαλης¹⁰⁵⁵, αφού κατέλαβε την οχυρή θέση στο βουνό Αέρας, εγκατέστησε εκεί φρουρά και τέσσερα πυροβόλα, για να ελέγχει τη διάβαση και προχώρησε προς την Πελοπόννησο.

Ο Γ. Αγαλόπουλος έφερε στο Άργος το μήνυμα της εισβολής του Δράμαλη στην Κορινθία. Δημιουργήθηκε τότε πανικός, οι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και έγινε διαρπαγή των περιουσιών. Η Κυβέρνηση κατέφυγε στα πλοία, παρέδωσε δε προς φύλαξη στους ευρισκόμενους στο Άργος Σπετσιώτες τον άργυρο από τα ιερά σκεύη των εκκλησιών και μοναστηρίων, που είχε συγκεντρώσει για τις ανάγκες του αγώνα, ανερχόμενον σε 800 οκάδες¹⁰⁵⁶, τον οποίο κράτησαν για οφειλόμε-

14 μόνον στρατιώτας του, ώστε δεν είναι αληθές και ότι μας ειδοποίησαν οι Δερβενοχωρίται την εις Θήβας έλευσιν των Τούρκων...».

1054. Ο Ρήγας Παλαμήδης, ό.π., σ. 7, γράφει: «...Την έκτην του αυτού μηνός λίαν πρωΐ ίδομεν τον Τσαλαφατίνον και λοιπούς μετά των εκατόν, προσερχομένους εις την εδικήν μας θέσιν (Αέρα), επί τω λόγω ότι δεν δύνανται να αντισταθώσι εις το εκστρατεύον ήδη εκ Μεγάρων πλήθος των εχθρών καθ'ας έκαμον παρατηρήσεις. Εδέησε όθεν να οχυρωθώμεν κατεσπευσμένως εις την θέσιν Αέρα πάντες, εξακόσιοι μόλις τότε αριθμούμενοι, διότι οι λοιποί είχαν δραπετεύσει, ένεκεν των στερήσεων τας οποίας υπεφέραμεν...».

1055. Ν. Κασομούλη, Απομνημονεύματα της επαναστάσεως κλπ., ό.π., τόμ. Α', σ. 232-3.

1056. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 203.

νους μισθούς. Ο Υψηλάντης, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁰⁵⁷ με τους Μανιάτες, οι οποίοι ήταν περίπου 600, ο Παναγιώτης Κρεββατάς, ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο Αντώνης Κουμουσιώτης, ο Πέτρος Μπαρμπιτσιώτης και ο Θωμάς Νικολόπουλος πήγαν στους Μύλους.

Όπως αναφέρει ο Αμβρόσιος Φραντζής¹⁰⁵⁸: «...ο δε Π. Μαυρομιχάλης και Δ. Υψηλάντης ευρεθέντες τότε και αυτοί εις το Άργος, και μη καταδεχθέντες να εισέλθωσι και αυτοί εις τα πλοία, άλλωστε και μη έχοντες ικανά προς αντιπαράταξιν στρατεύματα μεθ' εαυτών, ώδυσαν διά Τριπολιτζάν επί σκοπώ του να συνεννοηθώσι και να συσκευθώσι μετά των λοιπών περί του, τί δέον γεννέσθαι...».

Παράλληλα στην Πάτρα συνεχιζόταν η πολιορκία υπό την ηγεσία του Θ. Κολοκοτρώνη και η κατάληψη του φρουρίου φαινόταν ότι πλησίαζε. Άρχισε όμως η αντενέργεια της κυβέρνησης, η οποία δεν ήθελε με κανένα τρόπο να πιστωθεί η επιτυχία αυτή στον αντίπαλό της Κολοκοτρώνη. Προκειμένου να διαλυθεί η πολιορκία, άρχισε η κυβέρνηση να αποσπά οπλαρχηγούς από την Πάτρα και να τους αναθέτει άλλες αποστολές, μέχρι που ελαττώθηκε η δύναμη του Κολοκοτρώνη, ο οποίος πλέον δεν μπορούσε να σταθεί εκεί.

Στις 9 Ιουλίου, κατεβαίνοντας ο Θ. Κολοκοτρώνης από την Τρίπολη στον Αχλαδόκαμπο, έφθασε στο Ταβούλι (χάνι του Αγά πασά) και συναντήθηκε με τους Δημ. Υψηλάντη, Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη¹⁰⁵⁹, Παναγιώτη Κρεββατά κ.ά. Την επομένη¹⁰⁶⁰ (10 Ιουλίου) έγινε συμβούλιο στο οποίο ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, κατ' αντίθεση προς όλους τους άλλους, ήταν αισιόδοξος και πρότεινε σχέδιο για την αντιμετώπιση του εχθρού. Φάνηκε εκεί η αναμφισβήτητη υπεροχή του Θ. Κολοκοτρώνη, ανάμεσα σε όλους τους Έλληνες αρχηγούς, που έδωσε ελπίδα νίκης στη ζοφερή εκείνη κατάσταση.

Αποφασίστηκε ότι έπρεπε να επανδρωθεί και να κρατηθεί το κάστρο του Άργους, να ολοκληρωθεί το κάψιμο των καρπών και να πιαστούν οι δρόμοι προς την Τρίπολη, δηλαδή οι Μύλοι, το Κεφαλάρι και το Σχοινοχώρι και προς την Κόρινθο τα Δερβενάκια. Από εκεί ο μεν Θ. Κολοκοτρώνης κατευθύνθηκε στον Άγιο Γεώργιο Κορινθίας, οι δε λοιποί πήγαν στους Μύλους, όπου κατασκεύασαν φούρνους για τις ανάγκες του στρατοπέδου. Παράλληλα στην Αργολίδα εκτός από το κάψιμο των καρπών μόλυναν και τα πηγάδια, ρίχνοντας χάλκινα σκεύη ή νεκρά ζώα και όταν οι στρατιώτες του Δράμαλη έπιναν νερό αρρώσταιναν¹⁰⁶¹.

1057. Ευρισκόμενος ο Πετρόμπεης εις τους Μύλους της Λέρνης δημιουργήθηκε παρεξήγηση μεταξύ του Ανδρέα Ζαΐμη και του Σωτήρη Χαραλάμπη, γι' αυτό η Κυβέρνηση, που ήταν τότε στα πλοία, παρεκάλεσε τον Πετρόμπεη να πάει να τους συμβιβάσει. Αυτός πήρε μαζί του 20 Μανιάτες και πήγε στα Καλάβρυτα και τους συμφιλίωσε. Καν. Δελ. η γ ι α ν ν η, ό.π., τόμ. Β', σ. 77-8.

1058. Αμβ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 204.

1059. Αμβ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 205.

1060. Ο Μ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 259, αναφέρει ότι έμειναν εκεί συνδιασκεπτόμενοι επί τρεις ημέρες.

1061. Αμβ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 206, υποσημ. 1.

Μαχμούτ Δράμαλης που δεν υπολόγισε τους αντιπάλους του.

Η λεηλασία της Αργολίδας

Όπως μας πληροφορεί ο Αμβ. Φραντζής¹⁰⁶², επειδή αναμενόταν η πτώση του Ναυπλίου, είχαν καταφθάσει εκεί πολλοί Μανιάτες¹⁰⁶³ με την ελπίδα της λαφύραγωγίας.

1062. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 212.

1063. Οι Μανιάτες, που συγκαταλέγονται μεταξύ των φτωχότερων Ελλήνων, ήταν επόμενο να ρέπουν περισσότερο των άλλων στην αρπαγή. Ο Σ. Β. Κ ο υ γ έ α ς, Μικραί διηγήσεις από την επανάσταση, Ιθώμη 2(1973)6-7, έγραψε: «...Διηγούνται ότι, ένας από τα χωριά της Ανδρούβιστας (Καρδαμύλης) Ταβουλαρέας ονόματι, ήτο καταπληκτικής ταχυποδίας, τόσης ώστε από Μεγαλουπόλεως εις Ανδρούβισταν υπερδεκάωρον απόστασιν, διανύων εις 3 ή 4 ώρας, ήρχετο συχνά κομίζων άλλοτε ένα λεγενόμπρικο, άλλοτε ταψί ή καντηλιέρη κ.ά.τ. Κάποτε λοιπόν του είπε η γυναίκα του: “Μωρέ δεν μπορείς να μου φέρης μια φορά και μια ανεμοδούρα, να μη δανείζωμαι ολοένα της παπαδιάς;” Υστερα από μια εβδομάδα χτυπάει τα μεσάνοιχτα την εξώθυραν του σπιτιού του και κατεβαίνει να του ανοίξη η γυναίκα του “πάρτηνε” της λέγει, ρίχνοντας την ανεμοδούρα, “και φέρε μου το λαγήνι να πιώ λίγο νερό· βιάζομαι να φύγω γιατί πρέπει να ξημερώσω στο Ντερβένι, Ταχιά έχουμε πόλεμο”, και έφυγε γρήγορα το “πισάχναρο”, όπως έλεγαν ο γέρων αφηγητής μου». Η Ανεμοδούρα είναι χειροκίνητο και πολύπλοκον ξύλινον εργαλείον, το οποίον χρησιμεύει διά τον εκκοκισμόν του βαμβακιού.

Αφού όμως το Ναύπλιο δεν παραδόθηκε, επιδόθηκαν σε άγρια και απρεπή αρπαγή και «...γύμνωσαν πολλούς εκ των καταφευγόντων δια να σωθώσιν Έλληνας...». Θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι οι περισσότεροι από αυτούς ήταν μεμονωμένοι Μανιάτες και δεν είχαν καμία σχέση με τα στρατιωτικά σώματα, τα οποία ακολούθησαν τον Πετρόμπεη και τους άλλους οπλαρχηγούς της Μάνης στο Ναύπλιο. Το ανοργάνωτο αυτό πλήθος των Μανιατών και άλλων χωρικών από διάφορα μέρη πήγε εκεί χωρίς αρχηγό, χωρίς διάθεση να πολεμήσει τον εχθρό, αλλά με μοναδικό σκοπό τη συγκομιδή λείας. Όταν δε ο Θ. Κολοκοτρώνης¹⁰⁶⁴ περνούσε από τον Αχλαδόκαμπο, είδε Μανιάτες να μεταφέρουν τα αντικείμενα αρπαγής τους και στη διήγησή του, κάπως υπερβάλλοντας, είπε: «...Οι Μανιάταις¹⁰⁶⁵ έγδυσαν το Άργος και έφυγαν...». Άφησε δε να εννοηθεί ότι όλοι οι Μανιάτες έφυγαν, που δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹⁰⁶⁶ στα απομνημονεύματά του γράφει: «...Οι δε Μανιάται διετηρήθησαν εις αυτήν την περίστασιν απανθρώπως, επειδή άλλοι μεν εξ αυτών προκατέλαβον τους δρόμους έξω της πόλεως, επί προφάσει δια να εμποδίζουν τους φεύγοντας ενόπλους, και εγύμνωσαν πάντας τους διαβαίνοντας άνδρας και γυναίκες, άλλοι δε ώρμησαν εις τα οσπίτια και εργαστήρια και τα εγύμνωσαν, εν ω ήσαν παρόντες έτι οι οικοκύριοι, προς τους οποίους, κλαίοντας, έλεγαν, ότι αν τους τα αφήσουν, θέλει τα κυριεύσουν οι Τούρκοι· και αφού έπραξαν τοιαύτα άτοπα, οι πλείονες εξ αυτών ανεχώρησαν δια την Μάνην, ενεργούντες και καθ' οδόν εις τα χωρία όχι ολιγώτερα...».

Την πραγματικότητα μας απεικονίζει ο Ρήγας Παλαμήδης¹⁰⁶⁷ ο οποίος δεν περιόρισε τη λαφυραγωγία μόνο στους Μανιάτες και γράφει: «...Οι Σπαρτιάται εδόθησαν εις την αρπαγήν περισσότερον των άλλων». Αυτό κανένas δεν μπορεί να το αμφισβητήσει, ούτε δικαιούται να αναζητήσει ελαφρυντικά για όσους από τους

1064. Ενώ ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 104, είπε: «οι Μανιάταις», δηλαδή όλοι, ο Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 218 γράφει: «...απαντήσαμεν πολλούς Μανιάτας με πράγματα φορτωμένους, τα οποία επήραν ως λάφυρα από τους Αϊβαλιώτες (Κυδωνιάτας), Σμυρναίους και λοιπούς...». Ο Μ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 257, γράφει: «...Κατά τον Αχλαδόκαμπον απηντήσαμεν εις τα ίδια επανερχομένους ολίγους πτωχούς Μανιάτας μεταφέροντας ως φορτίον επ' ώμων και αγίας εικόνας από τας των Αργείων οικίας αρθείσας, δια να μη βεβηλωθώσιν από τους εχθρούς, ως έλεγαν...». Τέλος ο Ν. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 393-4, ο οποίος ήταν ο φανατικότερος επικριτής των Μανιατών, γράφει: «...Οι δε Μανιάται εγύμνωσαν τους αόπλους και αδυνάτους κατοίκους, και μάλιστα τους παροίκους, τους προσφυγόντας να εύρωσι άσυλον εκεί από Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην, Κυδωνίας, Χίον και άλλα μέρη της Τουρκίας, και φορτωμένοι λάφυρα, τα πράγματα και χρήματα των αδελφών των χριστιανών, τρέχουσι οι πλείότεροι να κρυβώσιν εις την Μάνην...».

1065. Ο Ιω. Θεοφανίδης, Ιστορικών Αρχείον, τόμ. Α', σ. 306, σημειώνει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης γράφοντας ότι οι Μανιάτες έγδυσαν το Άργος: «...εννοεί τους εξ επαγγέλματος λαφυραγωγούς Μανιάτας, προφανώς τους κακαβουλαίους. Εξ αυτών πυκνά πλήθη είχαν συρρεύσει εις την Αργολίδα, επί τη ελπίδι λεηλασίας του Ναυπλίου του οποίου η πτώσις επέκειτο. Αντ' αυτού εύρον την ευκαιρίαν να διαρπάσουν το Άργος».

1066. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 171.

1067. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)404.

Μανιάτες επιδόθηκαν σε λεηλασία, ότι ήταν πολύ φτωχοί κλπ. Εκείνο όμως που είναι απαράδεκτο είναι να αποδίδεται αποκλειστικά και μόνον η λαφυραγωγία στους Μανιάτες, όπως έκανε στα απομνημονεύματά του ο Θ. Κολοκοτρώνης. Υπήρξαν οι Μανιάτες ίσως οι χειρότεροι, αλλά όχι οι μοναδικοί. Οι στρατιώτες του Πάνου¹⁰⁶⁸ και του Γενναίου Κολοκοτρώνη¹⁰⁶⁹ δεν έλλειψαν από τις αρπαγές.

Ο Γεώργιος Φίνλεϋ¹⁰⁷⁰ δεν καταδεικνύει, όπως οι άλλοι, μόνο τους Μανιάτες, αλλά γράφει: «...Οι ακόλουθοι των υπουργών και των στρατηγών, που είχαν τρέξει στο Άργος να πάρουν μερίδιο από τη λεία του Ναυπλίου, επωφελήθηκαν από τη γενική αταξία για να λεηλατήσουν τους κατοίκους...».

Ο Σπ. Τρικούπης¹⁰⁷¹ περιγράφει την κατάσταση του προκληθέντος πανικού στην Αργολίδα από τη διάδοση πληροφοριών ως ακολούθως: «...οίτινες καταλιπόντες και πόλιν και χωρία και τη δυσμετακόμιστον περιουσίαν των έτρεχον άλλοι εις τα όρη, και άλλοι εις τα παραθαλάσσια, γυμνούμενοι οι πλείστοι οι μεν καθ' οδόν υπό των εις την Αργολίδα προς λεηλασίαν του Ναυπλίου επί της προσδοκωμένης πτώσεως του συρρευσάντων Μανιατών, οι δε κατά θάλασσαν υπό των ναυτών, εις ων τα πλοιάρια κατέφευγαν... Κατήντησε δε (η Κυβέρνηση) εις τόσην αδυναμίαν, ώστε ούτε καν τον άργυρον να προφυλάξη εδυνήθη, τον εκ των εκκλησιών και μοναστηρίων συναχθέντα και κατατεθέντα εν τινι πλοίω, όθεν τον ήρπασαν ναύται έξωθεν ορμήσαντες επί λόγω οφειλομένων μισθών...».

Από την πλευρά των κυβερνητικών, που στο άκουσμα του Δράμαλη αντί να οδηγήσουν τους Έλληνες εναντίον των εχθρών, δεν έλειψαν οι επικρίσεις, αλλά όχι μόνο κατά των Μανιατών. Στις 7 Ιουλίου 1822 ο Ιω. Ορλάνδος¹⁰⁷², από το πλοίο στο οποίο

1068. Ο Θεόδωρος Ρηγόπουλος, γραμματικός του Πάνου Θ. Κολοκοτρώνη, στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι πήρε εντολή να πάει στην πόλη του Άργους, να συγκεντρώσει τους στρατιώτες του σώματός τους, που λαφυραγωγούσαν και προσθέτει: «...Ενώ δε εξετέλουν την διαταγήν εις τινα ευρείαν αυλήν, όπου εύρον στρατιώτας τινάς εκ των ημετέρων συμπλακέντας μετά Μανιατών ένεκα χρυσού τινός ωρολογίου, το οποίον ηζίουαν αμφοτέρα τα μέρη ότι τοις ανήκεν ως πρώτοι ευρόντες αυτό. Εμβάς δε εις την αυλήν τους καθησύχασα και λαβών το ωρολόγιον έδωκα τοις μεν το έξωθεν και τοις δε το άλλο...». Ι. Θ ε ο - φ α ν ί δ η, Ιστορικόν αρχείον, τόμ. Δ', σ. 91-2.

1069. Ο Γενναίος Θ. Κολοκοτρώνης διηγείται τη μετάβασή του στα Δερβενάκια: «Αίφνης ηκούσθη ότι οι Τούρκοι αναχωρούν από το Άργος και τραβούν δια την Κόρινθον, και αμέσως εκίνησαν οι εν Κεφαλάρι κατ' εξοχήν ο Τζώκρης με τους Αργεΐους και είσβαλαν εις το Άργος όλα τα στρατεύματα, όπου ακούετο ο πόλεμος όπου εγίνετο εις Δερβενάκια από τον Θ. Κολοκοτρώνην. Παρακινήσας ο Γενναίος δια να υπάγουν την αυτήν ημέραν εις βοήθειαν του πατρός του πολλούς εκ του στρατοπέδου, αλλά δεν εισηκούσθη παρά εις πολλά ολίγους, διότι το λοιπόν πλήθος εισβάλλοντας εις την πόλιν του Άργους άρχισαν να συνάζουν κακάβρια και λοιπά, τα οποία είχαν αφήσει και φέρει οι Τούρκοι... μετά δύο ώρας της νυκτός υπήγεν εις το στρατόπεδον του Δερβενακίου, όπου είχε παύσει ο πόλεμος, το δε πολλά πρωί το σώμα του έκαμεν πολλά λάφυρα...». Γενναίος Θ. Κολοκοτρώνη, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 73-4.

1070. Γεωργίου Φίνλεϋ, ό.π., τομ. Α', σ. 368.

1071. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 178.

1072. Α. Λιγνού, Αρχείον Λ. και Γ. Κουντουριώτη, τομ. Α', σ. 70. Ο Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 212 γράφει ότι στις 8 Ιουλίου πήγαν 50 ιππείς στο Άργος.

είχε καταφύγει, έγραψε: «Οι Τούρκοι έφθασαν εις την Κόρινθον χθες εις τας 6 και σήμερον ήλθαν μια πενηνταριά τελήδες καβαλαραίοι και εμβήκαν εις το Ανάπλι. Ημείς δι-εσώθημεν χθες την νύκτα εις ένα Σπετζιώτικον καράβι. Ανεκδιήγητοι είναι αι δυστυχίαι οπού υπέφερεν ο κόσμος από τους Μανιάτας. Ημείς μένομεν εδώ εις την γολέταν έως να είδωμεν το αποβησόμενον της θρηνώδους ταύτης τραγωδίας. Ο Υψηλάντης, ο Πετρόμπεης και Κολοκοτρώνης καταγίνονται να χαλάσουν την Διοίκησιν και να κηρύξουν εδικήν των να ιδώμεν τι θε να σπάση. Μένομεν, Ιω. Ορλάνδος και οι συν εμοί αδελφοί».

Την προσπάθεια του Πετρόμπεη να αποτρέψει ή να περιορίσει τη λεηλασία από τους Μανιάτες, έχει καταγράψει μόνο ένας Γερμανός ανθυπολοχαγός, ο Karl Huber¹⁰⁷³. Όταν κενώθηκε το Άργος και ξεχύθηκαν όλοι στη διαρπαγή, μπήκε στην πόλη ο Πετρόμπεης¹⁰⁷⁴ με μεγάλη συνοδεία καπετάνιων, για να συγκεντρώσει τους Μανιάτες του που λαφυραγωγούσαν την έρημη πόλη. Κατόπιν κατευθύνθηκε στους Μύλους, όπου πήγαν ο Υψηλάντης και ο Πάνος Κολοκοτρώνης.

Ο Αθ. Καρύγιαννης στο κάστρο του Άργους

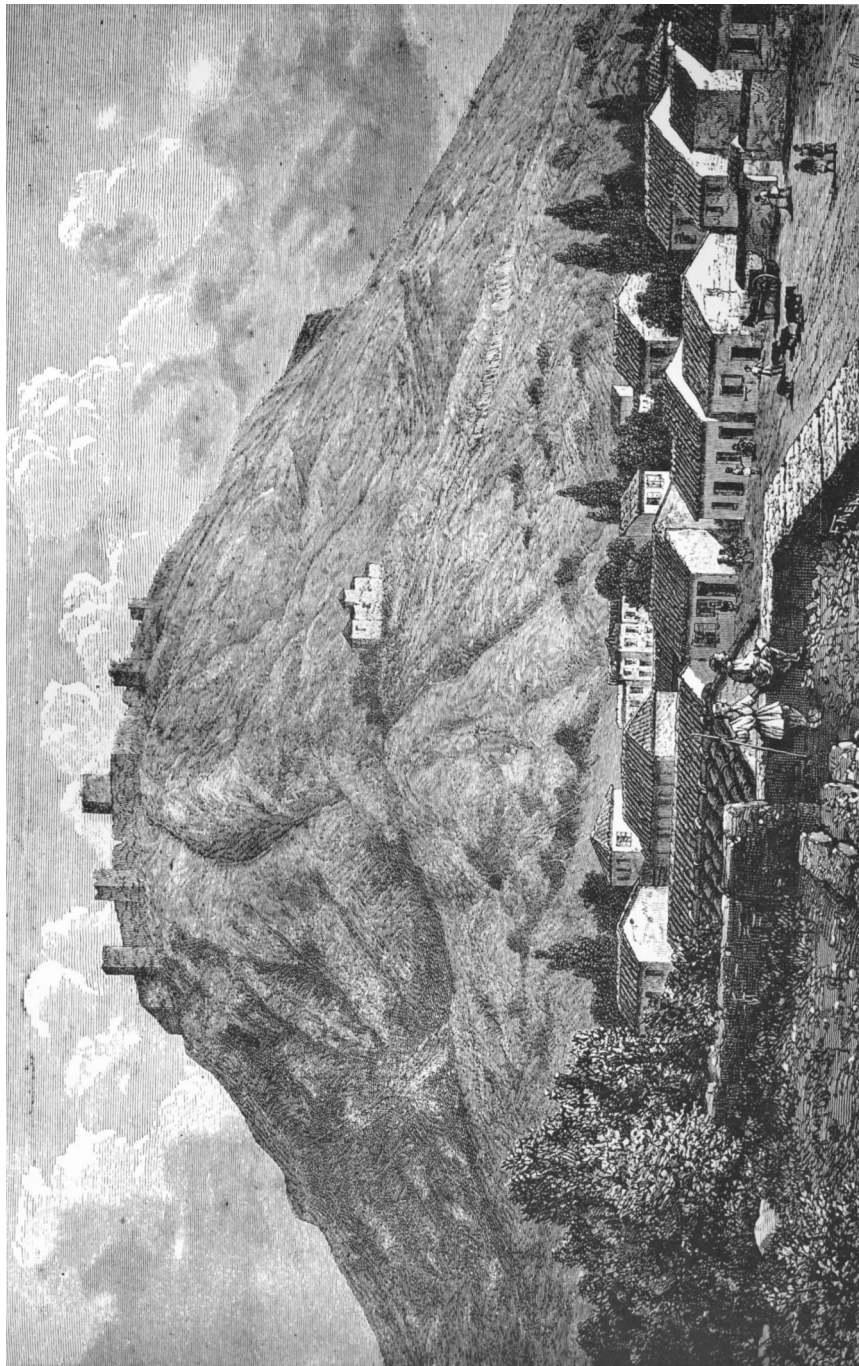
Η οικογένεια Καρύγιαννη κατοικούσε στη Γιάννιτσα, που σήμερα λέγεται Ελαι-οχώρι και βρίσκεται σε απόσταση 8 χιλιομέτρων ανατολικά της Καλαμάτας¹⁰⁷⁵. Οι αγωνιστές της ακολουθούσαν συνήθως τους Μανιάτες και δεν διαχωρίζονταν από αυτούς, γι' αυτό και πολλοί θεωρούν Μανιάτη τον Καρύγιαννη¹⁰⁷⁶.

1073. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Β', 1822-1823, σ. 31.

1074. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ήταν ήρεμος και μετριοπαθής, προκαλεί δε εντύπωση η αναφε-ρομένη βιαιοπραγία του σε βάρος του Ρήγα Παλαμής. Η Αθηναϊκή εφημερίδα «Η Α θ η ν ά» της 10ης Φεβρουαρίου 1849 γράφει, ότι στην εισβολή του Δράμαλη ο Ρήγας Παλαμής είχε ορισθεί φροντιστής του στρατοπέδου. Ενώ λοιπόν οι αρχηγοί γνώριζαν ότι υπήρχαν διαθέσιμα τρόφιμα, «εξάιφνης αι απο-θήκαι των αλευρίων ευρίσκοντο κενάι· μέγας θόρυβος και ταραχή γεννάται εκ τούτου εις το στρατόπεδον. Γενομένης ερεύνης, ανακαλύπτεται ότι ο φροντιστής κύριος Ρήγας Παλαμής είχε πωλήσει εκ διαλειμμά-των τα αλεύρια εις δύο Σπετσιώτικα πλοία, τα οποία ήταν αγκυροβολημένα στους Μύλους. Ο μακαρίτης Π. Μαυρομιχάλης κυριευθείς από θυμόν και από δικαίαν αγανάκτησιν κατά της διαγωγής του ανδρός, διατάττει να συλληφθή αμέσως ο κύριος Ρήγας Παλαμής και να προσαχθή ενώπιόν του. Τούτου δε γενομένου, ο Μακαρίτης Μαυρομιχάλης λαμβάνων αυτόν από την κόμην της κεφαλής, τον ρίπτει χαμαί και με εν χονδρόν ξύλον εις τας χείρας τον μαστιγώνει ανιλεώς επί παρούσα όλων των στρατευμάτων, εκχέων τοιουτοτρόπως την οργήν και την δικαίαν αγανάκτησιν, τα οποία εκυριεύουν τη ψυχήν τού μεγάλου πολίτου και όλων εν γένει των στρατευμάτων...». Βλέπε: Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ. Α', Υπ. Οικ., φάκ. 46, έγγρ. 214 της 1 Ιουλίου 1822.

1075. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η καταστροφή του Δράμαλη το 1822 και η οικογένεια Καρύγιαννη της Γιάννιτσας, Ιθώμη 39-40(1996)85. Στην πρώτη τουρκοκρατία του Μοριά (1460-1685) η Γιάννιτσα υπα-γόταν στη Μάνη. Με την ανάληψη της ηγεμονίας της Μάνης από τον Τζανετάκη Κουτούφαρη (1777) τα σύνορα ορίστηκαν στο χείμαρρο Ξερίλα, ο οποίος αφήνει τη Γιάννιτσα εκτός της Μάνης.

1076. Ο Γεώργιος Καρύγιαννης είχε παντρευτεί κόρη του Δημητράκη Χρ. Καπετανάκη και βρισκόταν στην Αργολίδα μαζί με τον κουινάδο του Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη, που φέρεται και ως Δημητρακά-κης. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, φάκ. αριθ. 75, έγγρ. 32058-9. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές του 1821, Καλαμάτα 2005, σ. 168.

Το κάστρο του Άργους που πρώτος έπιασε ο Αθ. Καρύγιαννης.

Στις 6 Ιουλίου 1822, από την είδηση της εισβολής του Δράμαλη στην Κορινθία, δημιουργήθηκε πανικός και όλοι εγκατέλειψαν το Άργος. Η Κυβέρνηση πρώτη έδωσε το παράδειγμα της επαίσχυντης φυγής και κατέφυγε στα πλοία. Ο Ι. Κωλέτης¹⁰⁷⁷ μάλιστα χρησιμοποίησε τους Φιλέλληνες για να τον οδηγήσουν με ασφάλεια στο δρόμο του προς τα πλοία με αποσκευές, συζύγους και παλλακίδες.

Ο Αθανάσιος Καρύγιαννης¹⁰⁷⁸ με λίγους μόνο στρατιώτες ανέβηκε στο κάστρο και έστησε στις επάλξεις του τείχους τη σημαία του. Αναφέρεται¹⁰⁷⁹ δε ότι: «...Οι Τούρκοι ιδόντες την ελληνικήν σημαίαν κυματίζουσαν επί του τείχους του φρουρίου δεν ετόλμων να πλησιάσωσιν...».

Ο Σπ. Τρικούπης¹⁰⁸⁰ γράφει: «...Μόνος ο Θανάσης Καρύγιαννης, Μανιάτης, ευρεθείς εν Άργει ταις ημέραις εκείναις της φυγής, της αρπαγής, της καταπίεσεως και του τρόμου, και ευρών δέκα ομόφρονάς του ανέβη αυθόρμητος και άφοβος εις το φρούριον του Άργους και ύψωσε σημαίαν». Η πράξη αυτή που φαίνεται ασήμαντη, επηρέασε την έκβαση της μεγάλης αυτής εκστρατείας, διότι έδωσε στους Τούρκους την εντύπωση ότι το κάστρο φυλάσσεται. Όταν έφθασε στην Αργολίδα ο Δράμαλης δεν έσπευσε να το καταλάβει, αλλά θέλησε πρώτα να ξεκουράσει το στρατό του και βαθμιαία να οργανώσει την πολιορκία του. Η καθυστέρηση αυτή έγινε μια από τις αιτίες της καταστροφής του, ίσως η ουσιαστικότερη.

Από το τουρκικό στρατόπεδο της Κορίνθου, στις 7 Ιουλίου, μια ομάδα πενήντα ιππέων υπό τον Αλή πασά του Ναυπλίου, έφυγε από την Κόρινθο ως προφυλακή, με διαταγή του Δράμαλη να αναζητήσει τις Ελληνικές θέσεις. Χωρίς να συναντήσει την παραμικρή αντίσταση έφθασε στο Ναύπλιο και έδωσε στους πολιορκημένους τη χαρμόσυνη είδηση της απολύτρωσής τους.

Την επομένη ημέρα, 8 Ιουλίου, οι πενήντα Τούρκοι ιππείς πήγαν στην πόλη του Άργους, η οποία ήταν κενή ανθρώπων και άρχισαν ανεμπόδιστοι να συλλέγουν λάφυρα. Ο Αθ. Καρύγιαννης, όταν παρατήρησε από τις επάλξεις του κάστρου τη λεηλασία, πήγε οργισμένος στο Τζιβέρι που ήταν συγκεντρωμένοι Έλληνες και συ-

1077. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., σ. 300-307. Όπου παρέχονται μαρτυρίες πολλών ξένων εθελοντών.

1078. Από το Γ. Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 370, αναγράφεται ως Αθανάσιος Καραγιάννης. Ο Αθανάσιος Καρύγιαννης το 1823 μαζί με άλλους Μανιάτες προβιβάστηκε στο βαθμό της υποχiliarχίας, Α. Ε. Π., τόμ. 10, σ. 127 και το 1824 με πρόταση του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη στο βαθμό του χιλιάρχου, Α. Ε. Π., τόμ. 7, σ. 138 και ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 26, έγγρ. 11 Σεπτεμβρίου 1824. Μετά την απελευθέρωση κατατάχθηκε στη Σπαρτιατική φάλαγγα. ΓΑΚ, Οθωνικόν Αρχείον, Υπ. Στρατιωτικών, Μ/Α, φάκ. 428.

1079. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., 3(1970-1)404. Ο Λ. Κουτσονίκας, Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, Επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 155, τον γράφει Αθανάσιο Μανιάτη. Ο Ηλίας Σαλαφάτινος, Σύντομοι παρατηρήσεις κλπ, ό.π., σ. 41-2, κατηγορεί το Νικ. Σπηλιάδη ότι δεν αναφέρει στον Αθανάσιο Καρύγιαννη για την κατάληψη του κάστρου του Άργους από εμπάθεια προς τους Μαυρομιχαλαίους, επειδή τον θεωρούσε άνθρωπό τους.

1080. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 178.

νάντησε το Δημ. Τσόκρη¹⁰⁸¹, στον οποίον είπε¹⁰⁸²: «Είναι εντροπή εις τους Έλληνες να έμβουν 50 ψωρότουρκοι εις την πόλιν του Άργους, να την αλωνίζουν και ημείς να είμεθα εις το Τζιβέρι». Χωρίς καθυστέρηση ο Τζόκρης¹⁰⁸³ μαζί με τον Καρύγιαννη και άλλους αγωνιστές πήγαν στο Άργος και χτύπησαν τους Τούρκους, από τους οποίους σκότωσαν δεκαεπτά. Μετά από αυτό αποχώρησαν οι εχθροί και δόθηκε η εντύπωση ότι το κάστρο είναι εφοδιασμένο και καλά επανδρωμένο.

Μετά από τη σύγκρουση αυτή ο Δ. Τζόκρης έδωσε το σύνθημα της πυρπόλησης των καρπών που βρίσκονταν στις αποθήκες ή στους αγρούς¹⁰⁸⁴. Αν δεν είχε κινητοποιηθεί από τον Καρύγιαννη, ίσως δεν θα άρχιζε η εθνοσωτήρια ενέργειά του. Μπορεί να αναρωτηθεί κάποιος, ήταν άραγε αυτή δική του ιδέα ή μήπως τον οδήγησαν οι φιλέλληνες, ο Δημήτριος Υψηλάντης ή ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης; Από το γεγονός ότι ο Τσόκρης και τον περασμένο χρόνο στην πολιορκία του Ναυπλίου, όπως αναφέρθηκε, είχε επιδοθεί στο κάψιμο των καρπών¹⁰⁸⁵ γύρω από το φρούριο, δεν θα πρέπει να του αμφισβητήσουμε την πατρότητα της ιδέας της πυρπόλησης των καρπών.

Το κάψιμο των καρπών του Αργολικού κάμπου

Είναι αναμφισβήτητο ότι από τις 8 Ιουλίου, ίσως και ενωρίτερα, πάντως πριν να φθάσει ο Θ. Κολοκοτρώνης στον Αχλαδόκαμπο, είχε αρχίσει το κάψιμο των καρπών της Αργολίδας. Ο Αμβρόσιος Φραντζής, αφού αναφέρεται στην καταδίωξη των Τούρκων ιππέων που λαφυραγόγησαν το Άργος, στη συνέχεια γράφει¹⁰⁸⁶: «... την αυτήν δε ημέραν προς το εσπέρας επυρπόλησεν ο Δ. Τζώκρης¹⁰⁸⁷ και την οικίαν

1081. Κ. Α. Κοτσώνη, Δημήτριος Π. Τσόκρης κατά την επανάστασιν του 1821, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών 1989, σ. 209 κ.ε. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 318-9.

1082. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 212. «Οι δε ιππείς αυτού (του Αλήπασα του Ναυπλίου) κύριοι της Αργολίδος θεωρούμενοι, μεταβαίνουν εις Άργος να επάρωσι λάφυρα. Μόνος ο λεγόμενος Καρύγιαννης Μανιάτης ευρέθη εκεί, και φεύγων δρομαίος, απήλθεν εις Μύλους... Τότε ο Τσιώκρης έδραμεν εκείσε με τινας στρατιώτας και με τον ειρημένον Καρύγιαννην... φονεύει δεκαεπτά, τρέπει τους λοιπούς εις φυγήν...». Ν. Σπηλιόπου, ό.π., τόμ. Α', σ. 398.

1083. Αναφέρεται ότι ο Δ. Τσόκρης μετά τη συμπλοκή στο Άργος ντύθηκε με λαμπρά τουρκικά ρούχα, προφανώς από τους σκοτωμένους εχθρούς. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 213, υποσημ. 2. Ότι οι Μανιάτες συνήθιζαν να ντύνονται με τα πολυτελή ρούχα αναφέρεται και στο αρχείο του Δ. Ρώμα, τόμ. Α., σ. 68. Γεννάται το ερώτημα μήπως και στη μάχη των Αμπελιών κάποιος Έλληνας ντυμένος με τέτοια ρούχα, ίσως ο Πίερος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης, δημιούργησε την εντύπωση ότι Τούρκοι βρέθηκαν στα νότια των Ελλήνων και προκάλεσε πανικό;

1084. Βλέπε παρακάτω ειδικό κεφάλαιο.

1085. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 118.

1086. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 214.

1087. Ο Δ. Τσόκρης μαζί με τους άλλους αρχηγούς των πολιορκητών είχαν κάψει και τον προηγούμενο χρόνο τους καρπούς γύρω από το πολιορκημένο Ναύπλιο, για να μη εφοδιάζονται οι Τούρκοι κατά τις εξόδους τους. Α μ β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 118.

του Αλήμπει έχουσα εν αυτή εναποταμειυμένας τροφάς, αι οποίαι εδύναντο να θρέψωσι τουλάχιστον δι' ένα μήνα το στράτευμα του Δράμαλη... Άξιος επαίνου είναι ο Δ. Τζώκρης δια τη οποίαν πρώτος αυτός έλαβεν πρόνοιαν του να εξαλείψει τους καρπούς δια του πυρός, την οποίαν προλαβόντες ως έργον πολλοί ακολούθως, δεν άφησαν καρπόν που πότε εντός του Άργους και εκτός».

Τον Αμβ. Φραντζή επιβεβαιώνει ο Θ. Κολοκοτρώνης ο οποίος, αναφερόμενος στους Τούρκους, γράφει¹⁰⁸⁸: «...Είχαν έλλειψη από τροφάς, διότι ο Τζώκρης είχε κάψει μ'προστήτερα τον κάμπο του Άργους». Ο Ν. Σπηλιάδης¹⁰⁸⁹ γράφει: «Τότε ο Τσιώκρης έδραμεν εκείσε μέ τινας στρατιώτας και με τον ειρηνέμον Καρύγιαννην... παραδίδει εις πυρ όσα γεννήματα ευρίσκονται εις τας αποθήκας εντός της πόλεως και εκτός εις τα αλώνια και αλλαχού. Τούτ' αυτό πράττουσιν ό,τε Κοντάκης, ο Σταματελλόπουλος και άλλοι...». Ο Μ. Οικονόμου¹⁰⁹⁰ αναφέρει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης συνάντησε τον Υψηλάντη στο Ταβούλι (Νταούλι) και γράφει: «Συνεννοήθησαν δε περί της ανάγκης του εμπρησμού των κατά το Αργολικόν πεδίον θημωνιών και αθερίστων ληϊών (ου ο Τσόκρης και οίκοθεν προκατήρξατο εν μέρει με τους Αργείους του)...».

Ο Καν. Δεληγιάννης¹⁰⁹¹ γράφει ότι η απόφαση για το κάψιμο των καρπών ήταν κοινή όλων των αρχηγών: «...Αλλά προτού ο εχθρός καταλάβει την Αργολίδα και προτού αναχωρήσει ο Κολοκοτρώνης από την Τριπολιτσάν έστειλαν αυτοί άπαντες (οι αρχηγοί) εκ συμφώνου και κατέκαυσαν όλα τα δεμάτια του Άργους και όλων των χωρίων του κάμπου, τα οποία εάν εύρισκαν οι εχθροί ήθελον προμηθεύσει ενός έτους τροφάς του στρατοπέδου των». Ο Φωτάκος¹⁰⁹² γράφει ότι στις 10 Ιουλίου ο Κολοκοτρώνης «Συγχρόνως διέταξε τον Δ. Τσιώκρη και λοιπούς καπεταναίους του Άργους να κάψουν τα δεμάτια και τα γεννήματα του κάμπου, δια να μη τα εύρουν οι Τούρκοι και έχουν περισσοτέρας τροφάς». Όπως αναφέρθηκε, το Φωτάκο διαψεύδει ο ίδιος ο Θ. Κολοκοτρώνης. Υπάρχει και άλλη εκδοχή που έγραψε ο Δ. Γ. Δημητρακάκης¹⁰⁹³, σύμφωνα με την οποία ο Πετρόμπεης έδωσε εντολή στον Τσόκρη να κάψει τους καρπούς του κάμπου, αλλά δεν έχει υποστηρικτές.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹⁰⁹⁴ στα απομνημονεύματά του αναφέρει τα ακόλουθα: «Έφθασαν λοιπόν οι εχθροί εις το πεδίον του Άργους, χωρίς να απαντήσουν ανθίστασιν. Αλλ' κατ' εκείνην την ημέραν είχαν προχωρήσει προς εκείνο το μέρος εις εν χωρίον λεγόμενον Κουτζοπόδι, ό,τε Πάνος Κολοκοτρώνης μετά ολίγων στρατιωτών, και οι αδελφοί και οι υιοί του Πετρόμπεη μετά τινων Μανιατών, και τινες Αργεioi

1088. Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 109.

1089. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 398.

1090. Μ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 259.

1091. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τόμ. Β', σ. 50.

1092. Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 220. Το Φωτάκο ακολουθεί ο Απ. Βακαλόπουλος, ό.π. τόμ. ΣΤ', σ. 230.

1093. Δ. Γ. Δημητρακάκης, Απομνημονεύματα, Αθήνα 2013, σ. 26.

1094. Π. Π. Γερμανός, ό.π., σ. 173. Περιγραφές υπάρχουν ακόμη πολλές, χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 214. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 405.

στρατιώται, επί λόγω δια να καύσουν τον σίτον, οπού ευρίσκετο εκεί εις αποθήκην. Όθεν τους επρόφθασαν οι εχθροί· και, επειδή ήσαν ολίγοι οι Έλληνες, δεν ηδυνήθησαν να αντισταθούν, αλλ' έφυγον· οι δε εχθροί έφιπποι τους κατεδίωξαν μέχρι τινός, και εφόνευσαν όσους επρόφθασαν· οι δε λοιποί επέστρεψαν εις το Άργος, και εκλείσθησαν εις μερικά οσπίτια, δια να εμποδίσουν την είσοδον των εχθρών. Αφού έμαθον τούτο εις τους Μύλους, εκίνησεν ο Υψηλάντης με ολιγίστους ανθρώπους οπού είχε, και, αφού έφθασεν εις το Άργος, βλέπων την πληθύν των εχθρών, και την ολιγότητα των Ελλήνων, και ότι ήτον αδύνατον να εμποδισθή η είσοδος των εχθρών, ανέβησαν όλοι και εμβήκαν εις το παλαιόκαστρον του Άργους, δια να φυλάζουν την θέσιν εκείνην. Αλλά το φρούριον τούτο κείται μεν εις θέσιν οχυρωτάτην, πλην διόλου ανεφοδίαστον, και μηδέ τροφάς είχαν, μηδέ ύλην πολεμικήν, εκτός όσον ρύζι και βούτυρον είχαν μετακομίσει εκεί οι Μανιάται¹⁰⁹⁵ από τα εργαστήρια του Άργους...».

Ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο οποίος μετά την καταφυγή της Κυβέρνησης στα πλοία, προσπαθούσε να στρατολογήσει, για να προβάλει άμυνα στους εισβολείς. Ο Ιωάννης Βασιλειάδης-Βυζάντιος¹⁰⁹⁶, που τον συνόδευε στις 6 Ιουλίου 1822, αναφέρει σε χειρόγραφο τα ακόλουθα: «...Εκίνησεν τέλος πάντων περί τας ενδεκάμισυ, μετά των περί αυτόν ολίγων, να υπάγη εις Κουτσοπόδιον, χωρίον απέχον του Άργους ώρας δύο, δια να καύση τας εν αυτώ τροφάς. Περιφερόμενος δε εις το Άργος, εστρατολόγει, όσους ηδύνατο, των οποίων και πολλοί έφευγον όπισθεν. Έξω δε του Άργους διάστημα ενός τετάρτου της ώρας ευρίσκει στρατοπεδευμένους, τον υιόν του Πετρόμπεη Γεώργιον και τον Αντώνιον Μαυρομιχάλην, έχοντας Μανιάτας έως διακοσίους· αυτοί ήσαν πρόθυμοι το να κινήσωσι εμπρός, αλλ' οι στρατιώται αντέτεινον, προβάλλοντες «πού οι Πελοποννήσιοι αρχηγοί, πού η Διοίκησις, πού οι επτακόσιοι στρατιώται αυτής...». Τότε ο Δημήτριος Υψηλάντης με εμπνευσμένη ομιλία προς τους Μανιάτες, τους ζήτησε να μιμηθούν τους αρχαίους Σπαρτιάτες. Οι Μανιάτες υποσχέθηκαν να εκστρατεύσουν την επομένη ημέρα 7 Ιουλίου. Ο Δ. Υψηλάντης, που εδώ φαίνεται να είναι ο εμπνευστής μιας πρώιμης πυρπόλησης, πληροφορήθηκε ότι στους Μύλους υπήρχαν στρατεύματα και πήγε προς συνάντησή τους.

Στη συνέχεια ο Ιω. Βασιλειάδης-Βυζάντιος αναφέρει: «...Σπαρτιάται καί τινες άλλοι μέχρι των εβδομήκοντα υπάγουσι εις Κουτσοπόδιον, δια να καύσωσι τας εκεί πολλάς ζωτροφίας και ενώ απέμεινον τρεις ή τέσσαρες οικίαι μόνον δια να πυρποληθώσι, επιπεσόντες οι εχθροί πεζοί και ιππείς υπέρ τας τέσσαρας χιλιάδας, εφόνευσαν μέχρι των τριάκοντα εξ αυτών εις την πεδιάδα. Εχθροί δε υπέρ τους εκατόν. Ορμαί

1095. Η μεταφορά των τροφίμων δεν πρέπει να σχετίζεται με τη γνωστή λαφυραγωγία. Αναφέρεται ότι οι Μανιάτες και οι άλλοι Έλληνες, που έκαigan τους καρπούς στο Κουτσοπόδι, δέχθηκαν την επίθεση των Τούρκων και συμπτύχθηκαν στην πόλη του Άργους, όπου και πολέμησαν. Όταν έληξε η μάχη λόγω του σκότους, οι Έλληνες πήραν από τα μαγαζιά της πόλης τρόφιμα και ανέβηκαν στο κάστρο.

1096. Ιω. Β α σ ι λ έ ι ο υ - Β υ ζ α ν τ ί ο υ, Αναμνήσεις από την καταστροφή του Δράμαλη, χειρόγραφο, ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', κυτίο 36, φάκ. 2, σελ. 52 και 62. Το έγγραφε το 1822 και ίσως έχει λιγότερα λάθη από άλλα μεταγενέστερα. Αναφέρεται στην προτρεπτική ομιλία του Δημ. Υψηλάντη στους Μανιάτες.

των Βαρβάρων συνεχείς (κοινώς γιουρούσια) και επίμονοι, δια να εισέλθωσι εις την πόλιν· ἀλλ' οι Έλληνες ἀντέτεινον δυνατά με ζημίαν των εχθρών. Επέπεσε τέλος το πλήθος όλο των εχθρών και πολιορκήσαν την πόλιν επολέμει ακατάπαυστα. Βλέποντας τούτο οι αρχηγοί Πείζαδὲ Γεώργιος και λοιποὶ γράφουσι εις τους Μύλους προς τον Πρίγκηπα και λοιπούς ότι αδυνατούν πλέον να αντισταθούν εις την επίμονον ορμήν των εχθρών και ότι μέλλωσι να τραβηχθώσι με τα στρατεύματά των εις το Παρθένι και Τουρνίκι (Δερβένια της Τριπόλεως). Το γράμμα τούτο κατετάραξε όλους, παρευθύς δε ο Πρίγκηψ Υψηλάντης εφιππεύσας τρέχει δρομαίως μετά των περί αυτών εις το στρατόπεδον του Άργους (όπου εξηκολούθη ο πόλεμος φοβερά) δια να εμψυχώση τα στρατεύματα και τους καπεταναίους (ώρα δε ήτο δεκάτη). Νικηθέντες δε οι εχθροὶ παρεχώρησαν εις την πεδιάδα, καίοντες πυρά. Οι καπεταναίοι επρόβαλον να τραβηχθώσιν εις Μύλους.

Ο δε Πρίγκηψ διατάττει τον Τσόκρην και Σταύρον¹⁰⁹⁷ να φυλάττωσι κατ' εκείνη την νύκτα το πεζεστένιον (κέντρον της πόλεως) και τας δύο άκρας αυτής, τους δε λοιπούς συμπαραλαβών, οίτινες ήσαν Πείζαδὲ Γεώργιος, Πάνος Κολοκοτρώνης και λοιποὶ τινές Καπεταναίοι, ανέβη εις την ακρόπολιν. Αλλ' η προφυλακή αφήσασα την πόλιν δια νυκτός κατέβη εις τους Μύλους και οι εχθροὶ περί το λυκαυγές κυριεύσαντες αυτήν περιτριγύρισαν τους πρόποδας του βουνού».

Από την περιγραφή του Ιωάννη Βασιλειάδη-Βυζαντίου προκύπτει ότι ο Δημήτριος Υψηλάντης στις 6 Ιουλίου παρότρυνε τους Μανιάτες να κάψουν τους καρπούς, μετά πήγε προς συνάντηση του Θ. Κολοκοτρώνη και στις 11 Ιουλίου από τους Μύλους που βρισκόταν πήγε στο Άργος που γινόταν η μάχη.

Ο Ν. Κασομούλης¹⁰⁹⁸ αναφέρει ότι: «...Οι Σπαρτιάται μετά πέντε ημέρας <οποὺ έμειναν> εις Κουτσοπόδι εκτυπήθησαν με εν σώμα του Δράμαλη». Δηλαδή από τη στιγμή που συναντήθηκαν με τον Δημήτριο Υψηλάντη έμειναν εκεί. Μήπως πρέπει να εννοήσουμε, ότι επί πέντε ημέρες έκαιγαν τους καρπούς στον κάμπο που εκτείνεται από το Άργος μέχρι το Κουτσοπόδι;

Οι Έλληνες που έκαιγαν τους καρπούς έδωσαν μάχη στον Αργολικό κάμπο και πρόφθασαν να απομακρυνθούν με σχετικά μικρές απώλειες. Τη μάχη μας περιγράφει ο Εμμ. Τσούχλος¹⁰⁹⁹ ως ακολούθως: «Έγινε δε και η απόφασις την πρωίαν να εξέλθωμεν εις την πόλιν του Άργους και εις όλα τα χωρία και να καύσωμεν όλα τα γεννήματα και τα δεμάτια, ως και έγινεν. Αλλά προς το τέλος της ημέρας 2 ώρα μ. μ., ότε εκαίομεν τα γεννήματα Μουτζοπουλού, αίφνης η εμπροσθοφυλακή, (Καβα-

1097. Πιθανώς Σταύρος είναι ο Σταυριανός Καπετανάκης, ο οποίος ήταν στο Κουτσοπόδι, έλαβε μέρος στη μάχη του Άργους, αλλά δεν μπήκε στο κάστρο, όπως οι άλλοι και πολέμησε στα Αμπέλια και στα ταμπούρια των Τούρκων. ΓΑΚ, Μικρ. Συλλ., φάκ. Κ 96 του Σταυριανού Καπετανάκη.

1098. Ν. Κασομούλης, τόμ. Α', ό.π., σ. 234

1099. Ε. Τζούχλος, Ιστορική Έκθεσις Εμμ. Τζούχλου: Περί των διατρεξάντων κατά τον ιερόν αγώνα κατά την πολιορκία Μονεμβασίας, Τριπόλεως και κατά του Δράμαλη επί του φρουρίου Άργους και της μάχης Κλένιας, «Εβδομάς», Αύγουστος 1886, σ. 406 κ.ε., αντίγραφο στα ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ, κυτό 36, φάκ. 2:

λαρία) των Τούρκων συγκειμένη περίπου εξ 700 μας έφθασε και τότε ηναγκάσθημεν να συσσωματωθώμεν εις σώμα τακτικόν της γραμμής, διότι ευρέθημεν εις την πεδιάδα μεταξύ Κουτσοποδίου και Άργους, και αν και με μεγίστην ορμήν ορμήσαντες οι ιππείς Τούρκοι εναντίον μας, όμως αντέστημεν δια να πολεμήσωμεν εις την πεδιάδα ως σώμα τακτικόν, και εις την πρώτην ορμήν δεν ηδυνήθησαν να μας βλάψουν, αλλά κατόπιν των έφθασε και ετέρα βοήθεια περί τας 2.000 ιππείς και ούτω ορμήσαντες και δευτέραν ορμήν, μας ηνάγκασαν να τραπώμεν εις φυγήν, διότι ημείς είμεθα ολίγοι έως 600, οι δε ιππείς Τούρκοι περί τας 3.000. Αλλ' ενώ εφεύγαμε κατά καλήν τύχην ευρέθη το κόμμα του ποταμού Ξηριά (η όχθη του ποταμού Ίναχου), όπου εκεί εσταματήσαμεν, ευρώντες οχυρώματα, το άκρον του ποταμού και αντέστημεν κατά του εχθρού, καθ' ου εκάμαμεν αρκετήν φθοράν, έπεσαν δε και εδικοί μας 9 φονευθέντες και 11 πληγωμένοι. Εισήλθομεν εις την πόλιν του Άργους, και εν μέρος ανέβησαν εις το φρούριον, όπου εδυνήθημεν να μεταφέρωμεν μερικάς τροφάς και πολεμοφόδια εις το φρούριον. Προς τα εξημερώματα ήλθεν όλον το σώμα του Δράμαλη...». Για τις τροφές, που βρέθηκαν στο κάστρο του Άργους, υπάρχει και η εκδοχή, ότι οι μπακάληδες¹¹⁰⁰ μετέφεραν τρόφιμα στο κάστρο για να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού.

Οι συγγραφείς αποφεύγουν να καθορίσουν χρονολογικά τη μάχη στο Κουτσοπόδι. Από την περιγραφή του Τσούχλου προκύπτει, ότι η μάχη άρχισε στις 2 το απόγευμα για να λήξει το βράδυ και την επομένη το πρωί ο στρατός του Δράμαλη κατέκλυσε την πεδιάδα του Άργους. Αφού με το πρώτο φως της 12^{ης} Ιουλίου έφθασε ο Δράμαλης στην Αργολίδα, η μάχη στο Κουτσοπόδι θα πρέπει να έγινε στις 11 Ιουλίου.¹¹⁰¹

Υπάρχουν μεγάλες αντιφάσεις ως προς τον αριθμό των Ελλήνων που ήταν στο Κουτσοπόδι, ώστε άλλος να γράφει 70 και άλλος 600 που είναι ασυμβίβαστες. Πιθανώς στην περιοχή μεταξύ Άργους και Κουτσοποδίου θα ήταν σκορπισμένοι οι 600 και στο χωριό Κουτσοπόδι θα είχαν πάει μόνο 70.

Εκτός από το Σπ. Τρικούπη κανένας άλλος δεν αναφέρεται στη συμβολή τού Αθ. Καρύγιαννη, ο οποίος με τη στάση του ξύπνησε τους λιγοστούς Έλληνες από το λήθαργο και την αδράνεια που τους είχε προκαλέσει ο πανικός του επερχομένου κινδύνου. Αυτοί οι οποίοι πήραν μια πρώτη γεύση νίκης, διώχνοντας τους Τούρκους ιππείς από το Άργος, στη συνέχεια έκαψαν τα σπαρτά και αυτό αποτέλεσε το θεμέλιο του μετέπειτα θριάμβου.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως διάφορα στρατιωτικά σώματα μπήκαν στο κάστρο και από εκεί κατέβηκαν στο Κουτσοπόδι, για να κάψουν ό,τι είχε απομείνει στη γύρω περιοχή. Ανάμεσα¹¹⁰² σε αυτούς αναφέρονται ο Υψηλάντης, ο Τσόκρης,

1100. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 230.

1101. Είναι οι τροφές που βρέθηκαν στο κάστρο του Άργους.

1102. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 221. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 214. Ο Π. Π. Γερμανός, ό.π., σ. 173, γράφει ότι οι Τούρκοι καταδίωξαν από το Κουτσοπόδι τους Έλληνες, οι οποίοι

ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο Αντ. Κουμουστιώτης κ.ά., από τους Μανιάτες ήσαν ο Αντώνιος, ο Γεώργιος και ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Κατσάκος-Μαυρομιχάλης, ο Πιέρος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης, οι Καπετανάκηδες, οι Κουμουνδουράκηδες κ.ά. Το πρωί της 12^{ης} Ιουλίου φάνηκαν στον κάμπο της Αργολίδας τα πρώτα τμήματα του τουρκικού ιππικού. Οι Έλληνες έδωσαν μάχη και πρόφθασαν να απομακρυνθούν μέχρι την πόλη του Άργους και τελικά να ζητήσουν καταφύγιο στο φρούριο του Άργους.

Μετά τη σύγκρουση στο Κουτσοπόδι έφθασε εκεί και ο Ηλίας Σαλαφατίνος, που επέστρεφε από τα Δερβένια της Μεγαρίδος και κλείστηκε και αυτός στο κάστρο του Άργους¹¹⁰³.

Κατά τη μάχη αυτή σκοτώθηκαν δέκα περίπου Έλληνες. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν ο Μιχαήλ Δ. Μαυρομιχάλης¹¹⁰⁴, ο Παναγιώτης Δ. Χριστοδουλάκης-Καπετανάκης¹¹⁰⁵ και ο Γεώργιος Καρύγιαννης¹¹⁰⁶. Αναφέρεται ακόμη ότι ο Παναγιώ-

υποχωρούντες έφθασαν στο Άργο και κλείστηκαν σε ορισμένα σπίτια, για να εμποδίσουν την είσοδο των εχθρών στην πόλη. Ο Υψηλάντης που ήταν στους Μύλους έσπευσε εκεί και όλοι μαζί μπήκαν στο κάστρο του Άργους. Ο Σταυριανός Καπετανάκης, στην αίτησή του προς την επιτροπή εκδουλεύσεων το 1833, αναφέρει μάχες στο Κουτσοπόδι, τη χώρα του Άργους, τα Αμπέλια και τα ταμπούρια των Τούρκων. ΓΑ Κ, φάκ. Κ 96. Συνεπώς δεν μπήκε στο κάστρο, αλλά έμεινε στην πόλη του Άργους.

1103. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)405.

1104. Συνήθως αναγράφεται το όνομα του φονευθέντος ως «Παναγιώτης Μαυρομιχάλης», αλλά Παναγιώτης ήταν ο αδελφός του. Σε πιστοποιητικό που εκδόθηκε στις 25 Μαρτίου 1865 από τον Αντώνιο και Αναστάσιο Μαυρομιχάλη και τον Νικόλαο Πιεράκο αναγράφονται τα ακόλουθα: «...ότι ο μακαρίτης Μιχαήλ Δ. Μαυρομιχάλης εξ Αρεοπόλεως του δήμου Οιτύλου εξ υπαρχής του ιερού αγώνος δράξας τα όπλα ... περυσινή εις διαφόρους κατά των εχθρών μάχας... και εις την κατά του Δράμαλη μάχην του Άργους (Κουτσοπόδιον) οπου εφονεύθη ηρωικώς και γενναίως περί τα μέσα του έτους 1822 χίλια οκτακόσια είκοσι δύο. Δι' ο χάριν της αληθείας και κατ' αίτησιν του αδελφού του Παναγιώτη Δ. Μαυρομιχάλη, όπερ είναι ο μόνος γνήσιος αδελφός και κληρονόμος αυτού, αφήται το παρόν προς χρήσιν του». Από την επιτροπή εκδουλεύσεων χαρακτηρίστηκε ως υπολοχαγός με αριθ. μητρ. 01484. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 125, φάκ. αριθ. 56. Στο Αρχείο του Ρήγα Παλαμήδη σημειώνεται ως Παναγιώτης Μαυρομιχάλης. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)405, στίχ. 271.

1105. Ιω. Γιανναρόπουλου, ό.π., στίχ. 270. Η οικογένεια Καπετανάκη έφερε και το όνομα του γενάρχου της Χριστοδουλάου, π.χ. Μύλοι των Χριστοδουλιάνων. Στο Κουτσοπόδι έπεσε μαχόμενος ο Παναγιώτης Δ. Καπετανάκης-Χριστοδουλάκης, που ελέγγο και Δημητράκης από το όνομα του πατέρα του. Από παράδοση δίνεται η λαθεμένη πληροφορία ότι σκοτώθηκε στο Κουτσοπόδι ο Δημητράκης Καπετανάκης. Από την επιτροπή εκδουλεύσεων ο Παν. Δημ. Καπετανάκης χαρακτηρίστηκε ως ανθυπολοχαγός με αριθ. μητρ. 02427. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, φάκ. αριθ. 15.

1106. Ήταν από τη Γιάννιτσα, κατοικούσε στα Γιαννιτσάνικα και είχε παντρευτεί κόρη του Δημητράκη Χριστ. Καπετανάκη. Είχε εκστρατεύσει μαζί με τον κουνιάδο του Παναγιώτη Δ. Καπετανάκη και με πολλούς άλλους Μανιάτες βρέθηκαν στον κάμπο του Άργους. Πήγαν στο Κουτσοπόδι να κάψουν τους καρπούς και τις θυμωιές, όπου και μαζί σκοτώθηκαν από το ιππικό του Δράμαλη. Αναφέρεται στο φάκελο του Παναγιώτη Δημ. Καπετανάκη. Στα Α. Χ. Ε. Β. Ε., στο φάκελο του Γιαννιού Καπετανάκη, κουτί 73, φάκ. αριθ. 7, αναφέρεται: «...πεσόντες έκτοτε εις την μάχην Κουτσοποδίου δύο πρώτοι μου εξαδέλφοι ο Παναγιώτης Δημ. Καπετανάκης και ο Γεώργιος Καρύγιαννης...».

της Σπ. Γεωργικέας¹¹⁰⁷ από τη Μεγάλη Χώρα Γαϊτσών τραματίστηκε στο κεφάλι. Οι υπόλοιποι κατέφυγαν σε ασφαλή μέρη.

Την ίδια νύχτα ο Τσόκρης και ο αναφερόμενος ως Σταύρος¹¹⁰⁸ (πιθανώς Σταυριανός Καπετανάκης) εγκατέλειψαν την πόλη του Άργους και πήγαν στους Μύλους, Προφανώς διότι δεν είχαν την απαιτούμενη στρατιωτική δύναμη για να κρατήσουν την πόλη, ενώ με το χάραμα οι εχθροί πολιορκήσαν το φρούριο.

Η ενίσχυση της φρουράς του κάστρου του Άργους

Ο Θ. Κολοκοτρώνης στον Αχλαδόκαμπο συνάντησε στις 9 Ιουλίου τον Δημήτριο Υψηλάντη, τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τον Παναγιώτη Κρεββατά και άλλους. Συσκεφθέντες στις 10 Ιουλίου αποφάσισαν να επανδρωθεί το κάστρο του Άργους, για να επιβραδυνθεί η πορεία του Δράμαλη. Γι' αυτό έστειλαν εκεί τους οπλαρχηγούς Αντώνη Κουμουστιώτη, Πέτρο Μπαρμπιτσιώτη και Θεοδωρή Νικολόπουλο¹¹⁰⁹.

Μαζί με αυτούς το βράδυ της 11^{ης} Ιουλίου μπήκαν στο κάστρο του Άργους¹¹¹⁰ ο Δ. Υψηλάντης, ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο Γεώργιος και Ιωάννης Μαυρομιχάλης με πολλούς ακόμη Μανιάτες, κ.ά. Ήταν όσοι πολέμησαν στην πόλη του Άργους, μετά την προσβολή από τουρκικές δυνάμεις αυτών που έκαιγαν τους καρπούς στον κάμπο και στο Κουτσοπόδι. Δεν είχαν όμως οι Έλληνες μαζί τους αρκετά εφόδια, για να αντιμετωπίσουν την περίπτωση μιας πολυήμερης πολιορκίας.

1107. Αναφέρεται ότι ο Παναγιώτης Σπ. Γεωργικέας στη μάχη του Αγίου Αθανασίου της Καρύταινας ήταν ένας από τους σημαιοφόρους του Χριστόδουλου Καπετανάκης και έπιασαν το γεφύρι για να εμποδίσουν τους Τούρκους να φθάσουν εύκολα στην Καρύταινα. Με αυτή την ενέργεια ανάγκασαν τους Τούρκους να περάσουν μέσα από το ποτάμι και να πνιγούν πολλοί. Στο Κουτσοπόδι τραυματίστηκε στο κεφάλι. Από την επιτροπή εκδουλεύσεων χαρακτηρίστηκε ως υπαξιωματικός β' τάξης με αριθ. μητρ. 04297 (013113). Κουτί 31, φάκ. 27. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μανιάτες αγωνιστές, ό.π., σ. 138.

1108. Σταύρος ίσως είναι ο Σταυριανός Καπετανάκης, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

1109. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 105. Σε σημείωμα Ανωνύμου Λακεδαιμόνος, το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ε θ ν ο φ ύ λ α ξ» της 11^{ης} Οκτωβρίου 1872, που βρίσκεται στα Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ', κτύιο 36, φάκ. 2, αναφέρονται τα ακόλουθα για την κατάληψη του φρουρίου. Όταν έγινε η σύσκεψη στο Ταβούλι, οι Έλληνες στρατιώτες δεν υπερέβαιναν τις 3.500 και ήταν πολύ δύσκολο να αντιπαραταχθούν στη στρατιά του Δράμαλη και να εμποδίσουν την άνοδό του στο κέντρο της Πελοποννήσου. Σε ερώτηση του Κολοκοτρώνη, αν θα μπορούσαν να κρατήσουν το Δράμαλη για 5-6 ημέρες στην Αργολίδα, μέχρι να φθάσουν οι αναμενόμενες ενισχύσεις, ο γερο-Κουμουστιώτης απάντησε: «... Μπορούμε αν πιάσωμεν εκείνην την παλιόμανδρα (δεικνύων το εκείθεν φαινόμενον ερημόκαστρον του Άργους) και κρατήσωμεν τους Τούρκους κάμποσες ημέρες». Ο Κολοκοτρώνης τον ρώτησε αν πηγαίνει αυτός και πόσους στρατιώτες θέλει κι ο Κουμουστιώτης απάντησε: «Πάω, μα θέλω να έρθουν το παιδί το δικό σου και του Μπέη». Αναφέρεται ακόμη ότι ο Πετρόμπεης παρατήρησε ότι θα είναι καλό να κλειστούν στο φρούριο πολλοί Μανιάτες «δυνάμενοι να αμυνθώσι (ως συνηθισμένοι εν τοις πύργοις των) επιτυχέστερον». Για την είσοδο στο φρούριο του Πάνου Κολοκοτρώνη και του Γεωργάκη και Ιωάννη Μαυρομιχάλη υπάρχουν και άλλες εκδοχές.

1110. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 16. Υπολογίζει τους εγκλεισθέντες στο κάστρο σε 900.

Αναφέρεται ότι στο κάστρο είχαν κρύψει μερικοί κάτοικοι του Άργους ή Μανιάτες τρόφιμα από μπακάλικά, όπως ρύζι, ζάχαρι, τυρί, σαρδέλλες κ.ά. ακόμη και έπιπλα, αλλά δεν υπήρχε επάρκεια νερού. Άλλοι ισχυρίζονται ότι είχαν μεταφερθεί εκεί για φύλαξη αντικείμενα αρπαγής από τη λεηλασία του Άργους¹¹¹¹. Κατά την επικρατέστερη εκδοχή μετά τη μάχη στη χώρα του Άργους οι στρατιώτες, που θα ανέβαιναν στο φρούριο, πήραν μαζί τους από την εγκαταλειφθείσα πόλη μερικά τρόφιμα και πολεμοφόδια¹¹¹².

Όπως αναφέρει ο Σπ. Τρικούπης¹¹¹³, οι οπλαρχηγοί που πήραν εντολή να πάνε στο κάστρο, βρήκαν υψωμένη την ελληνική σημαία: «...Ούτοι φθάσαντες πλησίον της ακροπόλεως ηπόρησαν και εχάρησαν ιδόντες κυματίζουσιν επί της κορυφής της ελληνικήν σημαίαν, εισήλθον προθυμότεροι, ησπάσθησαν εγκαρδίως τον Καρύγιαν-νιν και κατέλαβαν και την υπ' αυτήν μονήν της Κατακεκρυμμένης...».

Η συμβολή του ξεχασμένου ήρωα Αθανασίου Καρύγιαννη ήταν σημαντική, διότι, όπως αναφέρθηκε, αν δεν υπήρχε η σημαία του στο τείχος, οι Τούρκοι θα είχαν στείλει κάποιο απόσπασμα να πιάσει το φρούριο του Άργους και τότε η εξέλιξη του αγώνα θα ήταν ίσως διαφορετική.

Ο Ν. Σπηλιάδης¹¹¹⁴ γράφει: «...Οι Τούρκοι είχαν δώσει την προσοχήν των εις το φρούριον του Άργους· νομίζουσιν ότι εις αυτό θα εύρωσι θησαυρούς χρημάτων και τροφάς, και επολιόρκησαν τους Έλληνες, οίτινες αριθμούνται ήδη ως επτακόσιοι. Έμαθον δε ότι αυτοί συμπολιορκούνται ο Υψηλάντης, ο υιός του Κολοκοτρώνη, και οι υιοί του Μαυρομιχάλη· ο Δράμαλης νομίζει ότι, αν τούτους αιχμαλωτίση, κατώρθωσε πολύ· άλλωστε ήθελε να κυριευθή το φρούριο αυτό, διά να μην αφήση οπίσω του δύναμιν εχθρών...».

Ο Ν. Κασομούλης¹¹¹⁵ γράφει: «...Εκτεθημένον ούτως το στρατόπεδον των Ελλήνων, εξέπληξε διά την τόλμην του τον Δράμαλην, και χωρίς να κάμη κανέν άλλο κίνημα, όλον του το στράτευμα το μετεχειρίσθη εις την πολιορκίαν του Άργους...».

Ο Αμβ. Φραντζής¹¹¹⁶ γράφει: «...ο δε Δράμαλης πολιώρκησε στενά την Ακρόπολη του Άργους, ελπίζων ότι ήθελεν εύρη εν αυτή τον πλούτον του Κροίσου, και πολλάς τροφάς, και ότι ήθελε συλλάβει τους εν τη Ακρόπολει επισήμους οπλαρχηγούς και λοιπούς Έλληνες...».

Ο Άγγλος ιστορικός Γεώργιος Φίνλεϋ¹¹¹⁷, ο οποίος δεν επηρεάστηκε από προσωπολατρία, για να εστιάσει τους ύμνους του σε ορισμένους μόνο αγωνιστές,

1111. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., 3(1970-1)404. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σσ. 229, 231. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 173-4.

1112. Ε. Τζούχλου, ό.π.

1113. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 180.

1114. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 408.

1115. Ν. Κασομούλη, ό.π., τόμ. Α', σ. 233.

1116. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 215.

1117. Γ. Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 369-70.

στους ευνοημένους της ιστορίας, έγραψε για τη σημασία της άμυνας στο κάστρο του Άργους: «...Την ώρα που υπουργοί, γερουσιαστές και καπεταναίοι έτρεχαν να επιβιβαστούν στα πλοία στο λιμάνι της Λέρνας και οι άνθρωποί τους ήταν απασχολημένοι με λεηλασίες, μερικοί εθελοντές ανέβηκαν στην αρχαία Ακρόπολη του Άργους και οχυρώθηκαν στα ερείπια του κάστρου της Λάρισας. Οι άνδρες αυτοί έδειξαν, μέσα σε εκείνον το γενικό πανικό, τέτοιον αξιοθαύμαστον πατριωτισμό, ώστε θα έπρεπε η Ελλάδα με ευγνωμοσύνη να μνημονεύει το όνομα του καθενός. Κράτησαν τη θέση εκείνη με πείσμα και η επιτυχία τους ενεθάρρυνε τόσο το στρατό που είχε αποτραβηχθεί στη Λέρνα, ώστε γύρισε πίσω και κατέλαβε τη γραμμή του ποταμού Ερασίνου...». Μπορούμε να προσθέσουμε ότι εξ ίσου δεν θα έπρεπε να λησμονηθεί η συμβολή του Αθανασίου Καρύγιαννη στην πανωλεθρία του Δράμαλη. Η λησμονιά, που κάλυψε το όνομά του και την προσφορά του, αποτελεί ένα ακόμη δείγμα αχαριστίας και προχειρότητας των νεωτέρων Ελλήνων. Ο Δήμος της Καλαμάτας έχει την υποχρέωση πολλούς ακόμη να τιμήσει.

Η πρώτη έξοδος από το κάστρο του Άργους

Επειδή οι τροφές και το νερό των 900 Ελλήνων, που ήταν κλεισμένοι στο κάστρο του Άργους, άρχισαν να ελαττώνονται επικίνδυνα, κρίθηκε ότι ένα μέρος αυτών θα έπρεπε να το εγκαταλείψει¹¹¹⁸.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης ζήτησε από τον Πλαπούτα, που βρισκόταν στο Σχοινοχώρι, να βγάλει τον Πάνο από το κάστρο του Άργους. Την ευκαιρία αυτή εκμεταλλεύτηκαν οι πολιορκημένοι για να μειωθεί σημαντικά ο αριθμός τους, ώστε να επαρκέσουν τα εφόδια και το νερό γι' αυτούς που θα παρέμεναν. Με τη βοήθεια των αρχηγών των ελληνικών σωμάτων που βρίσκονταν στο Κεφαλάρι ο Πλαπούτας επιτέθηκε στις 15 ή 16 Ιουλίου¹¹¹⁹ εναντίον των Τούρκων και μετά από πεισματώδη μάχη τούς ανάγκασε να αποσυρθούν.

Ο Νικ. Σπηλιάδης¹¹²⁰ αναφέρει σχετικά με τα γεγονότα εκείνα: «...Ο Πλαπούτας εκίνησε από το Σχοινοχώρι με το σώμα του, και φθάσας επί τινος λόφου αντίκρυ των Ακόβων, διέταξε και εκένωσαν δις οι στρατιώται τα τουφέκια των· επομένως προεχώρησαν εις τους πρόποδας του παρακειμένου όρους. Έδραμον λοιπόν οι Τούρκοι εναντίον του έως τρεις χιλιάδες πεζοί και ιππείς, και επλησίασαν μέχρι βολής τουφεκίου και ήρχισαν να μάχωνται· οι Έλληνες τους αντέκρουον· αφ' ου δε επλησίασαν και οι

1118. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 215-6.

1119. Στις 15 Ιουλίου γράφει ο Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 182. Στα μέσα του μηνός γράφει ο Μ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τομ. Α', σ. 263 και ο Ν. Σ π η λ ι ά δ η ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 411. Στις 16 γράφουν ο Φ ω τ ά κ ο ς, Απομνημονεύματα, σ. 226 και ο Δ. Κ ό κ κ ι ν ο ς, ό.π., τόμ. Δ', σ. 334. Στις 15 ή 16 γράφει ο Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ α ς, Στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε.», τόμ. ΙΒ', σ. 248. Στις 18 γράφει ο Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 229.

1120. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 411.

από τον Ερασίνον (Κεφαλάρι) κινηθέντες, ώρμησαν με τόσην ευθαρσίαν κατά των Τούρκων, ώστε τους εβίασαν να τραπώσιν εις φυγήν με πολλήν αταξίαν, και ούτως έμειναν κύριοι του μέρους εκείνου των Ακόβων. Οι δ' από τον Ερασίνον ελθόντες ηνώθησαν με τον Πλαπούταν, έλαβον συγκοινωνίαν με τους εν τω φρουρίω την νύκτα, συμπαρέλαβον τον Υψηλάντην και τον Πάνον Κολοκοτρώνην με τους ημίσεις στρατιώτας, ενεθάρρυναν τους επιλοίπους να υπερασπίσωσι το φρούριον, υπεσχέθησαν να τους φέρωσι και πυροβόλα και ανεχώρησαν οι μεν εις τον Ερασίνον με τον Υψηλάντην, οι δε με τον Πάνον εις το Σχοινοχώρι¹¹²¹...»

Τότε βρήκαν την ευκαιρία και βγήκαν πολλοί από τους σημαντικούς που ήταν κλεισμένοι στο κάστρο, όπως ο Υψηλάντης, ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Σαλαφατίνος, ο Πάνος Κολοκοτρώνης κ.α. Να σημειωθεί ότι ο Ν. Σπηλιάδης δεν ανέφερε τους Μαυρομιχαλαίους, ούτε όσους βγήκαν, ούτε όσους έμειναν, προφανώς από δυσμενή προκατάληψη.

Παρέμειναν στο κάστρο ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ο Πιέρος Βοϊδής-Μαυρομιχάλης, ο Αντ. Κουμουστιώτης, ο Νικ. Μπαρμπιτζιώτης και ο Αθ. Καρύγιαννης μαζί με 450 μαχητές. Μετά από αυτήν την έξοδο οι Τούρκοι ενίσχυσαν την πολεμική τους δύναμη με ικανό αριθμό προσωπικού, κατασκεύασαν ταμπούρια και η πολιορκία έγινε πió σφιχτή και πιο αποτελεσματική¹¹²².

Πριν να αποχωρήσει από το φρούριο, ο Δημήτριος Υψηλάντης μίλησε εμπνευσμένα στους στρατιώτες που έμειναν στο κάστρο και τους υποσχέθηκε ότι δεν θα τους άφηναν να χαθούν¹¹²³. Παράλληλα ο Δ. Πλαπούτας μαζί με τους άλλους που έφθασαν στο κάστρο εφοδίασαν τους πολιορκημένους με τα αναγκαία, ώστε το κύριο πρόβλημά τους ήταν πλέον μόνο η έλλειψη νερού.

Η μάχη των Αμπελιών

Οι Τούρκοι, που ήταν στρατοπεδευμένοι στην πόλη του Άργους και στη γύρω πεδιάδα, αρχικά φύλασσαν χωρίς ιδιαίτερη προσοχή την είσοδο του κάστρου. Μετά όμως την έξοδο μέρους των πολιορκημένων, οι Τούρκοι κατασκεύασαν ταμπούρια στη δυτική πλευρά του κάστρου, για να ελέγχουν με ασφάλεια την πύλη του και την πιθανή νέα έξοδο. Η επικοινωνία των κλεισμένων στο κάστρο με τους εκτός ήταν πλέον αδύνατη και μόνο με φανούς μπορούσαν να συνεννοούνται.

Ελληνικά στρατόπεδα ήταν στους Μύλους της Λέρνης¹¹²⁴ (Αφεντικούς) με τον Πετρόμπεη και τον Κρεββατά, στο Κεφαλάρι (Μύλοι Άργους) με τον Δημ. Υψηλά-

1121. Αναφέρεται ότι στο φρούριο έμειναν και οι δύο Μαυρομιχαλαίοι, Γιωργάκης και Ιωάννης, για το οποίο δυσανεστήθηκε η οικογένειά τους. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Β', σ. 51. Μόνο ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης έμεινε στο κάστρο.

1122. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)405. Φ ω τ ά κ ο υ. Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 226.

1123. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, σ. 226-7.

1124. Την οχύρωση των Μύλων της Λέρνης είχε αναλάβει ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης με τον Αναστάσιο και Πανάγο Δεληγιάννη. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Β', σ. 51.

ντη και τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη¹¹²⁵, στο Σχοινοχώρι, με τον Πλαπούτα και στα Δερβενάκια με τον Αποστόλη Κολοκοτρώνη. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης περιφερόταν στις διάφορες θέσεις που κρατούσαν οι ελληνικές δυνάμεις και ήταν ο πιο δραστήριος από όλους τους άλλους αρχηγούς.

Από τους Έλληνες, που ήταν στο Κεφαλάρι με αρχηγούς το Δημήτριο Υψηλάντη και τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη¹¹²⁶, αποφασίστηκε να γίνει μια ακόμη προσπάθεια για να εφοδιαστεί το κάστρο του Άργους. Ήθελαν μαζί με τα άλλα εφόδια να μπάσουν και ένα κανόνι που παραχώρησε η Μπουμπουλίνα. Στις 19 Ιουλίου¹¹²⁷ προωθήθηκαν στρατεύματα από το Κεφαλάρι προς το νότιο μέρος του Άργους, κατέλαβαν το ναό της Παναγίας (Θεοτόκου) και οχυρώθηκαν πίσω από μια μεγάλη σε μήκος μάντρα¹¹²⁸ και άλλοι στα αμπέλια και μέχρι το απέναντι από το κάστρο ύψωμα, που συνέχειά του έφθανε μέχρι το Κεφαλάρι¹¹²⁹. Εκεί ήταν ο Δ. Τσόκρης με ένα σώμα 250 Αργείων, ο Μήτρο Πέτροβας, ο Κεφάλας και ο Παπατσώνης με Μεσσήνιους, ο Ηλίας Τσαλαφατίνος και οι άλλοι Μανιάτες κ.ά., συνολικά 800 μαχητές.

Υπάρχει μια διχογνωμία αν κλήθηκε σε βοήθεια ο Πλαπούτας ή όχι, διότι δεν πήρε μέρος στη μάχη. Αν χτυπούσε τους Τούρκους από την πλευρά της Άκοβας, που βρίσκεται δυτικά του κάστρου, θα τους δημιουργούσε έναν αποτελεσματικό αντιπερισπασμό. Από μια μερίδα λέγεται ότι κλήθηκε έγκαιρα και δεν πήγε, ενώ από την άλλη υπάρχει η κατηγορία ότι δεν τον κάλεσαν. Προσθέτουν ακόμη ότι ο Αντώνης Μαυρομιχάλης, που ορίστηκε ως αρχηγός, φάνηκε κατώτερος των περιστάσεων και δεν μπόρεσε να οδηγήσει στη νίκη τους Έλληνες. Ο Ν. Σπηλιάδης¹¹³⁰ χαρακτηρίζει «ως απαισίως κροτηθείσαν εκείνην μάχην» και συμπληρώνει ότι οι στρατιώτες βλασημούσαν τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη πως τους πήρε στο λαιμό του. Προηγουμένως όμως αναφέρει ότι έγιναν 17 έφοδοι του τουρκικού ιππικού και με επιτυχία απεκρούστησαν. Τελικά ένα τυχαίο και απρόβλεπτο γεγονός έγινε αιτία να χαθεί η μάχη και είναι άδικο να καταλογίζονται ευθύνες στο Μαυρομιχάλη. Άλλοι¹¹³¹ αναφέρουν

1125. Αναφέρεται ότι μαζί του είχε και τον Ηλία Σαλαφατίνο. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 216. Δ. Κ ό κ κ ι ν ο υ, ό.π., τόμ. Δ', σ. 334.

1126. Στο σχέδιασμα ιστορίας του Ρήγα Παλαμήδη αναφέρεται ότι αρχηγοί ήταν ο Δ. Υψηλάντης και ο Αντ. Μαυρομιχάλης. Γ ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)405. Κ. Α. Κ ο τ σ ώ ν η, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)435.

1127. Δεν υπάρχει ομοφωνία για την ακριβή ημερομηνία.

1128. Η μάντρα αυτή που αναφέρεται ως Βέργα, εκρατείτο από το Γεωργάκη Μαυρομιχάλη και τον Ηλία Κατσάκο-Μαυρομιχάλη, δέχθηκε δε τρεις επιθέσεις του τουρκικού ιππικού. Στον Αγώνα αυτόν ήταν παρόντες ο Αθανασούλης και ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης καθώς και ο Σταυριανός Καπετανάκης και ο Γιαννιός Καπετανάκης με άλλους της οικογενείας, οι οποίοι αναφέρονται και ως Χριστοδουλιάνοι. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)405-6.

1129. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 217.

1130. Ν ι κ. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 412-3.

1131. Η λ ί α Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, ό.π., σ. 42.

ότι την αρχηγία είχαν από κοινού ο Δημήτριος Υψηλάντης και ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης.

Απέναντι από τους Έλληνες συγκεντρώθηκε μεγάλη τουρκική δύναμη και έγιναν μάχες πολύ πεισματώδεις. Ο εχθρός έστρεψε τις δυνάμεις του κυρίως στο δεξιό μέρος της Ελληνικής παράταξης, προς το ναό της Θεοτόκου. Έγιναν επί τριώρο πολλές εχθρικές επιθέσεις πεζών και ιππέων, αναφέρεται ο αριθμός 15, αλλά απεκρούστησαν από αυτούς που κατείχαν τη θέση των αμπελιών. Οι εχθροί δεν μπόρεσαν να σπάσουν την ελληνική παράταξη και ήταν μάλλον έτοιμοι να υποχωρήσουν, όταν ένας γενειοφόρος, πιθανώς ιερωμένος¹¹³², που ήταν στην άκρη της αριστερής πτέρυγας, βλέποντας έναν πιθανώς Τούρκο ιππέα¹¹³³ ή Έλληνα που τον εξέλαβε ως Τούρκο ερχόμενο προς το μέρος του, νομίζοντας δε ότι πίσω του έρχονται και πολλοί άλλοι εχθροί, άρχισε να φωνάζει «Τούρκοι, Τούρκοι» και τρέχοντας έφυγε προς τα πίσω, εγκαταλείποντας χωρίς λόγο τη θέση του.

Με τις φωνές του προκάλεσε πανικό και παρέσυρε τους άλλους Έλληνες και άρχισαν να υποχωρούν προς το βουνό, που βρίσκεται πρὸς το Κεφαλάρι. Το τουρκικό ιππικό τους βρήκε σε πεδινό μέρος και τους κατέκοψε με ευκολία. Από τους Έλληνες σκοτώθηκαν 153 και άλλοι 64 τραυματίστηκαν. Μεταξύ των νεκρών αναφέρεται ο Γεώργιος Μονέδας¹¹³⁴ από τους Μπουλαριούς του δήμου Μέσσης. Οι περισσότεροι από τους νεκρούς ήταν Μεσσήνιοι ιδίως από το σώμα του Κεφάλαια και πολλοί Μανιάτες¹¹³⁵. Αναφέρεται ότι και από τους εχθρούς, που έκαναν τόσες επιθέσεις, σκοτώθηκαν περίπου 250.

Όταν οι πολιορκημένοι στο φρούριο είδαν τους Έλληνες να πλησιάζουν νότια του Άργους, στο ναό της Παναγίτσας, νόμισαν ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή για να επιχειρήσουν έξοδο. Βγήκαν από το φρούριο και κατέλαβαν ένα προμαχώνα, αλλά τότε άρχισε η υποχώρηση των Ελλήνων μαχητών και αναγκάστηκαν να επιστρέψουν¹¹³⁶.

1132. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 412, γράφει γι' αυτόν: «...στρατιώτης με γένεια από το Νεοχώρι της επαρχίας του Αγιοπέτρου...». Υπάρχει και άλλη εκδοχή: «...αποδειλιών εν οχύρωμα Αργείων εις τους Αμπελώνας υπό τον Κακάνην και Τσιώκρη και τρέπεται εις φυγήν· τότε ορμά κατ' αυτού το ιππικόν καταδιώκον αυτούς εις το πεδión, αποδειλιούν και το του Πέτροβα και Κεφάλαια και τ' άλλα και τρέπονται άπαντα εις φυγήν τρέχοντα προς την υπώρειαν να διασωθώσι, αφήσαντες άπαντες τον Παπατσώνην μόνον, με το σώμα του έως 600 εις την διάκρισιν του εχθρού, και επιπεσόντος κατ' αυτού του ιππικού αντέστη γενναίως πολεμήσας υπέρ την μίαν ώραν και ουδείς ηδυνήθη να του δώση την παραμικράν βοήθειαν...». Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Β', σ. 53.

1133. Ο Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Β', σ. 218, αναφέρει ότι ένας καλόγηρος από την αριστερή πτέρυγα της ελληνικής παράταξης είδε έναν Οθωμανό ιππέα και νόμισε πως τον ακολουθούν και άλλοι.

1134. Α. Χ. Ε. Β. Ε., Κουτί 131, φάκ. αριθ. 79 και 80. Στην επανάσταση ακολούθησε τον Σταυριανό Καπετανάκη στην Καλαμάτα και την Καρύταινα. Κλείστηκε στο κάστρο του Άργους και σκοτώθηκε στην τελευταία μάχη εναντίον του Δράμαλη. Αρχικά χαρακτηρίστηκε ως στρατιώτης με αριθ. μητρ. 4749 και αργότερα ως υπαξιωματικός β' τάξης με αριθ. μητρ. 05117(016378). Από το 1837 συνταξιοδοτήθηκε η σύζυγός του με 5 δρχ. μηνιαίως.

1135. Φ ω τ ά κ ο υ, Απομνημονεύματα, σ. 227.

1136. Ε μ μ. Τ ζ ο ύ χ λ ο υ, ό.π., σ. 407.

Ο Ν. Κασομούλης¹¹³⁷, που έλαβε μέρος στις μάχες αυτές, έγραψε: «...Το σώμα των ξένων και Ρουμελιωτών απέρασεν το διάσελλον και διευθύνθη απ' όπισθεν του φρουρίου κατά του Προφήτου Ηλία το οχύρωμα, οπού είχαν στημένα τα 4 πυροβόλα οι Τούρκοι και χτυπούσαν το φρούριο. Ο πόλεμος άρχισεν, και ανάπτων πανταχόθεν, όλαις αι μοίραις μας προώδευον. Έξωθεν του φρουρίου, αντίκρυ της θύρας οι Τούρκοι είχαν οχύρωμα και σκηνήν. Το σώμα των Ρουμελιωτών με την πρώτην ορμήν κυρίευσεν την θέσιν του Προφήτου Ηλία, τα 4 πυροβόλα, και έδιωξε τους Τούρκους έως Άργος. Εις τα οχυρώματα γύρωθεν του φρουρίου οι Τούρκοι αντιστέκονταν και δεν εσάλευσαν...».

Κατά μια άλλη εκδοχή τα γεγονότα συνέβησαν ως ακολούθως¹¹³⁸: «...Ανήγειραν οι πολιορκούντες και πολεμούντες την ακρόπολιν Τούρκοι προς τοις άλλοις ένα προμαχώνα υπ' αυτήν υπερενοχλούντες τους πολιορκημένους. Αλλ' οι πολιορκούμενοι τουφεκίζοντες άνωθεν, ηνάγκασαν τους κατέχοντας αυτόν να τον εγκαταλείψωσι, και ενέθεσαν τον Βοϊδήν Μαυρομιχάλην¹¹³⁹. Ο φιλοκίνδυνος ούτος ανήρ εξήλθε διαρκούσης της μάχης μετά 40 ακολούθων και έπεσεν επί τους πλησίον του ολίγους εχθρούς. Αλλ' οι λοιποί Έλληνες, μη ηξεύροντες ότι ο προμαχών κατελείφθη υπό των συναδέλφων των, εξέλαβον τους εντός ως εχθρούς και βλέποντες αυτούς μεν διασκορπίζοντας τους πλησίον αυτών, άλλοθεν γενειοφόρον στρατιώτην, ή κατ' άλλους παπάν, βαστώντα σημαία και φεύγοντα, ετράπησαν όλοι εις φυγήν...».

Αναφέρεται ότι μετά την καταστροφή στη μάχη των αμπελιών, οι Έλληνες στην περιοχή του Κεφαλαρίου άρχισαν να παίρνουν θέσεις όλο και σε ψηλότερα μέρη, ώστε να είναι προφυλαγμένοι από τους Τούρκους ιππείς. Αυτό παρατήρησε ο Πλαπούτας και προσπάθησε να τους δώσει κουράγιο¹¹⁴⁰.

Με την ευκαιρία της μάχης των αμπελιών, ο Ιωάννης Ορλάνδος¹¹⁴¹ σε επιστολή του προς τους Κουντουριώτες, γραμμένη στις 24 Ιουλίου 1822 από τους Μύλους, οικειοποιείται την πατρότητα της ιδέας ότι θα έπρεπε οι Έλληνες να ελέγχουν τους δρόμους επικοινωνίας της Αργολίδας με την Κορινθία, ώστε να παρεμποδίζεται ο εφοδιασμός του Δράμαλη με τρόφιμα. Μεταξύ των άλλων αναφέρει τα ακόλουθα: «...καθότι οι πολεμικοί μας, αμαθέστατοι ως τους γνωρίζετε... μαγαλύνουσι πολλάκις τα μη άξια θαυμασμού, και τρομάζουσι τα μη άξια φόβου. Προχθές εις μίαν γενικήν συμπλοκήν μετά του εχθρού ήθελεν ευτυχήσωμεν, ανίσως φόβος πανικός δεν ήθελεν αποδειλιάσει ένα των καπετάνων, του οποίου η οπισθοδρόμησις μας υφάρπασε την

1137. Ν. Κασομούλης, ό.π., τόμ. Α', σ. 234-5.

1138. Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 182.

1139. Μετά τη μάχη που έγινε στο Άργος με τον Αλή πασά του Ναυπλίου και το φόνο 17 Τούρκων, αναφέρεται ότι ο Τσόκρης ντύθηκε με πολυτελή τουρκικά ρούχα. Αν το παράδειγμά του είχε ακολουθήσει και ο Πιέρος Βοϊδής, τότε μπορεί να εξηγηθεί ο πανικός του γενειοφόρου και οι φωνές του ότι έρχονται Τούρκοι. Απλά μπορεί να θεώρησε τον Πιέρο Βοϊδή-Μαυρομιχάλη ως Τούρκο, είτε γιατί φορούσε τούρκικα ρούχα ή από τη μανιάτικη βράκα.

1140. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 413.

1141. Α. Λιγνού, Αρχαία Λ. και Γ. Κουντουριώτου 1821-1832, τόμ. Α', σ. 70.

νίκη, με φθοράν μας μάλιστα έως πενήντα στρατιωτών· παρόμοια τους αποκομίζουν εις την αγενή απόφασίν τους να τραβηχθώσιν εις τας κορυφάς των βουνών, σχέδιον εκ του οποίου παρέπονται πολλά κακά, διότι τοιουτοτρόπως συγχωρείται εις τον εχθρόν η συγκοινωνία του με τους εν τη Κορίνθω δια το οποίον ηγωνίσθηκα και αγωνίζομαι, ώστε να ενθαρρυνθώσι και να μη αφήσουν την θέσιν των· ούτω ημπορεί να ταλαιπωρηθή ο εχθρός υστερημένος τροφών και αγωνιζόμενος να μας υστερήση τα ισχυρά μας μέρη προς ευκολίαν της κοινωνίας του με Κόρινθον, όπου ήλθον τρία καράβια με τροφάς...».

Οι Έλληνες, που ήταν συγκεντρωμένοι στο Κεφαλάρι, είχαν πολύ πεσμένο ηθικό. Γι' αυτό την επομένη ημέρα, εορτή του Προφήτη Ηλία, πήγε κοντά τους ο Θ. Κολοκοτρώνης και τους μίλησε επί δύο ώρες και τους εμψύχωσε. Τους έπεισε ότι έπρεπε να πολεμήσουν τους Τούρκους για να βρουν την ευκαιρία να έρθουν κοντά τους και αυτοί που είχαν κλειστεί στο κάστρο¹¹⁴². Όπως αναφέρεται ο Θ. Κολοκοτρώνης¹¹⁴³ μεταξύ των άλλων είπε: «...Ακούσατε Έλληνες ευχαριστείσθε αν τίνες ηδικήθησαν εις τους παρελθόντας αγώνες, τώρα δεν θέλουσιν αποτύχει· ο στρατιώτης αθλήσας θέλει αξιωθή αναλόγως, ο αξιωματικός θέλει προβιβασθή. Το κοινόν κατά χρέος θέλει περιποιείται την οικογένειαν του αποθανόντος εις τον πόλεμον· η γενεά του αξιωματικού θέλει γραφή ευγενής¹¹⁴⁴ και τέλος πάντων κριτήριον πολεμικόν θέλει συστηθή δίκαιον και έννομον διά να μην αδικείται κανείς...». Από την περικοπή αυτή μπορούμε να συμπεράνουμε ότι υπήρχε πικρία σε μεγάλο βαθμό δια τις αδικίες που είχαν προηγηθεί. Με την πάροδο όμως του χρόνου η πικρία δεν θα απαλυνθεί, αλλά θα μετατραπεί σε οργή και αδράνεια.

Η οριστική εγκατάλειψη του κάστρου

Με την πάροδο των ημερών στην Αργολίδα συγκεντρώθηκαν πολλοί Έλληνες από όλες τις επαρχίες που έφθασαν περίπου τις δέκα χιλιάδες. Με τόσους πολεμιστές υπήρχε πλέον η δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλίας από την πλευρά των Ελλήνων. Η ηγεσία, με πρωτεύοντα το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, αποφάσισε να βγάλει από το κάστρο τους πολιορκημένους αγωνιστές, οι οποίοι είχαν εξαντλήσει και τα τελευταία αποθέματα νερού. Να σημειωθεί ότι στον Αργολικό κάμπο οι

1142. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 108. Γ. Γ. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)406.

1143. Γ. Βασιλειάδου - Βυζαντίου, ό.π., σ. 70.

1144. Ιδιαίτερη προσοχή απαιτείται στην υπόσχεση του Θ. Κολοκοτρώνη ότι οι πεσόντες αξιωματικοί θα εγγραφούν στους ευγενείς. Δηλαδή, όπως επί βενετοκρατίας, όσοι πρόσφεραν υπηρεσίες στη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου εγράφοντο στο libro d' oro και τους παραχωρούσαν τίτλους και γαίες, το ίδιο θα γινόταν και με τους πεσόντες Έλληνες αξιωματικούς. Πίσω από αυτή την ιδέα κρύβονται διαμαρτυρίες παιδιών πεσόντων αξιωματικών ότι παραμελήθηκαν, αλλά θα μπορούσε να φαντασθεί κανείς ότι και η απαίτηση του Πετρόμπεη, αν πράγματι το είχε ζητήσει, θα ήταν δίκαια να του παραχωρηθούν δηλαδή οι φόροι της Εύβοιας για να διάγει ως ευγενής βίο αξιοπρεπή.

Έλληνες πολεμούσαν κατά προτίμηση τις βραδινές ώρες, κατά τις οποίες ο εχθρός δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει το ιππικό του.

Στις 22 Ιουλίου, όπως αναφέρει στη διήγησή του, ο Θ. Κολοκοτρώνης¹¹⁴⁵ διέταξε τους στρατιώτες να χτυπήσουν το εχθρό από τη θέση στην οποία βρίσκονταν. Έγιναν επιθέσεις και οι Έλληνες εκτόπισαν τους Τούρκους από το λόφο του Προφήτη Ηλία, όπου είχαν κανόνια και τα ταμπούρια τους, τα οποία κατέστρεψαν. Από το λόφο αυτό μπορούσαν οι Τούρκοι να ελέγχουν την είσοδο του φρουρίου. Όμως οι πολιορκημένοι τη νύχτα εκείνη, παρά τις ελληνικές επιτυχίες, δεν κινήθηκαν να βγουν έξω. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στη διήγησή του είπε σχετικά: «...Την άλληνη ημέρα στενοχωρήθηκα για τους μέσα, να μη βλαφθούν· έκαμα ένα στρατήγημα· να πάμε ολοτρίγυρα ν' αδιάσωμεν δύο ντουφέκια, να κάμωμεν φανό και εκείνοι να κάμουν τρόπον να έβγουν από το παλιόκαστρο. Έτσι εζυγώσαμε κοντά, εκείνοι εβγήκαν αβλαβείς από το παλιόκαστρο...».

Ο Ν. Σπηλιάδης¹¹⁴⁶ αναφέρει τα ακόλουθα: «...Οι Τούρκοι είχαν προκαταλάβει την θέσιν του Προφήτου Ηλίου άντικρυ του φρουρίου, στήσαντες και πυροβόλα εκεί, διά να κτυπώσι, και εν ταυτώ διά να υπερασπίζωσι την πόλιν· κατά τον ναόν δε της Παναγίας οχυρωθέντες, είχαν στήσει πυροβόλα, όθεν εκτύπων και το φρούριον. Κατά το σχέδιον του Κολοκοτρώνη οι Έλληνες ήνοιξαν τουφέκι από τέσσαρα μέρη, διά να πολεμήσωσι πανταχόθεν τους Τούρκους και να τους αντιπερισπάσωσιν. Ενώ δε τους προσέβαλον εις τον Προφήτην Ηλίαν και εις τον ναόν της Παναγίας καταλαβών την θέσιν των Ακόβων με οκτακοσίους, ανιπαρετάχθη, διατάξας τους στρατιώτας του αδιάκοπον πυρ, εναντίον τεσσάρων χιλιάδων ιππέων, και τους απέκρουσε πολλάκις ορμήσαντας με πολλήν φθοράν των, και δεν τους αφήκε να προχωρήσωσιν εις βοήθειαν των πολιορκούντων, καθ' ον καιρόν ο Κολοκοτρώνης ώρμησεν απ' ευθείας εναντίον αυτών τούτων και τους κατεπολέμει. Τότε δη εύρον την ευκαιρίαν οι πολιορκημένοι, και καταβάντες από μέρος κρημνώδες του φρουρίου, όθεν δεν ήτο δυνατόν ν' αποκλεισθώσι στενά ηνώθησαν με τους έξω, και τοιουτοτρόπως αφού ηλευθερώθησαν και ούτοι, απεχώρησαν όλοι οι Έλληνες εις τας θέσεις των...».

Ο Φωτάκος¹¹⁴⁷ έγραψε σχετικά: «...απεφασίσθη να πλησιάσουν όλα τα σώματα εις το φρούριον, και ο Πλαπούτας ο ίδιος με το στράτευμά του να έλθη συγχρόνως εις βοήθειαν διά να κάμουν την νύκτα της 22 Ιουλίου τον αντιπερισπασμόν, και τοιουτοτρόπως να εύρουν καιρόν οι κλεισμένοι γύρω από τους Τούρκους και να έβγουν, αλλ' απέτυχαν. Πάλιν την ερχομένην νύκτα έκαμαν τα ίδια, και την τρίτη νύκτα τέλος επέτυχαν, άνοιξαν τον δρόμον και εβγήκαν έξω τα μεσάνυκτα της 23 Ιουλίου ξημερώματα 24 οι ιδικοί μας από το φρούριον χωρίς να χαθή μήτε ένας στρατιώτης...».

1145. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 108. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 222-3. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, σ. 227. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 416-7. Δεν υπάρχει ομοφωνία για την ημερομηνία της εξόδου από το φρούριο.

1146. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 417.

1147. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 417.

Ο Ιω. Βασιλειάδης-Βυζάντιος¹¹⁴⁸ ανέφερε τα ακόλουθα για την έξοδο των Ελλήνων από το φρούριο: «...Ὅθεν τη 20 του αυτού εδόθη η μάχη. Πρωτοστάται των Ελλήνων ἦσαν οἱ Ἀρκάδιοι καὶ οἱ Καρυτινοί· οἱ βάρβαροι ἐπὶ του βουνού κατεσκευάσαν οχυρώματα δυνατά ἔχοντες εἰς αὐτά καὶ κανόνια καὶ πόμπας. Ἡ ἱππικὴ ὥρμησεν πλαγιόθεν κατὰ του Πλαπούτα. Ἐκατόν Ἕλληνες ἐκ του τειχίου διασχίσαντες με τὰ ξίφη εἰς τὰς χεῖρας τοὺς ἐχθροὺς ἠνώθησαν· ἡ μάχη διήρκεσεν μέχρι των τεσσάρων ὥρων, δοθείσα εἰς την ἐνδεκάτην. Καὶ τελευταῖον διελύθη με μίαν ριτιράταν (στρατιωτικὴ ἀποχώρηση) θαυμασίαν· ἔπεσον δε ἐκ των Ελλήνων μέχρι των οκτώ καὶ αρκετοὶ ἐπληγώθησαν...».

Ο Εμμανουήλ Τσούχλος¹¹⁴⁹, που ἦταν μεταξύ των πολιορκημένων, ἀναφέρει: «...καὶ ὁρμήσαντες καὶ ἡμεῖς ἐκ του φρουρίου ἐξήλθομεν με τὰ ξίφη εἰς τὰς χεῖρας, ἐσχίσαμεν τον ἐχθρόν, καὶ ἐφθάσαμεν εἰς το Κεφαλάρι μίαν ὥρα μετὰ το μεσονύκτιον...».

Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα τῆς ἐγκατάλειψης του φρουρίου, ἀναφέρεται¹¹⁵⁰ ὅτι ο Αθ. Καρύγιαννης κοιμόταν καὶ ἔμεινε μόνος στο κάστρο. Ἀφού ξύπνησε, εἶδε τοὺς Τούρκους νὰ λαφυργοῦν τὰ ὅσα τρόφιμα καὶ ἐπιπλα εἶχαν ἀποθέσει ἐκεῖ οἱ κάτοικοι του Ἀργους. Ἐνῶσε ἐγκλωβισμένος ἀνάμεσα σὲ ἐχθροὺς καὶ γιὰ νὰ διαφύγει ἄρπαξε ἓνα κακκάβι καὶ ἔβαλε μέσα το κεφάλι του, γιὰ νὰ μὴ διακρίνεται¹¹⁵¹, πήρε καὶ μερικά πράγματα στα χέρια του καὶ βγήκε ἀπὸ το κάστρο, δίδοντας τὴν ἐντύπωση πὺς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς στρατιώτες του Δράμαλη, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὰ λάφυρά του.

Ξημερώνοντας, οἱ Τούρκοι μπήκαν στο κάστρο του Ἀργους ἀλλὰ τοὺς περίμενε ἀπογοήτευση, διότι δὲν βρήκαν οὔτε τρόφιμα, οὔτε νερό, οὔτε πλοῦτη, ὅπως πίστευαν.

Μετὰ τὴν εἴσοδο στο κενὸ τροφίμων φρούριο, γιὰ τοὺς Τούρκους δὲν υπήρχε ἄλλη λύση παρὰ νὰ ἐγκαταλείψουν το συντομότερο τὴν Ἀργολίδα. Το ἐπισιτιστικὸ πρόβλημα εἶχε γίνῃ οἷζ, οἱ στρατιώτες εἶχαν ἀρχίσει νὰ τρέφονται με ἄγουρα φρούτα με ἀποτέλεσμα τὶς γαστρεντερικὲς διαταραχές, πὺς τοὺς ἐξαντλοῦσαν καὶ περιορίζαν τὶς πολεμικὲς τοὺς ικανότητες. Τὰ ζῶα τοὺς δὲν ἐβρίσκαν τροφή στα καμμένα χωράφια κι ἀκόμη το καθαρό νερό ἦταν δυσεῦρετο, διότι ἡ πηγή στο Κεφαλάρι εἶχε σχεδόν στερέψει καὶ ἀρκοῦσε μόνο γιὰ το ἐλληνικὸ στρατόπεδο, ἐνῶ τὰ πηγάδια εἶχαν μολυνθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.

Τελικὰ μπροστά στις ἐλληνικὲς γραμμὲς παρουσιάστηκε σὲ παράταξη μάχης μεγάλο πλῆθος Τούρκων ἱππέων. Ἀμέσως ἀντιπαρατάχθηκαν ὁ Δημήτριος Παπα-

1148. Ιω. Βασιλειάδου-Βυζαντίου, ὁ.π., σ. 70.

1149. Εμμ. Τζούχλου, ὁ.π., σ. 407.

1150. Σπ. Τρικούπη, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 183. Ιω. Γιανναροπούλου, ὁ.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)407. Ο Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ὁ.π., σ. 227-8, ἀμφισβητεῖ τὰ γραφόμενα ἀπὸ τον Τρικούπη.

1151. Προφανῶς κάλυψε το κεφάλι του με το κακκάβι, γιὰ νὰ μὴ γίνῃ ἀντιληπτός ἀπὸ το διαφορετικὸ τρόπο κουρέματος καὶ ξυρίσματος μεταξύ Ελλήνων καὶ Τούρκων. Πιθανῶς νὰ ἦταν ντυμένος με ρούχα τούρκικα, παρμένα ἀπὸ τοὺς στρατιώτες πὺς εἶχαν σκοτώσει στο Ἄργος. Ο Αμβ. Φραντζής, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 213, γράφει ὅτι μετὰ τὴ συμποκὴ του Ἀργους ὁ Τσόκρης ντύθηκε με τούρκικα ρούχα.

τσώνης¹¹⁵², ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης, ο Κωνσταντίνος Παλαμήδης και ο Κώστας Βούλγαρης, αλλά οι Τούρκοι δεν έδειξαν διάθεση για ένοπλη σύγκρουση. Φαίνεται ότι ήταν απλά επίδειξη προετοιμασίας μιας επίθεσης, που θεωρούσαν ότι μπορούσε να έχει σαν αποτέλεσμα, να κληθούν να σπεύσουν σε βοήθεια οι φυλάσσοντες τα Δερβενάκια. Με τον τρόπο αυτό θα δινόταν η ευκαιρία στους Τούρκους να βρουν αφύλακτες τις διαβάσεις προς την Κόρινθο και να αποχωρήσουν χωρίς πρόβλημα¹¹⁵³.

Η καταστροφή του Δράμαλη στα Δερβενάκια

Δύο ή τρεις ημέρες πριν από την καταστροφή του Δράμαλη πέρασε ο Κολοκοτρώνης από το Κεφαλάρι, όπου ήταν οι αρχηγοί και συσκέπτονταν. Ο Κολοκοτρώνης δήλωσε ότι πηγαίνει στον Άγιο Γεώργιο για να παρακολουθεί τις κινήσεις των εχθρών. Ο Πετρόμπεης πικρόχολα του απάντησε¹¹⁵⁴: «...πηγαίνεις να φυλάξεις τις κορυφές των βουνών ωσάν τον Προφήτη Ηλία και όχι τα κινήματα του εχθρού, τα οποία βλέπουν όλοι».

Ο Δράμαλης ευρισκόμενος στην Αργολική πεδιάδα αντιμετώπισε το σοβαρό πρόβλημα του ανεφοδιασμού σε τρόφιμα και νερό. Η πυρπόληση των καρπών της αργολικής πεδιάδας και η μόλυνση των πηγαδιών με χάλκινα σκεύη και νεκρά ζώα δεν στέρησε μόνο την τροφή και το νερό από τους στρατιώτες του, αλλά και από το μεγάλο αριθμό των ζώων που είχε μαζί του για τις ανάγκες του ιππικού και των μεταφορών. Μια ακόμη σημαντική δυσκολία, όπως αναφέρθηκε, προέκυψε από τις πεπτικές διαταραχές, που παρουσιάστηκαν σε μεγάλο αριθμό στρατιωτών, από τα άγουρα σταφύλια που αναγκάζονταν να τρώνε, για να αντιμετωπίσουν την πείνα τους. Αρρώσταιναν επίσης και από το νερό των πηγαδιών.

Δεν ήταν μόνον όμως οι ορθές ενέργειες των Ελλήνων που οδήγησαν την τουρκική στρατιά στην καταστροφή. Μεγάλο λάθος του Δράμαλη¹¹⁵⁵ υπήρξε το ότι δεν φρόντισε να διατηρήσει τις συγκοινωνίες ανοιχτές, για να επικοινωνεί και να ανεφοδιάζεται από τη Λαμία και τη Λάρισα. Άφησε ακόμη αφρούρητη και τη διάβαση των Δερβενάκιων.

Παρά τις εντολές που είχε από την Κωνσταντινούπολη, ο τουρκικός στόλος δεν ήρθε αρωγός του στρατεύματός του, ούτε και της πόλης του Ναυπλίου που λιμο-

1152. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 342.

1153. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 418.

1154. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 56. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 110. Έγραψε ότι του είπε πως πηγαίνει κλέφτης στα βουνά. Ο Ν. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 418, γράφει: «...Ο Κολοκοτρώνης υπάγει να πιάση τους Αγιολιάς...». Ο Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 233, γράφει: «...Ο Κολοκοτρώνης πηγαίνει να γίνη κλέφτης στις ράχες των Βουνών...».

1155. Γεωργίου Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 363 και 365-6..

κτονούσε. Φοβούμενος τον Ελληνικό στόλο προτίμησε να κατευθυνθεί στην Πάτρα, απ' όπου θα παραλάμβανε τον νέο Καπουδάν πασά.

Ο τουρκικός στρατός δεν μπορούσε να παραμείνει άλλο στην Αργολίδα. Έπρεπε να βρεθεί μια λύση για την πείνα, τη δίψα και τις πεπτικές διαταραχές του στρατεύματος. Ο Δράμαλης είχε δύο δυνατότητες, να προχωρήσει προς την Τρίπολη ή να γυρίσει στην Κορινθία, κοντά στο υπόλοιπο στράτευμά του. Προτίμησε την τελευταία λύση, αλλά βρήκε σοβαρό εμπόδιο από τους Έλληνες.

Ο Δράμαλης, πριν από τη μάχη στα Δερβενάκια, κάλεσε τον Πετρόμπεη¹¹⁵⁶ να υποταχθεί υποσχόμενος πολλά. Έστειλε ακόμη στους Έλληνες, που ήταν στο Κεφαλάρι, το Δραγουμάνο του, Παναγιωτάκη Μανούσο¹¹⁵⁷, για να τους «μαρτυρήσει» ότι πρόκειται να εκστρατεύσει στην Τρίπολη, με σκοπό να τους παραπλανήσει και να αποσύρουν τα στρατεύματά τους από τις διόδους για την Κόρινθο.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ικανότερος από όλους τους άλλους, κατανόησε το στρατήγημά του και έστρεψε την προσοχή του στα Δερβενάκια. Αντίθετα ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης νόμιζε ότι θα συνεχίσει την πορεία του προς την Τρίπολη και ήθελε στρατό στους Μύλους¹¹⁵⁸ και στο Κεφαλάρι, όπου παρατάχθηκαν και οι Μανιάτες.

Το σχέδιο του Θ. Κολοκοτρώνη παρά τη σημαντική του επιτυχία και τις μεγάλες απώλειες που είχαν οι Τούρκοι, δεν αποδείχθηκε ικανό για να εξουδετερώσει ολοσχερώς την τεράστια στρατιά του Δράμαλη.

Στις 26 Ιουλίου, τρεις ώρες πριν από την ανατολή του Ήλιου, ξεκίνησε ένα μέρος του στρατού του να διαβεί από τα Δερβενάκια. Ήταν η αρχή του δράματος για μια άτυχη και κακοδιοικούμενη στρατιά.

Για τη σημασία της ήττας του Δράμαλη στα Δερβενάκια ο Γ. Φίνλεϋ¹¹⁵⁹ γράφει: «...Οι σφαγές της Χίου και η ήττα του Δράμαλη θεωρήθηκαν σαν αποδείξεις ότι ο Σουλτάνος δεν μπορούσε να ανακαταλάβει την Ελλάδα και πως η Χριστιανοσύνη δεν επιτρεπόταν να τον αφήσει να εξοντώσει ένα χριστιανικό λαό. Η κοινή γνώμη – που η κραυγή της αντηχεί σαν δυσοίωνα γαύγισμα στ' αυτιά των μοναρχών – άρχισε να ξεσηκώνεται και να ειδοποιεί τους χριστιανούς βασιλιάδες να μην δείχνουν πια άλλη ανοχή και να μην συνεχίζουν να παραιτούνται από τα δικαιώματα των χριστιανικών εθνών...». Αργότερα, το 1826, η πολιορκία και η έξοδος του Μεσολογγίου σε συνδυασμό με τις αλλεπάλληλες ήττες του Ιμπραήμ στις τρεις προσπάθειές του να υποτάξει τους Μανιάτες στη Βέργα, στο Διρό και τον Πολυάραβο ανάγκασαν τους βασιλιάδες των χριστιανικών λαών να επιβάλουν την ειρήνη στον ελλαδικό χώρο.

Στη μάχη στα Δερβενάκια πήραν μέρος ο Αντώνης Κολοκοτρώνης και στη συνέχεια ο Δημήτριος Υψηλάντης, που είχε μαζί του και το Μανιάτη Ιωάννη Κατσα-

1156. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)407, στίχ. 350 κ.ε.

1157. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 343.

1158. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Β', σ. 225.

1159. Γεωργίου Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Β', σ. 9.

νό¹¹⁶⁰, διότι αυτός γνώριζε τον τόπο, ο Νικηταράς Σταματελλόπουλος, ο Γρηγόριος Δικαίος με τον αδελφό του Νικήτα κ.ά.

Όπως αναφέρθηκε, ο Ιωάννης Ορλάνδος¹¹⁶¹ ισχυρίζεται ότι δόθηκε εντολή από αυτόν να πιαστούν οι διαβάσεις από Κόρινθο για να εμποδίζεται η μεταφορά τροφών στην Αργολίδα.

Πριν διαδοθεί ότι οι Τούρκοι σκόπευαν να επιστρέψουν στην Κόρινθο, κατά τους ισχυρισμούς του Κανέλλου Δεληγιάννη¹¹⁶², η Κυβέρνηση είχε διατάξει τον Παπαφλέσσα, τον Υψηλάντη, τον Νικηταρά, τον Χατζηχρήστο, Νησιώτες κ.ά. να πάνε στα Δερβενάκια για να εμποδίσουν τη μεταφορά τροφών από την Κόρινθο.

Ο Γεώργιος Φίνλεϋ¹¹⁶³, ο οποίος δεν συμπαθούσε τον Θ. Κολοκοτρώνη, έγραψε σχετικά: «...Τη δόξα της νίκης τη χαίρονται πολλές φορές εκείνοι που ελάχιστα έλαβαν μέρος σε μια μάχη. Στην προκειμένη περίπτωση, παρ' όλο που οι δυνάμεις που διηύθυνε προσωπικά ο Κολοκοτρώνης δεν έλαβαν μέρος στη διήμερη μάχη, εν τούτοις πήραν μεγάλο μέρος από τα λάφυρα, και επειδή αρχιστράτηγος ήταν ο Κολοκοτρώνης, θεωρήθηκε πως εκείνος νίκησε τον Δράμαλη. Οι Μοραΐτες που γύριζαν στα χωριά τους με την πλούσια λεία τους, ευγνωμονούσαν τον στρατηγό Κολοκοτρώνη για την καλή τους τύχη. Οι ανίδεοι οπαδοί του πίστευαν πως η ανύπαρκτη τακτική του γερο κλέφτη είχε νικήσει ένα δυνατό στρατό από τριάντα χιλιάδες άνδρες. Και η ιστορία που επηρεάζεται πολλές φορές από τα κομματικά πάθη και προκαταλήψεις, επανέλαβε το μύθο...».

Η δόξα δίκαια στεφάνωσε τους ηρωικούς αγωνιστές των Δερβενακίων, αλλά η ιστορία δεν πρέπει να παραβλέψει τη συμβολή στη νίκη των στρατευμάτων που φυλαγαν το Κεφαλάρι και τους Μύλους, για να περιορίσουν την προώθηση των τουρκικών στρατευμάτων προς την Αρκαδία. Ένα μερίδιο της νίκης των Ελλήνων ανήκει σε όλα τα στρατεύματα, που πήραν μέρος στην εκστρατεία της Αργολίδας, έστω κι αν δεν παραβρέθηκαν στη μάχη των Δερβενακίων.

Η αρχιστρατηγία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη

Όταν στις 23 Μαρτίου 1821 ελευθερώθηκε η Καλαμάτα, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης αναδείχθηκε αρχιστράτηγος του Σπαρτιατικού και Μεσσηνιακού στρατοπέδου. Στις 8 Απριλίου στου Πάπαρη οι οπλαρχηγοί της Πελοποννήσου ζήτησαν

1160. Ιω. Γιανναροπούλου, ό.π., Μνημοσύνη 3(1970-1)407, στιχ. 358 κ.ε., όπου αναφέρει: «Όθεν συμπαραλαβών ο Υψηλάντης τον Κατσανόν, αδελφόν του Σαλαφατίνου, γνωρίζοντα τας θέσεις... Αλλά φθάσας εις το Στεφάνι (χωρίον ολίγον υψηλότερον των Κλεωνών) εύρε τον Γρηγόριον Δικαίον και τον Νικήτα ελθόντα από την Στερεάν Ελλάδα».

1161. Α. Λιγνού, Αρχαία Λ. και Γ. Κουντουριώτου, ό.π., τόμ. Α, σ. 70.

1162. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 58.

1163. Γεωργίου Φίνλεϋ, ό.π., τόμ. Α', σ. 373. Η προκατάληψη του Φίνλεϋ οφείλεται στο γεγονός ότι ο γέρο Κολοκοτρώνης δεν ήταν όργανο της αγγλικής πολιτικής.

από τον Πετρόμπεη να ανεβεί στο Λεοντάρι με 1.000 Μανιάτες για να τον ανακηρύξουν αρχιστράτηγο και ηγεμόνα της Πελοποννήσου. Στις 24 Απριλίου, με πρωτοβουλία του Κανέλλου Δεληγιάννη, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ανακηρύχθηκε αρχιστράτηγος Καρυταίνης. Στα Βέρβενια με πρωτοβουλία του Βρεσθαίνης Θεοδωρήτου ο Παναγιώτης Γιατράκος έγινε αποδεκτός ως αρχηγός του στρατοπέδου. Μετά την άφιξη του Δημητρίου Υψηλάντη την αρχιστρατηγία της Πελοποννήσου ανέλαβε ο ίδιος.

Η πρώτη Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου περιόρισε τις αρμοδιότητες του Υψηλάντη. Στη Δυτική Ελλάδα αρχιστράτηγος έγινε ο Αλ. Μαυρομορδάτος και φυσικά απέτυχε με παταγώδη τρόπο.

Το καλοκαίρι του 1822 την αρχιστρατηγία της Πελοποννήσου διεκδικούσαν τόσο ο Πετρόμπεης όσο και ο Κολοκοτρώνης. Ο Ιωάννης Ορλάνδος¹¹⁶⁴ σε επιστολή του της 18^{ης} Ιουλίου 1822 προς τον Γεώργιο Κουντουριώτη έγραψε: «...Ζητεί την αρχιστρατηγία και αυτός (Θ. Κολοκοτρώνης) και ο Πετρόμπεης, και την πληρεξουσιότητα των Αρμάτων, δεν ηξεύρομεν πως θα συμβιβασθή και αυτό, και πλέον είμεθα καθ' όλα σκοτισμένοι και σικλετισμένοι...»

Μετά την καταστροφή του Μαχμούτ Δράμαλη στα Δερβενάκια ο βαθμός της αρχιστρατηγίας της Πελοποννήσου απονεμήθηκε από την Πελοποννησιακή Γερουσία στο Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Η απονομή του βαθμού έγινε μετά από πρόταση των οπλαρχηγών του στρατοπέδου των Πελοποννησίων στο Σούλι (Σόλι) της Κορίνθου, μόνο ο Αναγνωσταράς¹¹⁶⁵ αρνήθηκε να υπογράψει, ενώ «...πολλά μέλη της Γερουσίας βιασθέντα υπέγραψαν, οίον ο Φλέσσας και άλλοι...». Πολλούς πίκρανε η απόφαση αυτή της γερουσίας. Ο Πετρόμπεης θεωρούσε τον εαυτό του αρχιστράτηγο, ο Παναγιώτης Γιατράκος, ενώ υπέγραψε την πρόταση των οπλαρχηγών για την προαγωγή του Κολοκοτρώνη, τον έπεισαν κατόπιν ότι αυτός έπρεπε να είναι ο αρχιστράτηγος. Μόνο ο Δημήτριος Υψηλάντης φάνηκε πατριώτης πάνω από αξιώματα και διακρίσεις. Παράλληλα όλοι οι πολιτικοί, οι οποίοι δεν ήθελαν να αποκτούν οι στρατιωτικοί ισχύ, δυσανεστήθηκαν με αυτή την προαγωγή και αναζήτησαν αφορμή να αντιδράσουν.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης¹¹⁶⁶ υπαγόρευσε στα απομνημονεύματά του τα ακόλουθα: «...Από την Κόρινθο επήγα εις την Τριπολιτσά διά να υποστηρίξω την Γερουσία. Οι άρχοντες εφθόνησαν για τα κατορθώματα όπου έκαμα εις τον Δράμαλη, εφθόνησαν και την Γερουσία οπού με υποστήριξε. Όταν ετσάκισα τον Δράμαλη εις τα Δερβενάκια, το στράτευμα με υπόγραψε αρχιστράτηγο και έλαβα και το δίπλωμα από την Γερουσία. Το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό δεν είχαν καμμίαν δύναμιν, ούτε ενήργησε τίποτε εις εκείνην την περίστασιν... Οι άρχοντες ενήργησαν διά να γίνη συνέλευσις με σκοπόν

1164. Α. Λιγνού, Αρχαία Λ. και Γ. Κουντουριώτου, ό.π., τόμ. Α', σ. 68.

1165. Α. Λιγνού, Αρχαία Λ. και Γ. Κουντουριώτου, ό.π., τόμ. Α', σ. 102. Γράμμα Ορλάνδου προς Γ. Κουντουριώτη της 10 Σεπτεμβρίου 1822.

1166. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 115-6.

να γκρεμίσουν την Γερουσία (η οποία είχε κάμει τας μεγαλητέρας εκδουλεύσεις) και την εδικήν μου Αρχιστρατηγίαν, και έτσι εκήρυξαν την συνέλευσιν...».

Μια διαφορετική άποψη εκφράζεται στα απομνημονεύματα του Κανέλλου Δελγιάννη¹¹⁶⁷: Όπως αναφέρει, κατά την επιστροφή του από το Μεσολόγγι, πήγε στην Πελοποννησιακή Γερουσία, η οποία δια του Προέδρου της του εξέφρασε την ευαρέσκεια και ευγνωμοσύνη της. Ο Κανέλλος τής ζήτησε τότε και μια διαταγή να πάει στο Γενικό Στρατόπεδο που βρισκόταν στο Σούλι της Κορινθίας και προσθέτει: «... διά δε την αίτησίν μου με είπεν ότι θέλει ακουσθεί με τον Κολοκοτρώνην και κατόπιν θέλει με απαντήσει εις το Άργος. Αλλά πεφοβισμένοι άπαντες οι Γερουσιασταί από την υπεροχήν εκείνη του Κολοκοτρώνη με ανήγγειλαν μυστικώς δι' ενός μέσου, ότι δεν τολμούν να με δώσουν μήτε προφορικήν, μήτε έγγραφον διαταγήν, καθότι τους έχει αυθαιρέτως εκτεθειμένους εις το σώμα τους δύο κατασκόπους, τον Παναγιώτην Μαγουλιανίτην Γερουσιαστήν και τον Σηηλιάδην γραμματέα, τον δε υιόν του Πάνον αρχηγόν της εκτελεστικής δυνάμεως... Η Γερουσία δε ευρεθείσα εις δεινήν θέσιν, μη έχουσα ουδέν μέσον υπερασπίσεως, καθότι η φρουρά ήτο Κολοκοτρωναϊκή, συγκατένευσεν άκουσα και μη βουλομένη και του έδωσε το δίπλωμα της Αρχιστρατηγίας...».

Ο Νικ. Σηηλιάδης¹¹⁶⁸ μάς δίνει τελείως διαφορετική εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε στη Γερουσία και γράφει: «...Η Γερουσία δεν είχεν υπ' όψιν ειμή το κοινόν συμφέρον εις τα βουλευμάτά της και εις τα έργα της· ο σεβάσμιος αντιπρόεδρος, ο αγαθός γέρων Φωτήλας, ήτο φιλόπατρις και τίμιος, ευσεβής και αφιλοκερδής, και τοιοῦτοι ήσαν οι πλειότεροι γερουσιασταί δεν εφαντάσθησαν ποτέ να γίνωσι βασιλίσκοι των επαρχιών, ηγάπων τα δίκαια· διά τούτο και ωφέλησαν εις αυτόν τον μέγα κίνδυνον της πατρίδος. Η Γερουσία φρονούσα τα δίκαια, εβράβευσε τον Κολοκοτρώνην αξίως των ευγενών αισθημάτων και της πολεμικής αρετής του. Δυνάμει του νόμου τον χειροτόνησεν αρχιστράτηγον της Πελοποννήσου, αφού τον ανεγνώρισαν μάλιστα, και δι' αναφοράς των προς την Γερουσίαν τον εξήτησαν όλοι οι έως τότε αναγνωρίσαντες αυτόν πραγματικώς αρχιστράτηγον, όλοι οι κατά την Κορινθίαν εστρατοπεδευμένοι οπλαρχηγοί, εξ ων καί τινες εξηλοτύπησαν έπειτα, αν και δεν ηδύναντο να εχωσι τοιαύτας αντιποιήσεις, και τούτο, διότι η Κυβερνησις δεν επεκύρωσε την αρχιστρατηγίαν του, και επομένως τους υπεκίνει διερεθίζουσα και τον Π. Μαυρομιχάλην, όστις αντεποιείτο την αρχιστρατηγίαν αν και, ποδαλγών, δεν ήτο ικανός να αρχιστρατηγεί, καθώς και τον Υψηλάντην, ο οποίος δεν έγεινεν εχθρός τού Κολοκοτρώνη, διότι τον έκρινεν άξιον της αρχιστρατηγίας...».

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹¹⁶⁹ ξετυλίγει μια ενδιαφέρουσα και πιο αποκαλυπτική πτυχή τού ζητήματος αυτού: «...Οι εις το στρατόπεδον της Κορίνθου Καπιταναίοι, είτε οίκοθεν, είτε εκ συνεργείας τού Θ. Κολοκοτρώνη, τον έκλεξαν Αρχιστράτηγον της Πελοποννήσου, και τον προσκάλεσαν εις τούτο το αξίωμα εγγράφως.

1167. Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 65 και 67 βλέπε και 76.

1168. Νικ. Σηηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 466.

1169. Παλαιών Πατρών Γερμανού, ό.π., σ. 189-90.

Ομοίως έγραψαν και εις την Πελοποννησιακήν Γερουσίαν ζητούντες να επικυρώσῃ την εκλογὴν δυνάμει του δικαιώματος οπού είχε κατά τον Οργανικόν της Νόμον. Όθεν η Γερουσία εδέχθη την εκλογὴν, και έδωσε το δίπλωμα της Αρχιστρατηγίας εις τον Κολοκοτρώνην, αφού έλαβε και αυτή παρ' αυτού έγγραφον τον όρκον της πίστεώς του εις την πατρίδα, και της υποταγῆς εις την Διοίκησιν. Αλλ' επειδή ήτον αναγκαία η επικύρωσις τούτου και από μέρους της Εθνικής Διοικήσεως, έγραψεν η Γερουσία αποστέλλουσα τα αντίγραφα της εκλογῆς, και ζητούσα την επικύρωσιν. Ο δε Πετρόμπεης, όστις και πρότερον έλαβεν αιτίας τινάς δυσαρεσκείας κατά του Κολοκοτρώνη, μαθών την εκλογὴν τούτην της Αρχιστρατηγίας, την οποίαν ανέκαθεν εζήτει δι' αυτόν, εκηρύχθη εναντίος του και σύμφωνος μετά των προκρίτων Πολιτικών, και αμέσως ενήργησε και ήλθε μία αναφορά από την Μάνην εις την Διοίκησιν, εν η εζήτουν να δοθῇ η Αρχιστρατηγία εις τον Πετρόμπεην, και ότι, αν δοθῇ εις άλλον τινά, όχι μόνον δεν θέλει υποταχθούν εις αυτόν, αλλά θέλει κηρυχθούν και πολέμιοι. Η Διοίκησις λοιπόν διά να αποφύγῃ την επικύρωσιν οπού εζήτει η Γερουσία επρόβαλε την αναφοράν ταύτην ως εμπόδιον, και έγραψεν εις την Γερουσίαν, ότι να μείνῃ κατά το παρόν αυτή η υπόθεσις, διά να μην προξενηθῇ σκάνδαλον μεταξύ Πελοποννήσου και Μάνης. Ο δε Κολοκοτρώνης, κεντηθείς εις την φιλοτιμίαν του, εσκληρύνθη έτι μάλλον οικειοποιηθῇ όμως τον τίτλον με μόνον το δίπλωμα της Γερουσίας, και υπεγράφετο Αρχιστράτηγος...». Αν η εκδοχή αυτή ευσταθεί, ίσως είναι η αιτία της δυσμενούς προδιάθεσης του Κολοκοτρώνη στη Διήγησή του έναντι των Μανιατών.

Η μάχη στο Κιόσκι του Ναυπλίου

Μετά την καταστροφή τού Δράμαλη οι Έλληνες απέκλεισαν την πόλη του Ναυπλίου και φρόντισαν να διακόψουν, όχι με απόλυτη επιτυχία, την επικοινωνία του με την Κόρινθο για να εμποδίσουν τον εφοδιασμό των πολιορκημένων με τρόφιμα.

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης γράφει¹¹⁷⁰: «...εμείναμεν σύμφωνοι να συστήσωμεν την τακτικήν πολιορκίαν του Ναυπλίου, να περιορίσωμεν τους εχθρούς, οίτινες εξήρχοντο ακαταπαύστως και ανυπόπτως και ελεηλάτουν εκείνας τας επαρχίας και ηχμαλώτιζον όσα γυναικόπαιδα επετύγχανον... υπήγον κατά τας αρχάς Αυγούστου από τους εις Μύλους τοποθετηθέντας Μανιάτας έως διακόσιοι εν αγνοία του Μαυρομιχάλη¹¹⁷¹ και του Χρυσοσπάθη και απεφάσισαν να κάμουν μίαν ενέδραν εις το Κιόσκι προς το μέρος των Μύλων να κτυπήσουν τους Τούρκους, οίτινες υπήγαινον καθ' ημέραν εκεί και συνέλεγον αστάχια καμμένα προς τροφήν, ότε ευρίσκοντο και Μανιάται και συνεκρούοντο και δεν τους άφηνον να τα συλλέξουν εν ησυχία.

1170. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 68.

1171. Ο Αμβ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Β', σ. 130-1, ο Ν. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 426, και ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 203, αναφέρουν ότι οι Μανιάτες πήγαν στο Κιόσκι με εντολή του Πετρόμπεη. Ο μεν Τρικούπης γράφει ότι η μάχη στο Κιόσκι έγινε στις 8 Αυγούστου, ενώ ο Φραντζής στις 13 Αυγούστου και ο Σπηλιάδης στα μέσα Αυγούστου.

»Οι Τούρκοι επρόλαβαν και έκαμαν πρώτοι αυτοί την ενέδραν προτού εξημερώση και φθάσαντες οι Μανιάται περί τα εξημερώματα τους εκτύπησαν αίφνης, τους διεσκόρπισαν, συνέλαβον 14 ζώντας (εκ των οποίων ήταν και εις μακρινός συγγενής των Μαυρομιχάληδων) οι δε λοιποί έτρεξαν προς την θάλασσαν κολυμβώντας να δι-ασωθώσι και αγαθή τύχη ευρέθηκαν δύο πολεμικά κανονοφόροι εις το επιθαλάσσιον φρούριον, το οποίον κατείχον τότε οι Έλληνες, και έτρεξαν αμέσως προς υπεράσπισιν των κινδυνεούντων· εκτύπησαν με τα κανόνια τους Τούρκους και μόλις τους διέσωσαν και τους απήγαγον εις τους Μύλους. Οι δε Τούρκοι εισήλθον μετά των αιχμαλώτων εις το Ναύπλιον...».

Μετά από δέκα πέντε περίπου ημέρες από τη μάχη στο Κιόσκι, στις 26 Αυγούστου, οι Έλληνες με ενέδρα αιχμαλώτισαν 18 Τούρκους και έγινε ανταλλαγή με τους Μανιάτες αιχμαλώτους¹¹⁷². Μεταξύ των αιχμαλώτων¹¹⁷³ ήταν ο Ραβούλιας Καβαλιεράκης-Φωκάς και ο Θεόδωρος Κουμεντάκος¹¹⁷⁴.

Για την αντιμετώπιση του Δράμαλη εξεστράτευσε από το Σταυροπήγι ο Δημήτριος Κουτήφαρης και, όπως αναφέρει ο γιός του Πέτρος, έλαβε μέρος στη μάχη που έγινε στο Κιόσκι του Ναυπλίου¹¹⁷⁵. Στη μάχη αυτή σκοτώθηκε ο Μιχαήλ Καβουλάκος από το Σκουτάρι του δήμου Καρυούπολης¹¹⁷⁶. Αναφέρεται ακόμη ότι στην πολιορκία του Ναυπλίου σκοτώθηκε ο Μιχαήλ Δραγωνάκος-Γρηγοράκης¹¹⁷⁷.

Η μάχη της Κλένιας

Μετά την καταστροφή του Δράμαλη στα Δερβενάκια, από το ελληνικό στρατόπεδο αποφασίστηκε να αποκλεισθούν οι Τούρκοι στην Κορινθία. Έπρεπε να ελέγ-

1172. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 426-7. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 203.

1173. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 203. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 131.

1174. Ο Θεόδωρος Κουμεντάκος-Σημάκης ή Ασημάκος από τη Νόμια τραυματίστηκε στο πόδι στη μάχη της Καρύταινας. Την 1 Νοεμβρίου 1837 κατατάχθηκε ως ανθυπολοχαγός της φάλαγγος (4^η τετραρχία), Φ Ε Κ, αριθ. 19 της 16 Οκτωβρίου 1840, σ. 9. Προικοδοτήθηκε ως ανθυπολοχαγός της φάλαγγος με Β. Δ. της 5 Αυγούστου 1844, Φ Ε Κ, Έκτ. Παράρτ. του αριθ, 29, σ. 136. Αργότερα με αίτηση του γιού του Αριστομένη, κατοίκου Πεταλιδίου, χαρακτηρίστηκε ως υπολοχαγός με αριθ. μητρ. 01602. Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 95, φάκ. αριθ. 91.

1175. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η: Πέτρου Κουτήφαρη, Ιστορικά σημειώσεις, «Αρχεόν» Μεσσηνίας 38-9(1959)199.

1176. Α. Χ. Ε. Β. Ε., Κουτί 66, φάκ. αριθ. 32 του υιού του Αντωνίου.

1177. Α. Χ. Ε. Β. Ε., Κουτί 51, φάκ. αριθ. 52. Στις 19 Νοεμβρίου 1821 η βουλή της νήσου Ψαρών τον κατέταξε στους πυρπολητάς, διότι οδηγούσε το πυρπολικό «Φλόγα». Σε πιστοποιητικό του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη αναφέρεται ότι είχε το βαθμό τού στρατηγού και σκοτώθηκε στην πολιορκία του Ναυπλίου. Η επιτροπή εκδουλεύσεων τον χαρακτήρισε αρχικά ως λοχαγό (αξιωματικό πέμπτης τάξεως) με αριθ. μητρ. 764 και αργότερα ως αντισυνταγματάρχη (οπληρχηγό τρίτης τάξεως) με αριθ. μητρ. 439. Αναφέρεται ότι επί Δράμαλη, όπου έλαβε μέρος ως αρχηγός μικρού τμήματος, έσωσε τη ζωή του Ηλία Κατσάκου-Μαυρομιχάλη. Α. Γ ο ύ δ α, Βίοι Παράλληλοι, τόμ. Η', σσ. 26, 33-36 και Φ ω τ ά κ ο υ, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, ό.π., σ. 131.

χονται από τους Έλληνες οι δρόμοι προς την Πάτρα και ιδιαίτερα προς το Ναύπλιο, ώστε να μην εφοδιασθεί το κάστρο του από την Κορινθία. Οι Έλληνες κατέλαβαν θέσεις σε απόσταση τριών ωρών από την Κόρινθο στο Σόλι και Ασελά με 5.000 άνδρες υπό το γενικό αρχηγό Θ. Κολοκοτρώνη. Στην Κλένια, όπου ο τόπος είναι πεδινός, υπήρχε μικρό απόσπασμα και αποθήκες τροφίμων για το ελληνικό στρατόπεδο. Πέρασε από την Κλένια ο Θ. Κολοκοτρώνης, ο οποίος συνέστησε, αν έρθουν οι εχθροί, να τραβηχθούν στο χωριό Αγιονόρι και να αμυνθούν από το ύψωμα, διότι τα οχυρώματά τους ήταν σε επίπεδο μέρος και δεν θα μπορούσαν να αμυνθούν σε πολυάριθμο εχθρό.

Κατά μια εκδοχή λίγες ημέρες μετά τη μάχη στα Βασιλικά (Σικυωνία) ξεκίνησε από την Κόρινθο ένα μεγάλο σώμα (αναφέρεται 3.000 έως 8.000) Τούρκων πεζών και ιππέων και κατευθύνθηκε προς την περιοχή της Κλένιας (μεταξύ Αγίου Βασιλείου και Χιλιομοδίου) με σκοπό τη λαφυραγωγία και τη συγκέντρωση τροφών. Στην Κλένια ήταν στρατοπεδευμένοι ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης, ο Ηλίας Κατσάκος-Μαυρομιχάλης, ο Ιωάννης Ροδίτης-Μαυρομιχάλης,¹¹⁷⁸ ο Ηλίας Σαλαφατίνος με Μανιάτες, ήταν ακόμη Μεσσήνιοι, Κορίνθιοι και Αγιοπετρίτες, συνολικά 400-800 τον αριθμό, είχαν δε αναλάβει να φυλάξουν τη δίοδο προς το Ναύπλιο. Επειδή ο τόπος είναι πεδινός, στο πάνω μέρος του χωριού κατασκεύασαν προμαχώνα στον οποίο έμενε μικρός αριθμός στρατιωτών, ενώ οι άλλοι είχαν οχυρωθεί μέσα στο χωριό.

Στις 4 Αυγούστου, ή πιθανώς μετά λίγες ακόμη ημέρες, ισχυρή δύναμη Τούρκων ιππέων και πεζών βάδισαν εναντίον της Κλένιας¹¹⁷⁹. Οι φρουροί του χωριού αυτού δεν τους παρατήρησαν έγκαιρα και δεν μπόρεσαν οι αμυνόμενοι να κρατήσουν τις θέσεις τους. Εγκατέλειψαν τόσο το χωριό, όσο και τον προμαχώνα και καταδιώχθηκαν από τους εχθρούς. Υπήρξε μάλιστα κίνδυνος να αιχμαλωτισθεί ο μπεηζαντές Γεώργιος Μαυρομιχάλης, αλλά ήρθε βοήθεια από το παρακείμενο χωριό Άγιος Βασίλειος, όπου ήταν στρατοπεδευμένοι 600 άνδρες από την Τρίπολη, το Βαλτέτσι και το Περθόρι με αρχηγούς τον Αθανασόπουλο, Αλέξιο Λεβιδιώτη-Νικολάου, Κολιό Δαρειώτη-Μπακόπουλο και Λάμπρο Ριζιώτη. Αυτοί κατέλαβαν την κορυφή του παρακείμενου λόφου και μια εκκλησία που βρίσκεται έξω από το χωριό, ώστε με την παρουσία τους ανέκοψαν την ορμή των Τούρκων. Η φρουρά της Κλένιας ενθαρρύνθηκε από την παρουσία της βοήθειας που έφθασε και σταμάτη-

1178. Λογαριασμός Ιω. Ροδίτη-Μαυρομιχάλη: Γ Α Κ, Υπ. Πολ., φάκ. 50, έγγρ. 083-085 της 24 Ιανουαρίου 1825.

1179. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Β', σ. 236, τοποθετεί τη μάχη της Κλένιας μετά τη μάχη στα Βασιλικά. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, ό.π., τόμ. Β', σ. 64, αναφέρει ότι η μάχη έγινε δέκα ημέρες μετά τα Δερβενάκια. Ι ω. Γ ι α ν ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, Σχεδιάγραμμα Ιστορίας..., ό.π., Μνημοσύνη, τόμ. Γ', σ. 408, στιχ. 405 κ.ε. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 425. Τοποθετεί τη μάχη των Βασιλικών στις 7 Αυγούστου και μετά από λίγες μέρες τη μάχη στην Κλένια. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 188. Αυτός θεωρεί ότι η μάχη στην Κλένια έγινε στις 4 Αυγούστου, ενώ η μάχη των Βασιλικών στις 7 Αυγούστου. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 280.

σε την υποχώρησή της και, αφού κατέλαβε ορισμένες θέσεις, άρχισε να μάχεται. Τελικά ο εχθρός, πυροβολούμενος και από τα δύο ελληνικά σώματα, αναγκάστηκε να υποχωρήσει, χωρίς να καταφέρει να εξασφαλίσει τρόφιμα.

Αγωνιστής από το Πραστό της Κυνουρίας κατέγραψε για τη μάχη της Κλένιας τα ακόλουθα¹¹⁸⁰: «...Με το σώμα το ειδικόν μας καθόσον ενθυμούμαι, υπήρχε και ο Τσαλαφατίνος Λάκων με 20 μόνον, ευρεθείς εις την περίστασιν αυτήν πλησίον των οχυρωμάτων μας. Ευρέθη και ένας άλλος Λάκων Μαυρομιχάλης με άλλους τόσους στρατιώτας Μανιάτας· τούτου οι Τούρκοι επήραν το άλογόν του ύστερα από το κυνήγημα, διότι ο Αράπης του έφυγε μαζί με αυτό... Ημείς ευθύς συνήλθομεν εντός των οχυρωμάτων μας εις το χωρίον της Κλένιας όπου ο εχθρός επλησίασε, και αφού έκαμε τον ντουβά, ήγουν την προσευχήν του, ώρμησεν εις τα δύο οχυρώματά μας... και θεωρών ημάς ολίγους, ενόμισε ότι θέλει μας παραλάβει με πρώτην έφοδον αλλά ευρέθησαν απατημένοι... Απεσύρθησαν από τα ειδικά μας οχυρώματα και συνεσωματώθησαν πάλιν μακρώθεν της μιάς βολής τουφεκίου και έκαμαν πάλιν δευτέραν παράκλησιν, και τότε ώρμησαν κατά του άλλου στρατοπέδου του Αγίου Πέτρου, όπου πλησίον αυτού ήτον ο Τσαλαφατίνος και ο προμνημονευθείς Λάκων και εις την ορμήν αυτή μη δυνηθέντες να ανθέξουν και μη έχοντες οχυρώματα δυνατά, απεσύρθησαν καταδιωκόμενοι, και ούτως αφού μας επήραν τα οπίσθια πλέον οι εχθροί, ευρέθημεν και ημείς εις την ανάγκην ν' αποσυρθώμεν... Ο εχθρός τότε μας ηκολούθησε καταδιώκων μέχρι της κορυφής του Αγιονόρι, όπου εκεί ετοποθετήθημεν και εκτυπήσαμεν τον εχθρόν...».

Στη μάχη αυτή σκοτώθηκε ένας Έλληνας και τραυματίστηκαν τέσσερις, από τους Τούρκους οι νεκροί και τραυματίες ανήλθαν σε 65 κατά ομολογία δύο ιπποκόμων, οι οποίοι δραπετεύσαν από το τουρκικό στρατόπεδο.

Η παράδοση του Ναυπλίου

Μετά την καταστροφή του Δράμαλη στα Δερβενάκια, ο στρατός του είχε υποχωρήσει στην Κορινθία και κατέβαλε προσπάθεια να εφοδιάσει το κάστρο του Ναυπλίου. Μετά όμως από τη μάχη στον Άγιο Σώστη¹¹⁸¹ της 28^{ης} Νοεμβρίου 1822, χάθηκε κάθε ελπίδα μεταφοράς τροφίμων στο πολιορκημένο φρούριο.

Η νύχτα της 29^{ης} προς την 30^η Νοεμβρίου ήταν σκοτεινή και βροχερή. Οι Τούρκοι είχαν συγκεντρωθεί στην πόλη του Ναυπλίου για να συσχεφθούν και στο Παλαμηδί είχαν απομείνει ελάχιστοι. Δύο Τούρκοι διευκόλυναν το Στάικο Σταϊκόπουλο να αναρριχηθεί στο τείχος με λίγους ακόμη Έλληνες και να ανοίξουν την πύλη για να εισχωρήσουν και άλλοι, ώστε το μεγαλύτερο μέρος του Παλαμηδίου να καταληφθεί. Ο Στάικος έδωσε εντολή και ρίχτηκαν πενήντα κανονιοβολισμοί, από τους

1180. Ε μ μ. Τ ζ ο ύ χ λ ο υ, ό.π., σ. 407.

1181. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, ό.π., τόμ. Α', σ. 281, την τοποθετεί χρονολογικά στις 26-7 Νοεμβρίου.

οποίους ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατάλαβε ότι το Παλαμήδι¹¹⁸² έπεσε. Χωρίς να περιμένει αγγελιοφόρο έτρεξε έφιππος να πάει εκεί και έφτασε το χάραμα.

Τη συμφωνία για την παράδοση από τους Τούρκους του Ιτς Καλέ (Ακροναυπλία) και της πόλης του Ναυπλίου ανέλαβε ο Θ. Κολοκοτρώνης¹¹⁸³, με την υποχρέωση των Ελλήνων να τους μεταφέρουν στη Μικρά Ασία, αφού παραδώσουν τα όπλα τους και την κινητή περιουσία τους και πάρουν μόνο δύο αλλαξιές ρούχα και ένα πάπλωμα.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης έβαλε μια τάξη στην καταληφθείσα πόλη, διότι είχε συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός στρατιωτών, οι οποίοι ήθελαν να μπουν για να λεηλατήσουν και θα επαναλαμβάνονταν όσα έγιναν και στην Τριπολιτσά. Γι' αυτό τοποθέτησε το τακτικό στράτευμα στην είσοδο του κάστρου και επέτρεψε την είσοδο μόνο σε ηγετικά στελέχη του αγώνα με ολιγάριθμη συνοδεία. Να σημειωθεί ότι στο λιμάνι του Ναυπλίου ναυλοχούσε το πλοίο του Άμιλτον, διοικητή των αγγλικών θαλασσίων δυνάμεων στις ελληνικές θάλασσες, ο οποίος παρακολουθούσε τα δρώμενα και έπρεπε να σχηματίσει καλή ιδέα για τους Έλληνες. Όταν επρόκειτο να παραδοθεί το Ναύπλιο, ο Άμιλτον βρέθηκε εκεί για να δείξει στον Αλή πασά του Ναυπλίου και τους Τούρκους κατοίκους, την πρόθεσή του να διασφαλίσει την προσωπική ασφάλεια, την ζωή και την τιμή τους χωρίς άλλη ανάμιξη.

Όπως ανέφερε το Εκτελεστικό¹¹⁸⁴ προς το Θ. Κολοκοτρώνη, ο Άμιλτον είχε γνωστοποιήσει στη Διοίκηση της Ελλάδος ότι: «...*χρεωστεί να φυλάξη εντελή ουδετερότητα εις τον μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας πόλεμον, αφ' ετέρου δε να μεσολαβή ειρηνικώς εις την διατήρησιν της ζωής και τιμής του ενός μέρους και του άλλου, οσάκις η χρεία καλέσῃ...*». Ο Θ. Κολοκοτρώνης προσπάθησε να δημιουργήσει ο Άμιλτον καλή εντύπωση.

Όμως η διανομή των λαφύρων¹¹⁸⁵ δημιούργησε δυσαρέσκεια και κατηγορήθηκε ο Θ. Κολοκοτρώνης και το περιβάλλον του για κατάχρηση εξουσίας και ιδιοτελείς ενέργειες. Οι κατηγορίες αυτές απευθύνθηκαν και από την Κυβέρνηση και τους Υδραίους, αποτέλεσε δε ένα από τα πολλά αίτια του εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης κατά την πτώση του Ναυπλίου είχε ήδη εισέλθει στο Μεσολόγγι, που το πολιορκούσαν οι Τούρκοι. Είχε προηγουμένως δυσαρεστηθεί, που η Πελοποννησιακή Γερουσία είχε απονείμει το βαθμό του Αρχιστρατήγου

1182. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 283.

1183. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 118-9. Σπ. Τρικούπη, ό.π. τόμ. Β', σ. 312. Νικ. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 476 κ.ε. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., τόμ. Α', σ. 410 κ.ε. Κ. Λ. Κοτσώνη, Συμβάντα κατά την κατάληψιν του Ναυπλίου, Πρακτικά Α', Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών, Αθήναι 1975, σσ.161-178.

1184. Α. Ε. Π., βιβλ. 10, σ. 36.

1185. Κ. Λ. Κοτσώνη, Συμβάντα κατά την κατάληψιν του Ναυπλίου, ό.π., σ. 162, όπου επιστολή του Αναστασίου Μαυρομιχάλη. Μιχ. Οικονόμου, ό.π., τόμ. Α', σ. 287, όπου αναφέρεται ότι τα λάφυρα έγιναν 1.000 μερίδες. Οι 100 ήταν για το έθνος και οι 900 διατέθηκαν στους οπλαρχηγούς, ανάλογα με τον αριθμό των στρατιωτών που είχε ο καθένας. Στο Θ. Κολοκοτρώνη χάρισαν πράγματα που η αξία τους δεν υπερέβαινε τα 2.000 τάληρα. Κάθε μερίδα απέφερε σχεδόν 30 τάληρα. Φρούραρχος Ναυπλίου αρχικά διορίστηκε ο Δ. Πλάπούτας και μετά από λίγο αντικαταστάθηκε από τον Πάνο Θ. Κολοκοτρώνη.

της Πελοποννήσου στον Κολοκοτρώνη. Τώρα η δυσaráσκεια κορυφώθηκε με τη συμπεριφορά τού περιβάλλοντός του απέναντι στον εκπρόσωπό του και γιό του Αναστάση Μαυρομιχάλη.

Σε επιστολή του Αναστάση Μαυρομιχάλη στον πατέρα του της 31 Δεκεμβρίου 1822 αναφέρονται πολλά, αλλά θα παρατεθούν λίγα (στιχ. 43 κ.ε.): «...Πλην τι να καταγράψωσι; Δέκα χιλιάδες γρόσια μετρητά και μερικόν ασήμι, το οποίον εδόθησαν διά ναύλον των караβίων, διά να τους μετακομίσωσιν εις Ανατολήν όμως αργύριον ούτε διά σημείον δεν ευρέθη. Διότι ως είπομεν ο Κολοκοτρώνης διά του Σανίου τα προεξήγαγε. Και αν έμεινε κάτι έβαλε πενήντα ανθρώπους εις τον Ιτς Καλέ, δίδοντες τροφάς και πιοτά προς τους αποκλεισμένους και τους εξεκοκάλισαν... (στιχ. 56) Περί του οσπιτίου του Αγά πασά, έχοντες προϋπάρχουσιν είδησιν της θελήσεώς σας, το επρόβαλεν ο κυρ Γιώργης των κυρίων Μοναρχίδη και καπετάν Μανόλη, οι οποίοι είπον να το προβάλη επί συνελεύσεως και τελειώνει. Το είπε και του Κολοκοτρώνη, όστις είπεν, «ημείς με τον μπέην τα φκιάνομεν». Ως τόσον εγράψαμεν τεσκερέν και τον έβαλαν οι άνθρωποί μας εις το σπίτι του Αγά πασά και όλοι οι άλλοι απέφυγαν· ο δε Νικηταράς έσχισεν τον τεσκερέν και έβαλε ανθρώπους του μέσα. Φαίνεται όμως ότι τον έβαλεν ο Κολοκοτρώνης διότι αυτός κατοικεί τώρα μέσα... (στιχ. 92 κ.ε.) Επειδή και δεν έχομεν οικίαν εις Ναύπλιον έμεινα μετά του διδ.(ασκάλου) εις Παλαμήδι και μερικών ανθρώπων. Και μάλιστα δεν έχω και ευχαρίστησιν, επειδή και οι βλάχοι δεν υποφέρονται και τα έχουν εις το επάνω φύλλον βαρεμένον. Και μάλιστα ο πούστης και αχρείος Τζώκρης. Και η αιτία οπού δεν κατεβαίνω είναι αυτή, αποφεύγων να μη κάμω κανένα τι οπού δεν σας ευχαριστεί. Αδύνατον όμως να γλυτώσω, επειδή αυτοί το ζητούν με το κερί, και αν ακολουθήση να μη σας κακοφανή...».

Ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης στην Ιταλία

Από το καλοκαίρι του 1822 εφημολογείτο ότι επρόκειτο να γίνει συνέδριο των Ευρωπαϊκών δυνάμεων στη Βερόνα της Ιταλίας, οι οποίες θα καθόριζαν τις τύχες του κόσμου και την μοίρα της Ελλάδος. Ο Ιωάννης Καποδίστριας ειδοποίησε σχετικώς την ελληνική κυβέρνηση και συνέστησε να στείλουν αξιόλογα πρόσωπα για να ζητήσουν τη συνδρομή των χριστιανών βασιλέων.

Ο Ανδρέας Μεταξάς και ο Γάλλος πλοίαρχος Ζουρνταίν πήγαν στην Αγκόνα, αλλά δεν έγιναν δεκτοί. Τα ελληνικά αιτήματα χαρακτηρίστηκαν «άτοπα και αυθάδη» και ζητήθηκε από τον Πάπα να διώξει τον Α. Μεταξά από την Αγκόνα¹¹⁸⁶.

Παράλληλα πήγαν στην Ιταλία ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης για να συναντήσουν τον Πάπα και να ζητήσουν τη βοήθειά του. Στα απομνημονεύματά του ο Π. Π. Γερμανός¹¹⁸⁷ γράφει: «...απεφάσισαν να αποστείλωσι

1186. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. ΣΤ', σ. 54 κ.ε.

1187. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 185.

Πρέσβεις μυστικούς εκείσε, οίτινες να μεταχειρισθώσι κάθε τρόπον να παρευρεθώσιν εκεί και να εμφανίσωσιν εις τους Μονάρχας τα έγγραφα του έθνους, δι' ων εξητείτο η φιλάνθρωπος συγκατάθεσις των εις την Ανεξαρτησίαν του Έθνους. Πλην, με το να ήτον αναγκαίον να μη κοινολογηθή αυτή η αποστολή, ενεκρίθη παρά πάντων να αποσταλώσι άνθρωποι ξένοι, περί των οποίων δεν εκινείτο περιέργεια. Όθεν διωρίσθη ο Κόντε Ανδρέας Μεταξάς... απεφασίσθη συγχρόνως να αποσταλή και εις τον Πάπαν μία Πρεσβεία φανερά, και διωρίσθη περί αυτής ο τε Π. Πατρών και ο Γεώργιος, υιός του Πετρόμπεη. Και τα μεν γράμματα δια την Βερόνην έγιναν εν κοινόν προς τους μονάρχας και εν ιδιαίτερον προς τον Αυτοκράτορα των Ρωσιών Αλέξανδρον με διαταγήν ιδιαίτεράν προς τους αποστελλομένους, ότι, αν δεν αξιωθώσιν υποδοχής, να εκδώσωσιν εν τύποις την προς τους Μονάρχας αναφοράν, εν η διεμαρτύρετο το Έθνος εις όλην την Ευρώπην... Τα δε δια τον Πάπαν έμελλε να γίνωσιν παρακλητικά δια να μεσιτεύση εις τους Μονάρχας υπέρ του γένους των Ελλήνων».

Ο Π. Π. Γερμανός και ο Γ. Μαυρομιχάλης έφθασαν στην Αγκόνα, αλλά δεν έγιναν δεκτοί από τον Πάπα, παρά το γεγονός ότι του πρόσφεραν την ένωση των εκκλησιών.

Οι Μονάρχες της Ευρώπης, καθοδηγούμενοι από τον Μέττερνιχ, στα συμπεράσματά τους ανέφεραν ότι συνέχεια των επαναστατικών κινήσεων της Νεάπολης και της Σαρδηνίας είναι η Ελληνική επανάσταση, η οποία έχει σκοπό να ενσπείρει διχόνοια μεταξύ των μελών του Συμβουλίου. Συμπλήρωναν δε ότι: «...Οι άνακτες έχοντες σταθεράν απόφασιν να απωθήσουν την αρχήν της επαναστάσεως εις οποιοδήποτε μέρος και υφ' οιαδήποτε μορφήν καν εφαινέτο, έσπευσαν να την καταδικάσουν εκ συμφώνου...».

Μετά το συνέδριο ο Μέττερνιχ έδωσε οδηγία στους αντιπροσώπους του να δηλώσουν στην Τουρκία: «...Η Πύλη ας ειρηνεύση επί τέλους αυτή η ίδια την Ελλάδα».

Ο κουρσάρος καπ. Πασχάλης Γερακαράκης

Λίγοι ήταν οι Μανιάτες οι οποίοι στην επανάσταση του 1821 ανέλαβαν ναυτικές αποστολές. Ένας από αυτούς ήταν ο καπετάν Πασχάλης Γερακαράκης από το Σκουτάρι της Ανατολικής Μάνης, γιός του καπετάν Αλεξανδρή γνωστού ως πειρατή¹¹⁸⁸ από τη δράση του στα προεπαναστατικά χρόνια.

Ο καπ. Πασχάλης Γερακαράκης είχε στην ιδιοκτησία του μια γαλιότα και ζήτησε από τον Πετρόμπεη να τον συστήσει στους Υδραίους για να του δώσουν δίπλωμα κουρσάρου να καταδιώκει τα τουρκικά σκάφη στα νερά του Ανατολικού Αιγαίου. Στις 7 Αυγούστου 1822 ο Πετρόμπεης από τους Μύλους έγγραψε στους Υδραίους και μεταξύ των άλλων ανέφερε¹¹⁸⁹:

1188. Ο πειρατής ενεργούσε για δικό του όφελος, ενώ ο κουρσάρος ήταν εξουσιοδοτημένος από την κυβέρνηση της χώρας του και δρούσε κατόπιν εντολής και εκ μέρους του κράτους του.

1189. Α ν τ. Λ ι γ ν ο ύ, Αρχείον Κοινότητος Έδρας, τόμ. Η', σ. 389.

«...Ο το αδελφικόν μου επιφέρων ημέτερος καπετάν Πασχάλης Γερακαράκης Σπαρτιάτης, με το να έρχεται αυτόθι με την γαλιότα του δια να απεράση κατά τα μέρη του λεβάντε, παρακαλώ, ως χαρακτήρ τίμιος οπού είναι, και μεγάλως την πατρίδα εδούλευσε, και εν ταυτώ οικείος μου, να λάβη την αδελφικήν σας δεξίωσιν και να τον εφοδιάσετε με εν διαβατήριον θαλάσσιον, δια να έχη ελευθέραν και ανενόχλητον την διάβασιν και ταξιδιόν του, και την αναγκαίαν υπεράσπισιν από τε τας φιλικάς και ομογενείς δυνάμεις...».

Οι Υδραίοι ικανοποίησαν την απαίτηση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και του έδωσαν το ακόλουθο διαβατήριο¹¹⁹⁰:

«Ημείς οι πρόκριτοι της νήσου Ύδρας δηλοποιούμεν ότι ο επιφέρων το παρόν καπετάν Πασχάλης Γερακαράκης Σπαρτιάτης Καπιτανεύων την γαλιόταν του ονόματι ο Άγιος Γεώργιος με Ελληνικήν σημαίαν, με την ναυτικήν του συνοδείαν, άνθρωποι ομού συν τω ιδίω τριάκοντα τέσσαρες, έχων κανόνια δύο και άλλα ψιλικά άρματα προς διαυθέντευσίν του, αναχωρεί εκ του λιμένος τούτου δια τα Ψαρά και δια την Τήνον και επιστροφήν ενταύθα. Όντες δε τιμίου χαρακτήρος οι άνθρωποι ούτοι, παρακαλούμεν όλους τους ομογενείς και φιλικάς εξουσίας, ίνα μη τοις δοθή παραμικρόν εμπόδιον, αλλά να έχωσιν ελευθέραν και ανενόχλητον την διάβασιν και ταξιδιόν του και μάλιστα να τοις προσφερθή, χρειάς τυχούσης, πάσα συγχωρουμένη υπεράσπισις και αζημίωτος βοήθεια.

Εδόθη δε το παρόν κατά πληροφορίαν και αίτησιν του γενναιοτάτου κυρίου Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη σήμερον τη 12 Αυγούστου 1822 εν Ύδρα. Καλόν δια τον ειρήμενον ταξίδιον».

Το έγγραφο αυτό δεν ικανοποίησε τον καπ. Πασχάλη Γερακαράκη και ζήτησε πάλι τη συνδρομή του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Σε νεότερη επιστολή του από το Άργος προς τους Υδραίους της 14 Αυγούστου 1822 έγραψε: «...να τον δοθή διαβατήριον και αποδεικτικόν ουχί ως έμπορος, αλλ' ως θαλάσσιος υπουργός του γένους μετά της γαλιότας του, καθ' ον τρόπον δίδεται και εις όλα τα εις την δούλευσιν του γένους εξερχόμενα πλοία των νήσων...».

Στο Γερακαράκη κατόπιν της νεότερης παράκλησης του Πετρόμπεη δόθηκε άλλο έγγραφο, αφού κατέθεσε στους Υδραίους ο ίδιος υποσχετικό του έγγραφο, που έχει ως ακολούθως¹¹⁹¹:

«Ο καπιτάν Πασχάλης εξουσιαστής της γαλιότας ονόματι Άγιος Γεώργιος δι' εαυτόν υπόσχεται και δι' όλην την ναυτικήν αυτού συνοδείαν, καθώς ο γενναιοτάτος κύριος Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης δια γράμματός του εγγυάται δι' αυτόν ίνα του δοθή εκ της νήσου Ύδρας προσωρινώς εφοδιαστικόν εις κούρσευμα κατά των τυράννων μας Τούρκων, υποσχόμενοι άπαντες δια να πείθεται ο καπετάνιος και η ναυτική αυτού συνοδεία εις τους νόμους της Διοικήσεως, ότινες είναι να μην πειραχθή εις το παραμικρόν καμμία Ευρωπαϊκή σημαία, καράβια, άνθρωποι και πράγματα με αυτήν σκεπασμένα εις τρόπον ώστε Τούρκοι και πράγμα τουρκικόν να είναι εν ασφαλεία

1190. Αντ. Λιγνού, ό.π., σ. 390.

1191. Αντ. Λιγνού, ό.π., σ. 418.

όταν ευρίσκονται με ουδετέραν σημαίαν, και πράγμα ευρωπαϊκόν εις τούρκικον καράβι και είναι απείρακτον, προς τούτοις τόπον, καράβι και πράγμα των ομογενών μας χριστιανών και μην ενοχλήσουν εις το παραμικρόν· υπόσχονται τέλος πάντων όλοι ό τε καπιτάνος και η ναυτική αυτού συνοδεία να πείθονται εις οποίας άλλας επιταγάς ήθελεν λάβει από την Διοίκησιν ή από τους ναυάρχους του Ελληνικού στόλου. Εάν δε απιστήση ο καπιτάνος ή η αυτού συνοδεία, παραβαίνοντας τους ειρημένους νόμους, υπόκεινται να παιδευθώσι και χρηματικώς και σωματικώς από την Υπερτάτην Διοίκησιν της Ελλάδος, και προς τούτοις εάν ζητηθώσιν από κανέν βασίλειον προς το οποίον να έπταιζαν, έχουν να παραδοθώσιν εις τους αυτού αξιωματικούς δια να τους τιμωρήσουν κατά τους νόμους των. Υπόσχεται δε εξαίρετως ο ρηθείς Πετρόμπεης μετά του ρηθέντος καπιτάνου Πασχάλη να πληρώσουν εξ ιδίων τους οποιανδήποτε ζημίαν, ήτις από ατακτήματα του καπιτάνου ή των ναυτών ήθελε προξενηθή εις ουδετέρους ξένους, ή εις ομογενείς μας χριστιανούς, δια το οποίον τέλος υποχρεούσι όλα γενικώς τα αυτών υπάρχοντα κινητά και ακίνητα και κληρονόμους αυτών παρόντας και μέλλοντας, δι' όλα ταύτα αλλήλοις εγγυηταί ευνοούμενοι ο εις υπέρ του άλλου. Εις ένδειξιν δε υπογράφεται ο ρηθείς καπιτάνος.

Υδρα 16 Αυγούστου 1822.

Αναγνώστης υπογράφω διά τον καπιτάν Πασχάλη Γερακαράκη μην ηξεύρο- ντας αυτός να γράφη και όντας εγώ γραμματικός του και παρτσινίβελος (μεριδιούχος του πλοίου)».

Το Μάρτιο του 1823 ο Πασχάλης Γερακαράκης¹¹⁹² μετέφερε με τη γαλιότα του έγγραφα στη Μήλο, στην οποία γίνονταν παρανομίες στην εκμετάλλευση των εκεί ευρισκομένων μεταλλείων. Μερικοί από τους κατοίκους της Μήλου δεν αναγνώρι- ζαν τους εκπροσώπους τής Ελληνικής Κυβέρνησης, οι οποίοι από τα μεταλλεία της Μήλου δεν εισέπρατταν τίποτε. Ο Έπαρχος αναγκάστηκε να καταφύγει στην Κίμω- λο αφού οι «λαοταράκται» έχοντας συμπαραστάτες τους κονσόλους της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας δεν υπολόγιζαν τις ελληνικές αρχές. Ο Αντέπαρχος ήθελε να στείλει δύο καλογέρους στη Διοίκηση, χαρακτηρίζοντάς τους ως ιερόσυλους, και μήνυσε τον Πέτρο Ταταράκη, ο οποίος ξεσήκωσε από την Κάτω Χώρα περίπου 60 οπλοφόρους ώστε να μη σταλλούν για κρίση οι δύο καλόγεροι. Οι Μανιάτες που ήταν εκεί με το πλοίο του Πασχάλη Γερακαράκη «με μόνο το φοβερισμό» τους ανά- γκασαν να ξαρματωθούν και να παρουσιαστούν άοπλοι. Ο Αντέπαρχος Αναστάσιος Βουδέλης υποσχέθηκε στον Π. Γερακαράκη να αμειφθεί για την προσφορά του.

Ο Πασχάλης Γερακάρης¹¹⁹³ διατήρησε την κυβερνητική εντολή, για να κουρ- σεύει τα τουρκικά πλοία στο Αιγαίο μέχρι το Μάιο του 1823. Δεν είναι γνωστή η αιτία για την οποία δεν ανανεώθηκε η εντολή που του δόθηκε το 1822. Ο Υπουργός των Εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος του έστειλε το ακόλουθο έγγραφο: «...Επειδή η αυτόθι διατριβή και της γενναιότητός σου και της γαλιώτας σου είναι περιττή, ως εξο- μαλυνθέντων των αυτόθι πραγμάτων, διατάττεσαι άμα λάβης το παρόν να αναχωρή-

1192. Α. Ε. Π., βιβλ. 13, σσ. 210 και 217, έγγρ. 254 και 260, από το Μάρτιο του 1823.

1193. ΓΑΚ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 11, έγγρ. 125 της 29 Μαΐου 1823.

σης και να έλθης ενταύθα, ως καθώς και η Υπερτάτη Διοίκησης με διαταγήν της 982: διορίζει και η επί πλέον αργοπορία σου είναι ανάρμοστος...».

Ο Πιέρος-Μαγγιόρος Γρηγοράκης¹¹⁹⁴ (Μπεηζαντές) στις 23 Ιανουαρίου 1824 κατηγορήσε τον Πασχάλη Γερακαράκη ότι πιθανώς ληλάτησε ένα γαλλικό πλοίο. Αναφέρεται ότι το πλοίο αυτό προσάραξε στην Ελαφώνησο και το πλήρωμα, όταν πλησί-ασε ο Γερακαράκης, του πρότεινε να το μεταφέρει στα Κύθηρα και να πάρει το φορτίο του πλοίου. Αυτό δεν έπεισε τον Π. Γρηγοράκη, ο οποίος υποψιαζόταν την πειρατεία.

Τον Οκτώβριο του 1825 ο Πασχάλης Γερακαράκης¹¹⁹⁵ πήρε εντολή να πάει με το μίστικο «Επαμεινώνδας» στις Σπέτσες για τη φύλαξη του νησιού και να διατελεί υπό τις διαταγές του αρχηγού των Σπετσών.

Το 1828 ο Πασχάλης Γερακαράκης φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι συνέλαβε αυστριακό πλοίο, το οποίο οδήγησε στο Σκουτάρι και ιδιοποιήθηκε το φορτίο του. Δεν είχε πάντοτε έγγραφα καταδρομής από την Αντικυβερνητική Επιτροπή, αλλά έγγραφα του Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη¹¹⁹⁶ ο οποίος λάμβανε το 15% της λείας και παρέκαμπτε την κρίση του θαλάσσιου δικαστηρίου.

Στις 5 Μαρτίου 1830 με αναφορά του προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης διαμαρτυρήθηκε, διότι τον έστελναν κρατούμενο στις Σπέτσες από όπου είχε στο παρελθόν κακή εμπειρία¹¹⁹⁷.

Επί βασιλείας Όθωνος, το 1837, κατατάχθηκε στη Φάλαγγα¹¹⁹⁸ με το βαθμό του ανθυπολοχαγού και τιμήθηκε με το αργυρό αριστείο του αγώνα. Στις 29 Ιουνίου 1841 υπηρετούσε ως υπολοχαγός στην IV τετραρχία, όμως επειδή κατοικούσε στην αποικία της Ελαφονήσου ζήτησε να του παραχωρηθεί το γραμματίο της προικοδότησης¹¹⁹⁹.

Η οργάνωση των τελωνείων της Δυτικής Μάνης

Στη διάρκεια της τουρκοκρατίας, σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, τα τελωνεία ή δογάνες της Μάνης ενέμετο ο εκάστοτε μπέης. Θα πρέπει όμως και ο κατά τόπους καπετάνιος να είχε μερίδιο από τις εισπράξεις αυτές. Από ένα έγγραφο του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη¹²⁰⁰, γραμμένο στη Ζάκυνθο τον καιρό της εξορίας του (1779-1786), το οποίο διέσωσε ο Πουκεβίλ¹²⁰¹, μαθαίνουμε ότι οι τελωνειακοί δασμοί για εισαγόμενα και εξαγώγιμα προϊόντα ανέρχονταν σε 2-3%.

1194. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 3, έγγρ. 226 της 23 Ιανουαρίου 1824.

1195. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 132, έγγρ. 31 της 20 Οκτωβρίου 1825.

1196. Δέσπ. Θέμελη - Κατηφόρη, Η δίοξις της πειρατείας, ό.π., σσ. 152, 156 σημ. 4, 234 κ.α..

1197. ΓΑΚ, Υπ. Δικ., φάκ. 56, έγγρ. 087 της 5 Μαρτίου 1830.

1198. Στ. Καπετανάκης, Αριστεία κλπ, ό.π., σ. 259 και 260..

1199. ΓΑΚ, Προικοδοτήσεις, φάκ. 43, τόμ. 61, έγγρ. 271.

1200. Στ. Καπετανάκης, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαία 14(1998)476-7.

1201. Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα - Πελοπόννησος, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 362.

Το Δεκέμβριο του 1822 έγινε προσπάθεια εσωτερικής οργάνωσης της Μάνης. Μετά την υπογραφή του στρατιωτικού οργανισμού της Μάνης, τακτοποιήσαν και τη διανομή των εσόδων των τελωνείων από την Αγία Σιών και το Αλμυρό μέχρι το Λιμένι της Τσίμοβας (Αρεόπολης). Τα έσοδα θα διανεμόνταν εξ ίσου σε έξι μέρη, ένα για τους επιστάτες των τελωνείων και τα λοιπά προφανώς για τις οικογένειες Μαυρομιχάλη, Καπετανάκη, Κουμουνδούρου, Μούρτζινου και Χρηστέα. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι το έγγραφο αυτό προκλήθηκε από διαμαρτυρία των άλλων ηγετικών οικογενειών του τόπου κατά των Μαυρομιχαλαίων, οι οποίοι ίσως συγκέντρωναν μέχρι τότε όλους τους τελωνειακούς δασμούς.

Η διανομή των εσόδων του 1822 δεν διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της επανάστασης, διότι το 1825 πολλοί από τους κατοίκους της επαρχίας Σταυροπηγίου¹²⁰² (πρώην δήμου Αβίας) ζήτησαν από τη Διοίκηση να νέμεται η επαρχία τα έσοδα του τελωνείου Κιτριών αντί της οικογενείας Μαυρομιχάλη. Φαίνεται ότι αργότερα η Διοίκηση¹²⁰³ συγκέντρωνε όλες τις εισπράξεις από τα τελωνεία, διότι το Σεπτέμβριο του 1826 η Κυβέρνηση απαιτούσε από την οικογένεια Καπετανάκη να της παραδώσει τα έσοδα του τελωνείου Αλμυρού, που ανέρχονταν σε 10.000 γρόσια. Το έγγραφο¹²⁰⁴ για τα έσοδα των τελωνείων έχει ως ακολούθως:

«*Ημείς οι υπογεγραμμένοι δυνάμει του συμφωνητικού γράμματος εις το μεταξύ μας εψηφίσαμεν τους φιλογενεστάτους συναδέλφους κυρίους καπετάν Παναγιωτάκη Καπετανάκη¹²⁰⁵, Ιάκωβον Κορνήλιον¹²⁰⁶ και Ιωάννην Λογοθέτην¹²⁰⁷ επιστάτας εις τας*

1202. Μίμης Φέρτου, Μεσσηνιακά 1 (1960) 283.

1203. Γ Α Κ, Διοικητ. Επιτρ., φάκ. 202, έγγρ. 001 και 034 της 28 Σεπτεμβρίου 1826.

1204. Γ Α Κ, Συλλ. Βλαχ., Υπουργ. Οικον., φάκ. 46, έγγρ. 16 Δεκεμβρίου 1822.

1205. Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί ποιος είναι ο καπετάν Παναγιωτάκης Καπετανάκης. Το 1821 υπήρχαν τέσσερις με το όνομα Παναγιώτης Καπετανάκης. Ως γέρο-Παναγιωτάκης φέρεται ο θεός των άλλων τριών. Ο γιός του Γιάννη, που πολλές φορές αποκαλείται Παναγιωτάκης έχει το παρωνύμιο Γιαννέας, ο γιός του Πιέρου, που φέρεται πάντοτε ως Παναγιώτης, είναι γνωστός και ως Πιερέας, τέλος ο Παναγιώτης Δημ. Καπετανάκης σκοτώθηκε στο Κουτσοπόδι του Άργους κατά την εισβολή του Δράμαλη και αποκλείεται. Πιθανότεροι φαίνονται ο Γέρο-Παναγιωτάκης και ο Παναγιωτάκης Γιαννέας. Επειδή αναφέρεται πρώτος, ίσως είναι ο Γέρο-Παναγιωτάκης λόγω ηλικίας. Όμως αυτός κατοικούσε στην Τρικότσοβα (Χαραυγή) ανατολικά από το κάστρο Πετροβούνι των Καπετανάκηδων και είναι δύσκολο να αναλάμβανε την επιστάση του τελωνείου. Πιθανότερο φαίνεται να είναι ο Παναγιώτης Γιαννέας, ο οποίος είχε ιδιόκτητο πλοίο και θα προτιμήθηκε να εμποτεύει τα τελωνεία της Αγίας Σιών και του Αλμυρού. Να σημειωθεί ότι στα έγγραφα που κατά καιρούς υπέβαλλε με τη δράση του ποτέ δεν ανέφερε την ανάληψη των καθηκόντων αυτών. Ίσως το υπουργείο να μην έκανε δεκτή την απόφαση των Μανιατών να εκμεταλλεύονται τους τελωνειακούς δασμούς των λιμανιών τους.

1206. Ο Ιάκωβος Κορνήλιος ήταν γιός του Γιατρού Αναστάσιου Κορνήλιου από τη Ζάκυνθο που εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα και έχαιρε της εμπιστοσύνης των Μανιατών. Κατά τη μάχη της Βέργας ήταν στην Καρδαμύλη και επιστατούσε του εφοδιασμού του στρατοπέδου. Μετά τη μάχη η Εφορεία της Σπάρτης (Μάνης) του ανέθεσε να συναλλάσσεται με φιλογενείς του εξωτερικού, οι οποίοι βοηθούσαν τους Έλληνες. Επί Καποδίστρια υπηρέτησε για ένα διάστημα διοικητής Ανατολικής Μάνης. Σ τ α ύ ρ ο υ Σ κ ο π ε τ έ α, Οι Κορνήλιοι του Εικοσιένα, Λακωνικά Σπουδαί 15(2000) 255 κ.ε.

1207. Ο Ιωάννης Λογοθέτης γεννήθηκε στις Γαϊτσές του δήμου Αβίας και υπηρέτησε ως γραμματι-

δογάνας όλας αρχινόντας από την Αγίαν Σιών, Αλμυρόν έως εις το Λιμένι της Τσίμβας, εις τους οποίους εδώσαμεν κάθε πληρεξουσιότητα να διοικούν αυτάς και να συνάξουν τα δικαιώματα αυτών από τας πραγματείας της εισόδου και εξόδου, κατά την ταρίφαν οπού ανά χείρας τους έχουν υπογεγραμμένην παρ' ημών. Θέλει είμεθα εις χρέος οι υπογεγραμμένοι να προσπαθή ο καθείς εις την επαρχίαν του να απερνούν τόσο τα λάδια καθώς και κάθε άλλο προϊόν να απερνούν η πούληση αυτών από τας χείρας των ρηθέντων επιστατών μας διά να απολαμβάνη η κάσα μας την κουμεσιόνα (έσοδα). Θέλει είναι εις χρέος οι ρηθέντες επιστάται να ειδοποιούν όλους ημάς διά κάθε επωφελήν εμπορικήν επιχείρησιν οπού όποιος θελήσει να καταθέση το ανάλογόν του διά την πρόβλεψιν εκείνου του είδους, όστις δε εξ ημών δεν καταθέσει το ανάλογόν του δεν θέλει έχει και μερίδιον από την πρόβλεψιν της πραγματείας. Ωσαύτως θέλει είναι εις χρέος να φυλάττουν καθαρούς λογαριασμούς διά την είσοδον και έξοδον των πραγματειών και δογάνων και δι' αυτό τούτο τους ορκίζομεν εις την Αγίαν Τριάδα να φυλάττουν όλην την τιμιότητα και ειλικρίνειαν εις όλας τας μεταξύ μας δοσοληψίας, με υπόσχεσίν τους να μην ημπορούν να δίδουν εις κανεναν από ημάς, εάν ήθελε τους ζητήσωμεν χρήματα, ούτε ένα οβολόν, αλλά να φυλάττουν εις την γενικήν κάσα τους όσα ήθελε συνάξουν και ερχομένων των εξ μηνών από την σήμερον να μας παρουσιάζουν τους λογαριασμούς συνάξεως, και εξόδων και τα κέρδη οπού ήθελε δείξουν με εκείνην την σύναξιν των δογάνων μαζί, ευγάζοντας πρώτον τα έξοδα της ζωτροφίας των ρηθέντων, και κάθε άλλο νόμιμον έξοδόν των, τα μένοντα θέλει μερίζονται εις εξ όμοια μερίδια, τα πέντε εις ημάς κατά την μεταξύ μας συμφωνίαν, και το εν διά τους ρηθέντας τρεις επιστάτας μας το όποϊόν θέλει μερίζουν και αυτοί εις τρία όμοια μερίδια. Οι υπογεγραμμένοι εγγύνονται ο εις υπέρ του άλλου να διαφυλάξουν στερεάς τας άνω συμφωνίας, όστις δε ή εξ ημών ή των οικογενειών μας, ή άλλος τινάς, ήθελε παραβή εις το παραμικρόν, οι λοιποί άπαντες να τον παιδεύομεν ως εχθρόν και ενάντιον του κοινού συμφέροντος. Έχομεν προσέτι χρέος να δίδωμεν ο καθείς από έναν άνθρωπον εις τους επιστάτας μας διά βοήθειάν τους οι οποίοι να είναι τίμιοι και πιστοί, και χρείας τυχούσης να τους δίδομεν κάθε εκτελεστικήν μας δύναμιν. Εις ένδειξιν δίδεται το παρόν μας εις χείρας των ρηθέντων επιστατών μας υπογεγραμμένον παρ' όλων ημών.

1822 – Δεκεμβρίου – 16 – Εν Καλαμάτα.

Κπ: Γιάννης Μαυρομιχάλης, Νικολάκης Χρηστέας, Γιάννης Καπετανάκης¹²⁰⁸, Διονύσιος Τρουπάκης, Αθανασούλης Κουμουνδουράκης, Γεώργιος Ντουράκης.

Προς την επί των Εσωτερικών και της Αστυνομίας Γραμματεϊάν της Επικρατείας της Ελλάδος».

κόσ τού Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Είχε συνοδεύσει τον Αναστάσιο Μαυρομιχάλη, όταν πήγε στην Τριπολιτσά και κρατήθηκε όμηρος, ο ίδιος όμως κατά προτροπή του Πετρόμπεη επέστρεψε. Περισσότερα βλέπε: Β α σ π α τ ρ ι α ρ χ έ α, Δίπτυχον Ιστορικών και φιλογολικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 9 κ.ε.

1208. Αρχηγός της οικογένειας Καπετανάκη το 1821 ήταν ο καπετάν Γιωργάκης, ο οποίος πέθανε στα τέλη του ίδιου έτους και τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Γιάννης, που έζησε μέχρι το 1825 και αυτόν διαδέχθηκε ο νεώτερος αδελφός ο γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, ο οποίος έζησε μέχρι το 1854. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Μαντινείες της Μάνης, Αθήνα 1996, σσ. 379-430.

Παράλληλα προς το προηγούμενο έγγραφο εκδόθηκε προκήρυξη¹²⁰⁹ προς τους κατοίκους της Μάνης και του Μεσσηνιακού κόλπου, ότι οφείλουν να δηλώνουν τα διακινούμενα εμπορεύματά τους και να καταβάλλουν τους αναλογούντες δασμούς. Ακόμη περιλαμβάνονται και απαγορεύσεις για την προφύλαξη από μεταδοτικά νοσήματα. Η προκήρυξη είναι η ακόλουθη:

«Κάτοικοι της Σπάρτης και του Μεσσηνιακού κόλπου.

Ειδοποιούμεν απαξάπαντας διερχομένους και εξερχομένους ότι κοινή γνώμη πάντων ημών εψηφίσαμε τους συναδέλφους κυρίους καπ: Παναγιωτάκη Καπετανάκη, Ιάκωβον Κορνηλίον και Ιωάννην Λογοθέτην επιστάτας, επάνω εις όλας τας δογάνας της Σπάρτης από Αγίας Σιών έως Λιμένι Τσίμοβας καθώς και δι' εκείνην του Αλμυρού δίδοντας προς την φιλογενειάν τους με ιδιαίτερον γράμμα μας κάθε πληρεξουσιότητα διά να διοικούν αυτάς τακτικώς. Όθεν από σήμερον και εις το εξής κάθε έμπορος και καπετάνιος από τους εντοπίους και ξένους θέλει λαμβάνει την άδειαν διά το φόρτωμα και ξεφόρτωμα των πραγματειών, και εις τους οποίους θέλει πληρώνει τα δικαιώματα της δογάνας κατά την ταρίφαν όπου ανά χείρας τους έχουν, όστις δε ήθελε φωραθή από την σήμερον, ότι εφόρτωσε, ή εξεφόρτωσε πραγματείας άνευ της εγγράφου αδείας των ρηθέντων, του τοιούτου αι πραγματείαί ως κοντραπάντο (λαθρεμπόριο, δασμοκλοπία) θέλει παίρνονται από τους ρηθέντας επιστάτας μας. Από τον οίκον του Κυρίου Ιακώβου Κορνηλίου κατά το παρόν θέλει δίδονται αι άδειαι διά το φόρτωμα και ξεφόρτωμα και εις αυτόν θέλει πληρώνονται τα δικαιώματα.

Σας ειδοποιούμεν προσέτι ότι διά την κοινήν προφύλαξιν της υγείας, εμποδίζονται η έξοδος των καπεταναίων των караβίων, ωσαύτως και των караβοκυραίων των καϊκιών, χωρίς πρώτον να παρουσιάσωσιν τα χαρτία τους εις τους ρηθέντας επιτρόπους μας και να λάβωσι παρ' αυτών την έγγραφον άδειάν των. Ωσαύτως εμποδίζεται και εις κάθε έμπορον να μην ημπορεί να πηγαίνει εις τα εισερχόμενα καράβια εις τους λιμένες μας ή καϊκια χωρίς πρώτον να λαμβάνουν την έγγραφον άδειαν των ρηθέντων. Όποιος δε ήθελε τολμήση να παραβιή το παραμικρόν από όσα διατάττομεν εις την παρούσαν προκήρυξίν μας τον τοιούτον θέλει παιδεύσωμεν κατά νόμον αναλόγως του εγκλήματός του.

Εξεδόθη το παρόν εν Καλαμάτα 16 Δεκεμβρίου 1822.

Κπτ: Γιάννης Μαυρομιχάλης, Νικολάκης Χρηστέας, Γιάννης Καπετανάκης, Διονύσιος Τρουπάκης, Αθανασούλης Κουμουνδουράκης, Γιώργης Ντουράκης.

Ο Ρουμπής και άλλοι Τουρκοβαρδουνιώτες

Στο ξεκίνημα της επανάστασης οι Τουρκοβαρδουνιώτες εγκατέλειψαν τα χωριά τους και σε κατάσταση πανικού κλείστηκαν στο φρούριο της Τριπολιτσάς. Στα ερημωμένα Βαρδουνοχώρια εγκαταστάθηκαν πολλοί Μανιάτες, όπως στην Κουρ-

1209. Α. Χ. Ε. Β. Ε., φάκ. Χρ. Α. Κορνηλίου (Κουτί 92) και Σ τ α ύ ρ ο υ Σ κ ο π ε τ έ α, ό.π., Λακωνικάί Σπουδαί 15(2000)267.

τσούνα, την άλλοτε έδρα του Μουσάγα, πήγαν οι Ξανθαίοι της Μηλιάς, οι Λιακαίοι και οι Γεωργουλιάνοι.

Μετά την άλωση της Τριπολιτσάς και τη γενική σφαγή των Τούρκων, μικρό μέρος από τους Τουρκοβαρδουνιώτες σώθηκαν από φίλους τους Μανιάτες, μεταξύ δε αυτών ήταν οι Τζερεμαίοι, Μουργαίοι, Γκριγκαίοι, Μουρλαίοι, Κιζαρμαίοι και ο αρχηγός τους, ο Ρουμπής, που είχε πολεμήσει στο Βαλτέτσι και γνώρισε εκεί την ήττα. Γυρίζοντας έμενε στην Κουρτσούνα και από εκεί δημιουργούσε προβλήματα με τις αρπαγές που έκανε στη Λακεδαίμονα, συμπράττοντας με Μανιάτες¹²¹⁰.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου-αρχές Οκτωβρίου του 1822 διαδόθηκε η φήμη ότι ήρθε η τουρκική αρμάδα στον Αργολικό κόλπο και οι Τουρκοβαρδουνιώτες βρήκαν ευκαιρία να διεκδικήσουν την ελευθερία τους. Σαράντα περίπου ένοπλοι συγκεντρώθηκαν στην Πρίτσα (Παληόβρυση) και σκόπευαν να πολεμήσουν, όταν θα λάβαιναν βοήθεια από τους Τούρκους του στόλου τους. Για το λόγο αυτό πολιορκήθηκαν από τους Έλληνες. Στην πολιορκία των Μπαρδουνιωτών στην Πρίτσα πήραν μέρος οι Γεώργιος και Μιχάλης Γιατράκος και ο Μπόγρης με ενόπλους από τα γειτονικά χωριά Άρνα και Κοτσαντίνα (Σπαρτιά).

Στις 2 Οκτωβρίου 1822 ο Γεωργάκης Γιατράκος έγραψε στον αδελφό του Παναγιώτη, που ήταν στην Κορινθία, τα ακόλουθα: «...Εγώ ήμουν κινημένος μ' εκατό ανθρώπους και ερχόμουν να πάω όπου έκανε χρεία στα ορδιά και με τούτη την περίσταση έμεινα. Δεν είναι λίγοι, εμαζωκτήκανε ο αθέρας της Παρδούνιας και είναι και οι επίλοιποι Μπαρδουνιώτες να μαζωκτούνε να κάμουνε άλλο Ανάπλι...». Εκφράστηκε το παράπονο ότι οι Μανιάτες που πήγαιναν εκεί, δεν βοηθούσαν, αλλά καθέναν ενδιαφερόταν για δικές του υποθέσεις και γινόταν βοηθός των Τούρκων.

Ο Μιχαλάκης Γιατράκος έγραψε στον αδελφό του Παναγιώτη στις 6 Οκτωβρίου 1822, ότι έπρεπε να στείλει στην Πρίτσα λαγουμητζήδες, για να τους ανατινάξουν τα σπίτια στα οποία έμεναν και να τελειώσουν με αυτούς γρήγορα.

Τελικά ο Ρουμπής σκοτώθηκε μαζί με τους άλλους εξεγερμένους και με τον τρόπο αυτό έληξε άδοξα η κινητοποίηση των Τουρκοβαρδουνιωτών¹²¹¹.

Φαίνεται ότι και μετά από την αποστασία του Ρουμπή και άλλων Τουρκοβαρδουνιωτών παρέμειναν μερικοί ακόμη. Όπως ανέφερε στις 22 Φεβρουαρίου 1825 ο Γεώργιος Γιατράκος, μετά την απόβαση των Αιγυπτίων στη Μεθώνη, μερικοί Τουρκοβαρδουνιώτες από το Γύθειο με πλοίο πήγαν στη Μεθώνη και ακολούθησαν τον Ιμπραήμ στις εκστρατείες του. Εκείνον τον καιρό δημιουργήθηκε ο φόβος μήπως γίνει απόβαση στο Έλος¹²¹².

1210. Γερασίου Καψάλη, Η Βαρδούνια και οι Τουρκοβαρδουνιώτες, Πελοποννησιακά 2(1957)123.

1211. Αθ.Θ. Φωτοπούλου, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα, ό.π., τόμ. Α', σ. 148-150, τόμ. Β', σ. 20 έγγρ. 83/59, σσ. 66 (έγγρ. 247/223), 67 (έγγρ. 249-225), 71 (έγγρ. 257/233), 200-1, 370 κ.ε.,

1212. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ. Α', Εκτελ., φάκ. 8, έγγρ. 156 της 22 Φεβρουαρίου 1825.

Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1822 ο Ομέρ Βρυώνης, έχοντας μαζί του και τον Κιουταχή (Μεχμέτ Ρεσίτ), ξεκίνησε από την Άρτα την εκστρατεία του για το Μεσολόγγι¹²¹³ με 8.000 και πλέον στρατιώτες. Στην κάθοδό του, όπως περίμενε, δεν βρήκε αντίσταση, διότι οι τοπικοί καπετάνιοι Γεώργιος Βαρνακιώτης, Γώγος Μπακόλας κ.ά. είχαν ήδη προσκυνήσει. Ο Ομέρ Βρυώνης στην πορεία του διέδιδε¹²¹⁴ ότι: «...έχει διαταγήν και πληρεξουσιότητα του κραταιού αυτού κυριάρχου Σουλτάνου να συγχωρήση αυτοίς τας μέχρι της ώρας εκείνης εκνόμους και ανοήτους πράξεις κατά των καθεστώτων φθάνει μόνον, να καταθέσωσι τα όπλα και να αναλάβουν τας συνήθεις ειρηνικάς εργασίας αυτών, διαφορετικά, ας είναι το κρίμα στο λαιμό τους δι' όσα κακά θα πάθουν δια την παρακοήν των αυτήν...».

Ο Ομέρ Βρυώνης πέρασε χωρίς προβλήματα το Αγρίνιο (Βραχώρι) και πλησιάζοντας το Αιτωλικό (Ανατολικό) βρήκε μικρή αντίσταση στο Κεφαλόβρυσο, την οποία με μεγάλη ευκολία εξουδετέρωσε. Στις 25 Οκτωβρίου έφθασε μπροστά στο Μεσολόγγι, όπου βρήκε τα γύρω χωριά να καίγονται από τους ίδιους τους Έλληνες μετά από σύσταση του επισκόπου Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου¹²¹⁵. Κατόπιν τρία πλοία του Γιουσούφ από την Πάτρα κατέπλευσαν στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου και ο αποκλεισμός τής πόλης ολοκληρώθηκε.

Την άμυνα του Μεσολογγίου είχε οργανώσει ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ενισχύθηκε το τείχος, καθαρίστηκε η τάφρος που περιέβαλλε την πόλη και απομακρύνθηκαν τα γυναικόπαιδα, τα οποία εστάλησαν για ασφάλεια στην Πελοπόννησο ή στα γύρω νησιά. Στην πόλη του Μεσολογγίου κλείστηκαν ο τοπικός καπετάνιος Θανάσης Ραζηκότσικας, ο Μάρκος Μπότσαρης, ο Γεώργιος Κίτσιος, που διέθεταν μόνο 350-500 μαχητές, η δύναμη όμως αυτή δεν ήταν επαρκής για την αποτελεσματική άμυνα της πόλης. Για το λόγο αυτό ζητήθηκε επείγοντως βοήθεια από την Πελοπόννησο, που ανταποκρίθηκε με προθυμία και άρχισαν αμέσως οι ετοιμασίες.

Επί δύο ημέρες οι πολιορκητές έκαναν επιθέσεις και κανονιοβολούσαν την πόλη, κατόπιν έγινε σύσκεψη για την πορεία του αγώνα τους. Ο Κιουταχής και ο Γιουσούφ πίστευαν ότι έπρεπε να γίνει αμέσως έφοδος για να καταληφθεί το φρούριο. Αντίθε-

1213. Σ. Π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 228 κ.ε. Καν. Δηληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 86 κ.ε. Ν. Δ. Μακρή, *Ιστορία του Μεσολογγίου*, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, 24 κ.ε. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 192 κ.ε. Ν. Σπηλιόδου, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α', σσ. 456 κ.ε. και 485 κ.ε. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 231 κ.ε. Κ. Λ. Κοτσώνη, *Ο Πετρόμπεης εις το Μεσολόγγι*, *Λακωνικά Σπουδαί* 4(1979)262.

1214. Ν. Δ. Μακρή, ό.π., σ. 24-25.

1215. Σε επιστολή του ο επίσκοπος Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος από την Πίζα της Ιταλίας έγραφε: «...Οι Τούρκοι όταν δεν εύρωσι κατοίκους δεν εμπορούν να σταθούν αυτού και όσοι πολλοί και αν έλθουν, όλοι θέλουν χαθή, όταν ο τόπος είναι έρημος και τους κτυπάτε κλέφτικα και εις τοποθεσίας ωφελίμους δι' εσάς... Οι Ρώσοι έκαψαν την Μόσχα και έσωσαν την πατρίδα των...». Ν. Δ. Μακρή, ό.π., σ. 26. Αντίθετα αναφέρεται ότι τα γύρω του Μεσολογγίου χωριά τα έκαψαν οι Τούρκοι. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 193.

τα, ο Ομέρ Βρυώνης ήταν της γνώμης ότι με την ήπια τακτική που ακολουθούσε, θα απέφευγε την αιματοχυσία και τις απώλειες των στρατιωτών του. Ήθελε ακόμη την πόλη ανέπαφη για να στρατοπεδεύσει, διότι ήδη είχε αρχίσει το κρύο και θα ακολουθούσε ο χειμώνας. Άλλωστε δεν έβλεπε ότι μπορούσε να υπάρξει άλλη έκβαση από την επιβολή του, διότι όλοι οι γύρω οπλαρχηγοί είχαν υποκύψει.

Ο Ομέρ Βρυώνης κάλεσε το Βαρνακιώτη, που είχε παραμείνει στο πλευρό του, να γράψει στους Έλληνες και να τους προτείνει συνθηκολόγηση. Αρχικά όμως οι πολιορκημένοι δεν έδωσαν απάντηση.

Ο Μάρκος Μπότσαρης διείδε ότι μόνο με μακρόχρονες διαπραγματεύσεις για παράδοση θα μπορούσαν οι Έλληνες να κερδίσουν τον απαιτούμενο χρόνο, μέχρι να φθάσουν από την Πελοπόννησο ενισχύσεις. Γι' αυτό άρχισε τις συζητήσεις και με μύριες προφάσεις τις παρέτεινε. Στις 5 Νοεμβρίου συμφωνήθηκε σε οκτώ ημέρες να παραδοθεί το κάστρο, αφού απομακρυνθούν οι τριακόσιες εύπορες οικογένειες. Με την πρόφαση δε ότι δεν πρέπει οι ασθενέστεροι της πόλης να αντιληφθούν τις συμφωνίες, συνεχίστηκαν οι εργασίες στα τείχη και στην τάφρο με την ανοχή των Τούρκων. Στις δύσκολες ημέρες του αποκλεισμού του Μεσολογγίου έφθασαν Επτανησιακά πλοία και έφεραν τρόφιμα και πυρομαχικά στους πολιορκημένους. Προηγουμένως είχαν προμηθευτεί λίγα εφόδια και από ένα τουρκικό πλοίο που μετέφερε στρατιώτες με τα λάφυρά τους από την πολιορκία της Πάτρας και προσάραξε στα ρηχά της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου. Στρατιώτες του Δημ. Μακρή πήγαν με μονόξυλα και αιχμαλώτισαν τους Τούρκους τους οποίους σκότωσαν και μετέφεραν τα υπάρχοντα εφόδια στην πόλη¹²¹⁶.

Παράλληλα ο Γιουσούφ¹²¹⁷ από την Πάτρα, που είχε αποκλείσει το Μεσολόγγι από τη θάλασσα, δεν συμφωνούσε με τη διαλλακτική πολιτική του Ομέρ Βρυώνη και με τη βεβαιότητα ότι η πόλη θα υποχρεωθεί τελικά να υποκύψει, απαίτησε εγγράφως τους όρους της παράδοσης. Ειδοποίησε το λαό του Μεσολογγίου ότι: «... αν ήθελε να μην αποτεφρωθή η πόλις όλη και γίνη τάφος όλων των εν αυτή αθών, να του παραδώση τον πρόεδρον (Αλ. Μαυροκορδάτο), τους άρχοντας, τους οπλαρχηγούς και ανά δύο Χριστιανούς δι' έκαστον Τούρκον των εν τω επί των εκβολών του Φίδαρη πεσόντι τουρκικού πλοίου συλληφθέντων και θανατωθέντων· απήτη δε παρά του λαού και αποζημίωσιν των διαρπαγέντων επί του πλοίου και απόδοσιν όλων των εξ αρχής της επαναστάσεως οφειλομένων τη Πύλη φόρων...». Η συμπεριφορά του Γιουσούφ έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες να καθυστερήσουν στις διαπραγματεύσεις, θέτοντας σε αμφιβολία τις προτάσεις του Ομέρ Βρυώνη.

Στις 8 Νοεμβρίου φάνηκαν έξι Υδραϊκά πλοία υπό τον Λάζαρο Παναγιώτα και τέσσερα Σπετσιώτικα υπό τον Νικολ. Γ. Κούτση. Από τους Τούρκους θεωρήθηκαν ότι ήρθαν να μεταφέρουν τους Μεσολογγίτες στο Μοριά και δεν ανησύχησαν ιδιαίτερα από την παρουσία τους. Τις επόμενες ημέρες έφθασαν Πελοποννησιακά

1216. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 194.

1217. Σ π. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 232.

στρατεύματα στον Άραξο για να μεταφερθούν στο Μεσολόγγι. Στις 14 όμως του μηνός αποβιβάστησαν οι Πελοποννήσιοι¹²¹⁸ υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη¹²¹⁹, συνοδευόμενο από τους Ηλία Σαλαφατίνο, Γαλάνη Κουμουνδουράκη¹²²⁰, Βασίλειο Πολιτάκο¹²²¹, Ιωάννη Λογοθέτη¹²²², Παναγιώτη Μηχανίδη¹²²³ και Γεώργιο Δραγωνάκο-Γρηγοράκη¹²²⁴ με μικρή δύναμη συνολικά 32 Μανιατών, τον Ανδρέα Ζαΐμη και τον Κανέλλο Δεληγιάννη με σημαντική δύναμη. Αργότερα στις 17 Δεκεμβρίου ήρθε συμπληρωματικά και άλλη βοήθεια με τον Ανδρέα Λόντο¹²²⁵.

1218. Η συνάντηση των διαφόρων Πελοποννησιακών σωμάτων έγινε στις 8 Νοεμβρίου στο χωριό Ριόλος της Αχαΐας και η επιβίβαση στα πλοία από τον όρμο Καραβοστάσι που βρίσκεται στο ακρωτήριο Άραξος (Πάπας). Ως ημέρα αποβίβασης στο Μεσολόγγι αναφέρεται η 11^η Νοεμβρίου. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 86. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 233. Για την ημέρα αποβίβασης στο Μεσολόγγι βλέπε: Κ. Α. Κοτσώνη, Ο Πετρόμπεης στο Μεσολόγγι, ό.π., σ. 266. Το ίδιο, Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου κατά περιγραφή αυτόπτου, Μνημοσύνη 11(1988-1990)291, όπου αναφέρεται: «...Και ούτω κοινή γνώμη των αρχηγών εκλέγουν στρατηγόν τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλην επάνω εις εν σώμα συγκείμενον από χιλίους περίπου Έλληνες, οι οποίοι την κδ' του παρελθόντος (εννοεί Δεκεμβρίου) επέβησαν εις πέντε πλοία...».

1219. Με την κινητοποίηση που έγινε στη Μάνη ξεκίνησαν ακόμη ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης και ο Γιαννιός Καπετανάκης, αλλά στη Γαστούνη πήραν εντολή να μείνουν εκεί και να ασχοληθούν με τον εφοδιασμό σε τρόφιμα της πόλης του Μεσολογγίου. Σε αίτηση του Γιαννιού Καπετανάκη της 2 Νοεμβρίου 1846 αναφέρεται ότι μετά την εκστρατεία στην Αργολίδα, «...Επομένως διατάχθημεν ομού με τον ποτέ Κωνσταντίνον Μαυρομιχάλην και απήλθομεν εις Λακωνίαν και Μεσσηνίαν προτρέποντες και υποχρεώνοντας ανθρώπους να εκστρατεύσουν δια να δώσωμεν βοήθειαν εις Μεσολόγγιον, πνέον τότε τα λείσθια, όπου και εκστρατεύσαμεν υπέρ τους 350 Λάκωνας και Μεσσηνίους· αλλ' αφού εφθάσαμεν εις Γαστούνην απαντήσαμεν ετέραν διαταγήν, ήτις μας διέταττε να διευθύνωμεν εις Μεσολόγγι, όσον περισσοτέρους ηδυνάμεθα στρατιώτας και ημείς να αναμείνωμεν εις Γαστούνην δια την ευταξίαν και ως επί το πλείστον να υποχρεώνομεν ανθρώπους δια να απέρχονται εις Μεσολόγγιον...». Α. Χ. Ε. Β. Ε., κουτί 73, φάκ. 7, έγγρ. 32038. Μια άλλη πληροφορία μας λέγει: «Είχε διορίσει η Κυβέρνησις κατ' αίτησίν μας τον Κωνσταντίνον Μαυρομιχάλην με διαταγήν εις τον Σισίνην και ήλθεν εις την Γαστούνην, δια να μας στείλ η εις το Μεσολόγγι όσον αλεύρι δυνηθή και αγελάδια διά κρέας, οι οποίοι εφόρτωσαν ένα Γαλαξιδιώτικο πλοίο αμέσως να στείλουν, αλλ' ως εκ των μεγάλων τρικυμιών και του βαρυτάτου εκείνου χειμώνας δεν ηδυνήθη να έλθη και ενανάγησεν εις το Κουνουπέλι πλησίον και μόλις διεσώθησαν οκτώ ναύται πλέοντες, τα δε αγελάδια υπέρ τα εκατόν και άλλα τόσα κριάρια έμειναν εις το Κουνουπέλι και έχάθησαν όλα...». Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 95.

1220. Σπ. Τρικούπη, ό.π., τόμ. Β', σ. 235. Ν. Μακρή, ό.π., σ. 28. ΓΑΚ, Μικρ. Συλλ., Κ 005 (αρχείο Γιατράκου) φάκ. Β', έγγρ. 254 της 6 Ιαν. 1833. Αθ. Φωτόπουλου, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα 2001, τόμ. Β', σ. 76. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Ε', σ. 255. Ο Γαλάνης Κουμουνδουράκης δεν πήρε μερίδιο από τα λάφυρα του Ναυπλίου, διότι βρισκόταν στο Μεσολόγγι και τον λησμόνησαν. Αργότερα του έβγαλαν ένα μικρό μερίδιο, που έπρεπε να του παραχωρήσει κάθε επαρχία.

1221. Στ. Καπετανάκης, Βασίλειος Πολιτάκος, Λακωνικά Σπουδαί 19(2010)318.

1222. Ήταν ο γραμματικός του Πετρόμπεη από τις Γαϊτσές. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 138, έγγρ. 187 της 22 Νοεμβρίου 1825.

1223. ΓΑΚ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 6, έγγρ. 133 της 30 Απριλίου 1823.

1224. ΓΑΚ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 53, έγγρ. της 4 Φεβρουαρίου 1825.

1225. Καν. Δεληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 88.

Η παρουσία στο πολιορκημένο Μεσολόγγι του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ανέβασε ψηλά το ηθικό των αμυνομένων. Μπορεί ο Πετρόμπεης¹²²⁶ να μη διέθετε τις ικανότητες που είναι απαραίτητες σε στρατιωτικό ηγέτη, αλλά ήταν πάντα πρόθυμος να βρεθεί μπροστά για να δώσει το παράδειγμα και στους άλλους.

Αφού λύθηκε ο από θαλάσσης αποκλεισμός τού Μεσολογγίου, εισήλθαν στην πόλη μερικά στρατιωτικά σώματα από τη Στερεά Ελλάδα, όπως ο Γεώργιος Τσόγκας, ο Θεόδωρος Γρίβας, ο Δημ. Μακρής κ.ά.

Όταν ενισχύθηκε η φρουρά του Μεσολογγίου, δόθηκε από τους πολιορκημένους η απάντηση στους Τούρκους, ότι τώρα ελάτε να πάρετε την πόλη μόνοι σας. Κατόπιν αυτού άρχισε ο κανονιοβολισμός και οι συχνές ανεπιτυχείς επιθέσεις των εχθρών.

Στους πολιορκημένους καλλιεργήθηκε η ιδέα να χτυπήσουν τους εχθρούς από τα νώτα, για να ανακουφίσουν την πόλη και παράλληλα να καταστήσουν δυσχερή τον εφοδιασμό τού εχθρού με τρόφιμα από τη γύρω περιοχή και να διακόψουν την επικοινωνία του με την Ήπειρο. Με σκοπό να υπάρξει συμμετοχή και των κατοίκων του Ξηρομέρου αποφασίστηκε να πάει εκεί ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹²²⁷, του οποίου το κύρος θα μπορούσε να επηρεάσει τους κατοίκους της περιοχής. Στις 24 Δεκεμβρίου ο Πετρόμπεης με τον Ηλία Σαλαφατίνο, το Γαλάνη Κουμουνδουράκη και τους λίγους Μανιάτες, καθώς και ο Τσόγκας με τους δικούς του στρατιώτες, συνολικά 500 τον αριθμό, επιβίβαστηκαν σε πλοία, τέσσερα Υδραϊκά και ένα Σπετσιώτικο, προκειμένου να μεταβούν όλοι στην περιοχή του Αστακού (Δραγαμέστου) για να παρενοχλούν τους Τούρκους και το Βαρνακιώτη, ο οποίος ήταν εκεί και συγκέντρωνε τρόφιμα για τους εχθρούς.

Την ίδια ημέρα, παραμονή Χριστουγέννων, ο γραμματικός του Δ. Μακρή, Αθανάσιος Καραβίτης, με δύο ακόμη συντρόφους του πήγαινε με μονόξυλο στο Ανατολικό. Ένας ένοπλος (ο Γιάννης Γούναρης¹²²⁸) από την ξηρά, στη θέση Άσπρη Αλυκή, τους φώναζε ότι θέλει να τους μιλήσει. Όταν πλησίασαν τους είπε ότι είναι κυνηγός στην υπηρεσία του Ομέρ Βρυώνη και γνωρίζει ότι εκείνο το βράδυ θα γίνει

1226. Ο Πετρόμπεης όταν πληροφορήθηκε τη δολοφονία του Παναγιώτη Κρεββατά, που θεωρήθηκε έργο των Γιατράκων, έγραψε στις 8 Δεκεμβρίου στον Παναγιώτη Γιατράκο τα ακόλουθα: «...ελυπήθην πολλών μάλλον διά την απροσδόκητον δολοφονίαν εκείνου του ζηλωτού ευπάτριδος Π. Κρεββατά. Ήξευρε όμως ότι, ει μιν, ως άδεται, ενέχεται τινάς της οικογενείας σου εις αυτήν την κοινοβλαβεστάτην δολοφονίαν, όχι μόνον αμαυρώσατε όλοι τας λαμπράς εκδουλεύσεις, αλλά και την πατρίδα κυρίως εβλάψατε. Ει δε και είσθε αθώοι, πρέπει να ανακαλύψετε τους κυρίως φονείς και, οποιοιδήποτε και εάν είναι να τους καταδικάσετε οι ίδιοι εις ποινήν θανάτου, τότε σε βεβαιώνω ότι το όνομά σας θέλει λαμπρυνθή...». Γ Α Κ, Μικρ. Συλλ., Κ 005, φάκ. Β', έγγρ. 226 της 8 Δεκεμβρίου 1822 και Α θ. Φ ω τ ό π ο υ λ ο υ, Οι Γιατράκοι του 1821, τόμ. Β', σ. 68.

1227. Ο Κ. Α. Κ ο τ σ ώ ν η ς, 'Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, Μνημοσύνη 11(1990)287-8, γράφει: «...ο βαρύς χειμών και ο υπερκερωτικός ελιγμός δυνάμεων υπό τον Πετρόμπεη, που είχαν σταλεί για το σκοπό αυτό στον όρμο του Δραγαμέστου - σημερινός Αστακός - ανάγκασε τους Πασάδες να λύσουν την πολιορκία του Μεσολογγίου την 31 Ιανουαρίου και να αναχωρήσουν κατηχημένοι στο Βραχώρι (Αγρίνιο)...».

1228. Σ π. Τ ρ ι κ ο ύ π η, ό.π., τόμ. Β', σ. 239.

έφοδος εναντίον του Μεσολογγίου¹²²⁹. Οι Τούρκοι ήθελαν να εκμεταλλευτούν το γεγονός, ότι οι Έλληνες θα ήταν εκείνη την ώρα στην εκκλησία. Γι' αυτό έπρεπε να σπεύσουν να ενημερώσουν τους αρχηγούς τους.

Μετά από αυτό ειδοποιήθηκαν αμέσως να γυρίσουν από τα πλοία ο Πετρόμπεης με τους άλλους που ήθελαν να πάνε στον Αστακό (Δραγαμέστο)¹²³⁰. Ακόμη έκλεισαν τις εκκλησίες και πήγαν όλοι στα τείχη, περιμένοντας την τουρκική έφοδο. Η δύναμη των Ελλήνων έφθανε τότε τους 2250 ενόπλους¹²³¹. Η επίθεση ήταν σφοδρή και πολύωρη, δεν είχε όμως ευνοϊκή έκβαση για τους επιτιθέμενους και παράλληλα οι νεκροί και τραυματίες υπολογίστηκαν σε 500. Από την πλευρά των Ελλήνων υπήρξαν 4 νεκροί. Μετά από αυτή την αποτυχία οι Τούρκοι δεν είχαν άλλη λύση, από το να επιστρέψουν στη βάση τους ταπεινωμένοι. Ο χειμώνας, η έλλειψη στέγης, η δυσκολία προμήθειας τροφίμων και πολεμοφοδίων τους υποχρέω-νε επιτακτικά να γυρίσουν πίσω.

Κατόπιν της λαμπρής αυτής νίκης ετοιμάστηκε πάλι η εκστρατεία στο Ξηρόμερο. Ο Πετρόμπεης¹²³² με τον Τσόγκα, τους Γριβιούς και με τις νέες ενισχύσεις που έλαβε κατόπιν από τον Ηλία Κατσάκο και Παν. Κοσονάκο¹²³³ με 100 περίπου Μανιάτες μαχητές και τον Αθανάσιο Κυριακό με άλλους τόσους Καλαματιανούς, πήγαν στο Δραγαμέστο και άρχισαν να παρενοχλούν τους Τούρκους από την Κατοχή ως το Μαχαλά. Ο Βαρνακιώτης¹²³⁴, που ήταν σε εκείνη την περιοχή και προμήθευε με τρόφιμα τους Τούρκους, αναγκάστηκε να καταφύγει στον Κάλαμο, όπου είχε προηγουμένως στείλει την οικογένειά του. Οι Τούρκοι πληροφορήθηκαν ότι ξεση-

1229. Ο Π. Π. Γερμανός, ό.π., σ. 198, αναφέρει ότι την είδηση για επικείμενη έφοδο εναντίον τού Μεσολογγίου έδωσε ο Γώγος Μπακόλας.

1230. Ο Καν. Δελγιάννης, ό.π., τόμ. Β', σ. 99, γράφει ότι οι Μανιάτες και ο Τσόγκας δεν πρόλαβαν να γυρίσουν στο Μεσολόγγι πριν από το πρωί, που ήδη είχε τελειώσει η μάχη. Εφημερίδα Αθηνών «Ανεξάρτητος», αριθ. φ. 39 της 18 Μαρτίου 1843, σ. 1. Ο Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 235, γράφει ότι: «...και εξήλθον ως 100 υπό τον Γρίβαν, τον Τσαλαφατίνον και τον Κουμουνδουράκην...».

1231. Σπ. Τρικούπης, ό.π., τόμ. Β', σ. 236.

1232. Π. Π. Γερμανός, ό.π., σ. 197-8.

1233. Ν. Σπηλιόδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 485. Αναφέρεται ότι με τον Ηλία Κατσάκο ήσαν 150. Υπάρχουν ενδείξεις ότι από τους Μανιάτες στη Ρούμελη ήταν παρόντες ο Μιχ. Βαρκλαντής από τους Δολούς, ο Βενετσάνος Κετσέας από τους Δολούς, ο Βασ. Κουμουντουρέας από τη Λαγκάδα, ο Παύλος Λεάκος, ο Μερμηγκέας ο οποίος είχε μαζί του στρατιώτες από τον Κάμπο και την Οροβά (Άγιος Βασίλειος), ο Περδικαράκος, ο Γιώργος Πουλημενέας, ο Πέτρακας Σκανδάλης από το Οίτυλο, ο Δημήτριος Τσουπρακάκης και 11 Σελιτσάνοι. Ακόμη ο Σκλαβέας από τους Δολούς, ο οποίος έχασε εκεί τη ζωή του. Α. Ε. Π., βιβλ. 15, σ. 144.

1234. Ο Γιωργάκης Νικολού-Βαρνακιώτης στις 22 Ιουνίου 1823 απευθύνθηκε στη Βουλή των Ελλήνων, διαμαρτυρόμενος για τις εναντίον του συκοφαντίες και ανέφερε ότι αυτός ήταν στο Δραγαμέστο, όταν αποβιβάστηκε ο Πετρόμπεης, ο οποίος του έστειλε δύο καπεταναίους και του ζήτησε να συναντηθούν. Τους είπε ότι θα πάει πρώτα στον Κάλαμο να εξασφαλίσει την οικογένειά του και μετά θα τον συναντήσει. Τον χτύπησαν όμως οι Χασαπαίοι κλπ. και ματαιώθηκε η συνάντησή τους. Α. Ε. Π., βιβλ. 9, σ. 198-200.

κώθηκαν οι κάτοικοι του Βάλτου και έχουν αποκλείσει τα στενά του Μακρυνόρους και τάχυναν την υποχώρησή τους προς το Αγρίνιο (Βραχώρι).

Στο Ελληνικό στρατόπεδο δημιουργήθηκε πρόβλημα από την έλλειψη χρημάτων, διότι ο στόλος έμενε απλήρωτος και τα απαιτούμενα δεν υπήρχαν στο Μεσολόγγι. Η κυβέρνηση ήθελε για την πληρωμή του στόλου να διαθέσει τα χρήματα από τα λάδια της Κορώνης, αλλά αυτά τα είχε κατακρατήσει ο Ιωάννης-Κατσης Μαυρομιχάλης. Ο Πετρόμπεης, αδελφός του Κατση, του έγραψε και παρέδωσε 30.000 γρόσια και λύθηκε το πρόβλημα¹²³⁵.

Η συμμετοχή των Μανιατών αρχικά ήταν ολιγάριθμη, αλλά η παρουσία του Π. Μαυρομιχάλη μεταξύ των αμυνομένων έδωσε τη βεβαιότητα της νίκης και ανέβασε το ηθικό των Ελλήνων¹²³⁶. Ο Πετρόμπεης, ο οποίος κατά το έτος αυτό είχε θρηνησει το θάνατο του γιού του Ηλία στα Στύρα της Ευβοίας και του αδελφού του Κυριακούλη στη Σπλάντζα της Ηπείρου, δεν δίστασε να διακινδυνεύσει και τη δική του ζωή και να κλειστεί στο πολιορκημένο Μεσολόγγι, προκειμένου να αγωνιστεί για τη νίκη των ελληνικών όπλων.

Στα μέσα Ιανουαρίου 1823 έγινε προσπάθεια από ένα μέρος των Τούρκων να περάσουν προς τα Τρίκαλα, αλλά τους ανέκοψε ο Καραϊσκάκης και αναγκάστηκαν να γυρίσουν πίσω. Στις 28 Ιανουαρίου ντροπιασμένοι άφησαν το Βραχώρι και πήραν το δύσκολο δρόμο της επιστροφής στις βάσεις τους. Υποχρεώθηκαν όμως να περάσουν από το Μακρυνόρος, όπου αντιμετώπισαν ελληνικές ενέδρες και μετά από ταλαιπωρίες έφθασαν στις 30 του μηνός στα παράλια του Αμβρακικού κόλπου.

Κατά την επιστροφή των Πελοποννησίων στην Τριπολιτσά, ο Πετρόμπεης¹²³⁷ πληροφορήθηκε ότι υπήρχε κίνδυνος εμφυλίου πολέμου μεταξύ των Μαυρομιχαιών και του Μούρτζινου και από την Αρκαδιά (Κυπαρισσία) που αποβιβάστηκε κατευθύνθηκε στην Καλαμάτα.

1235. Κ. Α. Κοτσώνη, Ο Πετρόμπεης στο Μεσολόγγι, Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)278. Στις 14 Δεκεμβρίου 1822 η Πελοποννησιακή Γερουσία κατηγόρησε τους Μανιάτες στους προκρίτους της Ύδρας: «...κατά δυστυχίαν σήμερον πληροφορείται (η Γερουσία) ότι οι Μανιάται, διαφόρους άλλας εργαζόμενοι καταχρήσεις εις την Πελοπόννησον, εχώρησαν έως εις την ανομίαν και αφιλοπατρίαν, τόνον ώστε απεφάσισαν να καταφάγουν και αυτά τα εθνικά λάδια: όθεν και τα επώλησαν οι καπεταναίοι των εις Καλαμάταν, και μήτε θέλουν να αισθανθούν πόσα κακά προξενούν εις την πατρίδα γινόμενοι παραιτίοι της επιστροφής των караβίων...». Αντ. Λιγνού, ό.π., τόμ. Η', σ. 669.

1236. Κ. Α. Δηληγιάννη, ό.π., τόμ. Β', σ. 96. Ο δε Ν. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 456-7, ο οποίος μεροληπτεί εναντίον των Μανιατών, παραδέχεται: «...Ο δε Π. Μαυρομιχάλης, αν και χωρίς δύναμιν όπλων, ηδύνατο να χρησιμεύση μόνον διά τ' όνομά του εις την δυτικήν Ελλάδα...». Ακόμη αναφέρει ότι η Κυβέρνηση απείλησε τον Ηλία Χρυσοσπάθη, επειδή ο Κατσης Μαυρομιχάλης ιδιοποιήθηκε τα λάδια της Κορώνης, ότι: «...εάν αποκατασταθεί η πατρίς, η Σπάρτη θέλει θεωρηθή ως ανθελληνίζουσα αν οι Σπαρτιάται δεν αλλάξουν διάθεσιν...».

1237. Κ. Α. Κοτσώνη, 'Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, Μνημοσύνη 11(1990)290, σιχ. 77 κ.ε.

Ο Γεώργιος Κουντουριώτης¹²³⁸ σε γράμμα του της 19 Φεβρουαρίου 1824 προς τον αδελφό του Λάζαρο ανέφερε: «...ο αρχιστράτηγος Κολοκοτρώνης και ο Αναγνωσταράς εμίσευσαν διά την Καλαμάταν επί σκοπώ να καθησυχάσουν τον Μούρτζινον με την φατρίαν τού Πετρόμπεη, διότι ήνοιξαν τουφέκι και πολεμούν προς αλλήλους· το όργανον όμως αυτού του εμφυλίου πολέμου είναι η φατρία του Κολοκοτρώνη, ως αυτός λέγη...».

Βυζαντινός ναός του Αγίου Πέτρου στη Μεγάλη Καστάνια.

1238. Α. Λιγνού, Αρχ. Λ και Γ. Κουντουριώτου, ό.π., τόμ. Α', σ. 138.

Ο πύργος της οικογενείας Δουράκη στη Μεγάλη Καστάνια.